

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет**

До 60-річчя університету

**МОДЕРНІ ФІНАНСИ:
ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ
І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Том 2

**Тернопіль
ЗУНУ
2025**

УДК 336:330.3:339.7:351.863
М 74

*Розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні
Вченої ради Західноукраїнського національного університету
(протокол № 2 від 30.09. 2025 р.).*

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Крисоватий А. І. – д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Горин В. П. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Дем'янишин В. Г. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Дзюблюк О. В. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Кириленко О. П. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Кізима Т. О. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Лободіна З. М. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Малиняк Б. С. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Сидорчук А. А. – д. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Ткачик Ф. П. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Шулюк Б. С. – д. е. н., професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Валігура В. А. – к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Герчаківський С. Д. – к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Коваль С. Л. – к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ;
Сидор І. П. – к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ.

М 74

Модерні фінанси: глобальні виклики і національна безпека. Монографія Т. 2 / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2025. 569 с.
ISBN 978-966-654-890-3

Коло проблем, які розкриваються у монографії, пов'язані з висвітленням сучасних тенденцій розвитку фінансової системи на мікро-, мезо- і макrorівні в умовах безпрецедентних викликів та загроз новітнього етапу державотворення. Висновки та рекомендації мають вагомe теоретичне значення і можуть бути використані при виробленні пріоритетів фінансової політики на усіх рівнях публічного управління, в корпоративному секторі й на рівні домогосподарств, проведенні різних форм наукових досліджень.

За редакцію, зміст і достовірність даних, а також встановлення фактів плагіату матеріалів, розміщених у монографії, відповідальність несуть автори.
ISBN 978-966-654-890-3

УДК 336:330.3:339.7

© ЗУНУ, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7

РОЗДІЛ 5

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

13

О. Білявська

Участь громадськості у формуванні та реалізації бюджетної політики	14

Є. Бондаренко, В. Угрин

Тенденції та перспективи цифровізації митного простору України в умовах євроінтеграції.....	24

В. Валігура, Т. Валігура

Соціально-економічні реалії оподаткування в умовах війни та повоєнного відновлення.....	36

Г. Возняк

Фінансова політика місцевого економічного розвитку: сучасна візія та інструменти реалізації	49

М. Гапонюк, Т. Бороденко

Бюджетна політика України в умовах війни: шляхи адаптації та стійкості	57

А. Грицишин

Державний борг під час війни: ризики та можливості.....	76

І. Гуменюк

Державний аудит ефективності діяльності підприємств	83

В. Дем'янишин, В. Дем'янишин

Сучасні підходи до розвитку державного фінансового контролю	89

Л. Дерманська, М. Поляк-Свергун

Трансформація фіскального потенціалу територіальних громад в умовах воєнного стану.....	106

О. Дзюблюк

Взаємодія фіскальної і монетарної політики в умовах воєнного стану.....	116

О. Запорожець

Етапи заходів контролю правильності визначення митної вартості товарів у забезпеченні національної безпеки та захисту України	132

А. Іванова, В. Сідляр

Управління державними фінансами під час війни: виклики та перспективи	144

Ю. Мискін, В. Красєвський

Модель фіскальної політики забезпечення сталого розвитку України	159

Л. Олейнікова

Податкове резидентство в умовах глобальної мобільності:

теоретичні підходи та виклики правозаступництва..... 171

С. Панчишин, І. Крупка, О. Савка

Контрольовані іноземні компанії в умовах євроінтеграції

та глобальної податкової трансформації: міжнародні стандарти

й українська практика оподаткування..... 182

О. Полякова, В. Шликова

Вплив диспропорцій капітальних інвестицій на формування доходів

державного бюджету..... 210

О. Смірнова, М. Стадник

Переосмислення податкових пільг крізь призму податкових видатків 229

Л. Цюкало, О. Панухник, А. Сизов, Т. Остапчук, С. Дяченко

Інституційно-регуляторні зміни в оборонному плануванні України:

парадигма бюджетування та управління ресурсним потенціалом 242

О. Cheberyako, V. Kolesnyk, O. Borysenko

Digitalization of public finance management in Ukraine 261

Л. Шемасва

Проблеми боргової стійкості України в умовах війни

та у повоєнному відновленні 274

М. Шестерняк

Роль державного аудиту у забезпеченні прозорості та ефективності

використання бюджетних коштів під час війни 284

П. Гринчишин

Казначейство як ключова компонента системи управління

міжнародною фінансовою допомогою..... 294

О. Кириленко, Б. Малиняк

Шляхи вдосконалення фінансового забезпечення

охорони здоров'я України в умовах воєнного стану. 301

С. Савчук, Н. Коломийчук

Управління державним боргом в контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду 309

О. Шашкевич

Вдосконалення системи пенсійного забезпечення:

європейський вектор розвитку..... 321

РОЗДІЛ 6**ГЛОБАЛЬНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА****ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА 331****О. Bachynska**

The state policy in the field employment under conditions of economic instability 332

O. Vivchar, Yu. Korovchuk, I. Sernyak, R. Trofanyuk, H. Velikanova

Identification of Security Management Risks in Logistics Entities:
a Practical Framework in the Context of Emerging Threats..... 342

С. Герчаківський

Парадигма використання митно-тарифного інструментарію
в сучасних торговельних війнах 351

Т. Дмитренко, В. Волкова

Економічна доцільність майнінгу криптовалют у сучасних умовах
нестабільності: вплив нелегальної майнінгової діяльності
на мікроекономіку та потенційні посилення регуляторного контролю 361

Я. Жаліло, Я. Белінська

Фінансові виміри економічної безпеки в умовах глобальної турбулентності. 369

Н. Жук

Фінансова безпека підприємств: дивергенція, демаркація
та експлікація чинників, загроз і ризиків..... 399

О. Коркушко

Роль міжнародних фінансових організацій у забезпеченні
економічної безпеки України 414

О. Kuzmak, O. Kuzmak

Financial Compliance in Wartime: Challenges, Risks, and Adaptation Mechanisms 421

В. Кулик

Система податків у Нідерландах: аналіз структури і змін 428

М. Кучерява

Роль циркулярної економіки у забезпеченні економічної безпеки 443

Л. Кушнір

Фінансова система держави в умовах війни: виклики, стратегії
управління та шляхи стабілізації..... 450

Л. Михайлишин, О. Захарова, Dodu-Gugea Larisa, О. Григорів, К. Фомін

Безпекові виміри соціально-економічного розвитку та стійкості
країн ЄС 457

О. Підхонний, О. Глушенко

Технологічні чинники та ризики трансформації системи
фінансового контролю в Україні..... 469

I. Rekunenko, A. Koldovskyi

Transforming financial infrastructure through artificial intelligence:
from automation to security 485

А. Сидорчук, С. Коваль

Фінанси домогосподарств в умовах воєнного стану 501

Я. Сушарник

Економічні детермінанти розвитку економіки 510

Т. Фасолько

Національна безпека України: концептуалізація, блокова структура
та статистичне моделювання ризиків. 517

Н. Демчишак, Р. Паславська, М. Рубаха

Наукові парки як драйвери співпраці між освітою
та бізнесом в умовах цифрової трансформації 545

І. Вербіцька

Фінансові технології в умовах цифрової трансформації:
аналіз сучасних викликів.....556

ПЕРЕДМОВА

Світова економічна система розвивається відповідно до законів діалектики, зокрема, закону єдності і боротьби протилежностей, закону переходу кількісних змін у якісні, закону заперечення заперечення. Всі ці закони регулюють напрями розвитку, визначають його темпи та особливості. Однією із таких особливостей є циклічність, яка випливає із закону заперечення заперечення. Така циклічність є об'єктивною формою розвитку економічних систем, що має закономірний характер, відбувається у процесі руху від однієї рівноваги до іншої, при цьому не досягнувши ідеальної межі абсолютного збалансування. Ідеальна межа в умовах світового розвитку неможлива, оскільки дуже залежить від суб'єктивних чинників, які не піддаються передбаченню.

Дуже важливою складовою світової економічної системи є світова фінансова система, трансформація якої має спіралеподібний характер – від нижчого до вищого рівня з повторенням певних циклів. Пізнання таких циклів дає можливість науковцям сформувати певний науковий фундамент для прогресивного розвитку фінансів.

Сучасні наслідки такого розвитку сприяли появі модерних фінансів. Під модерними фінансами слід вважати нову філософію стилю пізнання сучасних фінансових явищ і процесів, що базуються на відмові від традиційних класичних принципів, норм і правил на користь плавних циклічних форм системного пізнання та асиметрії.

Фінансова теорія і практика свідчать, що досягнути оптимального стану фінансової рівноваги та ідеального збалансування фінансових методів, інструментів та важелів у суспільстві загалом є неможливим. Тому завданням наукової спільноти є разом з досвідченими практиками постійно знаходитися у пошуку обґрунтування нових підходів й вимірів, спрямованих на розвиток фінансової системи для безпекового та ефективного використання фінансів як атрибуту державотворення на кожному етапі соціально-економічного розвитку суспільства.

Сучасний стан світових фінансів характеризується різним рівнем розвитку економічно розвинутих та відсталих країн, дисбалансом фінансових відносин, посиленням людського чинника в управлінні фінансами за рахунок послаблення впливу об'єктивних законів і закономірностей, збагаченням багатих країн і збідніння бідних.

У ХХІ столітті фінансова система України протягом 2000-2014 рр розвивалася більш-менш динамічно, незважаючи на проблеми об'єктивного та суб'єктивного походження. На цьому етапі можна було розробляти стратегічні орієнтири досягнення конкретних цілей у недалекій і далекій перспективі, хоча цьому перешкоджали соціалістичні методи господарювання та управління. Ці методи настільки укорінилися у свідомості громадян й керівної еліти країни, що здавалося повністю викоринити їх неможливо. Значним гальмом розвитку країни були корупція, казнокрадство, відсутність справедливої судової системи, зловживання владою на всіх рівнях управління тощо.

2014 рік приніс нашому народу війну, внаслідок якої Україна вступила у новий цикл свого розвитку. Загарбання Росією більше 20 відсотків території, значне знищення економічного потенціалу сприяли скороченню обсягів ВВП, перегляду напрямів його розподілу. Перед фінансовою системою постали такі завдання, з якими вона ще не зустрічалася. Суттєво змінилися джерела фінансових ресурсів держави. Власні ресурси довелося повністю спрямувати на фінансування національної оборони. Для утримання соціально-економічної сфери довелося просити у країн-союзників та світових організацій великих обсягів фінансової допомоги. Змінилися форми, методи, інструменти регулювання фінансових відносин. Різко зросла величина внутрішнього та зовнішнього державного боргу.

Російсько-українська війна повністю зруйнувала міжнародне право, включаючи й фінансове. Лідери багатьох розвинутих країн стали використовувати фінанси як елемент тиску на інші країни. Світовий фінансовий ринок похитнувся. Митна політика окремих держав була позбавлена здорового глузду.

Для України появились нові внутрішні та зовнішні, об'єктивні та суб'єктивні виклики, загрози, ризики, які стали гальмом соціально-економічного розвитку та розвитку модерних фінансів. Дефіцит коштів Державного бюджету України перевищив половину загального обсягу його дохідної частини. Для покриття цього дефіциту держава була змушена використовувати різні запозичення, вводити нові податки, скорочувати обсяги фінансування окремих сфер своєї діяльності.

У країні посилилися спроби маніпуляції державними фінансовими ресурсами, фінансовими інструментами для власного збагачення окремих керівників. Держава продовжувала незрозумілі дії з податками, державними запозиченнями, бюджетними нормами та нормативами, заробітними платами, пенсіями, допомогами. У державній сфері розриви між оплатою праці серед різних категорій перевищують 300 разів, а між сумою пенсій – близько 30-ти разів. Практично всі економічні та фінансові проблеми вирішуються вкрай повільно. Органи контролю виявляють мільйонні суми крадіжок і нецільових витрат, у той же час до судової відповідальності притягаються одиниці, а відшкодування нанесених збитків є мінімальними. Часто органи фінансового контролю використовуються державою для залякування суб'єктів господарювання, зведення політичних рахунків. Абсолютно незрозумілою і шкідливою є система оплати праці військовослужбовців, що знаходяться на передових позиціях фронту. Не зрозумілими для суспільства є державні заходи, спрямовані на обмеження розвитку вітчизняної освіти, особливо вищої. Не завжди є доступною та ефективною система охорони здоров'я.

Не зважаючи на наявність цих та інших викликів, загроз, ризиків, проблем, недоліків, вітчизняна наука і практика продовжує свої дослідження, напрацьовуючи конкретні напрями стратегічного розвитку публічних фінансів. На це спрямована Стратегія реформування управління державними фінансами, метою якої є побудова ефективної системи управління публічними фінансами, враховуючи саму філософію цих фінансів як сучасного економічного буття. Нова стратегічна модель модерних фінансів у майбутньому повинна забезпечити належний рівень фінансової стабільності України та створення сприятливих умов для сталого розвитку соціально-інклюзивної економіки за допомогою оптимізації розподільчих відносин.

Стратегічними цілями реформування системи управління публічними фінансами вважаються:

1. Посилення бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі шляхом: побудови сучасної справедливої податкової системи; реформування митної системи; модернізації управління фіскальними ризиками та державними активами; підвищення ефективності управління державним боргом; удосконалення інструментів управління ліквідністю.

2. Підвищення ефективності розподілу фінансових ресурсів на рівні формування державної політики за допомогою: розбудови ефективної системи макроекономічного, бюджетного прогнозування та стратегічного планування; забезпечення передбачуваності та збалансованості ресурсів у процесі середньострокового бюджетного планування; підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів при програмно-цільовому методі; забезпечення фінансової спроможності територіальних громад; удосконалення міжбюджетних відносин і фіскальної децентралізації.

3. Забезпечення ефективного виконання державного та місцевих бюджетів шляхом: створення сприятливих умов для ефективного функціонування системи публічних закупівель; модернізації управління державними інвестиціями; реформування системи бухгалтерського обліку, державного внутрішнього фінансового контролю, державного фінансового контролю, незалежного зовнішнього фінансового контролю.

4. Підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами, яке передбачає: підвищення прозорості та доступності інформації про бюджет й активізацію участі громадян у бюджетному процесі; побудову сучасної та ефективної системи управління інформаційними технологіями.

5. Розвиток управління людськими ресурсами у сфері державних фінансів з метою значного посилення кадрового потенціалу для високоефективного формування та практичного здійснення державної фінансової політики.

На виконання визначених державою стратегічних завдань Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами до 2030 року, метою якої є побудова сучасної високоефективної системи управління інформаційними технологіями для забезпечення всебічної підтримки й подальшого цифрового розвитку сучасної системи управління публічними фінансами.

Тому сьогодні вітчизняна фінансова наука і практика зосереджують свою увагу на розробці концептуальних підходів до формування стратегічних напрямів розвитку публічних фінансів. Такі підходи мають враховувати об'єктивні економічні закони та закономірності розвитку суспільства, передові досягнення економічно розвинутих країн світу, закони діалектики, які є основою побудови модерних фінансів.

Серед стратегічних завдань важливе місце займає перегляд функцій держави, розподіл цих функцій між центральними та місцевими органами влади, оптимізація пропорцій у схемі розподілу і перерозподілу ВВП, упорядкування відносин між державним та приватним секторами вітчизняної економіки.

Сучасна фінансова політика України має враховувати економічні інтереси держави, суб'єктів господарювання і населення, бути зосередженою на збалансуванні

цих інтересів. Таку політику доцільно спрямувати на стимулювання всіх учасників фінансових відносин, оптимальну структурування пропорцій розширеного суспільного відтворення, які б позитивно спричинилися до підвищення темпів зростання ВВП й економічної могутності держави.

Монографія присвячена дослідженню сучасних актуальних проблем модерних фінансів і включає шість розділів.

У першому розділі «Нові координати глобальних невизначеностей і загрози для публічних фінансів України» розглядаються такі важливі для фінансової науки і практики питання: міжнародний аудит в умовах глобальних невизначеностей; виклики і загрози публічного інвестування збалансованого соціально-економічного розвитку регіону; публічні фінанси у фінансовій системі демократичних країн; банківська система в управлінні публічними фінансами в умовах невизначеності; бюджетна спроможність сталого економічного розвитку держави; фінансова автономія закладів муніципальної освіти: виклики та можливості; міжнародний фінансовий ринок: закономірності та тенденції розвитку; податкове резидентство в умовах глобальної мобільності: теоретичні підходи та виклики правозастосування; ризики та загрози безпеці публічних фінансів в умовах війни та методи їх зниження; напрями стимулювання вітчизняної економіки в умовах глобальних викликів; новітні моделі управління публічними фінансами через призму поведінкових трансформацій; середньострокове бюджетне планування: виклики та інструментарій в умовах невизначеності.

Другий розділ присвячений проблемам безпекової парадигми розвитку банківського та страхового ринку. У ньому акцентовано увагу на таких проблемах: імплементація ESG в інвестиційну політику України: фінансові механізми узгодженні зі стандартами ЄС; трансформація ринку банківських послуг в Україні; екокредитування як елемент фінансової безпеки в умовах кліматичних викликів; грошово-кредитна політика України: виклики та загрози в умовах воєнного стану; стратегічні напрями активізації розвитку кредитування в Україні в сучасних умовах; фінансова інклюзія у розвитку сталих фінансів; теоретичні аспекти консолідаційних процесів у банківській системі; фінансова стабільність банківської системи: показник економічної безпеки держави; моделювання процесів цифрової трансформації банківської системи України.

У третьому розділі «Фінансові аспекти інвестицій: євроінтеграційний вибір» вітчизняні та зарубіжні вчені зосереджують увагу на таких актуальних питаннях: політика згуртованості ЄС у забезпеченні транскордонного регіонального розвитку; сутність державної фінансової політики активізації інвестиційної діяльності; сучасні тенденції та інноваційні підходи в оцінюванні нематеріальних активів; інновації у фінансових послугах як інструмент підтримки жінок-підприємниць в Україні; альтернативні механізми фінансування розвитку підприємництва в аграрному секторі; інвестиційний базис створення індустріальних парків в Україні; стратегічні орієнтири розвитку інвестиційної співпраці органів публічної влади і бізнесу в умовах економічних трансформацій.

Четвертий розділ «Реалії фінтеху і парадигма е-гривні» розкриває такі важливі для фінансової науки і практики проблеми: окремі аспекти адміністрування податків при запровадженні електронних грошей; інноваційні технології у банківському

та страховому бізнесі; вплив електронних грошей на фінансову інклюзію та доступність фінансових послуг; цифрові платежі у фінансовому секторі України: каталізатор розвитку та інструмент трансформації; тренди та виклики розвитку FinTech на ринках банківських послуг, страхування та цінних паперів.

У п'ятому розділі «Управління державними фінансами: глобальні виклики в умовах воєнного стану» розкрито такі важливі проблеми публічних фінансів в сучасних умовах: участь громадськості у формуванні та реалізації бюджетної політики; соціально-економічні реалії оподаткування в умовах війни та повоєнного відновлення; бюджетна політика України в умовах війни: шляхи адаптації та стійкості; державний борг під час війни: ризики та можливості; державний аудит ефективності діяльності підприємств; сучасні підходи до розвитку державного фінансового контролю; трансформація фіскального потенціалу територіальних громад в умовах воєнного стану; етапи заходів контролю правильності визначення митної вартості товарів у забезпеченні національної безпеки та захисту України; управління державними фінансами під час війни: виклики та перспективи; модель фіскальної політики забезпечення сталого розвитку України; вплив диспропорцій капітальних інвестицій на формування доходів державного бюджету; переосмислення податкових пільг крізь призму податкових видатків; інституційно-регуляторні зміни в оборонному плануванні України: парадигма бюджетування та управління ресурсним потенціалом; цифровізація управління державними фінансами в Україні; проблеми боргової стійкості України в умовах війни та у повоєнному відновленні; роль державного аудиту у забезпеченні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів під час війни.

Шостий розділ «Глобальна турбулентність і національна економічна безпека» присвячений дослідженню важливих проблем економічної безпеки та глобальної турбулентності за такими напрямками: фінансові виміри економічної безпеки в умовах глобальної турбулентності; державна політика у сфері зайнятості в умовах економічної нестабільності; визначення ризиків управління безпекою в логістичних організаціях: практична основа в контексті нових загроз; парадигма використання митно-тарифного інструментарію в сучасних торговельних війнах; економічна доцільність майнінгу криптовалют у сучасних умовах нестабільності: вплив нелегальної майнінгової діяльності на мікроекономіку та потенційні посилення регуляторного контролю; фінансова безпека підприємств: дивергенція, демаркація та експлікація чинників, загроз і ризиків; роль міжнародних фінансових організацій у забезпеченні економічної безпеки України; фінансова відповідність у воєнний час: виклики, ризики та механізми адаптації; система податків у Нідерландах: аналіз структури і змін; роль циркулярної економіки у забезпеченні економічної безпеки; фінансова система держави в умовах війни: виклики, стратегії управління та шляхи стабілізації; безпекові виміри соціально-економічного розвитку та стійкості країн ЄС; технологічні чинники та ризики трансформації системи фінансового контролю в Україні; трансформація фінансової інфраструктури за допомогою штучного інтелекту: від автоматизації до безпеки; фінанси домогосподарств в умовах воєнного стану; економічні детермінанти розвитку економіки; національна безпека України: концептуалізація, блокова структура та статистичне моделювання ризиків.

Результати наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, що містяться у монографії, апробовані під час Другого міжнародного фінансового форуму «Модерні фінанси: глобальні виклики і національна безпека», організованого кафедрою фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету Міністерства освіти і науки України спільно з ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України та Українсько-Американською асоціацією працівників вищої школи. Пленарні та секційні засідання відбулися у м. Тернополі та Буковелі 7-11 травня 2025 року. Це наукове дійство було продовженням започаткованого у 2024 році Першого міжнародного фінансового форуму «Модерні фінанси: глобальні виклики і національна безпека» і супроводжувалася широкими цікавими та корисними дискусіями стосовно сучасних актуальних засад теорії і практики формування й функціонування модерних фінансів на національному та світовому рівнях.

Наукові напрацювання дадуть можливість органам державної влади України та інших держав коригувати функціонування своїх фінансових систем в умовах сучасних глобальних викликів. Українська держава може застосовувати окремі наукові розробки в умовах російсько-української війни, коли особливо відчувається нестача фінансових ресурсів для виконання конституційних функцій органами центральної і місцевої влади.

Зважаючи на те, що модерні фінанси є вищим щаблем розвитку публічних фінансів, держава має можливості формувати нові ефективні моделі міжнародних фінансових взаємозв'язків на взаємовигідних умовах. Неймовірно швидкий розвиток суспільного буття, пов'язаний з революцією новітніх технологій, цифровізації, є тим поштовхом, який сприятиме подальшому розвитку механізмів та інструментів функціонування модерних фінансів. Важливо, щоб державна влада не ігнорувала подібні дослідження, а своєчасно їх реалізувала на практиці, що сприятиме досягненню її стратегічних цілей.

Організатори Другого міжнародного фінансового форуму «Модерні фінанси: глобальні виклики і національна безпека» щиро вдячні всім зарубіжним та вітчизняним науковцям, які брали активну участь у дискусіях, виступали на пленарному та секційних засіданнях, рекомендували свої напрацювання для вирішення актуальних проблем сучасної фінансової науки й практики. Ми надіємося на продовження такої співпраці у майбутньому, що принесе користь фінансовій науці й практиці, дасть змогу своєчасно виявити та реагувати на об'єктивні, суб'єктивні, внутрішні, зовнішні фінансові виклики, загрози, ризики. Результати таких досліджень сприятимуть своєчасному попередженню негативних явищ і процесів, що можуть мати місце при функціонуванні фінансової системи країни. Тому проведення такого заходу є корисним і результативним для суспільства загалом, фінансової науки, практики і потребує продовження у майбутньому.

Монографія рекомендована для вітчизняних та зарубіжних вчених, практиків у царині фінансової науки й практики, а також студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів, молодих вчених, професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, керівників та спеціалістів органів державної влади та місцевого самоврядування, науково-дослідних установ економічного спрямування, а також всіх, хто цікавиться питаннями модерних фінансів.

РОЗДІЛ 5

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК: 336.1:323.2

Ольга Білявська

кандидат економічних наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

olha.biliavska@knu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9945-957X

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Olha Biliavska

Ph. D. (Economics)

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

PUBLIC PARTICIPATION IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF BUDGET POLICY

Анотація. Трансформація українського суспільства під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх, факторів змінює підходи до мобілізації фінансових ресурсів, оптимізації напрямків використання державних ресурсів та перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення виробництва суспільних благ і, відповідно, призводить до зміни соціально-економічної ролі держави та суспільства у формуванні бюджетної політики. За часів незалежності України були проведені реформи з децентралізації, державного управління та управління державними фінансами, що дозволило зміцнити інститути громадянського суспільства. Проте, широкомасштабне вторгнення в Україну військ російської федерації змінило не тільки структуру виробництва та зайнятості населення, а і негативно вплинуло на відкритість даних, прозорість діяльності органів влади та місцевого самоврядування щодо ухвалення фінансових рішень, зокрема і з питань формування і виконання бюджетів, використання отриманої допомоги тощо. В умовах війни та у час повоєнного відновлення економіки, інститут громадянського суспільства за допомогою інструментів демократії участі може забезпечити досягнення суспільного консенсусу.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетний процес, бюджетні рішення, громадянське суспільство, суспільні блага.

Abstract. The transformation of Ukrainian society under the influence of both external and internal factors changes approaches to mobilizing financial resources, optimizing the use of public resources and redistributing financial resources to ensure the production of public goods and, accordingly, leads to a change in the socio-economic role of the state and society in the formation of budget policy. Since Ukraine's independence, decentralization, public administration and public finance management reforms have been implemented, which have strengthened civil society institutions. However, the

large-scale invasion of Ukraine by Russian troops changed not only the structure of production and employment, but also negatively affected the openness of data, transparency of the activities of the authorities and local governments in making financial decisions, including the formation and execution of budgets, the use of aid, etc. In times of war and post-war economic recovery, civil society institutions, using participatory democracy tools, can ensure that public consensus is achieved.

Key words: *budget policy, budget process, budget solutions, civil society, public goods.*

Проблематика. Бюджетне регулювання відіграє ключову роль у забезпеченні економічної стабільності держави. У свою чергу, «стабільність соціально-економічного розвитку країни визначається рівнем довіри й підтримки влади суспільством, його окремими соціальними групами, які формуються передусім на основі різних форм власності та відповідних джерел і обсягів грошових доходів. Саме фінансова політика держави є тим об'єднуючим механізмом, котрий забезпечує компроміс між урядом і окремими суб'єктами економічної системи та реалізує економічні інтереси останніх» [6, с.52].

Активне залучення громадян до процесів ухвалення рішень покращує контроль за діяльністю органів влади та підвищує рівень прозорості у формуванні бюджетної політики та прийнятті управлінських рішень. Залучення громадян до формування бюджетної політики ще на стадії ухвалення управлінських рішень призводить до зростання громадянської свідомості й відповідальності, підвищує рівень політичної прохідності рішень з питань бюджетної політики і довіри виборців до прийнятих рішень та забезпечує легітимацію влади. Парламент в цілому має відображати суспільство в різноманітності його складу і, відповідно, відображати плюралізм думок. Проте, під час війни відбувається постійна швидка зміна кола учасників бюджетних відносин та зацікавлених осіб, що в цілому негативно впливає на раціональність ухвалених рішень та ефективність використання бюджетних коштів.

Не зважаючи на наявність нормативно-правової бази щодо участі громадянського суспільства в процесах державотворення, питання участі громадянського суспільства у бюджетній політиці України, особливо в частині її формування, майже не розкрито у науковій літературі. Більше уваги дослідниками приділялося проблемам публічності та прозорості бюджетного процесу (Blume, L. and Voigt, S. (2013), Rubin, I.S. (2010), Васильєва, Т. (2018), Петленко, Ю. та Харламова, Г (2025), Демиденко, Л та Наконечна, Ю (2024)), громадського контролю за використанням бюджетних коштів та запобігання проявам корупції (Chen, C., and Ganapati, S. (2023), Toropin, V (2022), Школьник, І. (2020)). Питання впливу інституту громадянського суспільства на перерозподіл благ досліджували Лютий, І. (2009), Крисоватий, А (2023).

Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій участі громадянського суспільства у формуванні бюджетної політики та пошук можливостей удосконалення бюджетного процесу інструментами демократії участі.

Результати. Вихідні принципи громадянського суспільства закріплено в Конституції України. Зокрема, статтею 15 визначено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, в статті 38 – громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Основними формами залучення усіх громадян до державної політики є форми

прямої та представницької демократії. За прямої демократії або народовладдя рішення щодо управління суспільством й державою схвалюються безпосередньо всіма громадянами на референдумах та зборах. Проте, така форма демократії унеможлиблює вирішення питань бюджетної політики через неможливість забезпечення постійного проведення референдумів; складну процедуру, можливі маніпуляції та зловживання щодо важливості та формулювання винесених питань, а також використання референдуму як інструменту політичної боротьби.

Зважаючи на це, більш практичною формою щодо прийняття рішень стосовно розподілу суспільного блага є представницька демократія, яка передбачає опосередковану участь громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Важливим результатом представницької демократії є плюралізм думок та наявність опозиції з політичною альтернативою до владних рішень. Шляхом контролю та критики роботи уряду при владі, постійної оцінки дій уряду та притягнення уряду до звітності, опозиція впливає на забезпечення прозорості державних рішень і ефективності в управлінні державними справами, забезпечуючи, таким чином, захист державного інтересу і запобігаючи зловживанням державними структурами.

Українське громадянське суспільство, як політичний інститут, за часів незалежності нашої країни значно зміцніло. Реформи з децентралізації, державного управління та управління державними фінансами призвели до більш помітного впливу громадянського суспільства на життя країни, прийняття управлінських рішень, зокрема і на бюджетну політику.

Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання міжнародних норм та стандартів, закріплених, зокрема, у таких документах, як: Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 1948 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» 2015 року; Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 2009 року (переглянутий 2019 року); Резолюції Ради Генеральної Асамблеї ООН з прав людини A/HRC/RES/24/21 «Простір громадянського суспільства: створення та підтримка в законодавстві та на практиці безпечного й сприятливого середовища» 2013 року, A/HRC/RES/27/31 «Простір громадянського суспільства» 2014 року та настанова ООН «Захист та підтримка громадського простору» 2020 року; Рекомендація CM/REC(2007)14 Комітету Міністрів Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі 2007 року; Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів 2009 року; Спільні рекомендації Венеціанської Комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об'єднань 2014 року; Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 2017 року; Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі 2018 року; Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у

місцевому публічному житті 2018 року та зобов'язання щодо взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, визначених в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

На національному рівні правові засади сприяння участі інституту громадянського суспільства у бюджетній політиці закладені у Конституції України, законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також законах України, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства: «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення» та інших. Окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у тому числі в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 року № 119 та Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695.

З метою забезпечення відкритості та прозорості державної бюджетної політики зі сторони держави вже 10 років в Україні впроваджуються принципи Декларації Відкритого Уряду: відбувалося посилення взаємодії органів державної влади та громадськості під час підготовки і виконання державних рішень, забезпечення прозорості державної політики і доступу до інформації про роботу органів виконавчої влади та публічної інформації, застосування дієвого інструменту протидії корупції, підвищення ефективності державного управління, зокрема шляхом застосування електронних технологій. Сформовано нові стандарти взаємодії між Кабінетом Міністрів України та інститутами громадянського суспільства, які передбачали участь громадськості під час здійснення моніторингу, оцінювання заходів з удосконалення відкритого урядування. Розширення інструментів електронної демократії дозволило удосконалити та уніфікувати механізм подання електронних звернень, електронних петицій та запитів на інформацію.

Проте, широкомасштабне вторгнення російської федерації вплинуло на всі сфери суспільного та економічного життя в Україні, змінилися правила соціальної взаємодії. В умовах екзистенційної загрози громадяни швидко мобілізувалися та адаптувалися до нових умов, значно посилилася співпраця та взаємодія між людьми задля єдиної мети – допомоги фронту.

Останні два роки громадянське суспільство та держава більше зосередилися на створенні сприятливих умов для подальшого післявоєнного відновлення. Вектор уваги майже в усіх оцінюваних сферах змінився з точкового, оперативного вирішення проблем, характерного для початку 2022 року, на стратегічне планування та розробку ґрунтовних концепцій подальших дій. Українське громадянське суспільство та держава не лише навчилися жити в умовах війни, а й здійснили ряд значних зрушень як у законодавстві, так і на практиці, які раніше не були реалізовані в мирний час. Це свідчить про стійку тенденцію до адаптації до несприятливих умов і дозволяє стверджувати, що 2022 рік став базовим для побудови спільних ефективних правил гри під час воєнного стану [8, с.7].

Загалом спостерігається тенденція зростання довіри населення до громадянських інституцій. Кількість згадок громадських та волонтерських організацій, благодійних фондів та організацій в українському медіапросторі зростає з лютого 2022 року по листопад майже в 10 разів: з 9 398 згадок в лютому до 97 940 в листопаді [2, с.17]. Проте, повномасштабне вторгнення 2022 року зменшило кількість нових громадських організацій, але радикально збільшило число нових благодійних організацій. В 2022 році було зареєстровано 2 760 ГО (в 2021 році – 4360, в 2020 – 3739, в 2019 – 4905), кількість реєстрацій нових БО склала 6367 нових організацій (для порівняння: 830 нових БО було зареєстровано в 2021 році, в 2020 – 723, в 2019 - 654). Найбільша кількість нових БО і ГО в 2022 році з'явилися в Києві, Київській області, Львівській, Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях [2, с.7].

Крім того, повномасштабне вторгнення росії в Україну значно підірвало свободу Інтернету в Україні та вплинуло на здатність Уряду розвивати та виконувати гарантії цифрових прав [9]. Також існує певне занепокоєння щодо пріоритетів та діяльності цих організацій: майже половина респондентів, що проживають в Україні (49%), та близько 43% переміщених осіб вважають, що організації громадянського суспільства більше зосереджені на фінансуванні від донорів, ніж на розв'язанні важливих соціальних проблем [3, с. 23].

Європейським центром некомерційного права Stichting (ECNL) в ході дослідження участі громадськості в процесі вироблення та ухвалення рішень [10] було визначено, що у 2024 році значна частина ключових рішень ухвалюється без залучення органів громадянського суспільства. Це підтверджують цифри щодо кількості ухвалених станом на кінець жовтня нормативно-правових актів у порівнянні з кількістю повідомлень про проведення консультацій.

Серед проблем розвитку громадянського суспільства в Україні та забезпечення його повноцінної участі у бюджетній політиці можна назвати наступні:

- 1) відсутність інституційної підтримки з боку влади;
- 2) створення громадських організацій з метою досягнення короточасної, іноді, незначної мети, що проявляється у короткому життєвому циклі таких організацій;
- 3) відсутність стратегічного бачення розвитку країни чи, навіть, шляхів вирішення проблем окремих верств населення;
- 4) брак досвіду участі громадських організацій у формуванні бюджетної політики країни.

Демократизація суспільства та реалізація економічних інтересів окремих соціальних груп пов'язані із соціально-економічним розвитком країни та зростанням добробуту її громадян. Розвиток кожного суспільства базується на єдності та одночасно суперечності влади і громадян. Держава бере на себе функції акумуляції та використання спільних благ, а уряд, використовуючи чинне законодавство, адміністративний ресурс, здійснює вплив на економічну систему, суспільство через відповідну бюджетну політику [5, с. 47]. При цьому одним із парадоксів сучасної фінансової системи є те, що процеси демократизації суспільства, які базуються на ідеології лібералізму, постійно потребують збільшення соціальних витрат державного бюджету, що можливо лише за умови підвищення податкових надходжень [6, с. 53].

Однією з визначальних складових системи представництва інтересів є лобізм, котрий розуміють як широко визнаний засіб формального і неформального впливу

груп інтересів на владні структури з метою ухвалення необхідних їм рішень. Взаємодія лобістів із громадянським суспільством розглядається як демократичні гарантії участі громадських об'єднань у процесах ухвалення рішень стосовно бюджетних пріоритетів, оскільки, з погляду представників інтересів громадськості на рівні політичних інститутів, кожен громадянин повинен мати реальну можливість впливати на визначення бюджетних пріоритетів. Прозорість впливу представницьких груп на прийняття рішень у провідних країнах світу зумовлює позитивність сприйняття суспільством окреслених процесів. В Україні спостерігається діаметрально протилежне ставлення до лобізму з боку суспільства через існування його прихованої (тіньової) форми, базованої на незаконному тиску та корупції [4, с. 17].

Війна стала каталізатором зростання рівня недовіри до державних структур та їх очільників, який і до широкомасштабного вторгнення російський військ на територію України через зазначені причини був на досить високому рівні.

Результати «Загальнонаціонального опитування щодо громадського залучення весна-літо 2023» демонструють, що «кожен другий респондент з числа НПО та ВПО (50%) та 44% ЗПО притримуються думки, що ОГС ефективніші у вирішенні соціальних проблем, ніж уряд та бізнес» [7].

Разом з цим, вирішення зазначених питань можливе лише при оптимізації багаторівневої системи взаємодії учасників бюджетного простору, яка формується під впливом структурно-функціонального комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на бюджетний процес та бюджетну архітектуру. При цьому первинним у формуванні бюджетної архітектури є вплив політичних інститутів, які визначають вектори розвитку інституційних компонентів бюджетного простору [1, с.75].

Важливим фактором збільшення залучення громадськості до участі у бюджетному процесі є рівень поінформованості громадськості щодо впливу бюджету на доходи різних категорій населення та добробут сімей, а також впливу на економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти життя суспільства.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні бюджетної політики та в бюджетному процесі має забезпечуватись на принципах, зазначених у таблиці 1.

Взаємодія влади і громадськості сприяє ухваленню рішень, які відповідають інтересам громадян та громад, підвищує контроль за діяльністю органів влади та забезпечує конкуренцію в розробці та прийнятті найоптимальнішого та ефективного рішення щодо управління бюджетними коштами.

Врахування реальних потреб населення під час формування та виконання бюджету здійснюється за допомогою різних інструментів. Міністерством фінансів України визначено перелік механізмів, здатних забезпечити участь громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні: консультації з громадськістю; діяльність громадських рад, утворених при органах місцевого самоврядування; залучення засобів масової інформації; підготовка інформації з питань місцевого бюджету в доступній для громадськості формі; використання засобів інтерактивного спілкування; запровадження громадського бюджету «бюджету участі» (громадський бюджет).

Одним з дієвих механізмів участі громадськості в бюджетній політиці є громадський контроль. Громадський контроль у бюджетному процесі здійснюється вже на стадії виконання державних цільових програм та виконанням суспільно важливих рішень, прийнятих органами державної влади, органами місцевого

самоврядування, їх посадовими і службовими особами, а також за збереженням та ефективним використанням державної і комунальної власності, недопущенням проявів бюрократизму.

Таблиця 1

**Принципи участі інститутів громадянського суспільства
у формуванні бюджетної політики та в бюджетному процесі**

Принципи	Значення
рівності можливостей	органи державної влади, органи місцевого самоврядування створюють рівні можливості для реалізації громадянських прав стосовно участі у бюджетній політиці незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак тощо;
інклюзивності	створення умов для рівноправної громадської участі, зокрема шляхом проведення публічних консультацій, та вжиття заходів для подолання перешкод для представлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи;
самоврядності	дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування права громадян на самоорганізацію, утворення та участь у діяльності інститутів громадянського суспільства. Обмеження інститутів громадянського суспільства до участі в бюджетному процесі можливе лише в інтересах національної безпеки та захисту прав і свобод інших людей.
експертності	проведення незалежних експертиз неурядовими організаціями та науковими спільнотами, що мають відповідні знання, досвід і компетентності, при формуванні бюджетної політики, складанні, розгляду, затвердженні, виконанні державного та місцевих бюджетів
репрезентативності	делегування групами суспільства для участі у бюджетній політиці та бюджетному процесі представників, що мають відповідні знання, досвід, компетентності за напрямком діяльності відповідного органу виконавчої влади
партнерства	використання можливостей співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та бізнесу для досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічних благ
поінформованості	прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування процедур або правил, які передбачають інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.
добропорядності	сприяння формуванню культури належного управління державними справами, бюджетними коштами, державним майном та культури неприйнятності корупції.
взаємо-відповідальності	заохочення громадян брати на себе відповідальність за внесок у життя своїх громад, зокрема щодо акумулювання, розподілу, використання бюджетних коштів;
гнучкості	забезпечення широкого спектру інструментів участі громадянського суспільства у бюджетній політиці та можливість їх комбінування залежно від обставин;

Джерело: складено автором

При цьому коло суб'єктів, що можуть здійснювати громадський контроль урядових рішень, доволі обмежений. Зокрема, дозволяється здійснювати громадський контроль лише громадським об'єднанням, які мають підтверджений статус

всеукраїнських. Чинним законодавством передбачено, що суб'єктами громадського контролю не можуть бути: політичні партії; релігійні організації; непідприємницькі товариств, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування; асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання; саморегулівні організації (СРО), організації, які здійснюють професійне самоврядування, а також непідприємницькі товариства, які не є громадськими об'єднаннями.

Такі заходи громадського контролю як аналітичні і моніторингові дослідження діяльності об'єктів громадського контролю, громадська експертиза та перевірка відграють ключову роль у бюджетному процесі. Громадська експертиза проводиться суб'єктом громадського контролю з проблемних з точки зору відповідності законодавству питань діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які мають високе суспільно-політичне значення, з питань можливих порушень прав, свобод і законних інтересів фізичних або юридичних осіб. Важливо до проведення громадської експертизи залучати вчених, експертів, представників громадськості, засобів масової інформації, зацікавлених громадян.

Консультації з громадськістю дозволяють залучити громадян до участі в управлінні державними справами, надають можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечують гласність, відкритість та прозорість діяльності зазначених органів. Проведення консультацій з громадськістю сприяє налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю (безпосередні форми) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). Публічне громадське обговорення, у свою чергу, передбачає організацію і проведення публічних заходів: конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; інтернет-конференцій, відеоконференцій.

Вивчення громадської думки здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо); створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих медіа та онлайн-медіа для визначення позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

На практиці зазначені методи більше використовуються у політичному процесі, ніж у бюджетній політиці. Частково це обумовлено специфікою самого бюджетного процесу чи бюджетування відповідної галузі. Проте застосування цих методи при ухваленні стратегічних рішень, які впливають на перерозподіл суспільного блага, дозволить спростити бюджетний процес в частині виконання та зробити бюджетну політику відкритою та зрозумію громадськості.

З метою отримання об'єктивної та достовірної інформації для прийняття ефективних та оптимальних рішень щодо планування та використання бюджетних

коштів органам виконавчої влади варто перейти до практики вивчення громадської думки, зокрема, шляхом укладання на умовах відкритого конкурсу договорів з науково-дослідними організаціями та установами, закладами вищої освіти в яких працюють відповідні високофахові експерти і науковці, які проводять фахові, наукові соціологічні дослідження, спостереження, експрес-аналіз пропозицій різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін.

Висновки. Прозора та доступна інформація щодо діяльності органів публічного управління, вільний доступ до неї щодо процесів підготовки та ухвалення рішень, а також їх реалізації – одна з найважливіших передумов залучення громадськості до бюджетної політики на різних її етапах та рівнях влади. Демократія та невід’ємна повага до прав людини необхідні для розвитку та становлення сучасної європейської держави. Проте, демократія – це не вседозволеність, а, навпаки, – відповідальність. Тому участь громадянського суспільства має бути не просто критикою будь-яких дій влади, а має передбачати можливість участі громадян у формуванні бюджетної політики та стратегічних планів держави. Широке залучення громадськості до вироблення бюджетних рішень ще на стадії до їх ухвалення дозволить зробити бюджетну політику зрозумілою для простих споживачів та платників податків. Різні механізми залучення громадськості варто використовувати на різних етапах бюджетного процесу. При цьому конкретний механізм участі громадськості залежить від: 1) транспарентності бюджетної політики та бюджетного процесу; 2) рівня інституціоналізації бюджетної політики та бюджетного процесу; 3) ступеню впливу громадськості на прийняття управлінських рішень в цілому у країні; 4) інклюзивності бюджетної політики, що виражається у залученості всіх верств населення на різних стадіях бюджетного процесу, зокрема в процесі вироблення бюджетної політики.

Важливу роль у взаємодії громадськості та влади повинно відіграти більш широке залучення наукових товариств та університетських спільнот до розробки бюджетної політики та наукової експертної оцінки та прогнозів щодо ухвал та стратегій, розроблених органами влади. Наукові експерти та професіонали відповідних галузей знань можуть забезпечити надання доступної інформації органам влади та населенню про можливі наслідки тих чи інших управлінських рішень.

Подяка. Дякую Збройним Силам України за надану можливість підготувати та опублікувати це дослідження.

Список використаних джерел:

1. Макогон В. Д. Бюджетна архітектура як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 73 – 77.
2. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», грудень 2022 - січень 2023. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni>.
3. Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження. Лютий 2024. Київський міжнародний інститут соціології. 2024. 166 с.

4. Крисоватий А. І. Деонтологія суспільного вибору в публічних фінансах. *Фінанси України*. 2023. № 11. С. 11-21.
5. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. № 4(73). С. 45 – 55.
6. Лютий І. О. Фінансова політика: сучасні виклики та суперечності реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2020. № 5. С. 50-62.
7. Національне опитування щодо громадського залучення: весна-літо 2023. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/293/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_Oct-23_Ukr.pdf
8. CSO METER. A compass to conducive environment and CSO empowerment: Ukraine 2023 Country Report. ECNL Stichting and UCIPR. Kyiv, 2023. 68 p.
9. CSO METER. A compass to conducive environment and CSO empowerment: Ukraine 2022 Country Report. ECNL Stichting and UCIPR. Kyiv, 2023. 80 p.
10. CSO METER. Empowered for Action: Ukraine 2024 Country Report. ECNL Stichting. Kyiv, 2024. 85 p.

References:

1. Makohon, V. D. (2012). Biudzhetna arkhitektonika yak instrument rehuliuвання sotsialnoekonomichnoho rozvytku suspilstva [Budget architecture as a tool for regulating the socio-economic development of society]. *Problemy ekonomiky*, 4, 73 – 77 [in Ukrainian].
2. Kyiv International Institute of Sociology (2023). Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny [Civil society in Ukraine during wartime]. Research Report, Project «Civil Society Sectoral Support Initiative», December 2022 – January 2023. Available at: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni> [in Ukrainian].
3. Kyiv International Institute of Sociology (2024). Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny [Civil society in Ukraine during wartime]. Research Report. Kyiv: KIIS [in Ukrainian].
4. Krysovaty, A. I. (2023). Deontolohiia suspilnoho vyboru v publichnykh finansakh [Deontology of public choice in public finance]. *Finance of Ukraine*, 11, 11-21 [in Ukrainian].
5. Liutiy, I., Rozhko, O., & Liutiy, S. (2022). Optyimizatsiia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh viiny [Optimization of Ukraine's state budget expenditures in wartime]. *World of Finance*, 4(73), 45 – 55 [in Ukrainian].
6. Liutiy, I. O. (2020). Finansova polityka: suchasni vyklyky ta superechnosti realizatsii v Ukraini [Financial policy: current challenges and contradictions in implementation in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, 5, 50-62 [in Ukrainian].
7. Natsionalne opytuvannia shchodo hromadskoho zaluchennia: vesna-lito 2023 [National survey on public engagement: spring-summer 2023]. Available at: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/293/Pact%20USAID_Engage_CEP_poll_Oct-23_Ukr.pdf [in Ukrainian].

УДК: 336.22

Євген Бондаренко

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
ye.bondarenko@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6856-4855

Володимир Угрин

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
v.uhryn@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3648-7247

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МИТНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Yevhen Bondarenko

Ph.D. (Economics) Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Volodymyr Uhryn

Ph.D. (Economics) Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

TRENDS AND PROSPECTS FOR THE DIGITALIZATION OF UKRAINE'S CUSTOMS AREA IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. У статті проаналізовано ключові тенденції цифрової трансформації митного простору України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу. Обґрунтовано актуальність переходу до цифрової моделі митного адміністрування як пріоритетного напрямку реформ у сфері публічних фінансів. Досліджено концептуальні підходи до формування митного простору в умовах цифрової економіки, розглянуто досвід країн Європейського Союзу щодо запровадження інформаційних систем для адміністрування митних платежів і контролю переміщення товарів. Здійснено огляд цифрових інструментів, що впроваджуються в Україні (електронне декларування, єдине вікно, NCTS, мобільні сервіси, системи ризик-менеджменту). На основі статистичних даних проаналізовано вплив цифровізації на динаміку митних надходжень до Державного бюджету України. Визначено переваги та виклики

цифрової трансформації митної політики, сформульовано перспективні напрями розвитку в контексті гармонізації з європейським митним простором.

Ключові слова: публічні фінанси, митна політика, цифровізація митного простору, митне адміністрування, інформаційні системи, митні платежі, єдине вікно, Державна митна служба України, євроінтеграція, економічний розвиток.

Abstract. *The paper explores the key trends and strategic prospects of the digital transformation of Ukraine's customs space within the context of European integration. It emphasizes the critical role of customs digitalization in reforming the national system of public finance administration, especially amid wartime challenges and the country's gradual alignment with the EU Customs Code and standards. The study conceptualizes the development of a digital customs environment in the context of a modern information economy and highlights the shift from traditional border control models to data-driven and risk-oriented customs governance. Special attention is given to the experience of European Union member states in implementing advanced digital tools and IT systems for customs payments administration, transit procedures, and trade facilitation.*

The paper provides a comprehensive overview of digital innovations introduced by the State Customs Service of Ukraine, including electronic declaration systems, the «Single Window» mechanism, integration into the New Computerized Transit System (NCTS), mobile applications, and automated risk management tools. Based on statistical data from 2019 to 2024, the research assesses the impact of these technologies on the dynamics and structure of customs revenue in the state budget. The study also identifies systemic challenges in implementing digital customs reform, such as institutional inertia, financial constraints, cybersecurity risks, and regulatory adaptation issues. At the same time, it outlines the positive effects of digitalization, including increased transparency, reduced corruption, faster clearance procedures, and better integration into European trade networks. The article concludes by proposing forward-looking policy directions to strengthen Ukraine's digital customs ecosystem as part of its broader public finance and economic modernization agenda.

Key words: *public finance, customs policy, digitalization of the customs space, customs administration, information systems, customs payments, Single Window, State Customs Service of Ukraine, European integration, economic development.*

Сучасний етап євроінтеграції України визначає цифровізацію діяльності митних інституцій як один із пріоритетів державної політики. Світова митна спільнота вже активно впроваджує домінуючі концепції «Digital Customs» внаслідок використання цифрових систем для адміністрування митних платежів, контролю руху товарів і транспортних засобів, а також для гарантування співпраці між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Для України це особливо актуально у контексті євроінтеграції та виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), яка передбачає гармонізацію митних процедур і приєднання до загальноєвропейських цифрових систем.

Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації митної системи України до нових викликів інформаційної економіки та вимог європейської інтеграції. Активна цифровізація митного простору розглядається як інструмент прискорення

товарообігу, протидії контрабанді й корупції, а також як фактор підвищення регулюючого потенціалу та фіскальної ефективності митних платежів, зокрема в умовах кризових ситуацій. Особливо це проявилось у період повномасштабної війни, коли цифрові сервіси стали критично важливими для підтримки безперервної роботи суб'єктів митного простору та стабільності доходів бюджету.

Проблемними аспектами формування митного простору України є широкий спектр питань: від модернізації інформаційного забезпечення до налагодження тісної співпраці з іншими державами, викорінення корупційної складової під час проходження прикордонного та митного оформлення тощо. Серед проблемних аспектів формування митного простору України варто виокремити зростання впливу високоорганізованих злочинних угруповань, які за наслідками та масштабністю набули глобальних обсягів [1].

На думку Н. Костишин і В. Дереш, митний простір слід розглядати як «сферу, в якій держави згідно з угодами та в межах, що не суперечать міжнародному праву, здійснюють свої економічні відносини, зберігаючи незалежність під час перетину митних кордонів. Тобто акцент здійснено саме на власній незалежності конкретної держави» [2]. Становлення митного простору країни відбувається паралельно із розвитком митної політики, тому його основні характеристики залежать від інтеграційного курсу держави та внутрішньої економічної політики. Оскільки митний простір є циклічним у своєму розвитку, то він має наступні стадії: формування, розвиток, рецесія, депресія. Такі ж стадії притаманні будь-якому простору, зокрема економічному.

Поняття митного простору держави охоплює сукупність правових, організаційних та технологічних умов, у рамках яких реалізується митна політика і здійснюються митні формальності. В умовах цифрової економіки його зміст значно розширюється: акцент зміщується з фізичних кордонів на інформаційний обмін даними, аналітику ризиків та мережеву взаємодію митних органів. Формування сучасного митного простору відбувається під впливом глобальних трендів цифровізації – зростання обсягів e-commerce, появи нових інформаційних технологій (Big Data, Artificial Intelligence, Blockchain), вимог міжнародних ініціатив та угод.

Концептуально розвиток митниці у цифрову добу ґрунтується на переході від паперових процедур до повністю електронного митного середовища. Всесвітня митна організація (ВМО) ще у 2016 р. визначила «Digital Customs» як стратегічну ціль, що означає застосування інформаційних технологій (ІТ) на всіх стадіях митного процесу – від електронного декларування і автоматичної перевірки документів до онлайн-сплати платежів та обміну даними з іншими фіскальними та правоохоронними інституціями. Такий підхід передбачає інтеграцію диференційованих інформаційних потоків у єдину систему, де дані стають новою детермінантою у взаємодії суб'єктів митного простору [3].

Важливою концепцією є глобально мережеві митниці (Globally Networked Customs), розроблені ВМО, які передбачають обмін інформацією в реальному часі між митними адміністраціями різних країн. Це означає, що національний митний простір більше не ізольований – він розвивається як частина всесвітньої митної спільноти, де стандарти даних, електронні протоколи та інші ІТ-рішення уніфіковані. Слід наголосити, що швидке та передбачуване митне оформлення, прозорі правила й інтеграція з міжнародними системами сприяють притоку інвестицій

і розвитку зовнішньої торгівлі. Оскільки ризики у процесі цифровізації митних органів створюють «цифрові розриви», що уповільнюють торговельні потоки і можуть призводити до втрати доходів бюджету. Отже, концептуалізація розвитку митного простору в умовах цифровізації полягає у переході до нової парадигми «інтелектуальної митниці», що проявляється симбіотикою наступних тенденцій:

- оперування цифровими даними замість паперових декларацій;
- застосування автоматизованих систем аналізу та управління ризиками та мінімізація суб'єктивного впливу людських рішень;
- взаємодія з бізнесом через веб-портали і мобільні додатки;
- проактивне виконання контрольно-наглядових функцій завдяки обміну інформацією з базами даних інших відомств та країн [4].

Країни Європейського Союзу належать до світових лідерів з впровадження електронних митних систем. Ще з середини 2000-х років в ЄС реалізується програма e-Customs, спрямована на перехід до безпаперових технологій митного оформлення на всьому єдиному митному просторі альянсу. Правовою основою є Митний кодекс Союзу (UCC), який зобов'язує держави-члени застосовувати інформаційні системи для всіх основних процедур і обміну даними. Єврокомісія координує розробку і впровадження спільних електронних систем у рамках Багаторічного плану стратегічного розвитку митних IT-систем. Зокрема, станом на 2024 р. в процесі модернізації перебуває дванадцять великих електронних систем ЄС, які охоплюють подання декларацій, транзит, експорт, імпорт, управління ризиками, тарифами, квотами, аудитом тощо. Мета – спростити та прискорити митні формальності та знизити адміністративні витрати для всіх учасників, водночас зробивши процес збору доходів більш ефективним [5].

Сучасні підходи у ЄС в процесі адміністрування митних платежів базуються на повній електронній взаємодії митних адміністрацій з суб'єктами ЗЕД. Усі декларації подаються в цифровій формі через національні митні портали, побудовані на єдиній моделі даних (EU Customs Data Model). Для сплати мит і податків застосовуються електронні платіжні системи. Наприклад, у країнах ЄС імпортер після реєстрації отримує спеціальний рахунок (Trader Account Number, TAN), через який здійснюються платежі онлайн. Це дозволяє автоматично зараховувати належні суми митних зборів та податків до бюджету і спрощує контроль за їх сплатою. У багатьох державах діють системи єдиного казначейського рахунку для митниці, де акумулюються платежі, а митні органи та податкові служби обмінюються інформацією про надходження в режимі реального часу.

В ЄС також практикуються диференційовані цифрові платформи для різних категорій користувачів. Для великого бізнесу передбачено прямий обмін даними через EDI-інтерфейси митних систем, що дозволяє корпораціям автоматизувати процес декларування і сплати митних платежів. Для малого бізнесу і фізичних осіб діють зручні веб-портали з покроковими інтерактивними формами декларацій, калькуляторами платежів та довідковими сервісами. Успішною практикою є створення національних порталів «єдине вікно» – електронна платформа, де імпортер може виконати всі необхідні формальності (митні декларації, подання дозвільних документів, сплата мита, ПДВ, акцизу) через один інтерфейс.

Практичний аспект свідчить, що у Нідерландах функціонує система Portbase, яка об'єднує митні, портові та логістичні сервіси в єдиний портал для учасників зовнішньої торгівлі. У Естонії з 2017 року впроваджено концепцію «Електронна митниця», де 100% декларацій подаються онлайн, а середній час оформлення мінімізовано за рахунок повної автоматизації та інтеграції з базами даних інших відомств. Досвід Естонії демонструє, що повна цифровізація митних процедур можлива навіть у відносно невеликій країні, але потребує політичної волі та інвестицій у IT-інфраструктуру. В результаті, митні органи Естонії відмінили роботу на основі паперових документів і позиціонуються як найбільш ефективні, діджиталізовані та прозорі у ЄС [6].

Для ЄС характерним є запровадження спеціалізованих галузевих цифрових систем у митній сфері, а саме:

- NCTS (New Computerised Transit System) – нова комп'ютизована транзитна система, що забезпечує єдину електронну процедуру транзиту товарів між усіма країнами-учасниками Конвенції про спільний транзит. Україна з 2022 року також приєдналася до NCTS, що фактично відкриває режим спільного транзиту);

- ICS2 (Import Control System 2) – система попереднього контролю імпорту, через яку авіа- та поштові оператори подають електронні дані про вантажі до прибуття в ЄС. Це частина забезпечення безпеки та аналізу ризиків ще до перетину кордону;

- EMCS (Excise Movement and Control System) – загальноєвропейська система контролю за переміщенням підакцизних товарів, що також інтегрована з митними органами для гарантії сплати акцизів;

- EORI (Economic Operator Registration and Identification) – система єдиного реєстраційного номера оператора, за допомогою якої всі суб'єкти, що здійснюють ЗЕД, ідентифікуються у митних системах ЄС та взаємодіють із ними онлайн.

Окрім цього, в ЄС діють спільні підходи до управління ризиками: функціонує інформаційна система CRMS (Customs Risk Management System) для обміну профілями ризику між країнами-членами. Це означає, що ризикові імпорتنі операції можуть бути автоматично позначені системою ще на етапі декларування, і митники різних країн бачать подібні попередження. Також реалізовано обмін даними про митні правопорушення в електронній базі CENcomm під егідою WCO, до якої мають доступ і митники країн ЄС, і партнерів (Україна також підключена) [7].

Успішні практики цифровізації в ЄС можна проілюструвати на прикладі Польщі, яка однією з перших у Європі перейшла на електронне декларування у 2003 р., запровадивши систему CELINA для імпорту/експорту та NCTS-Польща для транзиту [8]. Сьогодні митні органи у структурі Міністерства фінансів Польщі надають бізнесу повний набір електронних сервісів: веб-портал PUESC (Платформа електронних послуг митниці), мобільні додатки для відстеження статусу митних декларацій, електронні платежі, а також інтегровану з митницею систему адміністрування митних і податкових платежів. В результаті польський досвід показує, що комплексна цифровізація (підкріплена реформою митної служби) дозволила суттєво збільшити надходження та підвищити рівень довіри до органів управління митною справою [9].

В загальному, в країнах ЄС сформувалася розгалужена цифрова інфраструктура митного адміністрування, ключовими елементами якої є: єдині електронні системи

подання декларацій і сплати митних платежів, спільні бази даних і реєстри, автоматизований обмін інформацією та координація ризик-менеджменту. Успіх практик ЄС підтверджує, що цифровізація митного простору приводить до пришвидшення оформлення, зменшення помилок і можливостей для шахрайства, а відтак – до зростання ефективності як фіскальної, так і регуляторної функцій митних органів. Цей досвід є орієнтиром для України на шляху до інтеграції в європейський митний простір.

Україна останніми роками здійснює активну цифрову трансформацію митних процедур, впроваджуючи нові інформаційні системи та сервіси для бізнесу і громадян. Державна митна служба України відзначає перехід до «митниці в смартфоні» як одну з цілей реформування. Зокрема, у 2020 році було анонсовано запуск мобільного додатку «e-Borders», який дозволить громадянам у режимі онлайн отримувати всі основні митні послуги та відстежувати ситуацію на кордоні. Цей додаток розробляється у співпраці з Державною прикордонною службою України і має забезпечити, щоб подорожуючі могли самостійно декларувати окремі товари (наприклад, транспортні засоби) через смартфон, а також оперативно дізнаватися про правила і вимоги при перетині кордону. Впровадження «митниці в смартфоні» покликане не лише спростити життя громадянам, а й мінімізувати прямий контакт з посадовцями, тим самим знижуючи корупційні ризики.

Інформаційні системи, що нині функціонують у митних органах України, зазнають нових технологічних трансформацій. ДМС України реалізує комплексну ІТ-стратегію, яка включає 6 основних напрямів:

- 1) Кабінет взаємодії з митницею (нове єдине вікно для подання документів і даних);
- 2) Митний контроль та оформлення (створення сучасної автоматизованої системи оформлення вантажів);
- 3) Публічна звітність та аналітика (системи ВІ та відкриті дані);
- 4) «Розумний пункт пропуску» (оснащення кордону сканерами, камерами і сенсорами, що інтегровані з ІТ-системами);
- 5) Кібербезпека;
- 6) Гармонізація з ЄС [10].

У межах цих напрямів впроваджено або модернізується низка конкретних ІТ-рішень. Наприклад, запущено оновлений веб-портал ДМС України, через який суб'єкти ЗЕД можуть в електронному вигляді подавати попередні повідомлення, переглядати довідкову інформацію (класифікатори, ставки мит тощо) та відстежувати показники роботи митниці. На порталі діє сервіс «Єдине вікно для міжнародної торгівлі», що дозволяє одночасно подати митну декларацію і документи для інших контролюючих служб.

Важливою складовою є автоматизація митного контролю та аналізу ризиків. В Україні діє автоматизована система аналізу та управління ризиками (АСАУР), що постійно удосконалюється. Нещодавно ДМС розпочала впровадження нової ІТ-підсистеми ASUR 2.0, яка за допомогою математичних методів (штучного інтелекту) буде оптимізувати профілі ризику та здійснювати їх автоматичну актуалізацію. Це дозволить більш точно виявляти підозрілі поставки, зменшуючи кількість зайвих фізичних оглядів, і одночасно підвищити ефективність виявлення правопорушень [11, с. 18].

Відзначимо, що мобільні додатки та використання соціальних мереж – ще один цифровий тренд в діяльності ДМС України. Окрім згаданого додатку e-Borders (який поки в стадії тестування), запущено кілька сервісів для інформування громадян. Зокрема, функціонує офіційний Telegram-бот Держмитслужби, через який можна дізнатися статус митного оформлення імпортованого товару чи транспортних засобів (за номером митної декларації) такий аспект забезпечує прозорість і знижує корупційні ризики, адже громадяни можуть простежити, чи не затримується виконання митних формальностей. Також у Telegram діє бот для повідомлень про черги на кордоні, де показується оперативна інформація з пунктів пропуску (кількість авто, орієнтовний час очікування). Ці дані автоматично збираються системою від прикордонників і надаються користувачам у зручному форматі. Крім того, активність митниці широко представлена у соціальних мережах (Facebook, Twitter), оскільки ДМС України регулярно публікує роз'яснення, відповіді на популярні запитання, інформацію про зміни в правилах, використовуючи соціальні мережі як канал зворотного зв'язку з клієнтами. Це сприяє підвищенню довіри до митниці та оперативному реагуванню на проблеми громадян.

В цілому, в Україні формується сучасна цифрова інфраструктура забезпечення діяльності митних інституцій, хоча і з певним запізненням відносно ЄС. До ключових її елементів належать:

1. Автоматизована система митного оформлення – функціонує комплекс програм «Інспектор-2006», який обробляє електронні митні декларації; триває його модернізація до нової версії, сумісної з вимогами ЄС;

2. Єдина автоматизована інформаційна система Держмитслужби – центральна база даних, де акумулюються всі відомості про оформлення, платежі, протоколи порушень тощо. Вона вже інтегрована з системою «Архів»;

3. Система електронного декларування – веб-портал, через який митні брокери та декларанти подають відповідні декларації, завантажують скан-копії документів, обмінюються повідомленнями з органами ДМС України. Ця система постійно доопрацьовується, зокрема додано можливість використовувати кваліфікований електронний підпис та BankID для ідентифікації користувачів;

4. Модулі автоматизованого митного контролю – наприклад, комплекс «Інтелектуальний пункт пропуску» на кордоні, де дані з камер та сканерів (номери авто, вагові параметри вантажів) автоматично передаються в систему і звіряються з деклараціями;

5. Системи для взаємодії з бізнесом «Особистий кабінет» на веб-порталі ДМС, де компанії можуть відстежувати стан своїх митних операцій; онлайн-калькулятор митних платежів (для громадян при ввезенні авто тощо) тощо.

За підтримки міжнародних партнерів (EU4Digital, USAID тощо) здійснюється також цифровізація внутрішніх процесів митниці – документообігу, кадрового обліку, навчання персоналу з ІТ [12].

Таким чином, українська митна система впевнено рухається шляхом цифрової трансформації: диверсифікація сервісів, зменшення залежності від паперового документообігу, запровадження прогресивних ІТ-рішень тощо. Водночас залишаються виклики, зумовлені як обмеженими ресурсами, так і ризиками воєнного часу.

Проте досвід останніх років показав, що цифрові технології здатні забезпечити безперебійну роботу митниці і наповнення бюджету навіть у кризових умовах. Це хороший фундамент для подальших реформ та інтеграції в цифровий митний простір ЄС.

Прагматичні тенденції цифровізації митного простору засвідчили не лише процедурний, а й виразний фінансовий ефект. Поліпшення контролю, прозорості та зручності, яке продукують ІТ-рішення, в кінцевому рахунку відображається на динаміці митних платежів до бюджету. На базі аналізу статистичних даних щодо надходжень митних платежів до Державного бюджету України за 2019–2024 роки встановлено трансформацію їхнього обсягу та питомої ваги в період активної цифровізації та євроінтеграційних реформ (рис. 1).

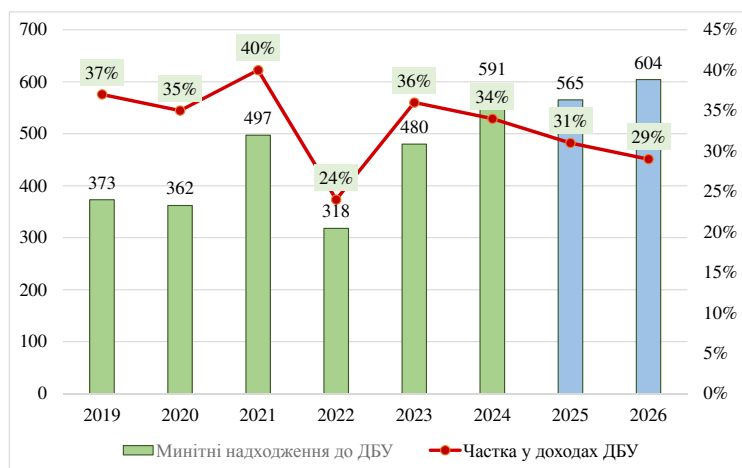

Рис. 1. Динаміка і прогноз митних надходжень та їх частки у доходах Державного бюджету України, млрд грн

Джерело: складено автором на основі [13, 14]

Відзначимо, що обсяг митних надходжень до Державного бюджету України зростав у докризовий період, досягнувши піку в 2021 році, але зазнав різкого спаду в 2022 році через повномасштабну війну, після чого знову суттєво зріс у 2023–2024 роках. Зокрема, у 2019 році органи ДМС України перерахували до бюджету близько 373 млрд грн, що становило приблизно 37% від усіх доходів. У 2020 році надходження знизилися до 362 млрд грн (близько 35% доходів) на тлі світової пандемії та падіння імпорту. Натомість 2021 рік став рекордним, оскільки митні платежі склали 497,2 млрд грн, або близько 40% бюджетних доходів. Це було досягнуто завдяки поживленню торгівлі, росту цін на товари (що збільшило суму ПДВ і мита з імпорту), а також певним антиконтрабандним заходам уряду. Слід відзначити, що саме в 2020–2021 рр. в Україні активно впроваджувалися цифрові рішення – єдине вікно, оновлена система ризик-менеджменту, електронний обмін даними з європейськими митницями. Імовірно, це теж посприяло покращенню адміністрування та зростанню надходжень.

У 2022 році, зі зрозумілих причин, динаміка різко змінилась: фактичні митні надходження зменшилися до 318,1 млрд грн, що було на 36% менше попереднього року. По-перше, через бойові дії та тимчасову окупацію частини територій суттєво скоротився імпорт, а отже, і база оподаткування митними платежами. По-друге, у березні–червні 2022 р. уряд запровадив пільги для імпорту окремих товарів (наприклад, скасував мита і ПДВ на імпорт автомобілів та критичних товарів) з метою забезпечення економіки в воєнний час [13].

У 2023 році ситуація значною мірою стабілізувалася, оскільки Кабінет Міністрів України повернув більшість митних та податкових ставок на довоєнний рівень з липня 2022 р., пожвавився імпорт пального, техніки, товарів для відбудови. За 2023 р. митні органи перерахували близько 481 млрд грн (майже на 50% більше, ніж у 2022 р.), частка у доходах бюджету знову зросла і становила 36%.

За даними ДМС України, у 2024 р. перераховано до бюджету 591,7 млрд грн митних платежів, що на третину більше, ніж попереднього року, і близько 33–34% від очікуваних доходів бюджету. Такий значний стрибок зумовлений кількома факторами: економіка частково відновлюється, імпорт зростає; інфляція теж збільшує номінальні обсяги сплаченого імпортного ПДВ; заходи з цифровізації та оновлення кадрового складу митниці дають результат у вигляді кращого адміністрування митних платежів.

Прогноз митних надходжень на 2025–2026 роки побудовано за допомогою лінійної регресії на основі фактичних даних за 2019–2024 роки. Ці значення узгоджуються із позитивною тенденцією, яка спостерігається після падіння у 2022 році, та відображають очікуваний ефект від поглиблення цифровізації, зростання обсягів імпорту та стабілізації економіки [14].

Аналізуючи тенденцію, можна зробити висновок, що цифрові технології сприяли зростанню митних надходжень у ті періоди, коли їх активно впроваджували (2019–2021, 2023–2024), тоді як форс-мажорні обставини (як-от війна) можуть нівелювати позитивний ефект у короткостроковій перспективі. Цифровізація митного простору приносить як очевидні переваги, так і породжує нові виклики. Для цілісного оцінювання в табл. 1 наведено основні переваги та недоліки запровадження цифрових технологій в митній політиці України на сучасному етапі.

Слід відзначити і зовнішні чинники. Так, воєнний стан диктує свої умови: у 2022 р. пріоритетом було максимально спростити імпорт (аж до скасування деяких платежів), щоб забезпечити тил. Цифровізація не одразу була в центрі уваги. Але вже з 2023 р. держава повернулася до стратегії довгострокової модернізації митниці що продукує умови для її цифрової трансформації. Тому у післявоєнний період очікується прискорення цифрових реформ, щоб ДМС України стала драйвером економічного відновлення [15].

Водночас цифровізація впливає і на митну політику як таку. По суті, змінюються акценти: замість фіскально-репресивної політики (максимально акумулювати платежі та прискіпливо відреагувати на порушення митних правил) формується політика фасилітації торгівлі – створюються умови для забезпечення швидкої і стимулювання законної зовнішньої торгівлі, в цьому ракурсі сучасні ІТ-інструменти забезпечують ефективність адміністрування відповідних митних платежів і виявлення ризиків.

Таблиця 1

Генерування переваг та ризиків цифровізації митного простору України

Переваги застосування цифрових технологій	Недоліки та виклики цифровізації
Прискорення митних процедур. Автоматизація рутинних операцій (реєстрація декларацій, перевірка документів) скорочує час оформлення вантажів з днів/годин до хвилин. Це підвищує пропускну спроможність, зменшує черги, покращує умови для бізнесу.	Високі початкові витрати. Розробка та впровадження сучасних ІТ-систем потребує значних фінансових ресурсів, технічного оснащення та навчання персоналу. Для бюджету це серйозне навантаження, особливо у воєнний і поствоєнний період.
Підвищення прозорості та боротьба з корупцією. Електронні сервіси мінімізують пряму взаємодію між декларантами і працівниками митних органів, усуваючи певні корупційні ризики. Відкриті дані та онлайн-моніторинг роботи митниці унеможливають приховування неправомірних рішень.	Спротив змінам і кадрові проблеми. Частина працівників митниці може чинити опір нововведенням, що реформують усталені неформальні практики. Є нестача ІТ-спеціалістів у штаті; важко залучити нові кадри через нижчі зарплати в держсекторі порівняно з ІТ-ринком.
Зростання надходжень до бюджету. Цифрові інструменти (ризик-орієнтований контроль, обмін інформацією з органами ДПІС України та ін.) дозволяють виявляти схеми ухилення від сплати мита, акцизного податку та ПДВ.	Кібербезпека та надійність систем. Збільшення обсягу даних і переходу на онлайн-режим роблять митну інфраструктуру уразливою для кібератак. В умовах війни актуальні ризики кібератак з боку РФ. Необхідно постійно оновлювати засоби захисту, проводити резервування даних.
Спрощення процедур для добросовісного бізнесу. Впровадження принципу «єдиного вікна» та інтеграція цифрових сервісів означає, що імпортер/експортер може швидко виконати всі формальності в режимі «онлайн». Це знижує адміністративне навантаження і витрати підприємців на митне оформлення.	Необхідність змін у законодавстві. Цифровізація потребує адаптації нормативної бази – від визнання електронних документів до нових правил інформаційного обміну. Законодавчий процес може відставати від технологічних змін, сповільнюючи їхню впровадження.

Джерело: складено авторами на основі [15, 16]

Ця трансформація відповідає європейській моделі і є метою реформ. Однак мають бути враховані соціальні аспекти: прискорення митних формальностей і процедур є позитивним явищем, однак цей процес потребує стабільного моніторингу, щоб не проявлялися делікти через ввезення контрабанди чи суспільно-небезпечних товарів. Такий контекст потребує синхронного підходу: цифровізація митного простору та удосконалення законодавства щодо відповідальності, стандартів безпеки, співпраці з фіскальними й правоохоронними органами (в т.ч. зарубіжних країн) [16].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що цифровізація є необхідною умовою успішного реформування митного простору України в умовах Євроінтеграції. Ефекти цифрової трансформації митної політики переважають ризики, але щоб повністю реалізувати потенціал, потрібно подолати зазначені виклики – фінансові, кадрові, правові. Важливо забезпечити наступність реформ та їх підтримку на найвищому політичному рівні. Не менш важливо – продовжувати тісну співпрацю з ЄС, переймати найкращі практики і отримувати технічну допомогу. Тільки за цих умов цифрова трансформація митних інституцій буде успішно реалізована і дасть максимальний ефект для економіки та суспільства України.

Список використаних джерел:

1. Сидор Г., Савків У., Андрусів У. Митний простір України: проблемні аспекти та прагматизм їхнього вирішення. *Економічний дискурс*. 2021. Вип. 1 (1-2). С. 40–46.
2. Костишин Н.С., Дереш В.М. Генезис детермінанти «митний простір»: теоретичні та концептуальні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. № 3 (129). С. 11–15.

3. Economy, finance, law: current problems and development prospects: collective monograph. Anisiia Tomanek OSVČ. 2023. 198 p.
4. Mikuriya K. Digital Customs, the opportunities of the Information Age. WCO News. 2016. №79. URL: <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-79/digital-customs-the-opportunities-of-the-information-age>
5. European Commission. Modernisation of Customs and Electronic Payment System. 2021. URL: https://commission.europa.eu/projects/modernisation-customs-and-electronic-payment-system_en
6. Marčetić M., Kocić B., Stojiljković M. Digitalisation of customs procedures in EU. Conference Proceedings INSCOSES. 2025. P. 262–271.
7. Мельник О. Нова комп'ютеризована транзитна система: сутність та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3384>
8. Tax and Customs Electronic Services Portal (PUESC). 2025. URL: <https://puesc.gov.pl/en/uslugi>
9. Євроінтеграція української митниці: вивчення польського досвіду адаптації законодавства і впровадження IT-систем. 2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ievrointegratsiia_ukrainskoi_mitnitsi_vivchennia_polskogo_dosvidu_adaptatsii_zakonodavstva_i_vprovadzhennia_it-sistem-4923
10. IT трансформація Митниці – проєкт «Е-митниця». Офіційний вебпортал ДМС. 2021. URL: <http://customs.gov.ua/it-transformatsiia-mitnitsi>
11. Осіпчук Д.С. Управління ризиками у митній справі в умовах воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 2 (108). С. 16–21.
12. Публічний портал відкритих даних ДМС. Державна митна служба України. 2025. URL: <https://customs.gov.ua/open-data>
13. Легкоступ І., Сاینчук Н., Соколюк М. Митні платежі як складова формування доходної частини Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023, № 52. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2564>
14. Надходження до бюджету від митних платежів: план та реальність. Слово і діло. 2025. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/01/09/infografika/ekonomika/nadходzhennya-byudzhetu-mytnyx-platezhiv-plan-ta-realnist>
15. Сарана Л.А. Вплив цифровізації на митну та податкову політику України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*. 2024. № 14 (08). С. 5–13.
16. Берестов І.В., Пестременко-Скрипка О.С., Шелехань Г.І., Берестова Т.Т. Цифровізація процесів митного контролю та митного оформлення вантажів на залізничному транспорті. *Центральноукраїнський науковий вісник. Технічні науки*. 2022. Вип. 5 (36), ч. II. С. 291–298.

References:

1. Sydor, H., Savkiv, U., & Andrusiv, U. (2021). Customs space of Ukraine: Problematic aspects and pragmatic solutions. *Ekonomichnyi Dyskurs – Economic Discourse, (1–2)*, 40–46. [in Ukrainian]

2. Kostyshyn, N. S., & Deresh, V. M. (2023). Genesis of the determinant «customs space»: Theoretical and conceptual aspects. *Derzhava ta Rehiony. Serii: Ekonomika ta Pidpriemnytstvo – State and Regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, (3)(129), 11–15. [in Ukrainian]
3. Economy, finance, law: Current problems and development prospects: Collective monograph. (2023). Anisiia Tomanek OSVČ. 198 p.
4. Mikuriya, K. (2016). Digital customs, the opportunities of the Information Age. *WCO News*, (79). <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-79/digital-customs-the-opportunities-of-the-information-age>
5. European Commission. (2021). *Modernisation of customs and electronic payment system*. https://commission.europa.eu/projects/modernisation-customs-and-electronic-payment-system_en
6. Marčetić, M., Kocić, B., & Stojiljković, M. (2025). Digitalisation of customs procedures in the EU. *Conference Proceedings INSCOSES*, 262–271.
7. Melnyk, O. (2024). The new computerized transit system: Essence and prospects. *Ekonomika ta Suspilstvo – Economy and Society*, (59). <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3384> [in Ukrainian]
8. Tax and Customs Electronic Services Portal (PUESC). (2025). <https://puesc.gov.pl/en/uslugi>
9. Eurointegration of Ukrainian customs: Studying the Polish experience of legislative adaptation and IT systems implementation. (2023). Ministry of Finance of Ukraine. https://mof.gov.ua/uk/news/ievrointegratsiia_ukrainskoi_mitnitsi_vivchennia_polskogo_dosvidu_adaptatsii_zakonodavstva_i_vprovadzhenia_it-sistem-4923 [in Ukrainian]
10. State Customs Service of Ukraine. (2021). *IT transformation of customs – e-Customs project*. <http://customs.gov.ua/it-transformatsiia-mitnitsi> [in Ukrainian]
11. Osipchuk, D. S. (2024). Risk management in customs affairs under martial law. *Ekonomika, Upravlinnia ta Administruvannia – Economics, Management and Administration*, (2)(108), 16–21. [in Ukrainian]
12. State Customs Service of Ukraine. (2025). *Open Data Public Portal*. <https://customs.gov.ua/open-data> [in Ukrainian]
13. Lehkostup, I., Sainchuk, N., & Sokoliuk, M. (2023). Customs payments as a component of the revenue part of the State Budget of Ukraine under martial law. *Ekonomika ta Suspilstvo – Economy and Society*, (52). <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2564> [in Ukrainian]
14. Revenue from customs payments: Plan and reality. (2025). *Slovo i Dilo – Word and Deed*. <https://www.slovoidilo.ua/2025/01/09/infografika/ekonomika/nadxodzhen-nya-byudzhetu-mytnyx-platezhiv-plan-ta-realnist> [in Ukrainian]
15. Sarana, L. A. (2024). The impact of digitalization on customs and tax policy of Ukraine. *Problemy Suchasnykh Transformatsii. Serii: Ekonomika ta Upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, (14)(08), 5–13. [in Ukrainian]
16. Berestov, I. V., Pestremenko-Skrypka, O. S., Shelekhan, H. I., & Berestova, T. T. (2022). Digitalization of customs control and clearance processes for rail transport. *Tsentralkoukrainskyi Naukovyi Visnyk. Tekhnichni Nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Technical Sciences*, (5)(36), Part II, 291–298. [in Ukrainian]

УДК: 336(477)

Володимир Валігура

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна,
valigura_v@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-5114-3886

Тетяна Валігура

доктор філософії,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна,
tania0524@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-1297-0907

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕАЛІЇ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Volodymyr Valihura

PhD (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Tetiana Valihura

PhD (Economics),
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC REALITIES OF TAXATION IN THE CONTEXT OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION

Анотація. Висвітлено ключові трансформації податкової системи України, зумовлені повномасштабною війною та її наслідками для економіки. Проаналізовано соціально-економічні фактори, які спричинили кардинальні зміни у податковій політиці держави, зокрема: зниження податкових надходжень, зростання мінімізації, зміна структури бюджетних джерел на користь зовнішніх трансфертів. Досліджено роль податкової лібералізації у підтримці бізнесу в кризових умовах та підкреслено важливість адаптивної політики, що враховує потреби воєнного часу й перспективи повоєнного відновлення. Особливу увагу приділено соціальним трансфертам, бюджетним викликам, ролі мінімальної зарплати та проблемам нерелевантності прожиткового мінімуму. Обґрунтовано напрями податкової реформи, яка має забезпечити баланс між фіскальною стійкістю, соціальним захистом населення та стимулюванням економічної активності у середньо- та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: оподаткування, податкова політика, доходи бюджету, соціальні трансферти, повоєнне відновлення, тіньова економіка.

Abstract. *The socio-economic realities of the functioning and transformation of the tax system of Ukraine in the conditions of war are investigated, and the necessity of adapting the fiscal policy to the conditions of post-war recovery is substantiated. It is noted that the full-scale war caused a significant destabilisation of the socio-economic situation, which led to drastic changes in the tax policy of the State. Declining household incomes, a decline in gross domestic product, the growth of the shadow economy, and inflationary processes have become the main factors that have complicated the fulfilment of budgetary obligations.*

In response to these challenges, the government has implemented unprecedented tax liberalisation measures that have helped to support business activity and provide partial compensation for budget losses. At the same time, these measures demonstrated the need for a flexible and adaptive tax policy that can not only respond to the requirements of the crisis period, but also create the preconditions for economic recovery in the long term. An important aspect was the change in the structure of budget revenues, where external transfers and non-tax revenues began to play a significant role. This change has created additional risks to budget stability, as these resources are temporary, increasing the vulnerability of public finances.

One of the priorities of the budget policy is social transfers, which are aimed at ensuring minimum living standards for the most vulnerable categories of the population. However, the growth of social transfers raises questions about the efficiency of the system of their distribution, as well as the financial capacity of the budget to provide such payments in the medium and long term. It is substantiated that social guarantees, in particular the minimum wage and the subsistence minimum, need to be revised and updated in accordance with the real costs of the population, since the existing standards do not correspond to economic realities.

It is noted that the state budget policy is in the mode of severe redistribution of resources in favour of defence financing, which, in turn, creates additional challenges for the social sphere and economic reconstruction after the end of the war. It is determined that a return to balanced budget planning is a prerequisite for ensuring sustainable development in the post-war period, which includes not only the restoration of infrastructure but also the restructuring of public finances in view of new realities.

The study concludes that the fiscal system of Ukraine in the post-war recovery will operate under conditions of high uncertainty and complex challenges, such as limited domestic resources, dependence on external assistance and the need for social obligations. The author emphasises the need to rethink the role of tax policy, which should strike a balance between stimulating economic activity, combating the shadow economy and ensuring the fiscal sustainability of the state in the medium and long term.

Key words: *taxation, tax policy, budget revenues, social transfers, post-war recovery, shadow economy.*

Вступ. Від початку здобуття незалежності Україну супроводжує економічна полікриза, яка виникла на тлі переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, стихійного формування права власності та корупції. Початок третього тисячоліття ознаменувався для України поширенням світової фінансової кризи,

кризи зумовленої пандемією COVID-19 та війною росії проти України. Особливо негативно на функціонуванні усіх сфер держави позначилася повномасштабна війна, яка розпочалася у 2022 р. Соціально-економічні реалії функціонування України в таких умовах кардинально змінилися. Замість поступального економічного розвитку пріоритетами стали стабілізація економіки, акумуляція фінансових ресурсів для фінансування обороноздатності країни, підтримка бізнесу. У сфері соціальної політики акценти зі зростання соціальних стандартів зміщені в бік мінімальної підтримки населення, яке постраждало від наслідків війни.

Змінилися й реалії оподаткування, адже в період глибоких криз, а особливо під час війни, значення податкової політики зростає багатократно. Вона стала одним із ключових механізмів забезпечення функціонування держави, підтримки базових інституцій та реагування на виклики надзвичайного характеру. У таких умовах функції податкової політики трансформувалися. Поряд із традиційним завданням – наповненням бюджету – зросло значення стимулюючої, регулюючої та перерозподільчої функцій. Зокрема, податкова політика має забезпечувати:

- фінансову підтримку обороноздатності держави шляхом оперативної акумуляції бюджетних ресурсів;
- пом'якшення економічного стресу для бізнесу через податкові пільги, відтермінування зобов'язань, спрощення обліку;
- забезпечення соціальної стійкості через інструменти фіскального перерозподілу та цільові видатки бюджету.

Особливої ваги набуває функція стабілізації економіки: оподаткування має не лише реагувати на спад ділової активності, а й створювати умови для її збереження та поступового відновлення. Це досягається шляхом адаптації податкового навантаження до реального стану економіки, а також завдяки селективній підтримці критичних секторів: оборонної промисловості, логістики, енергетики, сільського господарства тощо.

Ключовими принципами податкової політики в надзвичайний період є гнучкість і адаптивність. Стала податкова система, яка не враховує нових реалій, є неефективною і може стати додатковим фактором дестабілізації. Саме тому в умовах війни в Україні було оперативно змінено багато параметрів податкового законодавства: спрощено облік, знижено ставки, впроваджено пільгові режими.

Основна частина. Соціально-економічні реалії оподаткування в умовах війни в Україні представлено в табл. 1.

Як видно з представленої таблиці, Україну сколихнули ряд деструктивних соціально-економічних змін. Насамперед відбулося падіння ВВП. Зокрема, за даними Державної служби статистики України у 2022 р. реальний ВВП низився на 29,1% (табл. 2), що стало причиною зменшення бази оподаткування. В умовах війни різко зріс рівень безробіття, який за експертними оцінками Центру економічної стратегії у 2022 р. становив 22,8% (табл. 2). Це відобразилося зниженням податку на доходи фізичних осіб із зарплат та єдиного податку. Відбулися безпрецедентні руйнування потужностей бізнесу та інфраструктури. Відповідно до оцінки, «підготовленої у співпраці з ООН за технічної підтримки Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні, станом на 31 грудня 2024 р. загальна вартість реконструкції та відновлення в Україні протягом наступного десятиліття становитиме 524 млрд. дол. США, що приблизно у 2,8 рази перевищує

номінальний ВВП України на 2024 р.» [1]. Рівень тіньової економіки, який у 2021 р. за даними Мінекономіки становив 32% ще більше зріс, що негативно позначилося на доходах бюджету [2]. Індекс споживчих цін, який зріс із 110% у 2021 р. до 126,6% у 2022 р. засвідчив знецінення реальних доходів населення. На тлі наведених тенденцій цілком логічним було зростання соціальних видатків, що ще більшою мірою загострило дефіцит бюджету. Для подолання такого дефіциту було залучено безпрецедентну кількість зовнішніх кредитів та грантів, а це породжує виклик неспроможності фінансування держави за рахунок власних джерел та настання дефолту.

Таблиця 1

Соціально-економічні реалії оподаткування в умовах війни в Україні

№	Соціально-економічні реалії	Основний виклик	Реакція держави
1	Падіння ВВП	Зменшення бази оподаткування	Пільги для малого бізнесу, адаптація ставок
2	Високе безробіття	Зниження податку на доходи фізичних осіб із зарплат та єдиного податку	Спрощення адміністрування ЄСВ для ФОП і бізнесу
3	Руйнування потужностей бізнесу та інфраструктури	Зменшення кількості платників податків	Податкові канікули в зонах бойових дій
4	Тінізація економіки	Втрата доходів бюджету	Спрощені системи обліку і сплати податків
5	Інфляція	Знецінення реальних доходів	Пільги на імпорт критичних товарів
6	Зростання соціальних видатків	Дефіцит бюджету	Підвищення військового збору, залучення донорської допомоги
7	Залежність від зовнішніх кредитів і грантів	Обмеженість власних ресурсів	Створення механізмів прозорого використання коштів

Джерело: складено авторами.

Таблиця 2

Динаміка окремих макроекономічних показників в Україні у 2020 – 2024 рр.

Рік	Реальний ВВП (млн грн)	Зміна ВВП до попереднього року (%)	Рівень безробіття (%)	Індекс споживчих цін, %
2020	3827941	-	10,1	105,0
2021	4367501	+3,4	10,5	110,0
2022	3883262	-29,1	22,8*	126,6
2023	5529085	+5,3	19,0*	105,1
2024	6821088	+3,9	15,7*	112,0

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України та Центру економічної стратегії*[3].

Наведені негативні тенденції зумовили необхідність швидкої реакції з боку дискреційної фіскальної політики в напрямку лібералізації податкового законодавства. Було запроваджено ряд пільг для малого бізнесу в частині зниження ставок єдиного податку для платників третьої групи, перехід на добровільну сплату єдиного податку платниками першої та другої групи, а також на добровільну сплату ЄСВ підприємцями на спрощеній системі оподаткування, загальній системі оподаткування, особами, які проводять незалежну професійну діяльність та членами фермерського господарства. Також було скасовано акцизний податок та знижено ставку ПДВ на пальне, запроваджено податкові канікули в зонах бойових дій, застосовувались спрощені системи обліку і сплати податків, введено пільги на імпорт критичних товарів тощо.

Завдяки запровадженним підходам щодо зниження податкового навантаження на бізнес та спрощення адміністрування податків державі вдалося мінімізувати економічні наслідки війни та зберегти підприємницьку активність. У подальшому ж, по мірі стабілізації і відновлення економіки більшість із зазначених податкових пільг було поступово скасовано.

Повернення до довоєнної податкової системи головним чином було обумовлено двома причинами:

1) податкові пільги виконали завдання підтримки бізнесу в умовах гострої кризи, спричиненої війною, і почли використовуватися як інструменти уникнення оподаткування;

2) в Україні виникла безпрецедентна ситуації з дефіцитом фінансових ресурсів, який стало не можливо покривати за рахунок зовнішнього фінансування, без зростання податкового навантаження.

У табл. 3 наведено структуру доходів Державного бюджету України та видатків на оборону у 2021 – 2024 рр., яка показує наявні асиметрії у фінансуванні держави.

Таблиця 3

**Структура доходів Державного бюджету України
та видатків на оборону у 2021 – 2024 рр., %**

	2021	2022	2023	2024 ¹
Податкові надходження	85,37	53,14	45,04	56,21
Неподаткові надходження	13,52	19,38	37,11	30,17
Доходи від операцій з капіталом	0,03	0,03	0,00	0,01
Від органів державного управління	0,97	0,53	1,61	0,91
Від ЄС, урядів іноземних держав, МО	0,10	26,92	16,22	12,68
Цільові фонди	0,02	0,01	0,02	0,02
Видатки на оборону	8,56	42,24	52,25	50,29

Примітка. 1 – дані за січень – листопад.

Джерело: складено авторами на основі [4].

Аналіз динаміки складових доходної частини Державного бюджету України у 2021–2024 рр. свідчить про суттєві трансформації у фіскальній системі, спричинені повномасштабною війною. Одним із найбільш виразних трендів стало зниження частки податкових надходжень у загальній структурі доходів. Якщо у 2021 р. цей показник становив понад 85%, то вже у 2022 р. – менше 54%, а у 2023 р. – всього 45%. Лише у 2024 р. спостерігається часткове відновлення до рівня 56,2%, однак цей показник ще далеко не досягає довоєнного рівня. Паралельно фіксується значне зростання питомої ваги неподаткових надходжень, зокрема у 2023 р. – до 37,1%. Це зумовлено надходженнями від державних підприємств та іншими одноразовими джерелами, які не мають стабільного характеру.

Найбільш показовим є збільшення частки міжнародної фінансової допомоги. У 2022 р. вона зросла до майже 27% усіх доходів бюджету, що свідчить про критичну зовнішню залежність. Навіть у 2024 р., попри часткове зниження, понад 12% доходів формуються за рахунок підтримки ЄС, урядів інших держав та міжнародних організацій.

На тлі цих змін видатки на оборону демонструють стрімке зростання – з 8,56% у 2021 р. до більш як 50% у 2023–2024 рр. Таким чином, пріоритет фінансування армії цілком закономірно витісняє інші статті видатків, створюючи виклик для реалізації соціальних і відновлювальних програм.

Критична ситуація із фінансуванням доходів бюджету стала причиною зміщення пріоритетів податкової політики в напрямку посилення фіскальної функції податків. Свідченням цього є прийняття у грудні 2023 р. Національної стратегії доходів до 2030 року [5]. Основним завданням цієї стратегії був меседж для міжнародної спільноти та бізнесу в Україні про необхідність і готовність підвищення податкового навантаження на суб'єктів господарювання. Однак реальних кроків у цьому напрямку в 2024 р. не було зроблено. Так, Операційний план реалізації Національної стратегії доходів до 2030 року у 2024 р. було виконано лише на 75,3% (рис. 1). Причому більшість заходів на 2024 р. носили підготовчий характер і не стосувалися реформування механізмів окремих податків.

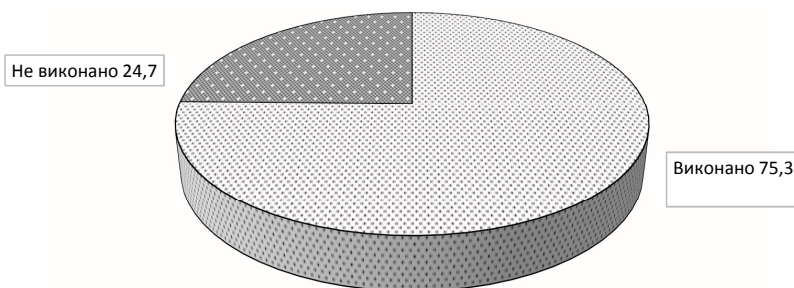

Рис. 1. Стан виконання заходів Операційного плану реалізації Національної стратегії доходів до 2030 року, строком виконання яких було визначено 2024 рік.

Джерело: складено авторами на основі [6].

Крім відновлення довоєнних умов оподаткування, важливі зміни у 2024 р. стосувалися реформування військового збору. Так, 1 грудня 2024 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» [7], яким передбачено збільшення ставки військового збору з 1,5% до 5% та розширено коло платників збору в частині підприємців на спрощеній системі оподаткування. Зокрема, до кінця року, в якому буде припинено або скасовано воєнний стан платники єдиного податку першої, другої та четвертої груп, сплачуватимуть його за ставкою 10% від мінімальної заробітної плати (МЗП), встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, з розрахунку на календарний місяць, а платники єдиного податку третьої групи – 1% від доходу.

Поряд зі стабілізацією економічного становища в країні, підтримкою підприємницького середовища та підвищенням ефективності справляння податків, в умовах війни важливе значення має соціальна функція держави. Соціальна підтримка держави, на нашу думку, після безпеки є визначальним фактором зниження міграції населення за кордон і збереження нації загалом. Чи не найважливішим інструментом підтримки соціальної функції держави є податки. На рис 2. наведено основні механізми та напрями податкової підтримки реалізації соціальної функції держави.

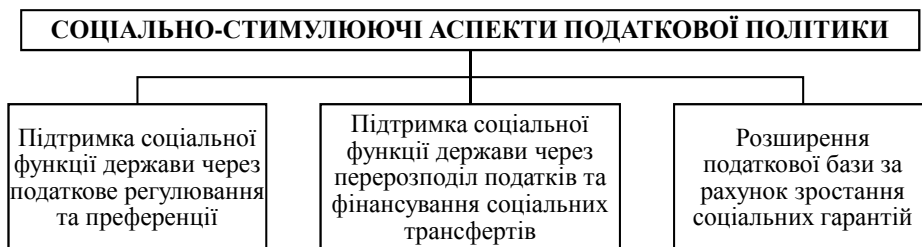

Рис. 2. Податкові аспекти реалізації соціальної функції держави.

Джерело: складено авторами.

Одним із напрямів підтримки соціальної функції держави є здійснення податкового регулювання та надання преференцій. Такий механізм реалізовується як через дискреційну податкову політику (зміна податкового законодавства в частині зниження податкового навантаження на доходи малозабезпечених верств населення), так і через недискреційні механізми податкової політики (прогресивна система оподаткування доходів фізичних осіб). Цей напрям є доволі дієвим, однак в умовах війни, яка супроводжується нестачею фінансових ресурсів, допустимий на короткому періоді часу в особливо гострих фазах соціальних криз.

Більш дієвою і допустимою в умовах війни є підтримка соціальної функції держави через перерозподіл податків та фінансування соціальних трансфертів. Такий механізм володіє більшою адресністю надання соціальних допомог. Цілком очевидно, що видатки на надання соціальної допомоги населенню в Україні в теперішніх умовах зростають (рис. 3).

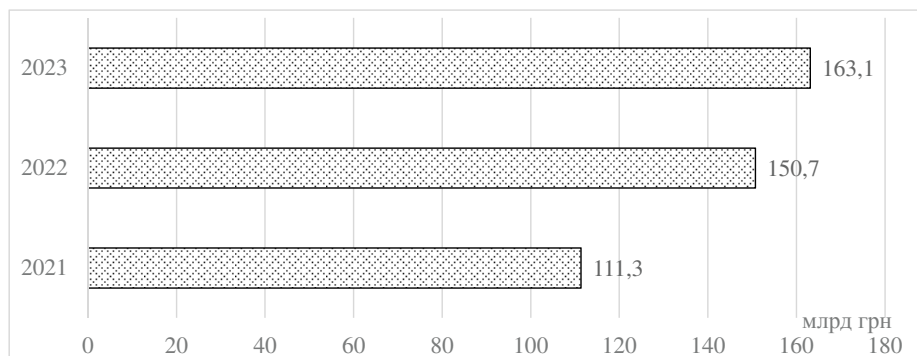

Рис. 3. Видатки на надання соціальної допомоги населенню в Україні у 2021 – 2023 рр., млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі [8].

Якщо у 2021 р. ця категорія видатків становила 111,3 млрд грн, то вже у 2022 р. вона збільшилася до 150,7 млрд грн, а у 2023 р. сягнула 163,1 млрд грн. Сумарне зростання за цей період склало понад 46%, що є суттєвим навіть з урахуванням інфляційних процесів.

Таке розширення обсягів соціальної підтримки було зумовлене низкою чинників. По-перше, війна призвела до різкого збільшення кількості домогосподарств, що втратили джерела доходів, що, у свою чергу, підвищило навантаження на систему соціального захисту. По-друге, держава запровадила низку нових програм підтримки – зокрема, виплати для внутрішньо переміщених осіб, допомогу безробітним, субсидії на оплату житлово-комунальних послуг тощо. Частина таких програм фінансувалася за підтримки міжнародних партнерів, проте значна частка витрат залишалася за Державним бюджетом України.

У 2023 р. зростання видатків уповільнилося, що може свідчити про наближення до фіскальних меж держави або перехід до більш селективної політики підтримки. Незважаючи на це, збереження високого рівня соціальних видатків є критично важливим для утримання соціальної стабільності, особливо в умовах тривалої війни.

Разом із цим, у довготривалому періоді спостерігається поступове але стабільне зниження частки видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та інших немілітаризованих статей видатків (рис. 4).

Аналіз динаміки частки окремих статей видатків зведеного бюджету України у 2012 – 2024 рр. свідчить про суттєву трансформацію фіскальних пріоритетів у відповідь на внутрішні й зовнішні виклики. Найбільш помітною є тенденція зниження частки видатків на соціальний захист – з 25,4% у 2012 р. до 10,6% у 2024 р. Піковий рівень був зафіксований у 2016 р. (понад 30%), однак подальше скорочення вказує на зміну стратегічного вектора бюджетної політики. Аналогічно, видатки на освіту знизилися з 20,7% до 7%, а на охорону здоров'я – з 11,9% до 4,8%, незважаючи на постпандемічні ризики.

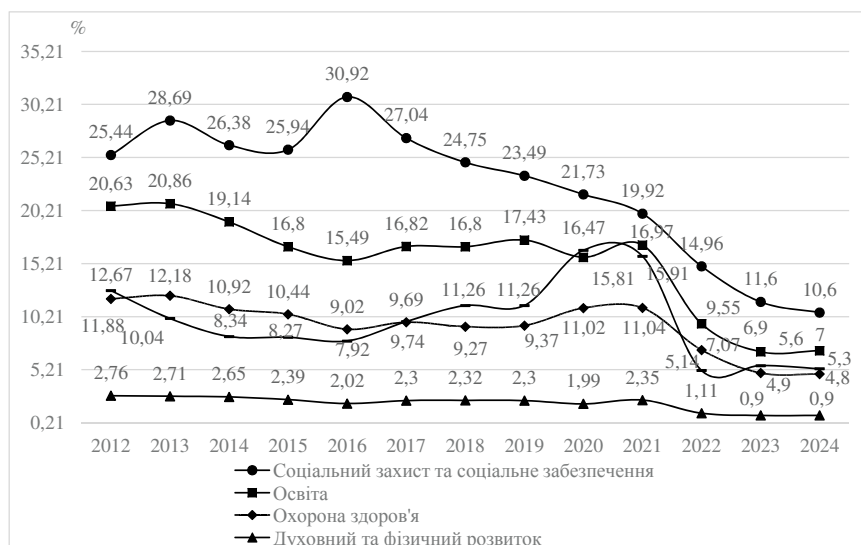

Рис. 4. Динаміка частки окремих статей видатків зведеного бюджету України за функціональною класифікацією у 2012 – 2024 рр.

Джерело: складено авторами на основі [9].

Загальна структура видатків демонструє фокус держави на фінансуванні безпекових та оборонних напрямів, водночас скорочуючи інвестиції в розвиток людського капіталу та економіки. Така логіка є зрозумілою в умовах війни, однак у довгостроковій перспективі вона створює ризики для післявоєнного відновлення.

Третім аспектом реалізації соціальної функції держави виступає розширення податкової бази за рахунок зростання соціальних гарантій. Найважливішими з них є МЗП та прожитковий мінімум для працездатних осіб. З цими показниками пов'язаний розрахунок єдиного податку для платників першої та другої груп спрощеної системи оподаткування, а також вони опосередковано впливають на формування бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб. Тобто, з одного боку, зростання соціальних гарантій тягне за собою збільшення видатків, а з іншого – створює мультиплікативний ефект розширення бази оподаткування та зростання податкових надходжень.

На рис. 5 наведено динаміку розміру МЗП та прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні у 2012 – 2025 рр.

Динаміка цих показників є відображенням пріоритетів державної соціальної політики в умовах багаторічної нестабільності. Аналіз наведеного графіка дає змогу виявити як періоди прискореного зростання, так і фази свідомого стримування показників з боку держави.

У період 2014 – 2016 рр., після початку війни на сході України, підвищення МЗП було вкрай обмеженим. Її номінальне зростання з 1218 до 1378 грн не відповідало ані масштабам девальвації гривні, ані реальному падінню купівельної спроможності. Прожитковий мінімум, як базовий показник для розрахунку соціальних виплат, також залишався практично замороженим. Така політика, з одного боку, дозволила стримати дефіцит бюджету, але з іншого – не забезпечила належного соціального захисту.

Рис. 5. Динаміка розміру МЗП та прожиткового мінімуму для працездатних осіб в Україні станом на 1 січня 2012 – 2025 рр.

Джерело: складено авторами на основі [10; 11].

Різкий перегляд підходів відбувся у 2017 р., коли МЗП була збільшена удвічі – до 3200 грн. Це стало поворотною точкою, оскільки відбулося зміщення акценту від мінімального утримання до фіскального стимулювання легалізації праці. У наступні роки зростання тривало поступово, досягнувши 6000 грн у 2021 р.

Новий кризовий період, пов'язаний з повномасштабною війною у 2022 р., вніс свої корективи. Незважаючи на гостру бюджетну нестачу, МЗП поступово продовжувала зростати: 6500 грн у 2022 р., 6700 у 2023 р., 7100 грн у 2024 р., а з 1 січня 2025 р. – 8000 грн. Такий підхід є свідченням прагнення держави зберегти хоча б базовий рівень доходів найменш захищених працівників. Водночас, варто зауважити, що прожитковий мінімум для працездатних осіб був фактично заморожений на рівні 3028 грн упродовж двох років (2024–2025), що призводить до викривлення системи соціальних стандартів.

Наявний розрив між офіційною МЗП і прожитковим мінімумом створює дисбаланс у підходах до нарахування соціальних виплат і пільг. Зниження прожиткового мінімуму автоматично зменшує розмір допомог, що призводить до посилення соціального навантаження на домогосподарства, особливо вразливі в умовах війни.

Важливою проблемою соціально-економічного розвитку України з позиції оподаткування є те, що доходи бюджету, які формуються від коштів наданих ЄС, урядами іноземних держав, міжнародними організаціями не можуть спрямовуватись на фінансування Збройних сил та оборони України загалом, що передбачено умовами договорів про надання допомоги. Відповідно обороноздатність країни основним чином формується за рахунок власних податкових надходжень. В таких умовах підтримка макрофінансової стабільності (виплата пенсій, зарплат, субсидій), фінансування соціальних програм, охорони здоров'я, освіти, відновлення інфраструктури, енергетики та гуманітарних потреб великою мірою залежить від зовнішніх джерел фінансування. Нестабільність таких джерел, в умовах довготривалого сценарію воєнних дій, створює загрози для фінансової безпеки виконання державою соціальних функцій.

Нові виклики та реалії оподаткування постануть перед Україною в умовах повоєнного відновлення. Після завершення активної фази війни система

державних фінансів України опиниться перед необхідністю глибокого перегляду як фіскальних підходів, так і базових механізмів оподаткування. Економічні, соціальні та демографічні наслідки конфлікту суттєво звузили податкову базу та призвели до накопичення структурних дисбалансів, що формує нові податкові реалії, у яких держава має діяти максимально гнучко, але стратегічно виважено.

Одним із головних викликів стане розширення податкової бази в умовах обмеженої економічної активності. Частина підприємств знищена або втратила ринки збуту, трудові ресурси частково емігрували, тіньовий сектор зріс. У таких умовах спроби підвищення ставок податків без державної підтримки бізнесу можуть мати зворотний ефект. Потрібен підхід, орієнтований на поновлення платоспроможності платників, а не лише на мобілізацію податкових надходжень.

У післявоєнний період неминучими будуть питання зростання соціальних видатків та видатків на фінансуванні масштабної відбудови. Учасники бойових дій по праві мають отримати належне соціальне забезпечення, в тому числі з елементами податкових преференцій. А це стане додатковим фактором зростання навантаження на бюджет. Одним із варіантів подолання такого навантаження є впровадження тимчасових фіскальних інструментів – наприклад «податку на відновлення» або розширення акцизного оподаткування. Однак такі заходи повинні бути обґрунтованими та прозорими, щоб не підірвати довіру до фіскальної системи.

Особливу увагу слід приділити проблемі тінізації економіки, яка поглибилася під час війни через відхід бізнесу в готівкову форму розрахунків, втрату облікових систем та слабкий контроль з боку податкової служби. Пріоритетом має стати відновлення ефективного адміністрування, розвиток цифрової звітності та ризик-орієнтованого контролю.

Також на етапі повоєнного відновлення посиляться вимоги з боку міжнародних партнерів щодо гармонізації податкового законодавства з нормами ЄС, що включають прозорість, боротьбу з офшоризацією, обмеження вибіркового пільг. Відповідність цим вимогам є необхідною умовою для продовження фінансової підтримки України.

У підсумку варто зазначити, що податкова політика повоєнного періоду має узгоджувати потреби економічного відновлення та необхідність забезпечення фіскальної стабільності. Це вимагатиме нової якості податкової політики – передбачуваної, справедливої, гнучкої до умов ринку й орієнтованої на довіру платників.

Висновки. У процесі дослідження ми доходимо до таких найважливіших висновків:

1. Соціально-економічна дестабілізація, спричинена повномасштабною війною, радикально трансформувала умови функціонування податкової системи України. Зниження доходів населення, падіння ВВП, зростання тінізації економіки та інфляційні процеси створили потужний фіскальний тиск. У відповідь держава вдалася до безпрецедентної податкової лібералізації, що дало змогу зберегти підприємницьку активність та частково компенсувати втрати бюджету. Водночас досвід цих заходів засвідчив необхідність гнучкої та адаптивної податкової політики, яка повинна відповідати умовам кризового періоду та формувати передумови для сталого економічного відновлення в майбутньому.

2. В умовах воєнного стану податкові надходження втратили статус головного джерела формування доходів бюджету, поступившись місцем зовнішнім трансфертам і неподатковим надходженням. Структура доходів бюджету стала вразливою, адже її основа – це ресурси, які мають нестабільний або тимчасовий характер. Фінансування оборони закономірно домінує, але потребує системного

бюджетного підкріплення для довгострокового утримання безпеки. Подальша фіскальна стабільність потребує відновлення податкової бази, зменшення тінізації, а також поступового зниження залежності від зовнішньої допомоги.

3. Соціальні трансфerti залишаються одним із пріоритетів бюджетної політики, відображаючи зусилля держави забезпечити мінімальні стандарти життя для найбільш вразливих категорій населення. Водночас зростання їх обсягів піднімає питання про ефективність системи розподілу допомоги та фінансову спроможність бюджету у середньо- і довгостроковій перспективі.

4. Державна бюджетна політика перебуває в режимі жорсткого перерозподілу ресурсів на користь військових потреб, що водночас посилює виклики для соціальної сфери, демографії та економічної реконструкції. Повернення до збалансованого бюджетного планування є необхідною умовою сталого розвитку в післявоєнний період.

5. Спостерігається поступове посилення ролі мінімальної заробітної плати як інструменту державного регулювання трудових доходів, однак прожитковий мінімум залишається інертним показником, що не відповідає реальним витратам населення. У післявоєнному періоді перегляд методики його обрахунку та актуалізація соціальних нормативів повинні стати пріоритетом у реформуванні системи державних гарантій.

6. Фіскальна система України в умовах повоєнного відновлення функціонуватиме в середовищі високої невизначеності та комплексних викликів. Обмеженість внутрішніх ресурсів, залежність від зовнішньої допомоги, соціальні зобов'язання та необхідність масштабної реконструкції вимагають переосмислення підходів до податкової політики. Її стратегічний курс має забезпечити баланс між стимулюванням економічної активності, боротьбою з тінізацією та гарантуванням фіскальної спроможності держави в середньо- та довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел:

1. Оновлена оцінка збитків свідчить про потребу у 524 мільярди доларів для відновлення України протягом наступного десятиліття. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/onovlena-otsinka-zbytkiv-svidchyt-pro-potrebu-u-524-milyardy-dolariv-dlya-vidnovlennya-ukrayiny-protayahom-nastupnoho>
2. Тіньова економіка. Аналітична записка / Міністерство економіки. 2022. URL: <https://me.gov.ua/view/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8>
3. Трекер економіки України під час війни. URL: https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/?gad_source=1&gbraid=0AAAAACM-mc1T0Tls55T-0DCRv5wVgSo4G&gclid=Cj0KCQjwzrzABhD8ARIsANISWNOUjC9X3TGCXBanKQxKE1yPAq-DwMhM7b2CjARfth9OZDJ7JiOTELYaArh7EALw_wcB
4. Державний веб-портал бюджету для громадян / Міністерство фінансів України. URL: <https://openbudget.gov.ua/?month=11&year=2024&budgetType=NATIONAL>.
5. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : Розпорядження КМУ від 27.12.2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716
6. Звіт про стан виконання Національної стратегії доходів до 2030 року у 2024 році / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX>

8. Мінфін представляє інтерактивний дашборд видатків держбюджету за останні 3 роки для соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/the_ministry_of_finance_publishes_a_dashboard_of_the_state_budget_expenditures_from_the_past_3_years_focusing_specifically_on_social_support_for_the_most_vulnerable_segments_of_the_population-4010
9. Видатки за функціональною класифікацією видатків та кредитування зведеного бюджету України у 2012-2024 pp. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>
10. Прожитковий мінімум в Україні по соціальним та демографічним групам з 2000 по 2025 pp. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>
11. Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2025 pp. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

References:

1. United Nations Development Programme. (2024, March 29). *Updated damage assessment shows \$524 billion needed to rebuild Ukraine over the next decade*. <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/onovlena-otsinka-zbytkiv-svidchyt-pro-potrebu-u-524-milyardy-dolariv-dlya-vidnovlennya-ukrayiny-protyahom-nastupnoho>
2. Ministry of Economy of Ukraine. (2022). *Shadow economy. Analytical note*. <https://me.gov.ua/view/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8>
3. Centre for Economic Strategy. (n.d.). *Tracker of Ukraine's economy during the war*. <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war>
4. Ministry of Finance of Ukraine. (2025). *State budget web portal for citizens*. <https://openbudget.gov.ua/?month=11&year=2024&budgetType=NATIONAL>
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, December 27). *On approval of the National Revenue Strategy until 2030: Resolution No. 1218-p*. https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716
6. Ministry of Finance of Ukraine. (2025). *Report on the implementation of the National Revenue Strategy 2030 in 2024*. https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024, October 10). *On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine to Ensure the Balance of Budget Revenues during the Period of Martial Law: law No. 4015-IX*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX>
8. Ministry of Finance of Ukraine. (2025). *The Ministry of Finance presents an interactive dashboard of state budget expenditures for the last 3 years for social support of the most vulnerable population*. https://mof.gov.ua/uk/news/the_ministry_of_finance_publishes_a_dashboard_of_the_state_budget_expenditures_from_the_past_3_years_focusing_specifically_on_social_support_for_the_most_vulnerable_segments_of_the_population-4010
9. Ministry of Finance of Ukraine. (2025). *Expenditures by Functional Classification of Expenditures and Lending of the Consolidated Budget of Ukraine in 2012-2024* <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>
10. Minfin Index. (2025). *The subsistence minimum in Ukraine by social and demographic groups from 2000 to 2025*. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>
11. Minfin Index. (2025). *Minimum wage in Ukraine from 2000 to 2025*. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

Галина Возняк

доктор економічних наук, професор
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»,
м. Львів, Україна
gvoznyak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2001-0516

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: СУЧАСНА ВІЗІЯ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Halyna Voznyak

Dr.Sc.(Economics), Prof.,
M. Dolishniy Institute of Regional Research,
of National Academy of Sciences of Ukraine,
Lviv, Ukraine

FINANCIAL POLICY FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT: CURRENT VISION AND IMPLEMENTATION TOOLS

***Анотація.** В статті подано власне бачення фінансової політики місцевого економічного розвитку. Розкрито авторський підхід до розуміння суті даного поняття. Показано, що дане поняття є інтегрованим, комплексним видом політики, який узагальнює в собі кілька напрямів та розкривається логічним поєднанням таких складових: а) врахування інтересів суб'єктів місцевої фінансової політики та їх ролі у забезпеченні економічного зростання територіальних громад; б) визначення напрямів формування та ефективного використання фінансових ресурсів; в) реалізацію заходів в напрямі досягнення стратегічних цілей місцевого економічного розвитку. Визначено стратегічні та тактичні цілі фінансової політики розвитку громад. Наголошено, що фінансова політика місцевого економічного розвитку в умовах нестабільності має бути адаптивною, стійкою та орієнтованою на досягнення цілей місцевого економічного розвитку, підтримку населення, бізнесу та критичної інфраструктури. Наголошено на необхідності інструментів формування та реалізації такої фінансової політики на засадах багаторівневого врядування. Конкретизовано заходи реалізації фінансової політики в розрізі її структурних складових (бюджетної, податкової, інвестиційної).*

***Ключові слова:** фінансова політика, місцевий економічний розвиток, територіальна громада, інструменти, багаторівневе врядування, публічні інвестиції.*

Abstract. *Profound transformational changes at all levels of government and in all sectors of Ukraine's economy, caused by the consequences of the Ukrainian-Russian war, global challenges, and the course toward European integration, on the one hand, increase the risks to economic growth and regional development, but on the other hand, open up new opportunities. Therefore, financial policy should become an important component of regulation and a tool for managing economic and social processes.*

The purpose of this article is to substantiate the current vision of financial policy for local economic development and the tools for its implementation. The author's approach to understanding the essence of this concept is revealed. It is shown that this concept is an integrated, comprehensive type of policy that combines several areas and is revealed by a logical combination of the following components: a) taking into account the interests of local financial policy actors and their role in ensuring the economic growth of territorial communities; b) determining the directions for the formation and effective use of financial resources; c) implementing measures to achieve the strategic goals of local economic development. The strategic and tactical goals of the financial policy for community development have been defined. It is emphasized that the financial policy of local economic development in conditions of instability must be adaptive, sustainable, and focused on achieving the goals of local economic development, supporting the population, business, and critical infrastructure. The need for tools to form and implement such a financial policy based on multi-level governance is emphasized. Measures for implementing financial policy are specified in terms of its structural components (budgetary, tax, investment). The investment component of financial policy for local economic development must take into account changes in approaches to public investment management, and investment, budgetary, and strategic planning must be coordinated.

Key words: *financial policy, local economic development, territorial community, instruments, multilevel governance, public investment.*

Вступ. Глибокі трансформаційні зміни на всіх рівнях управління і у всіх сферах економіки України, обумовлених наслідками українсько-російської війни, глобальними викликами та курсом на європейську інтеграцію, з одного боку, посилюють ризики економічного зростання та розвитку територій, з іншого – відкривають нові можливості. Місцева економіка – рушій розвитку територіальних громад, які є базовим елементом національної економіки та відіграють важливу роль в економічному поступі країни, адже саме на місцевому рівні формується первинна ресурсна база національної економіки, започатковуються стартапи, зароджуються інновації, які не тільки сприяють покращенню технологічних параметрів виробництва, але і сприяють вдосконаленню підходів до управління розвитком територій.

Питанням місцевого економічного розвитку останнім часом приділяється дедалі більше уваги як зі сторони європейських партнерів, так і вітчизняних експертно-наукових інституцій, органів влади та місцевого самоврядування. І це цілком виправдано, адже на сьогоднішній день територіальні громади (завдяки успішній проведеній реформі децентралізації) в умовах війни стали ключовою ланкою забезпечення стійкості та соціальної стабільності для тилкових регіонів і каталізатором процесів стабілізації ситуації для звільнених територій. Попри

безпекові виклики, територіальні громади (де дозволять умови) демонструють неабияку стійкість, адаптивність, планують стратегії повоєнного відновлення та відшукують рішення стабілізації власної економіки [1].

Ще один важливий аспект, який не можна оминати увагою, в обговорюючи заявлену проблематику, стосується євроінтеграційних прагнень України. Статус кандидата до членства в ЄС потребує синхронізації цілої низки стратегічних документів, запровадження багаторівневого управління з максимальною прозорістю та розподілом функцій на різних рівнях управління та обізнаності громад з технологіями формування та реалізації місцевих політик, адже це дозволить залучати кошти європейських фондів у відбудову та розвиток територій. Нові реалії потребують оновлення підходів до планування відбудови та розвитку громад, позаяк четвертий рік українсько-російської війни суттєво змінив мапу громад (приміром за безпековим чинником в Україні функціонують різні типи громад, а це значить, що проблеми і підходи до управління - різні). Серед вагомих напрямів оновлення підходів до планування розвитку територіальних громад стають: запровадження реформи управління публічними інвестиціями, впровадження територіально-орієнтованого підходу, цифровізація процесів стратегічного планування тощо.

Зважаючи на зазначене вище, актуалізуються питання пошуку ефективних механізмів забезпечення місцевого економічного розвитку. В цьому сенсі саме фінансова політика здатна стати однією з важливих складових регулювання та інструментом управління економічними і соціальними процесами. На часі питання обґрунтування сучасної візії фінансової політики місцевого економічного розвитку та інструментів її реалізації.

Огляд наукової літератури виразно демонструє відсутність єдиного теоретико-методологічного підходу до розуміння сутності фінансової політики на локальному рівні функціонування економічної системи. Так, сучасні вітчизняні дослідники фінансову політику розглядають як складову частину фінансової науки, специфікою якої є її прикладний характер та імперативні засоби розвитку і є сферою відносин, пов'язаних з імперативним перерозподілом частини вартості чистого продукту суспільства, створенням і використанням на основі цього фондів грошових ресурсів держави та її органів [2; 3]. В цьому контексті фінансову політику відносять до сфери державного управління фінансовими відносинами в країні, а це означає, що виходячи з функцій управління, фінансова політика характеризується як теоретично, так і науково обґрунтованою системою планування, організації, регулювання й контролю фінансових відносин у процесі формування, раціонального розподілу між соціальними групами населення, галузями економіки і регіонами країни, і ефективного використання централізованих грошових фондів держави чи її органів з метою вирішення поставлених задач [4].

Професор Лютий І. своє бачення фінансової політики на макрорівні представляє як складову соціально-економічної політики держави, яка на основі чинної законодавчо-нормативної бази використовує інститути фінансової системи для оптимального перерозподілу ВВП між галузями економіки, соціальними групами населення, окремими територіями, що забезпечує висхідну динаміку останньої, необхідні структурні зміни та підвищення добробуту населення [5].

Ототожнення державної фінансової політики з управлінням фінансовими ризиками держави як своєрідної корпорації, що має активи і зобов'язання знаходимо в дослідженнях Дж. Хатер, при цьому найважливішим завданням такої політики є визначення оптимального рівня резервів в умовах гнучкого валютного курсу [6].

Слід погодитися з тими дослідниками, котрі вважають, що фінансова політика – це складова частина економічної політики і є сукупністю інструментів, заходів (розподільчих і перерозподільчих) та методів реалізації, які держава здійснює через фінансову систему з метою забезпечення економічного і соціального розвитку. При цьому держава володіє різноманітними методами та формами, інструментами і важелями фінансового впливу, які дають можливість вирішувати поставлені завдання з різними затратами і наслідками. Цілі фінансової політики впливають із потреб економічного розвитку і досягнення високого рівня індивідуального й суспільного добробуту [7; 8].

Виходячи з такої логіки міркувань слідує, що вектором фінансової політики є забезпечення економічного зростання в країні через механізми фінансового впливу на попит і пропозицію, на споживання, заощадження та інвестиції, тобто фінансова політика завжди має чітке спрямування, а її реалізація, в переважній більшості, пов'язана із знаходженням компромісу між потребами і можливостями, причому ні одні ні другі не можуть слугувати домінантою фінансової політики [1].

У фокусі нашого дослідження фінансова політика місцевого економічного розвитку, а тому на часі питання, пов'язані із переосмисленням закономірностей впливу інструментів фінансової політики на забезпечення економічного зростання, а також відшукування наукових рішень щодо адекватної відповіді на суспільні виклики.

Основна частина. Обґрунтовуючи сучасну візію фінансової політики місцевого економічного розвитку та інструменти її реалізації, схильні вважати, що фінансовій політиці властива об'єктно-суб'єктна взаємодія, бо територіальні громади одночасно є і об'єктом і суб'єктом фінансової політики, беручи участь у процесах як формування, так і реалізації. ОМС, громадянське суспільство, бізнес тепер приймають участь у формуванні фінансової політики, виробленні управлінських рішень, що своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності такої політики, бо вони ж одночасно є і об'єктами впливу такої політики. Тобто суб'єктами фінансової політики забезпечення економічного зростання територіальних громад, окрім ОМС та держави, можуть бути всі зацікавлені учасники (стейкхолдери) або через участь у фінансуванні МЕР, або управління фінансовими ресурсами, а кінцевою метою такої спільної діяльності є досягнення цілей місцевого економічного розвитку. Залучення громадськості до проектів фінансування місцевого розвитку підвищує економічну ефективність реалізації таких проектів, а отже і фінансової політики. Учасницьке фінансування, з одного боку, сприяє залученню фінансових ресурсів від представників різних місцевих спільнот, з іншого – сприяє визначенню пріоритетів розвитку територіальних громад [1]. Цільова спрямованість такої політики - покращення добробуту мешканців територіальної громади, економічне зростання та розвиток територіальної громади, як наслідок держави. Даний вид політики, одного боку, є складовою державної фінансової політики, з іншого – стрижнем місцевої економічної політики. Досліджуючи фінансову політику саме в такому ракурсі, слід зазначити, що дане поняття є інтегрованим, комплексним

видом політики, який узагальнює в собі кілька напрямів та розкривається логічним поєднанням таких складових [1]:

а) врахування інтересів суб'єктів місцевої фінансової політики та їх ролі у забезпеченні економічного зростання територіальних громад;

б) визначення напрямів формування та ефективного використання фінансових ресурсів;

в) реалізацію заходів в напрямі досягнення стратегічних цілей місцевого економічного розвитку, попри те, що він (МЕР) піддається впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Таким чином, фінансову політику місцевого економічного розвитку доречно розглядати як діяльність ОМС та всіх зацікавлених сторін, спрямовану на мобілізацію, розподіл і використання фінансових ресурсів задля забезпечення економічного зростання та досягнення стратегічних цілей поступу. Має вона полісуб'єктний характер, а процеси формування та реалізації враховують інтереси мешканців громади, ОМС та всіх зацікавлених стейкхолдерів.

Стратегічними цілями фінансової політики місцевого економічного розвитку повинні бути [1]:

- нарощення фінансового потенціалу громади та раціональний механізм розподілу і використання, з урахуванням інтересів громади та стейкхолдерів;

- розширення стабільних джерел мобілізації фінансових ресурсів;

- стійке фінансування місцевого розвитку та посилення контролю за використанням фінансових ресурсів.

Сучасні підходи до формування та реалізації фінансової політики місцевого економічного розвитку повинні сприяти:

- реалізації внутрішнього потенціалу економічного зростання;

- удосконаленню міжбюджетних відносин (в силу об'єктивних причин, в т. ч. обумовлених війною);

- забезпеченню стабільних доходів місцевих бюджетів через ефективну податкову політику;

- створенню сприятливих умов для малого і середнього бізнесу (бо це рушій змін в громаді) через доступне кредитування, пільги, програми підтримки;

- ефективному управлінню місцевими фінансами через прозоре планування, розподіл та використання фінансових ресурсів;

- відновленню та стійкому розвитку громади через залучення публічних інвестицій, державно-приватне партнерство, екологічні ініціативи, енергоефективні проекти та раціональне використання природних ресурсів;

- розширенню повноважень органів місцевого самоврядування; зближенню результатів діяльності місцевої економіки до потреб громади і найголовне – фінансовій прозорості та підзвітності через посилення дієвості механізмів контролю за використанням бюджетних коштів та участі мешканців у процесах прийняття фінансових рішень.

Дієвість реалізації такої фінансової політики може бути забезпечена сукупністю таких інструментів як: податкові пільги та стимули; програмно-цільове планування бюджету; громадський контроль; державно-приватне партнерство; МФД; гранти; муніципальні облігації; місцеві та обласні програми.

Реалізуючи пріоритети розвитку територіальної громади, фінансова політика об'єднує стратегічні та тактичні цілі: стратегічні цілі базуються на пріоритетах стратегії соціально-економічного розвитку громади та слугують умовою задоволення інтересів усіх суб'єктів фінансової системи, а тактичні – покликані забезпечити фінансову стабільність місцевої економіки, її збалансованість, додання викликів кризових явищ, нестабільності тощо. Ефективність фінансової політики на пряму залежить від належного функціонування та дій її складових (бюджетної, податкової, боргової, інвестиційної). Якщо ми ведемо мову про фінансову політику територіальних громад в сучасних умовах, то, в першу чергу, вона повинна забезпечити стабільність місцевої економіки, бо це передумова економічного зростання. Здатність протистояти сучасним викликам – запорука ефективної фінансової політики та забезпечення економічного зростання. З огляду на існуючі проблеми та виклики, які істотно впливають на процеси розвитку територіальних громад в Україні, кінцевою метою фінансової політики визначено – забезпечення стійких темпів зростання місцевої економіки, (економічної стабільності), фінансової самодостатності та підвищення добробуту мешканців через ефективне управління фінансовими ресурсами [1].

Вище вже йшлося про те, що євроінтеграційні прагнення України потребують синхронізації політик місцевого економічного розвитку з відповідними політиками Європейського Союзу та посилення спроможності місцевого самоврядування. Це значить, що і адаптація фінансової політики до нових викликів і завдань потребує прискіпливої уваги усіх суб'єктів системи багаторівневого урядування. І це виправдано, адже багаторівневе урядування – це інструмент з координації та узгодження дій між органами влади (різних рівнів) та місцевого самоврядування у процесі формування і реалізації різних політик, що передбачає чіткий розподіл повноважень, залучення стейкхолдерів до формування політик та найголовне – прозорість та підзвітність у процесах формування, реалізації і досягненні результатів. Окрім того, доступ до європейських фінансових фондів вимагає від місцевого самоврядування спеціальних навиків роботи з фінансовими інструментами ЄС, застосування яких повинно гарантувати позитивні стратегічні результати.

Ведучи мову про сучасну візію фінансової політики місцевого економічного розвитку та інструментів її реалізації, не можна оминати увагою інвестиційну її складову. Так, зміна підходів до управління публічними інвестиціями продиктовані потребою оптимізації та підвищення ефективності публічних видатків в умовах обмежених ресурсів. Окрім того, справедливості заради, слід зазначити, що міжнародні фінансові партнери (МВФ, Світовий Банк) чітко наполягають на необхідності формування прозорої системи управління публічними інвестиціями на всіх рівнях влади. І не просто реформування, а взаємоузгодження інвестиційного, бюджетного і стратегічного планування. Іншими словами, публічні інвестиційні проекти повинні чітко відповідати цілям та завданням стратегічних документів. І тут варто згадати про те, що всі громади мусять мати розроблені (оновлені) стратегії розвитку (які повинні враховувати не лише потреби різних груп мешканців громади, але і візію на майбутнє та можливі ризики), інакше складно буде залучити державне, донорське чи приватне фінансування. Потрібно визнати, що місцеве

самоврядування визнає, що стратегія – це не лише документ місцевого значення який «має бути», а основа бюджетного та інвестиційного планування.

Висновки. В підсумку слід зазначити, що в умовах надмірної невизначеності, фінансова політика місцевого економічного розвитку повинна бути адаптивною, стійкою та орієнтованою на досягнення ціле розвитку територіальних громад, підтримку населення, бізнесу та критичної інфраструктури. Якщо аналізувати в розрізі її структурних складових (бюджетної, податкової, інвестиційної, боргової), то серед ключових напрямів, які сприятимуть забезпеченню економічного зростання можна виокремити такі заходи активізації [1]:

- оптимізація бюджетних ресурсів (йдеться про зменшення неефективних витрат; гнучке бюджетування (перегляд місцевих бюджетів відповідно до потреб та викликів часу; швидка зміна пріоритетів);

- зміна механізму горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів (нова реальність диктує необхідність перегляду чинної системи міжбюджетного вирівнювання в силу зміни структури доходних джерел наповнення місцевих бюджетів, чисельності населення громад і ін.);

- передача окремих функцій з адміністрування місцевих податків та зборів на місцевий рівень, що сприятиме посиленню контролю за їх надходженнями;

- прозорість та відкритість бюджету (йдеться про посилення контролю громадськості за публічними витратами, приміром, через розширення онлайн-платформ, цифрових сервісів для оптимізації витрат);

- формування фондів підтримки малого і середнього бізнесу (особливо для виробничих критично важливих секторів), позаяк працюючий місцевий бізнес та ефективна взаємодія між громадами та підприємцями – основа місцевої економіки в умовах воєнного часу, а відтак і повоєнної відбудови;

- розширення програм з працевлаштування ВПО, ветеранів, людей, які постраждали від війни, психологічної підтримки населення;

- стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу (через пільгові умови для бізнесу);

- спрощення процедур для підприємців (через діджиталізацію податкових та адміністративних послуг);

- залучення коштів від інвесторів (внутрішні/зовнішні) на відновлення та відбудову громад (активізація інструментів муніципальних запозичень); державно-приватні ініціативи;

- посилення міжнародної співпраці (залучення грантів, кредитів від міжнародних інституцій, в тому числі для ремонту транспортної інфраструктури, комунальних мереж, житлового фонду, модернізації енергетичних систем (альтернативна енергетика), покращення логістичних шляхів).

Зважаючи на безпековий виклик, схильні вважати, що фінансова політика для різних типів громад не може бути уніфікованою та має враховувати: географічне розташування громади, гнучкість у розподілі публічних коштів, оптимізацію витрат, підтримку критично важливих для забезпечення життєдіяльності мешканців об'єктів, взаємодію з міжнародними партнерами тощо.

Список використаних джерел:

1. Возняк Г. В., Голинський Ю.О. Фінансова політика у забезпеченні розвитку територіальних громад: теоретико-методологічні аспекти. *Фінансовий простір*. 2024. № 3-4(54). С.7-21.
2. Юхименко П. І. Сучасні тенденції та стратегія фінансової політики України. *Фінанси України*. 2005. №10. С. 101-111.
3. Лазебник Л. Л. Щодо теорії фінансової політики: дослідження в координатах організаційно-економічних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 9. С.51-65.
4. Кубах Т.Г. Сутність фінансової безпеки як складової економічної безпеки держави. *Вісник Української академії банківської справи*. 2007. № 2. С.46-51.
5. Лютий І.О. Фінансова політика: сучасні виклики та суперечності реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2020. №5. С. 50-62
6. Huther J. An Integrated Approach to Government Financial Policy. New Zealand Treasury. Working Paper. 1999. №08. June. URL: <http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/1999/99-08/twp99-08.pdf>
7. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін; ред. В.М. Федосов; Мін-во освіти і науки України. К.: КНЕУ, 2002. С.30;
8. Мисак С.О. Фінансова політика. Київ: ДОД ІАЕ, 2002. 139 с.

Reference:

1. Voznyak, H., Holynskyy Y. (2024). Finansova polityka u zabezpechenni rozvytku terytorial'nykh hromad: teoretyko-metodolohichni aspekty [*Financial policy in supporting the development of local communities: theoretical and metodological aspects*]. Financial space 3-4(54), 7-21. [in Ukrainian].
2. Yukhymenko P. I. (2005). Suchasni tendentsiyi ta stratehiya finansovoyi polityky Ukrayiny. [*Current trends and strategy of financial policy of Ukraine*]. Finance of Ukraine. 10, 101-111. [in Ukrainian].
3. Lazebnyk, L. L. (2006). Shchodo teoriyi finansovoyi polityky: doslidzhennya v koor-dynatakh orhanizatsiyno-ekonomichnykh vidnosyn. [*Regarding the theory of finan-cial policy: research in the coordinates of organizational and economic relations*]. Current economic problems. 9, 51-65. [in Ukrainian].
4. Kubakh T.G. (2007). Sutnist' finansovoyi bezpeky yak skladovoyi ekonomichnoyi bez-peky derzhavy. [*The essence of financial security as a component of the economic secu-rity of the state*]. Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking. 2, 46-51. [in Ukrainian].
5. Lyuty I.O. (2020). Finansova polityka: suchasni vyklyky ta superechnosti realizatsiyi v Ukrayini. [*Financial policy: modern challenges and contradictions of implementa-tion in Ukraine*]. Finance of Ukraine. 5, 50-62. [in Ukrainian].
6. Huther J. An Integrated Approach to Government Financial Policy. New Zealand Treasury. Working Paper. 1999. №08. Juny. URL: [http://www.treasury.govt.nz/pub-lications/research-policy/wp/1999/99-08/twp99-08.pdf](http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/1999/99-08/twp99-08.pdf)
7. Fedosov V. (2002). Financial restructuring in Ukraine: problems and directions: Monograph / V. Fedosov, V. Oparin, S. Lyovochkin; ed. V.M. Fedosov; Ministry of Education and Science of Ukraine. KNEU, 30. [in Ukrainian].
8. Mysak S.O. (2002). Financial Policy. Monograph. [in Ukrainian].

УДК: 336.1

Микола Гапонюк

кандидат економічних наук, професор,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
haponiuk.mykola@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1541-0307

Тетяна Бороденко

кандидат економічних наук,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
borodenko.tetiana@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3202-5491

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ ТА СТІЙКОСТІ

Gaponiuk Mykola

Ph. D. (Economics), Prof.,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine

Borodenko Tetiana

Ph. D. (Economics),
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine

BUDGETARY POLICY OF UKRAINE IN WAR CONDITIONS: WAYS OF ADAPTATION AND SUSTAINABILITY

Анотація. У статті розглядається ефективність бюджетної політики України в умовах війни, визначаються основні виклики та шляхи їх подолання. Військовий конфлікт кардинально змінив пріоритети державних фінансів, що потребує оперативної адаптації фінансової політики. Основні завдання включають забезпечення стійкості державного бюджету, оптимізацію доходів і видатків, залучення міжнародної фінансової допомоги та ефективне використання ресурсів.

Важливою складовою бюджетної політики є її адаптивність до кризових умов. Автори наголошують на необхідності перегляду джерел доходів бюджету, зокрема підвищення податкового навантаження, боротьби з тіньовою економікою та запровадження ефективних механізмів адміністрування податків. Визначено ключові аспекти бюджетного планування, включно з управлінням борговими зобов'язаннями, збільшенням внутрішніх запозичень та диверсифікацією джерел фінансування.

Аналіз свідчить, що витрати державного бюджету суттєво зросли, особливо у сфері оборони та безпеки. Водночас спостерігається тенденція до зростання доходів через покращення податкового адміністрування та активізацію економічної діяльності. Досліджено досвід інших країн, зокрема Австрії, у підвищенні оборонних витрат і фінансовій стабілізації.

В умовах воєнного стану бюджетна децентралізація відіграє важливу роль у посиленні фінансової спроможності регіонів. Рекомендовано вдосконалити механізми розподілу ресурсів між центральним і місцевими бюджетами, стимулювати економічну активність на місцях та залучати інвестиції.

Запропоновано комплекс заходів для підвищення ефективності бюджетної політики, включаючи прозоре управління державними фінансами, контроль над бюджетними витратами та впровадження інноваційних фінансових інструментів. Зроблено висновок, що довгострокова фінансова стабільність України залежить від реформування податкової системи, стратегічного планування державних видатків та активної співпраці з міжнародними партнерами.

Ключові слова: бюджетна політика, доходи і видатки державного бюджету, державний бюджет, децентралізація, дефіцит бюджету, фінансова політика, бюджетний процес.

Abstract. The article examines the effectiveness of Ukraine's budget policy under war-time conditions, identifying key challenges and ways to overcome them. The military conflict has fundamentally reshaped the priorities of public finances, requiring an urgent adaptation of fiscal policy. The main tasks include ensuring the stability of the state budget, optimizing revenues and expenditures, attracting international financial aid, and efficiently utilizing resources.

A critical aspect of budget policy is its adaptability to crisis conditions. The authors emphasize the necessity of revising budget revenue sources, including increasing tax burdens, combating the shadow economy, and implementing effective tax administration mechanisms. The key aspects of budget planning are identified, including debt management, an increase in domestic borrowing, and diversification of funding sources.

The analysis shows that state budget expenditures have significantly increased, particularly in the defense and security sectors. At the same time, there is a trend of growing revenues due to improved tax administration and increased economic activity. The study explores the experience of other countries, particularly Austria, in raising defense expenditures and stabilizing public finances.

Under martial law, budget decentralization plays a crucial role in strengthening the financial capacity of regions. The study recommends improving mechanisms for resource distribution between central and local budgets, stimulating local economic activity, and attracting investments.

A comprehensive set of measures is proposed to enhance the effectiveness of budget policy, including transparent management of public finances, control over budget expenditures, and the introduction of innovative financial instruments. The conclusion is drawn that Ukraine's long-term financial stability depends on tax system reform, strategic planning of public expenditures, and active cooperation with international partners.

Key words: *budget policy, state budget revenues and expenditures, state budget, decentralization, budget deficit, fiscal policy, budget process.*

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями.

Війна кардинально змінює економічні пріоритети держави, вимагаючи оперативної адаптації бюджетної політики для збереження фінансової стійкості та підтримки національної безпеки. Україна, опинившись у стані повномасштабного військового конфлікту, зіткнулася з необхідністю перегляду бюджетних витрат, зміцнення дохідної частини бюджету та пошуку нових фінансових ресурсів.

Часто бюджетна політика розглядається крізь призму механізмів податкового регулювання та державних видатків, що застосовуються для управління економічними процесами. Однак такий підхід не охоплює всіх аспектів цього явища, оскільки бюджетна політика є складним багатокомпонентним інструментом економічного впливу [12, с.158]. Існує кілька підходів до її трактування, зокрема розмежування на вузьке та широке розуміння цього поняття.

З позиції вузького визначення, бюджетна політика охоплює сукупність заходів, спрямованих на формування та регулювання державного бюджету. Натомість у широкому контексті вона включає комплекс дій уряду, які забезпечують стійке економічне зростання, стабільність рівня зайнятості та контроль за інфляційними процесами шляхом коригування податково-бюджетних механізмів. Крім того, такий підхід передбачає використання державних фінансових інструментів для стимулювання економічного розвитку суспільства.

Бюджетна політика також є ключовим інструментом реалізації бюджетної доктрини України [1, с.130]. На основі такої доктрини можна було б вибудувати системний підхід до планування й реалізації фінансової політики держави, що сприятиме досягненню стратегічних цілей у довгостроковій перспективі. Однак на цей момент єдиної бюджетної доктрини в Україні не розроблено, що потребує додаткової уваги з боку компетентних органів. Незважаючи на це, під час формування бюджетної політики важливо дотримуватися фундаментальних принципів ефективного управління державними фінансами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розглянута проблема активно обговорюється у наукових і економічних дослідженнях, присвячених бюджетній політиці в кризових умовах. Основна увага приділяється питанням управління дефіцитом бюджету, джерелам наповнення бюджету, впливу міжнародної фінансової допомоги та ефективності фіскальної політики. Зокрема такими вченими як: Бугель Ю., Опарін В., Дем'янишин В., Пасічний М., Західна О., Круглякова В., Рахвал І. та інші. Проте залишається недостатньо розкритим питання стратегії бюджетної адаптації у довгостроковій перспективі, зокрема в контексті післявоєнного відновлення.

Мета дослідження.

Метою дослідження є аналіз ефективності бюджетної політики України в умовах війни, визначення її ключових викликів і розробка шляхів адаптації для забезпечення фінансової стійкості та економічного зростання в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Бюджетна політика держави є невід’ємним елементом системи державного управління, оскільки визначає основні напрями використання бюджетних ресурсів і безпосередньо впливає на економічне зростання, соціальну стабільність і рівень життя населення.

До критеріїв ефективності бюджетної політики включають кілька ключових показників, які дозволяють оцінити ступінь досягнення цілей бюджетної політики та її вплив на економіку та суспільство. Основні критерії можна згрупувати наступним чином на рис. 1:

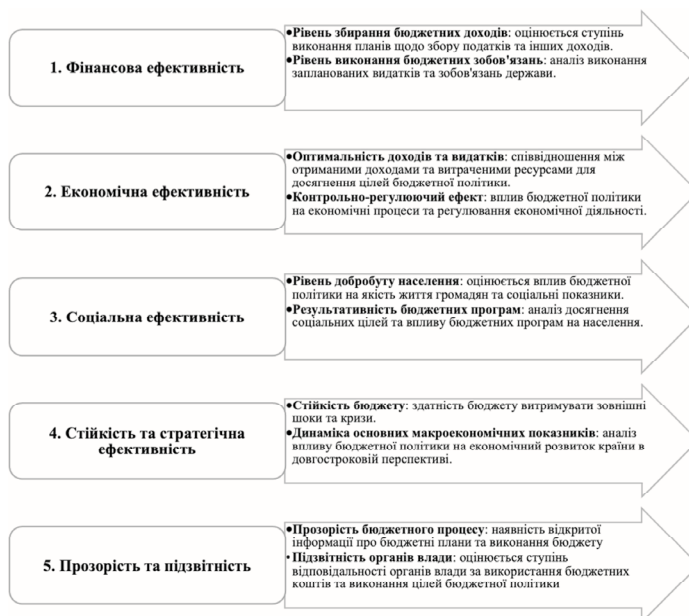

Рис. 1. Критерії ефективності бюджетної політики

Джерело: побудовано авторами на основі [4; 8, с.11; 15, с.459]

Ці критерії дозволяють комплексно оцінити ефективність бюджетної політики України та її вплив на економіку та суспільство.

Основні напрями бюджетної політики на 2022–2023 роки визначаються на основі ключових положень Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Цілей сталого розвитку держави, домовленостей з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними структурами, а також відповідно до принципів, закріплених в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і державами-членами. Важливою складовою цієї угоди є домовленість щодо створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі з ЄС.

Показники та положення Бюджетної декларації на 2025–2027 роки формуються з урахуванням пріоритетних завдань, спрямованих на посилення євроінтеграційного вектору України, стратегічних орієнтирів, визначених у Меморандумах про економічну та фінансову політику в межах співпраці з Міжнародним валютним

фондом за програмою розширеного фінансування (Extended Fund Facility), затвердженою Радою виконавчих директорів МВФ. Крім того, враховуються рекомендації Європейської Комісії, викладені в Звіті про досягнення України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 року, План України в рамках інструменту підтримки ЄС на 2024–2027 роки (Ukraine Facility), ініціативи, запропоновані Президентом України у Формулі миру, Національна стратегія доходів до 2030 року, Середньострокова стратегія управління державним боргом (2024–2026), Стратегія реформування управління державними фінансами (2022–2025), а також Дорожня карта трансформації системи управління публічними інвестиціями.

З кожним наступним роком можна відзначити тенденцію до зростання як доходів, так і витрат, що вказує на активізацію економічних процесів і зростання потреби у фінансуванні державних видатків.

Бюджетна політика, реалізована в період 2021–2024 років, була орієнтована на скорочення дефіциту державного бюджету, який суттєво зріс у 2020 році через необхідність фінансування заходів, спрямованих на протидію поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, викликаній коронавірусом SARS-CoV-2, відповідно до бюджетного законодавства.

У 2025–2027 роках пріоритетом бюджетної політики стане також поступове зниження рівня дефіциту бюджету, що зріс унаслідок необхідності забезпечення фінансовими ресурсами держави після початку широкомасштабної збройної агресії з боку російської федерації проти України.

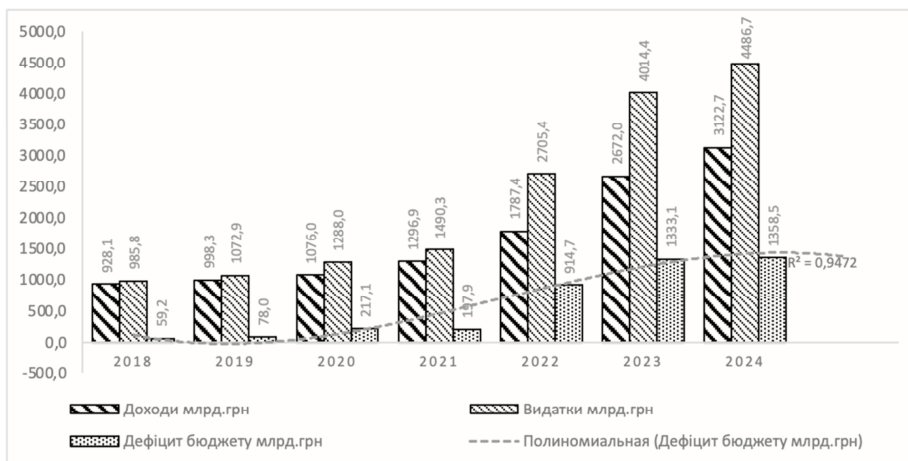

Рис. 2. Виконання державного бюджету за 2018–2024 рр., млрд грн

Джерело: побудовано авторами на основі [6]

Фундаментальним аспектом у процесі планування є всебічна оцінка потенційних ризиків, загроз і викликів, що можуть впливати на різні складові соціально-економічного розвитку держави. Протягом останніх років Україна стикається з низкою серйозних проблем, серед яких наявність тимчасово окупованих територій, значна залежність від імпорту енергетичних ресурсів, дисбаланс у

структурі зовнішньої торгівлі та скорочення трудового потенціалу через активну трудову міграцію [5, с.63]. Окрім цього, вплив глобальних економічних криз, пандемічних викликів і геополітичної нестабільності посилює фінансові ризики та ускладнює ефективне бюджетне планування.

Такі фактори створюють загрозу для фінансової стабільності держави, впливають на функціонування бюджетної системи та ускладнюють реалізацію стратегічних економічних ініціатив у середньостроковій перспективі. Нестабільність валютного курсу, інфляційні ризики та боргове навантаження також виступають суттєвими викликами для фінансової політики країни. Водночас, спираючись на чітко окреслені стратегічні пріоритети фіскальної політики, середньострокове бюджетне планування сприяє злагодженості бюджетного процесу, зміцненню фінансової безпеки, а також забезпеченню прогнозованості й стабільності виконання бюджету.

Забезпечення ефективності бюджетного планування вимагає запровадження дієвих механізмів управління ризиками, вдосконалення податкової політики, зменшення залежності від зовнішніх запозичень та стимулювання внутрішнього виробництва. Крім того, важливим завданням залишається адаптація фінансової системи до нових викликів, зокрема впровадження цифрових технологій у сфері управління державними фінансами, що сприятиме підвищенню прозорості бюджетного процесу та ефективному використанню державних ресурсів.

Протягом 2018–2021 років податкові надходження демонстрували стабільне зростання: з 753,8 млрд грн у 2018 році до 1107,09 млрд грн у 2021 році, що пояснюється загальним економічним зростанням, покращенням податкового адміністрування. Однак у 2022 році через військові дії, шоківий стан підприємницьких структур, руйнування підприємств на сході України податкові надходження скоротилися до 949,76 млрд грн, що свідчить про зниження економічної активності (рис.3).

Рис. 3. Доходи державного бюджету за 2018–2024 роки, млрд грн

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

Проте, незважаючи на все, 2023–2024 роках податкові надходження значно зросли – 1203,54 млрд грн та 1647,19 млрд грн відповідно. Основними причинами

такого зростання є: відновлення і стабілізацію економічної діяльності попри бойові дії; збільшення податкового навантаження; інфляційні процеси та девальвація гривні.

До 2021 року неподаткові надходження залишалися відносно стабільними, однак у 2022 році вони зросли до 346,32 млрд грн. У 2023–2024 роках цей показник різко зріс – 991,6 млрд грн і 974,39 млрд грн відповідно.

До 2021 року міжнародна допомога становила незначну частку доходів бюджету (до 1,5 млрд грн). Однак у 2022 році цей показник зріс до 481,1 млрд грн, що свідчить про активну підтримку з боку ЄС, США, Великої Британії та інших міжнародних партнерів. У 2023–2024 роках рівень міжнародної допомоги залишався стабільним (433,4 млрд грн та 473,9 млрд грн відповідно), що підкреслює значну залежність України від зовнішнього фінансування.

Отже, у період 2022–2024 років ключовими чинниками, що визначили обсяги доходів державного бюджету стали: економічний спад, руйнація підприємств і виробничих потужностей, пошкодження інфраструктури енергетики та транспорту, людські втрати та зниження рівня зайнятості. Додатковий вплив мали зміни у структурі ВВП, значні обсяги еміграції, скорочення приватного споживання, припинення діяльності частини бізнесів і зниження їх прибутковості, зростання імпорту та ускладнення логістики експорту.

Примітно, що бюджетні доходи у 2024 році без урахування міжнародних грантів (39,9% ВВП) залишаються приблизно на рівні попереднього року. Водночас, якщо порівнювати з довоєнними показниками, цей рівень помітно зріс: з 30,5% ВВП у 2021 році та 32,7% ВВП у 2022 році до 40,8% ВВП у 2023 році. Зростання частки бюджетних доходів пояснюється значним фінансуванням та гуманітарною допомогою, що надходить з-за кордону в умовах війни. Іншим важливим джерелом доходів стали власні надходження бюджетних установ, включно з підрозділами Збройних Сил України, які у 2023 році досягли рекордного рівня – 12,8% ВВП (порівняно з 2% ВВП у 2021 році). Крім того, бюджетні надходження безпосередньо зростають за рахунок реалізації програм гуманітарної та секторальної допомоги від міжнародних донорів. Наприклад, з початку війни суттєво збільшилося фінансування українських науковців через грантові програми західних партнерів. Хоча результати наукових досліджень, створені в межах таких програм, зазвичай не враховуються у ВВП, частина грантових коштів (19,5% або 23%) надходить до бюджету через податки на доходи фізичних осіб (за винятком міждержавних програм, схвалених урядом). Очікується, що ця тенденція збережеться у 2025–2028 роках, хоча темпи зростання бюджетних доходів щодо довоєнного рівня поступово знижуватимуться.

Оцінюючи перспективи бюджетних доходів, слід враховувати активні кроки держави для їх збільшення. Війна потребує значних ресурсів для оборони, а після її завершення критично важливими стануть фінансування відновлення та відбудови країни. Саме з цією метою наприкінці 2024 року були прийняті фіскальні зміни: підвищення ставки військового збору для фізичних осіб з 1,5% до 5%, запровадження військового збору для ФОП, підвищення податку на прибуток банків до 50%, а також збільшення платежів для обмінних пунктів та автозаправних станцій.

У межах програми розширеного фінансування (EFF) МВФ український уряд взяв на себе зобов'язання модифікувати податкову систему, зокрема з можливістю

підвищення базової ставки ПДВ. Очікується, що ці зміни принесуть бюджету додаткові 3-4% ВВП щорічно у 2024-2027 роках, що є необхідним для забезпечення середньострокової стійкості державних фінансів.

Загальна стратегія щодо підвищення доходів і покращення податкового адміністрування реалізовуватиметься через «Національну стратегію доходів» (НСД), ухвалену у грудні 2023 року. У 2024 році затверджено план заходів щодо її впровадження, який містить строки реалізації реформ у митній та податковій сферах, а також зміни у чинних податкових режимах.

У червні 2024 року уряд ухвалив «Бюджетну декларацію на 2025-2027 роки», яка визначає середньострокові пріоритети у сфері податкових надходжень: забезпечення стабільності фіскальної системи, цифровізацію податкового адміністрування та виконання міжнародних податкових зобов'язань України. Основні положення податкової політики включають:

- гармонізацію податкового законодавства України з нормами ЄС, поступове зближення ставок акцизів на тютюнові вироби та пальне з європейськими;
- введення акцизного податку на підсолоджені напої;
- коригування пільгових ставок ПДВ відповідно до директив ЄС;
- боротьбу з ухиленням від сплати податку на прибуток, вдосконалення правил трансфертного ціноутворення за рекомендаціями ОЕСР;
- перегляд інвестиційних стимулів і скасування низки податкових пільг;
- продовження реформ військового збору, зокрема уточнення його ставок, платників і бази оподаткування;
- запровадження електронних перевірок податків (е-аудит) та вдосконалення механізму податкових інспекцій.

Доходи державного бюджету 2025 року очікують зростання на 21,7% порівняно з 2024 роком, досягнувши 2,3 трлн грн. Основним джерелом наповнення бюджету залишаються податкові надходження, частка яких у загальній структурі доходів збільшується до 85,7%, що перевищує показники попередніх років. Така динаміка пояснюється підвищенням ставок низки податків, що дозволяє залучити додаткові 153,8 млрд грн, зокрема, військовий збір забезпечить 122,4 млрд грн, податок на прибуток принесе 4,3 млрд грн. Крім того, зростання акцизного збору на тютюнову продукцію принесе бюджету ще 22,6 млрд грн, а надходження від ПДВ збільшаться на 4,5 млрд грн. Водночас законопроект № 11090, який передбачає підвищення ставок акцизу, поки що не набув чинності.

Попри зростання доходів, у 2025 році бюджет країни втратить близько 154,7 млрд грн через надані податкові пільги, переважна частина яких (85,2%) стосується ПДВ. Основний обсяг цих пільг спрямовано на підтримку оборонної сфери, що є виправданим кроком в умовах воєнного стану. Однак для компенсації втрат бюджету доцільним кроком може стати перегляд системи податкових стимулів та інвентаризація чинних пільг.

Додатково передбачається залучення зовнішніх кредитів у розмірі 1,7 трлн грн та внутрішніх позик на 579,2 млрд грн. Внутрішні запозичення будуть переважно спрямовані на погашення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), причому 97% таких виплат покриватиметься за рахунок повторного розміщення ОВДП.

Джерелами наповнення бюджету можуть бути не лише податкові надходження, а й зовнішнє фінансування. Йдеться про міжнародну допомогу та інвестиції з боку партнерських держав і організацій. На 2025 рік джерелами фінансування будуть ЄС – 3091 млн доларів, ОВДП (включаючи військові облігації) – 1082 млн доларів. Таке фінансування може охоплювати реалізацію інфраструктурних проєктів, розвиток освіти, охорони здоров'я, енергетики та інших стратегічних напрямів. Завдяки залученню зовнішніх ресурсів можливо не лише прискорити економічний розвиток, а й зменшити навантаження на внутрішні фінансові резерви країни. Подібний підхід широко застосовується у високорозвинених країнах Європейського Союзу.

Враховуючи зростаючі військові та соціально-економічні потреби, держава змушена розширювати бюджетні доходи. Податково-бюджетні реформи продовжуватимуться, а їхніми основними напрямками стануть підвищення ефективності фіскального адміністрування, введення нових податків та оптимізація чинної податкової системи.

Для регулювання витрат державного бюджету були застосовані механізми експансивної фіскальної політики, що передбачали суттєве збільшення державних видатків та перегляд їхньої структури. Такі підходи не використовувалися у попередні роки, проте в умовах воєнного стану стали необхідністю. Значну частину фінансування спрямували на оборону та безпеку, критичну інфраструктуру (яка стала головною ціллю ворожих атак), оплату праці державних службовців, а також реалізацію соціальних програм. Окрім цього, зросла потреба у перегляді політики державної підтримки зайнятості й економічної активності, фінансуванні міграційних процесів та переміщенні підприємств.

Зміни у масштабах і структурі витрат зумовили необхідність активного залучення фінансових ресурсів при збереженні бюджетної рівноваги та боргової стабільності. Важливою стала ефективність використання цих ресурсів, що викликало потребу у перегляді підходів до виконання державного бюджету в умовах воєнного часу, внесенні відповідних коректив у нормативне регулювання та ухваленні рішень щодо управління бюджетними процесами. Основними напрямками змін стали:

- 1) перехід від фіскальної консолідації до активної бюджетної експансії у сфері державних витрат;
- 2) залучення додаткових фінансових надходжень через зміну механізмів мобілізації доходів до бюджету;
- 3) адаптація правил фіскального регулювання, що раніше обмежували можливості проведення експансивної політики;
- 4) перегляд нормативної бази, яка регулює бюджетні процеси в умовах воєнного стану.

З початку війни динаміка показників державного бюджету України зазнала істотних змін (Табл. 1).

Протягом 2018–2024 років державні видатки України демонструють значне зростання, відображаючи як загальну економічну ситуацію, так і пріоритети фінансування держави. Розглянемо ключові тенденції, що визначають напрямок бюджетної політики.

Загальний обсяг державних видатків зріс із 985,8 млрд грн у 2018 році до 4486,7 млрд грн у 2024 році. Найбільш суттєвий стрибок відбувся у 2022 році, коли через початок повномасштабної війни бюджет збільшився на 81,5% порівняно з 2021 роком. У наступні роки зростання продовжилося, хоча його темпи дещо сповільнилися.

Аналіз основних статей видатків свідчить про суттєві зміни в державній політиці:

- **Оборона** – беззаперечний пріоритет після 2022 року. Видатки зросли в 24 рази: з 97,0 млрд грн у 2018 році до 2304,5 млрд грн у 2024 році. Це найбільша стаття бюджету.

- **Громадський порядок, безпека та судова влада** – зростання фінансування майже в 6 разів (з 116,9 млрд грн у 2018 році до 692,7 млрд грн у 2024 році), що пояснюється необхідністю посилення безпеки в умовах війни.

- **Соціальний захист** – стабільно висока стаття витрат: від 163,9 млрд грн у 2018 році до 464,7 млрд грн у 2024 році, що підтверджує державну політику підтримки вразливих категорій населення.

Таблиця 1

**Структура видатків зведеного бюджету
за функціональною класифікацією за 2018–2024 роки, млрд грн**

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Усього	985,8	1072,9	1288,0	1490,3	2705,4	4014,4	4486,7
Загальнодержавні функції	162,9	168,2	163,8	206,6	202,0	296,1	374,3
Оборона	97,0	106,6	120,4	127,5	1142,9	2097,6	2304,5
Громадський порядок, безпека, судова влада	116,9	140,2	157,7	174,4	443,3	574,6	692,7
Економічна діяльність	63,6	72,4	168,9	181,0	95,4	134,3	163,1
Охорона навколишнього середовища	5,2	6,3	6,6	8,2	4,7	5,2	9,5
Житлово-комунальне господарство	0,3	0,1	0,1	0,2	0,5	8,4	7,5
Охорона здоров'я	22,6	38,6	124,9	170,5	184,3	179,3	201,4
Духовний та фізичний розвиток	10,1	10,0	9,8	16,0	11,1	11,8	16,2
Освіта	44,3	51,7	52,9	63,8	58,5	60,5	64,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	163,9	218,6	322,7	339,3	426,0	469,3	464,7
Міжбюджетні трансферти	298,9	260,3	160,2	202,7	136,8	177,4	187,9

Джерело: побудовано авторами на основі [7]

Підсумки 2023-2024 років засвідчили певний прогрес в управлінні бюджетними процесами: попри негативні тенденції у виробничому секторі в попередній період, економічна активність виявилася стійкішою, ніж очікувалося. Це пояснюється тим, що бізнес та домогосподарства частково адаптувалися до умов війни, що сприяло

зростанню споживчого попиту через збільшення видатків. Таким чином, бюджет України зазнав значних змін у зв'язку з викликами воєнного часу. Пріоритетним залишається фінансування оборони, тоді як інші сфери, особливо екологія та житлово-комунальна інфраструктура, залишаються недостатньо підтриманими. Подальша бюджетна політика залежатиме від розвитку подій у країні та можливостей економіки.

З огляду на триваючу військову агресію з боку РФ, Україна має продовжувати нарощувати оборонні витрати, використовуючи як орієнтир досвід Австрії щодо суттєвого збільшення фінансування безпекового сектору. Визначення довгострокових цілей у сфері оборонного бюджету (наприклад, досягнення певного відсотка від ВВП до конкретного року) сприятиме планомірному посиленню обороноздатності країни.

Наприклад, Австрійський парламент, після тривалого обговорення, схвалив державний бюджет на 2023 рік, передбачивши значне збільшення фінансування оборони. Так, у 2023 році витрати на цей сектор сягнули 3,3 мільярда євро, що на 22,3% перевищує показник попереднього року. А за 2024 – 4,02 млрд євро. Це стало найбільшим оборонним бюджетом в історії Другої республіки з моменту її створення у 1955 році. На додаток до військової національної оборони, шлях, уже прокладений у попередні роки, буде продовжений для подальшого зміцнення стійкості та громадської безпеки. Цільові інвестиції будуть зроблені в міру зміцнення стійкості з акцентом на ІТ-безпеку та готовність до криз. МТЕФ 2024-2027 надасть кошти на загальну суму 34,4 млрд. євро [3]. Австрія збільшить до 2031 року свої оборонні витрати до 2% ВВП і таким чином зробить свій внесок у європейську безпеку.

Державний бюджет України на 2025 рік демонструє суттєве зростання видатків у ключових сферах, що свідчить про прагнення до економічного розвитку. Значна частина бюджету спрямована на забезпечення оборони та національної безпеки, що підкреслює пріоритетність захисту державного суверенітету. Окрім цього, фінансування охоплює підтримку підприємництва, розмінування, розвиток озброєння та безпілотних технологій, а також освіту й медицину. Це свідчить про прагнення держави не лише гарантувати безпеку, а й сприяти соціальному захисту населення та економічному зростанню.

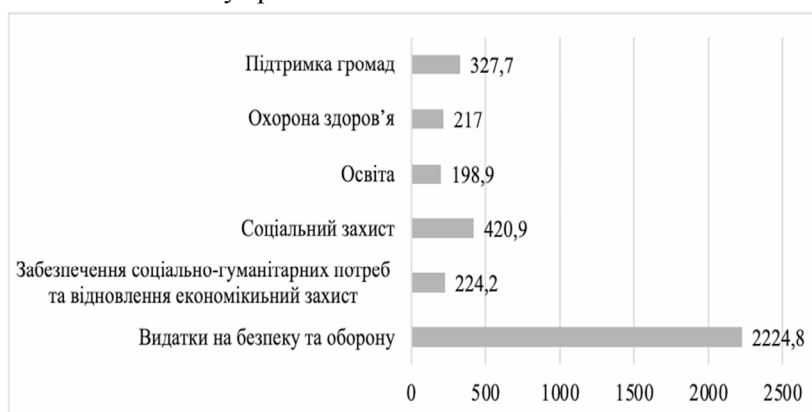

Рис. 4. План видатків Державного бюджету на 2025 рік, млрд грн

Джерело: побудовано авторами на основі [14]

Бюджетні витрати на 2025 рік заплановані на рівні 3,9 трлн грн, що на 5% перевищує аналогічні показники 2024 року. Витрати умовно поділяються на два ключові напрями:

Пріоритет №1 – сектор безпеки та оборони, якому відводиться 2,2 трлн грн або 56,6% загальних видатків, що еквівалентно 26,3% ВВП.

Пріоритет №2 – соціально-гуманітарна сфера, на яку спрямовується не менше 22% бюджету, що становить майже 10% ВВП.

Витрати на оборонну сферу у 2025 році зростуть на 47,6 млрд грн порівняно з 2024 роком, ці кошти будуть спрямовані на закупівлю озброєння, військової техніки та забезпечення виплат військовослужбовцям. Річний бюджет Міністерства оборони складе 1,57 трлн грн, що означає зростання лише на 2% у порівнянні з минулим роком. Водночас можливе загострення бойових дій може призвести до недостатності цих ресурсів для повного забезпечення обороноздатності країни, що зумовлює необхідність оптимізації бюджетних витрат.

Фінансування видатків у 2025 році на 59% здійснюється за рахунок доходів, а ще 41% покривається за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень. Це вказує на позитивну тенденцію зміцнення фінансової стійкості державного бюджету, оскільки у 2024 році баланс доходів та боргових зобов'язань був майже рівнозначним (51% на 49%).

Як і річні бюджети, середньострокові фінансові плани визначають пріоритетні інвестиційні проєкти, що отримують максимальне бюджетне фінансування. У процесі складання трирічного бюджетного прогнозу критично важливо оцінити виконання попереднього періоду, зокрема ступінь відповідності фактичних витрат запланованим, наявність непередбачених видатків, а також фінансову стійкість держави. Лише після детального аналізу цих показників можна формувати бюджетні витрати на майбутні роки. Вчасне ухвалення бюджету до початку нового фінансового року забезпечує його ефективне виконання.

Однією з основних проблем для держав залишається прагнення до нарощування бюджетних ресурсів шляхом розширення податкової бази. Проте за умов уповільненого економічного зростання така стратегія може порушити баланс між доходами та видатками, що ускладнює контроль за бюджетним дефіцитом у встановлених межах. Внаслідок цього уряди змушені звертатися до позикових ресурсів, що призводить до зростання державного боргу. Дискусії щодо збалансованості бюджету та його боргового навантаження тривають серед економістів: від категоричного неприйняття державних запозичень до визнання їх ефективним засобом стимулювання економічної стабільності. Сучасний підхід передбачає використання бюджетного дефіциту як інструменту макроекономічного регулювання за умови системного контролю та раціонального управління. Державна боргова політика має бути чітко обґрунтованою, а залучені фінансові ресурси – спрямованими на стратегічні напрями розвитку [13, с.156].

Підтримка позитивних економічних тенденцій та концентрація бюджетних ресурсів на ключових напрямках соціально-економічного розвитку потребує дотримання балансу між усіма бюджетами, контролю над рівнем державного боргу, стабільності податкової політики та відмови від неефективних податкових пільг. Важливими аспектами є вдосконалення адміністрування неподаткових доходів, оптимізація державної підтримки реального сектора економіки та цільове

використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей розвитку. Крім того, необхідно покращити методи бюджетного планування, посилити соціальну спрямованість витрат, розширити заходи з підвищення рівня життя та підтримки вразливих верств населення, а також забезпечити ефективне управління фінансовими ризиками. Прозорість бюджетного процесу залишається ключовим чинником його ефективності [16, с.19].

Якість бюджетного планування та його виконання можна оцінити за кількома показниками, зокрема обсягом перерозподілених коштів, відсутністю перевищень кошторисної вартості інвестиційних проєктів, рівнем заборгованості та дотриманням бюджетного законодавства. Ефективність контролю за виконанням бюджетних процедур визначається часткою виявлених порушень у загальній сумі проконтрольованих ресурсів, загальною сумою виявлених відхилень та рівнем витрат, що не відповідають критеріям ефективності.

Використання довгострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу дозволяє забезпечити ефективне розпорядження бюджетними ресурсами в середньостроковій перспективі. Орієнтація бюджетного процесу на результат підвищує зацікавленість державних і місцевих органів у цільовому та якісному використанні фінансів. Однак бюджетні рішення нерідко приймаються під впливом політичних або особистих інтересів, що може негативно позначитися на їхній обґрунтованості. Тому ефективність бюджетних витрат значною мірою залежить від якості виконання державними та місцевими органами своїх повноважень [17, с.150].

Оптимізація бюджетного процесу вимагає модернізації системи соціальної підтримки громадян, що сприятиме покращенню якості людського капіталу. Важливими завданнями є збільшення частки соціальних видатків, дотримання нормативів бюджетної забезпеченості та забезпечення достатнього фінансування ключових соціальних програм.

Одним із ключових викликів, що постали перед бюджетною системою України, є повномасштабна збройна агресія з боку країни-агресора. В умовах воєнного стану критично важливим завданням є забезпечення належного функціонування як державного, так і місцевих бюджетів. На сучасному етапі Україна стикається з необхідністю адаптації своєї бюджетної політики, перегляду пріоритетів у розподілі фінансових ресурсів, спрямування коштів на оборону, надання соціальних послуг населенню, перегляду джерел бюджетного наповнення та активного залучення міжнародної фінансової підтримки. Координація бюджетної політики та її узгодженість є необхідними умовами для збереження фінансової стабільності країни як у воєнний, так і в післявоєнний період [10, с. 194].

Бюджетна система виконує ключову роль у забезпеченні фінансування військових потреб та соціального захисту населення під час війни, а також у майбутньому процесі відновлення держави. Повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на економічну ситуацію, спричинивши скорочення бюджетних надходжень на всіх рівнях, зростання дефіциту бюджету, збільшення залежності від зовнішніх фінансових вливань, перегляд структури державних витрат та підвищення фінансування оборонного сектору. Також зросло навантаження на місцеві бюджети, що потребує запровадження додаткових механізмів їх підтримки.

Через воєнний стан та переорієнтацію економіки України на потреби оборони значна частина бюджетних програм та реформ була повністю або частково припинена [2, с.18]. При цьому місцеві бюджети набули ще більшого значення не лише для розвитку регіонів, а й для забезпечення фінансової безпеки країни в цілому. Органи місцевого самоврядування фінансують заходи, пов'язані з реагуванням на військову агресію, включаючи підтримку територіальної оборони, забезпечення продовольчих потреб населення, евакуацію цивільних із зони бойових дій, організацію місць проживання для переміщених осіб і підтримку релокованих підприємств.

Однією з актуальних проблем є розподіл фінансових ресурсів між центральною та місцевою владою. Наразі місцеві органи здебільшого реалізують загальнодержавну політику, а не займаються самостійним розвитком своїх територій. Світовий досвід свідчить, що зростання економічного потенціалу регіонів сприяє ефективному функціонуванню бюджетної системи. Місцева влада має відповідати за соціально-економічний розвиток своїх громад, оскільки саме вона найкраще обізнана з фінансовими потребами регіону та може оптимально розподіляти бюджетні кошти [5, с.63].

Сучасна соціально-економічна ситуація України характеризується серйозними викликами, що проявляються у політичних, економічних і фінансових дисбалансах, що зумовлює погіршення макроекономічних показників, зростання інфляції, нестабільність національної валюти, значний бюджетний дефіцит та збільшення державного боргу (рис.5). Вжиті антикризові заходи не дали очікуваного результату через системні проблеми в податково-бюджетній та грошово-кредитній політиці, недосконалість правового регулювання фінансової сфери та непослідовність державного управління. Посилення економічних ризиків та загроз безпеці держави спричинило зниження рівня національної стабільності, що, своєю чергою, вплинуло на зменшення бюджетних надходжень, скорочення податкової бази та погіршення соціального захисту населення.

Зростання військових витрат	• значна частина державного бюджету спрямовується на оборону, що призводить до скорочення фінансування соціальних програм та розвитку економіки.
Зниження податкових надходжень	• руйнування підприємств, скорочення ділової активності та міграція населення суттєво впливають на дохідну частину бюджету.
Збільшення дефіциту бюджету	• розрив між доходами і витратами змушує державу вдаватися до зовнішніх та внутрішніх запозичень.
Інфляційні ризики	• емісія гривні та зростання дефіциту можуть стимулювати інфляцію, що впливає на купівельну спроможність громадян.
Необхідність відновлення інфраструктури	• значні руйнування потребують фінансування відбудови, що створює додатковий тиск на бюджет.

Рис. 5. Виклики бюджетної політики під час війни

Джерело: побудовано авторами на основі [1; 17]

Бюджетна політика відіграє центральну роль у регулюванні фінансових потоків держави, визначаючи пріоритетні напрями розподілу доходів і видатків. Досвід економічно розвинених країн підтверджує, що раціональне управління бюджетними ресурсами є визначальним чинником для стимулювання економічного зростання, соціального прогресу та фінансової стабільності держави. Ефективне планування

та цільове використання бюджетних коштів безпосередньо впливають на динаміку економічного та соціального розвитку. Одним із важливих елементів забезпечення фінансової стійкості є диверсифікація джерел надходжень. Використання як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів сприяє розширенню можливостей бюджету та мінімізує залежність від окремих джерел фінансування. Орієнтація бюджетної політики на потреби суспільства та ефективне управління фінансовими ресурсами є запорукою її довгострокової результативності. Видатки бюджету мають відповідати стратегічним цілям держави, сприяти зміцненню економіки, підвищенню рівня соціального добробуту та гарантуванню безпеки. Окрім цього, важливим завданням є забезпечення прозорого управління бюджетними коштами, що дозволяє уникнути корупційних ризиків і забезпечити максимально ефективне використання наявних фінансових ресурсів [11, с.41].

Розвиток потужної держави неможливий без зміцнення регіонального потенціалу та розширення можливостей місцевого самоврядування. Необхідно стимулювати фінансову самодостатність громад та їхню здатність реалізовувати делеговані повноваження. Одним із найефективніших механізмів для цього є бюджетна децентралізація.

У міжнародній практиці децентралізація управління публічними фінансами є важливим чинником підвищення ефективності бюджетної системи. Вона передбачає розширення фінансових можливостей регіонів через передачу їм частини доходів, які раніше спрямовувалися до державного бюджету. Запровадження бюджетної децентралізації в Україні сприятиме фінансовій стійкості місцевого самоврядування шляхом перерозподілу фінансових потоків на користь регіонів. Оскільки кожен регіон має свої особливості розвитку, цей підхід дозволить ефективніше задовольняти потреби місцевого населення та забезпечити якісне надання суспільних послуг.

Позитивними наслідками бюджетної децентралізації є підвищення ефективності розподілу фінансових ресурсів, розширення прав місцевих органів влади та забезпе-чення бюджетної автономії. Також передбачається спрощення процедури отримання міжнародних запозичень, розширення можливостей міст щодо зовнішніх фінансових операцій та надання їм більшої свободи у виборі фінансових установ для обслуговування місцевих бюджетів. Крім того, одним із ключових аспектів є розширення джерел доходів місцевих бюджетів.

Таким чином, бюджетна децентралізація передбачає чіткий розподіл повноважень між рівнями влади, посилення економічної та фінансової самостійності регіонів, а також створення нових механізмів доходоутворення. Для підвищення ефективності цього процесу необхідно вдосконалювати систему місцевих податків та зборів, стимулювати економічний розвиток громад і сприяти їхній фінансовій незалежності. Отже, наведено на рисунку 6 шляхи адаптації бюджетної політики в сучасних умовах.

Ефективна бюджетна політика в умовах війни повинна бути гнучкою, цілеспрямованою та спрямованою на забезпечення фінансової стійкості країни. Вона має включати оптимізацію витрат, пошук нових джерел доходів та підтримку економічної активності. Координація з міжнародними фінансовими партнерами, впровадження інноваційних фінансових механізмів та забезпечення макроекономічної стабільності є ключовими елементами адаптації та стійкості бюджетної системи України в умовах військового конфлікту.

Оптимізація державних витрат	Пріоритетне фінансування оборонного сектору, критичної інфраструктури та соціальних виплат. Виключення неефективних або низькопріоритетних витрат.
Зміцнення дохідної частини бюджету	Вдосконалення податкового адміністрування та боротьба з ухиленням від сплати податків. Стимулювання економічної активності через податкові пільги для малого та середнього бізнесу.
Механізми фінансування бюджетного дефіциту	Отримання фінансової допомоги від міжнародних партнерів, зокрема кредитів та грантів від МВФ, Світового банку, ЄС та інших фінансових інституцій. Використання внутрішніх запозичень шляхом розміщення військових облігацій.
Контроль інфляції та стабільність національної валюти	Посилення координації бюджетної та монетарної політики. Підтримка довіри до фінансової системи шляхом прозорої політики Національного банку України.
Залучення приватного сектору до економічного відновлення	Державне та приватне партнерство (ДПП) у проєктах відбудови інфраструктури. Політика сприяння інвестиціям через спрощення регуляторних процедур.

Рис. 6. Шляхи адаптації бюджетної політики

Джерело: складено авторами

Ефективність сучасної бюджетної політики України ґрунтується на поєднанні екстрених заходів із системними реформами. Подолання структурних проблем потребує подальшого вдосконалення механізмів адаптивного управління та збільшення власних фіскальних надходжень.

Пріоритетною складовою бюджетної політики України має стати фінансування оборонного сектору, зокрема зміцнення військового потенціалу та оновлення технічного оснащення. Поряд із цим важливо нарощувати інвестиції в інфраструктурні проєкти, особливо в регіонах, що зазнали руйнувань через військові дії. Підтримка малого та середнього бізнесу сприятиме зниженню імпортозалежності та ефективному використанню місцевих ресурсів.

Додатково слід розробити дієві соціальні програми для ветеранів та вразливих категорій населення. Значну частину ресурсів необхідно спрямовувати на наукові та технологічні розробки, що стосуються оборони та економічної стабільності країни. Рациональне управління бюджетними коштами, системний аналіз витрат і забезпечення прозорості фінансової політики є ключовими умовами досягнення цих цілей.

Важливим завданням є боротьба з тіньовою економікою та збільшення обігових активів для зростання державних доходів. Державні програми мають проходити регулярний аудит на предмет їхньої ефективності, а бюджетне фінансування слід розподіляти виважено. Забезпечення прозорості державних закупівель є критично важливим для подолання корупційних ризиків.

Співпраця з міжнародними партнерами, включно з МВФ, ЄС та США, відкриває можливості для залучення фінансових та технологічних ресурсів, що сприятиме економічній модернізації та структурним реформам [10, с.196].

Отже, війна кардинально змінила бюджетні пріоритети України, змусивши державу спрямовувати більшу частину фінансових ресурсів на оборону, безпеку та підтримку

соціально-економічної стабільності. Бюджетна політика адаптувалася до нових викликів шляхом нарощування військових витрат, мобілізації податкових надходжень, отримання міжнародної допомоги та залучення зовнішніх і внутрішніх запозичень.

Попри кризові умови, державі вдалося зберегти керованість бюджетного процесу та забезпечити основні соціальні виплати. Водночас значний бюджетний дефіцит, зростання державного боргу та посилена залежність від зовнішнього фінансування створюють серйозні ризики для фінансової стабільності у середньостроковій перспективі. Податкові реформи та підвищення ставок окремих податків стали основними інструментами наповнення бюджету, хоча вони також вплинули на економічну активність бізнесу та домогосподарств.

Одним із ключових викликів залишається ефективний розподіл бюджетних коштів. Хоча витрати на оборону є пріоритетними, необхідно також фінансувати відновлення зруйнованої інфраструктури, підтримувати соціально вразливі групи населення та стимулювати економічний розвиток. Значна частина місцевих бюджетів була перерозподілена на потреби військового часу, що посилило їхню роль у фінансуванні регіональних програм, гуманітарної допомоги та підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Бюджетна політика на 2025–2027 роки буде спрямована на зменшення дефіциту бюджету, оптимізацію податкових надходжень, підвищення ефективності використання державних фінансів і зміцнення фінансової незалежності країни. Залучення міжнародної фінансової допомоги залишатиметься важливим джерелом стабілізації бюджету, але також потрібно розширювати внутрішні резерви шляхом стимулювання економіки, боротьби з тіньовою економікою та підвищення податкової дисципліни.

Таким чином, ефективність бюджетної політики України в умовах війни залежить від здатності уряду балансувати між військовими, соціальними та економічними потребами, забезпечувати стабільність державних фінансів та сприяти відновленню економіки. Головними завданнями залишаються збереження макроекономічної стабільності, стратегічне планування відновлення країни, підтримка бізнесу та впровадження антикризових заходів, які дозволять країні не лише вистояти у війні, а й закласти основу для майбутнього сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бугель Ю. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Економічний аналіз*. 2023. №33.2. С. 128-138. DOI: <https://doi.org/10.35774/econ2023.02.128>
2. Буй Т.Г., Прімерова О.К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. *Наукові записки НаУКМа. Економічні науки*. 2023. № 8(1). С. 17-24. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.17-24>
3. Budget 2024-2027. URL: https://www.bmf.gv.at/en/Services/starting_page_budget/budget2024.html
4. Вахович І. М., Камінська І. М., Недопад Г. В. До питання формування критеріїв бюджетної ефективності території. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.4

5. Ватаманюк-Зелінська У.З., Штундер І.М., Гаврилюк С.О. Тенденції формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 60-67.
6. Виконання державного бюджету України. Міністерство фінансів України. 2018 - 2024 рр. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>
7. Видатки державного бюджету України. Міністерство фінансів України. 2018–2024 рр. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2024/>.
8. Дем'янишин В. Бюджетна політика держави: концептуальні засади, ефективність, розвиток стратегії і тактики. *Вісник THEU*. 2011. №2. С. 7-20
9. Доходи державного бюджету. Міністерство фінансів України. 2018-2024 р.р. URL : <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
10. Західна О.Р., Круглякова В.В., Рахвал І.Р. Бюджетна політика України: стан, оцінювання, перспективи. *Молодий вчений*. 2023. № 10 (122). С. 194-199.
11. Наконечна Г., Матвійчук Н. Бюджетна децентралізація в Україні: сутність та основні переваги реалізації реформи. *Історико-правовий часопис*. 2019. №1(13). С. 39-44.
12. Олейнікова Л.Г., Нагаєць С.В., Веремеєнко О.О., Волик В.Р. Бюджетна політика України: досвід розвинених країн світу щодо забезпечення її ефективності. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 3 (273). С. 157–165. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-273-157-165
13. Пасічний М. Д. Бюджетна політика та економічний розвиток. *Економічний вісник університету*. 2020. Вип. 44. С.153-164.
14. Про Державний бюджет України на 2025 рік. Закон України від 19.11.2024 р. № 4059-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>
15. Проць Н. В. Методичні підходи до оцінювання реалізації бюджетної політики на місцевому рівні. *Соціально економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 5(109). С.353-363.
16. Селіверстова Л. С., Адаменко І. П. Фінансова система України: особливості функціонування та напрями удосконалення. *Економіка та держава*. 2018. № 6. С. 17–20.
17. Тимошенко М. В. Бюджетна політика України в умовах невизначеності та протидії геополітичним викликам. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Випуск 37. С.148-154. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8003489>

References:

1. Buhel, Y. (2023). Byudzhetna polityka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy. [Budget policy of Ukraine under martial law: challenges and prospects]. *Economic Analysis*, 33(2), 128–138. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.128>.
2. Bui, T. H., & Primierova, O. K. (2023). Byudzhetna systema Ukrainy: vplyv viiny ta vyklyky povojennoi vidbudovy. [Budget system of Ukraine: impact of war and challenges of post-war recovery]. *Scientific Notes of NaUKMA. Economic Sciences*, 8(1), 17–24. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.17-24>.
3. Budget 2024 - 2027. Available at: https://www.bmf.gv.at/en/Services/starting_page_budget/budget2024.html.

4. Vakhovych, I. M., Kaminska, I. M., & Nedopad, H. V. (2021). Do pytannia formuvannia kryteriiv byudzhetnoi efektyvnosti terytorii. [On the issue of forming criteria for budgetary efficiency of territories]. *Effective Economy*, 2. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.4.
5. Vatamanyuk-Zelinska, U. Z., Shtunder, I. M., & Havryliuk, S. O. (2022). Tendentsii formuvannia ta vykonannia mistsevykh byudzhativ v umovakh voiennoho stanu. [Trends in the formation and implementation of local budgets under martial law]. *Innovatsiina ekonomika. Innovative Economy*, 4, 60–67.
6. State Budget Execution of Ukraine. Ministry of Finance. 2018 - 2024. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>.
7. State Budget Expenditures of Ukraine. Ministry of Finance. 2018–2024. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2024/>.
8. Demianishyn, V. (2011). Byudzhetna polityka derzhavy: kontseptualni zasady, efektyvnist, rozvytok stratehii i taktyky. [Budget policy of the state: conceptual principles, efficiency, development strategy, and tactics]. *Bulletin of TNEU*, 2, 7–20.
9. State Budget Revenues. Ministry of Finance. 2018-2024. Available at: <https://open-budget.gov.ua/national-budget/incomes>.
10. Zakhidna, O. R., Kruhliakova, V. V., & Rakhval, I. R. (2023). Byudzhetna polityka Ukrainy: stan, otsiniuvannia, perspektyvy. [Budget policy of Ukraine: state, evaluation, prospects]. *Young Scientist*, 10(122), 194–199.
11. Nakonechna, H., & Matviichuk, N. (2019). Byudzhetna detsentralizatsiia v Ukraini: sutnist ta osnovni perevahy realizatsii reformy. Istoryko-pravovyi chasopys. [Budget decentralization in Ukraine: essence and main advantages of reform implementation]. *Historical and Legal Journal*, 1(13), 39–44.
12. Oleinikova, L. H., Nahaets, S. V., Veremieienko, O. O., & Volyk, V. R. (2024). Byudzhetna polityka Ukrainy: dosvid rozvynenykh krain svitu shchodo zabezpechennia yii efektyvnosti. [Budget policy of Ukraine: experience of developed countries in ensuring its efficiency]. *Current Economic Problems*, 3(273), 157–165. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-273-157-165.
13. Pasichnyi, M. D. (2020). Byudzhetna polityka ta ekonomichni rozvytok. [Budget policy and economic development]. *Economic Bulletin of the University*, 44, 153–164.
14. On the State Budget of Ukraine for 2025. Law of Ukraine; from 19.11.2024 № 4059-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>.
15. Prots, N. V. (2014). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia realizatsii byudzhetnoi polityky na mistsevomu rivni. [Methodological approaches to assessing the implementation of budget policy at the local level]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 5(109), 353–363.
16. Seliverstova, L. S., & Adamenko, I. P. (2018). Finansova systema Ukrainy: osoblyvosti funktsionuvannia ta napriamy udoskonalennia. [Financial system of Ukraine: features of functioning and directions for improvement]. *Economy and State*, 6, 17–20.
17. Tymoshenko, M. V. (2023). Byudzhetna polityka Ukrainy v umovakh nevyznachenosti ta protydii heopolitychnym vyklykam. [Budget policy of Ukraine under uncertainty and countering geopolitical challenges]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law. Economic Series. Legal Series*, 37, 148–154. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8003489>.

УДК: 336. 27 (477)

Анна Грицишин
доктор філософії,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
annaternopil83@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8211-7389>

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ПІД ЧАС ВІЙНИ: РИЗИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Anna Hrytsyshyn
Ph. D. (Economics),
Western Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

PUBLIC DEBT DURING ARMED CONFLICT: RISKS AND OPPORTUNITIES

Анотація. Дана стаття представляє дослідження глибокого впливу воєнних конфліктів на динаміку накопичення та управління державним боргом. Зосередившись зокрема на сучасних геополітичних кризах, дослідження аналізує багатоаспектні фактори, що сприяють експоненційному зростанню боргу під час збройних протистоянь. Шляхом аналізу визначаються та оцінюються ключові ризики, пов'язані зі зростанням боргового навантаження, зокрема системні загрози макроекономічній стабільності, нестійке зростання витрат на обслуговування боргу та суттєві обмеження бюджетної маневреності, які можуть зберігатися навіть у післявоєнний період відновлення. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу міжнародних підходів до управління державним боргом у воєнний час та стратегічні механізми залучення та оптимізації міжнародної фінансової допомоги. Використовуючи досвід України як ключовий кейс-стаді, дослідження розробляє низку практичних рекомендацій, що охоплюють чотири ключові напрями: впровадження надійних механізмів фіскального управління для забезпечення бюджетної дисципліни; запровадження всебічних протоколів прозорості для всіх боргових інструментів та операцій; оптимізація структури державних запозичень для балансування між короткостроковими потребами та довгостроковою стійкістю; розвиток стратегічного партнерства з міжнародними фінансовими інституціями для забезпечення скоординованої підтримки. Результати дослідження роблять значний теоретичний внесок у сферу економіки конфліктів, а також пропонують практичні рекомендації для розробки ефективних механізмів управління боргом як під час війни, так і на етапі післявоєнного відновлення. Крім

того, у статті підкреслюється важливість дослідження взаємозв'язків між військовими витратами, фінансуванням гуманітарних потреб та забезпеченням довгострокової боргової стабільності.

Ключові слова: державний борг, фінансова стабільність, реструктуризація боргу, міжнародна допомога.

Abstract. *This scholarly article presents a comprehensive investigation into the profound effects of military conflicts on the dynamics of sovereign debt accumulation and management. Focusing particularly on contemporary geopolitical crises, the study systematically analyzes the multifaceted factors that contribute to exponential debt growth during periods of armed confrontation. Through rigorous empirical analysis, the research identifies and evaluates several critical risks stemming from escalating debt burdens, notably including systemic threats to macroeconomic stability, unsustainable increases in debt servicing expenditures, and severe constraints on fiscal maneuverability that may persist long into post-conflict recovery phases. The study dedicates significant analytical attention to comparative examination of international paradigms in public debt administration during wartime conditions, with special emphasis on institutional frameworks for emergency resource allocation, innovative approaches to sovereign debt reorganization, and strategic methodologies for obtaining and optimizing international financial assistance packages. Utilizing Ukraine's ongoing experience as a primary case study, the investigation develops a set of evidence-based policy recommendations encompassing four key dimensions: implementation of robust fiscal governance mechanisms to enforce budgetary discipline; establishment of comprehensive transparency protocols for all sovereign debt instruments and transactions; structural optimization of government borrowing portfolios to balance short-term needs with long-term sustainability; and development of strategic partnerships with multilateral financial institutions to ensure coordinated support. The research findings offer substantial theoretical contributions to the field of conflict economics while providing actionable insights for policymakers tasked with formulating effective debt management frameworks in both active conflict zones and post-conflict reconstruction environments. Furthermore, the study highlights critical intersections between military expenditure patterns, humanitarian financing requirements, and long-term debt sustainability considerations that warrant continued academic investigation.*

Key words: public debt, financial stability, debt restructuring, international financial assistance.

Вступ. Сучасні воєнні конфлікти характеризуються не лише збройними зіткненнями, а й глибокою трансформацією економічних систем воюючих держав. В умовах повномасштабних бойових дій питання управління державним боргом стає одним із першочергових, оскільки це основний спосіб фінансування обороноздатності, а також забезпечення життєдіяльності держави. Використання зовнішнього боргу в даному випадку потребує обдуманого стратегії, орієнтованої на забезпечення економічної стабільності та сприяння розвитку. Для України війна виявилась справжнім випробуванням для її сталого прогресу. Вже з перших днів російської агресії стало очевидним, що відновлення України вимагатиме значних вкладень. Реалізація планів відновлення потребує чималих фінансових ресурсів,

проте будь-яка фінансова допомога супроводжується серйозними зобов'язаннями через необхідність повернення кредитів з відсотками. Виконання цих зобов'язань є непростим завданням, оскільки рівень боргового навантаження залишався високим навіть до війни. Це породжує необхідність дослідження нових методів і прийомів керування державним боргом, щоб забезпечити боргову безпеку нашої країни та знайти нові способи виконання взятих боргових зобов'язань в умовах війни.

Актуальність дослідження полягає в тому, що існує потреба в системній оцінці впливу військових дій на динаміку державного боргу з висвітленням пов'язаних із цим ризиків та визначення найкращих можливих механізмів управління цим боргом. Деякі держави, включаючи країни Європейського Союзу, визнають негативні економічні наслідки, що виникають через надмірну заборгованість державного сектору. Частина з них вже реалізувала реформи з метою економії, а інші тільки почали цей процес. Ці дії диктуються тим, що високий рівень державного боргу підвищує ризик фінансової кризи в країні. Спад рівня ВВП, зменшення заробітної плати, збільшення безробіття – лиш кілька наслідків кризи, які безперечно уповільнюють економічний розвиток. Така ситуація може стати проблематичною для майбутніх поколінь, оскільки в їхніх руках буде менше капіталу для розпоряджання. Це питання набуло набагато більшої актуальності завдяки українському досвіду, де під час початку широкомасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році державний борг зріс на 40% ВВП.

Стаття має на меті сформувати поглиблені особливості державного боргу в умовах воєнного конфлікту, комплексно проаналізувати основні ризики та розпізнати можливі можливості, комплексно дослідити особливості формування державного боргу в умовах воєнного конфлікту, проаналізувати їх та виявити потенційні можливості для підтримки фінансової стабільності.

Основна частина. Державний борг, як економічна категорія, являє собою сукупність зобов'язань держави перед кредиторами, що виникають у результаті запозичень з метою розміщення інвестицій для фінансування дефіциту бюджету. Проблема збільшення державного боргу постійно загострюється, і наразі вона є однією з найважливіших у сфері фінансової безпеки України. Перед нами стоять серйозні виклики у формуванні та управлінні зовнішнім боргом. Основна частина фінансових ресурсів країни спрямовується на військові цілі, проте вони перевищують наявні фондові можливості, що загрожує фінансовій стабільності та соціально-економічному розвитку держави. На даний момент, процес формування та управління зовнішнім державним боргом України має системні недоліки, адже більшість зобов'язань накопичується без чіткого стратегічного плану, зосередженого на термінових потребах у фінансуванні бюджетних видатків. Такий підхід веде до накопичення рівня зовнішнього боргу та може завадити економічному зростанню і фінансовій стабільності країни. Значну роль у цій ситуації відіграє участь України в міжнародному співробітництві, яке сприяє ефективному управлінню зовнішнім боргом і підтримці економічних цілей розвитку. Співпраця з міжнародними фінансовими установами на кшталт Міжнародного валютного фонду і Світового банку забезпечує Україну фінансовою допомогою, політичними консультаціями та технічною експертизою. Ці партнерства є вкрай важливими для здійснення структурних реформ, зміцнення державного управління і вдосконалення практики управління державним боргом.

Законодавче закріплення термінів, пов'язаних з державним боргом, можна знайти в Бюджетному кодексі України, зокрема, в статті 2. Ця стаття визначає державний борг як суму всіх боргових зобов'язань, які країна має повернути за отримані та ще не погашені кредити на звітну дату, що виникають через державні запозичення. Іншими словами, аналіз норм Бюджетного кодексу показує, що державний борг з'являється після отримання фінансових запозичень, прийняття на себе боргів інших суб'єктів, випуску боргових зобов'язань та оформлення безготівкових позик, а також через потребу в державному кредиті. Економічна сутність державного боргу виражається в економічних відносинах між країною як позичальником і її кредиторами. Це передбачає перерозподіл частини вартості ВВП за умов повернення, оплати і обмеженого терміну. Характерною для конфліктного часу є зміна структури державного боргу – значно зростає частка короткострокових і зовнішніх запозичень, що пов'язано з необхідністю швидко зібрати великі кошти. Військові дії спричиняють серйозні структурні зміни в системі державного бюджету. Основними факторами впливу є:

1. Збільшення бюджетних видатків: питання оборони та безпеки (до 30% ВВП України у 2023 році); гуманітарна допомога та соціальні виплати; відновлення критичної інфраструктури.

2. Зменшення дохідної частини бюджету: знищення промислового потенціалу; зменшення податкових надходжень; порушення експортного потоку; зміна структури фінансування (збільшення частки іноземної допомоги; активація використання внутрішніх запозичень; застосування надзвичайних механізмів фінансування).

Яскравим прикладом є ситуація з державним боргом України: якщо на початку 2022 року він становив 48,9% ВВП, то на кінець 2023 року він зріс до 85,5% ВВП. Водночас частка зовнішнього боргу зросла з 60% до 75% від загального обсягу. Надмірне боргове навантаження в умовах воєнного конфлікту створює низку серйозних загроз для економічної безпеки держави такі як:

- Макроекономічна нестабільність: девальвація національної валюти (падіння курсу гривні у 2022 році на 25%) ; інфляційний тиск (рівень інфляції в Україні у 2022 році досяг 26,6%); погіршення платіжного балансу.

- Фіскальні ризики: зростання витрат на обслуговування боргу; скорочення інвестиційних програм; обмеження соціальних видатків.

- Політичні ризики: залежність від умов міжнародних кредиторів; втрата фінансового суверенітету; обмеження у прийнятті стратегічних рішень.

- Репутаційні ризики: погіршення кредитного рейтингу; втрата довіри інвесторів; ускладнення доступу до міжнародних ринків капіталу.

Суттєві загрози для боргової стабільності України викликані високими рівнями боргового навантаження та незбалансованою структурою державного боргу, яка погіршилася через повномасштабну війну. На кінець другого кварталу 2024 року основну частину державного боргу щодо кредиторів складають позики, отримані від міжнародних фінансових організацій та урядів інших країн, що відображає їхню підтримку України у воєнний час. Також до складу боргу входять цінні папери, випущені на внутрішньому та зовнішньому ринках, і позики, отримані від комерційних банків та інших фінансових установ [5].

Аналіз історичного досвіду дозволяє визначити кілька успішних моделей управління державним боргом у воєнний період. У США під час Другої світової війни активно використовували військові облігації, залучаючи 85% населення до фінансування оборони та створюючи ефективну систему поширення цінних паперів. Після Другої світової війни Німеччина переважала від Лондонської угоди 1953 року, яка передбачала списання 50% боргу, впровадження довгострокової схеми погашення і зв'язок виплат з експортними доходами. Країни, що пережили сучасні конфлікти, демонструють успішні стратегії, такі як використання механізмів Paris Club для реструктуризації боргу, співпраця з міжнародними фінансовими інституціями і комбіноване застосування грантової та кредитної допомоги.

Таблиця 1

Державний борг за кредиторами на кінець відповідних періодів, млрд грн та частка від загальної суми, %

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р.		червень 2024 р.	
	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %	млрд грн	частка %
Зовнішній борг	1300	55	2325	63	3600	69,4	4207,6	71,9
МФО, ЄС	584	25	1254	34	2252,6	40,8	2727,9	46,6
Уряди іноземних держав	41	2	183	5	240	4,8	303,6	5,2
Неврегульована заборгованість (РФ)	16,5	0,7	22,2	0,6	23,0	0,4	24,6	0,4
Комерційні банки	51	2	60	2	59,5	1,1	64,4	1,1
Власники ОЗДП	625	26	829	22	750,6	15,7	797,3	13,6
Неврегульована заборгованість за ОЗДП	116,9	4,9	109,7	2,9	114,0	2,2	121,6	2,1
Не віднесений до ін-ших категорій (МВФ)	120,5	5,0	153,6	4,1	160,8	2,9	168,3	2,9
Внутрішній борг	1063	45	1390	37	1588	30,6	1642,6	28,1
НБУ	314	13	703	19	1,6	0,0	1,6	0,0
Власники ОВДП	529	22	438	12	1586	28,7	1641,1	28,1
Держбанки, держкомпанії та ФГВФО* (капіталізація)	219	9	249	7	-	-	-	-
Разом державний борг	2363	100	3715	100	5188	100	5850	100

Джерело: складено автором на основі [3]

Ефективне управління державним боргом під час війни вимагає комплексного підходу, спрямованого на мінімізацію фінансових ризиків та забезпечення стабільності економіки. Однією з ключових стратегій є оптимізація структури боргу, яка передбачає реструктуризацію існуючих зобов'язань для полегшення боргового навантаження. Це може включати переговори з кредиторами щодо продовження строків погашення, зниження процентних ставок або навіть часткове списання боргу. Також важливою складовою є консолідація боргових інструментів, що дозволяє уніфікувати умови обслуговування боргу та спростити його управління. Використання механізмів боргового обміну, наприклад, заміна старих зобов'язань на нові з більш вигідними умовами, також може стати ефективним інструментом у воєнний час. Ще одним важливим напрямком є залучення пільгового фінансування, яке дозволяє отримувати кошти на

більш вигідних умовах, ніж ринкові запозичення. Це може включати грантову допомогу від міжнародних партнерів, яка не потребує повернення, а також кредити з низькими процентними ставками від міжнародних фінансових організацій, таких як МВФ або Світовий банк. Довгострокові програми фінансової підтримки, спрямовані на відбудову економіки, також можуть стати важливим джерелом фінансування в умовах війни. Розвиток внутрішніх джерел фінансування є ще однією критично важливою стратегією, оскільки дозволяє зменшити залежність від зовнішніх кредиторів. Випуск військових облігацій, спрямованих на залучення коштів громадян та бізнесу, може стати ефективним інструментом фінансування оборонних потреб. Залучення коштів населення через спеціальні програми або добровільні внески також допомагає мобілізувати внутрішні ресурси. Крім того, важливо стимулювати інвестиційну активність, створюючи сприятливі умови для бізнесу та підтримуючи ключові галузі економіки.

Окремо варто виділити інституційні реформи, які забезпечують ефективне управління боргом. Вдосконалення системи боргового управління, включаючи розробку прозорих механізмів прийняття рішень, дозволяє уникнути корупційних ризиків та підвищити довіру інвесторів. Підвищення прозорості фінансових операцій, зокрема публікація звітності про стан державного боргу, сприяє зміцненню довіри як в середині країни, так і на міжнародній арені. Удосконалення механізмів контролю, таких як аудит та моніторинг використання запозичених коштів, також є важливим кроком у забезпеченні ефективного управління боргом у воєнний період. Таким чином, успішне управління державним боргом у воєнний час потребує поєднання різних стратегій, спрямованих на оптимізацію боргового навантаження, залучення пільгового фінансування, розвитку внутрішніх джерел фінансування та проведення інституційних реформ. Комплексний підхід дозволяє не лише зменшити тиск на державний бюджет, але й забезпечити фінансову стабільність у довгостроковій перспективі.

Висновки. Воєнний конфлікт кардинально змінює природу державного боргу, перетворюючи його з інструменту економічного розвитку на життєво необхідний механізм фінансового виживання держави. В умовах збройного протистояння традиційні підходи до боргового управління втрачають свою актуальність, поступаючись місцем надзвичайним механізмам та нестандартним рішенням.

Основним викликом у воєнний період стає балансування між необхідністю швидкого залучення фінансових ресурсів та ризиками надмірного зростання боргового навантаження. До ключових загроз слід віднести макроекономічну дестабілізацію, часткову втрату фінансового суверенітету та суттєве погіршення інвестиційного клімату, які можуть мати довгострокові наслідки навіть після завершення активної фази конфлікту.

Досвід останніх років доводить, що ефективне управління державним боргом у воєнний період вимагає комплексного застосування різних підходів. Найбільш результативними виявляються поєднання оптимізації структури зобов'язань, активного залучення пільгового фінансування, розвитку внутрішніх джерел мобілізації коштів та проведення глибоких інституційних реформ у фінансовій сфері.

Український досвід 2022-2024 років наочно демонструє, що навіть в умовах повномасштабної війни можливо підтримувати фінансову стабільність за рахунок раціонального комбінування всіх доступних інструментів боргового управління.

Успіх цієї стратегії підтверджується здатністю уряду виконувати свої фінансові зобов'язання, підтримувати базові функції держави та забезпечувати мінімально необхідний рівень економічної активності.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері є аналіз довгострокових наслідків воєнного боргу для процесів економічного відновлення, розробка оптимальних моделей реструктуризації боргових зобов'язань у пост-конфліктний період, а також створення ефективних механізмів захисту національної економіки від потенційних боргових криз. Особливу актуальність набуває вивчення міжнародного досвіду подолання наслідків воєнних конфліктів для вироблення найбільш ефективних стратегій фінансової стабілізації.

Список використаних джерел:

1. Бороденко Т.М. Боргова політика України в умовах війни: виклики та рішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №12. С. 88-95.
2. Вторгнення Росії в Україну і криза вартості життя затьмарюють перспективи зростання в країнах з перехідною економікою в регіоні Європи та Центральної Азії. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>
3. Звіт про стан державного боргу України. Міністерство фінансів України. <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>
4. Стратегія управління державним боргом на 2024-2026 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.10.2023р. № 1117 URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf>
5. Трансформація структури держборгу України в умовах війни: ризики та шляхи їх зниження. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/transformatsiya-struktury-derzhborhu-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ryzyky-ta>

References:

1. Borodenko, T.M. (2024). Debt policy of Ukraine in wartime: challenges and solutions. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 12, 88-95.
2. Russia's invasion of Ukraine and the cost of living crisis are clouding growth prospects in transition economies in the Europe and Central Asia region. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia>
3. Report on the state of Ukraine's public debt. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>
4. Public Debt Management Strategy for 2024-2026. Approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 27, 2023 No. 1117 URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf>
5. Transformation of the structure of Ukraine's public debt in wartime: risks and ways to reduce them. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/transformatsiya-struktury-derzhborhu-ukrayiny-v-umovakh-viyny-ryzyky-ta>

УДК: 657.6:35.072.8+658.15

Ірина Гуменюк

кандидат економічних наук, доцент,

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

vons-irina@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3984-1419

ДЕРЖАВНИЙ АУДИТ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Iryna Humenyuk

PhD (Economics), Assoc. Prof.,

ERIHE «Kamianets-Podilskyi State Institute»,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

STATE AUDIT OF THE EFFICIENCY OF ENTERPRISES' ACTIVITIES

Анотація. Державний аудит ефективності діяльності підприємств є важливою складовою системи державного фінансового контролю, яка забезпечує об'єктивну оцінку результатів діяльності суб'єктів господарювання, що знаходяться під юрисдикцією держави. Цей процес полягає в перевірці досягнення підприємствами поставлених цілей, ефективності використання ресурсів, а також відповідності до встановлених нормативів і стандартів.

Метою державного аудиту є визначення рівня досягнення економічної, соціальної та екологічної ефективності, а також виявлення можливих недоліків у функціонуванні підприємств та надання рекомендацій щодо їх усунення. Особлива увага приділяється аналізу фінансових і управлінських процесів, зокрема, ефективності використання бюджетних коштів, дотриманню законодавства і запобіганню корупційним ризикам.

Тематика включає питання методів і технологій аудиту, організації державного контролю, правових засад проведення перевірок, а також взаємодії з іншими контролюючими та наглядовими органами. Важливою складовою є аналіз реальних кейсів і практик проведення аудиту в різних секторах економіки, що дозволяє здійснити не тільки оцінку, а й розробити рекомендації щодо підвищення ефективності управлінських рішень на рівні підприємства.

Загалом, державний аудит ефективності діяльності підприємств є ключовим інструментом для підвищення прозорості та підзвітності в економіці, а також сприяє сталому розвитку підприємств і забезпеченню їхнього внеску в економічний розвиток країни.

Ключові слова: державний аудит, методів і технологій аудиту, аудиторський нагляд, ревізія, моніторинг, прозорість, фінансовий контроль.

Abstract. *The state audit of the effectiveness of business activities is an important component of the public financial control system, which provides an objective assessment of the results of the activities of economic entities under the jurisdiction of the state. This process involves checking whether enterprises have achieved their set goals, the effectiveness of resource utilization, and compliance with established norms and standards.*

The aim of the state audit is to determine the level of economic, social, and environmental effectiveness, as well as to identify potential shortcomings in the functioning of enterprises and provide recommendations for their elimination. Special attention is given to the analysis of financial and managerial processes, particularly the effective use of budget funds, compliance with legislation, and the prevention of corruption risks.

The topic includes issues related to audit methods and technologies, the organization of state control, the legal basis for conducting inspections, as well as interactions with other controlling and supervisory bodies. An important component is the analysis of real-world cases and audit practices in various sectors of the economy, which allows not only to evaluate but also to develop recommendations for improving the effectiveness of management decisions at the enterprise level.

Overall, the state audit of the effectiveness of business activities is a key tool for enhancing transparency and accountability in the economy, as well as promoting the sustainable development of enterprises and ensuring their contribution to the country's economic development.

Key words: *state audit, audit methods and technologies, audit oversight, audit, monitoring, transparency, financial control.*

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем у сфері управління державними фінансами та контролю за діяльністю підприємств є недостатня ефективність існуючих механізмів аудиту. В умовах глобалізації та швидких економічних змін необхідність забезпечення прозорості та підзвітності підприємств, зокрема державних і комунальних, стає все більш актуальною. Порушення ефективності використання ресурсів, нерациональне управління бюджетними коштами, невідповідність діяльності підприємств встановленим стандартам і нормам спричиняють значні фінансові та економічні втрати, які впливають на загальний розвиток національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державний аудит ефективності діяльності підприємств є однією з важливих тем у сфері фінансового контролю та управління, що привертає увагу як вітчизняних, так і міжнародних дослідників таких як Н.Т. Александрова, П.К. Германчук, О.І. Назарчук, Н.І. Рубан, Л.О. Сухарева, Т.В. Федченко, Л.В. Юхименко, С.І. Юрій, Л.Г. Ловінська, І.Б. Стефаник, С.О. Левицька, Ю.Ф. Шкворець. Останні публікації у цій галузі відображають розширення теоретичних і практичних аспектів державного аудиту, зокрема в контексті сучасних економічних і технологічних викликів.

Мета статті є всебічний аналіз основних аспектів державного аудиту ефективності діяльності підприємств, а також дослідження методів, інструментів та практик, що використовуються для оцінки ефективності використання ресурсів і досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей підприємствами, які перебувають під юрисдикцією держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки Україна перебуває на етапі формування ринкових відносин, державний фінансовий контроль відіграє

важливу роль у забезпеченні фінансової дисципліни. Це один із механізмів поповнення державного бюджету, інструмент боротьби з фінансовими злочинами, а також засіб захисту державного майна та коштів. Крім того, ефективне виконання контрольних функцій сприяє зміцненню авторитету держави на міжнародній арені. Однією з новітніх форм контролю, яка відповідає цим вимогам, є «державний аудит».

Згідно з міжнародними стандартами INTOSAI, державний фінансовий аудит полягає в аналізі фінансової звітності, систем внутрішнього контролю та аудиту, а також окремих операцій в організаціях, що перебувають під контролем. Сучасний державний фінансовий аудит є комплексним процесом, який охоплює різні аспекти господарської діяльності. Він починається з збору необхідної інформації про державну установу чи організацію, її функціонування, основні завдання та здатність керівництва ефективно виконувати свої обов'язки [8].

Державний фінансовий аудит проводиться як на мікро-, так і на макроекономічних рівнях управління державними фінансами. На макроекономічному рівні об'єктами аудиту є: реалізація планів соціально-економічного розвитку країни та окремих регіонів, ефективність використання національних ресурсів, діяльність різних міністерств, відомств та урядових структур. На мікроекономічному рівні аудит охоплює фінансово-господарську діяльність підприємств, а також бюджетних установ і організацій. Таким чином, на макроекономічному рівні державний аудит виступає як форма державного контролю, що вирішує стратегічні завдання, тоді як на мікроекономічному рівні результати аудиту є важливою частиною інформаційної підтримки управління господарськими суб'єктами [5].

Державний аудит ефективності діяльності підприємств, організацій та установ є новим напрямком у сфері державного аудиту, який набув поширення в країнах Західної Європи. Цей аудит ґрунтується на спеціальній методиці, що передбачає послідовне застосування різноманітних методів і технік, орієнтованих на оцінку економічності, ефективності та результативності діяльності перевірених об'єктів.

Аудит ефективності (АЕ) сприяє забезпеченню прозорості та підзвітності, оскільки він здійснює незалежну оцінку діяльності організації, державної програми, процесу чи конкретної функції з метою надання інформації, що допомагає покращити звітність перед суспільством та полегшує процес прийняття рішень для осіб, відповідальних за нагляд [1].

Аудит ефективності діяльності охоплює такі напрямки:

- аудит економічності адміністративної діяльності з огляду на застосування найкращих адміністративних принципів, практик та управлінської політики;

- аудит ефективності використання трудових, фінансових та інших ресурсів, а також аналіз процедур, яких дотримуються перевірені організації для виправлення виявлених недоліків;

- аудит результативності адміністративної діяльності з точки зору досягнення поставлених цілей організаціями, а також порівняння фактичного впливу діяльності з очікуваним ефектом [3].

Оскільки в Україні на сьогодні спостерігається суттєвий дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для реалізації бюджетних програм, така форма контролю є надзвичайно важливою для країни [4].

Аудит ефективності необхідний для:

- підвищення економічного потенціалу суспільства, що забезпечить позитивні зміни в соціально-економічній, політичній, інституційній та інших сферах, що безпосередньо або опосередковано впливатиме на посилення ролі вищих органів фінансового контролю в системі фінансового моніторингу та ефективність їх діяльності;

- формування та впровадження загальноприйнятих міжнародних принципів і правових основ при підготовці проекту державного бюджету, його виконанні та контролі за його виконанням. Це призведе до підвищення прозорості та публічності бюджетного процесу, що в свою чергу допоможе запобігти зловживанням та порушенням у витрачанні бюджетних коштів;

- заміни ринкових механізмів у державному секторі. У приватному секторі є автоматизована система оцінки успіху компанії через ринкові механізми та прибуток, тоді як у державному секторі такий механізм відсутній (наприклад, Міністерство освіти не може збанкрутувати). У цьому випадку аудит ефективності в державному секторі може виконати функцію, подібну до ринкових механізмів приватного сектора;

- ухвалення обґрунтованих рішень, особливо коли ресурсів обмежено. У таких умовах необхідно зосередити увагу на найбільш пріоритетних програмах.

Аудит ефективності може стати основою для прийняття рішень при визначенні напрямків капітальних вкладень [7].

Щодо сутності аудиту ефективності, його можна дослідити через порівняння з фінансовим аудитом. Аудит ефективності значно відрізняється від фінансового, оскільки мета фінансового аудиту – оцінка достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності, тоді як мета аудиту ефективності – оцінка економічності, ефективності та результативності державних заходів, програм і діяльності контрольованих структур. Варто зазначити, що аудит ефективності є більш широкою та менш регламентованою процедурою, порівняно з фінансовим аудитом. Якщо фінансовий аудит є стандартною, нормативно регламентованою процедурою, то аудит ефективності є більш гнучким контролем, зокрема в плані вибору об'єктів перевірки, методів та прийняття рішень. Звіти за результатами аудиту ефективності, як правило, складаються не в стандартних форматах, а у вигляді інформаційних доповідей, що адаптовані до конкретних випадків. У процесі перевірок ефективності використовуються різноманітні дослідницькі та оцінні методи, що базуються на більш широкому спектрі знань, ніж у фінансовому аудиті [6].

У сучасній практиці контрольної діяльності основна увага зосереджена на виявленні порушень, тоді як оцінка ефективності використання коштів залишається менш пріоритетною. Це означає, що аудиторські перевірки, незалежно від підходів, повинні бути спрямовані на вплив на діяльність організацій або використання ресурсів. Аудит, який не дає відповідей на запитання «що робити?», стає все менш актуальним. Головна мета аудиту, орієнтованого на ефективність, полягає в оцінці досягнутих результатів у порівнянні з запланованими цілями.

Аудит ефективності можна поділити на два основні напрямки:

– Аудит ефективності використання державних ресурсів, який охоплює всі сфери державних ресурсів – від майна та природних ресурсів до державного бюджету.

– Аудит ефективності витрат бюджетних коштів, включаючи державний бюджет, бюджети підприємств та місцеві бюджети.

Аудит ефективності функціонально розширює рамки традиційного контролю та обліку, зосереджуючись не лише на формальних оцінках витрат фінансових коштів, а й на контролі за досягненням конкретних цілей під час їх використання. Цей вид контролю має більш широкі завдання порівняно з перевітками правильності витрачання коштів, економії та результативності витрат. Окрім того, він може включати в себе контроль фінансової звітності та ефективності використання ресурсів. На практиці завдання аудиту ефективності можуть включати кілька взаємопов'язаних елементів або бути конкретно орієнтованими, наприклад, на аудит результативності певної статті витрат.

Висновки і перспективи подальших досліджень З цього дослідження можна зробити висновок, що впровадження аудиту ефективності в практику означає перехід системи державного фінансового контролю на новий, прогресивний етап розвитку, який в значно більшій мірі відповідає вимогам цивілізованих економічних відносин на ринку.

Ефективність є одним із ключових показників, які якісно та кількісно відображають виконання бюджетної програми, підтверджених статистичною, бухгалтерською та іншою звітністю, що дозволяє оцінити використання коштів на реалізацію програми. За допомогою аудиту ефективності можна визначити, наскільки результативно використовуються бюджетні кошти, оцінити ефективність самих програм та виявити найефективніші з них. Всі учасники бюджетного процесу повинні прагнути досягти запланованих цілей із мінімальними витратами та максимальним результатом від використаних бюджетних коштів.

Зважаючи на обмежений досвід здійснення державного фінансового аудиту, а особливо аудиту ефективності, виникла необхідність у формулюванні основних принципів його проведення. Ці принципи повинні ґрунтуватися на стандартах INTOSAI, розроблених для цієї мети, і враховувати особливості контролю в Україні. Таким чином, подальший розвиток державного фінансового контролю, зокрема аудиту ефективності, можливий лише за умови впровадження міжнародновизнаних стандартів контролю та етичних норм [8].

Список використаних джерел:

1. Баранюк Ю.Р. Європейський досвід інституціоналізації державного фінансового контролю. *Вісник ХДУ Серія Економічні науки*. 2018. Т. 2. №29. URL: <https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/207>
2. Борисенко Л.М. Суть та значення державного фінансового контролю в Україні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2020. №46. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1255036>
3. Бортняк В.А. Контроль як функція управління фінансовою діяльністю держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31(70). №1. С. 118-123

4. Слободяник Ю. Б., Система державного аудиту: монографія. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2014. 321 с.
5. Стефанюк І. Б., 2011. Аналіз концепцій аудиту ефективності державних фінансів. *Наукові праці НДФІ. 2011. №1. С. 148-154.*
6. Піхоцька О. М., Піхоцька М.Р. Досвід країн ОЕСР у організації державного фінансового контролю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2022. Вип. 34. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/627/576>
7. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
8. ISSAI 300 - Fundamental Principles of Performance Auditing [online].

References:

1. Baranjuk, Ju.R. (2018). Jevropejs'kyj dosvid instytucionalizacii' derzhavnogo finansovogo kontrolju. [European Experience in the Institutionalization of State Financial Control]. *Visnyk HDU Serija Ekonomichni nauky.* Tom 2 № 29. Retrieved from: <https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/207> [In Ukrainian].
2. Borysenko, L.M. (2020). Sut' ta znachennja derzhavnogo finansovogo kontrolju v Ukrai'ni. [The Essence and Significance of State Financial Control in Ukraine. *Strategy for Economic Development of Ukraine*]. *Strategija ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny.* № 46. Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1255036> [In Ukrainian].
3. Bortnjak, V.A. (2020). Kontrol' jak funkcija upravlinnja finansovoju dijal'nistju derzhavy. [Control as a Function of Managing the Financial Activities of the State]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'kogo.* Serija: jurydychni nauky. Tom 31 (70) № 1. S. 118-123 [In Ukrainian].
4. Slobodyanyk, Yu. B., System of State Audit: Monograph. Sumy. 2013.
5. Stefanuk, I. B., 2011. Analysis of Concepts of Performance Audit of Public Finances. *Scientific Works of the National Institute for Strategic Studies*, 1, pp. 148–154.
6. Pihoc'ka, O. M., & Pihoc'ka, M.R. (2022). Dosvid krai'n OESR u organizacii' derzhavnogo finansovogo kontrolju. [OECD Countries' Experience in Organizing State Financial Control]. *Naukovi zapysky L'vivs'kogo universytetu biznesu ta prava. Serija ekonomichna. Serija jurydychna.* Vypusk 34. (n.d.). nzlubp.org.ua. Retrieved from: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/627/576> [In Ukrainian].
7. Association Agreement between Ukraine and the European Union [online] Available at: [Accessed 17 October 2017]. INTOSAI, 2013.
8. ISSAI 300 - Fundamental Principles of Performance Auditing [online]

УДК: 336.1

Василь Дем'янишин

доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
v.g.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2140-1925

Василь Дем'янишин

аспірант,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
v.v.demianyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7485-0177

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Vasyl Demianyshyn

Dr. Sc. (Economics), Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Vasyl Demianyshyn

(Ph.D. student),
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF STATE FINANCIAL CONTROL

Анотація. Теоретичні та прикладні дослідження актуальних проблем формування й використання стратегічних підходів розвитку державного фінансового контролю в умовах модернізації управління публічними фінансами має велике значення для фінансової науки і практики. Значимість такої проблеми підвищується в умовах збільшення обсягів державних фінансових ресурсів, їхньої частки у валовому внутрішньому продукті, особливо ресурсів, що спрямовуються на фінансування національної оборони в умовах війни. Сьогодні фінансова наука використовує розмаїття методичних підходів, які дають змогу пізнати необхідність державного фінансового контролю в умовах зростання величини державних фінансових ресурсів, визначити стратегічні підходи до розвитку цього контролю. Тому існує потреба поглиблення таких наукових підходів, напрацювання інструментів і методів їх використання.

Мета – дослідити та розкрити теоретичні, методологічні й практичні засади державного фінансового контролю, стратегічні підходи до його розвитку в умовах реформування системи управління державними фінансами, виявити позитивні, негативні та проблемні результати і на цій базі сформувати найважливіші напрями їх модернізації в сучасних умовах.

Методи. У роботі використано діалектичний, метафізичний, герменевтичний, системний, функціональний, інституційний, структурний, поведінковий підходи. Науково-практичні результати дослідження отримано внаслідок застосування методів узагальнення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного, оцінювання, опису, передбачення та інших.

Результати. Розглянуто зміст і призначення державного фінансового контролю на основі синтезу двох економічних категорій – господарського контролю та державних фінансів. Зроблено висновок, що державний фінансовий контроль є матеріальним вираженням контрольної функції державних фінансів. На основі аналізу різних наукових підходів до трактування державного фінансового контролю дано власне визначення цього контролю. Розкрито класифікацію державного фінансового контролю і принципи його організації та проведення. Проаналізовано стратегічні напрями розвитку державного фінансового контролю відповідно до трьох стратегій реформування системи управління державними фінансами та стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року. Сформульовано найважливіші напрями розвитку державного фінансового контролю в сучасних умовах господарювання.

Висновки. Обґрунтовано пропозиції щодо використання наукових, методологічних та практичних підходів, спрямованих на модернізацію системи державного фінансового контролю з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток України. У подальших наукових дослідженнях доцільно приділити особливу увагу використанню досвіду розвинутих країн для реформування системи державного фінансового контролю.

Ключові слова: контроль, державні фінанси, державний фінансовий контроль, моніторинг, інспектування, державний фінансовий аудит, державні фінансові ресурси, валовий внутрішній продукт, цифровізація державного фінансового контролю.

Abstract. Theoretical and applied research on the current problems of forming and using strategic approaches to the development of state financial control in the context of the modernization of public finance management is of great importance for financial science and practice. The significance of such a problem increases in the context of increasing the volume of state financial resources, their share in the gross domestic product, especially resources directed to financing national defense in times of war. Today, financial science uses a variety of methodological approaches that make it possible to recognize the need for state financial control in the context of increasing the size of state financial resources, to determine strategic approaches to the development of this control. Therefore, there is a need to deepen such scientific approaches, develop tools and methods for their use.

The goal is to investigate and reveal the theoretical, methodological and practical principles of state financial control, strategic approaches to its development in the context of reforming the public finance management system, to identify positive, negative and problematic results and on this basis to form the most important directions of their modernization in modern conditions.

Methods. The work uses dialectical, metaphysical, hermeneutic, systemic, functional, institutional, structural, behavioral approaches. The scientific and practical results of the study were obtained as a result of the application of methods of generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, descent from the concrete to the abstract, and from the abstract to the concrete, evaluation, description, prediction, and others.

Results. The content and purpose of state financial control are considered based on the synthesis of two economic categories - economic control and public finances. It is concluded that state financial control is a material expression of the control function of public finances. Based on the analysis of various scientific approaches to the interpretation of state financial control, the actual definition of this control is given. The classification of state financial control and the principles of its organization and implementation are disclosed. The strategic directions of the development of state financial control are analyzed in accordance with the three strategies for reforming the public finance management system and the strategy for implementing digital development, digital transformations and digitalization of the public finance management system for the period until 2030. The most important directions of development of state financial control in modern economic conditions are formulated.

Conclusions. Proposals are substantiated regarding the use of scientific, methodological and practical approaches aimed at modernizing the system of state financial control, taking into account internal and external factors affecting the socio-economic development of Ukraine. In further scientific research, it is advisable to pay special attention to using the experience of developed countries to reform the system of state financial control.

Key words: control, state finances, state financial control, monitoring, inspection, state financial audit, state financial resources, gross domestic product, digitalization of state financial control.

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні темпи розвитку соціально-економічних процесів у суспільстві вимагають нових підходів до формування економічної та фінансової системи відповідно до потреб суспільства. Невід'ємною складовою цих підходів є розвиток державного фінансового контролю. Цей контроль є об'єктивною потребою, оскільки забезпечує цільове та ефективне використання державних фінансових ресурсів, що позитивно впливає на якість виконання державою своїх конституційних функцій.

Державний фінансовий контроль є матеріальним вираженням контрольної функції державних фінансів і охоплює всю сферу фінансових відносин держави. Він базується на відповідних наукових принципах, які напрацьовані вітчизняною та зарубіжною фінансовою практикою й наукою. Дотримання цих принципів є важливою умовою реалізації функцій держави та її фінансів в умовах товарно-

грошових відносин. Для успішної реалізації таких принципів створено цілу систему органів державного внутрішнього та зовнішнього контролю, які зобов'язані, з одного боку, якісно здійснювати свої контрольні повноваження відповідно до функціональних обов'язків, а з іншого – координувати свою роботу з іншими органами державного фінансового контролю для підвищення його ефективності.

Держава постійно приділяє велику увагу організації та ефективності проведення фінансового контролю. Для цього протягом 34 років існування незалежної Української держави було прийнято десятки законів, нормативних актів органів державної влади та управління, які стосуються стратегічних і тактичних засад розвитку державного фінансового контролю. Однак в сучасних умовах є дуже багато зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних й суб'єктивних викликів, загроз, недоліків, проблем, які негативно впливають на організацію та ефективність державного фінансового контролю. Тому суспільство зацікавлено у вирішенні всіх недоліків і проблем державного фінансового контролю та вимагає від держави чітких раціональних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які розглядають дослідження проблеми... Проблеми державного фінансового контролю завжди були, є і будуть у центрі уваги вітчизняних науковців та практиків. Окремі аспекти становлення, розвитку, організації, проведення, ефективності цього контролю відображені у наукових дослідженнях таких вітчизняних вчених, як С. Бардаш [1], Л. Борисенко [2], Є. Волковський [3], Л. Гладченко [3], Н. Жидовська [4], Л. Петришин [4], В. Піхоцький [5], Н. Сивульська [3], І. Стефанюк [6] та інших. Достатньо обґрунтовано та поглиблено ці вчені розкривають сутність державного фінансового контролю, принципи його організації, напрями проведення контрольно-аналітичної роботи органами державного фінансового контролю тощо.

Однак, є цілий ряд питань, які недостатньо висвітлені в сучасній економічній літературі. Так, достатньо поверхово розкрито проблеми дотримання наукових принципів організації державного фінансового контролю в Україні. Як свідчить практика, органи державної влади ставлять різні перепони стосовно дотримання на практиці більшості принципів, що робить цей контроль неефективним, нерезультативним і неякісним. Часто упускаються такі питання реалізації результатів державного фінансового контролю, як невідворотність покарання, обов'язкове відшкодування нанесених збитків. Мало приділяється увага проблемам розвитку цифровізації державного фінансового контролю.

Формування мети дослідження – дослідити та розкрити теоретичні, методологічні та практичні засади державного фінансового контролю, стратегічні підходи до його розвитку в умовах реформування системи управління державними фінансами, виявити позитивні, негативні та проблемні результати і на цій базі сформулювати найважливіші напрями їх модернізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням. Сучасні підходи до розвитку державного фінансового контролю базуються на теорії і методології фінансової науки. Саме поняття «державний фінансовий контроль» включає дві сфери наукового пізнання, з одного боку, вчення про господарський контроль, а з іншого – вчення про державні фінанси.

Вчення про господарський контроль трактує його у широкому розумінні як процес, пов'язаний із забезпеченням відповідності результатів господарювання кожного об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, котрі спрямовані на успішне досягнення мети діяльності цього об'єкта. Тобто контроль у загальному вигляді є самостійною функцією управління і специфічним видом діяльності.

У вітчизняній літературі існує розмаїття визначень контролю, що можна вважати наслідком дослідження цього поняття через призму різних наукових спрямувань, зокрема, управлінських, юридичних, філософських, суспільно-економічних, аналітичних, кібернетичних тощо. Можна навести різні приклади тлумачення сутності контролю. Так багато авторів наукових досліджень називають контроль: елементом управління, процесом, спрямованим на перевірку відповідності об'єктів контролю встановленим вимогам та параметрам; виявленням відхилень фактичних показників від норм, закону; процесом, який забезпечує відповідність функціонування об'єкта управління результатам управлінських рішень; систематичним спостереженням і перевіркою процесу функціонування контрольованого об'єкту з ціллю визначення його відхилень від передбачених параметрів. На думку В. Піхоцького контроль – це «...загальна функція управління, що відповідає за нагляд та перевірку відповідності функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, визначення результатів їх виконання, виявлення допущених відхилень від відповідних нормативних документів (законів, стандартів, наказів) і принципів організації та регулювання діяльності, на яку спрямована перевірка» [5, с. 15].

Важливе місце у системі контролю займає державний контроль, який здійснюється державою щодо діяльності суб'єктів господарювання державної форми власності. Цей контроль спрямований на підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів та захист інтересів держави і її громадян. Державні фінансові ресурси проходять різні стадії формування і використання, зокрема, формування державних грошових фондів, розподіл цих фондів, використання державних цільових фондів різними суб'єктами фінансових відносин, контроль за рухом державних фінансових ресурсів. Доцільно відзначити, що перша, друга і третя стадії руху державних фінансових ресурсів здійснюються послідовно, четверта стадія з одного боку, здійснюється на кожній попередній стадії, а з іншого – є заключним етапом руху державних фінансових ресурсів.

Державний фінансовий контроль базується на вченні про державні фінанси, які відображають розподіл і перерозподіл ВВП з метою формування та використання державних цільових грошових фондів. Ці фінанси виконують дві функції – розподільчу і контрольну. Сутність розподільчої функції полягає в тому, що державні грошові фонди, сукупність яких складають фінансові ресурси держави, можна створити тільки завдяки і в процесі первинного розподілу та перерозподілу ВВП. Поза розподілом грошові фонди і державні фінансові ресурси сформувати неможливо.

Друга функція – контрольна, полягає у тому, що в процесі розподілу і перерозподілу ВВП, формування і використання державних цільових фондів та фінансових ресурсів держави необхідно здійснювати контроль, без контролю такий розподіл буде хаотичним, неефективним і не раціональним. Тобто контрольна функція передбачає внутрішню характеристику державних фінансів, є об'єктивним

началом їхнього функціонування. Матеріальним вираженням цього об'єктивного явища є державний фінансовий контроль, який передбачає, з одного боку, завдання, принципи організації, методи здійснення, а з іншого – наявність спеціальних органів, які призначені для здійснення цього контролю відповідно до чинного законодавства.

У вітчизняній економічній літературі існує дуже багато розмаїтих визначень державного фінансового контролю. Так, наприклад, І. Стефанюк стверджує, що фінансовий контроль – це система «...активних дій, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадянами України, щодо стеження за функціонуванням будь-якого об'єкта управління в частині утворення, розподілу й використання ним фінансових ресурсів з метою оцінки економічної ефективності господарської діяльності, виявлення і блокування у ній відхилень, що перешкоджають законному й ефективному використанню майна і коштів, розширеному відтворенню виробництва, задоволенню державних, колективних та приватних інтересів і потреб, а також удосконалення управління економікою» [6].

Л. Гладченко, Н. Сивульська, Є. Волковський дослідження державного фінансового контролю здійснюють відповідно до міждисциплінарних підходів, які включають право, державне управління, економічні науки, зокрема, облік і аудит та фінанси. Ці науковці зосереджують свій науковий аналіз на різних аспектах контрольної діяльності та функціонування системи державного фінансового контролю. При визначенні цього контролю вони стверджують, що:

«– державний фінансовий контроль як елемент управління державними фінансами, який є пріоритетним завданням виконавчої гілки влади. В Україні його здійснення забезпечує Державна аудиторська служба та підрозділи внутрішнього аудиту в структурі органів виконавчої влади;

– державний фінансовий контроль як елемент демократичної держави, вбудований в систему підзвітності і підконтрольності органів влади. Однією із ключових інституцій цієї системи є вищий орган державного контролю, який спроможний дати незалежну професійну оцінку діяльності виконавчої гілки влади для забезпечення її підзвітності перед суспільством, і який реалізує на практиці принципи прозорості, транспарентності, доступності як принципи належного урядування» [3].

Аналогічні підходи та їхній двоїстий характер спостерігаємо у Л. Борисенко. Вона стверджує, що фінансовий контроль, з одного боку, є функцією управління, а з іншого – видом фінансової діяльності. Ця система має будуватися відповідно до міжнародних підходів [2].

С. Бардаш стверджує, що «...майбутнє державного фінансового контролю залежить від завершеності трансформації системи державного управління, яка неможлива без модернізації всіх підсистем держави» [1].

Н. Жидовська і Л. Петришин трактують державний фінансовий контроль як важливу складову менеджменту державних фінансів і пропонують створити комплексну та ефективну національну систему державного внутрішнього контролю. Одним із висновків дослідження проблеми вони вважають визначення основних етапів «...здійснення фінансового контролю за використанням бюджетних ресурсів є підготовка до організації процесу, проведення фінансового контролю, оформлення результатів, аналіз виявлених ризиків та моніторинг контролю. Важливо адаптувати

систему державного фінансового контролю до вітчизняних реалій, розв'язувати актуальні проблеми шляхом реорганізації системи державного контролю та належного науково-методичного і, головне, кадрового забезпечення органів державної влади» [4].

Загалом, більшість науковців розглядають державний фінансовий контроль як: важливу функцію державного управління; специфічну діяльність органів державної влади, управління та місцевого самоврядування; практичну реалізацію права держави захищати свої фінансові ресурси та фінансові інтереси. На нашу думку, державний фінансовий контроль це діяльність уповноважених державою органів, спрямована на нагляд за дотриманням законності процесу формування, розподілу, використання державних фінансових ресурсів, а також отриманням результатів від їхнього використання. Цей контроль дає можливість зробити висновок про рівень ефективності використання публічних фінансових ресурсів, а також його вплив на здійснення ефективної державної фінансової політики.

Державний фінансовий контроль класифікується за різними ознаками. Так, за характером діяльності він ділиться на загальний і спеціалізований. Загальний контроль здійснюють органи центральної влади, зокрема, Верховна Рада України, Кабінет міністрів України, а спеціалізований – відповідними спеціальними органами контролю (Міністерством фінансів України, Державною податковою службою України, Державною аудиторською службою України, Державною казначейською службою України).

За іншими класифікаційними ознаками можна виділити такі напрями: за організаційною приналежністю – зовнішній та внутрішній державний фінансовий контроль; за характером впливу на об'єкт і предмет контролю – превентивний, усуваючий, регулюючий, стимулюючий; залежно від часу здійснення контролю – попередній, поточний, наступний; за інформаційним забезпеченням – документальний і фактичний контроль; за частотою проведення – безперервний, періодичний, одноразовий державний фінансовий контроль; залежно від обсягів охоплення – наскрізний, тематичний, комплексний контроль; за методами виконання – суспільний і вибіркового контролю; за формами здійснення – моніторинг, інспектування, аудит. Використання кожного з цих видів державного фінансового контролю дає можливість досягнути найкращих результатів контрольно-економічної діяльності стосовно поставлених цілей. Розмаїття таких видів вимагає напрацювання специфічних форм і методів контрольно-діяльності.

Основною метою державного фінансового контролю є забезпечення єдності управлінських фінансових рішень та якісного їхнього виконання, запобігаючи негативним викликам, загрозам, недолікам, помилкам, порушенням фінансового законодавства. Серед основних цілей державного фінансового контролю акцентуємо увагу на таких:

- запобігання фінансовим правопорушенням та фінансовим злочинам;
- виявлення на об'єктах контролю фінансових порушень у формуванні, розподілі, використанні державних фінансових і матеріальних ресурсів, а також відхилень від встановлених норм, стандартів, фінансових правил;
- притягнення винних у фінансових порушеннях до адміністративної та матеріальної відповідальності;
- прийняття необхідних мір щодо відшкодування нанесених винними особами збитків, втрат;

– пропонування дієвих заходів щодо запобігання фінансовим правопорушенням у майбутньому.

Державний фінансовий контроль виконує дуже багато завдань. В економічній літературі ці завдання формулюються по-різному. Так, наприклад, В. Піхоцький акцентує увагу на таких основних завданнях:

- «–сприяти реалізації державної фінансової політики;
- забезпечити своєчасне та повне виконання фінансових зобов'язань;
- сприяти збалансованості між дохідними джерелами та напрямками використання коштів відповідно до фінансових планів суб'єктів господарювання;
- виявити внутрішні резерви росту централізованих фінансових ресурсів;
- забезпечити належне ведення обліку та звітності;
- дотримуватись чинного законодавства та інших нормативних актів» [5, с. 29].

Сучасні підходи до розвитку державного фінансового контролю повинні базуватися на наукових принципах, які є основою, базовим положенням і визначають всі наступні твердження контролю і впливають на нього. В сучасній економічній літературі всі економісти зазначають свої підходи до тлумачення принципів державного фінансового контролю. Ми підтримуємо тих економістів, які вказані принципи ділять на дві групи: методологічні принципи та принципи організації й здійснення контролю. До методологічних принципів відносимо демократизм, гуманізм, пріоритет прав людини. До принципів організації та здійснення контролю пропонуємо відносити: незалежність, законність, об'єктивність, гласність, системність, професіоналізм, конфіденційність, результативність, адресність, своєчасність, гнучкість, економічність, превентивність, невідворотність покарання винних, відшкодування нанесених збитків, безперервність, дієвість. Ми вважаємо, що серед цих принципів найважливішими є дієвість, невідворотність покарання та відшкодування нанесених збитків. Безумовне дотримання цих принципів дає можливість з одного боку, створити необхідні умови для попередження фактів фінансових правопорушень і зловживань, а з іншого – забезпечити повернення до бюджету всіх втрачених ресурсів, які були допущені відповідальними особами у процесі злочинних дій. Крім цього, всі правопорушники фінансового законодавства повинні відчувати відповідальність за свої дії в процесі використання державних фінансових ресурсів.

Функціонування державного фінансового контролю в Україні здійснюється відповідно до Конституції України [7], Бюджетного кодексу України [8], Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [9], іншими законами, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Напрями здійснення державного фінансового контролю визначені статтями 85, 89, 98, 100, 101, 143 Конституції України [7], які покладені в основі інших законодавчих та нормативних актів України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України «на всіх стадіях бюджетного процесу забезпечується управлінська відповідальність та підзвітність, здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства» [8]. У статті 26 «Контроль та аудит у бюджетному процесі» зазначено, що контроль «... за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється

на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до цього Кодексу та іншого законодавства, а також забезпечує:

1) оцінку управління бюджетними коштами, у тому числі такими, що спрямовуються на підготовку та реалізацію публічних інвестиційних проектів (включаючи проведення державного фінансового аудиту);

2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;

3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;

5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави і територіальних громад у процесі управління об'єктами державної та комунальної власності;

6) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету» [8].

Крім цього, питанням організації державного фінансового контролю у Бюджетному кодексі України присвячений п'ятий розділ «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства», зокрема, глава 17 «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства» та глава 18 «Відповідальність та заходи впливу за вчинені порушення бюджетного законодавства» [8].

Найважливішим законодавчим актом, який регулює організацію і проведення державного фінансового контролю в Україні є Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [9]. У ньому визначені завдання органу державного фінансового контролю, місце у цьому контролі інспектування та державного фінансового аудиту, здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері закупівель, фінансове забезпечення діяльності органу державного фінансового контролю, порядок координації діяльності цього органу з іншими контролюючими органами, зазначені функції, права, обов'язки і відповідальність органу державного фінансового контролю, розкрито порядок проведення ревізій органами державного фінансового контролю, правовий захист всіх службових осіб органу державного фінансового контролю.

Вітчизняне законодавство щодо здійснення державного фінансового контролю в Україні базується на Лімській декларації керівних принципів контролю [10]. У цій декларації підкреслено: «Організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими коштами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль - не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість вжити коригуючих заходів, в окремих випадках, притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяні втрати або здійснити заходи по попередженню чи зменшенню таких порушень у майбутньому» [10]. Особливий акцент у декларації

зроблено на доцільності забезпечення незалежності органів контролю. Ця незалежність у розвинутих демократичних країнах світу досягається за рахунок:

1) особливого статусу органу державного фінансового контролю. Він забезпечується незалежністю від будь-якої гілки влади, не є підзвітним будь-яким іншим органам;

2) особливого порядку фінансового забезпечення органу державного фінансового контролю. Він забезпечується за допомогою права формувати свій бюджет, подавати його на розгляд і затвердження парламенту на стадії бюджетного планування, оминаючи міністерство фінансів;

3) наявності спеціальних процедур підбору та призначення на посади керівника органу державного фінансового контролю та його працівників. Це повинно попередити можливість потрапляння на посади осіб, що представляють інтереси будь-якої політичної структури, бізнесу тощо;

4) наявності спеціальних посиленних вимог до фахової компетентності працівників органу державного фінансового контролю.

Сучасні підходи до розвитку державного фінансового контролю в Україні формувалися на основі багаточисленних законодавчих і нормативних актів, серед яких можна відзначити концепції розвитку державного фінансового контролю, стратегії реформування системи управління державними фінансами та інші урядові документи.

Особливе місце серед цих документів займає «Стратегія розвитку системи управління державними фінансами», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 774-р [11]. Ця стратегія сприяла розвитку системи державного внутрішнього державного контролю, системи державного фінансового контролю, незалежного зовнішнього фінансового контролю. Реалізація зазначеної стратегії дала можливість прийняти нову редакцію Закону України «Про Рахункову палату», що посилило незалежність зовнішнього фінансового контролю, сприяло розширенню повноважень центрального органу зовнішнього державного фінансового контролю, особливо в частині доходів бюджету, дало можливість створити єдиний веб-портал використання державних коштів розпорядниками коштів усіх рівнів.

Незважаючи на отримані позитивні результати, розвиток системи державного фінансового контролю супроводжувався цілим рядом проблем і недоліків. Діяльність органів державного фінансового контролю в основному зосереджувалася на внутрішньому аудиті та не сприяла посиленню відповідальності за ефективність управління державними коштами.

Ускладненню розвитку державного фінансового контролю сприяли такі чинники:

«...центральний підрозділ гармонізації не виконує необхідних координаційних функцій у сфері фінансового управління та контролю у державному секторі, що передбачені концепцією державного внутрішнього фінансового контролю;

– внутрішній аудит у бюджетних установах не повною мірою виконує свої функції як інструмент із налагодження керівником ефективної системи внутрішнього контролю, спрямованої на запобігання порушенням у бюджетному

процесі, внаслідок недостатнього розуміння із сторони керівництва та неналежної професіоналізації внутрішніх аудиторів;

–керівники різних рівнів не повною мірою усвідомлюють свою відповідальність щодо забезпечення ефективного управління бюджетними коштами на всіх стадіях бюджетного процесу та не розуміють сутності державного внутрішнього фінансового контролю, зокрема внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту» [12].

З метою усунення наявних недоліків Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 8.02.2017 р. № 142-р схвалив новий нормативний акт: «Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки» [12]. У ньому визначені такі основні завдання реформування системи державного фінансового контролю:

1)забезпечення ефективного функціонування центрального підрозділу гармонізації у структурі апарату Міністерства фінансів України;

2)посилення ефективності внутрішнього державного аудиту;

3)запровадження внутрішнього державного фінансового контролю, узгодженого з реалізацією Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки;

4)посилення інституційної спроможності Державної аудиторської служби України стосовно проведення ефективних державних фінансових аудитів;

5)значне підвищення ефективності і результативності фінансового інспектування;

6)розроблення реального стратегічного плану розвитку Рахункової палати України;

7)посилення спроможності Рахункової палати України стосовно здійснення державного фінансового контролю згідно з міжнародними стандартами INTOSAI та ISSAI;

8)Посилення консультативної ролі Рахункової палати України для Верховної Ради України.

Перераховані стратегічні заходи, в основному, були реалізовані, однак у сфері реформування державного фінансового контролю залишилися невирішеними багато питань і проблем. Більшість державних органів не спромоглися створити комплексну систему внутрішнього контролю відповідно до Бюджетного кодексу України, ця система не запрацювала як цілісний організм, підходи до фінансового контролю продовжували орієнтуватися на дотримання законодавства, а не підвищення ефективності використання фінансових ресурсів бюджетних установ, залишалася недостатньою інституційна спроможність підрозділів внутрішнього аудиту. Державна аудиторська служба України не мала змоги повністю охопити фінансовим контролем всі ризикові об'єкти. Перед Рахунковою палатою України виникло ряд викликів, пов'язаних із сучасними вимогами суспільства, швидким розвитком зовнішнього аудиту у світі. Діяльність Рахункової палати України не повністю відповідала потребам громадянського суспільства.

З метою вирішення цих та інших проблем Кабінет міністрів України своїм розпорядженням №1805-р від 29.12.2021 р. схвалив новий нормативний документ: «Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки» [13]. У сфері державного фінансового контролю визначеною метою було удосконалення його системи, яка б сприяла підвищенню ефективності державного

управління, попередженню порушень норм законодавства та неефективного використання фінансових ресурсів на державному і місцевому рівнях. Для цього стратегія передбачає здійснення заходів за такими напрямками:

1. Запровадження системи державного внутрішнього контролю на всіх рівнях управління який сприяв би посиленню відповідальності керівників за результати управління і розвиток установ у цілому.

2. Значне посилення ефективності, результативності, превентивності, реальної спроможності та незалежності внутрішнього державного аудиту на всіх рівнях управління.

3. Постійне зростання інституційної спроможності центрального підрозділу гармонізації у сфері діяльності Міністерства фінансів України.

4. Охоплення державним фінансовим контролем всіх найбільш ризикових сфер діяльності суспільства.

5. Забезпечення реальної, ефективної міжвідомчої взаємодії всіх органів управління фінансами в рамках здійснення державного фінансового контролю.

6. Значне посилення інституційної спроможності усіх органів Державної аудиторської служби України на центральному, регіональному та місцевому рівнях.

7. Досягнення максимального зближення методології та практики проведення державних аудитів до стандартів INTOSAI.

8. Значне посилення експертної, консультативної роботи Рахункової палати України стосовно органів державної влади та місцевого самоврядування, приватних аудиторських фірм, як вищого органу аудиту в Україні.

Важливим нормативним актом, який кардинально змінює підходи до організації державного фінансового контролю в Україні є «Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року» схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. Метою даної стратегії є формування ефективної системи управління інформаційними технологіями для належної підтримки і стратегічного цифрового розвитку ефективної системи управління публічними фінансами, включаючи систему державного фінансового контролю. В результаті реалізації такої стратегії має бути запровадження Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи, що охоплює розмаїті напрями управління державними фінансами, включаючи державний фінансовий контроль.

Процес практичної реалізації цієї стратегії здійснюватиметься за такими стратегічними цілями:

«Стратегічна ціль 1. Консолідація інформаційних ресурсів суб'єктів системи управління державними фінансами на рівні Мінфіну та забезпечення адміністрування таких інформаційних ресурсів ІТ-установою.

Стратегічна ціль 2. Впровадження електронних послуг.

Стратегічна ціль 3. Реалізація першочергових проектів для забезпечення виконання пріоритетних завдань Стратегії.

Стратегічна ціль 4. Унеможливлення впливу людського фактора на автоматичну обробку інформації.

Стратегічна ціль 5. Збереження та посилення кадрового потенціалу з метою забезпечення підвищення рівня якості та доступності інформаційно-комунікаційних систем, що входять до складу системи управління державними фінансами» [14].

Для виконання стратегічних завдань цифрового розвитку управління державними фінансами, включаючи державний фінансовий контроль, Міністерство фінансів України було наділено такими повноваженнями:

1. Координація діяльності усіх суб'єктів фінансових відносин, пов'язаної з проектуванням, замовленням, створенням, впровадженням, модернізацією та експлуатацією інформаційно-телекомунікаційних систем на базі сучасних технологій, включаючи проблеми захисту інформації.

2. Розробка єдиних норм, правил, які необхідні під час створення та функціонування інформаційних ресурсів, інформаційно-телекомунікаційних систем, здійснення ефективного контролю за їхнім дотриманням.

3. Розробка ІТ-стратегії Міністерства фінансів України, активна участь у розробці, затвердженні програм стратегічного розвитку інформаційних технологій у Державній податковій службі України, Державній митній службі України, Державній казначейській службі України, Державній аудиторській службі України.

4. Безпосередня участь Міністерства фінансів України у розробленні ІТ-архітектури, планів розвитку, закупівель, впровадження ефективних механізмів, що сприяють здійсненню контролю за їх виконанням.

5. Організація та проведення контролю вирішення питань, які стосуються навчання та підвищення кваліфікації ІТ-персоналу.

6. Організація та проведення контролю якості виконання передбачених завдань та використання наявних ресурсів.

7. Погодження ІТ-бюджету з усіма учасниками фінансових відносин.

8. Безпосередня участь в організації та здійсненні державного внутрішнього і зовнішнього ІТ-аудиту.

Результатами реалізації Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року апаратом Міністерства фінансів України мають бути:

- «– запровадження єдиної інформаційно-комунікаційної системи в системі управління державними фінансами, побудованої на інтероперабельності електронних інформаційних ресурсів з одночасним комплексним захистом інформації, дотриманням технологічної незалежності і забезпеченням обміну інформацією в режимі реального часу;

- підвищення рівня довіри населення до інституцій системи управління державними фінансами у результаті підвищення рівня прозорості і відкритості даних з використанням інформаційних технологій;

- підвищення якості державних сервісів та адміністративних послуг, а також налагодження міжвідомчої взаємодії між центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів України, та іншими органами державної влади;

- реалізація єдиної політики інформаційної безпеки в єдиній інформаційно-комунікаційній системі, що дасть змогу здійснювати автоматизовану обробку інформації, в тому числі з обмеженим доступом, відповідно до нормативно-правових актів у сфері захисту інформації;

- унеможливлення впливу людського фактора на автоматичну обробку інформації на рівні персоналу, який відповідає за адміністрування єдиної інформаційно-

комунікаційної системи в системі управління державними фінансами без можливості доступу до первинних даних облікових систем суб'єктів системи управління державними фінансами, без доступу до модифікації ділових процесів, алгоритмів їх виконання» [15].

Для вирішення найважливіших проблем стратегічного розвитку цифровізації в системі державних фінансів доцільно провести такі реформи:

1. Протягом 2024–2025 років доцільно впровадити систему управління інформаційної безпеки в IT-установі, впровадити стандарти ISO/IEC 27001:2005 та провести сертифікаційний аудит на відповідність системи управління інформаційної безпеки вимогам стандарту ISO.

2. Протягом 2024–2025 років повинна бути побудована Міністерством фінансів України єдина інформаційно-комунікаційна система для суб'єктів системи управління державними фінансами, включаючи систему управління державним фінансовим контролем.

3. Протягом 2025–2030 років доцільно забезпечити IT-консолідацію інформаційних ресурсів суб'єктів системи управління державними фінансами, зокрема Державної податкової служби України, Державної митної служби України, Державної казначейської служби України, Державної аудиторської служби України, на рівні Міністерства фінансів України та забезпечити адміністрування цих інформаційних ресурсів незалежним адміністратором (IT-установою) [15].

Стратегічні засади реформування системи державного фінансового контролю сприятимуть зміцненню його незалежності, законності, об'єктивності, результативності, економічності, превентивності та дієвості. Проведення комплексу заходів стосовно реформування цього контролю дадуть змогу швидше адаптувати його систему, організацію та проведення, реалізацію матеріалів контролю відповідно до вимог європейського та світового економічного співтовариства.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків.

1. Під державним фінансовим контролем пропонуємо вважати діяльність уповноважених державою органів, спрямована на нагляд за дотриманням законності процесу формування, розподілу, використання державних фінансових ресурсів, а також отримання результатів від їхнього використання. Цей контроль дає можливість зробити висновок про рівень ефективності використання публічних фінансових ресурсів а також його вплив на здійснення ефективної державної фінансової політики.

2. У процесі реалізації стратегічних засад реформування системи управління державними фінансами вважаємо найбільш ефективними такі напрями розвитку системи державного фінансового контролю: запровадження системи державного внутрішнього контролю на всіх рівнях управління, який сприяв би посиленню відповідальності керівників за результати управління і розвиток установ у цілому; значне посилення ефективності, результативності, превентивності, реальної спроможності та незалежності внутрішнього державного аудиту на всіх рівнях управління; постійне зростання інституційної спроможності центрального підрозділу гармонізації у сфері діяльності Міністерства фінансів України; охоплення державним фінансовим контролем всіх найбільш ризикових сфер діяльності суспільства; забезпечення реальної, ефективної міжвідомчої взаємодії всіх органів управління фінансами в

рамках здійснення державного фінансового контролю; значне посилення інституційної спроможності усіх органів Державної аудиторської служби України на центральному, регіональному та місцевому рівнях; досягнення максимального зближення методології та практики проведення державних аудитів до стандартів INTOSAI; значне посилення експертної, консультативної роботи Рахункової палати України щодо органів державної влади та місцевого самоврядування, приватних аудиторських фірм, як вищого органу аудиту в Україні.

3. У процесі реалізації основних засад Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року у сфері державного фінансового контролю можна очікувати таких важливих результатів: створення належних умов для повномасштабного запровадження комплексної системи моніторингу державного фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу у всіх учасників бюджетних відносин; посилення рівня підтримки середньострокового бюджетного планування, надання всім користувачам належних зручних функцій в процесі роботи з інформаційною системою при плануванні, виконанні бюджету та звітування про виконання показників бюджету; прискорення та підвищення ефективності проведення всіх стадій бюджетного процесу (місцевими фінансовими органами, всіма розпорядниками бюджетних коштів, Міністерством фінансів України; підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів за результатами здійснення державного фінансового контролю; скорочення операційних ризиків, навантажень на персонал, підвищення рівня оперативності виконання всіх процесів; скорочення термінів та підвищення якості прогнозування руху коштів на рахунках Державної казначейської служби України; підвищення ефективності державного фінансового контролю за дотриманням належного порядку проведення всіх розрахункових операцій; своєчасне виявлення ризиків для проведення перевірок що сприятиме прискоренню процедур та спрощенню аналізу даних, суттєво зменшить втрати часу на проведення перевірок; автоматизація процесу здійснення державного фінансового контролю, формування багаторівневих заходів із проведенням контролю в управлінських, операційних процесах, систематична якісна оцінка їх ефективності.

Загалом, сучасні підходи до реформування державного фінансового контролю в Україні, у першу чергу, будуть враховувати передовий досвід та позитивну практику його проведення у країнах Європейського Союзу з метою прискорення вступу України до ЄС. В сучасних умовах успішно реалізувати ці заходи є дуже складно, оскільки в Україні одинадцятий рік триває війна. Однак, засади реформування контролю є незворотними і в кінцевому варіанті принесуть позитивні результати.

Список використаних джерел:

1. Бардаш С. Модернізація підходів щодо визначення ефективності державного фінансового контролю: філософський дискурс. *Scientific Collection «InterConf»*. 2024. № 191. С. 48–54. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5561>.
2. Борисенко Л. М. Суть та значення державного фінансового контролю в Україні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2020. № 46. С. 116–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2020_46_11.

3. Гладченко Л. П., Сивульська Н. М., Волковський Є. І. Незалежний державний фінансовий контроль в Україні на шляху до євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 66. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4642>.
4. Жидовська Н., Петришин Л. Сучасні підходи до державного фінансового контролю як інструменту забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-13>.
5. Піхоцький В. Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 336 с.
6. Стефанюк І. Б. Державне управління і фінансовий контроль в умовах ринку. *Фінанси України*. 1999. № 8. С. 76-83.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>.
10. Лімська декларація керівних принципів контролю: Декларація від 01.01.1977 р. URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_Publications/Publication_40y_Lima_Declaration/EN_40_Jahre_Lima_Deklaration.pdf.
11. Стратегія розвитку системи управління державними фінансами: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 774-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-р#Text>.
12. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8.02.2017 р. № 142-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-р>.
13. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-р#Text>.
14. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-р#Text>.
15. Національна стратегія доходів до 2030 року: Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf.

References:

1. Bardash, S. (2024). Modernizatsiia pidkhodiv shchodo vyznachennia efektyvnosti derzhavnoho finansovoho kontroliu: filosofskyi dyskurs [Modernization of approaches to determining the effectiveness of state financial control: a philosophical discourse]. *Scientific Collection «InterConf»* no.191, pp. 48–54. Retrieved from: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5561> [in Ukrainian].
2. Borysenko, L. M. (2020). Sut ta znachennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [The essence and significance of state financial control in Ukraine]. *Strate-*

- hiii ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, no. 46, pp. 116–126. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2020_46_11 [in Ukrainian].
3. Hladchenko, L. P., Syvulska, N. M., Volkovskiy, Ye. I. (2024). Nezalezhnyi derzhavnyi finansovyi kontrol v Ukraini na shliakhu do yevrointehratsii [Independent state financial control in Ukraine on the way to European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 66. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4642> [in Ukrainian].
 4. Zhydovska, N., Petryshyn, L. (2024). Suchasni pidkhody do derzhavnoho finansovoho kontroliu yak instrumentu zabezpechennia efektyvnoho vykorystannia biudzhetynykh resursiv [Modern approaches to state financial control as a tool for ensuring the effective use of budgetary resources]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-13> [in Ukrainian].
 5. Pikhotskiy, V. F. (2014). *Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: kontseptualni zasady teorii ta praktyky* [The system of state financial control in Ukraine: conceptual foundations of theory and practice]: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, pp. 336 [in Ukrainian].
 6. Stefaniuk, I. B. (1999). Derzhavne upravlinnia i finansovyi kontrol v umovakh rynku [State governance and financial control in market conditions. *Finances of Ukraine*]. *Finansy Ukrainy*, no. 8, pp. 76–83 [in Ukrainian].
 7. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine № 254к/96-BP (1996, June 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп#Text> [in Ukrainian].
 8. Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine № 2456-VI (2010, July 08). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
 9. Law of Ukraine on the basic principles of state financial control in Ukraine № 2939-XII (1993, January 26). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
 10. The Lima declaration of guidelines on auditing precepts (1977, January 1). Retrieved from: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/INTOSAI_Publications/Publication_40y_Lima_Declaration/EN_40_Jahre_Lima_Deklaration.pdf.
 11. Strategy for the development of the public finance management system № 774-p (2013, August 1). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-п#Text> [in Ukrainian].
 12. Strategy for the reform of the public finance management system for 2017-2020 № 142-p (2017, February 8). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-п> [in Ukrainian].
 13. Strategy for reforming the public finance management system for 2022-2025 № 1805-p (2021, December 29). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-п#Text> [in Ukrainian].
 14. Strategy for implementing digital development, digital transformations and digitalization of the public finance management system for the period until 2030 № 1467-p. (2021, November 17). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-п#Text> [in Ukrainian].
 15. National Revenue Strategy until 2030 № 1218 (2023, December 27). Retrieved from: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf [in Ukrainian].

УДК: 336.1:352

Людмила Дерманська,*кандидат економічних наук, доцент**Чортківський навчально-науковий інститут**підприємництва і бізнесу ЗУНУ,**м. Чортків, Україна**d_ludmyla@ukr.net**ORCID ID: 0000-0002-6741-0771***Мар'яна Поляк-Свергун***кандидат економічних наук, доцент,**Чортківський навчально-науковий інститут**підприємництва і бізнесу ЗУНУ,**м. Чортків, Україна**eva_svergun@ukr.net**ORCID ID: 0000-0002-3427-7900*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІСКАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Liudmyla Dermanska*Candidate of Economic Sciences, Assoc. Prof.,**Chortkiv Educational and Scientific**Institute of Entrepreneurship and Business,**West Ukrainian National University, Chortkiv, Ukraine***Mariana Poliak-Sverhun***Candidate of Economic Sciences, Assoc. Prof.,**Chortkiv Educational and Scientific**Institute of Entrepreneurship and Business,**West Ukrainian National University, Chortkiv, Ukraine*

TRANSFORMATION OF THE FISCAL POTENTIAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Стаття зосереджена на дослідженні сучасних викликів, з якими зустрічаються територіальні громади України в умовах воєнного стану, зокрема щодо формування фіскального потенціалу та ресурсного забезпечення місцевих бюджетів. За рахунок коштів громад фінансуються освіта, охорона здоров'я, соціальний захист.

Досліджено формування фіскального потенціалу територіальних громад, зокрема проаналізовано формування доходів місцевих бюджетів територіальних громад Тернопільської області та їх структуру за 2021-2024 рр, обсяги надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджетів громад, обсяги міжбюджетних трансфертів

з державного бюджету до місцевих бюджетів в Україні та надходження офіційних трансфертів у територіальні громади Тернопільської області, тенденції фіскальної віддачі території України та громад Тернопільської області.

В умовах війни особливо важливою стає стабільність і ефективність бюджетної системи. Адаптація податкового й бюджетного законодавства спрямована на підтримку економіки, фінансування безпекових заходів, соціального захисту та відновлення критичної інфраструктури.

Ключові слова: воєнний стан, фіскальний потенціал, децентралізація, доходи, трансферти, місцеве самоврядування, місцеві бюджети, територіальні громади.

Abstract. *The article focuses on the study of modern challenges faced by territorial communities of Ukraine in the context of martial law, in particular in the field of implementing fiscal potential and ensuring the resource capacity of local budgets. In conditions of full-scale armed aggression, the effective use of available financial instruments and resources becomes particularly important.*

The article presents a comprehensive study of the transformation of the fiscal potential of territorial communities of Ukraine in the conditions of a full-scale war. The relevance of the topic is due to the need to adapt the local government system to new socio-economic conditions that have arisen in connection with military operations.

The key factors causing the reduction of local budget revenues are analyzed: destruction of infrastructure, cessation of economic activity, population reduction due to migration, reduction of the tax base, and increased dependence of communities on additional sources of budget funding.

The formation of the fiscal potential of territorial communities was studied, in particular, the formation of revenues of local budgets of territorial communities of the Ternopil region and their structure for 2021-2024, the volumes of personal income tax revenues to community budgets, volumes of inter-budgetary transfers from the state budget to local budgets in Ukraine and receipt of official transfers to territorial communities of Ternopil region, trends in fiscal returns of the territory of Ukraine and communities of Ternopil region.

The analysis provided an opportunity to offer practical recommendations on increasing the fiscal sustainability of communities, restoring economic potential, and forming new ways to strengthen in conditions of uncertainty.

Key words: martial law, fiscal potential, decentralization, revenues, transfers, local self-government, local budgets, territorial communities.

Постановка проблеми дослідження. Військова агресія росії проти України призвела до серйозних порушень у соціально-економічній системі країни, зумовивши зниження ефективності виробничо-господарської діяльності, зниження конкурентоспроможності підприємств та загальне погіршення економічного стану. Це негативно вплинуло на функціонування багатьох територіальних громад та на процеси забезпечення їх фіскального потенціалу, адже війна спричинила, знищення критичної інфраструктури, масове переміщення населення та суттєві зміни в демографічній ситуації.

До традиційних проблем, які існували до війни, додалися нові, непередбачувані виклики, що стали домінуючими та матимуть тривалий вплив. Наразі більшість

територіальних громад працюють в екстремальних умовах, що вимагає забезпечення стабільності та надійності їх функціонування, особливо в фінансовій сфері. У зв'язку з цим, визначення пріоритетних завдань для органів місцевого самоврядування є надзвичайно важливим, щоб забезпечити максимальну ефективність управління ресурсами територій та забезпечити достатній обсяг фінансових ресурсів для відновлення наслідків війни та подальшого розвитку громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування фінансового потенціалу територіальних громад перебуває у площині наукових інтересів багатьох вітчизняних дослідників, зокрема: М. Б. Гупаловської, Х. С. Яхторович, О. В. Кіт, І. В. Лещух, В. В. Малишко, І. М. Макачук і Л. О., які присвятили свої роботи вивченню сучасного стану та перспективам розвитку місцевих бюджетів в умовах децентралізації, здійснивши комплексну оцінку фінансової незалежності бюджетів територіальних громад як важливого показника ефективності бюджетного менеджменту під час трансформаційних змін.

Формулювання мети дослідження. Розглянути особливості формування фінансового потенціалу бюджетів територіальних громад, провести аналіз та систематизацію практичного досвіду формування бюджетів місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів та визначення перспективних шляхів і механізмів їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна є глибоким шоком для економіки країни, що особливо гостро відчувається на місцевому рівні. Територіальні громади, які стали ключовою ланкою у децентралізованій системі управління, змушені оперативно адаптуватися до нових реалій. Одним із найсерйозніших викликів, з якими вони стикаються, є формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах війни.

Формування фінансового потенціалу територіальної громади є ключовим чинником її спроможності виконувати базові функції, зокрема реалізовувати соціальні та економічні програми на місцевому рівні. Для досягнення цієї мети громади повинні володіти не лише механізмами ефективного мобілізування фінансових ресурсів, а й мати чітко визначені законодавчі повноваження, які забезпечують раціональне та цільове використання цих коштів. У контексті післявоєнного відновлення та майбутнього розвитку України питання фінансової автономії та самодостатності місцевих громад набуває особливого значення і вимагає комплексного, оперативного та стратегічного підходу до його вирішення.

Війна в Україні спричинила серйозні негативні наслідки для економіки країни, що позначилося на виконанні як державного бюджету, так і місцевих бюджетів. Місцеві бюджети стали важливим джерелом фінансування для таких важливих напрямів, як територіальна оборона, допомога внутрішньо переміщеним особам, матеріально-технічне забезпечення ЗСУ, а також залучення допомоги від іноземних партнерів. Це продемонструвало ефективність реформ, зокрема реформи децентралізації, оскільки місцеві бюджети змогли забезпечити фінансову підтримку для важливих державних і соціальних потреб в умовах війни.

В контексті дослідження поставленої проблематики, доцільно проаналізувати доходи місцевих бюджетів територіальних громад Тернопільської області (рис.1).

Аналіз доходів місцевих бюджетів Тернопільської області за 2021–2024 роки показує зростання податкових надходжень з 5024 млн грн у 2021 році до 7354,5 млн грн у 2023 році. Водночас доходи від операцій з капіталом знизились у 2022 році до 32,3 млн грн через економічні труднощі, спричинені війною, але стабілізувались на рівні 70,7 млн грн у 2023 році.

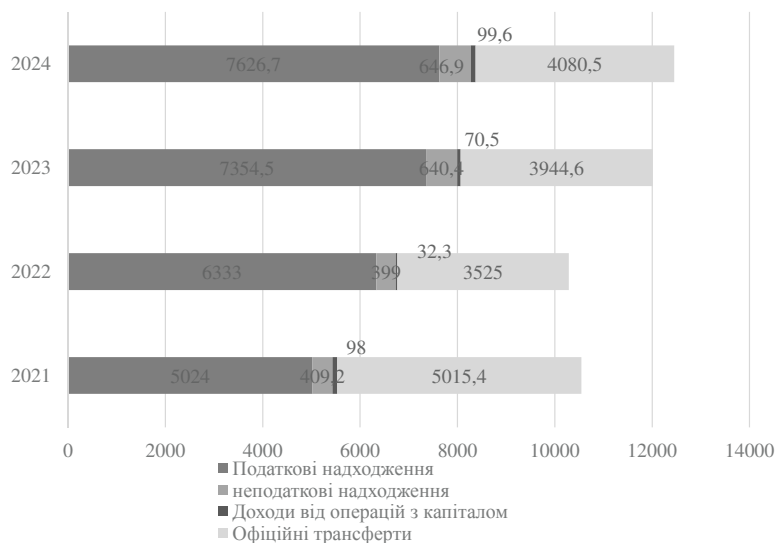

Рис. 1. Формування доходів місцевих бюджетів територіальних громад Тернопільської області за 2021–2024 рр., млн грн

Джерело: розроблено авторами на основі [1,2].

Прогноз на 2024 рік включає офіційні трансферти 4080,5 млн грн, податкові надходження 646,9 млн грн та неоподаткові надходження 7626,7 млн грн. Це забезпечує стабільність бюджетів у наступні роки.

Війна спричиняє руйнування інфраструктури, підприємств і житлового фонду. Через це зменшується база оподаткування – підприємства не працюють, населення виїжджає, бізнес зупиняє діяльність. Як наслідок, зменшуються надходження до місцевих бюджетів від податків, зокрема податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку та плати за землю (див. табл.1).

У структурі надходжень місцевих податків і зборів провідне місце займають єдиний податок та податок на майно. Протягом 2021–2024 рр. спостерігається поступове зростання обсягів надходжень від єдиного податку: з 46,3 млрд грн у 2021 році до 69,1 млрд грн у 2024 році. Це свідчить про стабільний приріст доходів цього джерела та його вагому роль у формуванні доходної частини місцевих бюджетів.

Щодо податку на майно, динаміка надходжень є менш стабільною. У 2022 році надходження становили 36,8 млрд грн, у 2023 році зросли до 43,8 млрд грн, а за підсумками 2024 року – досягли 50,2 млрд грн. Це може свідчити про часткове відновлення податкової бази та посилення адміністрування податку.

Таблиця 1

**Доходи місцевих податків і зборів до бюджетів
територіальних громад за 2021- 2024 рр., млрд грн**

№	Показники / звітні періоди	2021	2022	2023	2024
1	Плата за землю	35,3	29,6	34,5	39,3
2	Податок на майно	43,2	36,8	43,8	50,2
3	Транспортний податок	0,16	0,1	0,16	0,21
4	Єдиний податок	46,3	47,2	55,8	69,1
5	Збір за місця для паркування транспортних засобів	0,25	0,1	0,15	0,15
6	Туристичний збір	0,2	0,18	0,22	0,23
7	Всього	90,0	84,3	100,0	119,8

Джерело: узагальнено авторами на основі [2]

Водночас, надходження від плати за землю демонструють нерівномірну тенденцію. Зниження з 35,3 млрд грн у 2021 році до 29,6 млрд грн у 2022 році, ймовірно, було спричинене негативними наслідками війни для землекористувачів. У 2024 році цей показник виріс до 39,3 млрд грн, що може свідчити про поступове відновлення економічної активності та поліпшення адміністрування земельних платежів. Частки відповідних податків у структурі місцевих податків зображено на рис.2.

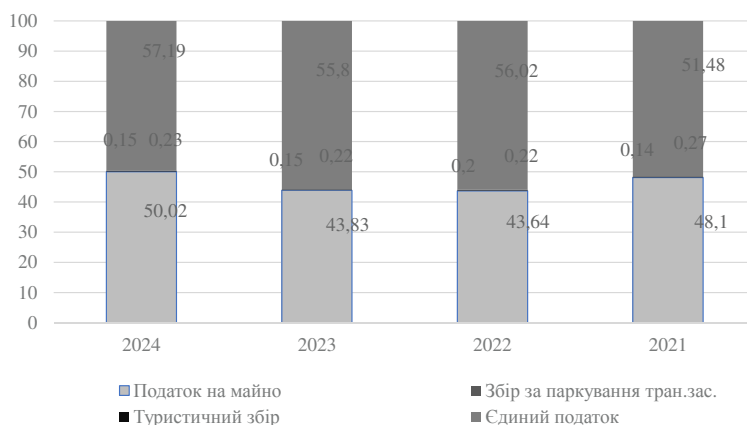

Рис. 2. Структура місцевих податків і зборів за 2021-2024 рр.,%

Джерело: узагальнено авторами на основі [2]

Упродовж аналізованого періоду відбувається зміна у структурі місцевих податків і зборів щодо співвідношення податку на майно та єдиного податку. Частка податку на майно демонструє тенденцію до зменшення: з 48,1% у 2021 році вона знизилася до 43,64% у 2022 році, дещо зросла у 2023 році - до 43,83%, та знову підвищилася до 50,02% у 2024 році. Натомість частка єдиного податку поступово зростає - з 51,48% у 2021 році, досягнувши 57,19% у 2024 році. Це свідчить про

зростання ролі єдиного податку в загальній структурі надходжень від місцевих податків і зборів.

Податок на доходи фізичних осіб є одним із найстабільніших джерел доходів місцевих бюджетів, оскільки безпосередньо пов'язаний із зайнятістю населення, рівнем заробітної плати та легальністю трудових відносин. Його регулярне надходження дозволяє громадам планувати свою діяльність, фінансувати освітні, медичні та соціальні програми, утримувати інфраструктуру.

У період воєнного стану значна частина економіки України зазнала втрат, відбулося скорочення бізнес-активності, що призвело до зменшення надходжень ПДФО. Проте навіть в таких умовах цей податок залишається базовим і одним з найбільш стабільних джерел доходів, особливо у відносно безпечних регіонах, куди перемістилося багато підприємств та внутрішньо переміщених осіб. Таким чином, ПДФО виконує не лише фіскальну, а й соціальну функцію, забезпечуючи мінімальний рівень фінансової стійкості громад (рис.3).

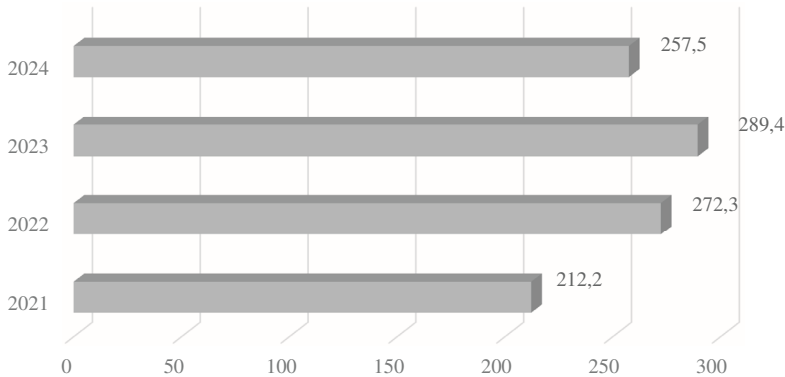

Рис. 3. Надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджетів територіальних громад за 2021-2024рр., млрд грн.

Джерело: узагальнено авторами на основі [2]

Надходження податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) до бюджетів територіальних громад у період 2021–2024 рр. загалом демонструють позитивну динаміку: з 212,2 млрд грн у 2021 р. вони зросли до 289,4 млрд грн у 2023 р. Проте у 2024 р. зафіксовано зниження до 257,5 млрд грн, що може свідчити про наявність економічних труднощів або вплив інших негативних чинників. У зв'язку з цим, особливої важливості набуває ефективне адміністрування ПДФО як інструменту забезпечення сталого економічного розвитку територіальних громад і підтримки їх фінансової стабільності.

В умовах воєнного стану значні державні ресурси спрямовуються на потреби оборони, що зумовлює можливе скорочення або перерозподіл міжбюджетних трансфертів, зокрема дотацій і субвенцій, на користь регіонів, які зазнали більшого впливу. Доцільним є аналіз обсягів міжбюджетних трансфертів, які спрямовуються до місцевих бюджетів, для окреслення можливостей подальшого розвитку громад [7].

Щодо джерел надходжень до бюджетів територіальних громад Тернопільської області, спостерігається зростання не тільки податкових надходжень, але й офіційних трансфертів. Зокрема, збільшення міжбюджетних трансфертів пов'язано з процесом євроінтеграції та реалізацією загальнодержавних завдань (табл. 2).

Таблиця 2

**Обсяги офіційних трансфертів територіальних громад
Тернопільської області за 2021-2024 рр.**

Показники	Роки							
	2021		2022		2023		2024	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Дотації з державного бюджету	719,2	14,34	764,2	21,68	1206,6	30,59	629,6	15,52
Субвенції з державного бюджету	3967,7	79,12	2644,5	75,02	2481,2	62,91	3067,6	75,64
Дотації з місцевого бюджету	122,3	2,44	15,9	0,45	8,9	0,23	8,4	0,21
Субвенції з місцевого бюджету	205,5	4,1	100,2	2,84	247,3	6,27	349,9	8,63
Разом	5014,8	100	3525,0	100	3944,1	100	4055,5	100

Джерело: розроблено авторами на основі [1,2].

Аналіз міжбюджетних трансфертів за 2021–2024 рр. показує зміни в структурі фінансування місцевих бюджетів. У 2021 р. основною частиною були субвенції з державного бюджету (79,12%), але до 2023 р. їх частка знизилася до 62,91%, а в 2024 р. знову зросла до 75,64%. Дотації з державного бюджету зросли у 2022 р., але до 2024 р. знизилися до 15,52%. Дотації та субвенції з місцевого бюджету зменшилися, але субвенції з місцевого бюджету збільшилися до 349,9 млн грн у 2024 р.

Загалом, трансферти зменшилися у 2022 р., але знову зросли у наступні роки, що вказує на зміни у фінансуванні місцевих бюджетів.

Рис. 4. Обсяг офіційних трансфертів на 1 мешканця України та у територіальних громадах Тернопільської області за 2021-2024рр., тис грн

Джерело: розроблено авторами на основі [3].

Одним із важливих критеріїв ефективності використання міжбюджетних трансфертів є їх обсяг у розрахунку на одного мешканця. У середньому по Україні цей показник становив 3,11 тис. грн у 2021 р., знизився до 2,87 тис. грн у 2022 р., після чого зріс до 3,52 тис. грн у 2023 р. та досяг 4,04 тис. грн у 2024 р. У громадах Тернопільської області значення цього показника є вищим за загальноукраїнський рівень, демонструючи переважно зростаючу динаміку до 2023 р. Упродовж аналізованого періоду він варіювався в межах від 3,61 тис. грн до 4,54 тис. грн.

Аналіз обсягу офіційних трансфертів на 1 мешканця України та територіальних громад Тернопільської області дозволяє оцінити ефективність бюджетної політики, а також виявити потреби у додатковому фінансуванні для досягнення сталого розвитку місцевих громад.

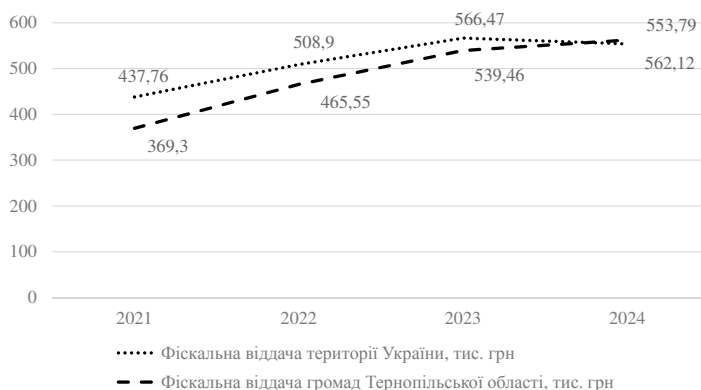

Рис. 5. Фіскальна віддача території України та територіальних громад Тернопільської області за 2021-2024 рр., тис. грн

Джерело: розроблено авторами на основі [3]

В умовах обмежених фінансових ресурсів органи місцевого самоврядування опинилися перед серйозними викликами щодо забезпечення безперебійного надання базових послуг населенню. Значні втрати інфраструктури, зростання соціального навантаження та потреба у підтримці внутрішньо переміщених осіб ще більше ускладнили виконання їхніх функцій. У такій ситуації подолання наслідків збройної агресії вимагає скоординованих та масштабних зусиль, ефективного і прозорого використання міжнародної технічної та фінансової допомоги, а також формування чіткої довгострокової стратегії економічного відновлення. Важливу роль у цьому процесі відіграє посилення фіскального потенціалу територіальних громад, що є запорукою їх фінансової незалежності, стійкості та здатності до самостійного розвитку в умовах післявоєнного відновлення. (рис.6).

Фіскальний потенціал громади – це не лише обсяг доходів, а й здатність громади генерувати, акумулювати та ефективно використовувати ресурси в умовах воєнного стану. Його формування залежить від багатьох факторів – від економічного стану і демографії до політичної волі та організаційної спроможності.

Висновки. Аналіз фіскального потенціалу територіальних громад за період 2021–2024 рр. свідчить про поступове відновлення позитивного приросту. Це вказує

на здатність територіальних громад ефективно управляти фінансовими ресурсами, швидко реагувати на непередбачувані виклики та забезпечувати високий рівень надання послуг. У період воєнного стану особливо важливе оперативне та безперервне виконання місцевих бюджетів для задоволення основних потреб громадян.

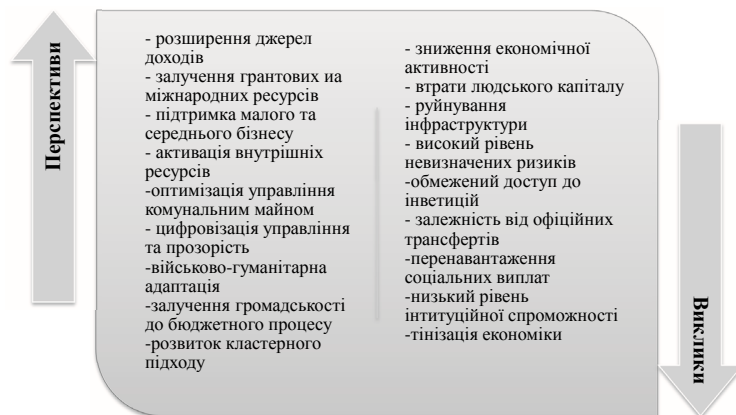

Рис. 6. Виклики та перспективи щодо формування фіскального потенціалу територіальних громад в умовах війни

Джерело: розроблено авторами

Зміцнення фіскального потенціалу територіальних громад у період воєнного стану – це не лише завдання фінансового характеру, а комплексна стратегія, що вимагає поєднання економічних, соціальних, адміністративних та управлінських зусиль. Громади, які здатні адаптуватися до нових реалій, зберегти контроль над доходами, залучити додаткові джерела фінансування та ефективно використовувати наявні ресурси, мають більші можливості на стабільність та розвиток.

Важливо також розуміти, що фіскальна стійкість громад прямо пов'язана з національною безпекою, оскільки саме на місцевому рівні формується опора для економічної, соціальної та гуманітарної стабільності держави. У період війни територіальні громади фактично перетворюються на локальні центри спротиву, допомоги, відновлення та взаємопідтримки.

Крім того, воєнний стан вимагає від місцевої влади прояву лідерства, гнучкості та готовності до нестандартних рішень. Успішна реалізація заходів зі зміцнення фіскального потенціалу сьогодні – це запорука швидкого післявоєнного відновлення та формування міцного фундаменту для сталого розвитку в майбутньому.

Тому консолідація зусиль органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів є критично необхідною для забезпечення фінансової життєздатності громад і збереження людського потенціалу навіть у найскладніші часи.

Список використаних джерел:

1. Головне управління ДПС у Тернопільській області. Офіційний веб-сайт. URL: <https://tr.tax.gov.ua>

2. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>
3. Дашборд «Бюджети територіальних громад України» URL: <https://decentralization.ua/finance/dashboard>
4. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text>
5. Дяченко С. А. Аналіз розвитку інституту місцевих бюджетів в Україні: тенденції та прогнози. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 63–69.
6. Лещух І. В. Доходи місцевих бюджетів в умовах війни: трансформація структури та перспективи подальшого формування. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 74–82.
7. Малишко В. В., Макачук І. М., Дем'яненко Л. О. Аналіз формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів. *Економічний вісник університету*. 2021. Вип. № 49. С. 188–200.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77303.html>

References:

1. Holovne upravlinnia DPS u Ternopilskii oblasti [Main Department of the State Tax Service in Ternopil region]. Ofitsiyni veb-sait. Available at: <https://tr.tax.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian. [State budget web portal for citizens]. Available at: <https://openbudget.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Dashbord «Biudzhety terytorial'nykh hromad Ukrainy» [Dashboard «Budgets of Territorial Communities of Ukraine»]. Available at: <https://decentralization.ua/finance/dashboard> [in Ukrainian].
4. Deiaki pytannia formuvannia ta vykonannia mistsevykh biudzhativ u period dii voiennoho stanu [Some issues of formation and implementation of local budgets during the period of martial law]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 252 vid 11 bereznia 2022 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text> [in Ukrainian].
5. Diachenko S. A. (2021) Analiz rozvytku instytutu mistsevykh biudzhativ v Ukraini: tendentsii ta prohnozy [Analysis of the development of the institution of local budgets in Ukraine: trends and forecasts]. *Investments: practice and experience*. № 8. S. 63–69. [in Ukrainian].
6. Leshchukh I. V. (2022) Dokhody mistsevykh biudzhativ v umovakh viiny: transformatsiia struktury ta perspektyvy podalshoho formuvannia [Local budget revenues in wartime: structural transformation and prospects for further formation]. *Business Inform*. № 4. C. 74–82. [in Ukrainian].
7. Malysheko V. V., Makarchuk I. M., Demianenko L. O. (2021) Analiz formuvannia i vykorystannia finansovykh resursiv mistsevykh biudzhativ [Analysis of the formation and use of financial resources of local budgets.]. *University Economic Bulletin*. Vyp. № 49. S. 188–200. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Application of Norms for the Period of Martial Law]: Law of Ukraine № 2120-IX 15.03.2022. Available at: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77303.html> [in Ukrainian].

УДК: 336.71

Олександр Дзюблюк,
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна
o.dziubliuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4967-823X

ВЗАЄМОДІЯ ФІСКАЛЬНОЇ І МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Oleksandr Dziubliuk
Dr. Sc. (Economics), Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

INTERACTION OF FISCAL AND MONETARY POLICY UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Обґрунтовуються фактори, що визначають необхідність координації монетарної та фінансової політики в умовах воєнного стану. Аналізуються сучасні тренди різних наукових концепцій щодо співвідношення ролі фінансової та монетарної політики у державному регулятивному впливі на економіку, а також взаємозв'язок фінансових та монетарних інструментів, зокрема щодо впливу на інфляцію і динаміку економічного зростання. Окреслено напрями антициклічного регулювання національної економіки, що може здійснюватися за допомогою інструментів фінансової та монетарної політики. Обґрунтовано, що інструменти фінансової та грошово-кредитної політики можуть мати різний вплив на перебіг ділових циклів у процесі регулювання національної економіки, а регулювання може мати експансійний або рестрикційний характер. Визначено основні проблеми, пов'язані із цільовою орієнтацією монетарної політики в Україні, що мають негативний вплив на досягнення стратегічних цілей фінансової політики. Сформульовано шляхи розширення і оптимізації механізму взаємодії на інституційному рівні монетарної і фінансової політики у загальній системі державного регулювання економіки.

Ключові слова: монетарна політика, фінансова політика, центральний банк, державний бюджет, інфляція, державний борг, кредитування, бюджетний дефіцит, грошова маса.

Abstract. The factors that determine the need for coordination of monetary and fiscal policy under martial law are substantiated. The current trends of various scientific concepts on the correlation of the role of fiscal and monetary policy in the state regulatory impact on

the economy, as well as the relationship of fiscal and monetary instruments, in particular on the impact on inflation and the dynamics of economic growth, are analyzed. The study of the interaction between the government and the central bank involves a comparative analysis of the advantages of fiscal and monetary regulation. It has been proven that the effectiveness of macroeconomic policy depends significantly on the form of interaction between the government and the central bank. The directions of countercyclical regulation of the national economy, which can be carried out with the help of fiscal and monetary policy instruments, are outlined. The main problems related to the target orientation of monetary policy in Ukraine, which have a negative impact on the achievement of strategic goals of fiscal policy, have been identified. The conclusion is substantiated that effective interaction between fiscal and monetary policies is possible both in the case of coordination. The ways of expanding and optimizing the mechanism of interaction at the institutional level of monetary and fiscal policy in the general system of state regulation of the economy have been identified.

Keywords: *monetary policy, fiscal policy, central bank, state budget, inflation, public debt, lending, budget deficit, money supply.*

Вступ. Монетарна і фінансова політика як два ключові важелі передачі імпульсів державного впливу на реальний сектор є найважливішими напрямками активізації економічного розвитку, стимулювання бізнесової активності та платоспроможного попиту, а також ефективного спрямування відповідних грошових ресурсів у вигляді кредитів чи пакетів урядової допомоги до їхніх одержувачів – підприємств і домашніх господарств. При цьому незаперечним є факт істотного зростання важливості монетарної і фінансової політики як головних інструментів впливу держави на економіку за умов, коли потрібне гнучке і оперативне реагування на ситуації, пов'язані із розгортанням кризових явищ унаслідок дії внутрішніх чи зовнішніх шоків. Саме таким зовнішнім шоком і стала широкомасштабна воєнна агресія, котра мала всеосяжний вплив на всі аспекти господарського життя суспільства, включаючи і можливості нормального економічного розвитку та реалізації відповідних регулятивних заходів держави, що охоплюють передусім інструменти монетарної і фінансової політики.

В умовах воєнного стану, коли посилюється нестабільність фінансового ринку та національної грошової фінансової систем, питання координації монетарної і фінансової політики набувають особливої актуальності, що зумовлено необхідністю забезпечення високого рівня оперативності у прийнятті рішень та узгодженості дій усіх суб'єктів фінансового ринку та органів державної влади. Адже як показала практика розвинутих країн, традиційні підходи до монетарного і фінансового регулювання в умовах кризових явищ далеко не завжди відповідають потребам кризового розвитку економіки та суспільства і вимагають істотного вдосконалення на основі переходу до активного застосування механізмів координації грошово-кредитної та податково-бюджетної політики, що базуються на оптимізації вибору цілей монетарного регулювання, реформуванні податкової системи, збалансуванні бюджетного процесу та усієї системи державних фінансів.

Значення координації фінансової і монетарної політики особливо зросло в Україні в умовах воєнного стану у зв'язку із загрозою дестабілізації кредитної і фінансової системи, розгортанням інфляції, поглибленням девальвації національної

валюти, а також критичним збільшенням державного боргу та необхідністю управління державними запозиченнями. Адже воєнні дії як фундаментальний фактор форс-мажорного впливу спричинили глибоку економічну кризу неринкового характеру, позначаючись практично на всіх економічних і соціальних сферах життя суспільства та зумовлюючи об'єктивну необхідність внесення коректив у весь механізм державного регулятивного впливу на економіку, включаючи його монетарну і фінансову складові, координація яких є необхідною умовою забезпечення макрофінансової стабільності, безперебійної роботи банківського сектора й нормальної реалізації державою своїх функцій через бюджетний механізм, що загалом є основою економічного виживання країни.

Порушення паритету між цілями та функціями грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики в умовах кризи, викликаній війною, активне втручання урядом у механізми функціонування фінансової і кредитної систем спричинило суттєве погіршення стану державних фінансів та послабило ефективність монетарної політики центрального банку. При цьому нестабільність функціонування фінансових ринків та розбалансування систем їх саморегулювання унаслідок воєнних дій, а також тісний зв'язок державних фінансів із корпоративними фінансами, особливо з банківською діяльністю, загострили нагальність вирішення питання про необхідність вдосконалення механізмів координації засобів регулювання національної фінансової системи і грошово-кредитної системи. Тому метою даного дослідження є з'ясування основних теоретичних засад, тенденцій і закономірностей проведення монетарної і фінансової політики у контексті обґрунтування необхідності взаємодії і координації даних двох ключових напрямів державного впливу на перебіг економічних процесів і реалізації стратегічних цілей державної економічної політики в умовах зовнішніх шоків, пов'язаних із воєнним станом.

Основна частина. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки особливо гостро постає питання про вироблення нових пріоритетів державної політики для підтримки економічного зростання в нашій країні і формування такої моделі економічної системи, яка б мала довгостроковий потенціал динамічного розвитку і подолання наслідків руйнувань, спричинених війною. Серед великої кількості інструментів та ресурсів, що використовуються у механізмі державного регулювання економічного зростання, особливе значення має забезпечення ефективної взаємодії фінансової та монетарної політики. Річ у тім, що практика реалізації антикризових заходів державної економічної політики щодо усунення наслідків шоків, подолання рецесії і полегшення стану бізнесу і домогосподарств охоплює два найважливіші напрями впливу – фінансовий і монетарний. При цьому фінансова антикризова політика передбачає збільшення бюджетних витрат, включаючи гарантії, прямі виплати за різними пакетами допомог, зменшення або відстрочку щодо стягнення податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Що ж до монетарної політики, то вона передбачає реалізацію таких монетарних заходів економічної підтримки, які спрямовані на надання додаткової ліквідності інститутам фінансового ринку, пом'якшення нормативних вимог до банківських установ, а також сприяння нарощуванню обсягів кредитування реального сектора. Саме тому серед значної кількості інструментів та засобів, які використовуються у механізмі державного регулювання економіки, особливо важливе значення має забезпечення ефективної взаємодії фінансової та монетарної політики.

Зміст такої взаємодії визначається двома важливими факторами. По-перше, уряд і центральний банк мають спільні стратегічні цілі, зокрема такі, як збільшення виробництва, зниження інфляції, скорочення державного боргу. При цьому держава може стимулювати зростання ВВП або знижувати інфляцію, використовуючи як інструменти фіскальної політики, так і монетарної політики. І хоча головні прояви інфляції охоплюють монетарну сферу, її вагомими причинами можуть бути структурні зміни в економіці, а також дисбаланси у фіскальній сфері. Разом з тим, високий рівень інфляції може впливати на реальний сектор економіки через монетарні механізми, створюючи труднощі на шляху до вирішення конкретних проблем фінансової системи держави. Адже, наприклад, скорочення державного боргу може бути важливим не лише для уряду, але і для центрального банку, метою якого є забезпечення стабільності на фінансовому ринку. По-друге, що не менш важливо, уряд і центральний банк пов'язані між собою цілою низкою спільних обмежень. Насамперед, це консолідоване бюджетне обмеження уряду та центрального банку, які поділяють тягар стабілізації державного боргу за рахунок профіциту бюджету або сеньйоражу уряду. Ще одне важливе міркування у цьому контексті полягає в тому, що вирішення проблеми компромісу між високою інфляцією та зростанням виробництва визначає об'єктивну необхідність взаємодії між урядом і центральним банком, кожен з яких впливає на сукупний попит за допомогою власних інструментів. Тому для реалізації оптимальної макроекономічної політики держави, спрямованої на мінімізацію згубних наслідків війни для української економіки, зростання виробництва та забезпечення соціальної стабільності, необхідно вирішити проблему оптимального дизайну взаємодії фіскальної та монетарної політики.

В історичному контексті оцінка співвідношення ролі фіскальної та монетарної політики різними науковими концепціями періодично змінювалася. При цьому методологічні підходи до проблеми ефективної взаємодії інструментів фіскальної та монетарної політики, що ґрунтуються на неокласичній та кейнсіанській концепціях, не призвели до виникнення єдиної думки щодо механізмів цієї взаємодії. Найбільш впливові економічні школи та напрями відстоювали пріоритетність використання або бюджетно-податкової, або грошово-кредитної політики, позаяк кожна із них має свої сильні та слабкі сторони. Крім того, дослідження останніх кількох десятиліть показують різну ефективність впливу інструментів представлених видів економічної політики на економічні процеси.

Одним із перших, хто вказав на необхідність взаємодії монетарної і фіскальної політики був американський економіст К. Ф. Кріст, який у своїй роботі обґрунтував, що ефект від окремої або спільної політики уряду і центрального банку визначається їхніми діями як консолідованого сектора по відношенню до решти економіки [1]. Ще більш серйозним поштовхом для розвитку цієї проблематики стало дослідження американських економістів Т. Сарджента і Н. Уоллеса, якими було вперше показано, що обмежувальна монетарна політика не здатна знизити інфляцію як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі без певних змін у фіскальній політиці [2]. Вони обґрунтували, що навіть якщо центральний банк є інституційно самостійним від уряду, він не може проводити незалежну монетарну політику, зокрема, шляхом скорочення грошової маси і підвищення процентних ставок, з метою підтримки низької інфляції у тому разі, якщо уряд не вирішує проблеми, пов'язані з бюджетним дефіцитом та

державним боргом, адже зростання державного боргу може змусити центральний банк відмовитися від політики жорсткого регулювання грошової маси та збільшити сеньйораж, що, як наслідок, призведе до прискорення інфляції.

Цей результат виникає ще і тому, що за умови незмінної фіскальної політики уряду економічними агентами очікується більш швидке зростання грошової маси у якості єдиного очевидного компенсатора, який має збалансувати майбутні бюджетні обмеження. Подібні дослідження, які обґрунтовують необхідність координації фіскальної та монетарної політики на основі механізму, за допомогою якого обмеження державного бюджету можуть вплинути на динаміку інфляції, містяться у роботах таких авторів, як Е. М. Ліпер [3], К. А. Сімс [4], М. Вудфорд [5], Дж. Кокрейн [6], А. Дрейзен [7] та ряду інших. У цих працях досліджується проблема комбінованого впливу фіскальної та монетарної політики на державний борг, у результаті чого в 1980-х роках сформувалася так звана «фіскальна теорія інфляції», яка демонструє, що за певних умов фінансоване за рахунок зростання державного боргу скорочення певних податків може стимулювати сукупний попит, що суперечить неокласичному підходу із встановлення рівноважного рівня цін та вказує на вагому роль фіскальної політики у розвитку інфляційних процесів.

Одним із головних напрямів розвитку цієї проблематики у сучасній економічній науці стали дослідження між стійкістю державного боргу та регулюванням інфляції. Цей напрям знайшов відображення у роботах Г. Табелліні [8] та Л. Бовенберга [9], які розширили оригінальну модель, показавши, що фіскальна політика, крім власних цілей, також може бути орієнтована на цілі, які традиційно вважалися монетарними. Водночас Р. Бітсма на доповнення до цього досліджує конфлікт інтересів між фіскальною та монетарною політикою, пов'язаною з регулюванням державного боргу та інфляцією [10]. Він доводить, що у разі співпраці у сфері фіскальної та монетарної політики уряду не потрібно використовувати боргову політику для приведення економіки до оптимального рівня, якщо центральний банк стабілізує рівень цін, а власне уряд має бути ще більш нетерпимим до інфляції, ніж сам центробанк і суспільство.

У цьому зв'язку важливо наголосити на ще одному напрямку економічної думки, пов'язаному із проблемою пошуку компромісу між стратегічними цілями стимулювання сукупного виробництва та необхідністю стримування інфляції, оскільки як фіскальна, так і монетарна політика здатні за допомогою власних інструментів впливати і на сукупний попит, і на цінову динаміку. Тому, зокрема, Т. Андерсен і Ф. Шнайдер, досліджуючи цю проблематику, доводять, що незалежність фіскальної та монетарної політики не завжди є бажаною для суспільства [11]. До подібних висновків приходять також А. Діксіт і Л. Ламбертіні, які показали, що в тому разі, коли монетарна політика є більш консервативною, тобто націленою лише на інфляцію, аніж фіскальна політика, то координація між ними є неефективною, бо зумовлює у кінцевому підсумку менший обсяг виробництва і більш високий рівень інфляції у порівнянні із бажаними показниками як для уряду, так і для центрального банку [12]. А тому ефективна взаємодія між монетарною і фіскальною політикою, на думку цих авторів, можлива в тому випадку, якщо і уряд, і центральний банк мають однакові цілі або ці цілі строго розділені між ними, при чому вони вважають лідерство фіскальної політики більш доцільним, ніж монетарної, оскільки вона дає кращі результати.

Із принципово інших позицій розглядають ці процеси С. Шмітт-Грое та М. Урібе, котрі вважають, що стабільність цін має бути головною метою монетарної політики, що водночас визначає успішність і фінансової політики, яку вони вважають менш ефективною через практику податкового субсидування капіталу [13]. На їхню думку, фінансова політика є також менш гнучкою, оскільки податкові ставки не реагують ні на зміни обсягу виробництва, ні на рівень державного боргу, залишаючись постійними протягом усього бізнес-циклу, що виводить на перший план монетарну політику. До аналогічних висновків приходять Дж. Портес і С. Рен-Льюїс, які вважають, що фінансова політика має займати підпорядковане положення щодо тих правил монетарної політики, уряд повинен мінімально застосовувати податкові інструменти для впливу на економіку, скорочувати свої поточні витрати на споживання, а державний борг має діяти як амортизатор і будь-які його коригування мають бути поступовими [14]. Подібні припущення висунуті в роботі Е. Ліпера та К. Лейта, на думку яких процентна політика центрального банку має домінуючий вплив, так як окрім грошового ринку впливає на вартість обслуговування державного боргу [15].

Отже, оцінка основних тенденцій, що мають місце в сучасній економічній науці, свідчить про достатньо серйозну увагу, яка приділяється провідними науковцями питанням координації фінансової та монетарної політики, включаючи основні аспекти взаємодії бюджетно-податкових та грошово-кредитних інструментів, пріоритетність цілей монетарної та фінансової політики та проблеми компромісного вибору між стимулюванням виробництва і обмеженням інфляції, стійкістю державного боргу і ціновою динамікою. Разом із тим, потрібно відзначити, що багато робіт у цій сфері значною мірою зосереджені на інституційній стороні побудови взаємодії між урядом і центральним банком, що пов'язано із оцінкою співвідношення активної і пасивної поведінки монетарної та фінансової влади. При цьому характер взаємодії фінансової та монетарної політики визначається тою вагомістю, яку органи державної влади надають різним макроекономічним показникам. За таких обставин питання координації монетарної і фінансової політики набуває особливо важливої ролі саме у контексті ефективності державної економічної політики загалом.

Процес реалізації державної економічної політики передбачає, що заходи фінансової і монетарної політики як її невід'ємні складові визначаються поставленою метою щодо боротьби з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття, стимулювання економічного зростання, формування доходів державного бюджету та здійснення ефективних витрат на виконання державою своїх суспільних функцій. При цьому слід враховувати, що інструменти монетарної політики зазвичай справляють ефективний вплив на економіку в короткостроковому періоді, тоді як інструменти фінансової політики мають більш тривалий період дії, а їх вплив спрямований перш за все на забезпечення стійкого економічного зростання та збалансованість державного бюджету. У цьому процесі держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою величини грошової маси, обсягів кредитування, державних витрат, трансфертних виплат і оподатковування. Тому досягнення узгодженості монетарної та фінансової політики відображає такий взаємозв'язок двох напрямів державного регулювання, за якого взаємодія фінансових інструментів з каналами монетарної трансмісії

характеризує найкращі їх практичні результати для економічного розвитку в залежності від обраних стратегічних пріоритетів регулювання, що визначає рестрикційний чи експансійний характер впливу держави на економіку.

Так, коли в економіці має місце уповільнення або рецесія, уряд може проводити експансійну фінансову політику для стимулювання зростання. Цей підхід передбачає збільшення витрат на державні проекти та послуги, такі як розвиток інфраструктури, освіти й охорони здоров'я. Крім того, зниження податків використовується, щоб забезпечити домогосподарствам і підприємствам більший наявний дохід, заохочуючи споживання та інвестиції. У такий спосіб, вливаючи кошти в економіку, уряд прагне створити ефект мультиплікатора, коли нарощування витрат призводить до збільшення доходу та подальшої економічної активності. При цьому центральний банк також може проводити експансійну монетарну політику, що передбачає збільшення пропозиції грошей, зниження процентних ставок, розширення масштабів кредитних операцій банків з метою стимулювання сукупного попиту на ринку, поживлення економічної кон'юнктури, збільшення робочих місць та стимулювання бізнесової активності.

З іншого боку, коли економіка переживає високу інфляцію або перегрів, уряд може обрати рестрикційну фінансову політику, заходи якої передбачають уже скорочення державних витрат і збільшення податків для стримування сукупного попиту й контролю над інфляцією. Вилучаючи кошти з економіки, уряд прагне сповільнити витрати та запобігти надмірному зростанню цін. Однак впровадження стримувальних заходів вимагає виваженості і ретельного розгляду, оскільки вони можуть призвести до уповільнення економічного зростання і потенційної втрати робочих місць. А рестрикційна монетарна політика, у свою чергу, передбачає скорочення пропозиції грошей, підвищення процентних ставок, обмеження масштабів кредитних операцій банків з метою стримування надходження нових грошей в економіку і недопущення розвитку інфляційних процесів, а також обмеження бізнесової активності з тим, щоб не допустити перегріву економіки.

Таким чином, особливості взаємодії монетарної і фінансової політики визначаються загальною стратегією державного регулювання щодо антициклічного впливу на перебіг економічних процесів, за якого державі необхідно скорочувати витрати і збільшувати податки під час економічних підйомів і збільшувати витрати і знижувати податки під час економічних спадів і загрози рецесії. Реалізація такого регулювання має на меті забезпечення згладжування коливань ділових циклів, макроекономічну стабілізацію та ефективний соціально-економічний розвиток країни. У той же час потрібно враховувати, що така політика може одночасно призводити до виникнення бюджетного дефіциту в період економічної рецесії та бюджетного профіциту під час економічного зростання. Тому у рамках подібного циклічного розвитку бюджетні дефіцити одних років мають компенсуватися профіцитами інших років або, навпаки, профіцити повинні компенсуватися дефіцитами.

Однак ще видатний американський економіст Мілтон Фрідман звернув увагу на те, що при реалізації антициклічного регулювання економіки суми бюджетних профіцитів не рівні, а точніше, набагато менші, ніж суми бюджетних дефіцитів. У зв'язку з цим, він зазначав: «Коли приватні витрати із якої-небудь причини зменшуються, нам кажуть, що державні витрати повинні збільшуватися, щоб загальні

витрати залишалися стабільними; і навпаки, коли приватні витрати збільшуються, державні витрати повинні зменшуватися. На жаль, балансир не збалансований» [16]. Інакше кажучи, бюджети самі по собі не збалансовані й не призводять до профіциту, а лише забезпечують деяке скорочення дефіциту в періоди високих темпів економічного зростання. Це означає, що у переважній більшості випадків появі профіциту бюджету зазвичай значно довше передують дефіцити, що призводить до зростання загальної величини державного боргу. У кінцевому підсумку, дефіцит бюджету у переважній більшості країн набув хронічного характеру, що де-факто призвело до відмови від концепції дефіцит/профіцит у процесі антициклічного регулювання засобами фіскальної політики. І це послужило зайвим підтвердженням необхідності активізації усього доступного державі арсеналу засобів впливу на циклічний розвиток економіки, коли самих лише фіскальних засобів саме через бюджетні обмеження виявляється замало, а відтак потрібно задіювати ще і засоби монетарної політики, яка зводиться до економічного регулювання через механізми зміни пропозиції (маси) грошей та їх ціни (процентних ставок) на грошовому ринку. Збільшення пропозиції грошей, за інших рівних умов, зумовлює зниження проценту та зростання інвестицій, а також зростання платоспроможного попиту на ринках. Усе це на коротких часових інтервалах пожвавлює кон'юнктуру ринків і посилює стимули до розширення виробництва.

Так, пожвавлення ринкової кон'юнктури завдяки збільшенню сукупного попиту може забезпечуватися зниженням облікової ставки та збільшенням грошової маси в обігу (інструментів монетарної політики), а також зростанням бюджетних доходів та скороченням видатків (інструментів фіскальної політики). Стримування ринкової кон'юнктури досягається зменшенням сукупного попиту завдяки таким же інструментам, але протилежного спрямування. Наслідком поєднання монетарної рестрикції з фіскальною експансією є стимулювання сукупного попиту, що призводить до зростання ВВП при значному підвищенні інфляції. Високі відсоткові ставки, що передбачає жорстка монетарна політика, можуть призвести до двох наслідків стосовно державного боргу: позитивного – при зміцненні національної валюти, та негативного – при збільшенні вартості обслуговування державного боргу. За умов поєднання монетарної експансії з фіскальною рестрикцією відбувається зменшення дефіциту державного бюджету та утримання вартості обслуговування державного боргу, що досягається завдяки зниженню процентних ставок.

Із зазначеного вище випливає, що взаємозв'язок методів фіскальної та монетарної політики виявляється передусім у спільності цілей окремих їхніх груп. Так, збільшення облікової ставки у складі монетарної політики зумовлює відносне зростання дохідності державних цінних паперів та збільшення надходжень до бюджету від їх реалізації, оскільки вони стають більш привабливими для економічних агентів з точки зору розміщення їхніх коштів. Однак це, у свою чергу, сприяє зростанню бюджетних видатків на обслуговування зростаючого боргу, що в подальшому загострює проблему бюджетного дефіциту і пошуку адекватних джерел на його покриття. Подібний зв'язок можна виявити між механізмами взаємодії інших методів регулювання, що дає підстави розглядати заходи монетарної та фіскальної політики не як альтернативні, а в нерозривній

єдності, і враховувати на практиці не тільки їх прямі регулятивні наслідки, а й результати можливих змін у дії інструментів у процесі регулювання кон'юнктури фінансових ринків. Тому основними аспектами взаємодії монетарної і фінансової політики слід вважати такі, як: зниження рівня інфляції; забезпечення адекватної боргової політики держави; фінансування дефіциту державного бюджету, у тому числі шляхом випуску державних цінних паперів і монетизації державного боргу; стимулювання економічного зростання; управління дефіцитом платіжного балансу.

У цьому ряду цілей стримування інфляції та забезпечення протягом тривалого часу її низького рівня прийнято визначати як головне завдання монетарної політики. І уряд, і центральний банк несуть однакову відповідальність за виконання цього завдання в межах своїх функцій та наявних у їхньому розпорядженні інструментів. При цьому слід враховувати, що уряд має більше можливостей впливати на стримування інфляції пропозиції, а центральний банк – на стримування інфляції попиту. Разом ці можливості реалізуються шляхом застосування монетарного режиму, заснованого на таргетуванні інфляції. Однак, у зв'язку зі своєю специфікою та функціями центральний банк завжди більше уваги приділяє питанням стримування інфляції, ніж уряд. Разом із тим, в умовах воєнного стану потрібно розуміти, що економіка не може функціонувати аналогічним чином, як і в мирний період. Тому нові підходи до координації монетарної і фінансової політики повинні бути спрямовані передусім на сприяння розвитку бізнесу, стимулювання платоспроможного попиту та забезпечення стійкого економічного зростання, що є складовими довгострокової стратегії державної політики з подолання руйнівних наслідків воєнної агресії для нашої країни.

В Україні монетарна політика НБУ спрямовується на приведення інфляції, яка вимірюватиметься індексом споживчих цін у річному вимірі, до цілі 5% на належному горизонті політики, про що зазначається у відповідних програмних документах регулятора [17]. Інакше кажучи, Національний банк України при обранні цільових орієнтирів монетарної політики надалі продовжує дотримуватись хибної практики, розпочатої ще задовго до повномасштабної війни, щодо забезпечення режиму інфляційного таргетування, незважаючи на ті дисбаланси у фінансовому та реальному секторах, виникнення яких пов'язано із запровадженням воєнного стану.

В ідеалі НБУ вважає, що, проводячи політику інфляційного таргетування та змінюючи облікову ставку, він впливає на короткострокові ставки грошового ринку і через них на весь діапазон процентних ставок у фінансовому секторі економіки, стимулює заощадження, а відтак стримує інфляційний тиск. Однак потрібно враховувати, що підвищення відсоткових ставок за інших рівних умов суттєво послаблює кредитну активність комерційних банків, негативно впливаючи на сукупний попит та темпи зростання економіки. Інакше кажучи, спроба на практиці реалізувати режим інфляційного таргетування замість обмеження цінової динаміки негативно позначилася на масштабах кредитування банківською системою економіки та динаміці економічного зростання, зберігаючи при цьому інфляцію на досить високому рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка процентних ставок за банківськими кредитами і темпів інфляції

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Темпи зростання споживчих цін, %	4,6	-0,2	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7	9,8	4,1	5,0	10,0	26,6	5,1	12,0
Темпи росту цін виробників промислової продукції, %	14,1	0,4	1,7	31,7	25,5	35,8	16,6	14,3	-7,5	14,7	62,3	38,3	16,4	27,7
Облікова ставка НБУ, %	7,75	7,5	6,5	14,0	22	14	14,5	18,0	13,5	8,0	9,0	25,0	15,0	13,5
Середньо-зважена ставка за всіма інструментами рефінансування НБУ, %	12,4	8,1	7,2	15,6	25,2	17,4	16,1	19,2	18,4	7,9	7,7	19,8	26,1	16,2
Процентні ставки за кредитами банків підприємствам у національній валюті, %	14,7	17,3	15,2	16,7	21,4	17,7	15,1	18,1	18,0	11,1	9,7	16,5	19,4	16,1
Кредити, надані комерційними банками, млн. грн.	801809	815142	910782	1020667	981627	998682	1016657	1073131	971871	948386	1044049	1007648	997877	1106844
Динаміка ВВП, % до попереднього року	105,5	100,2	100	93,4	90,2	102,4	102,4	103,5	103,2	96,2	103,4	71,2	105,5	102,9

Джерело складене автором на основі: [19]

Як видно із наведених у таблиці 1 даних, за аналізований проміжок часу розмір облікової ставки НБУ, ставок за кредитами рефінансування та процентних ставок за банківськими кредитами в окремі періоди суттєво перевищували темпи інфляції, роблячи недосяжними кредити банків для значної частини підприємств із невисоким рівнем рентабельності. Національний банк стверджує, що ключова процентна ставка є невисокою, якщо брати до уваги не фактичну інфляцію, а прогнозну. Однак тоді не зовсім зрозуміло, яких інвесторів може зацікавити процентна ставка, яка базується не на прибутковості реального сектора. Крім того, така динаміка інфляції ніяк не може співвідноситися із проголошеною Національним банком в «Основних засадах грошово-кредитної політики» ціллю в 5%, а одним із головних прорахунків з боку регулятора була відмова підтримувати стабільний валютний курс гривні, внаслідок чого національна валюта зазнала кількарізового знецінення за останні десять років.

У реальній дійсності метою грошово-кредитної політики на сьогодні мало б бути насамперед підвищення ефективності її трансмісійного механізму [19]. Адже чіткість передачі сигналу від облікової ставки до фінансового сектора залежить від того, наскільки цей механізм здатний переводити грошові імпульси в економічні результати, а також від ролі фінансового сектора у русі грошових ресурсів в економіці, довіри населення та бізнесу до фінансових посередників. При цьому зниження інфляції може розглядатися лише як початковий етап у постановці завдань для трансмісійного

механізму грошово-кредитного регулювання, за допомогою якого мають долатися кризові явища, притаманні економіці воєнного періоду, а основним завданням монетарної політики в умовах стабілізації цінової динаміки має бути сприяння переорієнтуванню потоків капіталів з фінансового у реальний сектор економіки.

Однак на практиці регулятор обрав своєю головною і єдиною ціллю зниження інфляції, в якості головного засобу боротьби із якою він використовує підвищення процентних ставок. Тому нині результатом реалізації здійснюваної монетарної політики Національного банку України та кредитної політики комерційних банків стала спотворена структура активів банківського сектора, коли частка кредитного портфеля у вигляді наданих суб'єктам господарювання і фізичним особам кредитів становить не більше третини від загального обсягу активів банків (31,4%). У той же час, кошти банків, інвестовані у депозитні сертифікати НБУ, розміщені на рахунках в НБУ та інших банках, а також вкладені у державні цінні папери, сумарно становлять на сьогодні аж 62% загального обсягу активів банківської системи, що може свідчити про зведення нанівець фундаментальної функції банків щодо організації кредитних відносин в суспільстві через фінансове посередництво і трансформування заощаджень у інвестиції. Зростання обсягу інвестицій банків у державні цінні папери та депозитні сертифікати НБУ, а не в реальний сектор свідчить про перекладання комерційними банками ризиків із економіки на державу та істотне зменшення їх схильності до ризику загалом, що активно підтримується діями Національного банку і його процентною політикою. Тільки за результатами 2024 року внаслідок такої політики банки отримали 103,7 млрд грн прибутку.

Така монетарна політика НБУ суперечить уже завданням фінансової політики уряду щодо акумуляції бюджетних ресурсів і їх оптимального витрачання, адже внаслідок високих процентних ставок зростають виплати з бюджету за державними борговими зобов'язаннями, що лише додатково обтяжує і без того зростаючий за останній період обсяг державного боргу, який сягнув на сьогодні уже майже 7,5 трлн грн або близько 180 млрд дол. США (див. табл. 2). При цьому важливим є той факт, що державний та гарантований державою зовнішній борг становить 5573,03 млрд грн (74,50 % загальної суми боргу), або 134,08 млрд дол. США, а державний та гарантований державою внутрішній борг – 1907,30 млрд грн (25,5 % суми боргу), або 45,89 млрд дол. США, тобто три четверті державного боргу – це зобов'язання перед зовнішніми кредиторами, на що потрібно звертати увагу, якщо вести мову про реалізацію НБУ режиму вільного плавання валютного курсу гривні і її систематичної девальвації стосовно іноземних валют, що автоматично збільшує тягар обслуговування зовнішнього боргу.

Слід зазначити, що внаслідок достатньо високих процентних ставок і воєнних ризиків рівень банківського кредитування економіки суттєво скоротився, а натомість істотно зросло навантаження на державний бюджет унаслідок необхідності здійснення масштабних процентних виплат за борговими зобов'язаннями, що лише додатково обтяжує і без того зростаючий за останній період обсяг державного боргу. Національний банк України має можливість самостійно встановлювати облікову ставку, яка і визначає розмір процентних платежів за обслуговування боргу, котрі йому сплачує міністерство фінансів за рахунок державного бюджету. Тому збільшення процентних виплат за такими запозиченнями фактично означає недоотримання

коштів у бюджет для здійснення важливих державних витрат, в тому числі і на воєнні потреби. Водночас така процентна політика НБУ визначає стимули до спрямування грошових коштів із реальної економіки у фінансовий сектор, а не навпаки.

Таблиця 2

Державний та гарантований державою борг України, млрд грн

	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024	30.04.2025
Державний борг	2 259,23	2 362,72	3 715,13	5 188,09	6 692,47	7 207,22
Внутрішній борг	1 000,71	1 062,56	1 389,69	1 587,70	1 863,13	1 829,70
Зовнішній борг	1 258,52	1 300,16	2 325,44	3 600,39	4 829,34	5 377,52
Гарантований державою борг	292,65	309,34	360,43	331,54	288,51	273,10
Внутрішній борг	32,24	49,04	72,20	68,80	69,36	77,60
Зовнішній борг	260,41	260,30	288,24	262,75	219,15	195,50
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	2 551,88	2 672,06	4 075,57	5 519,64	6 980,99	7 480,33

Джерело: складено автором на основі: [20]

Звісно, на операційному рівні координація монетарної та фіскальної політики базується на необхідності використання державних цінних паперів у операціях на грошовому ринку. При цьому державні запозичення як джерело покриття дефіциту бюджету є ще й важливим інструментом регулювання кількості грошей в обігу і величини грошової маси. Однак неприйнятність нинішньої ситуації в Україні визначається високим ступенем залежності формування дохідної бази державного бюджету саме від позичених коштів, а не податкових платежів, розмір яких не може покривати зростаючі бюджетні витрати в умовах воєнного стану. Тому потрібна адекватна монетарна політика, спрямована на поступове зниження процентних ставок з тим, щоб не перешкоджати вкладенню банківських ресурсів у реальний сектор, одночасно скорочуючи надмірні втрати державного бюджету через обслуговування боргу і недоотримання перерахувань прибутку від НБУ. У період, коли економіка знаходиться під впливом шоку, як у випадку воєнного стану в Україні, що позначається на динаміці попиту, центральний банк не тільки може, але й вочевидь повинен допустити певне зростання цін з метою пом'якшення спаду виробництва, адже монетарна політика має ряд переваг перед фіскальною політикою. Насамперед вона характеризується швидкістю і гнучкістю, а оскільки проводиться центральним банком, а не парламентом країни, то зазвичай ізольована від політичного лобізму.

Окремі негативні моменти монетарної політики полягають у тому, що вона здійснює лише непрямий вплив на комерційні банки з метою регулювання динаміки пропозиції грошей. З іншого боку, проведення фіскальної політики ускладняється потребою одночасного збільшення обсягів виробництва і зниження темпів інфляції, а тому для забезпечення економічного зростання потрібно встановити оптимальну податкову ставку, яка б змогла просто коректувати та забезпечувати одночасне

стимулювання підприємницької діяльності та збільшення надходжень до державного бюджету. Заходи фіскальної політики базуються на прямих, нееквівалентних вилученнях грошових коштів в економічних агентів чи таких же нееквівалентних вливаннях їм фінансових ресурсів. Тому стимулюючий вплив цих заходів на поведінку економічних агентів порівняно низький, що вимагає досить обережного, добре виваженого їх застосування. Саме для вирішення цієї проблеми у контексті стратегічної мети держави із забезпечення економічного зростання необхідна чітка система координації фіскальної і монетарної політики, яка буде спрямовуватись на забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку економіки.

Що ж до ефективності фіскального регулювання та його впливу на динаміку економічного розвитку, то воно значною мірою залежить від повноти реалізації податкового потенціалу держави. Фіскальна політика зводиться до економічного регулювання через механізми оподаткування, інших вилучень до централізованих фондів фінансових ресурсів, фінансування витрат держави, пов'язаних з виконанням нею своїх суспільних функцій. Ця політика забезпечує можливість безпосередньо впливати як на сукупний попит, так і на сукупну пропозицію. Якщо рівень фіскальних вилучень доходів економічних суб'єктів зростає, це зменшує їхні можливості і послаблює стимули до нарощування інвестицій, розширення виробництва, що пригнічує сукупну пропозицію та економічну активність. Якщо ж зростають витрати на фінансування державного споживання, то це веде до збільшення номінального національного доходу та сукупного платоспроможного попиту на ринках, що активізує їх кон'юнктуру і певною мірою сприяє розвитку виробництва.

Однак війна визначає величезний фінансовий тягар для держави, а тому цілком закономірним є значне розширення дефіциту державного бюджету у цей період. Оборонні видатки бюджету зараз мають пріоритетне значення, а всі інші державні витрати, пов'язані із соціально-економічними програми, вимушено фінансуються на мінімально необхідному рівні. Саме монетизація бюджетного дефіциту центральним банком дозволяє оперативно профінансувати нестачу коштів для держави, що в окремі моменти вкрай важливо, у тому числі для обороноздатності країни. Утім, це дає змогу лише частково вирішити проблему, позаяк масштабне фінансування бюджетного дефіциту, якщо воно триває роками, може, навпаки, завдати нищівного удару макрофінансовій стабільності та грошовій системі. А тому Національний банк України ще на початку війни зобов'язався обмежити фінансування уряду покриттям лише критичних видатків і зберігати максимальну прозорість у висвітленні таких операцій. Річ утім, що наслідки таких дій центрального банку є доволі суперечливими, оскільки така політика спрямована на підтримку бюджетних витрат, в той час як економіка в цілому залишається в поганому становищі, позаяк рівень безробіття залишається високим, а перспективи економічного зростання суперечливими.

Потрібно наголосити, що розробка принципів і механізмів координації монетарної і фіскальної політики держави повинна здійснюватися на основі чіткого визначення відповідальності окремих органів державної влади, строків і умов проведення запланованих заходів. Це передбачає необхідність використання інструментів і методів монетарної та фіскальної політики для управління рівнем інфляції, дефіцитом державного бюджету і стійкістю державного боргу, що може здійснюватися шляхом:

визначення постійно діючих органів і механізмів, що забезпечують взаємодію центрального банку та уряду в процесі вироблення та реалізації фінансової політики держави; законодавчого та нормативно-правового врегулювання механізмів і процедур розробки та узгодження основних параметрів і показників економічної, грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики; визначення та постійної підтримки механізмів взаємодії уряду та регуляторів фінансового ринку.

Висновки. Основними стратегічними цілями фінансової і монетарної політики держави має бути помірне та стійке економічне зростання, високий рівень зайнятості, стабільність цін та валюти, зовнішньоекономічна рівновага. Дані цілі являють собою субординовану систему, елементи якої взаємопов'язані і взаємозумовлені в тому сенсі, що будь-яка з них може сприяти або перешкоджати досягненню іншої. А тому для досягнення указаних цілей, а також підтримання макрофінансової стабільності і поступового створення умов для поступового переходу до забезпечення стійкого росту економіки державі необхідна чітка система координації фінансової і монетарної політики.

Однак, замість підтримки економічної стабільності, перехід НБУ до режиму інфляційного таргетування, що супроводжувався валютною лібералізацією, став гальмом розвитку банківського кредитування. Проведення Національним банком рестрикційної монетарної політики, заснованої на підвищенні облікової ставки та встановленні надвисокої прибутковості за депозитними сертифікатами створювала по суті об'єктивні передумови для обмеження кредитної активності комерційних банків у реальному секторі з огляду на можливість вкладення їх власних ресурсів у фактично безризикові активи у вигляді цінних паперів НБУ чи держави. Результатом реалізації такої монетарної політики Національного банку України та кредитної політики самих комерційних банків стала спотворена структура активів банківської системи, коли частка кредитного портфеля у вигляді наданих суб'єктам господарювання і фізичним особам кредитів становить лише близько п'ятої частини від загального обсягу активів банків. Отже, Національний банк України по суті нівелював функції банківського сектора як фінансового посередника, водночас своєю процентною політикою підриваючи цілі фінансової політики держави щодо оптимізації механізму обслуговування державного боргу.

В умовах воєнного стану необхідність ефективної взаємодії фінансової та монетарної політики відчувається з особливою гостротою з огляду на безпосередній вплив монетарних інструментів щодо управління ринковою нормою процента на фінансові можливості уряду із акумулювання необхідних надходжень до бюджету через механізм державного боргу, а також формування витратної частини бюджетних ресурсів на його подальше обслуговування. Важливо при цьому, щоб реалізація жорсткої та незалежної монетарної політики центральним банком не суперечила цілям фінансової політики держави щодо наповнення бюджету та не зумовлювала роботу грошових ресурсів винятково у замкнених межах фінансового сектора, як це має місце в Україні у сучасний період.

Список використаних джерел:

1. Christ C. F. On Fiscal and Monetary Policies and the Government Budget Restraint. *The American Economic Review*. 1979. Vol. 69, No. 4 (Sep.). pp. 526-538.

2. Sargent T. J., Wallace N. Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*. Fall. 1981. pp. 5-17.
3. Leeper E. M. Equilibria Under 'Active' and 'Passive' Monetary and Fiscal Policies. *Journal of Monetary Economics*. 1991. No. 27. pp. 129-147.
4. Sims C. A. A Simple Model for Study of the Determination of the Price Level and the Interaction of Monetary and Fiscal Policy. *Economic Theory*. 1994. No. 4. pp. 381-399.
5. Woodford M. Fiscal Requirements for Price Stability. *Journal of Money, Credit, and Banking*. 2001. No. 33. pp. 669-728.
6. Cochrane J. H. Long Term Debt and Optimal Policy in the Fiscal Theory of the Price Level. *Econometrica*. 2001. No. 69. pp. 69-116.
7. Drazen A. Tight Money and Inflation. Further Results. *Journal of Monetary Economics*. 1984. No. 15. pp. 113-120.
8. Tabellini G. Money, Debt and Deficits in a Dynamic Game. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 1986. No. 10. pp. 427-442.
9. Bovenberg L., Aarle B., Raith M. Monetary and Fiscal Policy Interaction and Government Debt Stabilization. *Journal of Economics*. 1995. No. 62(2). pp. 111-140.
10. Beetsma R., Bovenberg L. Does Monetary Unification Lead to Excessive Debt Accumulation? *Journal of Public Economics*. 1999. No. 74. pp. 299- 325.
11. Andersen T., Schneider F. Coordination of Fiscal and Monetary Policy under Different Institutional Arrangements. *European Journal of Political Economy*. 1986. No. 2(2). pp. 169-191.
12. Dixit A., Lambertini L. Interactions of Commitment and Discretion in Monetary and Fiscal Policies. *American Economic Review*. 2003. No. 93. pp. 1522-1542.
13. Schmitt-Grohe S., Uribe M. Optimal fiscal and monetary policy in a medium-scale macroeconomic model. *European Central Bank Working Paper Series*. April 2006. No. 612. 62 p.
14. Portes J., Wren-Lewis S. Issues in the Design of Fiscal Policy Rules. *CFM discussion paper series*. July 2014. No. 12. 33 p.
15. Leeper E., Leith C. Understanding Inflation as a Joint Monetary-Fiscal Phenomenon. *National Bureau of Economic Research Working Paper*. January 2016. No. w21867. 120 p.
16. Friedman M. *Capitalism and Freedom*: Fortieth Anniversary Edition. University of Chicago Press, 2002. 208 p.
17. Національний банк України. Основні засади грошово-кредитної політики на середньострокову перспективу. Затверджено рішенням Ради НБУ №16-рд від 11 вересня 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_11092024_16-rd
18. Національний банк України. Грошово-кредитна статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>
19. Дзюблук О. В. Оптимізація передавального механізму грошово-кредитної політики центрального банку. *Вісник Національного банку України*. 2003. №1. С. 32-37.
20. Міністерство фінансів України. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України станом на 30.04.2025. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>

References

1. Christ, C. F. (1979). On Fiscal and Monetary Policies and the Government Budget Restraint. *The American Economic Review*, no. 69(4), pp. 526-538.

2. Sargent, T. J. & Wallace, N. (1981). Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, Fall, 5-17.
3. Leeper, E. M. (1991). Equilibria Under 'Active' and 'Passive' Monetary and Fiscal Policies. *Journal of Monetary Economics*, 27, 129-147.
4. Sims, C. A. (1994). A Simple Model for Study of the Determination of the Price Level and the Interaction of Monetary and Fiscal Policy. *Economic Theory*, 4, 381-399.
5. Woodford, M. (2001). Fiscal Requirements for Price Stability. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 33, 669-728.
6. Cochrane, J. H. (2001). Long Term Debt and Optimal Policy in the Fiscal Theory of the Price Level. *Econometrica*, 69, 69-116.
7. Drazen, A. (1984). Tight Money and Inflation. Further Results. *Journal of Monetary Economics*, 15, 113-120.
8. Tabellini, G. (1986). Money, Debt and Deficits in a Dynamic Game. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 10, 427-442.
9. Bovenberg, L., Aarle, B. & Raith, M. (1995). Monetary and Fiscal Policy Interaction and Government Debt Stabilization. *Journal of Economics*, 62(2), 111-140.
10. Beetsma, R. & Bovenberg, L. (1999). Does Monetary Unification Lead to Excessive Debt Accumulation? *Journal of Public Economics*, 74, 299- 325.
11. Andersen, T. & Schneider, F. (1986). Coordination of Fiscal and Monetary Policy under Different Institutional Arrangements. *European Journal of Political Economy*, 2(2), 169-191.
12. Dixit, A. & Lambertini, L. (2003). Interactions of Commitment and Discretion in Monetary and Fiscal Policies. *American Economic Review*, 93, 1522-1542.
13. Schmitt-Grohe, S. & Uribe, M. (2006, April). Optimal fiscal and monetary policy in a medium-scale macroeconomic model. *European Central Bank Working Paper Series*, 612.
14. Portes, J. & Wren-Lewis, S. (2014, July). Issues in the Design of Fiscal Policy Rules. *CFM discussion paper series*, 12.
15. Leeper, E. & Leith, C. (2016, January). Understanding Inflation as a Joint Monetary-Fiscal Phenomenon. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, w21867.
16. Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*: Fortieth Anniversary Edition. University of Chicago Press.
17. National Bank of Ukraine. (2024). *Basic principles of monetary policy for the medium term*. Approved by the decision of the NBU Council, No. 16-rd dated September 11, 2024. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_11092024_16-rd [in Ukrainian].
18. National Bank of Ukraine. (2025). *Monetary and Credit Statistics*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>
19. Dziubliuk, O. V. (2003). Optimization of the transmission mechanism of the central bank's monetary policy. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 1, 32-37. Retrieved from: <https://journal.bank.gov.ua/archive/2003/1.pdf> [in Ukrainian].
20. Ministry of Finance of Ukraine. (2025). *State debt and State guaranteed debt of Ukraine on 30.04.2025*. Retrieved from: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>

УДК: 339.9:656.073.5

Олена Запорожець

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет,
м. Одеса, Україна
zapolena.fed@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2340-3948

ЕТАПИ ЗАХОДІВ КОНТРОЛЮ ПРАВИЛЬНОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ТОВАРІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Olena Zaporozhets

Ph. D. (Economic), Assoc. Prof.
Odesa National Economic University,
Odesa, Ukraine

STAGES OF MEASURES TO CONTROL THE CORRECTNESS OF DETERMINING THE CUSTOMS VALUE OF GOODS IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

Анотація. Тривала військова агресія РФ проти України стала непередбачуваним чинником, що кардинально змінив безпекове та економічне середовище держави. У сучасних умовах зростають загрози життю громадян і національній безпеці, що потребує перегляду підходів до реалізації митної політики. Дослідження спрямоване на аналіз та обґрунтування актуальних завдань посадових осіб митних органів України, зокрема в частині адаптації компетенцій і навичок у сфері митної справи. Особлива увага приділяється підвищенню ефективності контролю правильності визначення митної вартості товарів за напрямками їх класифікації та країни походження та зміцненню основних функцій митних органів, що відіграють важливу роль у забезпеченні економічної та національної безпеки держави.

Ключові слова: митна вартість, митне адміністрування, митний режим імпорту, митний контроль і митне оформлення, зовнішньоекономічна діяльність.

Abstract. The prolonged military aggression of the RF against Ukraine has become an unpredictable factor that has radically altered the country's security and economic environment. In the current conditions, threats to citizens' lives and national security are increasing, necessitating a revision of approaches to the implementation of customs policy. This study is aimed at analyzing and substantiating the current tasks of officials of the customs authorities of Ukraine, particularly in terms of adapting competencies and skills in the field of customs affairs. Particular attention is paid to enhancing the efficiency of control over

the accuracy of determining the customs value of goods in terms of their classification and country of origin, as well as to strengthening the core functions of customs authorities, which play an important role in ensuring the economic and national security of the state.

Key words: *customs value, customs administration, import customs regime, customs control and clearance, foreign economic activity.*

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Попри триваючу війну та складні безпекові умови, національні інституції, відповідальні за митне адміністрування та регуляторну політику у сфері зовнішньоекономічної діяльності, продовжують впровадження системних трансформацій. Основною метою цих змін є забезпечення стабільного зростання надходжень до Державного бюджету України за рахунок ефективного адміністрування митних платежів.

Водночас сучасні виклики зумовлюють необхідність переосмислення підходів до організації митної справи. Особливого значення набуває інтеграція наукових підходів і методологій, що сприяють реалізації прогресивних інструментів, зокрема заходів, передбачених в межах «митного безвізу» з Європейським Союзом та країнами-учасницями Конвенції про процедуру спільного транзиту NCTS (New Computerized Transit System), а також впровадження митних спрощень, спрямованих на оптимізацію процедур митного контролю та оформлення. Додатковими пріоритетами є розвиток цифрових технологій для аналізу комерційних даних, автоматизація процесів митного адміністрування та розширення міжнародного співробітництва, обмін інформацією, документами для контролю правильності визначення митної вартості. Зазначені напрямки покликані не лише підвищити прозорість і ефективність системи митного адміністрування, а й сформувати стабільне економічне підґрунтя для відновлення та подальшого сталого розвитку України в умовах післявоєнного відбудовчого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які розглядають досліджувану проблему, на яку спираються автори, виявлення недосліджених аспектів проблеми, якій присвячена публікація. У наукових працях провідні українські дослідники-фахівці митної справи такі як І. Бережнюк, І. Биков, О. Борисенко, А. Войцешук, О. Гребельник, М. Каленський, В. Науменко, П. Пашко, Л. Прус, Т. Руда, В. Суворов, С. Терещенко, значну увагу приділяють питанням адміністрування митних платежів і особливостям функціонування механізму оцінювання якості та відповідності товарів митним вимогам. Науковцями проведено комплексну діагностику процедур контролю правильності визначення митної вартості, а також окреслено ключові проблеми, пов'язані з ризиками подання неповної або недостовірної інформації щодо складових, які формують митну вартість переміщуваних товарів. Підкреслюється необхідність обґрунтування митної вартості на основі об'єктивних, документально підтверджених даних. Однак попри наявні напрацювання, низка аспектів цієї проблематики потребує подальшого вивчення з огляду на зміну зовнішньоекономічної ситуації, безпекових викликів та актуалізацію потреб спрощення і пришвидшення митного контролю. У цьому контексті особливої уваги заслуговує розробка й застосування системи об'єктивних параметрів, критеріїв та індикаторів ризику, що виявляються

підрозділами митного оформлення під час здійснення митного контролю. Їх необхідно враховувати для формування ефективних профілів ризику – інструментів механізму контролю достовірності ціноутворення для товарних груп згідно з УКТ ЗЕД, а також об'єктивності включення інших витрат, що формують рівень митної вартості станом на дату, наближену до митного оформлення.

В умовах глобальних дисбалансів та з урахуванням наукових здобутків, сформованих у нових реаліях, метою дослідження є обґрунтування системного підходу до впровадження заходів митного контролю товарів. Зокрема, дослідження зосереджене на перевірці числового значення заявленої митної вартості під час декларування товарів на підставі підтвердних товаросупровідних документів відповідно до вимог митного законодавства України та норм міжнародного права у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На законодавчому рівні безпосередньо застосована широко вживана в сучасній економічній науці термінологія «митна вартість товарів», які переміщуються через митний кордон України. Це вартість, яка базується на ціні, що фактично сплачена або підлягає сплаті за товари [1]. Функція контролю правильності визначення митної вартості товарів покладено на митні органи держави. Дотримуючись норм національного законодавства, слід акцентувати увагу на особливостях, де чисельне значення митної вартості застосовується до товарів, які заявлені у митний режим імпорту та окремо до товарів, заявлених у митних режимах, відмінних від митного режиму імпорту, як провідного інструменту для забезпечення ефективної реалізації фіскальної функції митних органів – основного елементу системи економічної безпеки у формуванні національної безпеки [1]. За офіційними даними Державної митної служби України спостерігається динаміка зростання надходжень від мита, акцизного податку, податку на додану вартість до Державного бюджету України за роки воєнного стану, що наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка надходжень до Державного бюджету України
від митних платежів за воєнний час (за 1 квартал 2022-2025 рр.) млрд грн**

Нараховано та сплачено	1 квартал 2022 року	1 квартал 2023 року	1 квартал 2024 року	1 квартал 2025 року
митні платежі	84,6	100,9	136,8	152,8

Як видно з табл. 1, всупереч жорстким обставинам війни результативність роботи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та виконання митними органами не тільки фіскальних, а швидше контрольних, економічних функцій для регулювання зовнішньоекономічних операцій, є вагомими показниками динаміки зростання, бюджетних надходжень. В практичній площині товари ввозяться з різною метою відповідно до митного режиму, за обраними методами щодо їх визначення, за міжнародними правилами митної оцінки, що не виключає ймовірність потенційних ризиків під час контролю правильності визначення митної вартості. Декларант зобов'язаний заявляти митну вартість визначену ним самостійно, у тому числі

за результатами консультацій із митним органом з дотриманням норм митного законодавства. Відомості про митну вартість товарів використовуються для цілей:

- нарахування митних платежів;
- застосування заходів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- ведення митної статистики;
- розрахунку податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки [1].

У межах повноважень митний орган зобов'язаний здійснювати контроль правильності заявленої митної вартості шляхом перевірки числового значення, а саме – наявності в поданих товаросупровідних документах усіх відомостей, що підтверджують числові значення складових митної вартості товарів, які узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Архітектоніка декларованої митної вартості

Ціна	додаються	Витрати (складові митної вартості)*	Нормативні акти
ціна, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за оцінювані товари (відповідно до умов зовнішньоторговельного контракту)	+	• витрати на транспортування оцінюваних товарів до аеропорту, порту або іншого місця ввезення на митну територію України; • витрати з навантаження, вивантаження та обробку оцінюваних товарів, пов'язані з їх транспортуванням до аеропорту, порту або іншого місця ввезення на митну територію України; • витрати на страхування товарів.	п. 5, 6, 7 ч. 10 ст. 58 [1]

* якщо вони не включалися до ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті

Адміністративна складова управлінських процесів стосовно визначення і контролю митної вартості товарів виконується підрозділом митного оформлення (або у складних випадках спеціалізованим підрозділом митного органу), який має право, упевнюватися в достовірності або точності будь-якої заяви, документа чи розрахунку, поданих для цілей визначення митної вартості та застосовувати інші, форми митного контролю, передбачені Митним кодексом України. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна потреба у реалізації управлінсько-розпорядчого процесу, що здійснюється за допомогою певного механізму контролю правильності визначення митної вартості, який містить сукупність заданих цілей, виконуваних функцій, принципів та використовуваних методів, які у взаємодії сприяють ефективному функціонуванню системи митного адміністрування в цілому.

Цілісність механізму досягається завдяки сукупності взаємопов'язаних процесів, що виступають функціональними елементами контролю митної вартості. Ці елементи регламентують не лише виконання обов'язків, але й забезпечують реалізацію прав як декларанта, так і повноважень митного органу, переважно в межах відповідної зони діяльності митниці. Застосування механізму управління

процесами контролю чисельного значення митної вартості, визначеної за ціною договору (контракту), у межах митного оформлення дозволяє: посилити гарантії захисту економічних інтересів держави, сприяти забезпеченню національної безпеки, створити передумови для захисту вітчизняних суб'єктів господарювання, особливо в умовах воєнного стану.

В цьому контексті запропоновано розглянути окремий проект механізму управління процесами контролю декларованої митної вартості товарів, узагальнений у табл. 3.

Таблиця 3

Механізм функціонування заходів контролю правильності визначення митної вартості товарів (вартість операції)

№ з/п	Етапи контролю правильності визначення митної вартості	Зміст і форма контролю	Сутність окремих факторів ризику	Нормативні акти
			Ризики недостовірності декларування товарів, заявлених у митний режим імпорту	
1	2	3	4	5
Зобов'язання митного органу: застосування форм контролю				
1	Перевірка документів та відомостей, що підтверджують числові значення складових митної вартості товарів та відомостей щодо ціни		Виправлення/підчищення/ознаки сканування у полях/графах, які визначають вагу, вартість, найменування товарів, назву компанії, інші відомості для цілей митного контролю та оформлення; ознаки сканування: розміщення логотипів, підписів, печаток або дрібних елементів (рисок, крапок, тощо), таким чином, що вони співпадають одночасно у декількох документах компанії, що може свідчити про порушення митних правил.	п.1 ч.4 ст. 54, 55, 56, 335 [1], [9]
Повноваження митного органу: застосування форм контролю				
2	Упевнитися в достовірності або точності будь-якої заяви, документа чи розрахунку поданих для цілей визначення митної вартості товару		Надані рахунок-фактура, проформа-інвойс, пакувальний лист, довідка та/або рахунок транспортних витрат, при відкритті яких відбувається відкриття через текстовий редактор (зокрема Microsoft Word); подані для митного контролю документи містять елементи (підписи, печатки, номери), відомості (посилання на них), інші. Види підтвердження автентичності, виконані з використанням унікальних електронних ідентифікаторів (QR-код, штрих-код, цифровий код тощо), які при перевірці із застосуванням відповідних технічних засобів не перетворюються на візуальну форму, придатну для сприйняття її змісту людиною, та/або не верифікуються, що є ризиком подання до митного оформлення документів, отриманих незаконним шляхом.	ч.5 ст. 54 [1], [9]

Продовження табл. 3

1	2	3	4
3	Перевіряти інформацію імпортерів щодо визначення повноти і правильності митної вартості	Складність здійснення контролю за господарською діяльністю фізичних осіб; чисельні випадки виявлення порушень порядку переміщення через митний кордон товарів мають відповідну характеристику. Митне оформлення товарів в обсягах, які значно перевищують розміри статутного фонду підприємства. Наявність інформації, отриманої від правоохоронних органів, з відкритих джерел інформації або завдяки власним напрацюванням (аналізу та накопичення	ст. 17, Дод. ІІ, пар. 6 [2], [9]
4	Підстави витребування додаткових документів у декларанта:	1) наявність розбіжностей у документах, які мають вплив на правильність визначення митної вартості; 2) наявність ознак підробки документів; 3) відсутність у документах усіх відомостей, що підтверджують числові значення складових митної вартості товарів, чи відомостей щодо ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари	ч. 3 ст. 53 [1], ст. 17 [2], [9]
Зобов'язання декларанта, який заявляє митну вартість товарів:			
5	Заявляти митну вартість товарів під час декларування	визначену самостійно, у тому числі за результатами консультацій із митним органом	Роз. VIII, ст. 52 [1]
6	Подавати митному органу документи, які підтверджують митну вартість товарів:	достовірні відомості про визначення митної вартості, які повинні базуватися на об'єктивних, документально підтверджених даних, що піддаються обчисленню	первинний документ - документ, який містить відомості про господарську операцію, складені у паперовій або в електронній формі, мають обов'язкові реквізити
6.1	декларація митної вартості, де наводяться відомості про метод визначення митної вартості товарів, числове значення митної вартості товарів та її складових, умови зовнішньоекономічного договору, що мають відношення до визначення митної вартості товарів, та надані документи, що підтверджують зазначене	Роз. Б «Складові митної вартості, гривень» зазначаються витрати, що не включені до ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті, підтверджені документально (договорами, рахунками, товаротransпортними накладними, розрахунками на основі транспортних тарифів)	ймовірність розбіжностей відомостей, що містять первинні документи
			ст. 52, 53, ч. 10 ст. 58 [1]; [8]

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
6.2	зовнішньоекономічний договір (контракт) або документ, який його замінює	непідтвердження характеру прямого (код 4104) зовнішньоекономічного контракту купівлі-продажу, стороною якого є виробник товарів	відсутні відомості, інформація щодо виробника товару у поданих до митного оформлення товаросупровідних документах та/або фотографіях, здійснених під час митного огляду товару	[1; 6]
6.3	рахунок-фактура (інвойс) або рахунок-проформа (якщо товар не є об'єктом купівлі-продажу);	Знижка: «дійсна вартість» товару представлена ціною, зазначеною у рахунку, за яку, під час/в місці, визначеними законодавством імпортуючої країни. Стандартне розуміння «умов повної конкуренції»	такий чи подібний товар продається або пропонується до продажу при звичайному ході торгівлі за умов повної конкуренції. дозволяє стороні не враховувати при розгляді ціни, які включають спеціальні знижки лише для ексклюзивних агентів.	[4;5]; ст. VII [2]; прим. та дод. полож. до ст. VII [2]
6.4	якщо рахунок сплачено, - банківські платіжні документи, що стосуються оцінюваного товару;	повноту інформації забезпечує платник з урахуванням вимог законодавства України, який заповнює реквізит «Призначення платежу» в іноземній валюті або банківських металах	відповідність даних таким чином, що забезпечує повну інформацію про платіж та документи, на підставі яких здійснюється перерахування бенефіціару коштів в іноземній валюті або банківських металах.	п. 2.2 [3], п.198.1 [7]
6.5	за наявності - інші платіжні та/або бухгалтерські документи, що підтверджують вартість товару та містять реквізити, необхідні для ідентифікації ввезеного товару;	відстрочка платежу(більше ніж пів року/рік): поставка товару з таким відстроченням по оплаті також може розглядатись як прихований лізинг, відсутнє підтвердження виробника та торгівельної марки	щодо якого передбачаються лізингові платежі, які не розглядаються як частина митної вартості лише за певних умов; безпосередньо впливає на вартість товару	ч. 5 ст.51 [1]

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
6.6	транспортні (перевізні) документи, якщо за умовами поставки витрати на транспортування не включені у вартість товару, а також документи, що містять відомості про вартість перевезення оцінюваних товарів; експедирування за договором транспортного експедирування із застосуванням комбінованих видів транспорту, через морські порти європейських країн з подальшим перевантаженням на автомобільні, залізничні види транспорту	рахунок-фактура (акт виконаних робіт (наданих послуг)) із реквізитами сторін, суму та умови платежу, відомості, відповідно до яких встановлюється належність послуг до товарів, можливого зберігання їх за кордоном, подвійного завантаження/розвантаження (з корабля та/або місця зберігання в залізничні цистерни «вузької колії» та подальше перевантаження в залізничні цистерни «широкої колії»	ризики невиключення витрат розвантаження з корабля; зберігання придбаного товару за кордоном; навантаження в залізничні вагони «вузької» чи широкої колії на території інших країн; перестановку колісних пар; інформації з вартості послуг за всіма складовими маршруту міжнародного перевезення за єдиним міжнародним перевізним документом	ч. 2 ст. 53; ч. 10 ст. 58 [1]; п.190.1 [7]
6.7	ліцензія на імпорт товару, якщо імпорт товару підлягає ліцензуванню;	подається уразі декларування товарів, які містяться в щорічному переліку товарів, імпорт яких підлягає ліцензуванню.	Переліки товарів, імпорт яких підлягає ліцензуванню, затверджується постановою Кабінету міністрів України	ст. 52 [1]
6.8	якщо здійснювалося страхування, - страхові документи, а також документи, що містять відомості про вартість страхування	надання до митного оформлення страхового полісу, листа, сертифікату	згідно з Інкотермс 2020 на умовах поставки CIF на продавця покладатиметься обов'язок забезпечення морського страхування на користь покупця проти ризику втрати чи пошкодження товарів під час перевезення (або відомості, що страхування не здійснювалось, що суперечить даним інвойсу)	ч. 10 ст. 58 [1]

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
7	Нести всі додаткові витрати	пов'язані з коригуванням митної вартості або наданням митному органу додаткової інформації.		ст. 52 [1]
Повноваження митного органу: застосування форми контролю				
8	За результатами здійснення контролю правильності визначення митної вартості товарів	митний орган визнає заявлену декларантом митну вартість	митний орган приймає письмове рішення про коригування митної вартості	ст. 7, 52, п. 2 ч. 6 ст. 54, 55 [1], ст. VII [2], [9]
9	Проводити перевірки правильності визначення митної вартості товарів після їх випуску	Документальна перевірка Документальні виїзні перевірки Проведення зустрічних звірок Документальні невиїзні перевірки з оформленням результатів перевірок	можуть бути використані: документи, податкова інформація; експертні висновки; судові рішення; отримані від уповноважених органів (організацій) іноземних держав	ст. 54, 345-354 [1]; ч. 1 [9]
10	Взяття проб (зразків) товарів	перевірки задекларованої митної вартості товарів	Декларанти мають право бути присутніми під час взяття проб (зразків) товарів посадовими особами митного органу та інших державних органів.	п. 2, 7, 8 ст. 356 [1], [9]
11	Звертатися до митних органів інших країн із запитом	щодо надання відомостей, необхідних для підтвердження достовірності заявленої митної вартості	направлення запитів Державної митної служби України до митних служб іноземних держав або їх інформування	п. 5 ст. 54 [1], [9]
12	Обмінюватися інформацією, що стосується митної вартості товарів з митними органами іноземних держав	в електронній формі у форматі міжнародних стандартів обміну електронною інформацією	із використанням інформаційних технологій, за умов дотримання вимог щодо її конфіденційності	п. 6 ст. 54 [1], [9]
13	Запровадження системи аналізу й селекції факторів ризику при визначенні окремих форм митного контролю	з метою здійснення контролю правильності визначення митної вартості товарів.		п. 7 ст. 54, 335-337 [1]

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
14	Відмовити у митному оформленні товарів за заявленою декларантом митною вартістю	виключно за наявності обґрунтованих підстав вважати, що заявлено неповні та/або недостовірні відомості про митну вартість товарів,	у тому числі невірно визначено митну вартість товарів	ч. 6 ст. 54 [1]
15	Заявлена декларантом митна вартість вважається визнаною автоматично	У разі якщо під час проведення митного контролю митний орган не може аргументовано довести, що заявлено неповні та/або недостовірні відомості про митну вартість товарів,	у тому числі невірно визначено митну вартість товарів	ч. 7 ст. 54 [1]
Право декларанта:				
16	Консультації з митним органом (на вимогу декларанта в письмовому вигляді)	з метою обґрунтованого вибору методу визначення митної вартості	У випадку незгоди з рішенням митного органу про коригування заявленої митної вартості: випуск товарів (за зверненням декларанта) у вільний обіг шляхом надання забезпечення сплати митних платежів на строк 90 днів	ст. 55, Роз. X [1]
Зобов'язання митного органу				
17	Додержання вимог щодо конфіденційності інформації, що стосується митної вартості товарів	не може без спеціального дозволу особи чи органу, які подають таку інформацію, розголошуватися або передаватися третім особам, включаючи інші органи державної влади	не потребує спеціального дозволу знеособлена інформація щодо конкретних експортно-імпорتنих операцій	ст. 56, 257 [1]

Слід зауважити, що розглянутий комплекс заходів контролю правильності визначення митної вартості товарів за участі декларанта не є сталим і, що шляхом формалізації адміністративних заходів (форм контролю), які можливо деталізувати, надають змогу окреслити сукупність індикаторів ризику (за результатами їх аналізу, виявлення та оцінювання ступеню) для практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та контролю застосування цих заходів для скорочення часу митного контролю, оформлення випуску товарів у вільний обіг із своєчасним надходженням митних платежів до Державного бюджету України. Чітке окреслення інструментарію механізму контролю правильності визначення митної вартості товарів для суб'єктів господарювання, декларантів забезпечить нейтралізацію ризиків прийняття невірного рішення щодо заявленого значення митної вартості під час декларування товарів.

Висновки. Умови глобальної турбулентності актуалізують потребу у застосуванні системного підходу до забезпечення адекватності та ефективності управлінських рішень, які приймаються митними органами. В цьому контексті особливої ваги набуває механізм комбінованого контролю митної вартості товарів, що поєднує автоматизовані та неавтоматизовані методи з використанням системи управління ризиками. Застосування таких форм контролю, як митний пост-аудит, є критично важливим у процесі аналізу зростаючих обсягів інформації, пов'язаної зі справлянням митних платежів.

Водночас, важливою передумовою ефективного адміністрування є уніфікація вимог митного законодавства та бухгалтерського обліку щодо обов'язкових реквізитів у товаросупровідних, комерційних та бухгалтерських документах, які підтверджують складові митної вартості. З метою підвищення дієвості контролю правильності визначення митної вартості товарів доцільно розглянути проблемні аспекти та ініціювати зміни до національного законодавства щодо імплементації положень законодавства ЄС у частині підтвердження відомостей комерційних документів, які містять інформацію про складові ціни товару, знижки, комерційні пропозиції, програми лояльності для України, біржові котирування, витрати на навантаження, розвантаження, транспортування, експедирування та всі інші витрати, пов'язані з доставкою товарів на митну територію України. Також доцільним є укладення меморандумів про співпрацю між профільними асоціаціями, митними органами, транспортними та експедиторськими організаціями щодо обміну інформацією та забезпечення відкритого доступу до калькуляцій витрат на доставку товарів, транспорту, охорону, безпеку і страхування вантажу тощо. Це дозволяє чітко визначати архітектуру митної вартості конкретного товару відповідно до обраного митного режиму.

Аналітична складова виступає концептуальною основою функціонування системи митного адміністрування із застосуванням сучасних інформаційних технологій, зокрема впровадження інновацій, спрямованих на зручність для декларантів і громадян. Застосування штучного інтелекту для розробки новітніх сервісів, що спростують процедури митного контролю та оформлення, має відбуватися з дотриманням високих стандартів конфіденційності.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n748>.
2. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року (далі – ГАТТ 1994) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8.
3. Постанова Правління Національного банку України від 28.07.2008 № 216 «Про затвердження Положення про порядок виконання банками документів на переказ, примусове списання і арешт коштів в іноземних валютах та банківських металів і змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 01.10.2008 за № 910/15601 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0910-08#Text>.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
5. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку. Наказ Міністерства Фінансів України від 24.05.1995 № 88 Зареєстровано в

Міністерстві юстиції України 05.06.1995 за № 168/704). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text>.

6. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 30.04.2023).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4931>.
8. Наказ Міністерства Фінансів України від 24.05.2012 № 599 «Про затвердження Форми декларації митної вартості та Правил її заповнення». Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 18.06.2012 за № 984/21296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0984-12#Text>.
9. Методичні рекомендації щодо роботи посадових осіб митних органів з аналізу, виявлення та оцінки ризиків при здійсненні контролю за правильністю визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, затверджені наказом Державної митної служби України від 01.07.2021 № 476.

References:

1. Customs Code of Ukraine dated 13.03.2012 No. 4495-VI (as amended) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n748>.
2. General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (hereinafter referred to as GATT 1994) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#n8.
3. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated 07/28/2008 No. 216 «On approval of the Regulation on the procedure for banks to execute documents for the transfer, forced write-off and arrest of funds in foreign currencies and bank metals and amendments to certain regulatory legal acts of the National Bank of Ukraine» Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 10/01/2008 under No. 910/15601 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0910-08#Text>.
4. Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» dated 07/16/1999 No. 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
5. Regulations on documentary support of records in accounting. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 05.24.1995 No. 88 Registered in the Ministry of Justice of Ukraine on 06.05.1995 under No. 168/704). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text>.
6. Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» dated 04.16.1991 No. 959-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (date of access: 04.30.2023).
7. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI (as amended) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4931>.
8. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 24.05.2012 No. 599 «On Approval of the Customs Value Declaration Form and the Rules for its Completion». Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 18.06.2012 under No. 984/21296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0984-12#Text>.
9. Methodological recommendations on the work of customs officials on the analysis, identification and assessment of risks when exercising control over the correctness of determining the customs value of goods moving across the customs border of Ukraine were approved by order of the State Customs Service of Ukraine dated 01.07.2021 No. 476.

УДК: 336.1

Анна Іванова

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
Annaiv125@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6932-8800

Вікторія Сідляр

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
vicsid.vs@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7495-0880

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Anna Ivanova

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine,

Viktoriiia Sidliar

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine,

MANAGEMENT OF PUBLIC FINANCES DURING THE WAR: CHALLENGES AND PROSPECTS

Анотація. У статті розглянуто управління державними фінансами України в умовах повномасштабної війни як складний і динамічний процес, що потребує постійної адаптації фінансової політики до нових викликів. Проведено комплексний аналіз доходної та видаткової частин Державного бюджету України за 2019–2024 роки. Особливу увагу приділено зміні структури видатків на користь фінансування оборонної сфери, а також зростанню бюджетного дефіциту. Досліджено трансформації в податковому законодавстві, включаючи тимчасові податкові пільги та спрощення адміністрування. Визначено роль зовнішньої фінансової допомоги та військових облігацій у забезпеченні макрофінансової стабільності. Сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності податкового адміністрування, боротьби з тіньовою економікою, цифровізації фінансових процесів та оптимізації державних витрат. Стаття містить практичні рекомендації для органів державної влади щодо покращення фінансової політики в умовах воєнного та поствоєнного періодів.

Ключові слова: державні фінанси, державний бюджет, податкові надходження, бюджетний дефіцит, воєнний стан, фінансова стабільність, податкове адміністрування, фінансова політика.

Abstract. *This article provides an in-depth examination of the management of Ukraine's public finances during the period of full-scale war; highlighting the complexity of fiscal policy implementation in the face of unprecedented challenges. The study offers a detailed analysis of the dynamics of both revenues and expenditures of the State Budget of Ukraine between 2019 and 2024, emphasizing the shift in fiscal priorities due to the ongoing military conflict. A substantial increase in defense and security-related spending is identified, alongside a significant expansion of the state budget deficit, necessitating extraordinary funding mechanisms. The research further investigates the evolution of tax legislation aimed at supporting business activity and preserving economic stability, such as the introduction of temporary tax exemptions, simplified reporting requirements, and reduced tax rates for specific categories of taxpayers.*

Moreover, the study underlines the growing importance of external financial resources, including international grants, loans, and macro-financial assistance, as well as the increased reliance on domestic borrowing instruments, particularly war bonds. The structural transformation of budget revenues – marked by a decline in tax revenues and an increase in external assistance – is examined through a comparative lens. In response to the fiscal challenges, the article proposes a comprehensive framework of measures to enhance the effectiveness of tax administration, combat tax evasion and corruption, modernize fiscal infrastructure through digital technologies, and improve the efficiency of public spending allocation.

Special attention is given to the issues of fiscal transparency, the resilience of financial institutions, and the formation of a sustainable post-war recovery strategy. The findings of the study are intended to inform policymakers, fiscal authorities, and international partners involved in supporting Ukraine's financial system and rebuilding efforts. The proposed recommendations are designed to strengthen fiscal discipline, restore economic sovereignty, and build a robust financial foundation for long-term development.

Key words: *public finance, state budget, tax revenues, budget deficit, martial law, financial stability, tax administration, fiscal policy.*

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Управління державними фінансами в умовах війни є надзвичайно складним процесом, що вимагає від урядів здатності оперативно адаптуватися до нових викликів та ефективно планувати фінансову політику. У цей період фінансові ресурси стають критично важливими для забезпечення економічної стабільності, функціонування оборонної сфери, соціальних програм та відновлення інфраструктури. З одного боку, держава повинна мати змогу мобілізувати ресурси для забезпечення безпеки, з іншого – не менш важливим є збереження економічної та соціальної стабільності.

Основними викликами для управління державними фінансами під час війни є стрімке збільшення витрат на оборону, зниження податкових надходжень, дестабілізація ринків, інфляційні процеси та необхідність зовнішнього фінансування. Також важливою проблемою є збереження ефективності бюджетного процесу, адже в умовах воєнного стану традиційні механізми фінансування є обмеженими. Крім того, уряди часто змушені впроваджувати інструменти позикового фінансування, що може призвести до збільшення державного боргу.

Тому управління державними фінансами в умовах війни пов'язане з пошуком оптимальних механізмів фінансування, відновленням економічної активності після завершення конфлікту та адаптацією до нових реалій, при цьому важливим аспектом є міжнародна співпраця та залучення зовнішніх ресурсів, що можуть допомогти зменшити економічні втрати та сприяти відновленню країни в поствоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які розглядають досліджувану проблему, на яку спираються автори, виявлення недосліджених аспектів проблеми, якій присвячена публікація. Проблеми управління фінансовими ресурсами в кризовий період перебувають в полі зору багатьох вчених-економістів, зокрема А. Крисоватий, у своїх дослідженнях окреслює можливі шляхи відбудови держави, що ґрунтується на поєднанні боргових інструментів фінансування бюджету та оподаткування «...задня ефективному фінансуванню суспільно необхідних видатків та забезпечення оптимального функціонування соціально-економічної системи держави» [1, с. 33]. Т. Єфименко вважає, що «...трансформації у фінансовій сфері мають бути спрямовані на перемогу у війні, збереження територіальної цілісності держави, підтримку економічного суверенітету та протидію корупції, стимулювання інвестиційних процесів у повоєнному відродженні» [2, с. 7]. Як зазначає І. Лютий та Н. Медведкова «в умовах невизначеності та падіння ринку інвестицій особливої ваги набуває розвиток внутрішнього ринку державних запозичень, який відіграє суттєву роль у фінансуванні дефіциту Державного бюджету України» [3, с. 72].

Проблемам управління державними фінансами в умовах кризи присвячено праці таких зарубіжних учених, таких як Е. Тандберг і Р. Аллен [4]. Необхідність та способи оптимізації державних видатків розглядалися в працях таких науковців, як Т. Куррістін, Л. Доєрті та Б. Імберт [5].

Формулювання мети дослідження Однак, динамічність сучасного світу, впровадження цифрових технологій та глобалізаційна невизначеність, потребує постійного пошуку нових підходів до вирішення існуючих проблем, особливо в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є аналіз особливостей управління державними фінансами під час війни, виявлення основних викликів, з якими стикаються державні органи, а також визначення перспектив і можливостей для оптимізації фінансових процесів в умовах кризових ситуацій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз змін податкового законодавства України в умовах війни. Починаючи з 2022 р., уряд України був змушений оперативно переглянути підходи до фінансової політики, щоб забезпечити необхідний рівень мобілізації доходів, знизити фінансове навантаження на бізнес і водночас підтримати економічну активність. Ці зміни стосувалися як перегляду ставок оподаткування, так і спрощення процедур адміністрування податків.

Одним із ключових напрямів стало впровадження тимчасових податкових послаблень для бізнесу. Зокрема, було розширено можливості застосування спрощеної системи оподаткування: для окремих категорій платників запроваджено ставку єдиного податку у розмірі 2% від доходу замість звичайної системи оподаткування, що суттєво знизило податковий тиск на малий та середній бізнес.

Крім того, були впроваджені податкові канікули для підприємств, що втратили можливість здійснювати господарську діяльність через воєнні дії.

Окремої уваги заслуговує оптимізація податкового адміністрування: тимчасово спрощено порядок подання звітності, запроваджено можливість дистанційної комунікації з контролюючими органами, відтерміновано проведення планових податкових перевірок, а також було вдосконалено механізми електронної взаємодії. Такі заходи сприяли збереженню фінансової стійкості підприємств та підтримці їхньої діяльності в надзвичайно складних умовах.

Також суттєві зміни зазнали акцизна та митна політики: для низки товарів критичного імпорту тимчасово було знижено або скасовано мита та акцизи, що дозволило забезпечити безперебійне постачання продукції першої необхідності на внутрішній ринок.

Проте, з огляду на необхідність забезпечення сталого фінансування оборонних потреб та соціальних програм, з другої половини 2022 р. почалося поступове повернення до більш традиційної податкової політики – із відновленням окремих податкових ставок, акцентом на розширенні бази оподаткування та підвищенні ефективності адміністрування податків (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна таблиця змін податкового законодавства
України в період воєнного стану в 2022 – 2024 рр.**

Сфера регулювання	Березень 2022 р. (Закон № 2118-IX)	Серпень 2023 р. (Закон № 3219-IX)	Жовтень 2024 р. (Закон № 4015-IX)
1	2	3	4
Спрощена система оподаткування	Запроваджено єдиний податок 2% замість ПДВ і податку на прибуток для всіх ФОП і юросіб (крім окремих категорій: гральний бізнес, підакцизні товари, імпортери тощо).	Скасовано єдиний податок 2%, повернено довоєнні ставки (ФОП 3 групи – 5% або 3%+ПДВ).	Посилено вимоги до ФОП IV групи – втрата статусу при несплаті мінімального податкового зобов'язання понад 2 квартали.
Податок на прибуток підприємств	Скасовано для тих, хто перейшов на єдиний податок 2%.	Відновлено стандартну систему, зобов'язання сплачувати податок на прибуток.	Підвищено ставку податку на прибуток для небанківських установ (крім страхових компаній) з 18% до 25%.
Податок на додану вартість (ПДВ)	Скасовано ПДВ для імпорту товарів і авто. Знижено ПДВ на пальне до 7%.	Відновлено стандартні ставки ПДВ (20%).	Введено щомісячну звітність щодо ПДВ (замість квартальної).
Акцизний податок	Скасовано акциз на пальне (0 євро за 1000 л).	Відновлено стандартні акцизні ставки на пальне.	Підвищено мінімальні роздрібні ціни на алкоголь на 50%.
Військовий збір	Без змін – 1,5% від доходів громадян.	Без змін – 1,5% військовий збір.	Збільшено військовий збір до 5% (крім військових – 1,5%). Для ФОП 1-2 групи – фіксований військовий збір 10% від мінімальної зарплати. ФОП 3 групи та юрособи – військовий збір 1% від доходу.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Митні пільги	Скасовано мито, ПДВ та акциз на імпорту товарів та авто (крім підакцизних).	Відновлено митні платежі.	Без змін.
Земельний податок	Звільнення від сплати на окупованих територіях і в зонах бойових дій.	Відновлено сплату земельного податку.	Мінімальний податок на землю – 700 грн або 1400 грн за 1 га. Збільшено мінімальне податкове зобов'язання на с/г землі на 14% (до 1400 грн/га).
Рентна плата	Без змін.	Відновлено довосні ставки.	Підвищено рентні ставки на видобуток щебеню, піску, каоліну.
Благодійна допомога	Звільнено від ПДФО та військового збору благодійну допомогу ЗСУ та цивільним.	Введено обмеження для благодійної допомоги волонтерам.	Без змін.
Податкові перевірки	Мораторій на перевірки (крім камеральних для бюджетного відшкодування).	Відновлено документальні перевірки для грального бізнесу, підакцизних товарів і фінансових установ. Перелік підстав для позапланових перевірок розширено.	Введено щомісячні авансові внески з податку на прибуток для АЗС і обмінників валют.
Податкова звітність	Подовжено строки подання звітності та сплати податків через війну.	Відновлено стандартні строки звітності.	Введено щомісячну податкову звітність (замість квартальної) з ПДФО, військового збору та ЄСВ.
Фінансова відповідальність	Звільнення від штрафів і пені за несвоєчасну сплату податків. Не застосовуються штрафи за порушення ЄСВ.	Відновлено штрафи за несвоєчасну сплату податків.	Введено штрафи за несплату авансових внесків для АЗС та обмінників валют.
Обмінні пункти (валюта)	Без змін.	Без змін.	Введено авансовий внесок з податку на прибуток для обмінників: - 700 євро – Київ, - 600 євро – міста 50 тис.+, - 200 євро – інші міста.
АЗС (автозаправки)	Без змін.	Без змін.	Введено щомісячні авансові внески: - 60 тис. грн – стандартні АЗС, - 45 тис. грн – заправки, де 50%+ скраплений газ, - 30 тис. грн – виключно газові заправки.

Джерело: складено авторами на основі [6 – 8]

Аналіз змін податкового законодавства у воєнний період свідчить про необхідність балансування між двома стратегічними цілями: короткостроковою підтримкою економіки та довгостроковою фіскальною стійкістю. Податкові реформи цього періоду демонструють прагнення української держави адаптувати фінансову

систему до надзвичайних умов, не втрачаючи орієнтації на післявоєнне відновлення та розвиток. І, якщо на початку введення воєнного стану, у 2022 р. політика уряду була спрямована на підтримку бізнесу та населення через запровадження податкових пільг та спрощення адміністрування, то вже у 2024 р. основний акцент спрямовувався на збільшення податкового навантаження, посилення фіскальної складової, запровадження нових обов'язкових платежів для бізнесу та громадян.

Причиною таких змін, є обмеження бюджетних ресурсів, яких не вистачало на покриття зростаючих на оборону витрат (рис.1).

Доходи державного бюджету демонструють стабільне зростання з 2019 р., особливо стрімко збільшуючись у 2022–2024 рр. Видатки бюджету також значно зросли, особливо у 2022–2024 рр., що пов'язано з воєнними витратами, соціальними програмами та іншими критично важливими напрямками фінансування.

У 2019 – 2021 рр. дефіцит державного бюджету відносно помірний, однак, починаючи з 2022 р. дефіцит різко зростає (до -1364,0 млрд грн у 2024 р.), що свідчить про значне перевищення видатків над доходами.

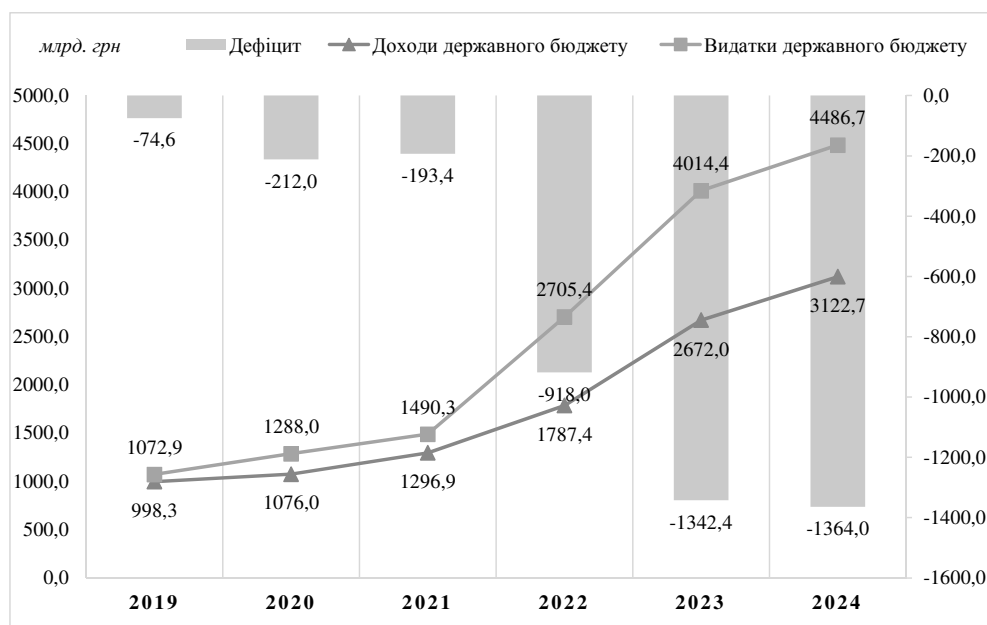

Рис. 1. Динаміка формування та виконання Державного бюджету України в 2019 – 2024 рр.

Джерело: складено авторами на основі [9]

Як бачимо, до повномасштабної війни дохідна і видаткова частина державного бюджету України були відносно врівноваженими, оскільки доходи бюджету приблизно на 90% покривали його видатки. Однак, у 2022 – 2024 рр. спостерігаємо суттєве зростання дефіциту бюджетних ресурсів, що зумовлено військовими діями та зростанням оборонних видатків (табл. 2).

Таблиця 2

**Структура видатків Державного бюджету України
у 2019 – 2024 рр., млрд грн**

Показники	Роки					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всього видатків	1072,9	1288,0	1490,3	2705,4	4014,4	4486,7
Загальнодержавні функції	168,2	163,8	206,6	202,0	296,1	374,3
Частка, %	15,68	12,72	13,86	7,47	7,38	8,34
Оборона	106,6	120,3	127,5	1142,9	2097,6	2304,5
Частка, %	9,94	9,34	8,56	42,25	52,25	51,36
Громадський порядок, безпека та судова влада	140,2	157,7	174,4	443,3	574,6	692,7
Частка, %	13,07	12,24	11,70	16,39	14,31	15,44
Економічна діяльність	72,4	168,9	181,0	95,4	134,3	163,1
Частка, %	6,75	13,11	12,15	3,53	3,35	3,64
Охорона навколишнього природного середовища	6,3	6,6	8,2	4,7	5,2	9,5
Частка, %	0,59	0,51	0,55	0,17	0,13	0,21
Житлово-комунальне господарство	0,1	0,1	0,2	0,5	8,4	7,5
Частка, %	0,01	0,01	0,01	0,02	0,21	0,17
Охорона здоров'я	38,6	124,9	170,5	184,3	179,3	201,4
Частка, %	3,60	9,70	11,44	6,81	4,47	4,49
Духовний та фізичний розвиток	10,0	9,8	16,0	11,1	11,8	16,2
Частка, %	0,93	0,76	1,07	0,41	0,29	0,36
Освіта	51,7	52,9	63,8	58,5	60,4	64,7
Частка, %	4,82	4,11	4,28	2,16	1,50	1,44
Соціальний захист та соціальне забезпечення	218,6	322,7	339,3	426,0	469,3	464,7
Частка, %	20,37	25,05	22,77	15,75	11,69	10,36
Міжбюджетні трансферти	260,3	160,2	202,7	136,8	177,4	187,9
Частка, %	24,26	12,44	13,60	5,06	4,42	4,19

Джерело: складено авторами на основі [9]

Загальні видатки Державного бюджету України у 2019 – 2024 рр. зросли на 318,2% у 2024 р. порівняно із 2019 р. Таке суттєве зростання зумовлено низкою чинників, а саме:

– зниження економічної активності спричинене пандемією COVID-19 та війною потребувало від держави додаткових фінансових ресурсів для підтримки економіки та соціальної сфери;

– фінансування обороноздатності – починаючи з 2022 р., значна частина бюджетних коштів (понад 50%) спрямовується на оборону та безпеку держави;

– інфляційні процеси – зростання цін призвело до необхідності збільшення бюджетних видатків.

Аналіз структури видатків державного бюджету свідчить про суттєву переорієнтацію бюджетних пріоритетів у період війни. Найбільш динамічне зростання

спостерігається у категорії «Оборона»: питома вага видатків зросла більш ніж у 5 разів – з 9,94% у 2019 р. до 51,36% у 2024 р. (табл. 2).

Основними чинниками зростання оборонних витрат стали:

- збільшення закупівель озброєння та військової техніки;
- утримання та забезпечення Збройних Сил України;
- фінансування медичного забезпечення військових;
- надання гуманітарної допомоги в зонах бойових дій.

Це призвело до значного збільшення навантаження на державний бюджет та обмеження можливостей фінансування інших сфер, зокрема соціального захисту, освіти й охорони здоров'я. При цьому, також зросли видатки за статтею «Громадський порядок, безпека та судова влада», що пов'язано з необхідністю забезпечення безпеки та правопорядку в країні.

Незважаючи на зростання загальних видатків, відносний показник видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення дещо знизився, що свідчить про певну переорієнтацію бюджетних пріоритетів, зокрема на оборону та громадський порядок. При цьому, все ще досить велика частка видатків спрямовується на фінансування Пенсійного фонду України та виплат внутрішньо переміщеним особам, та тим, хто постраждав у зв'язку з військовими діями.

Найбільшого скорочення в умовах воєнного стану зазнали видатки на охорону навколишнього природного середовища та міжбюджетні трансферти, а саме на 17,5% та 31,8% відповідно. Видатки на інші статті, такі як охорона здоров'я, освіта, економічна діяльність, демонструють різний рівень зростання, що залежить від конкретних умов та пріоритетів кожного року.

Акцентуючи увагу на зміні структури, можна виділити ключові зміни між 2019 і 2024 роками:

Видатки на оборону зросли більш ніж у 5 разів (з 9,94% до 51,36%), що пояснюється активними бойовими діями та потребами безпеки. Також на 18% зросли видатки на Громадський порядок, безпеку та судову владу. При цьому, суттєво скоротилися міжбюджетні трансферти (в 6 раз), видатки на соціальний захист (в 2 рази) та освіту (в 3 рази).

Зростання державних видатків у 2022 – 2024 рр. породжує проблему пошуку необхідних для їх забезпечення фінансових ресурсів, оскільки, як видно з рис.1, доходи державного бюджету лише на 2/3 фінансують його видатки, а решта (1/3) – фінансується за допомогою інших джерел.

Як бачимо, в період воєнних дій, фінансові ресурси держави відіграють вирішальну роль у забезпеченні національної безпеки, підтримці економіки та гарантуванні соціального захисту населення. Умовно їх можна поділити на внутрішні та зовнішні джерела фінансування, кожне з яких має свої особливості залучення та використання в умовах війни (рис. 2).

До внутрішніх джерел фінансових ресурсів належать податкові надходження, доходи від державних підприємств, державні запозичення на внутрішньому ринку, мобілізація заощаджень населення через військові облігації та інші форми державного боргу. Проте війна суттєво обмежує можливості внутрішньої мобілізації ресурсів через зменшення економічної активності, зростання рівня безробіття та руйнування виробничої інфраструктури.

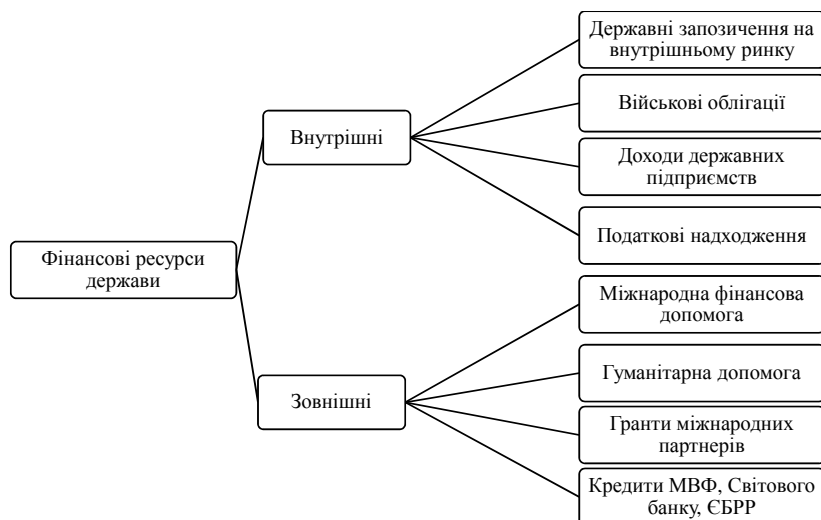

Рис. 2. Фінансові ресурси держави

Джерело: складено авторами.

Зовнішні фінансові ресурси включають міжнародну фінансову допомогу, кредити міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк, ЄБРР), гранти, гуманітарну допомогу та інвестиції. У 2022–2024 рр. міжнародна підтримка стала одним із ключових джерел покриття дефіциту Державного бюджету України, забезпечуючи можливість фінансування невідкладних видатків без надмірного зростання внутрішнього боргового навантаження.

Крім того, значну роль у фінансуванні державних витрат почали відігравати військові облігації – інструмент внутрішнього державного боргу, орієнтований як бізнес-організації, так і на громадян. Їхня популярність зросла завдяки патріотичному піднесенню населення та сприятливим умовам розміщення.

Розглянувши детальніше джерела фінансування бюджету в умовах війни можна виокремити особливості кожного з них (табл. 3)

Таблиця 3

Характеристика фінансових ресурсів держави в умовах війни

Джерело фінансування	Опис	Переваги	Виклики
1	2	3	4
Податкові надходження	Основне стабільне джерело доходів держави	Постійний приплив ресурсів	Зниження бази оподаткування через війну
Доходи державних підприємств	Прибуток від діяльності державних компаній	Пряме управління ресурсами	Зменшення обсягів виробництва
Військові облігації	Продаж боргових цінних паперів громадянам і бізнесу	Підвищення внутрішнього патріотизму	Обмежена платоспроможність населення

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Державні внутрішні запозичення	Залучення коштів через ринки капіталу	Швидкий доступ до ресурсів	Ризики зростання державного боргу
Міжнародна допомога	Гранти і фінансування від іноземних урядів та організацій	Безповоротний характер ресурсів (гранти)	Політичні та економічні умови фінансування
Кредити міжнародних організацій	Позики для підтримки макрофінансової стабільності	Великі обсяги фінансування	Зростання зовнішнього боргу

Джерело: складено авторами.

Дохідна частина бюджету потребує детальнішого аналізу, оскільки існуюча структура доходів державного бюджету не дозволяє забезпечити фінансову незалежність нашої держави (табл. 4).

Таблиця 4

Структура доходів Державного бюджету України в 2019 – 2024 рр. млрд грн

Показники	Роки					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всього доходів	998,3	1076,0	1296,9	1787,4	2672,0	3122,7
Податкові надходження	799,8	851,1	1107,1	949,8	1203,5	1647,2
Частка, %	80,12	79,10	85,37	53,14	45,04	52,75
Податки на доходи, прибутки	217,0	226,0	285,3	265,5	350,8	597,2
Частка, %	21,74	21,00	22,00	14,85	13,13	19,12
Рентна плата	46,7	52,5	80,7	85,4	60,3	52,4
Частка, %	4,68	4,88	6,22	4,78	2,26	1,68
Внутрішні податки на товари та послуги	502,0	538,9	698,9	569,4	748,1	944,9
Частка, %	50,29	50,08	53,89	31,86	28,00	30,26
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	30,1	30,5	38,2	26,2	40,6	48,3
Частка, %	3,02	2,83	2,95	1,47	1,52	1,55
Інші податки та збори	3,9	3,3	3,9	3,3	3,7	4,4
Частка, %	0,39	0,31	0,30	0,18	0,14	0,14
Неподаткові надходження	186,7	212,9	175,4	346,3	991,6	974,4
Частка, %	18,70	19,79	13,52	19,37	37,11	31,20
Доходи від органів державного управління та операцій з капіталом	8,9	10,7	12,9	10,1	43,0	26,7
Частка, %	0,89	0,99	0,99	0,57	1,61	0,86
Доходи від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	1,1	1,0	1,3	481,1	433,4	473,9
Частка, %	0,11	0,09	0,10	26,92	16,22	15,18
Цільові фонди	1,8	0,2	0,2	0,1	0,4	0,5
Частка, %	0,18	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02

Джерело: складено авторами на основі [9]

З даних табл.3 видно, що протягом аналізованого періоду спостерігається стійке зростання загальної суми доходів державного бюджету на 212,8% у 2024 р. в порівнянні з 2019 р. Найбільшу частку в структурі доходів державного бюджету традиційно займають податкові надходження. Серед них найбільш вагомими є податки на доходи, прибутки та внутрішні податки на товари та послуги. Це підтверджує, що основним джерелом фінансування державного бюджету є податки, сплачувані громадянами та підприємствами.

Ще одним джерелом фінансування бюджету є міжнародна допомога, яка суттєво зросла у 2024 р. в порівняно із 2019 р., що свідчить про суттєву залежність нашої держави від зовнішніх донорів, і як наслідок, може негативно вплинути на стан державного боргу в Україні.

Акцентуючи увагу на зміні структури, можна виділити ключові зміни у 2024р. в порівнянні з 2019 р., а саме, податкові надходження скоротилися з 80,12% у 2019 р. до 45,04% у 2024 р. Це свідчить про зменшення податкової бази та зростання залежності бюджету від інших джерел доходів. Зокрема, податки на доходи, прибуток та ренту зменшилися з 21,74% у 2019 р. до 13,12% у 2024 р., що свідчить про зниження економічної активності та зменшення прибутків підприємств. Внутрішні податки на товари та послуги (ПДВ, акцизи) також зменшилися – з 50,29% у 2019 р. до 28,06% у 2024 р., що є наслідком як спаду економічної активності, так і податкових пільг.

Неподаткові надходження навпаки зросли з 18,70% у 2019 р. до 31,29% у 2024 р. Це пов'язано монетизацією бюджету від розміщення ОВДП Національним банком України. Також суттєво зросли доходи від ЄС, міжнародних організацій та донорів з 0,09% у 2019 р. до 15,18% у 2024 р., що свідчить про значну фінансову підтримку України міжнародною спільнотою.

Таким чином, у 2024 р. державний бюджет значною мірою фінансується за рахунок зовнішніх надходжень, тоді як у 2019 р. основна частина доходів формувалася за рахунок податків. Це свідчить про суттєву трансформацію бюджетної політики в умовах кризових явищ та потребу у фінансовій підтримці ззовні.

Аналіз дохідної частини Державного бюджету України в умовах воєнного стану свідчить про суттєвий дефіцит фінансових ресурсів, які необхідні для забезпечення обороноздатності держави, дотримання соціальних гарантій та забезпечення економічної стабільності. Зокрема, можна виокремити кілька ключових аспектів, які відображають зміни в основних джерелах надходжень та викликах, з якими стикнулася країна в умовах повномасштабної війни, а саме:

1. Зменшення економічної активності – значна частина підприємств скоротили або призупинили свою діяльність у зв'язку із руйнуваннями або окупацією, що негативно вплинуло на обсяги податкових надходжень. Окрім того, війна завдала значної шкоди критичній інфраструктурі (енергетичній системі, транспорту, комунікаціям), що обмежує виробництво та логістику, а відновлення потребує значних ресурсів та часу.

Ще одним чинником, що вплинув на зменшення економічної активності є зовнішня міграція населення, оскільки понад 6 млн. людей (за даними ООН) були змушені покинути Україну, що призвело до втрати робочої сили та споживчого попиту. Також війна порушила традиційні торговельні шляхи та логістичні схеми,

ускладнюючи доступ до ресурсів та матеріалів, необхідних для виробництва, а інвестори, зокрема зовнішні, не наважуються вкладати кошти в економіку країни в умовах війни та невизначеності. Це гальмує економічний ріст та розвиток.

2. Запровадження податкових пільг та податкових канікул на початку повномасштабного вторгнення. Це є типовою реакцією держави на надзвичайні ситуації, спрямованою на підтримку економіки та бізнесу, які зазнали значних збитків. Так у 2022 – 2024 рр., на тлі повномасштабної війни, український уряд запровадив ряд податкових пільг та послаблень, спрямованих на підтримку економіки та бізнесу. Ці заходи мали на меті зменшити податковий тиск на підприємства, які постраждали внаслідок бойових дій, та стимулювати економічну активність. Зокрема, підприємства, які постраждали від війни отримали можливість відстрочити сплату податків на певний період, що допомогло їм зберегти ліквідність та продовжити свою діяльність. Були знижені ставки єдиного податку для фізичних осіб-підприємців та спрощені вимоги до ведення податкового обліку, що дозволило підприємствам зосередитися на вирішенні більш нагальних проблем. Також, були скасовані штрафи та пені за несплату податків у певні періоди.

Податкові пільги мали тимчасовий характер і діяли протягом обмеженого періоду, оскільки були запроваджені для підтримки бізнесу у короткостроковій перспективі.

3. Мобілізація ресурсів, що дозволило частково компенсувати нестачу доходів шляхом емісії державних облігацій. Однак, такі дії, у результаті зумовлюють зростання державного боргу та провокують зростання інфляції у зв'язку із збільшенням грошової маси в обігу.

4. Залучення міжнародної допомоги для покриття дефіциту Державного бюджету України, що частково компенсувало зменшення власних доходів та дозволило профінансувати соціальні видатки.

Аналіз фінансових ресурсів держави періоду війни показує, що ефективне управління як внутрішніми, так і зовнішніми джерелами фінансування є критичним для забезпечення стійкості державних фінансів. Внутрішні ресурси, хоча й обмежені внаслідок економічної дестабілізації, залишаються важливим інструментом підтримки бюджету, особливо через механізми військових облігацій і податкові надходження. Водночас міжнародна допомога і кредити міжнародних фінансових інституцій стали ключовими чинниками стабілізації макрофінансової ситуації в Україні.

В умовах триваючої війни особливо важливо дотримуватися балансу між залученням зовнішніх ресурсів і розвитком внутрішнього ринку державних запозичень, мінімізуючи боргові ризики. Комплексний підхід до мобілізації фінансових ресурсів має базуватися на поєднанні податкових реформ, стимулювання інвестиційної активності та прозорого використання залучених коштів. Такий підхід є запорукою не лише успішного фінансування поточних державних потреб, а й формування основ для швидкого відновлення та економічного зростання в поствоєнний період.

Існуюча структура формування дохідної частини бюджету не в змозі профінансувати основні виклики воєнного стану, такі як збільшення державних видатків на оборону, гуманітарну допомогу, відновлення інфраструктури, зниження економічної активності, руйнування підприємств, що негативно впливає на податкові надходження до бюджету тощо, що потребує від держави зміни підходів до формування доходів

бюджету. Механічне зростання ставок податків та зборів, на нашу думку, не забезпечить значне зростання доходів бюджету, а навпаки, може спричинити їх зниження через зростання соціальної напруги і падіння рівня реальних доходів громадян.

Тому, доцільним є реформування механізму формування доходів державного бюджету, зокрема через підвищення ефективності адміністрування податків та зборів, яке б включало боротьбу з ухиленням від сплати податків і корупцією в цілому. Оскільки, ефективне податкове адміністрування дозволяє збільшити надходження до державного бюджету, що є особливо важливим в умовах дефіциту, шляхом боротьби з ухиленням від сплати податків та зменшенням тіньової економіки, створенням рівних умов для всіх суб'єктів господарювання. Також ефективна робота податкових органів підвищує рівень довіри громадян до держави та сприяє зміцненню правової системи, а впровадження сучасних технологій та спрощення процедур податкового обліку сприяє розвитку бізнесу та залученню інвестицій.

Цього можна досягти шляхом:

1. Боротьби з корупцією – через впровадження прозорих процедур, електронного документообігу, підвищення відповідальності податкових службовців шляхом впровадження системи оцінки ефективності роботи податкових службовців та стимулювання їх до досягнення результатів, та посилення дисциплінарної відповідальності через запровадження більш жорстких заходів дисциплінарної відповідальності за порушення податкового законодавства.

2. Удосконаленням податкового законодавства – спрощенням податкових норм, усунення нечітких формулювань, зменшення кількості неефективних податкових пільг, зменшення кількості податкових ставок для різних видів діяльності та об'єктів оподаткування.

3. Використання сучасних технологій через цифровізацію та автоматизацію процесів, а саме:

– удосконалення та спрощення електронного кабінету платника податків, що дозволить усім платникам податків без додаткових навиків подавати звітність онлайн, здійснювати платежі та отримувати інформацію про стан розрахунків з бюджетом;

– розширення використання електронного цифрового підпису (ЕЦП), оскільки це спрощує процедури ідентифікації та автентифікації, що підвищує рівень довіри до електронних документів;

– розробка та впровадження нових програмних продуктів – створення програмних рішень для аналізу великих даних, виявлення ризиків ухилення від сплати податків та автоматизації рутинних операцій;

– впровадження системи управління ризиками шляхом розробки автоматизованих систем на базі Blockchain для оцінки податкових ризиків та пріоритезації платників податків для проведення контрольних заходів.

4. Формування співпраці з бізнесом – створенням діалогу з бізнесом для обговорення проблем та розробки спільних рішень та спрощення процедур реєстрації бізнесу, зменшення адміністративного тиску на підприємців.

5. Посилення міжнародної співпраці та співробітництва – обмін досвідом з іншими країнами, участь у міжнародних проєктах шляхом обміну інформацією

з податковими службами інших країн, що дозволить запобігти міжнародному ухиленню від сплати податків та відмиванню коштів; впровадження міжнародних стандартів, а саме через адаптацію національного податкового законодавства до міжнародних стандартів та кращих практик.

Популяризації податкової культури – проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності платників податків про їхні права та обов'язки.

Ці та інші кроки дозволять підвищити рівень довіри громадян до державних інституцій та сприятимуть підвищенню рівня збалансованості державного бюджету.

Війна створює безпрецедентні виклики для фінансової системи України. Однак, для подолання наслідків війни та забезпечення сталого економічного розвитку необхідна спільна робота держави, бізнесу та громадянського суспільства. Проблема фінансових ресурсів в умовах війни є комплексною проблемою і вимагає системного підходу. Для її вирішення необхідна злагоджена робота всіх гілок влади, бізнесу та громадянського суспільства. Лише спільними зусиллями можна подолати наслідки війни та забезпечити сталий розвиток України.

Список використаних джерел:

1. Модерні фінанси: глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. 1011 с.
2. Єфіменко, Т. І. Управління державними фінансами в період воєнного стану та повоєнної відбудови України: науковий супровід трансформацій. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 7-25.
3. Лютий І. О., Н. С. Медведкова. Сучасна парадигма фінансової політики держави та особливості її реалізації в умовах війни на території України. *Фінанси України*. 2023. № 6. С. 61-74.
4. Tandberg E., Allen R. Managing Public Investment Spending During the Crisis, Special Series on COVID-19. IMF PFM Blog. 2020. May 18. URL: <https://blog-pfm.imf.org/en/pfmblog/2020/05/managing-public-investment-spending-during-the-covid-19-crisis>.
5. Curristine T., Doherty L., Imbert B., Tang V., Wendling C., Doherty L. Budgeting in a Crisis: Guidance for Preparing the 2021 Budget, IMF COVID-19. IMF PFM Blog. 2020. July 28. URL: <https://doi.org/10.1787/budget-v5-art25-en>.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 р. № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX#Text>
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30.06.2023 р. № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text>
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20/ed20220307#n5>

9. Open budget. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://open-budget.gov.ua>

References:

1. Krysovaty, A. I. (Ed.). (2024). Modern finance: Global challenges and contemporary trends. Monograph. Ternopil: Ekonomichna Dumka. 1011 pages [in Ukrainian].
2. Yefymenko, T. I. (2023). Public finance management during the state of war and post-war reconstruction of Ukraine: Scientific support for transformations. *Finance of Ukraine*, no. 1, pp. 7-25 [in Ukrainian].
3. Lytuy, I. O., & Medvedkova, N. S. (2023). The modern paradigm of state financial policy and its implementation under the conditions of war on the territory of Ukraine. *Finance of Ukraine*, no. 6, pp. 61-74 [in Ukrainian].
4. Tandberg, E., & Allen, R. (2020, May 18). Managing public investment spending during the crisis, special series on COVID-19. *IMF PFM Blog*. Retrieved from <https://blog-pfm.imf.org/en/pfmblog/2020/05/managing-public-investment-spending-during-the-covid-19-crisis>.
5. Curristine, T., Doherty, L., Imbert, B., Tang, V., Wendling, C., & Doherty, L. (2020, July 28). Budgeting in a crisis: Guidance for preparing the 2021 budget, IMF COVID-19. *IMF PFM Blog*. <https://doi.org/10.1787/budget-v5-art25-en>.
6. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine to ensure the balance of budget revenues during the state of war: Law of Ukraine No. 4015-IX of 10.10.2024. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-IX#Text> [in Ukrainian].
7. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding taxation during the state of war: Law of Ukraine No. 3219-IX of 30.06.2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text> [in Ukrainian].
8. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding taxation and reporting during the state of war: Law of Ukraine No. 2118-IX of 03.03.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20/ed20220307#n5> [in Ukrainian].
9. Open Budget. (n.d.). State budget portal for citizens. Retrieved from <https://open-budget.gov.ua>

УДК: 336. 14(477)

Юрій Мускін

доктор економічних наук, професор,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
muskin@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8160-3262

Володимир Краєвський

доктор економічних наук, професор,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
kraevskyvm@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3513-3666

МОДЕЛЬ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Yurii Myskin

Dr. Sc. (Economics) Prof.,
State Tax University, Irpin, Ukraine

Volodymyr Kraievskiy

Dr. Sc. (Economics) Prof.,
State Tax University, Irpin, Ukraine

MODEL OF FISCAL POLICY FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Анотація. Розроблено модель підпорядкування фінансової політики забезпеченню сталого розвитку України. Ключовим елементом моделі є фінансово-регуляторний потенціал фінансової політики, який поєднує функціонал фінансової політики та цільову зорієнтованість процесів її формування та реалізації. Розкрито основні аспекти конвергенції та дивергенції фінансового та регуляторного функціоналу фінансової політики. Ідентифіковано цілі фінансової політики забезпечення сталого розвитку держави. Описано механізм їх досягнення через призму фінансової та регулюючої функцій фінансової політики. У межах кожної з функцій фінансової політики розкрито логіку її впливу на забезпечення екологічних, соціальних та економічних стандартів життєдіяльності населення. На цій основі визначено наукові засади системного зв'язку між передумовами формування та реалізації фінансово-регуляторного потенціалу фінансової політики та завданнями її соціалізації.

Ключові слова: фінансова політика, сталий розвиток, оподаткування, бюджетна політика, фінансова соціологія, соціалізація, соціально-економічний розвиток, фінансово-регуляторний потенціал.

Abstract. *A model has been developed to align fiscal policy with ensuring the sustainable development of Ukraine. The key element of this model is the fiscal-regulatory potential of fiscal policy, which integrates the functional aspects of fiscal policy and the goal-oriented processes of its formulation and implementation. Purpose. The aim of the study is to develop, based on a functional-goal-oriented approach, a model for aligning fiscal policy with ensuring the sustainable development of Ukraine. Methods. The following methods were used during the research: the modeling method – to illustrate the mechanism of implementing fiscal policy functions in the context of ensuring sustainable development; the comparison method – to analyze the ambivalent and synergistic approaches to the dialectics of fiscal sociology; and the generalization method – to formulate conclusions. Results. The main aspects of the convergence and divergence of the fiscal and regulatory functions of fiscal policy have been revealed. The goals of fiscal policy in ensuring the sustainable development of the state have been identified. The mechanism for achieving these goals through the prism of the fiscal and regulatory functions of fiscal policy has been described. Within each function of fiscal policy, the logic of its impact on ensuring environmental, social, and economic standards of living for the population has been outlined. Based on this, the scientific foundations of the systemic connection between the prerequisites for the formation and implementation of the fiscal-regulatory potential of fiscal policy and the tasks of its socialization have been determined. Conclusion. By applying a dual functional-goal-oriented approach within the framework of fiscal policy socialization, a model for aligning fiscal policy with ensuring the sustainable development of Ukraine has been developed. The central element of this model is the fiscal-regulatory potential of fiscal policy, which integrates the functional aspects of fiscal policy and the goal-oriented processes of its formulation and implementation. The analysis of the functional ontology of the fiscal-regulatory nature of fiscal policy has allowed for the systematization of its divergent and convergent dominants. A methodological basis has been developed to align the fiscal-regulatory functionality of fiscal policy with ensuring the sustainable development of Ukraine as its primary goal-oriented benchmark.*

Key words: *fiscal policy, sustainable development, taxation, budget policy, fiscal sociology, socialization, socio-economic development, fiscal-regulatory potential.*

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Поряд з усвідомленням важливості фінансової політики у процесі забезпечення сталого розвитку України, незаперечним є твердження, що вітчизняна практика її формування та реалізації характеризується наявністю значної кількості суттєвих проблем, основними серед яких є: відсутність чітких критеріїв для оцінки ефективності фінансової політики, що ускладнює визначення її реального впливу на соціально-економічний розвиток країни, низька якість системи контролю результативності фінансової політики, що створює умови для її використання в інтересах окремих осіб або корпорацій, а не суспільства загалом та протиріччя між інтересами учасників фінансової політики та соціальними цілями, що призводить до неефективного розподілу ресурсів і гальмування сталого розвитку України. Ці проблеми потребують наукового аналізу та розробки механізмів їх подолання для забезпечення ефективної фінансової політики, спрямованої на досягнення сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які розглядають досліджувану проблему, на яку спираються автори, виявлення недосліджених аспектів проблеми, якій присвячена публікація. Проблематика фіскальної політики в контексті державних фінансів завжди привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Серед зарубіжних учених, які внесли значний внесок у розвиток цієї галузі, слід відзначити праці Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, Е. Хансена, Дж. Хікса та інших. З боку української науки важливий внесок зробили такі науковці, як В. Андрущенко, З. Варналій, В. Геєць, В. Дем'янишин, О. Десятнюк, Ю. Іванов, А. Крисоватий, І. Лунина, В. Мельник, М. Слатвінська, О. Сущенко, В. Тропіна, К. Швабій, С. Юрій та інші.

Результати їх досліджень мають значну наукову цінність і практичну значущість. Однак динамічні зміни в економічній сфері, трансформація соціальних відносин, а також вплив інтеграційних і глобалізаційних процесів обумовлюють необхідність постійного переосмислення та оновлення теоретико-методологічних і організаційно-практичних підходів до формування та реалізації фіскальної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку України.

Крім того, актуальною стає необхідність розгляду фіскальної політики з позиції теорії соціалізації, згідно з якою основним орієнтиром фіскальної політики має бути підвищення рівня забезпеченості екологічних, соціальних та економічних умов життєдіяльності громадян держави.

В дослідженнях західних вчених (Ю. Бекгауса, С. Вестона, Р. Гольдштейна, Дж. Кемпбелла, Е. Маккаффі, Ф. Манна, Г. Мюрдаля, Г. Роузена, Б. Торглера, В. Фокке, Й. Шумпетера та інших) на перший план в осмисленні фіскальної політики уже давно вийшла людина з її світоглядом, усвідомлення ролі в соціумі, психологічними особливостями, морально-етичними цінностями, релігійними переконаннями, національною свідомістю, відношенням до несправедливості, логікою поведінки щодо сплати податків.

Різні аспекти фіскальної політики через призму соціалізації також знайшли відображення у працях українських учених, зокрема В. Андрущенка [1], В. Вишневецького [2], В. Гейця [3], А. Крисоватого [4], В. Мельника [5], Ю. Мискіна [6, 7], М. Слатвінської [8], О. Сущенка [9], В. Тропіної [10] та інших. Проте комплексні дослідження, присвячені проблемам формування та реалізації фіскальної політики забезпечення сталого розвитку України крізь призму соціалізації, залишаються недостатньо розробленими.

Формування мети дослідження. Розробка на основі функціонально-цільового підходу моделі підпорядкування фіскальної політики забезпеченню сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фіскальна політика є одним із ключових інструментів державного регулювання, який відіграє вирішальну роль у забезпеченні сталого розвитку країни. Вона спрямована на формування ефективної системи оподаткування, раціональне використання бюджетних ресурсів та створення умов для довгострокового зростання економіки, соціальної справедливості та екологічної стійкості. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції України у світовий економічний простір фіскальна політика набуває особливого значення, оскільки вона має забезпечувати не лише

фінансову стабільність, але й сприяти досягненню цілей сталого розвитку, визначених міжнародними ініціативами, зокрема Цілями сталого розвитку ООН. Важливим аспектом фінансової політики є її адаптивність до економічних шоків, технологічних трансформацій та демографічних зрушень. Для забезпечення її ефективності потрібна прозорість бюджету, діджиталізація податкового адміністрування та громадське обговорення фінансових рішень. Це дозволить забезпечити збалансованість між стимулюванням економіки, соціальним захистом населення та довгостроковою фінансовою стійкістю держави.

Методологію забезпечення фінансовою політикою сталого розвитку України з позиції єдності цільового та функціонального підходів відобразимо у вигляді моделі формування та реалізації бюджетної політики забезпечення соціально-економічного розвитку країни (рис. 1).

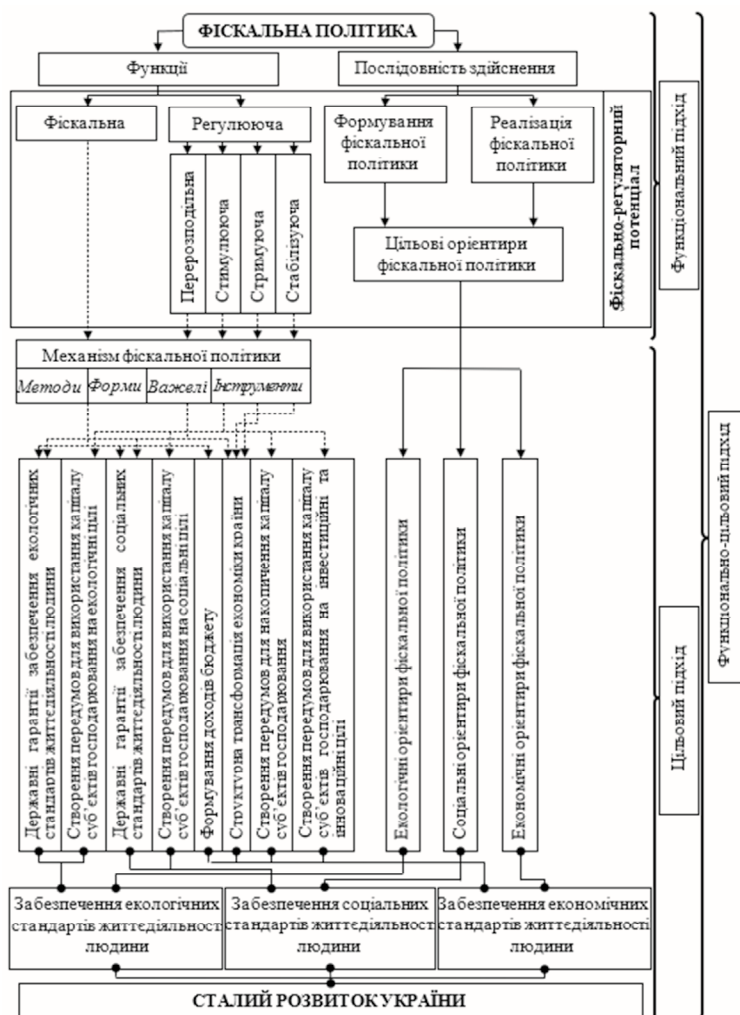

Рис. 1. Модель фінансової політики забезпечення сталого розвитку України

Джерело: розроблено авторами

Ключовою домінантою моделі фінансової політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку України, є застосування двоєдиного функціонально-цільового підходу. Цей підхід передбачає поєднання фінансово-регуляторного функціоналу формування та реалізації фінансової політики з її цільовим орієнтуванням на досягнення сталого розвитку країни.

У рамках запропонованого двоєдиного підходу вплив фінансової політики на забезпечення сталого розвитку здійснюється через реалізацію двох основних функцій: фінансової та регулюючої. При цьому функціональна взаємодія цих двох складових характеризується одночасним процесом конвергенції та дивергенції.

Основними аспектами конвергенції фінансового та регуляторного функціоналу фінансової політики є:

1. Структурна взаємодія в межах єдиної системи – фінансова та регулююча функції є взаємопов'язаними елементами державної фінансової політики. Зміни в реалізації однієї з функцій суттєво впливають на ефективність іншої, що вимагає розгляду фінансової політики як цілісної системи при внесенні будь-яких змін до її функціонування.

2. Причинно-наслідкова залежність – фінансова функція забезпечує формування фінансових ресурсів, які є джерелом реалізації регулюючого потенціалу політики. У той же час, регулююча функція створює передумови для накопичення капіталу суб'єктами господарювання, що є основою для ефективного виконання фінансових завдань.

3. Одночасна реалізація у часовому та правовому просторі – обидві функції діють синхронно в межах єдиного законодавчого поля, що обмежує можливість використання одного інструментарію для протилежних управлінських впливів, які іноді вимагаються логікою різних функцій.

4. Єдині цільові орієнтири – як фінансова, так і регулююча функції на вищому ієрархічному рівні управління спрямовані на досягнення спільних цілей.

5. Реалізація в умовах конкурентного середовища – фінансова політика, а відповідно і кожна з її функцій, функціонує в умовах суперництва між різними соціальними класами, групами та індивідами, які відстоюють власні інтереси. Це означає, що реалізація обох функцій відбувається в контексті корпоративної та лобістської боротьби.

Важливим аспектом у дослідженні фінансово-регуляторного функціоналу фінансової політики є не лише конвергентність, а й розуміння його дивергентності. Незважаючи на те, що фінансова та регулююча функції є складовими єдиного управлінського процесу, вони часто характеризуються взаємовиключною дією. Усвідомлення цього явища є необхідною умовою для гармонійного формування та реалізації фінансово-регуляторного потенціалу державної фінансової політики.

До ключових аспектів дивергенції фінансового та регулюючого функціоналу фінансової політики можна віднести:

1. Обернена залежність граничної результативності – максимальна ефективність фінансової функції в окремих випадках може суттєво обмежувати регулюючий потенціал фінансової політики, і навпаки, надмірна акцентуація на регулюючій функції може призводити до зниження фінансової результативності.

2. Взаємовиключність інструментів фінансової політики – багато інструментів фінансової політики, які ефективні для реалізації однієї з функцій, можуть бути неефективними або навіть протидіяти іншій. Навіть теоретичне розуміння логіки їх дії не завжди забезпечує синергію на практиці.

3. Принцип гнучкості фінансової політики – для ефективного виконання фінансової функції важливою є стабільність законодавчої бази, тоді як регулюючий вплив вимагає динамічних змін у законодавстві для адаптації до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

4. Часовий лаг результатів – результати реалізації фінансової функції можуть бути помітні вже в короткостроковій перспективі, тоді як негативні наслідки надмірного фінансового навантаження проявляються лише у довгостроковому періоді. Навпаки, регулююча функція часто має обернену динаміку: її ефект у короткостроковій перспективі є мінімальним, а основні позитивні результати стають помітними лише з часом.

5. Політична доцільність – фінансова функція, завдяки своїй здатності забезпечувати швидкі результати (наприклад, збільшення бюджетних надходжень), часто є більш привабливою з точки зору політичних дивідендів. Натомість регулююча функція, яка потребує довгострокового впливу, не завжди є політично популярною і вимагає значної політичної волі для її реалізації.

Основним науковим напрямком сьогодення, у межах якого досліджується методологія підпорядкування фінансово-регуляторного функціоналу фінансової політики запитам соціуму є фінансова соціологія.

Її сутність нами розкрита у праці [6]. За її результатами було запропоновано амбівалентний підхід до діалектики фінансової соціології змінити на синергетичний (рис. 2).

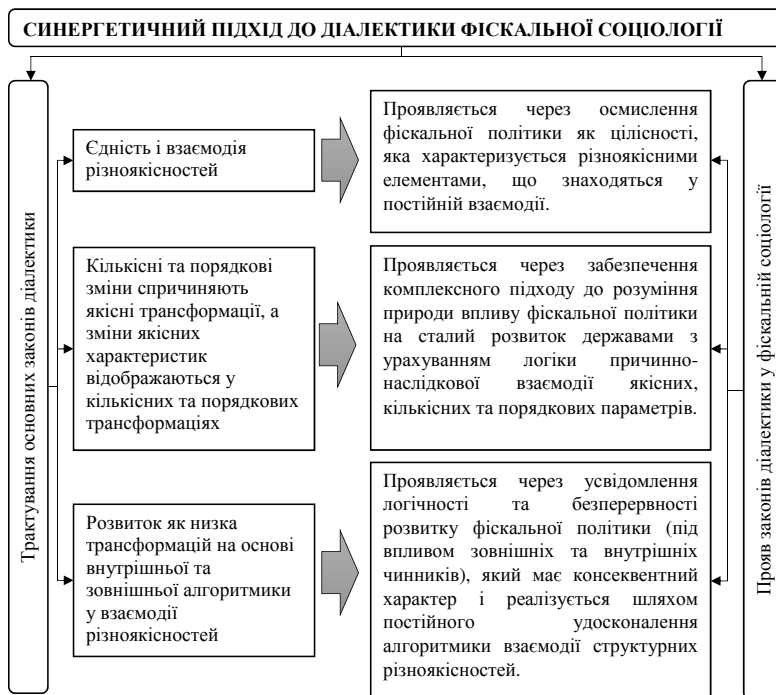

Рис. 2. Характеристика синергетичного підходу до діалектики фінансової соціології

Джерело: [6]

Врахування запропонованих уточнень до основних законів діалектики дозволяє обґрунтувати доцільність застосування синергетичного підходу у дослідженні проблем фінансової соціології, на відміну від нині поширеного амбівалентного підходу. Це створює передумови для комплексного та системного аналізу фінансово-регуляторного функціоналу фінансової політики, а також методологічних засад її реалізації у забезпеченні сталого розвитку країни через виконання фінансової та регулюючої функцій.

Перш ніж перейти до аналізу функціональної дії фінансової політики, необхідно чітко визначити та формалізувати цілі, на які вона спрямована. У контексті сталого розвитку держави цілі фінансової політики доцільно систематизувати за трьома основними напрямками: забезпечення екологічних, соціальних та економічних стандартів (рис. 3).

Рис. 3. Деталізація цілей фінансової політики забезпечення сталого розвитку держави

Джерело: складено авторами

Після деталізації цілей фінансової політики можна змодельовати механізм їх досягнення через призму основних функцій фінансової політики: фінансової та регулюючої, де остання включає перерозподільну, стимулюючу, стримуючу та стабілізуючу підфункції.

Фінансова функція реалізується шляхом забезпечення надходжень до державного бюджету, що є основою для виконання державою своїх обов'язків щодо гарантування екологічних та соціальних стандартів життєдіяльності населення. Ця функція є ключовим елементом у забезпеченні фінансової стійкості держави та створенні умов для реалізації соціальних та екологічних програм (рис. 4).

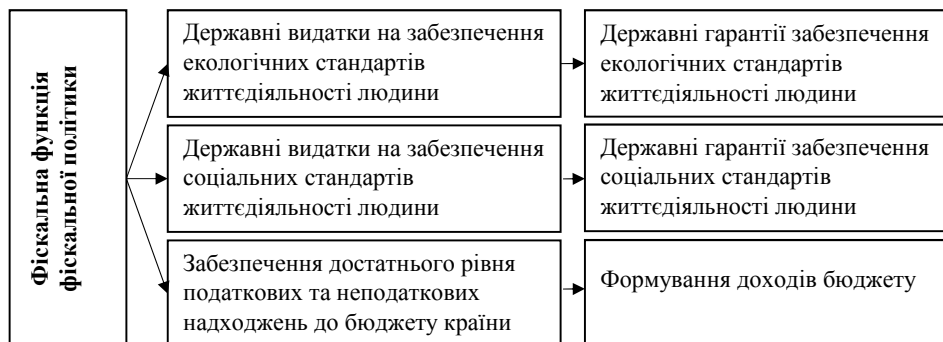

Рис. 4. Схема реалізації фінансової функції фінансової політики

Джерело: складено автором

Реалізація фінансової функції фінансової політики потребує врахування її специфічної природи. З одного боку, стратегічне управління передбачає визначення оптимального рівня екологічних та соціальних стандартів життєдіяльності населення, які мають бути формалізовані на основі збалансованої системи показників. Ці стандарти слугують орієнтиром для планування необхідних фінансових ресурсів, спрямованих на їх досягнення. З іншого боку, обсяг доходів бюджету, як обмежуючий фактор, визначає пріоритетність напрямів забезпечення цих стандартів.

Усвідомлення цієї особливості вимагає комплексного підходу, який поєднує вектор цілей (ієрархічно структуровану множину цілей, спрямованих на досягнення бажаного рівня екологічних та соціальних стандартів) з реальним станом наявних фінансових ресурсів. Для цього необхідно застосовувати інструменти макроекономічного бюджетного прогнозування, планування та програмування.

Бюджетне прогнозування дозволяє оцінити наявні фінансові ресурси держави. Бюджетне планування визначає стратегічні цілі та орієнтири у довгостроковій, середньостроковій та короткостроковій перспективах, на які спрямовується фінансова політика. Бюджетне програмування забезпечує узгодження наявних ресурсів із поставленими цілями шляхом розробки конкретних програм дій.

Перерозподільна підфункція регулюючої функції фінансової політики спрямована на забезпечення державних гарантій соціальних та екологічних стандартів життєдіяльності населення, а також на структурну трансформацію економіки держави. Це досягається через інструменти прямого впливу (цільові бюджетні видатки) та опосередкованого управлінського впливу (система оподаткування та бюджетне кредитування) (рис. 5).

Основною метою перерозподільної підфункції регулюючої функції фінансової політики є забезпечення цілісності макроекономічної системи держави та її орієнтації на задоволення потреб, обумовлених демографічними факторами. Ця функція реалізується через управління оподаткуванням та видатковою частиною державного бюджету, формуючи довгострокові структурні пропорції в економіці країни.

Рис. 5. Схема реалізації перерозподільної підфункції регулюючої функції фінансової політики

Джерело: складено авторами

Для впливу на соціально-економічні процеси у середньостроковій перспективі використовуються стимулююча та стримуюча підфункції регулюючої функції фінансової політики. Стимулююча підфункція реалізується через: 1) базовий інструментарій податкового менеджменту; 2) інструментарій пільгового оподаткування, що охоплює: звільнення від сплати податків, податкові вирахування (знижки), знижені ставки податків, зменшення податкових зобов'язань, відстрочки, розстрочки та податкову амортизацію; 3) бюджетні видатки та бюджетне кредитування, які спрямовані на підтримку стратегічно важливих напрямів економічного розвитку.

Основні цільові орієнтири стимулюючої підфункції включають: створення умов для накопичення капіталу суб'єктами господарювання, спрямування капіталу на екологічні, соціальні та інноваційно-інвестиційні цілі, забезпечення зростання сукупного попиту та пропозиції (рис. 6).

Рис. 6. Схема реалізації стимулюючої підфункції регулюючої функції фінансової політики

Джерело: складено авторами

У свою чергу, стримуюча підфункції регулюючої функції фінансової політики спрямована на обмеження діяльності, зорієнтованої на забезпечення деградаційно-паразитичних потреб людини, згладжування міжгалузевих диспропорцій в макроекономіці та зменшення сукупного попиту і пропозиції, що повинно упереджувати кризи перевиробництва (рис. 7).

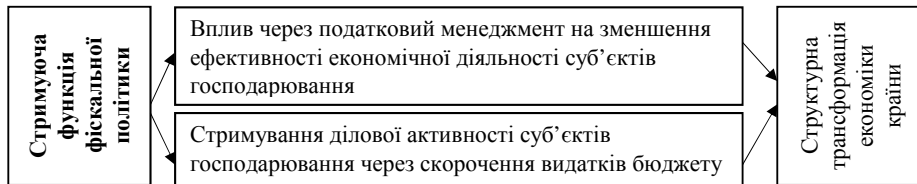

Рис. 7. Схема реалізації стримуючої підфункції регулюючої функції фінансової політики

Джерело: складено авторами

Стабілізуюча підфункції регулюючої функції фінансової політики спрямована на зменшення амплітуди циклічних коливань в економіці і реалізується шляхом регулювання сукупного попиту та пропозиції через інструментарій податкового менеджменту, бюджетні витрати і бюджетні кредити (рис. 8).

Рис. 8. Схема реалізації стабілізуючої підфункції регулюючої функції фінансової політики

Джерело: складено авторами

Таким чином, описативна модель формування та реалізації фінансової політики забезпечення сталого розвитку України дозволила здійснити ідентифікацію цілей фінансової політики та підпорядкування їм процесу реалізації функцій фінансової політики через бюджетний механізм та процес управління фінансовими відносинами.

Висновки. На основі застосування двоєдиного функціонально-цільового підходу в межах соціалізації фіскальної політики розроблено модель її підпорядкування забезпеченню сталого розвитку держави. Центральним елементом цієї моделі є фіскально-регуляторний потенціал фіскальної політики, який інтегрує функціональні аспекти фіскальної політики та цільову спрямованість процесів її формування та реалізації.

Аналіз функціональної онтології фіскально-регуляторної природи фіскальної політики дозволив систематизувати її дивергентні та конвергентні домінанти. До дивергентних домінант належать: структурна взаємодія в межах єдиної системи – державної фіскальної політики; причинно-наслідкова залежність; одночасна реалізація у часовому вимірі та в межах єдиного законодавчого поля; єдині цільові орієнтири на вищому ієрархічному рівні управління; реалізація в умовах конкурентного протистояння між різними класами, соціальними групами та індивідами, які відстоюють власні інтереси. Конвергентність фіскальної та регулюючої функцій фіскальної політики проявляється через: обернену залежність максимальної граничної результативності; взаємовиключну дію значної кількості інструментів; протилежні вимоги до принципу гнучкості фіскальної політики; різний часовий лаг прояву результатів; відмінне ставлення до політичної доцільності.

Результатом застосування двоєдиного функціонально-цільового підходу до соціалізації фіскальної політики стала розробка методологічного базису, що підпорядковує фіскально-регуляторний функціонал фіскальної політики забезпеченню сталого розвитку України як її головного цільового орієнтиру. У межах кожної з функцій фіскальної політики розкрито логіку її впливу на забезпечення екологічних, соціальних та економічних стандартів життєдіяльності населення. На цій основі визначено наукові засади системного зв'язку між передумовами формування та реалізації фіскально-регуляторного потенціалу фіскальної політики та завданнями її соціалізації.

Основними напрямками подальших досліджень є пошук шляхів оптимізації інструментів фіскальної політики та розробка методології оцінки ефективності фіскальної політики забезпечення сталого розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. Київ : Алерта, 2013. 384 с.
2. Вишневський В. П., Гурнак О. В., Вишневська О.М. Дослідження шляхів розвитку податкових систем: неокласична, інституціональна і еволюційна парадигми. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 11 (137). С. 9–18.
3. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. *Український соціум*. 2011. № 2. С. 7–34. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2011_2_3.pdf.
4. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 248 с.
5. Мельник В. М., Гудзенко І. С. Еволюція бюджетно-податкового регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 831–836.

6. Мискін Ю.І. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2 (80). С. 89–95.
7. Мискін Ю.І. Соціалізація бюджетної політики України : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019. 508 с.
8. Слатвінська М. Фіскальна політика як інструмент державного регулювання. *Evropský časopis ekonomiky*. 2019. № 327. URL : https://eujem.cz/wp-content/uploads/2019/eujem_2019_5_1/eujem_2019_5_1.pdf#page=327.
9. Сущенко О. М. Фіскальна політика України в парадигмі сталого розвитку : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2021. 430 с. URL : http://projects.dune-hd.com/bitstream/handle/2010/35865/dys_sust.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
10. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства : монографія. Київ : НДФІ, 2008. 368 с.

References:

1. Andrushchenko, V. L., & Tuchak, T. V. (2013). *Moralno-etychni imperatyvy podatkiv ta opodatkovannia (zakhidna tradytsiia)* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (Western tradition)]. Kyiv: Alerta.
2. Vyshnevskiy, V. P., Hurnak, O. V., & Vyshnevskaya, O. M. (2012). Doslidzhennia shliakhiv rozvytku podatkovykh system: neoklasychna, instytutsialna i evoliutsiina paradyhmy [Research on the development paths of tax systems: neoclassical, institutional, and evolutionary paradigms]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11(137), 9–18.
3. Heiets, V. M. (2011). Instytuty sotsializatsii v Ukraini ta krainakh YeS: tendentsii rozvytku ta kliuchovi vidminnosti [Institutions of socialization in Ukraine and EU countries: Development trends and key differences]. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 7–34. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2011_2_3.pdf
4. Krysovatiy, A. I., & Valihura, V. A. (2010). *Dominanty harmonizatsii opodatkovannia: natsionalni ta mizhnarodni vektory* [Dominants of tax harmonization: National and international vectors]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky.
5. Melnyk, V. M., & Hudzenko, I. S. (2015). Evoliutsiia biudzhethno-podatkovoho rehuliuвання finansovoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia v Ukraini [Evolution of fiscal regulation of financial activities of economic entities in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 5, 831–836.
6. Myskin, Yu. I. (2018). Dialektyka fiskalnoi sotsiologii: vid ambivalentnosti do synerhetyky [Dialectics of fiscal sociology: From ambivalence to synergy]. *Oblik i finansy*, 2(80), 89–95.
7. Myskin, Yu. I. (2019). *Sotsializatsiia biudzhethnoi polityky Ukrainy* [Socialization of Ukraine's fiscal policy]. Kyiv: Ahrar Media Hrup.
8. Slatvinska, M. (2019). Fiskalna polityka yak instrument derzhavnoho rehuliuвання [Fiscal policy as a tool of state regulation]. *Evropský časopis ekonomiky*, 327. https://eujem.cz/wp-content/uploads/2019/eujem_2019_5_1/eujem_2019_5_1.pdf#page=327
9. Sushchenko, O. M. (2021). *Fiskalna polityka Ukrainy v paradyhmi staloho rozvytku* [Fiscal policy of Ukraine in the paradigm of sustainable development] (Doctoral dissertation). Kyiv. http://projects.dune-hd.com/bitstream/handle/2010/35865/dys_sust.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Tropina, V. B. (2008). *Fiskalne rehuliuвання sotsialnoho rozvytku suspilstva* [Fiscal regulation of social development of society]. Kyiv: NDFI.

УДК: 336.22:341.231.14

Людмила Олейнікова

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
ДННУ «Академія фінансового управління»,
Київ, Україна
oleynikova.mila@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8204-4434

ПОДАТКОВЕ РЕЗИДЕНТСТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

Liudmyla Oleinikova

Dr. Sc. (Economics) Senior Researcher,
SESE «The Academy of Financial Management»
Kyiv, Ukraine

TAX RESIDENCE IN THE CONTEXT OF GLOBAL MOBILITY: THEORETICAL APPROACHES AND CHALLENGES OF LEGAL ENFORCEMENT

Анотація. В статті досліджується концепт податкового резидентства як ключового елементу міжнародного податкового права та інструменту, що істотно впливає на обсяг податкових зобов'язань фізичних і юридичних осіб. Особлива увага приділена аналізу правових критеріїв встановлення резидентства, зокрема таких як центр життєвих інтересів, місце постійного проживання, тривалість перебування на території держави та центр економічних інтересів. Розглянуто підходи, закріплені в Модельній податковій конвенції ОЕСР, а також у податкових системах ЄС, США та України, з акцентом на їхню практичну реалізацію, проблеми гармонізації та суперечності, що виникають у контексті подвійного резидентства. Проаналізовано механізми вирішення колізій (tie-breaker rules), які застосовуються при неможливості однозначного визначення податкової належності особи. Показано, що чинна редакція українського законодавства, попри наявність базових критеріїв, характеризується високим рівнем абстрактності, відсутністю чіткої деталізації понять і доказових стандартів, що створює ризики зловживань та ускладнює імплементацію міжнародних підходів. Окрему увагу приділено ініціативам BEPS та директивам ЄС (зокрема, ATAD та DAC6), які слугують відповіддю на агресивне податкове планування. У підсумку сформульовано висновки щодо необхідності модернізації національного законодавства у сфері резидентства з урахуванням міжнародних стандартів і викликів цифрової економіки.

Ключові слова: податкове резидентство, центр життєвих інтересів, тест на резидентство, уникнення подвійного оподаткування, модельна конвенція ОЕСР, директива ATAD, податкове планування, План BEPS.

Abstract. *The article explores the concept of tax residency as a fundamental element of international tax law and a key determinant of the scope of tax obligations for both individuals and legal entities. Particular attention is paid to the legal criteria for establishing residency, including the center of vital interests, permanent home, duration of physical presence, and center of economic interests. The paper analyzes the approaches reflected in the OECD Model Tax Convention, as well as in the tax systems of the EU, the United States, and Ukraine, with emphasis on their practical implementation, challenges of harmonization, and conflicts arising in the context of dual residency. The analysis covers the application of tie-breaker rules as mechanisms for resolving tax residency conflicts when a person qualifies as a resident of more than one jurisdiction. It is demonstrated that the current Ukrainian legislation, despite including basic criteria, lacks sufficient legal clarity, precise definitions, and evidentiary standards, which increases the risk of abuse and hinders the consistent implementation of international standards. Special attention is given to the BEPS initiatives and EU directives (particularly ATAD and DAC6), which address harmful tax practices and aggressive tax planning. The conclusions underline the need to modernize the national legal framework on tax residency in accordance with international norms and the challenges of the digitalized global economy.*

Keywords: *tax residency, center of vital interests, residency test, double taxation avoidance, OECD Model Tax Convention, ATAD directive, tax planning, Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Plan.*

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі спостерігається безпрецедентна трансформація способу життя під впливом цифровізації, пандемії COVID-19, війни та загальної глобалізації. Все більше людей обирають мобільні формати праці та життя, що спричиняє стрімке зростання категорій цифрових кочівників, релоkantів і транскордонних фрилансерів. Ці явища кидають виклик традиційним уявленням про податкове резидентство як територіальну, сталість-прив'язану категорію. В умовах багатолокаційності та часової гнучкості стає дедалі складніше визначити, де саме особа має «центр життєвих» або економічних інтересів. Таким чином, податкове резидентство опиняється на стику публічного та приватного права, створюючи виклики не лише для законодавців і контролюючих органів, а й для самих платників податків у контексті правової визначеності та податкових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Податкове резидентство є одним із ключових концептів у податковому праві, адже саме воно визначає, у якій юрисдикції особа – фізична чи юридична – зобов'язана сплачувати податки на доходи, отримані з різних юрисдикцій. Належність до певної податкової юрисдикції виступає критичним чинником у протидії ухиленню від оподаткування та зловживанню податковими пільгами з одного боку, а з іншого – фактором уникнення подвійного оподаткування в різних юрисдикціях.

Актуальність теоретичних підходів та практичного правозастосування щодо податкового резидентства дістало ще більшої актуальності для України, внаслідок масової вимушеної імміграції громадян за межі країни через війну. Так, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 17 квітня

2025 року, у Європі зареєстровано 6,36 мільйона українських біженців, а за межами Європи – ще 560 тисяч. Загальна кількість українських біженців у світі становить 6,92 мільйона осіб [1]. Водночас, за даними Державної прикордонної служби України, за три роки війни близько 3 мільйонів громадян не повернулися до країни після виїзду [2].

Слід зазначити, що Конвенції про уникнення подвійного оподаткування (Double taxation conventions) [3] визначають порядок оподаткування наступних категорій доходів та активів (капіталу): доходи від нерухомого майна; прибуток від підприємницької діяльності; прибутки від міжнародних перевезень; прибутки асоційованих підприємств; дивіденди; проценти; роялті; доходи від відчуження майна; доходи від вільних професій; доходи від залежних особистих послуг; гонорари директорів та винагороди членів наглядової ради; винагороди артистів і спортсменів; пенсії; заробітна плата державних службовців; доходи студентів; інші доходи.

Також окремі конвенції містять положення, що стосуються методів усунення подвійного оподаткування. У конвенціях, до яких приєднуються країни, можна знайти два методи усунення подвійного оподаткування: звільнення від прогресії та принцип заліку. Конвенції про уникнення подвійного оподаткування також містять положення про рівне ставлення до громадян обох держав з боку податкових юрисдикцій цих держав, процедури обміну інформацією та взаємної допомоги податкових адміністрацій.

Перелік доходів, щодо яких застосовуються договори про уникнення подвійного оподаткування свідчить про те, що активна економічна діяльність громадян за кородоном, зі збереженням економічної активності в Україні, потребує уважного ставлення до статусу податкового резидента та його обов'язків у кожній з країн економічної присутності.

Визначення податкового резидентства в міжнародному податковому праві базується на положеннях Статті 4 (2) Модельної податкової конвенції ОЕСР про доходи та капітал (OECD Model Tax Convention on Income and on Capital) [4]. Ця стаття встановлює послідовні критерії для визначення резидентства фізичних осіб, особливо в ситуаціях подвійного резидентства, через так tie-breaker rules. Визначення податкового резидентства через тести пріоритетності (tie-breaker rules) – це система послідовних критеріїв, яка використовується у випадках подвійного резидентства, коли фізична особа (або іноді юридична) вважається податковим резидентом двох країн одночасно. Зазначена система включає наступні послідовні критерії:

1. Постійне житло (permanent home): якщо особа має постійне житло в одній з держав, вона вважається резидентом цієї держави. Якщо постійне житло є в обох державах, переходять до наступного критерію.

2. Центр життєвих інтересів (centre of vital interests): визначається, в якій державі особа має тісніші особисті та економічні зв'язки. Це може включати місце роботи, розташування сім'ї, місце розташування основних активів, участь у соціальному та культурному житті.

3. Звичне місце проживання (habitual abode): якщо центр життєвих інтересів не може бути визначений, враховується держава, в якій особа звичайно проживає, тобто проводить більшість часу.

4. Громадянство (nationality): якщо особа має звичне місце проживання в обох державах або в жодній, враховується її громадянство.

5. Взаємна домовленість: якщо особа є громадянином обох держав або жодної з них, компетентні органи обох держав повинні вирішити це питання за взаємною домовленістю (Mutual Agreement Procedure, MAP) [5], [6].

Поняття податкового резидентства є ключовим у міжнародному податковому праві та базується на комплексному аналізі особистих та економічних зв'язків особи з певною державою. З огляду на сучасні виклики, пов'язані з глобалізацією та цифровізацією, важливо постійно переглядати та адаптувати ці критерії для забезпечення ефективного та справедливого оподаткування. Так, дослідники [7], [8], [9], [10] аналізують наявні проблеми тлумачення термінів, зокрема «постійне житло», у контексті міжнародних податкових угод. Крім того, у 2017 році в ОЕСР було оновлено Статтю 4 (3) Модельної конвенції [4], замінивши критерій «місця фактичного управління» для юридичних осіб на підхід, заснований на взаємній домовленості між державами, враховуючи місце ефективного управління, місце реєстрації та інші релевантні фактори.

Ключовим джерелом правової невизначеності залишаються прогалини як у національних законодавствах, так і в міжнародних угодах про уникнення подвійного оподаткування. Неузгодженість критеріїв резидентства та недостатня деталізація таких понять, як «центр життєвих інтересів», «місце постійного проживання» або «центр економічних інтересів», уможливорює виникнення ситуацій, коли особа або компанія формально не є резидентом жодної держави або є резидентом двох і більше. Це створює простір для подвійного неврахування доходів або, навпаки, для подвійного оподаткування.

У відповідь на глобальну практику розмивання бази оподаткування та переміщення прибутків (BEPS – Base Erosion and Profit shifting), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розробила багаторівневу ініціативу, що має на меті закрити прогалини в національному та міжнародному податковому регулюванні, та узгодити політику протидії розмиванню та ухиленню – План BEPS [11]. Одним із ключових напрямів є гармонізація визначення податкового резидентства, впровадження критеріїв реальної економічної присутності та прозорості бенефіціарного володіння через інструменти визначення контрольованих іноземних компаній (КИК) на рівні бенефіціарних власників (реалізація Кроку 3 Плану BEPS) та інструменти міжнародного обміну податковою інформацією, відповідно до «Стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки в податкових цілях» (Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters [12] (скорочена назва – Common Reporting Standard, CRS).

Різні юрисдикції, з урахуванням практики мобільності та цифровізації, застосовують відмінні підходи до питання визначення податкового резидентства, що має значний вплив на податкове планування, структурування бізнесу, уникнення подвійного оподаткування та забезпечення податкової прозорості. Зокрема ОЕСР, ЄС, США та Україна мають неідентичні підходи (див. табл. 1).

Підхід Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) заснований на критеріях пріоритетності (tie-breaker rules), визначених у Модельній конвенції [4]. Така концепція передбачає уніфікований підхід, що сприяє узгодженню

між країнами, що сприяє зниженню ризиків подвійного оподаткування. Втім, застосування критеріїв у практиці дещо ускладнено через суб'єктивність їх оцінки.

На відміну від ОЕСР, Європейський Союз не містить єдиного кодифікованого визначення податкового резидентства, залишаючи це питання у компетенції держав-членів. Проте в практиці ЄС простежується системний акцент на реальний економічний зміст (substance) діяльності, як ключовий елемент податкової прив'язки. Це особливо чітко проявляється в судовій практиці та у змісті Директив, спрямованих на запобігання ухиленню від оподаткування, зокрема ATAD і DAC-6.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз підходів щодо визначення
податкового резидентства (ОЕСР, ЄС, США, Україна)**

Країна / Організація	Ключовий критерій податкового резидентства (ФО/ІОО)*	Особливості застосування
ОЕСР	Визначення резидентства на основі визначення постійного місця проживання, центру життєвих інтересів, перебування в країні >183 днів.	Визначення через тести пріоритетності (tie-breaker rules): постійне житло (permanent home), центр життєвих інтересів (centre of vital interests), звичне місце проживання (habitual abode), громадянство (nationality), взаємна домовленість між державами на основі двосторонніх договорів.
ЄС	Аналогічно до ОЕСР, з додатковим акцентом на центр економічної діяльності.	Координація між країнами-членами в межах DAC-6 (Directive on Administrative Cooperation) [13] та ATAD (Anti-Tax Avoidance Directive) [14]. Узгодження відбувається через судову практику Європейського суду та гармонізаційні Директив (DAC, ATAD), які впливають на тлумачення й застосування понять, пов'язаних з резидентством, особливо щодо юридичних осіб.
США	Громадянство або «Green Card test» та «Substantial Presence Test».	Сплата податків в США з глобального доходу незалежно від проживання та місця отримання доходу.
Україна	Перебування в країні понад 183 дні або за критерієм центру життєвих інтересів	Недостатня деталізація понять; складність у доведенні центру інтересів.

Джерело: складено автором на основі: [13; 14; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

Судова практика CJEU (Court of Justice of the EU) передбачає, що резиденція в цілях оподаткування має визначатися не лише за формальними критеріями (місце реєстрації), а й враховує фактичну економічну присутність в країні (economic reality, real economic activity). Так, наприклад, у справі C-196/04 Cadbury Schweppes, суд ЄС постановив, що використання резидентства в іншій юрисдикції виключно з метою отримання податкової вигоди, без реальної економічної діяльності, може вважатися зловживанням [15]. Отже, відсутність «центру економічної діяльності» фактично дискваліфікує податковий статус резидента, навіть якщо формальні критерії виконано. У ряді офіційних документів ЄС, особливо щодо агресивного податкового планування та BEPS, вимоги щодо економічної присутності (economic substance)

згадуються, як ключовий елемент для запобігання фіктивному резидентству. Концепція «substance over form» в ЄС передбачає необхідність посилення вимог до змісту, щоб гарантувати, що місце ефективного управління відображає фактичну економічну діяльність [16].

Подальше інституційне закріплення такого підходу знайшло відображення в Директиві ATAD (Anti-Tax Avoidance Directive 2016/1164/EU) [14] – яка вводить правила щодо оподаткування контрольованих іноземних компаній (КІК), гібридних невідповідностей і загального правила протидії зловживанням (GAAR) [17]. Її логіка полягає в тому, що податкове резидентство має ґрунтуватися не на формальній реєстрації, а має відображати місце фактичного генерування доданої вартості. Слід зазначити, що ATAD не дає прямого визначення резидентства, але через правила КІК, зобов'язує компанії доводити реальну економічну присутність, і саме відсутність такого «центру економічної діяльності» дозволяє країні податкового резидентства донараховувати прибуток.

Також інституціалізації підходу до визначення податкового резидентства на основі фактичної економічної присутності сприяє і Директива DAC-6 [13], яка передбачає обов'язкове повідомлення про транскордонні податкові схеми, включно з такими, що стосуються штучного переміщення податкового резидентства. Це забезпечує прозорість і дозволяє країнам ЄС виявляти випадки фіктивного резидентства.

В США визначають податкове резидентство на основі «тесту істотної присутності» (Substantial Presence Test) та «тесту зеленої карти» (Green Card Test). Особи, які відповідають цим критеріям, вважаються резидентами для податкових цілей Сполучених штатів, а їх доходи по всьому світу підлягають оподаткуванню в США. Таким чином, визначено чіткі та об'єктивні критерії визначення резидентства, що дозволяє уникати подвійного оподаткування через податкові угоди. Втім, у разі відсутності відповідних угод між країнами, зберігається можливість подвійного оподаткування [18], [19], [20].

В Україні Податковим кодексом України (ПКУ) [21] визначено резидентство на основі таких критеріїв, як постійне місце проживання, центр життєвих інтересів, тривалість перебування (183 дні) та громадянство. Так, відповідно пп. 14.1.213 Податкового кодексу України, резидентом є особа, що:

- постійно проживає в Україні,
- якщо особа має місце проживання також і за кордоном, то застосовуються критерії:
 - має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні, при цьому достатньою (але не виключною) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності,
 - перебуває в Україні не менше 183 днів протягом року,
 - у разі неможливості встановлення резидентства за критеріями, що викладені вище – береться до уваги громадянство.

Український підхід загалом відповідає рекомендаціям ОЕСР і практиці держав-членів ЄС – насамперед завдяки використанню тестів пріоритетності: постійне місце проживання → центр життєвих інтересів → 183 дні.

Тест «центр життєвих інтересів» збігається з нормами ст. 4(2) Модельної конвенції ОЕСР, яка широко імплементується в національні законодавства країн ЄС. Втім, відсутнє точне визначення поняття «економічні зв'язки» (в ЄС – детально регламентується через об'єктивні показники: дохід, інвестиції, витрати, діяльність). В ПКУ термін «центр життєвих інтересів» не конкретизовано, а судова практика – фрагментарна [22].

Проте відсутність детального роз'яснення та складність у доведенні місцезнаходження «центру життєвих інтересів» полягає у відсутності чітких формалізованих процедур. У ПКУ не визначено чітко, що саме означає «центр життєвих інтересів». Відсутній формалізований перелік доказів, які підтверджують або спростовують наявність такого центру. На відміну від деяких європейських юрисдикцій, Україна не має інструкцій, роз'яснень або спеціальних методичних матеріалів від Державної податкової служби України (ДПСУ) для застосування цього критерію.

Податкова служба може тлумачити ці фактори на користь визнання президентства, навіть якщо фактичне життя особи і отримання доходу відбувається за кордоном. Відсутність уніфікованої процедури збору доказів (аналогів, наприклад, декларацій про зміну податкового президентства чи формального подання обґрунтувань до ДПС) породжує непрозорість процедур та суб'єктивність підходу. Таким чином, на сьогодні відсутня практика взаємного узгодження між Україною та іншими країнами за процедурою MAP (Mutual Agreement Procedure) [23], хоча вона передбачена багатьма податковими конвенціями.

Зазначений критерій – один з найбільш розмитих та суб'єктивних, і саме його часто доводиться застосовувати, коли інші (тривалість перебування, постійне проживання) – не дозволяють визначити резиденцію однозначно.

При цьому, громадянство як «остаточний тест» не відповідає підходу ОЕСР та ЄС, де громадянство використовується винятково, як останній крок у tie-breaker rules і тільки в разі подвійного резидентства. В Україні ж це правило діє автоматично і без зв'язку з фактичним проживанням.

Особливо це є важливим в контексті вимушеної еміграції українців за межі країни через війну, коли реєстрація місця проживання особи, майно та інші активи, включно з їх бізнес-активами та частина членів сім'ї (чоловіки) знаходяться в країні, а безпосередньо особа – власник знаходиться за кордоном, де також може отримувати доходи. Тобто, фізично особа є за кордоном, проте має економічні чи особисті прив'язки і до України.

Багато українців, які фактично проживають в ЄС понад 183 дні, можуть бути визнані податковими резидентами обох країн (України та держави перебування), що створює ризик подвійного оподаткування. При цьому, ПКУ не передбачає автоматичного механізму застосування конвенцій про уникнення подвійного оподаткування – це створює бюрократичні складнощі.

Це зумовлює необхідність уніфікації підходів щодо визначення податкового резидентства, особливо в рамках ЄС, для зменшення ризику подвійного оподаткування наших громадян та спрощення податкового планування.

Загалом, ефективне визначення податкового резидентства вимагає балансу між чіткістю правил, гнучкістю у врахуванні індивідуальних обставин та міжнародною координацією.

Висновки. Правова система ЄС прямо не встановлює централізованого визначення податкового резидентства, її де-факто підхід ґрунтується на оцінці реальної економічної присутності, з метою боротьби з агресивним податковим плануванням. Відповідно, «центр економічної діяльності» дедалі частіше виступає ключовим критерієм для встановлення резидентства, зокрема щодо юридичних осіб, а в перспективі – і фізичних.

Український підхід номінально слідує міжнародним стандартам, але має потребу в деталізації та гармонізації з європейським підходом. Так, підхід України до визначення податкового резидентства фізичних осіб загалом узгоджується з міжнародною практикою, зокрема з Модельною податковою конвенцією ОЕСР та практиками ЄС, застосовуючи багаторівневі критерії: постійне місце проживання, центр життєвих інтересів, кількість днів перебування. Водночас, українське законодавство містить норми, що суперечать європейським стандартам – зокрема, автоматичне визнання резидентом громадянина України, при складності застосування інших критеріїв. Такий підхід ускладнює правове становище українців, які тривалий час перебувають у ЄС через війну, створюючи ризики подвійного оподаткування. Українське законодавство, хоч і формально враховує критерій «центру життєвих інтересів», не дає достатньо інструментів для прозорого, передбачуваного та обґрунтованого його застосування, що створює ризики як для держави, так і для платників податків, особливо в умовах масової міграції через війну. Відсутність чітких визначень економічних зв'язків та порядку самостійного визначення резидентства унеможливорює ефективну координацію з країнами перебування. Актуальним є реформування положень ПКУ з метою гармонізації із європейською практикою, враховуючи мобільність населення, викликану зокрема війною, а саме: чіткіше прописати дефініції (центр інтересів, економічні зв'язки), забезпечити спрощене декларування зміни резидентства для тимчасово переміщених осіб, усунути автоматичне правило резидентства лише на підставі громадянства. Чіткі дефініції та зрозумілі формалізовані методичні підходи щодо застосування критеріїв резидентства сприятимуть прозорості та передбачуваності податкових зобов'язань.

Активне використання механізмів взаємного узгодження (Mutual Agreement Procedure) може сприяти вирішенню конфліктів резидентства та уникненню подвійного оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Ukraine Refugee Situation URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?utm_source=chatgpt.com
2. Скільки українців виїхали за кордон у 2024 році: шокуючі цифри. URL: https://trueua.info/news/skilky-ukrayintsiv-vyyikhaly-za-kordon-u-2024-rotsi-shokuyuchitsyfyry?utm_source=chatgpt.com
3. Double taxation conventions URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/tax-transparency-cooperation/double-taxations-conventions_en
4. OECD Model Tax Convention on Income and on Capital URL: <https://www.oecd.org/tax/treaties/model-tax-convention-on-income-and-on-capital.htm>

5. Mutual agreement procedure URL: [https://www.impots.gouv.fr/international-particulier/mutual-agreement-procedure#:~:text=The%20mutual%20agreement%20procedure%20\(MAP,of%20any%20domestic%20law%20remedies.](https://www.impots.gouv.fr/international-particulier/mutual-agreement-procedure#:~:text=The%20mutual%20agreement%20procedure%20(MAP,of%20any%20domestic%20law%20remedies.)
6. OECD Model Tax Convention on Income and on Capital. Article 4 – Resident URL: https://jfix.github.io/mtc-webbook/vol1/conventionmodel/C02/A004/?utm_source=chatgpt.com
7. Richard Xenophon Resch. Home Sweet Home: Tax Treaty Interpretation and the Problem with Language Under Consideration of the Permanent Home Tie-Breaker URL: https://www.academia.edu/42989089/Home_Sweet_Home_Tax_Treaty_Interpretation_and_the_Problem_with_Language_Under_Consideration_of_the_Permanent_Home_Tie_Breaker?utm_source=chatgpt.com
8. Shaomei Chen. URL: https://www.researchgate.net/publication/329197358_The_MAP_tie-breaker_rule_for_dual_residence_in_Art_43_of_the_2017_OECD_MC
9. Michael Lang. Introduction to the Law of Double Taxation Conventions 3rd edition. March 2021/ URL: https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-08/20_007_Introduction_Law_Double_Taxation_Conventions_3rd_edition_final_web.pdf
10. Research in Law and Economics, Volume X, Winter 8(46): 2277 – 2281. DOI: 10.14505/jarle.v10.8(46).06. URL: <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>
11. Action Plan on base Erosion and Profit shifting URL: <https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf>
12. Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters URL: https://www.oecd.org/en/publications/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition_9789264267992-en.html
13. Directive on Administrative Cooperation (DAC), DAC-6 2018/822/EU5 URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/tax-co-operation-and-control/general-overview/enhanced-administrative-cooperation-field-direct-taxation_en <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0514>
14. Anti Tax Avoidance Package. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/anti-tax-avoidance-package_en
15. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 12 September 2006 – C-196/04 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0196>
16. EU Code of Conduct Group, BEPS Implementation Report, 2016 URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586634/EPRS_BRI\(2016\)586634_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586634/EPRS_BRI(2016)586634_EN.pdf)
17. The Role of a General Anti-Avoidance Rule in Protecting the Tax Base of Developing Countries. 9 November 2017 (Session 1). The general anti-avoidance rule URL: www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2017/11/2017TB_08_GAARs_D3_1_Role-of-GAAR.pdf
18. Substantial Presence Test URL: https://itap1.for.irs.gov/owda/0/resource/Commentary_Files_Redirect_ITA/en-US/help/subpretest.html
19. Introduction to residency under U.S. tax law URL: <https://www.irs.gov/individuals/international-taxpayers/introduction-to-residency-under-us-tax-law>
20. Tax residency status – first-year choice URL: <https://www.irs.gov/individuals/international-taxpayers/tax-residency-status-first-year-choice>

21. Податковий кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
22. KPMG Ukraine: Tax residency and relocation issues in Ukraine, 2022. URL: <https://home.kpmg/ua>
23. Mutual Agreement Procedure Profiles URL: <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/dispute-resolution-in-cross-border-taxation/mutual-agreement-procedure-profiles.html>

References:

1. UNHCR. (2024). *Ukraine refugee situation*. UNHCR. Retrieved May 19, 2025, from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. TrueUA. (2024). *Скільки українців виїхали за кордон у 2024 році: шокуючі цифри*. Retrieved May 19, 2025, from <https://trueua.info/news/skilky-ukrayintsiv-vyyikhaly-za-kordon-u-2024-rotsi-shokuyuchi-tsyfry>
3. European Commission. (n.d.). *Double taxation conventions*. Retrieved May 19, 2025, from https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/tax-transparency-cooperation/double-taxations-conventions_en
4. OECD. (n.d.). *Model Tax Convention on Income and on Capital*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.oecd.org/tax/treaties/model-tax-convention-on-income-and-on-capital.htm>
5. French Tax Authorities. (n.d.). *Mutual agreement procedure (MAP)*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.impots.gouv.fr/international-particulier/mutual-agreement-procedure>
6. OECD. (n.d.). *Model Tax Convention on Income and on Capital. Article 4 – Resident*. Retrieved May 19, 2025, from <https://jfix.github.io/mtc-webbook/vol1/convention-model/C02/A004/>
7. Resch, R. X. (n.d.). *Home sweet home: Tax treaty interpretation and the problem with language under consideration of the permanent home tie-breaker*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.academia.edu/42989089/>
8. Chen, S. (n.d.). *The MAP tie-breaker rule for dual residence in Art. 4(3) of the 2017 OECD MC*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.researchgate.net/publication/329197358>
9. Lang, M. (2021). *Introduction to the Law of Double Taxation Conventions* (3rd ed.). IBFD. Retrieved from https://www.ibfd.org/sites/default/files/2021-08/20_007_Introduction_Law_Double_Taxation_Conventions_3rd_edition_final_web.pdf
10. Research in Law and Economics. (2021). *Volume X, Winter* 8(46), 2277–2281. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).06)
11. OECD. (2013). *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf>
12. OECD. (2018). *Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters* (2nd ed.). Retrieved May 19, 2025, from https://www.oecd.org/en/publications/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition_9789264267992-en.html

13. European Commission. (n.d.). *Directive on Administrative Cooperation (DAC), DAC-6 2018/822/EU*. Retrieved May 19, 2025, from https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/tax-co-operation-and-control/general-overview/enhanced-administrative-cooperation-field-direct-taxation_en and <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0514>
14. European Commission. (n.d.). *Anti Tax Avoidance Package*. Retrieved May 19, 2025, from https://taxation-customs.ec.europa.eu/anti-tax-avoidance-package_en
15. Court of Justice of the European Union. (2006, September 12). *Judgment of the Court (Grand Chamber), C-196/04*. Retrieved May 19, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0196>
16. EU Code of Conduct Group. (2016). *BEPS Implementation Report*. European Parliament. Retrieved May 19, 2025, from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586634/EPRS_BRI\(2016\)586634_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586634/EPRS_BRI(2016)586634_EN.pdf)
17. United Nations. (2017, November 9). *The role of a general anti-avoidance rule in protecting the tax base of developing countries*. Retrieved May 19, 2025, from https://www.un.org/esa/ffd/wp-content/uploads/2017/11/2017TB_08_GAARs_D3_1_Role-of-GAAR.pdf
18. Internal Revenue Service (IRS). (n.d.). *Substantial Presence Test*. Retrieved May 19, 2025, from https://itap1.for.irs.gov/owda/0/resource/Commentary_Files_Redirect_ITA/en-US/help/subpretest.html
19. Internal Revenue Service (IRS). (n.d.). *Introduction to residency under U.S. tax law*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.irs.gov/individuals/international-taxpayers/introduction-to-residency-under-us-tax-law>
20. Internal Revenue Service (IRS). (n.d.). *Tax residency status – first-year choice*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.irs.gov/individuals/international-taxpayers/tax-residency-status-first-year-choice>
21. Verkhovna Rada of Ukraine (2025). Tax Code of Ukraine, art. Retrieved May 19, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
22. KPMG Ukraine (2022). Tax residency and relocation issues in Ukraine. Retrieved May 19, 2025, from <https://home.kpmg/ua>
23. OECD. (n.d.). *Mutual Agreement Procedure Profiles*. Retrieved May 19, 2025, from <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/dispute-resolution-in-cross-border-taxation/mutual-agreement-procedure-profiles.html>

УДК: 336.225.66

Степан Панчишин

доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
stepan.panchyshyn@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6203-4789

Ігор Крупка

доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
ihor.krupka@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3106-8660

Орися Савка

аспірантка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
orysyagnidets2013@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-9117-9525

КОНТРОЛЬОВАНІ ІНОЗЕМНІ КОМПАНІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ ПОДАТКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ Й УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ОПОДАТКУВАННЯ

Stepan Panchyshyn

Dr. Sc. (Economics), Prof.,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Ihor Krupka

Dr. Sc. (Economics), Prof.,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Orysia Savka

postgraduate student, (Ph. D. student)
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

CONTROLLED FOREIGN CORPORATIONS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION AND GLOBAL TAX TRANSFORMATION: INTERNATIONAL STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE

Анотація. Проведено комплексне дослідження правового режиму контролюваних іноземних компаній (КІК) в Україні та його відповідності міжнародним

податковим стандартам, зокрема проаналізовано імплементацію Плану дій BEPS ОЕСР (а саме Крок 3), директив ATAD I та ATAD II Європейського Союзу, стандарту CRS, МСАА та концепції BEPS 2.0 у вітчизняне законодавство. Розглянуто критерії контролю, правила оподаткування пасивних доходів, умови звільнення, вимоги до звітності та відповідальність за порушення правил КІК в Україні. Виокремлено ключові проблеми реалізації: фрагментарність законодавства, невизначеність щодо де-факто контролю, гібридні невідповідності, недостатній рівень цифровізації Державної податкової служби України та виклики, пов'язані з воєнним станом. Запропоновано шляхи удосконалення вітчизняного законодавства задля гармонізації з міжнародними стандартами, підвищення прозорості, юридичної визначеності та ефективності податкового адміністрування.

Ключові слова: контрольовані іноземні компанії, ухилення від сплати податків, План BEPS ОЕСР, Директивами ЄС ATAD I та ATAD II, податково прозорі організації, постійні представництва, гібридне податкове планування.

Abstract. The research provides a comprehensive and systematic examination of the legal framework governing controlled foreign corporations (CFCs) in Ukraine, with a strong focus on the country's legislation compliance with international tax transparency standards. There is an exploration of the CFC rules and the implementation of the OECD Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) Action Plan, particularly Action 3 on effective CFC rules, as well as the Anti-Tax Avoidance Directives (ATAD I and ATAD II) of the European Union. It also considers the impact of the Common Reporting Standard (CRS), the Multilateral Competent Authority Agreement (MCAA), and the BEPS 2.0 (Pillar One – Reallocation of Taxing Rights and Pillar Two – Global Minimum).

Ukraine's current CFC regime, introduced under the Law No. 466-IX to the Tax Code of Ukraine, incorporates essential elements of international recommendations, including thresholds of control, taxation of passive income and exceptions for entities with substantial economic activity. The research highlights key obstacles to the CFC rules implementation in Ukraine, including fragmented legislation, unstable tax enforcement, legal uncertainty surrounding de facto control, indirect ownership, and hybrid mismatches. It also addresses practical difficulties such as defining tax residency for refugees and the limited digital capacity of the tax authority. This highlights the need to modernize Ukraine's domestic CFC regime through clarification of legislation, development of IT infrastructure, and harmonization with OECD and EU standards to enhance transparency, legal certainty, and administrative efficiency. A comparative compliance table evaluates the extent to which Ukraine's domestic tax law aligns with international standards. The analysis also illustrates Ukraine's participation in international tax cooperation platforms such as FISCALIS. It emphasizes the necessity of harmonizing Ukrainian CFC rules with EU fiscal policy as a prerequisite for deeper European integration. The findings also underline the critical importance of institutional capacity-building and modernization of digital infrastructure in the State Tax Service of Ukraine. The research concludes with recommendations aimed at improving legal certainty, strengthening compliance, and ensuring that Ukraine's CFC framework evolves in line with global tax governance principles.

Key words: *controlled foreign corporation, tax avoidance, OECD BEPS Plan, EU ATAD I and ATAD II Directives, fiscally transparent entities, permanent establishments, hybrid tax planning.*

Актуальність. В Україні 1 січня 2022 року набрали чинності положення Податкового кодексу щодо контрольованих іноземних компаній (КІК) (Controlled Foreign Corporations, CFC), запроваджені відповідно до Закону України №466-IX [1]. Ухвалення цього нормативного акту стало важливим етапом у гармонізації національного податкового законодавства із міжнародними стандартами, визначеними Планом дій BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) щодо протидії розмиванню бази оподаткування і переміщенню прибутків, а також Директивами ЄС про боротьбу з ухиленням від сплати податків ATAD I та ATAD II (The Anti-Tax Avoidance Directive). Його імплементація була покликана не лише запобігти втратам державного бюджету через використання офшорних схем чи приховуванню прибутків, а й засвідчити відповідність законодавства України вимогам податкової прозорості в умовах євроінтеграції.

Однак функціонування режиму КІК в Україні з самого початку супроводжується низкою викликів. Збройна агресія росії значно ускладнила як адміністрування нових норм та рівень підготовленості платників податків до їх застосування, так і суттєво погіршила бізнес-середовище України. Окремими внутрішньодержавними проблемами також є нестабільність нормативної бази (адже навіть правила оподаткування КІК постійно зазнають численних змін, скасувань та нововведень), недостатній рівень роз'яснювальної роботи та відсутність судової практики зумовлюють численні правозастосовні ризики.

У цьому контексті особливої актуальності набуває порівняльний аналіз законодавства КІК в Україні та в інших країнах, які вже тривалий час практикують цей інструмент. Вивчення рекомендацій ОЕСР та ЄС дає змогу сформулювати засади для адаптації української моделі оподаткування КІК до європейських норм. Крім того, міжнародна податкова трансформація щодо мінімального оподаткування доходів транснаціональних компаній, створює нові виклики, на які режим КІК в Україні має реагувати ефективно й системно.

Таким чином, дослідження правової природи, функціонального призначення та ефективності механізму КІК в Україні у світлі міжнародних ініціатив є на сьогодні не лише науково важливим, а й практично необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність КІК посідає важливе місце у сучасному глобальному фінансовому світі, що зумовлено зростанням масштабів агресивного податкового планування та необхідністю забезпечення податкової прозорості в умовах глобалізації економіки. Його теоретико-правовим аспектам присвячено низку досліджень як іноземних, так і українських науковців. Порівняльний аналіз правил КІК у понад 40 країнах світу, зокрема США, Великобританії, Франції, КНР, Японії, Канаді, Австралії, а також особливості податкового регулювання діяльності КІК ґрунтовно висвітлено у працях Себастьяна Дуеньяса (S. Dueñas) [2]. Автор систематизував підходи до визначення КІК, критерії

контролю, оподаткування пасивних доходів, звільнення від подвійного оподаткування та винятки із застосування правил. Виявлені С. Дуеньясом відмінності засвідчують гнучкість підходів до КІК та важливість балансування між податковою прозорістю і конкурентоспроможністю юрисдикцій. На особливу увагу заслуговує праця Алекса Претла (A. Prettl) та Домініка фон Гагена (Dominik von Hagen) [3], у якій автори аналізують вплив правил КІК у 27 країнах на фінансову поведінку й розташування багатонаціональних компаній зокрема на їхню участь у транскордонних злиттях і поглинаннях, досліджуючи, як ці правила сприяють або перешкоджають переміщенню прибутків між юрисдикціями й наводять свідчення, що правила КІК можуть ефективно стримувати переміщення прибутків до юрисдикцій з низьким оподаткуванням. Висновки А. Претла та Д. Гагена ґрунтуються на значній кількості емпіричних даних про ефективність правил КІК у боротьбі з агресивним податковим плануванням та можуть бути використані для вдосконалення податкової політики в Україні й поліпшення інвестиційної привабливості країни. Серед українських науковців, які досліджують питання функціонування КІК у вітчизняній податковій системі, варто виокремити Н. Атаманчук та А. Монаєнко [4], які у своїх працях розкривають теоретико-правову сутність інституту контрольованих іноземних компаній та акцентують на необхідності чіткої адаптації положень Плану BEPS до національного правового поля України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на зростаючу кількість публікацій, певні аспекти функціонування режиму КІК в Україні все ще залишаються недостатньо висвітленими або потребують подальшого системного аналізу. Зокрема, це стосується: узагальнення правових відмінностей між українським законодавством і положеннями Директив ATAD I–II щодо критеріїв контролю, оподаткування пасивних доходів і винятків із правил КІК; впливу воєнного стану на реальне застосування норм, зокрема в контексті звітності, перевірок, трансфертного ціноутворення, валютного регулювання та якості бізнес-середовища; адміністративної та судової практики, яка наразі перебуває на етапі становлення, що ускладнює однозначне тлумачення нових норм; суперечностей у термінології та підходах до визначення контролюючих осіб, джерел доходів, обсягу прибутку для оподаткування. Крім того, потребує подальшого опрацювання питання узгодженості української моделі КІК з міжнародними податковими ініціативами, а також оцінка її ефективності в умовах інтеграції до європейського податкового простору.

Мета дослідження. Метою дослідження є всебічне вивчення правил оподаткування іноземних доходів (а саме доходів КІК) у контексті міжнародних податкових ініціатив та особливостей його імплементації в українському законодавстві, з урахуванням актуальних викликів, зокрема дії воєнного стану, послаблення привабливості бізнес-середовища з метою виявлення правових, адміністративних та економічних чинників, що впливають на ефективність функціонування правил КІК, а також формулювання пропозицій щодо його вдосконалення в умовах євроінтеграційного курсу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. КІК є важливим об'єктом уваги міжнародного податкового співтовариства, оскільки вони можуть використовуватись для шкідливих податкових практик: агресивного податкового

планування, уникнення оподаткування, розмивання податкової бази та для переведення прибутків у низькоподатковій юрисдикції (офшорні країни). В цілому, можна сформулювати таке спрощене визначення: контрольована іноземна компанія – є юридичною особою або іншим корпоративним утворенням, що зареєстроване в іноземній юрисдикції та контрольоване податковими резидентами певної держави. Однак це узагальнене визначення може змінюватися або розширюватися відповідно до специфіки податкового законодавства різних країн, які встановлюють власні критерії контролю, особливості визначення доходів КІК та механізми їх оподаткування. Термін КІК у міжнародному податковому законодавстві був створений для того, щоб надати державам чіткі інструкції для оподаткування частки доходу, яку дочірні іноземні компанії заробляють за кордоном.

Уперше концепцію (КІК) було сформовано у податковій практиці Сполучених Штатів Америки, які системно почала боротися з використанням іноземних компаній для уникнення оподаткування. Розроблений підхід до податкового регулювання цих компаній у США став основою для формування міжнародних податкових стандартів, оскільки вперше у світі сформулював принципи контролю фінансових органів держави за прибутками, які виводять поза межі країни. У 1930-х роках в США з'явилися компанії, які виконували функції, схожі до КІК у сучасному розумінні, однак у той час їх не класифікували такими, оскільки не було ще самого терміну. Проте ці фірми стали прототипом для розроблення перших законодавчих механізмів боротьби з ухиленням від сплати податків через іноземні компанії. Зазначимо, що на початкових етапах визначення КІК у законодавстві було громіздким та складним для розуміння і застосування (багаторівневим), натомість сучасні нормативно-правові моделі є більш уніфікованими та гармонізованими у міжнародних податкових ініціативах.

Поява прототипів КІК у 1930-х роках у США була зумовлена тим, що ставку корпоративного податку було встановлено на значно нижчому рівні порівняно зі ставкою податку на доходи фізичних осіб. Це призвело до використання корпорацій для мінімізації податкового навантаження, особливо після ухвалення The Revenue Act of 1934. У ньому вперше з'явилося поняття «особистої холдингової компанії» (personal holding company, РНС), яке визначало її як корпорацію, яка отримує основну частину доходу у вигляді пасивних надходжень і перебуває під контролем обмеженої групи власників – це перше визначення КІК. У The Revenue Act of 1937 з'явилося поняття «доходу іноземної особистої холдингової компанії» (foreign personal holding company income, FPHCI) та передбачено оподаткування іноземних корпорацій, які перебувають під фактичним контролем резидентів США, хоча механізми їхнього оподаткування ще залишали можливості для відтермінування сплати податку.

Ухвалення у 1962 році Public Law 87-834 [5, с. 1006] і запровадження режиму доходів підрозділу Ф (Subpart F regime) стало вирішальним кроком у формуванні сучасного підходу до оподаткування контрольованих іноземних компаній. Відповідно до цього режиму, певні категорії доходів, які раніше могли залишатися неоподаткованими в США через використання юрисдикцій із низьким рівнем оподаткування, почали підлягати негайному оподаткуванню. Закон також усунув можливості для «невизначеного відтермінування сплати податку» (indefinite tax deferral), яке було однією з основних схем ухилення від оподаткування у той час.

Незважаючи на те, що у наступні десятиліття цей закон зазнав змін та доповнень, однак саме він заклав фундаментальні принципи оподаткування доходів КІК. Норми закону згодом були імплементовані у законодавчі акти багатьох країн світу й лягли в основу сучасного глобального податкового регулювання, зокрема правил ОЕСР щодо боротьби з розмиванням податкової бази та переміщенням прибутків (BEPS) [6].

У період 1970–2000-х років із активним розвитком глобальних фінансових операцій потреба у вдосконаленні національного та міжнародного законодавства щодо оподаткування доходів, отриманих через іноземні компанії, ставала щораз гострішою. Це зумовило активізацію зусиль багатьох країн із розроблення законодавчих механізмів, які б прозоро регулювали діяльність їхніх іноземних компаній за кордоном і забезпечували оподаткування в межах юрисдикції контролюючої особи. Так, другою країною у світі після США, яка запровадила правила контрольованих іноземних компаній, стала Німеччина, яка ухвалила відповідні норми у 1972 році [2]. Основною метою було усунення можливості постійного відтермінування оподаткування нерозподіленого прибутку іноземних дочірніх компаній. У створенні німецької моделі оподаткування прибутку КІК активно використовувався американський досвід Режиму підрозділу Ф, зокрема концепція невідтермінованого оподаткування пасивних доходів. Наступною юрисдикцією стала Канада, яка впровадила правила КІК у 1976 році. Через два роки, у 1978-му, аналогічне законодавство з'явилося і в Японії. Обидві країни прагнули мінімізувати втрати національних бюджетів через агресивне податкове планування та використання офшорів. У Франції, яка запровадила правила КІК у 1980 році, ключовою мотивацією було запобігання виведенню прибутків у низькоподатковій юрисдикції та зловживанню пільговим режимом для материнських компаній. Французьке законодавство розроблялося з огляду на баланс між податковим контролем та збереженням привабливості економічного середовища країни для ведення бізнесу.

Особливу увагу правилам КІК почали приділяти країни Європейського Союзу, які поступово гармонізували свої підходи відповідно до концепції єдиного економічного простору. Однією з особливостей європейського підходу стало встановлення винятків із застосування правил КІК до компаній-резидентів країн ЄС або Європейської економічної зони за умови відповідності справжній діловій активності (substance test) – передбачає наявність реально зареєстрованого бізнесу, персоналу, офісів, активного ведення діяльності, обґрунтованих контрактів та самостійного виконання ключових функцій тощо. Ці дії стали частиною ширшої стратегії ЄС із гармонізації податкової політики та боротьби з розмиванням податкової бази. У різних юрисдикціях такі правила або прямо ґрунтувалися на американському Режимі підрозділу Ф (Subpart F), або розроблялися самостійно з урахуванням національного контексту, однак усі вони переслідували спільну мету – забезпечення податкової прозорості та ефективного оподаткування міжнародного бізнесу, захист національної податкової бази.

З кінця 1980-х років транснаціональні корпорації дедалі активніше використовували переваги низькоподаткових юрисдикцій для структурування глобальних ланцюгів постачання, фінансування та володіння інтелектуальною власністю. Зокрема, широкого розголосу набула практика використання так званої «голландської розвилки» (Dutch Sandwich) і «подвійної ірландської схеми» (Double

Irish), за допомогою яких великі корпорації, у тому числі ІТ-гіганти, мінімізували глобальне податкове навантаження через офшорні дочірні компанії [7]. Композиція «Double Irish with a Dutch Sandwich» (подвійний ірландський із голландським сандвічем) набула активного застосування з 1990-х років, коли глобальні цифрові компанії почали масово оптимізувати податкове навантаження. Вона ґрунтувалася на використанні невідповідностей у податкових режимах Ірландії, Нідерландів і офшорних юрисдикцій. Механізм передбачав передання прав на інтелектуальну власність до ірландських компаній, що були податковими резидентами в офшорах. Далі прибутки переказували через Нідерланди до ще однієї ірландської компанії, що фактично функціонувала в юрисдикції з нульовим оподаткуванням. Така конструкція давала змогу мінімізувати оподаткування в основних країнах діяльності та уникати податкових зобов'язань без формального порушення законодавства. У звіті Міністерства фінансів США 1996 року *Selected Tax Policy Implications of Global Electronic Commerce* [8] було висвітлено ризики втрати податкової бази через цифрові транзакції та відсутність фізичної присутності компаній у країнах, де створюється дохід. Ці обставини актуалізували необхідність переходу від національних підходів до координації на міжнародному рівні, зокрема у сфері оподаткування КІК.

Перші глобальні спроби міжнародного регулювання оподаткування КІК відбулись з ініціативи ОЕСР, зокрема зі звіту під назвою «Шкідлива податкова конкуренція: зростаюча глобальна проблема» (*Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue*) [9]. Цей документ став ключовим у міжнародних зусиллях щодо боротьби саме з податковими гаванями та агресивним податковим плануванням. У звіті окреслено критерії, за якими певні податкові практики визнано шкідливими (наявність у країнах низьких або нульових податкових ставок на певні види доходів, відсутність прозорості у податковій системі, обмежений або відсутній обмін податковою інформацією з іншими країнами, необхідність поглибленого контролю фірм, які не ведуть реальної економічної діяльності в юрисдикції). Також у звіті висвітлено, що шкідлива податкова конкуренція може призвести до зниження податкових надходжень у країнах із вищими податковими ставками, спотворення міжнародних потоків капіталу та інвестицій, підриву справедливості та нейтральності податкових систем.

З огляду на ці проблеми було запропоновано низку заходів для боротьби з шкідливою податковою конкуренцією, а саме, посилення міжнародного співробітництва та обміну інформацією між податковими органами, розроблення та впровадження кодексів поведінки для усунення шкідливих податкових практик, складання списків юрисдикцій, які не дотримуються міжнародних стандартів у податковій сфері, так званих «податкових гаваней». Згодом, цей звіт став основою для створення Форуму з питань шкідливих податкових практик (розпочав діяльність наприкінці 1990-х років) та розробки Плану дій BEPS.

Діяльність форуму була спрямована на виявлення та аналіз юрисдикцій із потенційно шкідливими податковими режимами, а також на розроблення рекомендацій для їх усунення. У результаті було запропоновано низку критеріїв, за якими податкові режими визнавалися потенційно шкідливими – зокрема, застосування надто низьких або нульових ставок податку на певні доходи, відсутність прозорості та ефективного обміну інформацією, а також надання переваг компаніям без реальної економічної

присутності в юрисдикції. На цій основі у підсумку 47 юрисдикцій були визначені такими, що мають шкідливі податкові режими, а ще 35 – як «податкові гавані». Завдяки діяльності форуму було досягнуто певного прогресу: значна частина держав переглянула свої законодавчі норми, підвищила рівень податкової прозорості та активізувала співпрацю з іншими країнами у сфері обміну інформацією.

Хоча ці заходи дали змогу виявити основні проблемні практики, на цьому етапі ще не було сформовано повноцінних обов'язкових механізмів правового регулювання оподаткування КІК. Ініціативи мали переважно рекомендаційний характер, спрямований на уніфікацію підходів і гармонізацію податкових систем. Однак саме ця діяльність згодом стала підґрунтям для формування глобальних стандартів, зокрема Плану дій BEPS (англ. «base erosion and profit shifting»), що без перебільшень є якісно новим етапом розвитку правил оподаткування КІК у світі.

ОЕСР розпочала розроблення плану BEPS для протидії розмиванню податкової бази та виведення прибутку з-під оподаткування у 2015 році, а вже у 2016 році на його основі Європейський Союз розробив Пакет заходів щодо запобігання від уникнення податків (англ. ATAP – The Anti-Tax Avoidance Package), який містить Директиви про боротьбу з ухиленням від оподаткування (англ. The Anti-Tax Avoidance Directive, ATAD), зокрема ATAD I 2016 року [10] та ATAD II 2017 року [11] (ATAD III зараз перебуває на стадії розроблення та узгодження), що є інструментами для успішної реалізації Плану BEPS в ЄС [12]. Реалізація положень цих директив здійснювалась через функціонуючу програму Fiscalis, започатковану Європейською Комісією ще у 1993 році для підтримки співробітництва між податковими адміністраціями держав-учасниць ЄС. Її наступні версії – Fiscalis 2013, Fiscalis 2020 та нині чинна Fiscalis 2027 – спрямовані на уніфікацію підходів, розвиток електронних систем обміну, гармонізацію процедур та професійний розвиток кадрів. Програма сприяла координації дій між податковими органами держав-учасниць, розробленню єдиних підходів до оподаткування контрольованих іноземних компаній, гармонізації звітності, створенню електронних платформ для обміну інформацією та підвищенню кваліфікації персоналу податкових адміністрацій. Вона є важливим інструментом підтримки впровадження мінімальних стандартів BEPS у практику ЄС.

Для розуміння механізму та еволюції правил оподаткування КІК варто розглянути детально напрацювання міжнародної спільноти в галузі забезпечення ефективного оподаткування КІК. Так, план BEPS ОЕСР містить 15 кроків (actions) для реалізації рекомендацій щодо боротьби з переміщенням прибутків у низькоподаткові юрисдикції та розмиванням податкових баз через впровадження інструментарію та методів впливу за допомогою укладання та перегляду чинних міжнародних угод у податковій сфері й приведення внутрішнього законодавства держав у відповідність до розробленого стандарту. У кожній країні діє своя послідовність та темп впровадження правил, відповідно економічний ефект від них може значно відрізнятися залежно від конкретного дизайну, застосування та загального податкового середовища в кожній юрисдикції [13]. Ключовими діями Плану BEPS щодо КІК є :

Крок 3 (Action 3) – посилення правил КІК, зобов'язання держав створювати або вдосконалювати своє законодавство про контрольовані іноземні компанії.

Крок 12 (Action 12) – посилення вимог щодо звітності та розкриття інформації про агресивні податкові схеми.

Крок 13 (Action 13) – запровадження звітності за країнами (Country-by-Country Reporting, CbCR), що зобов'язує транснаціональні корпорації розкривати свої прибутки, податки та діяльність у кожній країні.

На основі рекомендацій з описаних вище кроків можна виокремити такі основні напрями плану BEPS, які тісно пов'язані із регулюванням КІК:

- перешкоджання використанню «податкових гаваней» (offshore jurisdictions) та посилення контролю за їх діяльністю задля мінімізації ухилення від сплати податків та переведення прибутків з країни походження;

- забезпечення прозорості в трансфертному ціноутворенні та виявлення непрозорих фінансових схем (маніпуляції з цінами для уникнення податків тощо);

- розроблення стандартів та систем обміну податковою інформацією між країнами;

- налаштування механізмів для виявлення порушень через аудит та звітність.

Усі описані вище аспекти так чи інакше пов'язані з оподаткування КІК, але чіткі та конкретні рекомендації щодо нього наведено у третьому кроці Плану BEPS, який має назву «Розроблення ефективних правил оподаткування контрольованих іноземних компаній» (Designing Effective Controlled Foreign Company Rules) [14], зокрема такі:

- правила визначення КІК (у тому числі і визначення контролю);

- звільнення від статусу КІК та порогові вимоги;

- визначення доходу КІК;

- правила обчислення доходу;

- правила віднесення доходів.

Так, правила визначення містять дві складові. Перша, стосується типу суб'єкта (entity consideration), тобто потрібно визначити (перелічити), які іноземні організаційно-правові форми ведення бізнесу можуть бути визнані як КІК. Для цього рекомендовано детально вписати у законодавстві суб'єктів, які входять до сфери застосування правил КІК, щоб, окрім корпорацій (акціонерних товариств), ці правила можна було б застосовувати і до певних прозорих суб'єктів (transparent entities, TE) та постійних представництв (ПП) (permanent establishments, PE), якщо вони отримують дохід, який викликає занепокоєння щодо можливості податкових зловживань. Друга, полягає у врахуванні в законодавстві так званого «гібридного правила невідповідності» (hybrid mismatch rule), щоб запобігти обходу суб'єктами правил КІК сплати податків через відмінності у податкових режимах у різних юрисдикціях [6, с. 45].

Одним із ключових аспектів регулювання є включення некорпоративних організацій (non-corporate entities), таких як трасти, партнерства та постійні представництва, до переліку суб'єктів, які можуть отримати статус КІК. Це необхідно для запобігання ситуаціям, коли материнські компанії уникають застосування правил КІК, змінюючи організаційно-правову форму своїх дочірніх компаній. Таким чином, якщо контрольована структура не є класичною корпорацією, але фактично виконує аналогічні функції та використовується для перенесення прибутку в низькоподаткові юрисдикції, вона також має підпадати під дію правил КІК.

Водночас такі суб'єкти господарювання як прозорі організації (transparent entities), згідно рекомендацій ОЕСР, не повинні автоматично підпадати під КІК-регулювання, якщо їхні доходи вже оподатковують в материнській юрисдикції. Однак у разі, якщо

прозора організація отримує неоподатковуваний прибуток або її використовують для розмивання податкової бази, застосування правил КІК є обов'язковим. ОЕСР пропонує два можливі підходи до регулювання таких ситуацій. Перший полягає у розгляді прозорої юридичної особи як КІК, щоб уникнути ситуацій, коли різні підходи до визначення організаційно-правової форми в різних юрисдикціях дають змогу уникати податкового навантаження. Другий – передбачає оподаткування доходу прозорої організації як доходу самої КІК, якщо вона належить такій компанії. Це дає змогу усунути можливість передання доходу через прозорі структури для обходу правил КІК.

Окрему увагу в рекомендаціях ОЕСР приділено ПП, які можуть також потрапляти під правила КІК за певних умов. Зокрема, коли іноземна компанія створює постійне представництво в іншій державі, а отримані ним доходи звільнені від оподаткування у батьківській юрисдикції, то ОЕСР рекомендує або застосовувати правила КІК щодо доходів такого ПП, або відмовитися від податкових пільг, які призводять до податкових дисбалансів.

Наступною рекомендацією є врахування гібридного податкового планування (*hybrid tax planning*), яке дає змогу вилучати певні платежі з-під дії правил КІК материнської юрисдикції. Для протидії такій практиці рекомендовано застосовувати модифіковані правила невідповідності. Наприклад, під час здійснення внутрішньогрупових платежів пов'язаних з виплатою процентів між компаніями однієї групи, у разі якщо такі платежі підлягають вирахуванню з доходу в одній юрисдикції, але в іншій державі через особливості законодавства їх не зараховують до доходу КІК, то такі виплати попри наявність пільг повинні бути враховані у розрахунку податкових зобов'язань КІК. Це дасть змогу запобігти штучному зниженню податкового навантаження та втратам державних бюджетів.

Для визначення того чи має батьківська компанія достатній вплив або контроль над іноземною юридичною особою, аби остання була визнана КІК рекомендовано у нормативно-правових актах передбачити застосування юридичного та економічного контрольних тестів, а також тестів де-факто (фактичний контроль та контроль на основі консолідації фінансової звітності). Компанію потрібно розглядати як контрольовану, якщо резиденти (юридичні, фізичні чи інші особи) мають принаймні понад 50% контролю (країни можуть встановити і жорсткіші вимоги, передбачивши нижчий поріг контролю). Цей рівень контролю може бути встановлено через сукупний інтерес пов'язаних або непов'язаних осіб-резидентів або шляхом сукупного інтересу будь-яких платників податків, які, як виявилось, діють узгоджено [6, с. 46].

Окрім цього, правила КІК потрібно застосовувати у разі як прямого, так і непрямого контролю над іноземною юридичною особою. ОЕСР деталізує рівні контролю, які необхідно враховувати під час визначення статусу КІК, зокрема:

- юридичний контроль – визначають на підставі частки власності резидента та/або права голосу в дочірній компанії. Додатково можуть застосовувати спеціальні тести, які враховують права на акції, що дають змогу контролювати компанію, навіть якщо юридична структура не передбачає значної частки володіння;

- економічний контроль – встановлюють на основі прав на прибуток і активи, незалежно від наявності контрольного пакету акцій. Проте, можливість його обходу залишається через механізми реорганізації груп компаній;

– фактичний контроль – оцінюється за рівнем практичного впливу на управлінські рішення компанії. Цей метод використовують для протидії ухиленню від оподаткування, однак його складність полягає в суб'єктивному характері оцінки, що може призводити до оскаржень з боку платників податків.

– фінансовий контроль (control based on consolidation) – ґрунтується на аналізі консолідації у фінансовій звітності відповідно до принципів бухгалтерського обліку (зокрема, Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ, IFRS)), тобто контроль визначають через можливість впливу на діяльність компанії, аналогічно до юридичних і фактичних тестів контролю.

Зазвичай, юрисдикції вимагають мінімального юридичного чи економічного контролю понад 50% в іноземному суб'єкті господарювання для застосування правил КІК (за рекомендацією ОЕСР). У разі якщо жоден з акціонерів не володіє такою часткою, то для виявлення колективного впливу міноритарних акціонерів, правила передбачають застосування трьох різних підходів (методів агрегування їхнього впливу), які, однак, можуть бути доволі складними в адмініструванні.

Перший метод полягає у застосуванні тесту «узгоджених дій» (acting-in-concert), який ґрунтується на аналізі фактів (fact-based analysis) для встановлення того, чи дійсно міноритарні акціонери діють за попереднім узгодженням з метою впливу на КІК. Якщо це так, то їхні частки будуть об'єднані (висновок роблять на основі наявності спільних угод, узгодженості під час голосувань чи ухвалення рішень). Наприклад, умовні три акціонери іноземної компанії не пов'язані між собою. Якщо в одній з держав діє правило «узгоджених дій», то частки акціонерів з двох інших країн можуть бути об'єднані для досягнення контрольного порогу більше 50%, у разі якщо тест «узгоджених дій» дає позитивний результат.

Другий метод полягає в дослідженні зв'язків між акціонерами (relationship of the parties), щоб визначити чи діють вони спільно. Якщо до уваги беруть лише сукупний вплив пов'язаних осіб (related parties), щоб з'ясувати чи перевищено поріг у 50%, то відпадає потреба у проведенні тесту «узгоджених дій», оскільки іноземні компанії або їх дочірні фірми часто повністю або принаймні частково належать пов'язаним сторонам й акцент на них дає змогу виявити більшість структур, які викликають занепокоєння щодо ухилення від сплати податків.

Третій метод полягає у запровадженні вимоги щодо концентрації володіння (concentrated ownership), згідно з якою додають (сумують) усі частки, що перевищують певний поріг. Наприклад, у США частки всіх резидентів у КІК об'єднують за умови, якщо кожна із них перевищує 10%. Цей підхід дає змогу враховувати частки групи резидентів із високою концентрацією володіння та усуває необхідність у застосуванні окремих правил атрибуції, оскільки поріг у 10% для контролю також може бути використаний для визначення, на яких резидентів буде розподілений дохід. Крім того, вимога щодо концентрації володіння може передбачати, що володіння має бути розподілене між невеликою кількістю резидентів-акціонерів (наприклад, 5 або менше), незалежно від їхніх часток, але це може призвести до адміністративних та регуляторних труднощів.

Як засвідчила практика, використання будь-якого з цих підходів є ефективним, щоб уникнути спроб обійти правила КІК. З огляду на це, аби уникнути подвійного оподаткування ОЕСР додатково рекомендовано враховувати ступінь пов'язаності та

узгодженості дій нерезидентів під час визначення рівня контролю та оподатковувати лише їхні фактичні частки доходу КІК. Однак, незалежно від того, який із трьох наведених вище методів використовують, контроль має бути визначений таким чином, щоб він передбачав перевірку як на прямий (пряме володіння КІК), так і непрямий контроль (контроль через володіння проміжною холдинговою компанією). Це необхідно тому, що можливості переміщення прибутку дочірньої компанії виникають і за опосередкованого володіння, за якого рівень непрямого контролю над нею є нижче порогового рівня визначеного у правилах контролю КІК. Навіть за таких умов можна встановити фактичний контроль, якщо поріг контролю досягається на кожному рівні компаній у ланцюжку власності (непрямого контролю). Якщо ж правила КІК не будуть застосовувати до таких непрямих володінь (холдингів), то їх можна буде дуже легко обійти. Однак потрібно зазначити, що врахування під час аналізу як прямого, так і непрямого контролю потенційно може призвести до подвійного оподаткування, якщо всі країни запровадять правила КІК, але цю проблему можна вирішити за допомогою правил, спрямованих на усунення подвійного оподаткування [6, с. 46-47].

Розглянемо тепер наступний важливий етап у розвитку міжнародних правил оподаткування прибутків КІК, а саме Пакет ATAD ЄС, який наразі складається з двох директив, що встановлюють критерії для надання компанії статусу контрольованої; перелік видів доходу КІК, які підлягають оподаткуванню та їх порогові значення і способи оцінки; звітування й вимоги до розкриття інформації про власників КІК; системи штрафування тощо [12, с. 58]. Найважливішу роль у контексті імплементації правил КІК у країнах ЄС відіграє директива ATAD I (Anti-Tax Avoidance Directive 2016/1164) [10], яка розроблена як інструмент практичної реалізації низки положень Плану BEPS, зокрема Кроку 3, який стосується захисту податкових баз країн від штучного переміщення прибутків у юрисдикції з пільговим оподаткуванням [15, с. 83]. Директива запроваджує обов'язкові мінімальні стандарти, яких мають дотримуватись усі держави ЄС, встановлюючи рамки для ефективного застосування правил КІК.

Основною метою директиви є створення єдиного підходу до визначення та оподаткування КІК у межах ЄС, що дає змогу зменшити фрагментацію податкових політик і гарантує прозорість оподаткування прибутків, отриманих через іноземні структури. Вона передбачає, що податкові резиденти держав-учасниць повинні зараховувати до своєї податкової бази нерозподілений прибуток іноземних компаній, які відповідають критеріям КІК. Цей підхід прямо відповідає рекомендаціям кроку 3 Плану BEPS, де передбачено обмеження використання іноземних структур для акумуляції пасивного доходу поза межами податкової юрисдикції. Директива визначає двокомпонентний тест для ідентифікації КІК: на основі контролю – резидент платника податків повинен прямо або опосередковано володіти понад 50% капіталу, голосів чи права на прибуток іноземної компанії та на основі рівня оподаткування – ефективна ставка податку на прибуток у юрисдикції такої компанії повинна бути нижчою ніж 50% від тієї, яку платник податків сплачував би у державі свого резидентства. У разі визнання фірми КІК, оподаткуванню підлягають:

– доходи з пасивних джерел (проценти, роялті, дивіденди, доходи від фінансового лізингу, страхування, банківської діяльності тощо);

– штучно сформовані структури – доходи, що виникли внаслідок схем, які не відображають економічної суті (non-genuine arrangements).

Особливу увагу ATAD I приділяє виняткам, наприклад: 1) правила КІК не застосовують, якщо іноземна компанія веде реальну економічну діяльність у іноземній юрисдикції (наявність персоналу, активів, офісу, економічних функцій); 2) встановлено пороги застосування – не оподатковують компанії з прибутком менше 750 тис. євро або якщо пасивний дохід не перевищує 75 тис. євро, або 1/3 загального доходу; 3) для додаткової гармонізації та забезпечення пропорційності, державам дозволено змінювати правила залежно від ризику ухилення (наприклад, не застосовувати їх до компаній із низькою рентабельністю), обирати підхід до оподаткування або всього прибутку КІК, або лише штучно переміщених доходів.

Крім того, ATAD I рекомендує: зараховувати доходи КІК у національну податкову базу за принципом «втягнутої руки» (arm's length); уникати подвійного оподаткування за рахунок механізму вирахування податків, сплачених за кордоном, або виключення раніше врахованих доходів із бази оподаткування під час розподілу дивідендів або продажу частки. На основі зазначеного вище доходимо висновку, що Директива ATAD I справді є головним інструментом імплементації стандартів BEPS у правову систему ЄС та забезпечує синхронізовану відповідь держав-учасниць цього інтеграційного об'єднання на виклики, пов'язані з транскордонним переміщення прибутків, закріплює юридичну визначеність щодо оподаткування КІК, та сприяє справедливому розподілу податкового навантаження.

Директива ATAD II є її логічним продовженням та спрямована на нейтралізацію гібридних невідповідностей між податковими системами різних держав. На відміну від ATAD I, яка зосереджена переважно на узгодженні податкових правил в межах ЄС, ATAD II значно розширила регуляторну сферу, охопивши також взаємодію з третіми країнами, що дало змогу інтеграційному об'єднанню системно реагувати на транснаціональні податкові ризики. Передовсім ця директива спрямована на усунення випадків, за яких одна й та сама економічна операція або суб'єкт оподаткування отримує податкові пільги через різне тлумачення податкового статусу активів, витрат, доходів або юридичних осіб у різних юрисдикціях. Типовими прикладами таких гібридних невідповідностей є: подвійне врахування витрат (double deduction), неврахування доходу в жодній юрисдикції, гібридне передання прибутку (hybrid transfer), подвійне резидентство (dual resident mismatch), гібридні постійні представництва (hybrid permanent establishment). Директива ATAD II [11] зобов'язує держави ЄС ввести так звані «первинні та вторинні правила реагування» (primary and secondary response rules), згідно з якими країна, яка перша виявила гібридну схему, зараховує до оподаткованого доходу суму, яка в іншій юрисдикції була зменшена або не врахована. Якщо ця (перша) країна не «реагує», тоді країна-контрагент зобов'язана скоригувати свою базу оподаткування.

У контексті КІК положення ATAD II мають суттєве значення. Гібридні структури часто використовувалися для нейтралізації доходів КІК, наприклад, у випадках, коли прибуток дочірньої компанії не зараховували до бази оподаткування в юрисдикції контролюючого резидента через визнання доходу таким, що вже оподаткований або непридатний до зарахування через інші механізми. Директива ATAD II прямо закриває ці лазівки та зобов'язує зараховувати такі доходи, якщо їх не

неоподаткування є результатом гібридної невідповідності. Водночас, правила ATAD II гармонізовані з Кроком 2 і Кроком 3 Плану дій BEPS ОЕСР, що рекомендують усунення гібридних невідповідностей як один із ключових напрямів у боротьбі з агресивним податковим плануванням.

Отже, ATAD II виконує функцію зміцнення ефективності режиму КІК у межах ЄС, створюючи перешкоди для транскордонного використання гібридних схем як інструменту ухилення від сплати податків. Узагальнюючи, ATAD II усуває технічні можливості обходу правил КІК через гібридні інструменти, посилює ефективність міжнародного контролю за транснаціональними структурами, забезпечує узгодженість із глобальними стандартами ОЕСР, зокрема в частині нейтралізації схем подвійного незарахування доходів або подвійного списання витрат. Це дає змогу правилам КІК у країнах ЄС залишатися стійкими до новітніх викликів та загроз у сфері податкового планування.

У доповнення до заходів ЄС щодо боротьби з агресивним податковим плануванням, одним із ключових глобальних інструментів, що посилив ефективність правил КІК, став Стандарт автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки (Common Reporting Standard, CRS) [16]. Офіційно CRS був затверджений Радою ОЕСР 15 липня 2014 року, а практичне застосування стандарту розпочалось із укладення Багатосторонньої угоди компетентних органів (Multilateral Competent Authority Agreement, МСАА) та запуску обміну між першими юрисдикціями вже в 2017 році. Саме МСАА регламентує механізм юридичної взаємодії для автоматичного обміну інформацією між юрисдикціями. Перші обміни податковими даними на її основі розпочались у 2017 році (серед країн-першоадаптерів: держави ЄС, Сполучене Королівство, Індія, Мексика, Республіка Корея та Ісландія), що уможливило оперативно виявляти нерозкриті іноземні доходи, у тому числі ті, які можуть бути пов'язані з КІК. Це, зокрема, дає змогу виявляти іноземні активи, приховані за корпоративними структурами, які формально не відображені у звітності платника податків, але фактично контролюються ним.

Згідно з положеннями CRS, фінансові установи зобов'язані щорічно надавати податковим органам інформацію про рахунки, що належать нерезидентам, а податкові органи – автоматично обмінюватися цією інформацією з іншими юрисдикціями. Це дає змогу виявляти незадекларовані (нерозкриті) іноземні доходи, у тому числі від КІКів, тим самим підвищуючи рівень податкової прозорості. Стандарт CRS передбачає єдину методологію збору й обміну інформацією про фінансові рахунки нерезидентів; визначення обов'язків фінансових установ щодо ідентифікації власників рахунків; технічну інфраструктуру для обміну. Хоча CRS прямо не регулює питання КІК, однак він практично допомагає виявляти рахунки, які можуть належати КІКом, контрольованим резидентам країн-учасниць, і, відповідно, слугує інструментом забезпечення дотримання правил КІК. Станом на початок 2025 року, більше 120 юрисдикцій [16], у тому числі всі країни ЄС, Україна, Канада, Австралія, Японія та інші, беруть участь у CRS, що забезпечує майже глобальне покриття фінансової інформації про доходи, активи та рахунки фізичних та юридичних осіб.

Наступним етапом глобального розвитку податкової співпраці після CRS і МСАА став так званий Проєкт BEPS 2.0 [17], ініційований ОЕСР та G 20 у межах «Інклюзивного рамкового підходу до BEPS» (Inclusive Framework on BEPS), який є

відповіддю на нові виклики цифрової економіки. Його мета – забезпечити справедливе оподаткування транснаціональних компаній, які часто отримують прибутки в юрисдикціях без фізичної присутності, та мінімізувати практику переведення доходів у низькоподаткові країни. Ініціатива передбачає два основні «стовпи» (pillars), що суттєво змінюють підхід до міжнародного оподаткування прибутку:

– перший (Pillar One) передбачає перерозподіл податкових прав на прибуток найбільших транснаціональних корпорацій на користь тих країн, де відбувається фактичне споживання товарів або послуг – навіть без фізичної присутності компанії в цих державах. Це має ключове значення для цифрових гігантів, які тривалий час залишались поза межами ефективного оподаткування в країнах, де створювали економічну цінність (надавали послуги);

– другий (Pillar Two) запроваджує глобальний мінімальний податок на рівні 15% (Global Minimum Tax), який має застосовуватись до компаній із річним оборотом понад 750 мільйонів євро. У межах цього стовпа передбачено впровадження комплексу норм, зокрема GloBE (Global Anti-Base Erosion Rules), які є центральним елементом Pillar Two та містять дві основні складові: Income Inclusion Rule (IIR) – правило зарахування прибутку: дозволяє материнській компанії оподатковувати нерозподілений прибуток дочірньої компанії, якщо той не оподаткований на рівні 15% у країні її реєстрації; Undertaxed Payment Rule (UTPR) – правило недостатньо оподаткованих виплат: активується тоді, коли IIR не може бути застосоване, і дозволяє іншим країнам у групі компаній коригувати базу оподаткування (наприклад, обмежити відрахування) щодо платежів на користь низькоподаткових структур.

Очевидно, ініціатива безпосередньо пов'язана із правилами КІК, адже спрямована на усунення нерівномірності оподаткування між країнами, яка дає змогу використовувати іноземні компанії для акумулювання неоподаткованого прибутку. Якщо КІК-правила забезпечують оподаткування іноземних структур, контрольованих резидентами, на рівні національного законодавства, то Pillar Two гарантує, що глобальні компанії платитимуть податок навіть там, де ці правила не охоплюють певні транснаціональні схеми або де країни не впровадили КІК-регулювання взагалі.

Таким чином, BEPS 2.0 створює наднаціональний каркас, який не замінює, але доповнює національні правила оподаткування КІКів, підвищуючи їхню дієвість у глобальному контексті. Крім того, впровадження глобального мінімального оподаткування фактично унеможливило класичне використання низькоподаткових юрисдикцій для уникнення оподаткування через КІК. У випадках, коли дохід КІК не оподатковують на рівні іноземної юрисдикції або оподатковують нижче встановленого порогу, країна резидентства контролюючої особи отримує право на дооподаткування цього прибутку відповідно до GloBE. Це уможливило країнам не лише контролювати, а й ефективно стягувати податки з глобального прибутку своїх резидентів – навіть без необхідності доводити наявність КІК у класичному розумінні. Таким чином, BEPS 2.0 уточнює правила оподаткування КІК, доповнює їх механізмами боротьби з транснаціональним ухиленням від сплати податків та поступово формує нову модель глобального податкового регулювання.

З огляду на важливість міжнародного регулювання контрольованих іноземних компаній у глобальному контексті, Україна, як частина міжнародної спільноти, також

імплементувала правила КІК для забезпечення відповідності світовим стандартам. Крім того, Україна зобов'язалась гармонізувати своє законодавство зі стандартами ЄС, у тому числі удосконалити власні правила КІК зокрема механізм визнання компанії контрольованою та процедури нагляду й оподаткування таких компаній.

Однак наголосимо, що Україна порівняно з іншими державами, які взяли на себе такі зобов'язання, перебуває у значно складнішому становищі через ослабленість економіки внаслідок воєнної агресії росії. З огляду на це було розроблено індивідуальну стратегію запровадження оподаткування КІК резидентів України, у якій можна виокремити два основні чинники, що впливають на якість, зміст та строгість правил оподаткування прибутку контрольованих іноземних компаній у вітчизняній економіці – це пришвидшення євроінтеграційних процесів та перебування у стані збройної агресії росії. Перший, зобов'язує Україну впроваджувати положення Директив АТАД та рекомендації Плану BEPS ОЕСР, а другий фактично унеможливляє якісне та своєчасне виконання усіх пунктів цих документів через зниження економічної активності, зростання фінансової напруженості, пріоритетність військових потреб, застереження та протидію економічних суб'єктів (наприклад, критика високих розмірів штрафів за порушення правил КІК) [12, с. 59].

Водночас зазначимо, що запровадження інституту КІК в Україні є частиною ширшої реформи у сфері міжнародного оподаткування, спрямованої на гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами прозорості, боротьби з ухиленням від оподаткування та шкідливими податковими практиками. Вперше положення про КІК були запроваджені законом України № 466-IX від 16 січня 2020 року, що набув чинності 23 травня 2020 року та отримав неофіційну назву «анти-BEPS закон», який є наслідком офіційного зобов'язання України імплементувати положення Плану дій BEPS у рамках приєднання держави до Програми розширеної співпраці з ОЕСР. У 2019 році Україна затвердила перелік з чотирьох мінімальних стандартів BEPS¹, які зобов'язалась реалізувати, а також Крок 3 – розроблення ефективних правил оподаткування прибутку КІК. Ухвалення Закону №466-IX та подальші зміни до нього

¹ Мінімальні стандарти BEPS — це чотири обов'язкові для імплементатії елементи Плану дій ОЕСР, спрямовані на боротьбу з агресивним податковим плануванням:

Крок 5 – Протидія шкідливим податковим практикам з урахуванням принципу прозорості та сутності;
Крок 6 – Запобігання зловживанню перевагами, передбаченими двосторонніми угодами про уникнення подвійного оподаткування;

Крок 13 – Документація ТЦО та звітність у розрізі країн звітності Country-by-Country Report (CbCR);
Крок 14 – Механізм вирішення спорів в рамках двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування.

Зазначимо, що Україна вже повністю або частково реалізувала:

Крок 3 – Розроблення ефективних правил контролю за контрольованими іноземними компаніями: запроваджено правила КІК (Закон України №466-IX);

Крок 4 – Обмеження вирахування відсотків (фінансових виплат) з бази оподаткування;

Крок 5 — Запроваджено положення про прозорість пільг у спеціальних режимах;

Крок 6 — Україна приєдналась до MLI;

Крок 7 – Боротьба зі штучним уникненням статусу постійного представництва;

Кроки 8-10 – Вдосконалення правил трансфертного ціноутворення;

Крок 13 — впроваджено правила CbCR;

Крок 14 — часткова реалізація.

Крок 15 – Багатостороння конвенція MLI про виконання заходів, які стосуються угод про уникнення подвійного оподаткування.

Джерело: Міністерство фінансів України. План дій BEPS: ключові аспекти для України. Київ, 2020.
URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2020_BEPS.pdf

(особливо Закон №1117-IX, який відтермінував набрання чинності до 1 січня 2022 року) заклали підґрунтя для запровадження повноцінного режиму оподаткування КІК в українському праві, орієнтуючись не лише на рекомендації ОЕСР, а й на європейську правову модель, передусім положення Директив ATAD I та ATAD II.

Незважаючи на те, що більшість положень Закону №466-IX набрали чинності ще у 2020 році, норми про КІК були введені з 1 січня 2022 року, адже вимагали підготовки платників податків, створення інституційних механізмів адміністрування та імплементації міжнародних стандартів обміну інформацією (CRS та MCAA). У перехідний період також дозволялось добровільне розкриття контролю над іноземними компаніями з пом'якшенням відповідальності.

Наголосимо, що імплементація КІК в Україні не є «спонтанним запозиченням» іноземного досвіду, а логічним кроком на шляху до інтеграції з європейським податковим простором та формування дієвої системи боротьби з офшорними схемами. Україна очевидно має широкі перспективи для поліпшення національного законодавства про контрольовані іноземні компанії, враховуючи ефективні практики інших держав. Водночас імплементація міжнародних стандартів, зокрема положень Плану дій BEPS та Директив ATAD, потребує гнучкого адаптування до вітчизняних реалій – з урахуванням умов воєнного стану, рівня цифровізації та готовності бізнесу до нових податкових викликів. Саме тому правила КІК в Україні зазнають постійних змін – нововведень, відтермінувань та скасування, які формують поступове наближення до європейських стандартів із урахуванням національного контексту. Серед основних змін можемо виділити такі:

- 01.01.2021 – офіційне набрання чинності положеннями Податкового кодексу України щодо КІК, включно з обов'язком подання повідомлення про КІК у складі річної податкової декларації [1];

- 2022 рік – впровадження скороченого звіту для КІК, сукупний дохід яких менше 2 млн євро, це уможливило контролюючим особам таких фірм подавати обмежену за обсягом звітність з мінімальними вимогами [1];

- воєнний стан (з 24.02.2022) – продовження строків подання звітності про КІК, що офіційно визнається обставиною непереборної сили;

- 19.08.2022 – підписання ДПС України міжнародної угоди про застосування Загального стандарту звітності (CRS), яка передбачає автоматичний обмін податковою інформацією між юрисдикціями;

- 01.08.2023 – ратифікація Верховною Радою участі України у програмі FISCA-LIS, що надає податковим органам країн-учасниць інструменти для спільної боротьби з податковими правопорушеннями, включно з механізмами обміну даними про КІК [13];

- 2021–2023 рр. – відтермінування застосування штрафних санкцій за порушення правил звітності щодо КІК у перехідний період, що дало змогу платникам податків адаптуватися до нової моделі декларування [1];

- 26.12.2024 – внесення змін до ПКУ, якими відтерміновано застосування штрафів за неподання або порушення звітності щодо КІК на строк до шести місяців після припинення чи скасування воєнного стану в Україні, що фактично продовжує адаптаційний період для платників податків [18].

Подальший аналіз відповідності українського законодавства вимогам міжнародної спільноти [6, с. 49] потребує зосередження уваги на таких аспектах:

1) Визначення КІК: Контрольованою іноземною компанією визнають будь-яку юридичну особу, зареєстровану в іноземній державі або території, якщо фізична особа резидент України або юридична особа-резидент України (надалі – контролююча особа) володіє часткою у ній обсягом більше ніж

а) 50%;

б) або 10%, за умови, що декілька фізичних та/або юридичних осіб – резидентів України володіють частками у ній, обсяг яких у сукупності становить 50% і більше;

в) або окремо чи разом з іншими резидентами України-пов'язаними особами здійснює фактичний контроль над іноземною юридичною особою відповідно до підпункту 392.1.2 пункту 392.1 статті 39 ПКУ [1].

2) Тип суб'єкта: юридичною особою може бути визнане корпоративне утворення (об'єднання) або організація, наділена правом володіти активами, мати права та обов'язки й здійснювати діяльність від власного імені та незалежно від засновників, учасників або форми власності (ПКУ пп. 392.1.1) Наявність у КІК статусу юридичної особи визнають відповідно до законодавства її реєстрації, але у випадках, передбачених ст. 392 ПКУ, до КІК може бути прирівняне іноземне утворення без статусу юридичної особи. Такими визнають утворення, створене на підставі правочину або зареєстроване відповідно до законів іноземної держави (території) без створення юридичної особи, яке відповідно до законодавства та/або документів, які регулюють її діяльність (особистого закону), має право провадити діяльність, спрямовану на отримання доходу (прибутку) в інтересах своїх учасників, партнерів, засновників, довірительів або інших вигодонабувачів. До цих утворень можуть належати, зокрема, але не винятково, партнерства, трасти, фонди, інші установи та організації, створені на підставі правочину або закону іноземної держави (території), а також до них прирівнюють осіб-нерезидентів, організаційно-правова форма яких внесена до переліку, затвердженого КМУ відповідно до підпункту 392.1.1 ПКУ, які відповідно до особистого закону не є юридичними особами. Зазначимо, що прозорі організації не вважають в Україні контрольованими іноземними компаніями, але доходи вітчизняних платників податків від цих організацій можуть впливати на статус КІК. Постійні представництва іноземних компаній підлягають оподаткуванню як платники податку на прибуток за ставкою 18%, як і резиденти, якщо здійснюють підприємницьку діяльність на території України. Щодо гібридних невідповідностей, то Україна відповідно до міжнародних стандартів ОЕСР перебуває на етапі впровадження цих правил і розроблення необхідного законодавства.

3) Контроль: Контролюючою особою, крім пунктів а) та б), наведених у визначенні КІК, може бути визнана також особа, яка здійснює фактичний контроль над іноземною компанією (надання обов'язкових вказівок органам управління іноземної компанії, можливість блокувати рішення про розподіл прибутку тощо), тобто має змогу впливати на діяльність компанії незалежно від формального володіння акціями (паями) або правами голосу. Частки, що належать фізичній або юридичній особі (прямо або через інших осіб у КІК), обчислюють як суму часток, які належать цій особі та пов'язаним з нею особам. Для цілей розрахунку опосередкованого володіння, у разі якщо особа фактично володіє часткою в розмірі понад 50% (через один або кілька ланцюгів) над юридичною особою у ланцюгу, вважають, що фізична особа володіє часткою в такій юридичній особі у

розмірі 100 % відповідно до підпункту 392.1.4 ПКУ. Проте, фізичну або юридичну особу-резидента України не визнають контролюючою, якщо їхнє володіння часткою в КІК реалізовано через пряме або опосередковане володіння в іншій юридичній особі-резиденті України, яка сама визнана контролюючою особою і на неї покладено зобов'язання щодо оподаткування скоригованого прибутку цієї КІК.

Проведений аналіз української моделі оподаткування прибутку КІК у контексті міжнародного досвіду дав змогу виявити як значні досягнення у сфері імплементації глобальних стандартів (зокрема, BEPS Action 3, положень Директив ATAD I–II та інструментів прозорості CRS/MCAA), так і низку концептуальних та практичних викликів. На наш погляд, для системного узагальнення результатів дослідження, доцільним є створення аналітичної таблиці (табл. 1), у якій відобразимо рівень відповідності українського законодавства основним міжнародним стандартам у сфері податкового регулювання КІК, зокрема в частині визначення поняття КІК, критеріїв контролю, механізмів оподаткування, винятків, звітності, відповідальності та врахування гібридних структур.

Україна загалом рухається в напрямку відповідності міжнародним податковим стандартам, зокрема BEPS і ATAD I, які часто доповнюють одне одного. Багато важливих елементів уже імплементовані. Однак, для повної відповідності необхідно зробити ще декілька кроків – зокрема, запровадити більш складні інструменти, наприклад такі як правила Pillar One та Pillar Two. Наразі спостерігаємо певну фрагментарність у вітчизняних нормативно-правових актах: деякі важливі механізми податкового регулювання КІК впроваджено, але вони не завжди взаємоузгоджені та інтегровані між собою. Це означає, що можливості для ефективного контролю, наприклад, за транснаціональними структурами, ще не повністю реалізовані.

Звісно, війна і економічна ситуація обмежили швидкість змін, але це також відкриває нові можливості для розвитку. Приєднання до міжнародних ініціатив (CRS, FISCALIS, Pillar Two) – важливий крок до стабільності й прозорості, який підтримує євроінтеграцію та розвиток економіки. Окрім складнощів з імплементацією міжнародних рекомендацій, законодавство України потребує вдосконалення правил КІК зсередини, адже існує низка внутрішніх проблем, які ускладнюють ефективне застосування цих норм. Однією з основних проблем є невизначеність щодо податкового резидентства, зокрема для біженців, що створює правову невизначеність щодо обов'язків для таких осіб, навіть якщо вони мають доходи, що підлягають оподаткуванню в Україні. Це спричиняє проблеми у визначенні зобов'язань для фізичних осіб, які залишаються в Україні, але можуть бути формально не зареєстровані як податкові резиденти.

Нестабільність податкових правил щодо штрафів також є значною перепорою для ефективної імплементації КІК. Законодавство змінюється часто, зокрема через війну, наприклад законодавчі ініціативи, що стосуються штрафів за порушення контрольованими іноземними компаніями правил звітування то скасовуються, то вводяться знову. Це створює правову невизначеність для підприємців, оскільки неясно, за якими критеріями і в який період буде застосовано санкції, що також впливає на належне виконання зобов'язань.

Таблиця 1

Відповідність законодавства України про контрольовані іноземні компанії міжнародним стандартам

Міжнародний стандарт / ініціатива	Основні положення / рекомендації	Норми законів України	Висновок щодо відповідності та рекомендації для поліпшення законодавства України
Крок 3 Плану BEPS OECР	Імплементувати ефективні правила КІК із визначенням: - контрольного порогу (згідно з рекомендаціями ОЕСР – понад 50% володіння або контролю); - виду доходу (пасивний: дивіденди, роялті, проценти тощо); - суб'єктів (у тому числі прозорі структури, зокрема партнерства, трасти та ін.); - механізму зарахування доходу КІК до бази оподаткування резидента.	У пп. 39 ² -1 ПКУ визначено: - чіткі порогові контролю: понад 50% або не менше 10% акцій українські резиденти сукупно володіють $\geq 50\%$; - фактичний контроль – незалежно від формального володіння; - типи суб'єктів: юридичні особи, трасти, партнерства, постійні представництва та утворення без статусу юридичної особи; - обов'язкове зарахування доходу КІК до бази оподаткування через розрахунок скоригованого прибутку (пп. 39²-2 ПКУ).	Україна імплементувала ключові положення, що відповідають рекомендації BEPS Action 3. Рекомендуємо по завершенні дії перехідного положення щодо неадекватності штрафів запровадити чітку процедуру взаємодії платника з контролюючим органом у разі добровільного виявлення помилок у застосуванні (зокрема, у термінах подання звіту про КІК або у визначенні статусу контролюючої особи). Така процедура має враховувати підхід BEPS Action 3, згідно з яким правила КІК не повинні призводити до надмірного застосування санкцій щодо платників, які діють добросовісно, а мають бути зосереджені на боротьбі зі штучним переміщенням прибутку.
Директива ATAD I	Впровадити такі критерії для застосування правил КІК: - контроль понад 50% капіталу, прав голосу або прав на прибуток; - ефективна ставка оподаткування – менш ніж 50% від відповідної національної; - оподаткування пасивного доходу (зокрема, дивідендів, процентів, роялті). Виятки: - наявність економічної прибутності (<i>substance test</i>); - порогові значення – загальний дохід менше 750 тис. євро або пасивний дохід менше 75 тис. євро.	- Контроль: понад 50% або не менше 10% у разі сукупного контролю $\geq 50\%$ (пп. 39²-1,1 ПКУ); - Пасивний дохід КІК оподатковують в Україні за ставкою 18%; - Ефективна ставка оподаткування: звільнення передбачене, якщо ставка в Україні реєстрації становить не менше 13% (пп. 39²-4,16 ПКУ); - Звільнення також можливе (пп. 39²-4,16 ПКУ) за наявності реальної економічної діяльності – має місце управління ризиками та використання активів (кваліфікований персонал, основні фонди тощо); - Україна не передбачає абсолютного порогу доходу для виключення з правил КІК, тобто звіт потрібно подавати, навіть якщо доходу немає, але скоригований прибуток КІК не підлягає включенню до загального оподаткованого доходу якщо загальний сукупний дохід усіх КІКів однієї контролюючої особи із всіх джерел за даними фінансової звітності не перевищує еквівалент 2 млн євро на кінець звітного періоду (пп. 39²-4,2.1 ПКУ).	У вітчизняному законодавстві враховано основні вимоги ATAD I. У частині порогових критеріїв та обов'язковості застосування українське законодавство передбачає більш зручний режим для малих КІК, ніж передбачено цією директивою. Зокрема, звітність про КІК необхідно подавати незалежно від отримання доходу, а сукупне порогове значення 2 млн євро дозволяє звільнити від податкових наслідків лише дійсно незначущі структури, зберігаючи при цьому повноцінний обсяг інформації для податкового контролю. Рекомендуємо деталізувати критерії економічної прибутності КІК у пп. 39 ² -4,16 ПКУ шляхом закріплення у підзаконному акті або роз'ясненні ДПС конкретних мінімальних ознак, які підтверджують здійснення реальної господарської діяльності в юрисдикції реєстрації, зокрема наявності: - офісного або виробничого приміщення, яке використовують на права власності чи оренди; - штатного персоналу з професійними компетенціями, достатнього для виконання ключових функцій (в еквіваленті повної зайнятості); - здійснення управлінських і операційних функцій за місцем реєстрації (наприклад, проведення засідань, підписання контрактів, бухгалтерський супровід). Така деталізація відповідає підходу Директиви ATAD I до тесту економічної прибутності та сприятиме підвищенню передбачуваності для платників і контролюючих органів.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Директива ATAD II	Директива спрямована на усунення гібридних невідповідностей (<i>hybrid mismatches</i>) – випадків, коли одну й ту ж операцію або структуру плематують по-різному в різних юрисдикціях, що призводить до: - подвійного вирахування витрат (<i>double deduction</i>); - або до ситуації, коли витрати враховують у платіжника, але відповідний дохід не оподатковують у контрагента (<i>deduction / no inclusion</i>). Директива зобов'язує держави-резидента оподатковувати дохід, якщо інша юрисдикція його не включила до податкової бази, і передбачає механізми первинної та вторинної реакції (<i>primary/secondary responses</i>), а також відповідальність платіжника за аналіз податкового статусу контрагента.	У чинному законодавстві України відсутній спеціальний розділ або законодавча рамка, що регламентує гібридні невідповідності як окреме явище. Наразі окремі положення ПКУ частково перешкоджають їх використанню, зокрема: - пп. 39¹, 1.1 ПКУ – включення до офери КІК іноземних утворень без статусу кінцевої особи (трасти, партнерства); - ст. 140.4–140.5 ПКУ – обмеження прозору або гібридні структури; - витрат без належного підтвердження, що може стримувати схеми подвійного вирахування (<i>double deduction</i>); - пп. 14.1, 159 ПКУ – вирахування податкових витрат у рахуваннях непрямої або угодованих дій (<i>acting-in-concert</i>), що обмежує використання деяких трансформаторних схем.	Відсутність в Україні окремого законодавчого регулювання гібридних невідповідностей не відповідає вимогам ATAD II. З метою гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами доцільно розробити окремі статтю у ПКУ, у якій зокрема, передбачити: - впровадження механізмів первинної та вторинної реакції; - запровадження концепції <i>deductible inclusion</i>, яка блокує неоподаткований дохід у приймаючій юрисдикції; - встановлення обов'язку платника податків щодо підтвердження податкового статусу контрагента в іншій юрисдикції. Запровадження зв'язаних норм доцільно планувати після завершення воєнного стану як складову оновлення вітчизняної податкової політики в межах євроінтеграції.
Багатосторонній інструмент імплементації заходів, пов'язаних із податковими угодами, для запобігання розвиненому податковому базису та переміщенню прибутку, (OECD Multilateral Instrument, MLI)	Цей договір, розроблений ОЕСР у межах Плану BEPS, дає змогу одночасно змінити положення великої кількості чинних двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування. Основна мета MLI – запобігти розминанню податкової бази та переміщенню прибутку, зокрема через: - запровадження тесту основної мети (<i>principal purpose test, PPT</i>) для відмови у податкових пільгах за наявності ознак зловживань; - обмеження застосування пільг за використання угод з податковою метою; - удосконалення механізмів врегулювання податкових спорів.	Україна підписала та ратифікувала MLI (Закон України №2692-УІІ від 28.02.2019). У межах MLI Україна обрала мінімальний стандарт – <i>principal purpose test (PPT)</i> . В Україні PPT застосовують лише до тих двосторонніх угод, які були модифіковані MLI з обох сторін. Це означає, що не всі чинні угоди охоплені цим механізмом – у разі якщо інша країна не обрала відповідні положення, зміни не набудуть чинності.	Рекомендації: - запровадити у ПКУ тест на істинність створення КІК або використання двосторонніх податкових угод з метою отримання податкової вигоди, яке не передбачено у BEPS Action 6. Це уможливить відмову у застосуванні пільг або звільненні, якщо основою метою структурування є податкове планування без економічного змісту; - продовжити актуалізацію двосторонніх угод України з метою їх повної модифікації положеннями MLI зокрема щодо PPT та обмеження доступу до переваг у випадках зловживання.
Крок 13 Плану BEPS (Country-by-Country Reporting, CbCR)	Це обов'язкова звітність для міжнародних груп компаній (<i>Multinational Enterprise groups, MNE groups</i>) з глобальним доходом понад 750 млн євро, яка: - містить інформацію про розподіл прибутку, сплати податків, штат, активи, юрисдикційну діяльність; - подає головна (холдингова) компанія групи або уповноважена особа до податкового органу держави резиденції; - передають через автоматичний обмін податковою інформацією. Передача провадженні звітності за країнами для багатонаціональних компаній із загальним обсягом доходу понад 750 млн євро та обов'язкове розкриття інформації щодо розподілу прибутку, сплатених податків та масштабу діяльності в кожній юрисдикції, де ведеться бізнес.	Механізм звітності за країнами (CbCR) закріплено у ст. 39 ПКУ та Наказі Мінфіну №764 від 14.12.2020 і застосовують до міжнародних груп компаній із загальним обсягом доходу понад 750 млн євро. Звіт подають щорічно до Державної податкової служби України.	Україна імплементувала механізм звітності за країнами (CbCR) з 2021 року у тин є обов'язковим для міжнародних груп компаній із загальним обсягом доходу понад 750 млн євро. Водночас CbCR не охоплює КІК безпосередньо, оскільки звітування щодо них здійснюють окремо – відповідно до ст. 39 ПКУ. На наш погляд, для підвищення ефективності контролю за транснаціональними структурами доцільно забезпечити узгодженість між даними CbCR та механізмом контролю КІК, зокрема шляхом: - інтеграції CbCR-даних у систему ризик-орієнтованого аналізу Державної податкової служби; - використання інформації з CbCR для перекресної перевірки активності КІК (визначення якості CbCR і КІК – як інструмент виявлення штурманського переміщення прибутку). Запровадження таких підходів сприятиме виявленню непрозорих структур і запобіганню штурманському переміщенню прибутку в юрисдикції із заниженням податковим навантаженням.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Крок 12 Плану <i>BEPS (Mandatory Disclosure Rules, MDR)</i>	Цей крок передбачає впровадження обов'язкового попереднього розкриття потенційно агресивних податкових схем, зокрема через: - визначення посередників (податкових консультантів, юристів, фінансових радників тощо), які зобов'язані повідомляти податкові органи про підозрілі або схематичні податкові рішення; - встановлення категорій операцій, які підлягають розкриттю (наприклад, багаторівневі структури, операції без економічної присутності, трансформічне фінансування між пов'язаними особами).	Окремі елементи податкової прозорості частково реалізовані через такі механізми: - повідомлення про КІК (пп. 39².1.1 та ст. 39³ ПКУ) – обов'язкове під час встановлення контролю, однак не охоплює конкретні транзакції або схеми; - добровільне декларування активів (Закон України №1539-IX) – разова ініціатива, не спрямована на майбутні податкові структури; - подання звітності у межах валютного нагляду (постанова НБУ №13) – охоплює дані про іноземні активи, проте не містить аналітичних або попереджувальних функцій; - автоматизований обмін інформацією (<i>CRS/MCAA</i>) – дає змогу ДПС отримувати дані з-за кордону, але лише після реалізації схеми. У результаті, контроль за податковими схемами із залученням КІК здійснюють податковим, у межах податкових перевірок або міжнародного обміну податковою інформацією.	В Україні відсутній окремий режим обов'язкового розкриття агресивних податкових схем (<i>MDR</i>), як передбачено <i>BEPS Action 12</i>. Це ускладнює своєчасне виявлення схем податкового планування, зокрема із залученням КІК. Додатково після завершення правил <i>MDR</i> після завершення воєнного стану, у межах загального процесу адаптації податкового законодавства до стандартів ЄС та ОЕСР. У перелічному періоді рекомендовано запровадити обов'язок розкриття складних або нетипових транзакцій за участю КІК з можливістю встановлення критеріїв ризику (наприклад, багаторівневі структури, відсутність економічної присутності, фінансування між пов'язаними особами тощо).
Програма Європейського Союзу для співробітництва в галузі оподаткування «<i>Fiscals</i>» (<i>EU Cooperation Program «Fiscals»</i>)	Програма спрямована на інституційну підтримку впровадження міжнародних податкових стандартів (зокрема <i>BEPS, ATAD I-II, CRS, Pillar Two</i>), зокрема: - передбачає координацію дій податкових адміністрацій, розвиток спільної IT-інфраструктури, підвищення кваліфікації працівників та обмін кращими практиками; - сприяє посиленню аналітичної спроможності та ефективності податкових органів у виявленні транснаціональних схем ухилення від оподаткування; - учасники зобов'язані забезпечити оперативну взаємодію, прозорість процесів, а також адаптацію внутрішніх процесів до спільних стандартів ЄС.	Україна приєдналася до програми <i>Fiscals</i> з 1 серпня 2023 року як спостерігач, що створює інституційну основу для адаптації податкової системи до стандартів ЄС. Відповідність забезпечується через участь у спільних ініціативах із розвитку IT-інфраструктури, кращих практик адміністрування (участь у спільних IT-проектах (обмін звітністю <i>CRS, CRS</i>)). Україна також поступово інтегрує окремі елементи міжнародних стандартів, що відповідає цільовим напрямкам <i>Fiscals</i> (зокрема звітність за країнами, контроль КІК, обмін даними); Законодавче наближення здійснюють на рівні політики та інституційного розвитку.	Формальні механізми впровадження положень <i>Fiscals</i> ще потребують подальшої адаптації. Рекомендовано посилити технічну спроможність ДПС України у впровадженні стандартів КІК, <i>ATAD, CRS i Pillar Two</i>, зокрема через: - використання типових методичних матеріалів ЄС; - залучення цільової технічної допомоги через механізми <i>Fiscals</i>. Варто також активізувати участь у технічних робочих групах <i>Fiscals</i>, з особливим увагою до питань адміністрування <i>Pillar Two</i>, інтеграції IT-інструментів з європейськими стандартами, поширення кращих практик через спільні навчальні ініціативи та внутрішні регламенти.
Єдиний стандарт звітності ОЕСР (<i>Common Reporting Standard, CRS</i>)	Стандарт автоматичного обміну податковою інформацією про фінансові рахунки нерезидентів між юрисдикціями спрямований на виявлення нерозкритих активів і КІК для їх оподаткування. Передбачає зобов'язання фінансових установ збирати, ідентифікувати та щорічно передавати інформацію до національного податкового органу. Потребує створення правової та IT-інфраструктури для захисту даних, а також приєднання до Багатосторонньої угоди про автоматичний обмін (<i>CRS MCAA</i>).	Україна приєдналася до Багатосторонньої угоди про автоматичний обмін податковою інформацією (<i>CRS MCAA</i>) 19 серпня 2022 року; перший обмін інформацією відбувся у 2024 році. Це надає ДПС можливість автоматично отримувати дані про фінансові рахунки українських резидентів у закордонних юрисдикціях.	Оскільки <i>CRS</i>-дані вже використовують для контролю за КІК, то доцільно зосередитися на: - підвищенні точності автоматичних алгоритмів виявлення пов'язаних осіб та контролюючих осіб; - узгодженні обміну <i>CRS</i>-інформацією з даними валютного нагляду та зовнішньоекономічної діяльності; - регулярному оновленні методичних виказок ДПС щодо опрацювання <i>CRS</i>-інформації; - забезпеченні прозорості опрацювання таких даних (враховуючи конфіденційність).

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Багатостороння конвенція щодо імплементації Суми А Першого стовпа (<i>Multilateral Convention to Implement Amount A of Pillar One</i>) або BEPS 2.0 (<i>Pillar One – Reallocation of Taxing Rights</i>)	Передбачає впровадження механізму <i>Amount A</i> , тобто перерозподіл прав оподаткування частини прибутку найбільших ГНК на користь юрисдикцій, де здійснюють споживання, навіть за відсутності там фізичної присутності компанії. Орієнтований передусім на компанії цифрової економіки та застосовується до глобальних груп із доходом понад 20 млрд євро і рентабельністю вище 10% (на першому етапі).	Україна наразі не імплементувала положення <i>Pillar One</i> до національного законодавства. Приєднання до цієї ініціативи ОЕСР було офіційно підтримано, однак практичних кроків щодо адаптації ПКУ не вжито. У ПКУ відсутній окремий розділ або правовий механізм, який регулював би перерозподіл прав оподаткування прибутку на користь юрисдикцій споживання, зокрема щодо цифрових компаній.	На наш погляд, хоча ця ініціатива і не стосується безпосередньо КІК, доцільно розглянути можливість приєднання до конвенції та проведення попередню оцінку щодо податкових надходжень від ГНК, які отримують доходи в Україні від електронної (цифрової) діяльності, з метою визначення потенційного охоплення новими правилами з урахуванням, що положення <i>Pillar One</i> частково дублюють логіку <i>Pillar Two</i> , зокрема у питанні оподаткування транснаціональних груп з високим доходом та протидії розмиванню податкової бази.
Глобальні модельні правила протидії розмиванню податкової бази (Другий стовп) (<i>Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two)</i>) або BEPS 2.0 (<i>Pillar Two – Global Minimum</i>)	Передбачає запровадження глобального мінімального податку на прибуток у розмірі 15% для транснаціональних груп компаній з річним консолідованим доходом понад 750 млн євро та застосування двох основних механізмів: - правило зарахування доходу (<i>income inclusion rule, IIR</i>) – зарахування неоподаткованого доходу КІК до оподаткування в юрисдикції материнської фірми; - правило недостатності оподаткування прибутку (<i>undertaxed profits rule, UTPR</i>) – перерозподіл прибутку для оподаткування в інших юрисдикціях, якщо у країні джерела дохід не оподатковується або оподатковується нижче встановленого рівня.	Частина механізмів, аналогічних до <i>Pillar Two</i> , вже реалізована у вітчизняній системі оподаткування КІК, зокрема їх пасивного доходу за ставкою 18% та звільнення від оподаткування за умови ефективної ставки не менше 13% у країні реєстрації КІК.	Україна поки не імплементувала положення <i>Pillar Two</i> до ПКУ. З огляду на міжнародні зобов'язання у сфері протидії розмиванню податкової бази, Україні доцільно передбачити поетапне узгодження національного законодавства з положеннями <i>Pillar Two</i> в межах наступного оновлення правил щодо КІК. Зокрема рекомендуємо: - провести оцінку можливості запровадження глобального мінімального податку відповідно до стандартів ОЕСР; - використовувати інституційні можливості програми <i>Fiscalis</i> для отримання технічної допомоги, IT-рішень та методологічної підтримки з боку держав ЄС у контексті імплементації <i>Pillar Two</i>; - зберегти й адаптувати механізм захисту малих КІК при подальшій імплементації <i>Pillar Two</i>. Подальше узгодження вітчизняного податкового законодавства з міжнародними стандартами сприятиме посиленню ефективності податкової системи України.

Джерело: складено авторами на основі [1, 10, 11, 14, 17, 18].

Ще однією проблемою є недостатня цифровізація в Державній податковій службі України, що ускладнює виявлення та контроль за КІК. Відсутність інтегрованих ІТ-систем для автоматизованого обміну інформацією між податковими юрисдикціями та недостатня інфраструктура для збору даних про КІК створюють значні труднощі в розкритті агресивних податкових схем і виявленні компаній, що не виконують свої зобов'язання.

Не менш важливою є проблема визначення частки контролю у звітах КІК, коли особа фактично контролює компанію, але її частка в ній може бути невеликою. Відповідно до норм Податкового кодексу України, звітність подають на підставі частки контролю, що може викликати складнощі в тих випадках, коли номінальна частка власності менша за 50%, але особа все одно здійснює фактичний контроль. Також є спірні питання щодо звітування після ліквідації або продажу КІК. Законодавство не дає чіткої вказівки щодо необхідності подання звіту після ліквідації або продажу компанії, яка була КІК, у рік, коли відбулися зміни. Це спричиняє правову невизначеність, особливо якщо зміни контролю відбулися наприкінці року, що ускладнює процес подання звітності.

Окремо варто зазначити проблеми, що стосуються оподаткування «наскрізних» дивідендів українського походження, коли контролер є нерезидентом. Вітчизняне законодавство не завжди чітко визначає, чи застосовують угоди про уникнення подвійного оподаткування під час таких операцій, що може призвести до податкових конфліктів з іншими юрисдикціями. Зрештою, важливо звернути увагу на складнощі, пов'язані з оподаткуванням, коли контролером КІК є юридична особа. У цьому разі важко встановити контроль над компанією, оскільки потрібно враховувати рівень володіння та механізм контролю, що може бути не завжди очевидним для податкових органів.

Для вирішення цих проблем Україні необхідно внести зміни до законодавства, зокрема визначити чіткі норми для родинних КІК та подружжя, посилити цифрову інфраструктуру ДПС для автоматизованого збору та опрацювання даних, а також забезпечити стабільність податкових правил щодо штрафів і звітності. Водночас важливо створити прозорі та зрозумілі норми для визначення частки контролю і для звітності після ліквідації або продажу КІК. Тільки так Україна зможе ефективно адмініструвати оподаткування контрольованих іноземних компаній і зменшити податкові ризики для бізнесу. Тому доцільною пропозицією для покращення правил КІК на даному етапі економічного розвитку держави є глибший аналіз та адаптація міжнародних ініціатив, налагодження цифровізації ДПС та ефективного обміну інформацією між Україною й іншими країнами, а наступним етапом вже можна більш якісно регламентувати вимоги щодо штрафів та документації для власників КІК резидентів України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Міжнародні рекомендації, що формують основу для регулювання контрольованих іноземних компаній, визначають ключові напрями удосконалення податкових систем, спрямованих на забезпечення прозорості, справедливості та ефективності оподаткування. Україна, прагнучи відповідати стандартам глобальних ініціатив, здійснила низку важливих кроків у впровадженні правил податкового регулювання КІК. Водночас, нормативна база держави досі залишається нестабільною, а механізми адміністрування КІК – недостатньо розвиненими. Це ускладнює як повноцінну інтеграцію до європейського податкового простору, так і належне реагування на міжнародну податкову трансформацію.

Еволюція вітчизняного законодавства демонструє поетапну адаптацію до міжнародних стандартів, однак одночасно виявляє потребу в подальшому вдосконаленні національного регулювання. Зокрема, перспективними напрямками для подальших нововведень може стати: уточнення порядку визначення пасивного доходу та контрольованого прибутку; деталізація критеріїв звільнення від оподаткування КІК; запровадження електронних сервісів для спрощення звітності; вироблення стабільної правозастосовної практики; гармонізація з вимогами Pillar Two у частині забезпечення ефективного мінімального оподаткування для великих міжнародних груп, що також може вплинути на конструкцію правил КІК у майбутньому.

Перспективи досліджень правил КІК включають подальшу адаптацію української моделі до міжнародних стандартів, формування стабільної правозастосовної практики, вдосконалення процедур звітності та контролю, а також поліпшення цифрової інфраструктури податкових органів. Разом з тим, майбутні виклики, пов'язані з глобальним мінімальним оподаткуванням, гібридними невідповідностями та еволюцією цифрової економіки, вимагатимуть від України гнучкого підходу та комплексної модернізації податкового законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16 січня 2020 року № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>.
2. Dueñas S., Bunn D. How controlled foreign corporation rules look around the world: United States of America. Tax Foundation. 2019. URL: <https://taxfoundation.org/blog/controlled-foreign-corporation-rules-around-the-world-united-states/>.
3. Prettl A., von Hagen D. Multinational ownership patterns and anti-tax avoidance legislation: *International Tax and Public Finance*. 2022. P. 565–634. Springer Nature. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10797-021-09719-5>.
4. Атаманчук Н. І., Монаєнко А. О. Правова регламентація основних елементів правил контрольованих іноземних компаній: світовий досвід та можливості для України. *Нове українське право*. 2022. №2. С. 93-100. URL: <http://newukrainian-law.in.ua/index.php/journal/article/view/238/216>.
5. Public law 87-834 – OCT. 16, 1962. P. 960-1069. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-76/pdf/STATUTE-76-Pg960.pdf>
6. Савка О. П. Порівняльний аналіз визначення та правил контрольованої іноземної компанії у США, Сполученому Королівстві, Польщі та Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 6. С. 45. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-item/374>.
7. Максименко А. В. Офшорні схеми в європейському оподаткуванні. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 22-27. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/4.pdf.
8. Selected Tax Policy Implications of Global Electronic Commerce. U.S. Department of the Treasury Office of Tax Policy. 1996. URL: <https://home.treasury.gov/system/files/131/Report-Global-Electronic-Commerce-1996.pdf>.

9. Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue. Paris: OECD Publishing, 1998. URL: https://www.oecd.org/en/publications/harmful-tax-competition_9789264162945-en.html.
10. Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 laying down rules against tax avoidance practices that directly affect the functioning of the internal market. Official Journal of the European Union. L 193/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1164/oj/eng>.
11. Council Directive (EU) 2017/952 of 29 May 2017 amending Directive (EU) 2016/1164 as regards hybrid mismatches with third countries. Official Journal of the European Union. L 144/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/952/oj/eng>.
12. Савка О. П. Актуальні проблеми реалізації правил контрольованих іноземних компаній у вітчизняній економіці в умовах воєнного стану. *Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи* : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 27 листопада 2024 р.). Полтава: НУПП, 2024. С. 58–60. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/other/inform-list/zbirnik-finrinki-2024.pdf>.
13. Савка О. П. Фінансові аспекти контрольованих іноземних компаній: сучасні виклики. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 24 листопада 2023 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С. 231–236. URL: <https://cutt.ly/nrlPj3vF>.
14. Designing effective controlled foreign company rules. Action 3: 2015 final report. OECD. 2015. 75 p. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/designing-effective-controlled-foreign-company-rules-action-3-2015-final-report_9789264241152-en#page1.
15. Крупка І. М., Савка О. П. Економіко-правове регулювання оподаткування прибутку КІК в ЄС. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : матеріали XVII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 травня 2024 р.). Київ, 2024. С. 81–84. URL: <https://cutt.ly/1rlbknaW>.
16. *Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters: Second Edition*. Paris: OECD Publishing, 2017. 326 p. URL: <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition-9789264267992-en.htm>.
17. Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. 8 October 2021. 8 p. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf>.
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 04 грудня 2024 року № 4113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4113-20>.

References:

1. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia administruvannya podatkov, usunennia tekhnichnykh ta lohichnykh neuzghodzhostenosti

- u podatkovomu zakonodavstvi : Zakon Ukrainy [The amendments to the Tax Code of Ukraine were made to improve tax administration, eliminate technical and logical inconsistencies in tax legislation: Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2020 roku № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>. (in Ukrainian)
2. Dueñas S., Bunn D. How controlled foreign corporation rules look around the world: United States of America. Tax Foundation. 2019. URL: <https://taxfoundation.org/blog/controlled-foreign-corporation-rules-around-the-world-united-states>. (in English)
 3. Prettl A., von Hagen D. Multinational ownership patterns and anti-tax avoidance legislation: *International Tax and Public Finance*. 2022. P. 565–634. Springer Nature. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10797-021-09719-5>. (in English)
 4. Atamanchuk N. I., Monaienko A. O. Pravova rehlamentatsiia osnovnykh elementiv pravyl kontrolovanykh inozemnykh kompanii: svitovyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Legal regulation of the main elements of the rules of controlled foreign companies: world experience and possibilities for Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*. 2022. №2. S. 93-100. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/238/216>. (in Ukrainian)
 5. Public law 87-834 – OCT. 16, 1962. P. 960-1069. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-76/pdf/STATUTE-76-Pg960.pdf>. (in English)
 6. Savka O. P. Porivnialnyi analiz vyznachennia ta pravyl kontrolovanoi inozemnoi kompanii u SSHA, Spoluchenomu Korolivstvi, Polshchi ta Ukraini [Comparative analysis of the designation and rules of controlled foreign corporations in the USA, the United Kingdom, Poland and Ukraine. Economics]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2023. № 6. S. 45. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-item/374>. (in Ukrainian)
 7. Maksymenko A. V. Ofshorni skhemy v yevropeiskomu opodatkuванні [Offshore schemes in European taxation]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2017. Vyp. 11. S. 22-27. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/4.pdf. (in Ukrainian)
 8. Selected Tax Policy Implications of Global Electronic Commerce. U.S. Department of the Treasury Office of Tax Policy. 1996. URL: <https://home.treasury.gov/system/files/131/Report-Global-Electronic-Commerce-1996.pdf>. (in English)
 9. Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue. Paris: OECD Publishing, 1998. URL: https://www.oecd.org/en/publications/harmful-tax-competition_9789264162945-en.html. (in English)
 10. Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 laying down rules against tax avoidance practices that directly affect the functioning of the internal market. Official Journal of the European Union. L 193/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1164/oj/eng>. (in English)
 11. Council Directive (EU) 2017/952 of 29 May 2017 amending Directive (EU) 2016/1164 as regards hybrid mismatches with third countries. Official Journal of the European Union. L 144/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/952/oj/eng>. (in English)
 12. Savka O. P. Aktualni problemy realizatsii pravyl kontrolovanykh inozemnykh kompanii u vitchyzniansii ekonomitsi v umovakh voiennoho stanu [Actual problems of implementing the rules of controlled foreign companies in the domestic economy in the conditions of military state]. *Rozvytok finansovoho rynku v Ukraini: zahrozy*,

- problemy ta perspektyvy* : materialy XI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 27 lystopada 2024 r.). Poltava: NUPP, 2024. S. 58–60. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/events/other/inform-list/zbirnik-finrinki-2024.pdf>. (in Ukrainian)
13. Savka O. P. Finansovi aspekty kontrolovanykh inozemnykh kompanii: suchasni vyklyky [Financial aspects of controlled foreign corporations: current challenges]. *Finansova systema krainy: tendentsii ta perspektyvy rozvytku* : materialy X mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Ostroh, 24 lystopada 2023 r.). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2023. S. 231-236. URL: <https://cutt.ly/nrlPj3vF>. (in Ukrainian)
 14. Designing effective controlled foreign company rules. Action 3: 2015 final report. OECD. 2015. 75 r. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/designing-effective-controlled-foreign-company-rules-action-3-2015-final-report_9789264241152-en#page1. (in English)
 15. Krupka I. M., Savka O. P. Ekonomiko-pravove rehuliuвання opodatkuvannya prybutku KIK v YeS [Economic and legal regulations on the taxation of CFC in the EU]. *Svitovi tendentsii ta perspektyvy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy* : materialy XVII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 23 travnia 2024 r.). Kyiv, 2024. C. 81-84. URL: <https://cutt.ly/1rlbknaW>. (in Ukrainian)
 16. Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters: Second Edition. Paris: OECD Publishing, 2017. 326 r. URL: <https://www.oecd.org/tax/exchange-of-tax-information/standard-for-automatic-exchange-of-financial-account-information-in-tax-matters-second-edition-9789264267992-en.htm>. (in English)
 17. Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. 1 July 2021. 5 r. URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf>. (in English)
 18. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuliuвання rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini: Zakon Ukrainy [On the purpose of introducing amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine aimed at stimulating the development of the digital economy in Ukraine: Law of Ukraine] vid 04 hrudnia 2024 roku № 4113-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4113-20>. (in Ukrainian)

УДК: 336.2+330.322

Ольга Полякова*кандидат економічних наук, доцент,**Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України,**Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця,**м. Харків, Україна**polya_o@ukr.net**ORCID ID: 0000-0001-8207-3198***Вікторія Шликова***кандидат економічних наук, старший дослідник, с.н.с.,**Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України,**Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця,**м. Харків, Україна**v.shlykova@ukr.net**ORCID ID: 0000-0002-3297-4649*

ВПЛИВ ДИСПРОПОРЦІЙ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Olha Poliakova*Candidate of Economy Sciences, Assistant Professor,**Research Center for Industrial Problems of Development of The National Academy of**Sciences of Ukraine,**Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine***Viktoriia Shlykova***Candidate of Economy Sciences, Senior Research Fellow, Senior research fellow,**Research Center for Industrial Problems of Development of The National Academy of**Sciences of Ukraine,**Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine*

IMPACT OF CAPITAL INVESTMENT DISPROPORTIONS ON THE FORMATION OF STATE BUDGET REVENUES

Анотація. Для досягнення поставленої мети дослідження, яка полягала у перевірці наявності зв'язку між регіональними та галузевими диспропорціями та структурою доходів державного бюджету, спершу проведено аналіз рівномірності, диспропорцій та диверсифікації капітальних інвестицій у регіональному розрізі та за видами економічної діяльності. На наступному етапі досліджено структуру та рівень диверсифікації доходної частини державного бюджету у динаміці, після чого здійснено порівняння динаміки ступеня диверсифікації/концентрації доходів державного бюджету та капітальних інвестицій, виявлення кореляційних зв'язків. Зокрема, були розраховані у динаміці індекси Джині та Херфіндаля-Хіршмана, коефіцієнти кореляції індексів диверсифікації. Інформаційною базою проведених

розрахунків слугували дані Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України. Виявлено наявність диспропорцій капітальних інвестицій і у регіональному, і у галузевому розрізі, відсутність тенденцій до їх зменшення, зі структурними зрушеннями, які не змінюють постійні негативні риси розподілу капітальних інвестицій. Виявлено, що взаємозв'язок між диспропорціями і рівнем диверсифікації капітальних інвестицій та структурою доходів державного бюджету не є однозначним. Регіональні диспропорції капітальних інвестицій майже не справляють впливу на диверсифікацію доходів державного бюджету. Натомість галузеві диспропорції, а саме нерівномірність розподілу за видами промислової діяльності негативно корелюють з рівнем диверсифікації доходів державного бюджету. Зазначене викликає протиріччя у цілях економічної політики стосовно розвитку та забезпечення стабільності бюджетного процесу і потребує подальшого дослідження щодо виявлення можливого впливу галузевих диспропорцій на формування і стійкість місцевих бюджетів, впливу диверсифікації різних складових соціально-економічного розвитку на стійкість державного бюджету.

Ключові слова: диверсифікація, диспропорція, капітальні інвестиції, концентрація, державний бюджет, доходи.

Abstract. To achieve the goal of the study, which was to verify the existence of a connection between regional and sectoral disproportions and the structure of state budget revenues, an analysis of the uniformity, disproportions and diversification of capital investments was first conducted in a regional context and by types of economic activity. At the next stage, the structure and level of diversification of the state budget revenue in dynamics were studied, after which a comparison was made of the dynamics of the degree of diversification/concentration of state budget revenues and capital investments, and correlation relationships were identified. In particular, the Gini and Herfindahl-Hirschman indices were calculated in dynamics, as well as the correlation coefficients of diversification indices. The information base for the calculations was data from the State Treasury Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, and the State Statistics Service of Ukraine. The presence of capital investment imbalances was revealed both regionally and in the sectoral context, with no tendencies towards their reduction, with structural shifts that do not change the constant negative features of the distribution of capital investment. It was found that the relationship between disproportions and the level of diversification of capital investments and the structure of state budget revenues is not unambiguous. Regional disproportions in capital investments have almost no impact on the diversification of state budget revenues. In contrast, sectoral disproportions, namely the uneven distribution by types of industrial activity, negatively correlate with the level of diversification of state budget revenues. This causes contradictions in the objectives of economic policy regarding the development and ensuring the stability of the budget process and requires further research to identify the possible impact of sectoral disproportions on the formation and sustainability of local budgets, the impact of diversification of various components of socio-economic development on the sustainability of the state budget.

Key words: diversification, disproportion, capital investments, concentration, state budget, revenue.

Вступ. Капітальні інвестиції є невід’ємною умовою функціонування економіки та у цілому соціально-економічного розвитку країни. Своєю чергою державний бюджет має з капітальними інвестиціями двосторонній зв’язок. З одного боку формування державного бюджету напряду залежить від рівня ділової активності в країні та ефективності функціонування економіки, а з іншого – держава сама є суб’єктом капітальних інвестицій. У майбутніх умовах повоєнного відновлення економіки України інвестиційні процеси мають стати як ніколи раніше інтенсивними й ефективними і з точки зору якнайшвидшого відновлення і повернення до сталого зростання, і з точки зору забезпечення стабільності бюджетного процесу. На необхідності зростання капітальних інвестицій, зокрема, державних, наголошується у сучасних дослідженнях [14, 15]. Водночас, тривалий час у інвестиційних процесах спостерігалися певні диспропорції, замала диверсифікація та невиправдана концентрація у регіональному і галузевому розрізі. Недостатній рівень диверсифікації інвестицій створює ризики і для економічного розвитку, і для бюджетного процесу.

Метою дослідження було визначити, чи існує зв’язок між регіональними та галузевими диспропорціями та структурою доходів державного бюджету. Вихідна гіпотеза роботи полягає у тому, що надмірні диспропорції інвестування у регіональному та/або галузевому вимірі призводять до концентрації доходів бюджетів на невеликій кількості джерел, що знижує стійкість бюджетних процесів, особливо у кризові періоди.

Теоретичні засади. Вплив інвестицій на різні сфери соціально-економічного розвитку країни постійно є предметом наукових досліджень.

Meуer D. F. досліджував взаємозв’язок рівня диверсифікації за секторами економіки з ВВП на одну особу, внутрішніми інвестиціями, зайнятістю та експортом [6]. Аналіз проводився на основі даних провінції Гаутенг Південно-Африканської Республіки за період 1993-2021 рр. Було виявлено додатній позитивний зв’язок між економічною диверсифікацією та зазначеними вище прогностичними змінними. Автор зробив висновок про життєздатність стратегії економічного зростання, яка базується на політиці посилення диверсифікації в секторах економіки.

Автори роботи [10] за результатами проведеного дослідження на прикладі Китаю відзначають, зокрема, що вигода від географічної диверсифікації для компаній, що займаються нерухомістю, походить від варіацій у розвитку промисловості та соціально-економічної динаміки, і тому не залежить лише від розвинених міст.

У роботі [5] зауважується, що прямі іноземні інвестиції (ПІІ) можуть бути важливим каталізатором регіонального економічного розвитку та зростання. В цій роботі аналізуються ПІІ в португальських регіонах, розподіл за територіальними одиницями, сектори, в яких ПІІ мають більшу вагу в кожному регіоні. Дослідження охоплювало період 1986-2009 рр. Серед результатів проведеного дослідження відзначається залучення ПІІ регіонами не лише в спеціалізовані галузі, а й для інших видів діяльності, таким чином мала місце диверсифікація регіональної виробничої структури країни. Збільшення та диверсифікація ПІІ збіглися з терціаризацією економіки, наближаючись до моделі виробничої спеціалізації країни із зосередженням головним чином на виробництві.

Потенціал ПІІ щодо можливості генерування потоків знань в місцевій економіці, що сприяє інноваціям на регіональному рівні, досліджується в [2]. Автори аналізують як регіональна структура промисловості формує вплив ПІІ на інноваційну ефективність регіонів Бразилії. Результати, одержані на основі даних щодо інвестицій багатонаціональних компаній за 2003-2014 рр., демонструють позитивний вплив ПІІ на інновації на регіональному рівні. Крім того, визначено, що регіони з диверсифікованою промисловою структурою здатні краще використовувати ПІІ порівняно з іншими.

Аналіз в [7] дозволив зробити висновки щодо зовнішніх інвестицій, які є важливим фактором розвитку одного з високогірних регіонів на півночі Італії, що посилює диверсифікацію, інновації та доступ до нових ринків. Автори підкреслюють важливість покращення рівня доступності та наявності адекватного людського потенціалу для підвищення інвестиційної привабливості подібних віддалених, маргінальних регіонів. Зазначені фактори мають бути покладені в основу регіональних стратегій у майбутньому.

Економічна диверсифікація економіки Нігерії розглядається як збільшення інвестицій в інші сектори (сільське господарство, виробництво), крім нафтогазового, що є необхідною умовою для покращення їх продуктивності, а також зниження рівня залежності від нафтогазового сектору [8]. Проведене на основі регресійної моделі дослідження виявило, що вплив капітальних інвестицій на обсяг виробництва в різних секторах різниться. Сільське господарство та сектори послуг є найбільш ефективними у використанні капітальних інвестицій. Період охоплював 2011-2018 рр. у кварталному розрізі.

Розкриттю ролі капітальних інвестицій як базової передумови серед основних елементів системи інвестиційної безпеки держави присвячене дослідження українських науковців [13]. Автори доводять, що для забезпечення інвестиційної безпеки держави необхідно зосередити зусилля на забезпеченні її передумов, які дають можливість гарантувати стан економічної системи, стійкий до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що створюють загрози ще до їх прояву. Найбільш критичними для України передумовами інвестиційної безпеки є наявність фінансових ресурсів для капітальних вкладень та ефективний механізм трансформації фінансових ресурсів у капітальні вкладення.

Відповідно до експертних оцінок 2025 р. щодо інвестиційно-інноваційної безпеки України, найбільший вплив на неї чинитиме загроза згортання інноваційної активності в економіці [11]. Така загроза у 2025 р. займає 18-те місце за впливом на економічну безпеку. Наступною за впливом є загроза скорочення інвестицій у корпоративному секторі економіки. Загалом за загрозами інвестиційно-інноваційної безпеки експерти найчастіше оцінюють вплив як помірно-ризиковий і навіть безризиковий. Особливістю оцінок інвестиційно-інноваційної безпеки у 2025 р. є загалом вищі очікування експертів щодо ймовірності прояву загроз при дещо нижчому рівні їх впливу на економічну безпеку. Так, вища ймовірність очікується для загрози недостатнього фінансування науки (за рівнем ймовірності така загроза на 2-му місці з 50-ти, її середній бал 4,2, й 42 % експерти оцінили її у 5 балів, а 40% – у 4 бали). Наступною за ймовірністю прояву є загроза скорочення державних капітальних інвестицій. На 2026–2028 рр., експерти значно знизили оцінки саме

ймовірності настання загроз інвестиційно-інноваційної безпеки, й для більшості загроз вона перебуватиме у середній ризиковій зоні [11].

В роботі [4] досліджуються альтернативні методи інвестування, які можуть сприяти стабілізації ділової активності регіону в умовах військової загрози. Оцінка джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні з точки зору їх диверсифікації здійснюється в [9].

Таким чином, питання диверсифікації інвестицій у різних вимірах привертають увагу вчених у різних країнах світу і в Україні, але зв'язок їх з бюджетними процесами не був предметом дослідження.

Оцінки рівня диверсифікації / концентрації у практичній діяльності здебільшого стосуються визначення рівня ринкової концентрації задля застосування антимонопольних заходів. Крім того, міжнародні організації приділяють увагу оцінці рівня диверсифікації експорту-імпорту товарів і визначенню рівня монополізації світових ринків.

До показників, які найчастіше використовуються у світовій практиці для оцінки рівня концентрації ринків можна віднести такі [1, 3, 12]:

– коефіцієнт концентрації:

$$CR_n = \sum_{i=1}^n S_i,$$

де S_i – частка продажів i -ого товаровиробника в обсязі реалізації ринку; n – кількість фірм взятих для розрахунку даного коефіцієнту;

– відносний коефіцієнт концентрації:

$$K = \frac{(20 + 3\beta)}{\alpha},$$

де β – частка кількості найбільших підприємств ринку в загальній чисельності підприємств; α – доля продажів даних підприємств в загальному обсязі реалізованої продукції;

– індекс Херфіндаля-Хіршмана:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2,$$

де S_i^2 – сума квадратів часток всіх підприємств, діючих на ринку;

– коефіцієнт Лінда:

$$L = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n Q_i,$$

де n – кількість великих підприємств (не менше двох); Q_i – відношення середньої частки i -го підприємства до частки $n - i$ підприємств;

– індекс Джині:

$$G = \frac{1}{nA_n} \sum_{i=1}^n |(i-1)A_i - iA_{i-1}|,$$

де A_i – накопичене (кумулятивне) значення часток i найбільших фірм ринку; n – кількість фірм на ринку. Індекс Джині є однією з загальноприйнятих оцінок нерівномірності доходів населення;

– коефіцієнт Розенблюта (Холла-Тайдмана):

$$HT = \frac{1}{2 \sum_{i=1}^n R_i S_i - 1},$$

де R_i – ранг i -ого підприємства на ринку (за скороченням, найбільше підприємство має ранг 1); S_i – доля продажів i -ого підприємства на ринку;

– коефіцієнт ентропії:

$$E_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n S_i \ln \frac{1}{S_i},$$

де S_i – частка товарного ринку; n – кількість фірм, що діють на ринку;

– дисперсія:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln S_i - \ln \bar{S})^2$$

де S_i – частка фірми на ринку, $\bar{S}$ – середня частка ринку, що дорівнює $1/n$; n – число фірм на ринку.

Розглянуті показники мають певні особливості використання з огляду на специфіку просторової диверсифікації розвитку країни. Так, коефіцієнти концентрації, відносної концентрації, Херфіндаля-Хіршмана, Розенблюта (Холла-Тайдмана) можна використовувати при первинному аналізі ринку. Коефіцієнт Лінда доцільний у разі виявлення певної концентрації ринку та можливої монопольної влади. Індекс Джині – при необхідності наглядної демонстрації розшарування підприємств на ринку, коефіцієнт ентропії та дисперсія використовуються у доповнення до інших коефіцієнтів, для підтвердження надмірної концентрації, використання у динаміці або у порівнянні з іншими ринками [1, 3, 12].

Слід відзначити, що інструментарій оцінки рівня концентрації та монополізації не обмежується лише коефіцієнтами спрямованими на аналіз часток ринку товаровиробників. Для більш глибокої оцінки ситуації, що складається на ринку використовують інші показники: коефіцієнт Бейна, коефіцієнт Тобіна, індекс Лернера, індекс Папандреу.

Використання кожного з описаних вище коефіцієнтів має свої переваги та недоліки. Суттєвим недоліком використання даних інструментів є неоднорідність інтерпретації результатів аналізу за умов використання різних коефіцієнтів. Кожен з коефіцієнтів окремо не є достатнім для оцінки диверсифікації певної сфери, хоча на практиці зрідка використовується весь спектр інструментів. Саме тому необхідним є окрім приведення до однорідності результатів оцінки за рахунок використання різних показників, також встановлення чіткого алгоритму використанням всього спектру інструментів для проведення обґрунтованого аналізу.

Матеріали і методи. Дослідження базувалося на даних Державної казначейської служби України та Міністерства фінансів України щодо доходів державного бюджету за 2011-2023 рр. Вибір такого періоду дослідження пояснювався тим, що з 2011 р. вступив у дію Податковий кодекс України, прийнятий роком раніше. Тому усі попередні дані були б непорівнюваними з даними, починаючи з 2011 р. Дані Державної служби

статистики України (ДССУ) щодо капітальних інвестицій у розрізі регіонів та видів економічної діяльності розглядалися за період 2010-2023 рр. Розширення на рік ретроспективного періоду пояснювалося припущенням про можливість наявності лагових ефектів капітальних інвестицій. Але зважаючи на тривалість основного періоду дослідження лаги більше 1 року не розглядалися. Для аналізу регіональних диспропорцій також використовувалися останні наявні дані ДССУ про середнє постійне населення за 2011-2021 рр. та на початок 2022 р., валовий регіональний продукт (ВРП) за 2011-2021 рр. та валову додану вартість (ВДВ) у розрізі видів економічної та промислової діяльності. Проте, зважаючи на значні структурні зрушення, які відбулися з початком повномасштабного вторгнення у всіх сферах економіки країни та наявну інформацію, аналіз здебільшого здійснювався за період 2011-2021 рр. Для забезпечення порівнюваності даних з розгляду були виключені тимчасово окуповані АР Крим та м. Севастополь з відповідним перерахунком сумарних показників.

Виходячи з мети та головної ідеї, дослідження здійснювалося за такими етапами:

1) аналіз рівномірності, диспропорцій та диверсифікації капітальних інвестицій у регіональному та галузевому (за видами економічної діяльності) розрізі у динаміці;

2) аналіз структури та ступеня диверсифікації доходної частини державного бюджету у динаміці;

3) порівняння динаміки ступеня диверсифікації/концентрації доходів державного бюджету та капітальних інвестицій, виявлення кореляційних зв'язків.

Оцінка рівномірності розподілу капітальних інвестицій здійснювалася за допомогою коефіцієнта Джині J за формулою Брауна:

$$J = 1 - \sum_{i=1}^{n-1} (X_{i+1} - X_i)(Y_i + Y_{i+1}),$$

де n – кількість інтервалів групування;

X_i – накопичена питома вага груп від 1 до i за значенням базової змінної;

Y_i – накопичена питома вага груп 1 до i за значенням змінної, рівномірність розподілу якої досліджується.

Оцінка рівня диверсифікації/концентрації здійснювалася за індексом Херфіндаля-Хіршмана HHI .

Оскільки передбачалося здійснювати аналіз показників у динаміці та у порівнянні один з одним, порогові значення для використаних індексів не встановлювалися, окрім нижньої границі HHI .

Розрахунки здійснювалися у середовищі MS Excel та за допомогою розробленої авторами програми мовою програмування Python.

Основні результати і дискусійні положення. Для виявлення можливого впливу диспропорцій капітальних інвестицій на першому етапі дослідження було здійснено їх оцінку за коефіцієнтом Джині та індексом Херфіндаля-Хіршмана у регіональному розрізі. Результати розрахунку коефіцієнта Джині у динаміці показано на рис. 1.

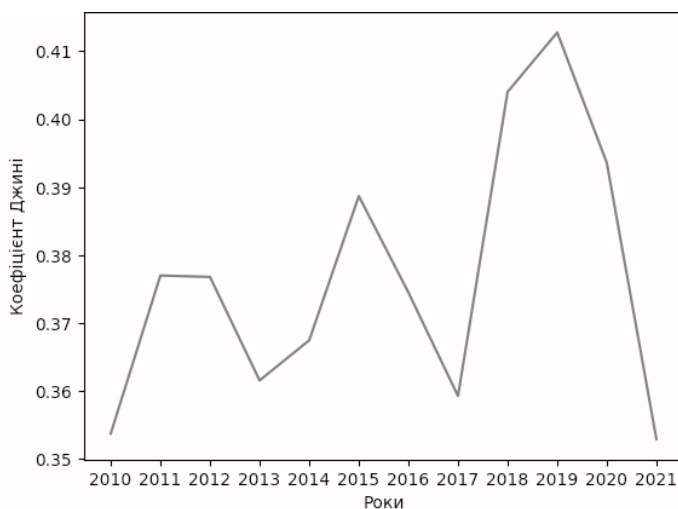

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта Джині розподілу капітальних інвестицій за регіонами України у порівнянні з чисельністю населення.

Джерело: авторські розрахунки.

Як виходить з рис. 1, у розподілі капітальних інвестицій наявні постійні доволі сильні диспропорції порівняно з розподілом населення за регіонами – від 0,35 (у 2010 та 2021 рр. до 0,41 у 2019 р.).

Лівову частку у цю диспропорцію вносить питома вага капітальних інвестицій, яка припадає на м. Київ. За розглянутий період вона становила від 28 % у 2013 р. до 34,6 % у 2018 р., у той час як частка населення зросла від 6,34 % до 7,03 % (рис. 2).

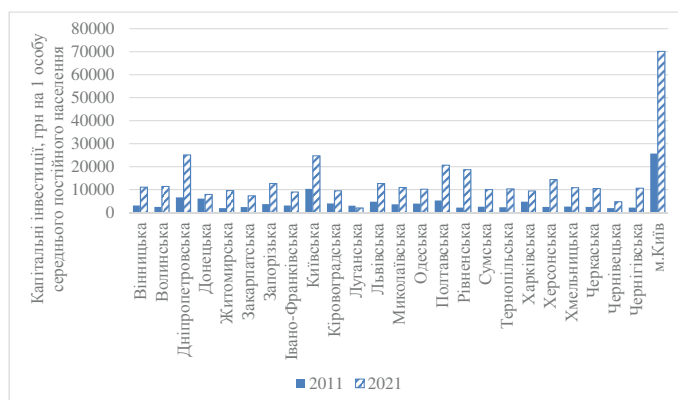

Рис. 2. Розподіл капітальних інвестицій у розрахунку на 1 особу постійного населення за регіонами України.

Джерело: авторські розрахунки.

Зважаючи на таку очевидну причину диспропорції, було здійснено оцінку коефіцієнта Джині та ННІ з виключенням показників м. Київ. Результати показані на рис. 3-4. Як можна відзначити, диспропорція знизилася майже удвічі.

Аналогічну динаміку демонструє індекс Херфіндаля-Хіршмана (рис. 4), який досягав максимальних (1,48-1,49) і мінімальних (1,25) значень у ті самі роки з урахуванням даних м. Київ. Рівномірному розподілу відповідає значення $HHI=0,4$, що у 3-4 рази менше. З виключенням найбільшого за обсягами регіону індекс ННІ зменшився вдвічі, як і амплітуда коливань.

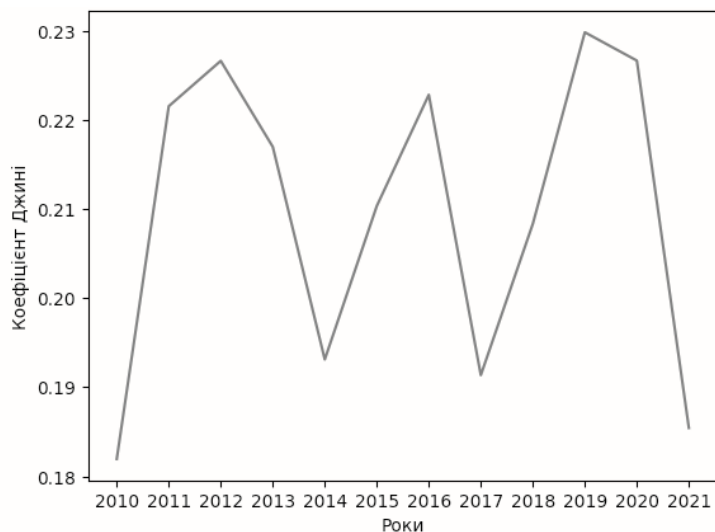

Рис. 3. Динаміка коефіцієнту Джині розподілу капітальних інвестицій за регіонами України за виключенням м. Києва відносно розподілу населення.

Джерело: авторські розрахунки.

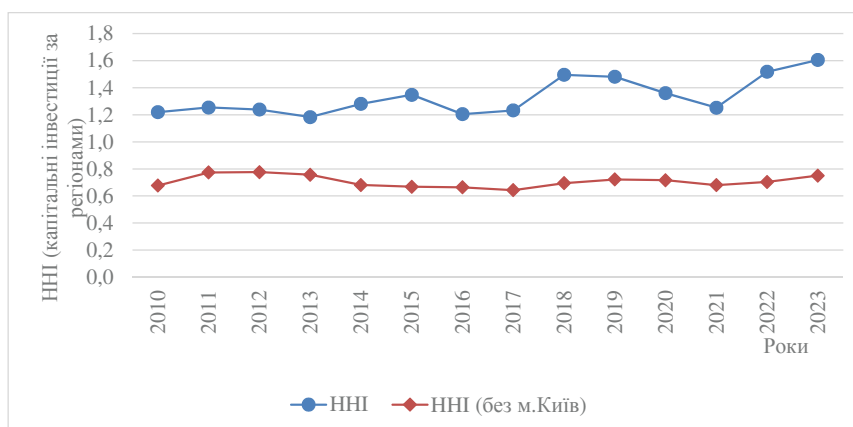

Рис. 4. Динаміка індексу Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) розподілу капітальних інвестицій за регіонами України з та без м. Києва відносно розподілу населення.

Джерело: авторські розрахунки.

Аналіз показав, що між обсягами інвестицій за регіонами та обсягами валового регіонального продукту існує тісний кореляційний зв'язок, близький до функціонального, коефіцієнт кореляції коливається від 0,92 до 0,99. Отже, розподіл капітальних інвестицій за регіонами відносно ВРП регіону є пропорційним, що підтверджується даними рис. 5, а його нерівномірність відносно населення пояснюється нерівномірністю розподілу ВРП.

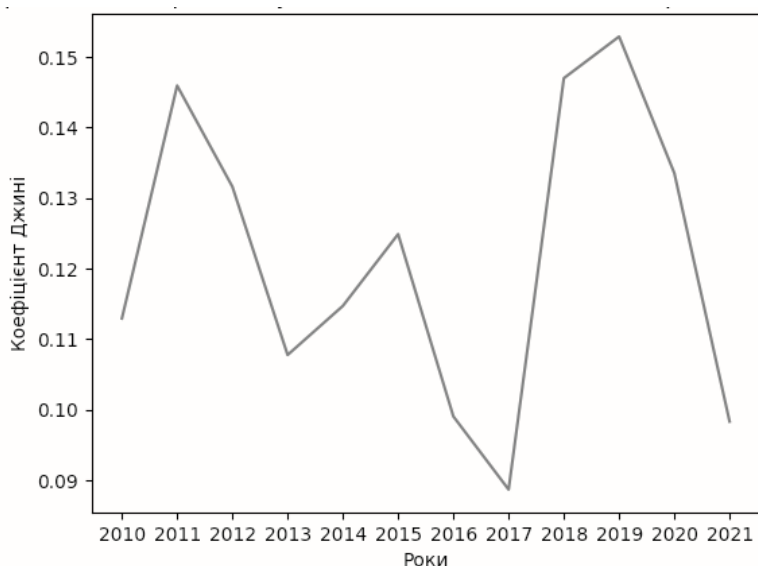

Рис. 5. Динаміка коефіцієнту Джині розподілу капітальних інвестицій відносно ВРП регіонів України.

Джерело: авторські розрахунки.

Проте, оскільки не було можливості визначити, яку частку доходів державного бюджету забезпечує саме м. Київ, у подальшому дослідженні ми використовували розрахунки ННІ з урахуванням столиці.

Водночас інтенсивність капітального інвестування суттєво відрізняється у регіонах. Як показано на рис. 6, найбільші обсяги капітальних інвестицій у розрахунку на 1 тис. грн ВРП у 2011 р. спостерігалися у м. Київ та Київській обл., а також у Львівській і Кіровоградській областях. У 2021 р. єдиним лідером виявилася Рівненська область, випередивши минулих лідерів майже на третину. Втім, інтенсивність інвестицій знизилася в усіх областях.

Таким чином, обсяги капітальних інвестицій у регіонах природним чином визначаються масштабом економіки регіону, але інтенсивність інвестиційних процесів не є рівномірною і, ймовірно, пов'язана з галузевою структурою економіки регіонів.

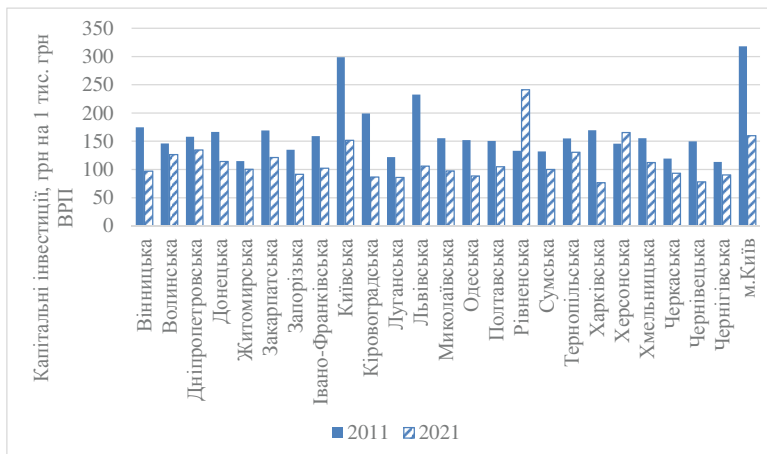

Рис. 6. Розподіл капітальних інвестицій у розрахунку на 1 тисячу гривень валового регіонального продукту за регіонами України.

Джерело: авторські розрахунки.

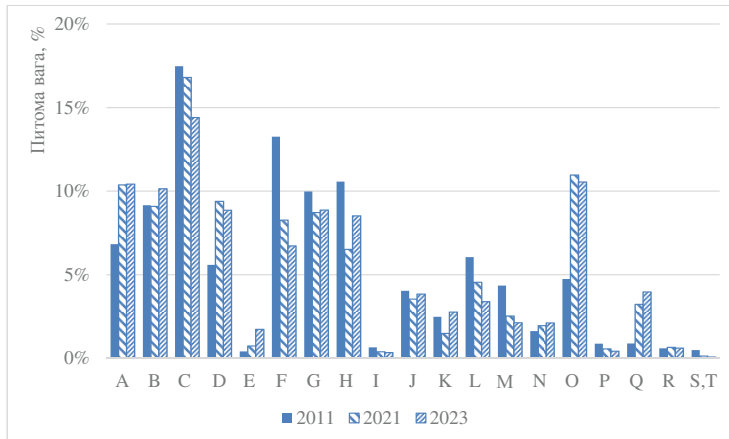
У структурі капітальних інвестицій за видами економічної діяльності також відбулися певні зміни (рис. 7).

Найбільшою за обсягами інвестицій природним чином є переробна промисловість (С), у 2011 р. на неї припадало 17,4 % усіх капітальних інвестицій. Другим за обсягами було будівництво (F – 13,2 %) і транспорт (H – 10,5 %). У 2021-2023 рр. найбільше, на 6,2 в.п., зросла частка державного управління, оборони і соціального страхування (О), сільського господарства (А) та постачання електроенергії, газу і пари (D) – на 3,8 в.п., охорони здоров'я (Q) – на 3,1 в.п. Натомість зменшилася частка минулих лідерів (у середньому на 2,5-3 в.п.).

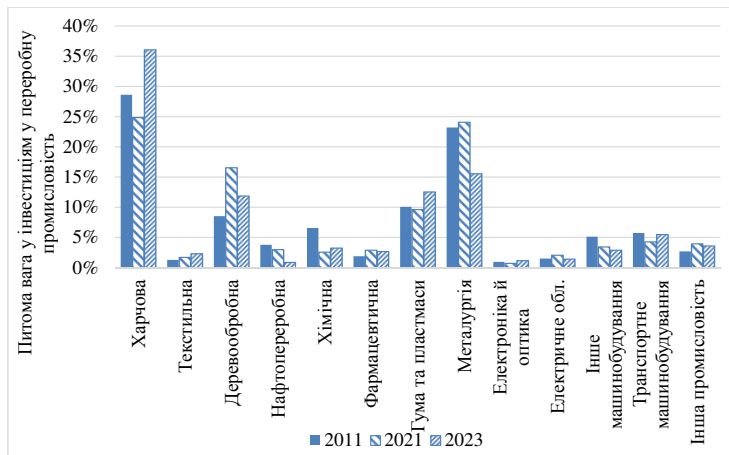
На рис. 7.6 показані зміни, які відбулися у розподілі капітальних інвестицій за найбільшими за їх обсягами видами промисловості. Найнегативнішою рисою інвестиційного процесу протягом усього розглянутого періоду є постійно низький рівень інвестування у галузях машинобудування, яке має бути пріоритетом високотехнологічного розвитку економіки країни. Лідером за обсягами капітальних інвестицій протягом усього періоду залишається харчова промисловість, її частка збільшилася за 10 років на 9,8 в.п., сягнувши 36,1 %, що говорить про значну галузеву концентрацію капітальних інвестицій. Питома вага металургійного виробництва натомість впала на 9,5 в.п. до 15,6 %. Найбільш нестабільною була частка капітальних інвестицій у деревообробну промисловість, яка збільшилася у 2021 р. майже удвічі порівняно з 2011 р., а потім знову впала. Таким чином, у розподілі капітальних інвестицій за видами економічної та промислової діяльності відбулися суттєві зміни, частково пов'язані з розгортанням воєнних дій у Україні.

Отже перший етап дослідження виявив наявність диспропорцій капітальних інвестицій і у регіональному, і у галузевому розрізі, відсутність тенденцій до їх зменшення, з постійними структурними зрушеннями, які не змінюють постійні негативні риси розподілу капітальних інвестицій.

Динаміка структури доходів державного бюджету у розрізі окремих найбільших статей показана на рис. 8. Головною статтею доходів є податок на додану вартість з ввезених в Україну товарів (продукції) (ПДВ), питома вага якого становила третину усіх надходжень, а серед податкових надходжень від 32 % до 40 %. Наступними за обсягами є неподаткові надходження (близько 15 % до 2021 р.), ПДВ з вироблених в Україні товарів (8-12 % усіх надходжень, або 9-15 % податкових надходжень). Внесок решти статей не перевищує 10 %.

а)

б)

Рис. 7. Динаміка структури капітальних інвестицій а) за видами економічної діяльності; б) за видами економічної діяльності промисловості.

Примітка: Позначення видів економічної діяльності відповідно до кодів за КВЕД-2010, назви видів економічної діяльності промисловості узагальнені близько до змісту.

Джерело: авторські розрахунки.

З 2015 р. 25 % податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у регіонах України та 60 % у м. Києві зараховуються до загального фонду державного бюджету. Це й обумовило зростання частки ПДФО протягом 2011-2021 рр. Головною негативною рисою динаміки структури доходів є зменшення на 6 в.п. частки податку на прибуток, яке також частково пояснюється зменшенням ставки оподаткування. Але останнє зменшення було заморожене у 2014 р. на базовому рівні 18% і далі не відбувалося. Проте зменшення загального обсягу податку на прибуток відзначалося ще й у 2015 р., а подальше зростання відбувалося з найнижчим темпом, як буде показано далі. Акцизні податки у сумі забезпечують близько 12 % доходів.

Структура доходної частини державного бюджету суттєво змінилася у 2022-2023 рр. внаслідок повномасштабного вторгнення. У першу чергу зміни стосувалися ролі податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів, яка зменшилася з 30,5 % до 13,7 %. Натомість питома вага офіційних трансфертів від ЄС, іноземних держав та інш., яка не перевищувала 1,5 % доходів у 2011-2021 рр., сягнула 26,9 % у 2022 р. та 16,2 % у 2023 р. Як зазначили А. Славкова з співавторами саме трансферти від іноземних держав і ЄС забезпечили у воєнний час стабільність доходної частини бюджету [14].

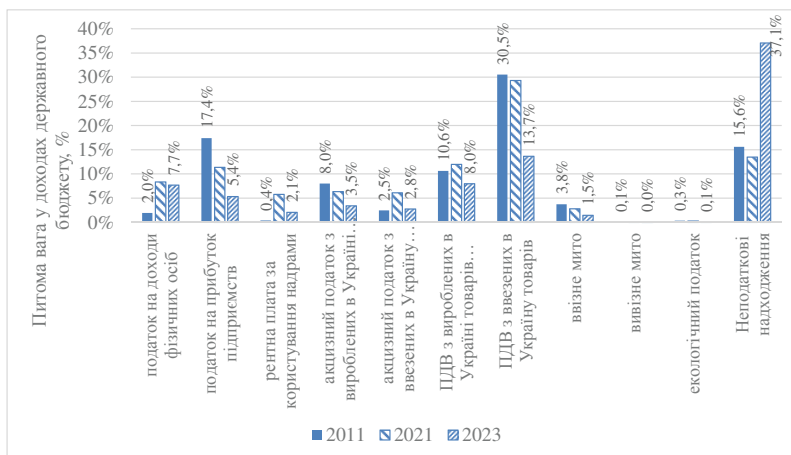

Рис. 8. Динаміка питокої ваги основних статей доходів державного бюджету України.

Примітки: дані щодо ввізного та вивізного мита за 2012 р.; обсяг ПДВ з вироблених в Україні товарів (продуктів) з урахуванням бюджетного відшкодування.

Джерело: авторські розрахунки.

Таким чином, можна стверджувати, що доходна частина державного бюджету значною мірою сконцентрована на 2 податкових джерелах, а саме ПДВ, що робить бюджет вразливим до зовнішньоекономічних ризиків.

На останньому етапі дослідження було здійснено порівняння оцінок диверсифікації усіх розглянутих показників інвестиційного і бюджетного процесу. Результати порівняння показано на рис. 9. Аналіз графіків дозволяє зробити попередні висновки, що рівень диверсифікації доходів бюджету знаходиться у

протифазі з рівнем диверсифікації капітальних інвестицій за видами промислової діяльності та майже у протифазі з рівнем диверсифікації за регіонами країни. Водночас цей рівень значною мірою визначається рівнем диверсифікації саме податкових надходжень. Варто зазначити слабке падіння рівня концентрації податкових та загальних надходжень до державного бюджету у кризові періоди (2015, 2020, 2022 рр.).

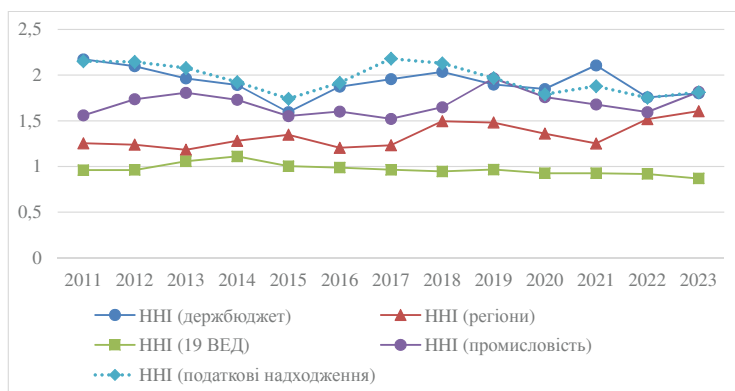

Рис. 9. Порівняльна динаміка індексів Херфіндаля-Хіршмана.

Джерело: авторські розрахунки.

Для визначення зв'язку між структурою державного бюджету та диспропорціями капітальних інвестицій було розраховано коефіцієнти кореляції між індексом ННІ для податкових надходжень та для регіонального і галузевого розподілів капітальних інвестицій. Вибір лише податкових надходжень у цьому випадку визначався, по-перше, тим, що вони складали протягом усього періоду, за винятком 2022-2023 рр., 79-85 % усіх доходів державного бюджету. По-друге, саме податкові надходження є відображенням ділової активності.

Суттєві зрушення у структурі доходів державного бюджету, призвели до зміни кореляційних зв'язків, як виходить з даних табл. 1. Виходячи з припущення про наявність інвестиційного лагу, розрахунки здійснювалися також з лагом 1 випередження капітальних інвестицій відносно податкових надходжень.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції індексів диверсифікації

Кореляції \ Період	2011-2021 рр.		2011-2023 рр.	
	без лагу	з лагом 1	без лагу	з лагом 1
Податкові надходження - регіональні диспропорції	-0.167	-0.548	-0.432	-0.500
Податкові надходження - галузеві диспропорції	-0.062	-0.389	0.204	-0.081
Податкові надходження - диспропорції промисловості	-0.110	-0.704	-0.089	-0.564

Джерело: авторські розрахунки.

Аналіз даних табл. 1 за 2011-2021 рр. і рис. 9 дозволяє зазначити, що ані регіональні, ані галузеві диспропорції майже не впливають на рівень диверсифікації доходів державного бюджету у той самий рік. Але диспропорції, які спостерігалися роком раніше негативно впливають на диверсифікацію податкових надходжень поточного року. Найбільшим є негативний вплив деверсифікації/концентрації капітальних інвестицій у різні види промисловості. Тобто, що більш диверсифікованими є у галузевому розрізі капітальні інвестиції, то більш концентрованими на деяких видах є податкові надходження. Це свідчить про системну кризу інвестиційних процесів, які фактично не стимулюються податковою системою, попри усі спроби створення пільгових режимів саме для промисловості (індустріальні парки, еко-індустріальні парки тощо). Таким чином, аналіз призводить до неоднозначного висновку про виникнення протиріччя у цілях економічної політики: з одного боку держава намагається стимулювати інвестиційні процеси у переробній, високотехнологічній промисловості, з іншого – потреба забезпечення доходів бюджету гальмує ті самі процеси іншими податковими важелями, що також посилюється адміністративним і корупційним тиском. Варто також зауважити, що недостатні надходження через низьку ділову активність держава вимушена компенсувати іншими податковими важелями. Таким чином, диспропорції капітальних інвестицій та їх ефективності опосередковано визначають рішення щодо наповнення державного бюджету.

Подальший аналіз зв'язків включав оцінки кореляції між найбільшими обсягами капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та найбільшими статтями податкових надходжень за 2011-2021 рр. Виявлено високий (від 0,78 до 0,96) рівень позитивної кореляції між обсягами податку на додану вартість, акцизних податків і податку на прибуток та обсягами капітальних інвестицій у добувній і переробній промисловості, електропостачанні, торгівлі, транспорті та у цілому по економіці. Виключення становить будівництво, капітальні інвестиції якого посередньо впливають на ПДВ з вироблених в Україні товарів, послуг (0,56) та податок на прибуток (0,65). Крім того, виявлено, що на диво найнижчий рівень кореляції між рентною платою за користування надрами та капітальними інвестиціями спостерігається у добувній промисловості (0,69) і транспорті (0,55). Така ситуація потребує більше уваги з боку фіскальних органів щодо діяльності підприємств добувної промисловості.

У цілому можна припустити, що високі рівні кореляції визначаються лише загальною узгодженою за напрямом руху динамікою. Тому для подальшого аналізу було здійснено порівняння темпів зміни обсягів капітальних інвестицій та обсягів податкових надходжень за 2011-2021 рр. та 2021-2023 рр. Результати представлено у табл. 2.

З даних табл. 2 виходить, що здебільшого темпи зростання капітальних інвестицій у різних видах економічної діяльності відстають від темпів зростання обсягів відповідних статей доходів державного бюджету. Виняток становить екологічний податок, який мав такий самий темп, як капітальні інвестиції у видах економічної діяльності, які припустимо забезпечують основні його надходження (показано у таблиці напівжирними стрілками). Крім того, можна припустити, що капітальні інвестиції у електро-, газо- та теплопостачання позитивно впливають на акцизний податок на вироблену продукцію, стягуваний з електроенергії, оскільки темп їх зростання перевищує темп зростання відповідного акцизного податку.

Таблиця 2

Середні темпи зростання / падіння обсягів

Податкові надходження			Види економічної діяльності		
Періоди	2011-2021	2021-2023	Періоди	2011-2021	2021-2023
Податкові надходження, усього	14,0	4,3	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	15,6	-3,3
податок та збір на доходи фізичних осіб	32,6	22,7	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10,7	1,9
податок на прибуток підприємств	9,4	-1,3	Переробна промисловість	10,4	-10,7
рентна плата за користування надрами загальнодержавного значення	45,3	-13,9	- виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	8,9	7,6
акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	11,4	5,7	- виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	18,0	-24,2
акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	23,5	-3,1	- виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	9,9	1,9
податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	15,0	17,4	- металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	10,8	-28,2
			Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	16,7	-6,3
податок на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів	13,3	-1,9	Будівництво	5,7	-12,9
			Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,3	-2,7
ввізне мито	9,9	3,7	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,6	10,4
вивізне мито	18,7	-35,0	Операції з нерухомим майном	7,7	-16,7
екологічний податок	10,8	-3,2	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	20,5	-5,4

Примітка. Стрілками показано потенційні впливи.

Джерело: авторські розрахунки.

Задача виявлення чистих ефектів впливу не розглядалася у даному дослідженні, по-перше, через непостійність податкового і бюджетного законодавства у частині ставок податків/зборів, розподілу податків між державним та місцевими бюджетами, по-друге, через нетривалий період спостережень, який містив принаймні 3 кризи неекономічного походження (2014-2015, 2020, 2022-2023 рр.), які потребували негайних у т.ч. фінансових заходів.

Висновки. Таким чином, отримані результати дозволяють зазначити, що взаємозв'язок між диспропорціями і рівнем диверсифікації капітальних інвестицій та структурою доходів державного бюджету не є однозначним. Регіональні диспропорції капітальних інвестицій головним чином пояснюються нерівномірністю розподілу (формування) валового регіонального продукту і надмірно великою часткою столичного регіону. Але вони майже не справляють впливу на диверсифікацію доходів державного бюджету. Натомість галузеві диспропорції, а саме нерівномірність розподілу за видами промислової діяльності негативно корелюють з рівнем диверсифікації доходів державного бюджету. Це викликає протиріччя у цілях економічної політики стосовно економічного розвитку та забезпечення стабільності бюджетного процесу.

Повномасштабне вторгнення спричинило структурні зрушення і в функціонуванні економіки, і в інвестиційних процесах, і у забезпеченні доходів бюджету. Водночас вимушені зміни можуть стати джерелом формування більш ефективної й інтенсивної інвестиційної діяльності та більш диверсифікованої та стійкої структури доходів державного бюджету.

Подальші напрями дослідження включають виявлення можливого впливу галузевих диспропорцій на формування і стійкість місцевих бюджетів, а також впливу диверсифікації різних складових соціально-економічного розвитку на стійкість державного бюджету.

Список використаних джерел:

1. Foldvary F. The Measurement of Inequality, Concentration and Diversification. *Indian Economic Journal. Department of Economics, Santa Clara University, CA 95053*. 2006. URL: https://www.academia.edu/740829/The_measurement_of_inequality_concentration_and_diversification.
2. Garcia R., Araujo V., Mascarini S., Costa A., Ferreira S. How Industrial Diversity Shapes the Effects of Foreign Direct Investment Spillovers on Regional Innovation. *International Regional Science Review*. 2023. 46(1). P. 98–122. <https://doi.org/10.1177/01600176221099182>.
3. Herfindahl-Hirschman Index / USDOJ. URL: <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>.
4. Manoylenko O., Kuznetsova S., Kravchenko A. Alternative investment methods for stabilization of business activity in countries in the period of military threats. *Market Infrastructure*. 2024. No. 80. P. 79-84. <https://doi.org/10.32782/infrastructure80-14>.
5. Melo I., Ferreira-Lopes A., Monteiro H. Regional and sectoral foreign direct investment in Portugal since joining the European Union: A dynamic portrait. *Review of Urban and Regional Development Studies*. 2015. No. 27(3). P. 197–229. <https://doi.org/10.1111/rurd.12040>.

6. Meyer D.F. Economic sectoral diversification: A case study of the Gauteng provincial region, South Africa. *National Accounting Review*. 2023. No. 5(4). P. 356–372. <https://doi.org/10.3934/NAR.2023021>.
7. Musolino D., Guzzi L., Capurro M. Attractiveness and exogenous direct investment in mountain regions: An exploratory investigation in the Aosta Valley, Italy. *Regional Science Policy and Practice*. 2025. No. 17(1). 100158.
8. Okowa E., Vincent M. O. Capital Investments and Sectoral Performance: are all sectors deserving of attention in the quest for economic diversification in Nigeria? *Brazilian Journal of Arts and Science (Physical and Social)*. 2018. Vol. 12. No. 4. URL: https://www.researchgate.net/publication/341480031_Capital_Investments_and_Sectoral_Performance.
9. Verheliuk Y. Diversification of investment activity's financial sources in Ukraine. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2019. Vol. 31. No. 1. P. 250–253.
10. Xiaoling Chu, Desmond Tsang, Siu Kei Wong. Geographic Diversification and Real Estate Firm Value: Where Firms Diversify Matter, *Journal of Real Estate Research*, Taylor & Francis Journals. 2023. Vol. 45(4). P. 431–461. <https://doi.org/10.1080/08965803.2023.2178739>.
11. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності: експ.-аналіт. доп.; за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2025. 104 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.03>.
12. Карпенко Н. Методичні підходи до антимонопольного контролю держави за процесами конкуренції та економічної концентрації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 12. С. 84–88. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2010/25.pdf.
13. Петрук О., Лоскоріх Г., Хвіст В. Капітальні інвестиції як базова передумова інвестиційної безпеки держави. *Облік і фінанси*. 2023. № 3(101). С. 70–83. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3\(101\)-70-83](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3(101)-70-83).
14. Славкова А., Гладченко Л., Вдовіна І. Особливості державного бюджету України в умовах економічної нестабільності. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. №3. С. 106–114. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-13-15>
15. Штефан Л.Б. Аналіз бюджетного дефіциту в Україні та його соціально-економічні наслідки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-56>

References:

1. Foldvary, F. E. (2006). The Measurement of Inequality, Concentration and Diversification. *Indian Economic Journal*, 54(3), 179–188. <https://doi.org/10.1177/0019466220060312>
2. Garcia, R., Araujo, V., Mascarini, S., Gomes Santos, E., Costa, A., & Ferreira, S. (2022). How Industrial Diversity Shapes the Effects of Foreign Direct Investment Spillovers on Regional Innovation. *International Regional Science Review*, 46(1), 98–122. <https://doi.org/10.1177/01600176221099182>
3. Antitrust Division. (2024, January 17). *Herfindahl-Hirschman Index*. <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>

4. Manoylenko, O., Kuznetsova, S., & Kravchenko, A. (2024). Alternative investment methods for stabilization of business activity in countries in the period of military threats. *Market Infrastructure*, (80), 79-84. <https://doi.org/10.32782/infrastructure80-14>
5. Melo, I., Ferreira-Lopes, A., & Monteiro H. (2015). Regional and sectoral foreign direct investment in Portugal since joining the European Union: A dynamic portrait. *Review of Urban and Regional Development Studies*, 27(3), 197–229. <https://doi.org/10.1111/rurd.12040>
6. Meyer, D. F. (2023). Economic sectoral diversification: A case study of the Gauteng provincial region, South Africa. *National Accounting Review*, 5(4), 356-372. <https://doi.org/10.3934/NAR.2023021>
7. Musolino, D., Guzzi, L., & Capurro, M. (2025). Attractiveness and exogenous direct investment in mountain regions: An exploratory investigation in the Aosta Valley, Italy. *Regional Science Policy and Practice*, 17(1), 100158. <https://doi.org/10.1016/j.rssp.2024.100158>
8. Okowa, E., & Vincent, M. O. (2018). Capital Investments and Sectoral Performance: are all sectors deserving of attention in the quest for economic diversification in Nigeria? *Brazilian Journal of Arts and Science (Physical and Social)*, 2(4), 116-134. https://www.researchgate.net/publication/341480031_Capital_Investments_and_Sectoral_Performance
9. Verheliuk, Yu. (2019). Diversification of investment activity's financial sources in Ukraine. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 31(1), 250–253.
10. Chu, X., Tsang, D., & Wong S. K. (2023). Geographic Diversification and Real Estate Firm Value: Where Firms Diversify Matter. *Journal of Real Estate Research*, 45(4), 431–461. <https://doi.org/10.1080/08965803.2023.2178739>
11. Bazilyuk, Ya., Vlasenko, R., Vlasyuk, O., Gejko, T., Gladkih, D., Davidenko, S., ... Yacenko, L. (2025). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh vysokokh voiennykh ryzykiv ta hlobalnoi nestabilnosti* (Ekspertno-analitychna dopovid, 104). Center for Economic and Social Studies, National Institute for Strategic Studies. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.03> (in Ukrainian)
12. Karpenko, (2010). Metodychni pidkhody do antymonopolnoho kontroliu derzhavy za protsesamy konkurentsii ta ekonomichnoi kontsentratsii. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (12), 84–88. http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2010/25.pdf (in Ukrainian)
13. Petruk O., Loskorikh H., & Khvist, V. (2023). Kapitalni investytsii yak bazova peredumova investytsiinoi bezpeky derzhavy. *Oblik i finansy*, 3(101), 70-83. [https://doi.org/33146/2307-9878-2023-3\(101\)-70-83](https://doi.org/33146/2307-9878-2023-3(101)-70-83) (in Ukrainian)
14. Slavkova, A., Hladchenko, L., & Vdovina, I. (2024). Osoblyvosti derzhavnogo biudzhetu Ukrainy v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti. *Modeling the development of the economic system*, (3), 106–114. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-13-15> (in Ukrainian)
15. Shtefan, L. B. (2022). Analiz biudzhethnoho defitsytu v Ukraini ta yoho sotsialno-ekonomichni naslidky. *Ekonomika ta suspilstvo*, (41). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-56> (in Ukrainian)

УДК: 336.225.66

Олександра Смірнова

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Державний податковий університет, м. Ірпінь,
Україна

smirnova.oleksandra@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-5434-5126

Марина Стадник

кандидат економічних наук,
Секретаріат Комітету Верховної Ради України з питань бюджету
м. Київ, Україна

stadnikmv@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9537-271X

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОДАТКОВИХ ВИДАТКІВ

Oleksandra Smirnova

*PhD in Economics, Associate Professor, Senior Researcher,
State Tax University, Irpin, Ukraine*

Maryna Stadnyk

*PhD in Economics,
Secretariat of the Budget Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

A CONCEPTUAL REASSESSMENT OF TAX INCENTIVES THROUGH THE FRAMEWORK OF TAX EXPENDITURES

Анотація. Досліджено особливості функціонування податкових пільг крізь призму концепції податкових видатків, яка набуває дедалі більшого поширення у світовій практиці. Визначено їх двоїсту природу, ключові ознаки, основні види та методи оцінки, також розкрито зв'язок з бюджетною прозорістю та фінансовою дисципліною. Проаналізовано досвід трьох країн – Австралії, США та Канади – щодо адміністрування, обліку та звітності з податкових видатків. Розглянуто інституційне забезпечення, підходи до оцінки втрат бюджету та форми подання звітності. Зроблено висновки про доцільність адаптації окремих елементів зарубіжних моделей для удосконалення системи адміністрування податкових пільг в Україні. Обґрунтовано необхідність підвищення прозорості податкової політики та забезпечення ефективного контролю за використанням податкових стимулів у державних фінансах.

Ключові слова: базова (еталонна) структура податку, податкова пільга, податкові видатки, звіт про податкові видатки.

Abstract. *The concept of tax expenditures has been studied as a framework for understanding the role and effectiveness of tax benefits in fiscal policy. Tax expenditures are viewed as deviations from a benchmark tax system that result in revenue losses for the state budget. Their dual nature has been analyzed, including potential advantages – such as promoting investment, stimulating economic sectors, and supporting social priorities – as well as disadvantages like fiscal opacity, reduced efficiency, and increased tax system complexity.*

International practices of tax expenditure administration have been explored, focusing on three countries: Australia, the United States, and Canada. These cases have been examined to identify differences in institutional arrangements, reporting mechanisms, and methodologies for calculating revenue loss. Australia's Tax Expenditures and Insights Statement, the U.S. Analytical Perspectives report, and Canada's Report on Federal Tax Expenditures were used as key references.

The legal bases for tax expenditures, classification systems, and estimation techniques have been studied in detail. Special attention was given to methods such as revenue forgone, revenue gain, and outlay equivalence, as well as the use of long-term forecasts and present value analysis in fiscal planning. The involvement of government bodies, such as treasury departments, research institutions, and audit offices, was considered in relation to accountability and transparency.

The comparison revealed that none of the models examined offers a universally optimal solution, but each contains elements that may be valuable for enhancing tax expenditure governance in Ukraine. Selected practices have been identified for potential adaptation, including Australia's detailed program descriptions, the macroeconomic analysis used in the U.S. system, and Canada's approach to integrating tax expenditures with direct budget spending.

This study emphasizes the importance of establishing a clear framework for identifying, recording, and evaluating tax expenditures. The findings support further development of tools and procedures aimed at improving the transparency and efficiency of tax benefit administration, particularly in the context of fiscal policy reform and public finance modernization in Ukraine.

Key words: *benchmark tax structure, tax incentives, tax expenditures, tax expenditure report.*

Податкові пільги характеризуються дуалістичною природою та мають низку притаманних їм недоліків, однак, з огляду на сучасні тенденції, можна із впевненістю стверджувати: попри їхню специфіку, вони залишаються невід'ємним елементом податкових систем більшості країн. З однієї сторони податкові пільги легко ідентифікувати. Адже вони є тими своєрідними виключенням з-під оподаткування, звільненням від оподаткування чи вирахуванням з доходу, які надають спеціальні преференції у вигляді податкового кредиту, понижених ставок оподаткування, податкових канікул, відстрочень податкового зобов'язання тощо. Але з іншої сторони – можуть виникнути труднощі у визначенні різниці між тими елементами, які вважаються частиною базової (еталонної) структури податку та тими, які надають певні переваги для окремого кола платників податку.

Наприклад, припустимо, що в окремій країні запроваджено 10 % податок на прибуток для підприємств окремої галузі. Таку знижену ставку можна розцінювати двояко, а саме як: (1) приваблива особливість базової (еталонної) структури податку,

оскільки її можуть використовувати усі платники податків (резиденти і нерезиденти); (2) спеціальний податковий стимул (обмежується однією галуззю) у контексті загальної податкової системи. Саме на межі такої невизначеності виправданим є використання концепції податкових видатків (далі – ПВ), яка хоча не так давно існує у світовій практиці, однак має тенденцію до масштабного запровадження.

Потребу у розгляді даної концепції підтверджує і те, що при адмініструванні податкових пільг виникають чотири різних види витрат, а саме [10, с. 1498]:

- витрати на розподіл ресурсів (наприклад додаткових інвестицій);
- витрати на дотримання податкового законодавства;
- витрати, пов'язані з відсутністю прозорості та корупцією;
- витрати доходів бюджету (у т. ч. податкові видатки).

Разом з тим, національні бюджети країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) функціонують відповідно до трьох «витратно-дохідних» принципів, які закріпилися ще у XIX–XX ст., а саме [6, с. 122–123]:

- принцип універсальності – усі витрати, що фінансуються за рахунок податків, а також доходи повинні бути в межах бюджету;
- принцип єдності – усі бюджетні витрати, які були понесені протягом певного періоду (як правило один-два роки), а також усі доходи повинні бути задокументовані у звітній документації про виконання бюджету;
- принцип специфічності – витрати і доходи повинні вказуватися окремо один від одного та мати відповідну деталізацію.

Незважаючи на постійне удосконалення національних бюджетних систем, у більшості країнах залишаються такі форми витрат, які важко узгодити з наведеними вище принципами. Тому вони отримали назву: позабюджетні витрати (off-budget expenditure) та т. зв. приховані витрати («back door» expenditure).

Позабюджетні витрати фінансуються за рахунок коштів, які не закріплені у бюджеті (порушуючи принцип універсальності), а приховані – за рахунок податків, які закріплені у бюджеті, але такі витрати, як правило, не мають документального підтвердження у бюджетній документації (порушення принципу єдності). До основних форм позабюджетних видатків у ОЕСР прийнято відносити [3, с. 3]:

- позабюджетні фонди;
- пряме кредитування;
- гарантії;
- державно-приватне партнерство.

Основними ж формами прихованих витрат визнаються:

- витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування – певний відсоток від податку використовується у відповідному секторі економіки;
- витратні правила – певний відсоток від ВВП чи загальних бюджетних видатків або конкретні видатки (субсидії) використовується у відповідному секторі економіки;
- податкові видатки – передача державних ресурсів, що досягається за рахунок скорочення податкових зобов'язань.

Водночас, систематизація та ґрунтовний аналіз міжнародної науково-практичної літератури [2–10] дозволив уточнити зміст поняття «податкові видатки» та виокремити основні ознаки їх ідентифікації.

Так, ПВ пропонуємо розглядати як альтернативу прямим бюджетним витратам у формі прихованих державних витрат, що не пов'язані з дотриманням податкового законодавства та виникають завдяки існуванню податкових преференційних норм, відмінних від елементів базової (еталонної) структури податку. При цьому ПВ пропонуємо ідентифікувати за такими ключовими ознаками:

- свідомо втрачені доходи або приховані витрати держави;
- відхилення від базової (еталонної) структури податку;
- альтернатива прямих витрат;
- метою використання є досягнення визначених державною соціально-економічних цілей;
- користувачами є чітко визначені категорії платників податків;
- відмінність від витрат, які суб'єкти господарювання несуть при адмініструванні податків та отриманні доходу.

Щостосується складових елементів ПВ, потрібно сказати, що їх перелік в історичній ретроспективі лише розширювався та уточнювався. Так, до кінця XX ст. на думку тогочасних науковців (Р. Масгрейва та П. Масгрейва) існувало два основних елемента ПВ, а саме: звільнення від оподаткування та вирахування з доходу. Пізніше С. Роузен дещо розширив вирахування з доходу і відніс до них податкову знижку, податковий кредит та стандартне вирахування у фіксованій сумі для усіх платників податку з прив'язкою до інфляції. Потрібно сказати, що навіть були думки (Д. Брюммерхофф), що складові ПВ практично не можливо визначити. Проте починаючи з XXI ст. перелік елементів ПВ почав значно розширюватися (С. Сендфорд, В. Братік, К. Роланд) і ставав все більш охоплюючим, тим самим наближуючись до переліку, який запропонував ще у 1976 р. С. Сюррей.

Так, на сьогодні виділяються такі основні види ПВ:

- 1) звільнення від оподаткування (tax exemption);
- 2) виключення з-під оподаткування (tax exclusion);
- 3) вирахування з доходу (tax deduction);
- 4) податкова знижка (tax allowance);
- 5) податковий кредит (tax credit);
- 6) преференційна ставка податку (preferential tax rate);
- 7) розстрочення (відстрочення) грошового зобов'язання (tax deferral).

Однак, досить цікавим та нетрадиційним у розподілі складових ПВ є пропозиція віднесення до ПВ не зовсім загальновизнаних їх видів. Таким чином з'являється поділ ПВ на «позитивні» та «негативні», останні з яких мають окремі ознаки ПВ, однак на противагу позитивним (тим що перелічені вище (1)-(7)) є дестимулюючими. Так, негативні ПВ (negative tax expenditures) виникають тоді, коли джерело доходу або вид економічної діяльності оподатковується при умовах, які підвищують рівень податкового навантаження, тим самим приховано збільшуючи податкові надходження до бюджету. Такі видатки можуть виникнути у результаті застосування судових доктрин, при неправильній інтерпретації чинного податкового законодавства або виникненні фінансової відповідальності (штрафи, пеня) за його порушення.

На нашу думку, даний підхід може бути методологічно виправданим, оскільки думка, що негативні ПВ – це просто сплачений податок, а отже, не потребує ведення

спеціального державного обліку, є хибною. Це пояснюємо тим, що складові таких видатків, у свою чергу, не є елементами базової (еталонної) структури податку, тому їх облік має бути прозорим та вседоступним, а, отже, вони потребують ідентифікації та державного моніторингу. Потрібно сказати, що на сьогодні належний державний облік негативних ПВ у країнах світу не ведеться. У США Об'єднаний комітет у справах оподаткування (Joint Committee on Taxation) та Департамент Управління податкового аналізу Казначейства США (Department of the Treasury Office of Tax Analysis) роблять спроби адмініструвати окремі види саме таких ПВ. Також у Австралії теоретично виокремлюють позитивні та негативні ПВ [1, с. 73-75].

Після ідентифікація ПВ як відхилень від базової (еталонної) структури податку постає потреба в їх оцінці, яка проводиться за допомогою трьох методів (табл. 1): втрачених доходів (revenue forgone), зароблених доходів (revenue gain) та еквівалентних прямих витрат (outlay equivalence).

Таблиця 1

Методи оцінки ПВ

Назва методу	Метод втрачених доходів	Метод зароблених доходів	Метод еквівалентних прямих витрат
Сутність	порівнюються надходження між сплаченим податком платниками, що отримують податкові пільги та аналогічними платниками, що сплачують податок у повному розмірі за умови, що поведінка платників залишається незмінною	оцінюються додаткові доходи за умови, що окрема податкова пільга буде скасована з урахуванням змін у поведінці платників податків	оцінюється розмір прямих державних витрат, що є еквівалентом податковим пільгам

Джерело: [5, с. 15]

Найскладнішим на практиці вважається метод зароблених доходів, оскільки він повинен враховувати ефекти другого порядку, такі як взаємодія з іншими елементами податкової та трансфертної систем (наприклад, еластичність попиту і пропозиції товарів) а також поведінкові ефекти. Хоча цей метод і може забезпечити найбільш точний вимір ПВ з точки зору впливу на прибуток, доходи та споживання, проте серед країн ОЕСР він не знайшов свого практичного застосування, адже дані для оцінки не завжди доступні та надійні.

Мало використовуваний також метод еквівалентних прямих витрат, який у чистому вигляді застосовує лише Японія, а США частково разом з методом втрачених доходів. Саме останній є найбільш використовуваним у світі. Так, яскравими представниками практичного застосування методу втрачених доходів є Австрія, Австралія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Нідерланди, Великобританія, Індія, Норвегія, Південна Африка, Швеція. Також потрібно зауважити, що ОЕСР рекомендує використовувати поєднання методів, зокрема методу втрачених доходів та еквівалентних прямих витрат.

У табл. 2 наведемо особливості використання концепції ПВ в окремих країнах світу, з якої видно, що її застосування можливе до різного кола податків та варіює залежно від національних особливостей податкового законодавства.

Таблиця 2

Світові підходи до адміністрування ПВ

Країна	Податки	Рівень державного управління	Класифікація
Австрія	Прямі та непрямі податки	Усі рівні	За видами податку; за бенефіціарами
Бельгія	ПДФО, податок на прибуток, акцизний податок, іпотечний збір за реєстрацію, ПДВ, страхові поліси	Федеральний	За видами податку; за призначенням
Канада	ПДФО, податок на прибуток, податок на товари і послуги	Федеральний	За видами податку; за призначенням
Франція	ПДФО, податок на прибуток, ПДВ, реєстраційні збори та гербовий збір, податок на заробітну плату, внутрішній податок на споживання нафтопродуктів	Центральний	За видами податку; за призначенням; за бенефіціарами
Німеччина	ПДФО, податок на прибуток, податок з обороту, страховий податок, податок на транспортні засоби, акцизний податок, лотерейний податок, податок на майно, податок на спадщину	Федеральний	За галузями промисловості; за видами податку
Нідерланди	ПДФО, податок на прибуток, ПДВ, акцизний податок, енергетичний податок, податок на транспортні засоби, податок на спадщину, ЄСВ	Центральний	За призначенням податкових видатків (прямі податки) та за видами податку (непрямі податки)
Велика Британія	ПДФО, податок на прибуток, ПДВ, податок на доходи від приросту капіталу, податок на спадщину, ЄСВ	Центральний	За видами податкових видатків; за елементами податку; за кодами бюджетної класифікації
США	ПДФО, податок на прибуток	Федеральний	За функціональною бюджетною класифікацією

Джерело: [4, с. 10-15]

З табл. 2 видно, що концепція ПВ є найбільш застосовною у межах бюджетоутворюючих податків, таких як ПДФО, ПДВ, акцизний податок та податок на прибуток підприємств. Більше того застосовною є класифікація саме за видами ПВ (прикладом є Великобританія), тобто звільнення від оподаткування; виключення з-під оподаткування; вирахування з доходу; податкова знижка тощо. Деякі країни використовують класифікацію бенефіціара (наприклад, Австрія, Франція, Італія), щоб показати сектор або категорію платника податків, який отримує податкову преференцію. Також поширеною є класифікація за призначенням ПВ (наприклад, Бельгія, Франція, Нідерланди), а Канада і США пов'язують ПВ з видатковою частиною бюджету. Отже, як бачимо, кожна країна використовує той підхід, який є оптимальним для неї, проте потрібно сказати, що усі досліджені країни використовують поєднання підходів, що говорить про можливість різнопланового групування ПВ. При цьому найпоширенішим у світовій практиці виявилась класифікація за видами податку та за призначенням ПВ.

Зважаючи на усе вище зазначене, адміністрування податкових пільг з позиції ПВ на сьогодні є широко використовуваним явищем у світовій податковій практиці.

Адміністрування ПВ, зокрема їх облік, відбувається за рахунок формування Звіту про ПВ, який має свої особливості залежно від положень національного податкового законодавства.

Зауважимо, що у міжнародній практиці не існує єдиного формату Звіту про ПВ. Загалом Звіти складаються на основі аналізу декількох основних елементів податку, таких як: база оподаткування, одиниця оподаткування, податкові ставки, звітний (податковий) період та розрахунок ПВ. Звіти також можуть визначати мету, нормативні вимоги щодо надання, обґрунтування економічного та соціального спрямування та власне оцінку ПВ. Більшість країн формують Звіти про ПВ щорічно (19 з 27 країн-членів ЄС). Деякі країни публікують їх раз на 2 роки (Німеччина) або з іншою періодичністю відповідно до потреб та спроможності країни (Латвія, Фінляндія, Ірландія, Італія) [9, с. 19]. Однак, починаючи з 1 січня 2014 року, відповідно до ст. 14 (2) Директиви 2011/85/EU від 08.11.2011 р. «Про вимоги до бюджетних параметрів держав-членів», усі країни ЄС мають щорічно подавати інформацію про ПВ та їх вплив на доходи бюджету. Незважаючи на те, що це положення не передбачає встановлення або забезпечення стандартизованої процедури оцінки ПВ, Європейська Комісія розробила широкі керівні принципи, щоб допомогти країнам-членам виконувати це зобов'язання. Ключові з них звучать так [9, с. 21]:

1. Потрібно продемонструвати прозорість та пояснити основні підходи оцінки базової структури податку та ПВ.

2. Звіт має включати кошторис видатків і висвітлення усіх напрямів оподаткування, включаючи внески у систему соціального страхування та місцеві податки.

3. Потрібно пояснити більш детально методологію оцінки ПВ, що може надаватись окремо у вигляді додатку до переліку ПВ.

4. Групування ПВ має здійснюватися з метою узагальнення інформації та подальшого її використання при прийнятті управлінських рішень.

5. Виконання формальних оцінок ПВ та формування оглядів, основна мета яких висвітлення ефективності та результативності ПВ. Такі огляди повинні бути загальнодоступними та публікуватись щорічно.

При цьому оцінка результативності (effectiveness) ПВ заключається у визначенні відповідності ПВ економіко-соціальним цілям (наприклад, зміна у поведінці суб'єктів господарювання, зміна рівня збитковості/прибутковості підприємств тощо). А оцінка ефективності (efficiency) стосується того, чи є дані ПВ найбільш прийнятним та ефективним засобом досягнення економічних та соціальних цілей, що у результаті зосереджується на розподілі ресурсів в національній економіці. Адже коли економіка працює ефективно, ресурси повністю зайняті і активно нарощують обсяги виробництва.

З огляду на це, більшість світових експертів вважають, що для підвищення обізнаності щодо ПВ у бюджетному процесі та серед громадськості доцільно включати інформацію та дані про ПВ в бюджетні документи. У Додатку А наведено практичну реалізацію цієї позиції експертів, а саме рівень визнання інформації про ПВ у бюджетному процесі досліджуваних країн. З Додатку А видно, що у більшості випадків Звіт про ПВ є або додатком (Бельгія, Франція) або частиною (Німеччина, Нідерланди, США) звітної бюджетної документації. Однак є практика коли Звіт про

ПВ – це окремий казначейський документ (Австралія), або ж хоч і публікується разом з бюджетною документацією, але не має жодного формального зв'язку з нею (Канада). Потрібно зауважити, що у всіх досліджуваних країнах, окрім Нідерландів даний звіт є обов'язковим до оприлюднення та покликаний підвищити рівень прозорості фінансової та податкової інформації, а також удосконалення податкової системи у частині адміністрування податкових пільг, що у результаті досягне стратегічної цілі – підвищення ефективності адміністрування податків.

Зауважимо, що ОЕСР закликає країни до критичного аналізу податкових пільг, акцентуючи увагу на тому, що орієнтовний розмір основних ПВ повинен розкриватись як додаткова інформація у бюджеті з метою прийняття вмотивованих бюджетних рішень. Відповідну позицію підтримують також Світовий банк і Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ) зауважуючи, що дана рекомендація, у першу чергу, має стосуватись країн з низьким та середнім рівнем доходу. Крім того МВФ відмічає, що бюджет кожної країни повинен розкривати сутність та фіскальне значення ПВ центрального уряду. Таким чином у міжнародній практиці Звіт про ПВ є універсальним засобом обліку податкових пільг, що визнаються ПВ.

Представимо особливості державного обліку ПВ у Австралії, Канаді та США. Такий вибір пояснюємо різними підходами до адміністрування ПВ (в першу чергу, різними підходами до визначення базової структури податку та рівнем інтеграції у бюджетний процес), а також відкритістю оперативної інформації, що є важливим при вивченні міжнародного досвіду.

З огляду на обмежений обсяг дослідження, зосередимо увагу на аналізі особливостей подання інформації про ПВ на прикладі податку на прибуток підприємств, що дозволить простежити логіку формування, реалізації та моніторингу податкових пільг крізь призму ПВ.

В Австралії Звіт про ПВ та аналітичні висновки (The 2024-25 Tax Expenditures and Insights Statement) публікується щорічно, починаючи з 1980 року. До 1986 року він був частиною бюджетних додатків, а вже з жовтня 1986 року Звіт про ПВ став окремим документом, обов'язковість щорічного публікування якого законодавчо закріплено з 1998 року. На момент підготовки дослідження, останній оприлюднений Звіт про ПВ було датовано 17 грудня 2024 року. Документ охоплює не лише поточний бюджетний період 2024/2025 років, але й містить дані за чотири попередні бюджетні роки, а також прогнози на три планові роки, що слідують за звітним [8].

Інформація про ПВ подається з використанням єдиного алгоритму, який на прикладі окремої податкової пільги наведено у табл. 3.

З табл. 3 можна побачити, що інформація про податкову пільгу в австралійському Звіті про ПВ складається з чотирьох блоків, зокрема:

- наведення загальної інформації про пільгу: код та її назва;
- визначення економічної ознаки (категорії), до якої належить пільга;
- наведення довідкової інформації, що визначає термін дії, тип, код пільги у попередньому Звіті, законодавчу норму та достовірність оцінки (не визначена, дуже низька, низька, нижча середнього, середня, висока);
- примітки, які є доволі інформативними і описують особливості надання тієї чи іншої податкової пільги.

Таблиця 3

Алгоритм подання інформації про ПВ у австралійському Звіті

В.63. Знижена ставка податку для малих компаній							
Інші економічні питання (\$ млн)							
2020-21	2021-22	2022-23	2023-24	2024-25	2025-26	2026-27	2027-28
2,700	3,500	4,300	3,700	3,500	3,700	4,100	4,100
Тип податкової пільги:		Пільгова ставка		Код пільги в попередньому звіті:			V.62
Достовірність оцінки:		Середня					
Почато дії пільги:		01.07.2015		Кінець дії пільги:			не визначено
Законодавча норма:	Підпункт 23(2) Закону про ставки податку на доходи 1986 року.						
Примітка: Згідно з базовим підходом до оподаткування, податок на прибуток сплачується за стандартною ставкою 30%. Однак компанії з обсягом річного обороту до 50 млн дол. та з не більше ніж 80% оцінюваного доходу, що є пасивним за своєю природою, сплачують знижений податок на прибуток. У 2020-21 бюджетному році ставка податку становила 26%, а для 2021-22 року та наступних – 25%.							

Джерело: [8, с. 113]

Разом з тим потрібно сказати, що не всі ПВ оцінено в австралійському Звіті про ПВ. Саме за відсутності алгебраїчного вираження податкової пільги в Звіті у колонці відповідного бюджетного року проставляється «*», що означає «оцінка недоступна».

Дещо інший підхід в обліку податкових пільг з позиції ПВ представлено у США, які були першою країною, в якій у 1967 році було зроблено спробу систематизації ПВ, а з 1974 року Законом «Про державний бюджет і контроль витрачання бюджетних коштів» встановлено вимоги щодо щорічного включення переліку ПВ у бюджетний процес. Так, Звіт про ПВ в США (Report on tax expenditures) публікується на сайті Білого дому, як складова частина об’ємного бюджетного документа Analytical Perspectives: Budget of the United States Government Fiscal Year 2025 [2, с. 219-252]. Потрібно відмітити, що вивченням особливостей оцінки ПВ займаються не лише державні інституції, але і наукові установи. Прикладом є Науково-дослідницька служба Конгресу США (Congressional Research Service), яка раз на два роки, за дорученням Конгресу, проводить дослідження у даному напрямі. Так, проаналізований у дослідженні американський Звіт про ПВ було опубліковано 11 березня 2024 року.

На противагу австралійському Звіту, у якому розподіл ПВ проведено залежно від виду податку, в американському Звіті ПВ згруповано за функціональною бюджетною класифікацією. Ще однією відмінністю австралійського Звіту від американського є те, що останній містить довгостроковий прогноз. Так у Звіті про ПВ, підготовленому на 2024/2025 бюджетний рік, прогноз наведено на наступні за звітним 8 років – до 2033 року.

Відмітимо, що американський Звіт про ПВ не містить детального опису кожної пільги, що призводить до втрат бюджету, а наводить ранжування усіх встановлених податковим законодавством ПВ залежно від зменшення впливу на доходи бюджету та узагальнює оцінку приведеної вартості для тих статей ПВ, які мають довгострокові ефекти у звітному бюджетному році [2, с. 248-252].

Ще іншим підходом до адміністрування податкових пільг крізь призму ПВ відзначилась Канада. Так, у країні концепція ПВ почала використовуватись з 1979 року у межах програми з управління заходами економічної політики і витратами (Policy and Expenditure Management System), яка дозволила реорганізувати бюджетний процес, розділивши всі статті прямих бюджетних витрат і нові статті ПВ на 10 так званих «пакетів» («envelopes») за сферами дії. Зауважимо, що у дослідженні проаналізовано канадський Звіт про ПВ на 2025 рік (Report on Federal Tax Expenditures – Concepts, Estimates and Evaluations 2025), опублікований 31 березня 2025 року. У табл. 4 наведемо алгоритм подання детального опису ПВ в частині 3 Звіту про ПВ.

Таблиця 4

Алгоритм подання інформації про ПВ у канадському Звіті

Пільгова ставка податку для малого бізнесу								
Опис	Перші 500 тис. дол. річного доходу, отриманого контрольованою Канадою приватною корпорацією від активного бізнесу в Канаді, оподатковуються за пільговою федеральною ставкою податку на прибуток у розмірі 9%.							
Вид податку	Податок на прибуток підприємств							
Бенефіціари	Малі приватні корпорації, контрольовані Канадою							
Вид ПВ	Пільгова ставка податку							
Юридична довідка	Закон про податок на прибуток, стаття 125							
Історія та імплементація	Наводиться детальний опис зміни ставки з 1949 по 2022 рік з 12 до 9% та зміни граничної суми річного доходу – з 200 до 500 млн дол.							
Мета (ціль)	Для заохочення або залучення інвестицій Для підтримки підприємницької діяльності Дозволяє малим підприємствам зберігати більшу частину своїх прибутків для реінвестування та створення робочих місць							
Категорія	Неструктурна							
Причини чому дана пільга не є частиною базової структури податку	Застосовна ставка податку відрізняється від базової ставки податку.							
Тема	Бізнес - малі підприємства							
Код класифікації функціональних витрат	70499 - Економічні справи - Економічні справи, не класифіковані в інших рубриках							
Інші релевантні державні програми	Програми в рамках мандату інновацій, науки та економічного розвитку Канади також підтримують малий бізнес.							
Джерело даних	T2 – декларація з податку на прибуток підприємств							
Метод оцінки	Мікроімітаційна модель T2							
Метод прогнозування	Прогнозується, що вартість зростатиме відповідно до оподатковуваного доходу підприємств. Для прогнозованих років використовується ставка 9%.							
Кількість бенефіціарів	Близько 910 100 підприємств							
Вартісна оцінка (млн дол.)	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
	4,895	5,345	6,430	6,580	6,570	6,295	6,040	6,530

Джерело: [7, с. 263-264]

З табл. 4 видно, що підхід до опису ПВ у Канаді дещо перекликається з австралійським, проте останній програє канадському в об'ємності інформації. Вважаємо, що для ефективнішого податкового контролю форма Звіту в Канаді є

більш прийнятною та інформативною, а збір інформація, яка наводиться у таблиці не повинен спричиняти значні затрати часу при адмініструванні податкових пільг. США у такій інтерпретації, на наш погляд, програє двом вище зазначеним країнам, адже американський Звіт містить виключно текстовий опис кожної податкової пільги, який не має єдиного підходу до визначення основних її елементів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання концепції ПВ є явищем затребуваним та часто вживаним. Аналіз міжнародного досвіду показав, що досі тривають пошуки «ідеального» підходу до адміністрування податкових пільг крізь призму ПВ. Так, на прикладі поглибленого вивчення досвіду трьох країн відмічено, що Канада і Австралія мають детальний чіткий опис самої концепції та податкових пільг, що призводять до ПВ, однак програють США в оцінці самих ПВ, оскільки інформація у цих країнах є або недоступною, або носить конфіденційний характер. Тому під час подальшого напрацювання пропозицій щодо трансформації системи адміністрування пільг в Україні з впевненістю можна сказати, що на сьогодні немає такого міжнародного досвіду, який можна було б без сумніву, у повній мірі використати в українських реаліях. Проте окремі елементи новітніх тенденцій у раціональному поєднанні, на наш погляд, можуть бути імplementовані у вітчизняне податкове законодавство.

Так, досвід Австралії є цікавим у тому, що кожна пільга має так би мовити «паспорт», у якому деталізовано її особливості. Також заслуговує на увагу поділ ПВ на позитивні та негативні, що робить використання даної концепції більш комплексним. Аналіз американського досвіду застосування податкових пільг крізь призму концепції ПВ показав, що пільги потрапляють під суворий контроль з боку кількох державних інституцій (як урядових, так і наукових), а також перевагою є використання довгострокового прогнозування, значення якого є надзвичайно важливим і не може бути применшене у контексті макроекономічного прогнозування. Водночас цікавим є узагальнення оцінки приведеної вартості для тих статей ПВ, які мають довгострокові ефекти у звітному бюджетному році. Позитивними моментами у досвіді Канади виявилось, у першу чергу, те, що країна з 2016 року запровадила оновлений підхід до обліку ПВ та паралельно почала адмініструвати податкові пільги, що є частиною базової структури податку.

У подальших дослідженнях передбачається розгляд можливого поєднання згаданих вище елементів з кожного зі світових підходів. Саме такий інтегрований підхід слугуватиме одним із визначальних векторів розбудови вітчизняної системи адміністрування пільг крізь призму податкових видатків.

Список використаних джерел:

1. Стадник М. В. *Адміністрування податку на прибуток: вітчизняні реалії і міжнародні орієнтири* : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Ірпінь. 2019. 313 с.
2. *Analytical Perspectives, Budget of the United States Government, Fiscal Year 2025*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BUDGET-2025-PER/pdf/BUDGET-2025-PER.pdf>
3. Best Practice Guidelines – Off Budget and Tax Expenditures. OECD. *Working Party of Senior Budget Officials*. GOV/PGC/SBO (2004). 19 p.
4. Bixi H.P., Valenduc C. M.A., Swift Z. L. (eds.) (2004). *Tax Expenditures: Shedding Light on Government Spending through the Tax System*. The World Bank.

5. *Measuring Tax Expenditures. Tax Expenditures Statement*. pp. 15–20. URL: http://www.treasury.gov.au/~media/Treasury/Publications%20and%20Media/Publications/2008/TES%202007/Downloads/PDF/03_2007_TES_Chapter_3.ashx
6. Kraan Dirk-Jan (2004). *Off-budget and Tax Expenditures. OECD Journal on Budgeting*. Volume 4. No. 1. pp. 121–142.
7. *Report on Federal Tax Expenditures – Concepts, Estimates and Evaluations 2025*. Department of Finance Canada. URL: <https://www.canada.ca/content/dam/fin/publications/taxexp-depfisc/2025/taxexp-depfisc-25-eng.pdf>
8. *Tax Expenditures and Insights Statement 2024–25*. The Australian Government, The Treasury. URL: https://treasury.gov.au/sites/default/files/2024-12/p2024-607085-teis_0.pdf
9. *Tax Expenditures in Direct Taxation in EU Member States*. European Union, 2014. 60 p.
10. Zee, H. H., Stotsky, J. G., & Ley, E. (2002). *Tax Incentives for Business Investment: A Primer for Tax Policy Makers in Developing Countries. World Development*, Vol. 30, No. 9, pp. 1497–1516.

References:

1. Stadnyk, M. V. (2019). *Corporate income tax administration: national realities and international perspectives* (PhD's thesis in Economics, 08.00.08). Irpin, Ukraine. 313 pages. [in Ukrainian]
2. Executive Office of the President. (2024). *Analytical perspectives, budget of the United States Government, fiscal year 2025*. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BUDGET-2025-PER/pdf/BUDGET-2025-PER.pdf>
3. OECD. (2004). *Best practice guidelines – Off budget and tax expenditures*. Working Party of Senior Budget Officials. <https://www.oecd.org/gov/budgeting/Best-Practice-Guidelines-Off-Budget-and-Tax-Expenditures.pdf>
4. Brixi, H. P., Valenduc, C. M. A., & Swift, Z. L. (Eds.). (2004). *Tax expenditures: Shedding light on government spending through the tax system*. The World Bank.
5. The Treasury of Australia. (2008). *Measuring tax expenditures. In Tax Expenditures Statement* (pp. 15–20). http://www.treasury.gov.au/~media/Treasury/Publications%20and%20Media/Publications/2008/TES%202007/Downloads/PDF/03_2007_TES_Chapter_3.ashx
6. Kraan, D.-J. (2004). Off-budget and tax expenditures. *OECD Journal on Budgeting*, 4(1), 121–142.
7. Department of Finance Canada. (2025). *Report on federal tax expenditures: Concepts, estimates and evaluations 2025*. <https://www.canada.ca/content/dam/fin/publications/taxexp-depfisc/2025/taxexp-depfisc-25-eng.pdf>
8. The Treasury of Australia. (2024). *Tax expenditures and insights statement 2024–25*. https://treasury.gov.au/sites/default/files/2024-12/p2024-607085-teis_0.pdf
9. European Commission. (2014). *Tax expenditures in direct taxation in EU Member States*. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/default/files/docs/body/tax_expenditures2014.pdf (якщо є доступне джерело)
10. Zee, H. H., Stotsky, J. G., & Ley, E. (2002). Tax incentives for business investment: A primer for tax policy makers in developing countries. *World Development*, 30(9), 1497–1516. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00050-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00050-5)

ДОДАТОК А

Світові підходи до формування Звіту про ПВ

Країна	Основні цілі	Визначення та класифікація	Відношення до бюджету	Метод оцінки
Австралія	фінансова звітність; вдосконалення податкової системи; інформування громадськості	Визначає податкові видатки і нормативний показник податків, відповідно до доходів та поточної податкової практики	окремий казначейський документ; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Австрія	податкова реформа; фінансова звітність як частина звіту про субсидії	Використовує нормативний показник податків і тристоронню класифікаційну систему	частина звіту по субсидіям, який міститься в додатку до річного бюджету; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Бельгія	фінансова звітність	Визначає податкові видатки, які включають відхилення від нормативного показника і втрату доходу	додаток до бюджету на відповідний рік; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Канада	прозорість та надання фінансової і податкової інформації; податкова реформа (основні пункти меморандуму)	Використовує вузьковизначені показники які відносяться тільки до найбільш фундаментальних структурних елементів податкової системи. Орієнтується на забезпеченні найбільш точної детальної інформації	публікується разом з бюджетними документами, проте формально не пов'язаний; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Франція	фінансова звітність	Формально визначає податкові видатки як втрату потенційних доходів за рахунок зменшення податкового навантаження по відношенню до поточних податкових нормативів	додаток до річного бюджету; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Німеччина	фінансова звітність як частина звіту про субсидії	Визначає податкову пільгу, яка вважається еквівалентною прямим субсидіям в рамках «звіту про субсидії», а також визначає прями субсидії, отримані за допомогою прямих грошових виплат	частина бюджетного звіту про субсидії; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Нідерланди	прозорість; фінансова звітність	Публікує пояснення, яке включає відхилення від базового показника, а також зменшення доходів бюджету. Базовий показник, базується на поточній податковій політиці.	частина бюджетного меморандуму, проте формально не пов'язана з бюджетом; необов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів
Велика Британія	фінансова звітність та податкова політика	Публікує звіт по податкових видатках за трьома категоріями: структурні; неструктурні; і перехідні положення	частина статистичного доповнення до осінньої доповіді Комітету по розгляду за видатковою частиною бюджету	Метод втрачених доходів
США	фінансова звітність та вдосконалення податкової політики	Публікує як нормативні документи податкової політики на основі теорії оподаткування, так і рекомендації до фінансової політики, заснованої на поточній податковій політиці	частина документів, які подаються з бюджетом на плановий рік; обов'язковий до оприлюднення	Метод втрачених доходів; метод еквівалентних прямих витрат

Джерело: складено авторами на основі [4, с. 10-11; 13-15]

УДК: 355.02:336.143:35.072.6(477)

Людмила Цюкало

доктор філософії у галузі фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Lyudmyla0711@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6870-4683

Олена Панухник

доктор економічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

panukhnyk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7381-6885

Алім Сизов

кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

alik_sizov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6400-3951

Тетяна Остапчук

старший науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ostapchuk1503@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-6689-3884

Сергій Дяченко

старший науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

dyachenkosergiy@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-6941-1451

ІНСТИТУЦІЙНО-РЕГУЛЯТОРНІ ЗМІНИ В ОБОРОННОМУ ПЛАНУВАННІ УКРАЇНИ: ПАРАДИГМА БЮДЖЕТУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Liudmyla Tsiukalo

Doctor PhD (Finance),
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

Olena Panukhnyk

Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

Alim Syzov

*PhD (Economics), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

Tetiana Ostapchuk

*Senior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

Serhiy Dyachenko

*Senior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

INSTITUTIONAL AND REGULATORY CHANGES IN UKRAINE'S DEFENSE PLANNING: A PARADIGM OF BUDGETING AND RESOURCE POTENTIAL MANAGEMENT

Анотація. У статті проаналізовано чинну нормативно-правову базу оборонного планування в Україні в умовах повномасштабної війни. Доведено, що наявна система бюджетного планування у сфері оборони та безпеки, сформована у мирний період, є недостатньо адаптивною до високої динаміки бойових дій, невизначеності загроз і множинності сценаріїв розвитку подій. Ідентифіковано ключові прогалини нормативно-організаційного середовища у бюджетуванні оборонних ресурсів – непередбачуваність та динамічність потреб, прискорені закупівлі та спрощені процедури, надцентралізований підхід до ресурсного розподілу між адміністративними рівнями, недостатній рівень інтеграції міжнародної допомоги, надмірне навантаження на кадровий та інституційний ресурс. На основі аналітичного розбору наявних регламентів і порівняння з підходами країн-членів НАТО, сформульовано пропозиції щодо нормативного перезавантаження вітчизняної системи планування – з акцентом на результативність, оперативність, фінансову раціональність, цільову адресність й адаптивність планів до бойової реальності. Окрему увагу приділено впровадженню компенсаторних заходів контролю (посилення парламентського та урядового нагляду, розвиток внутрішнього контролю у Міністерстві оборони України, цифровізація контрольних процедур, запровадження бюджетування за результатами контролю) задля збереження дисципліни та цільового використання фінансових ресурсів. Показано важливість оновлення концептуальних засад оборонного планування шляхом врахування нових джерел і механізмів фінансування; забезпечення гнучкості планів та регулярності їх перегляду; прискорення процедур доведення ресурсів до виконавців; запровадження показників ефективності та контролю виконання планів. Зроблено висновок про необхідність комплексного реформування інституційної моделі оборонного планування України на основі принципів ситуативної релевантності, багаторівневої координації, динамічного фінансування та прозорої підзвітності, що забезпечить адаптацію оборонної політики до реалій війни.

Ключові слова: оборонне планування, бюджетування, інституційні зміни, управління ресурсами, національна безпека.

Abstract. *The article analyzes the current regulatory and legal framework for defense planning in Ukraine in the context of a full-scale war. It has been proven that the existing system of budget planning in the field of defense and security, formed in peacetime, is insufficiently adaptive to the high dynamics of hostilities, the uncertainty of threats and the multiplicity of scenarios. We have identified key gaps in the regulatory and organizational environment in budgeting defense resources, such as unpredictability and dynamism of needs, accelerated procurement and simplified procedures, an over-centralized approach to resource distribution between administrative levels, an insufficient level of integration of international assistance, excessive burden on personnel and institutional resources. Based on an analytical analysis of existing regulations and a comparison with the approaches of NATO member countries, we have formulated proposals for a regulatory reboot of the domestic planning system, with an emphasis on effectiveness, efficiency, financial rationality, targeting and adaptability of plans to combat reality. Special attention has been paid to the implementation of compensatory control measures (strengthening parliamentary and government oversight, developing internal control in the Ministry of Defense of Ukraine, digitalization of control procedures, introduction of budgeting based on control results) in order to maintain discipline and use of financial resources. We have shown the importance of updating the conceptual foundations of defense planning by taking into account new sources and financing mechanisms; ensuring flexibility of plans and regularity of their revision; accelerating the procedures for bringing resources to executors; introducing performance indicators and control of plan implementation. We have reached a conclusion about the need for comprehensive reform of the institutional model of defense planning in Ukraine based on the principles of situational relevance, multi-level coordination, dynamic financing and transparent accountability, which will ensure the adaptation of defense policy to the realities of war.*

Key worlds: defense planning, budgeting, institutional changes, resource management, national security.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України стала каталізатором глибоких трансформацій інституційного та нормативно-правового середовища в секторі безпеки і оборони. В умовах безпрецедентної інтенсивності бойових дій та високої варіативності загроз, зростає потреба в адаптивному, прозорому та стратегічно зорієнтованому підході до управління оборонними ресурсами, залишивши в минулому традиційні засади планування мирного часу. Розуміємо, що з одного боку, повномасштабна війна вимагає термінової адаптації процедур, однак з іншого, – інституційна модернізація системи оборонного планування виявилась фрагментарною, що знижує ефективність процесу адаптації до нових реалій. У цьому контексті, війна загострила не лише питання дефіцитності фінансових ресурсів, але й виявила структурні вразливості механізмів оборонного планування, бюджетування та контролю за їх реалізацією.

На сьогодні інституційно-регуляторне поле оборонного планування в Україні зазнало істотних змін: від спрощення тендерних процедур до впровадження

спеціальних режимів закупівель в умовах воєнного стану. Водночас, посилилися вимоги до підзвітності, прозорості та легітиматії рішень, що приймаються.

Окрім того, війна стала також каталізатором переосмислення засад оборонного бюджетування, оскільки відбулося зміщення акценту з короткотермінового реагування на середньострокове та стратегічне планування, інтеграцію джерел фінансування, розвиток систем внутрішнього контролю, автоматизацію фінансових процесів і впровадження міжнародних стандартів управління оборонними ресурсами. У такому випадку, зростає роль громадського контролю, котрий виступає як важливий інструмент забезпечення суспільної легітиматії воєнних витрат.

Тим не менш, збройна агресія виявила цілу низку структурних розривів у системі вітчизняного оборонного планування, яка була сформована у мирний час. Стандартизація, стабільність процедур, централізованість прийняття рішень, притаманні мирному періоду, в умовах війни почали продукувати інституційну інерцію, несумісну з природою сучасного, динамічного та нестабільного спектру воєнних дій.

Таким чином, виникає потреба здійснення системної актуалізації чинної нормативної бази, зокрема, в кількох критично важливих вимірах, що охоплюють не лише технічні аспекти планування, а й парадигмальні зсуви в концепції розподілу повноважень, фінансування, моніторингу та результативності оборонних дій. Зокрема, це інституційне переосмислення джерел ресурсного забезпечення; запровадження механізмів гнучкого реагування та поквартального коригування планів, що відповідає міжнародним практикам; децентралізація управлінських рішень, що передбачає делегування повноважень щодо розподілу ресурсів до рівня оперативних командувань; інтеграція системи оцінювання ефективності планування та формування інституційної й цифрової архітектури контролю.

Отже, трансформації у сфері бюджетного планування та управління оборонними ресурсами на сьогодні вимагають не просто адаптації чинного законодавства, але й ґрунтового концептуального переосмислення ключових засад управління в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових напрацюваннях питання бюджетування та оборонного ресурсного планування досліджується як багатоаспектний процес, котрий потребує інтегрування сучасних підходів у сфері фінансів, управління ресурсами та інституційного контролю за їх використанням. Зокрема, аналіз підходів до управління ресурсами з метою підвищення ефективності оборонних дій в умовах повномасштабної війни став предметом численних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у теоретико-методологічне обґрунтування даної проблематики зробили такі вчені, як В. Бочарніков, М. Бутенко, М. Марченко, В. Пилипчук, І. Руснак, В. Слюсар, В. Тютюнник та інші.

Водночас, попри значну кількість наукових розвідок, сьогодні залишається ще низка нерозкритих критично важливих аспектів, зокрема стосовно нестачі ґрунтового аналізу механізмів бюджетування в умовах динамічних загроз. Відповідно, доцільно провести глибинні дослідження ключових імперативів реформування національної системи оборонного планування, бюджетування та контролю, що дасть змогу не лише оптимізувати використання оборонних ресурсів, але й створити наукове підґрунтя для формування сучасної вітчизняної стратегії щодо стійкості оборонної політики України.

Метою дослідження є системне осмислення інституційно-регуляторних трансформацій в оборонному плануванні України в умовах війни, а також розробка концептуальних і прикладних підходів до вдосконалення парадигми бюджетування та управління оборонним ресурсним потенціалом з урахуванням міжнародного досвіду, стандартів PFM та викликів воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Російська агресія створила безпрецедентне навантаження на оборонний бюджет України, занурюючи його в зону турбулентності. Інтенсивність поширення бойових дій формує невизначеність бюджетних потоків, де обсяг видатків на безпеку та оборону суттєво зростає. Це супроводжується появою низки викликів, які виходять за межі традиційної бюджетної логіки, основні з яких подано в таблиці 1. Зміни носять не лише кількісний, але й якісний характер: трансформуються підходи до фінансового планування, механізми розподілу ресурсів, а також інституційна роль держави у гарантуванні оборонної спроможності в умовах невизначеності середовища.

Таблиця 1

Ключові виклики у бюджетуванні оборонних ресурсів України

№ з/п	Ключові виклики	Опис проблеми
1	2	3
1	Непередбачуваність та динамічність потреб	Військові дії важко прогнозувати, що ускладнює бюджетне планування. Потреби можуть змінюватися внаслідок втрат техніки, нових мобілізаційних хвиль або зміни тактики противника. Це вимагає постійного перерозподілу коштів та оперативного фінансового реагування, зберігаючи при цьому контроль і прозорість видатків
2	Прискорені закупівлі та спрощені процедури	Скорочення часу на закупівлі шляхом відмови від стандартних тендерних процедур дозволило швидко реагувати на потреби фронту. Проте, це збільшило ризики неефективного витрачання коштів. Важливо знайти баланс між швидкістю та контролем, зокрема, через запровадження післяконтрактного аудиту
3	Співвідношення центрального та місцевого рівнів	Централізація ПДФО на військові потреби зменшила фінансові можливості місцевих територіальних громад, що позначається на соціальних та інфраструктурних програмах. Уряд віддав пріоритет фінансуванню оборони, що виправдано в умовах війни, однак потребує прозорого обґрунтування використання цих коштів для громадськості
4	Інтеграція міжнародної допомоги	Близько половини оборонного бюджету фінансується за рахунок міжнародної допомоги, що потребує інтеграції цих ресурсів у загальну систему планування. Відсутність єдиного механізму координації може призводити до дублювання закупівель або недостатньої узгодженості між урядом і донорами
5	Кадровий та інституційний ресурс	Різне збільшення обсягів бюджету створило додаткове навантаження на фінансово-економічні підрозділи, які працюють у тих самих або навіть скорочених штатах. Виникає потреба у підвищенні кваліфікації персоналу, залученні експертів і впровадженні цифрових фінансових систем для ефективного управління

Джерело: сформовано авторами самостійно

Бойові дії важко прогнозувати, тому планування витрат зустрічається зі значними невизначеностями. З'являються позапланові потреби: термінове відновлення озброєння після втрат, забезпечення нових мобілізованих підрозділів, реагування на зміну тактики противника. Це призводить до необхідності постійного перерозподілу коштів протягом року. У світовій практиці такі ситуації не унікальні – емпіричні дослідження МВФ/Світового банку показують, що подібна невизначеність детермінує найбільші

відхилення між запланованими та фактичними видатками в секторі оборони саме через непередбачувані обставини.

Проте, навіть у такій динаміці критичною залишається дискурсивна легітимація бюджетних змін (прозорість і підзвітність): кожна зміна бюджету має бути обґрунтована, відповідати нормативно-ціннісному фундаменту регулювання, зберігаючи підзвітність парламентським та урядовим механізмам.

Війна змусила відмовитися від тривалих традиційних тендерних процедур на користь прямого постачання, часто від іноземних партнерів або через міжнародну допомогу. Закон України «Про оборонні закупівлі» в період воєнного стану було доповнено особливим концептом прямого постачання, що дозволяє укладати договори без Proximo для таємних або невідкладних потреб. Це, з одного боку, рятує час, а з іншого – знижує прозорість і підвищує ризики економічних зловживань. Навіть у воєнний час суспільство вимагає контролю за використанням бюджетних коштів. Реакцією стало повернення до певної прозорості: оприлюднення цін і звітування по некласифікованих закупівлях тепер обов'язкове [1]. Виклик полягає в тому, щоб урівноважити баланс між швидкістю закупівель та їх прозорістю. Кращі практики окремих країн НАТО (Нідерланди, Канада, ін.) рекомендують запровадити механізм післяконтрактного контролю: спочатку здійснити закупівлю термінового товару, але з обов'язковим аудиторським переглядом угоди згодом і оприлюдненням інформації, коли це безпечно.

Близько 50% оборонного бюджету де-факто фінансується за рахунок зовнішніх джерел – пряма військова допомога партнерів (техніка, боєприпаси), фінансові гранти на виплату грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України (далі – ЗСУ), тощо. Ці ресурси часто знаходяться поза межами традиційного бюджетного процесу (на балансі союзників або через спеціальні фонди).

Виклик для України полягає в інтеграції планування власних ресурсів з очікуваними обсягами зовнішньої підтримки, що у методологічному полі вимагає евристичного моделювання адаптивної бюджетної політики. Необхідно уникати економічної ентропії у вигляді дублювання функцій, зокрема коли закуповують те, що й так нададуть партнери як частину міжнародної допомоги, і водночас, мати сценарії на випадок зменшення обсягів зовнішньої допомоги. Це вимагає тісної координації Міністерства оборони України (далі – МОУ) з міжнародними донорами та гнучкого сценарного планування. Слід зазначити, що міжнародні партнери теж очікують від України прозорості: програми допомоги (як-от Ukraine Support Tracker від Kiel Institute) ретельно проводять когнітивну верифікацію цільового використання кожного долара підтримки [2-3]. Таким чином, українські органи мають подвійний контроль – внутрішній і зовнішній – щодо ефективності використання оборонних ресурсів.

Оперувати оборонним бюджетом, який зріс у рази, мають ті самі (або й менші через мобілізацію) штати фінансово-економічних підрозділів МОУ, командувань і частин. Це створює ризик перевантаження персоналу, когнітивної інерції у плануванні і контролі. Крім того, необхідні нові компетенції – робота зі швидкими закупівлями, управління проєктами розвитку спроможностей у стислий термін, аналіз великих обсягів даних. Вирішити це можна за рахунок посилення інституційної спроможності, зокрема через залучення експертного потенціалу (у тому числі, з

приватного сектору чи західних радників), створення проєктних офісів для ключових програм, навчання персоналу сучасним методам PFM (Public Finance Management) та використання ІТ-систем. До прикладу, НАТО сприяє впровадженню в Україні сучасних систем логістичного і фінансового обліку (LOGFAS та ін.), які дадуть змогу краще відстежувати рух ресурсних потоків в реальному часі – від складу до фронту, формуючи інваріантність структури обліку навіть у динамічних умовах.

Україна створила базову нормативно-правову основу для планування та бюджетування у сфері безпеки та оборони, проте воєнні реалії виявили латентні інституційні зрушення й структурні вразливості системи. Для їх усунення варто врахувати досвід партнерів, які наголошують на стратегічному, довгостроковому підході та прозорості. Нижче наведено конкретні методичні рекомендації, як покращити процес бюджетування та управління оборонними ресурсами.

Зокрема, забезпечення ефективного бюджетування та управління оборонними ресурсами вимагає впровадження стратегічного підходу до фінансування, контролю та розподілу коштів. У сучасних умовах воєнного стану, враховуючи зростаючі потреби Збройних Сил України та обмеженість ресурсів, необхідно переосмислити існуючі механізми бюджетного планування та запропонувати напрями вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів, що відображено у таблиці 2.

Доцільно розглянути вищезазначені рекомендації більш детально.

1. Запровадження середньострокового оборонного бюджетування

Інституалізація ролінгового бюджету у секторі безпеки й оборони (Medium-Term Expenditure Framework, MTEF) дозволить забезпечити стабільність фінансування ЗСУ, синхронізацію з оборонними програмами та зменшення ризиків фінансових коливань.

Принцип ролінгового планування передбачає щорічне оновлення бюджетних прогнозів, що забезпечить гнучкість реагування на зміну умов безпеки. Впровадження цієї практики узгоджується із рекомендаціями Світового банку щодо покращення зв'язку між публічною політикою і бюджетними пріоритетами, а також підвищення прозорості державних фінансів.

На рівні МОУ доцільно запровадити оновлення середньострокового оборонного бюджету раз на рік із коригуванням прогнозованих витрат у відповідності до реальних макроекономічних та геополітичних трендів. Такий підхід дозволить не лише пріоритезувати ресурсну підтримку ЗСУ, а й планувати довгострокові закупівлі, модернізацію інфраструктури та фінансування критичних оборонних програм.

2. Удосконалення системи оборонного бюджетування через інтеграцію стратегії та планів спроможностей

Імплементація програмно-цільового методу бюджетування вимагає формування повноцінного аналога PPBE (Planning, Programming, Budgeting & Execution) – процесу стратегічного оборонного бюджетування. Такий підхід передбачає прив'язку фінансування до оборонної стратегії країни та оцінку ефективності програм. МОУ має ініціювати створення 3-5-річних оборонних планів, які буде інтегровано зі Стратегією національної безпеки України та Доктриною ЗСУ. Ці плани повинні містити деталізовані бюджетні запити за основними функціональними напрямками оборонних витрат (озброєння, логістика, навчання, мобілізаційні резерви тощо) та встановлювати конкретні показники ефективності використання коштів (Key Performance Indicators, KPI).

Таблиця 2

**Рекомендації щодо вдосконалення процесу бюджетування
та управління оборонними ресурсами України**

№ з/п	Напрямок удосконалення	Очікуваний ефект	Необхідні заходи
1	2	3	4
1.	Запровадження середньо-строкового оборонного бюджетування	Забезпечення стабільності фінансування, синхронізація з оборонними програмами, зменшення ризиків коливань	1. Перехід на ролінгове планування бюджету оборони 2. Упровадження щорічного коригування прогнозів бюджету 3. Синхронізація бюджету із державними оборонними програмами 4. Включення багаторічного прогнозування фінансування ключових проєктів
2.	Інтеграція стратегії та оборонного бюджетування	Чіткий зв'язок між оборонною стратегією та розподілом коштів, ефективне бюджетування за напрямками	1. Розробка оборонного плану з KPI для оцінки ефективності 2. Створення механізму пріоритезації бюджетних програм 3. Прив'язка щорічних бюджетних запитів до довгострокових оборонних потреб 4. Забезпечення гнучкого перерозподілу коштів між програмами
3.	Об'єднання всіх джерел фінансування в єдину систему контролю	Агрегація всіх фінансових потоків, підвищення узгодженості витрат, запобігання дублюванню закупівель	1. Створення інтегрованої інформаційної системи контролю всіх потоків фінансування 2. Регулярна звітність щодо отриманих коштів та їхнього використання 3. Координація бюджетних ресурсів із міжнародною допомогою 4. Аналіз ефективності використання залучених коштів
4.	Посилення внутрішнього контролю та аудиту у секторі безпеки і оборони	Забезпечення прозорості оборонних витрат, мінімізація корупційних ризиків, ефективне використання коштів	1. Упровадження незалежного аудиту великих закупівель та контрактів 2. Посилення парламентського контролю за оборонним бюджетом 3. Вдосконалення механізмів контролю за витратами спецфонду 4. Залучення зовнішніх аудиторських організацій
5.	Вдосконалення механізму прямого фінансування військових частин	Збільшення фінансової автономії військових частин, гнучкість у використанні коштів для пріоритетних потреб	1. Закріплення чітких правил розподілу ПДФО військовим частинам 2. Інтеграція отриманих коштів у систему короткострокового планування 3. Визначення цільових напрямків фінансування за рахунок повернутого ПДФО 4. Регулярне звітування про ефективність використання коштів
6.	Використання сучасних IT-рішень у бюджетному процесі	Автоматизація бюджетного процесу, прискорення ухвалення рішень, підвищення якості фінансового контролю	1. Розробка та впровадження системи eBudget для подання та контролю бюджетних запитів 2. Інтеграція eBudget із системою закупівель та логістики 3. Автоматизація процесу погодження та затвердження бюджетних кошторисів 4. Використання алгоритмів прогнозування потреб армії
7.	Підвищення прозорості оборонного бюджету та громадський контроль	Підвищення довіри суспільства до військових витрат, зменшення маніпуляцій та дезінформації щодо оборонного бюджету	1. Щорічна публікація громадської версії оборонного бюджету у зрозумілій формі 2. Запровадження онлайн-порталу із ключовими показниками фінансування оборони 3. Проведення регулярних брифінгів щодо витрат оборонного сектору 4. Посилення громадського контролю через експертні організації

Джерело: сформовано авторами самостійно

3. Інтеграція всіх джерел фінансування у єдину систему контролю

У сучасних умовах хронотопу війни фінансування сектору безпеки й оборони здійснюється за рахунок різних джерел: загального фонду державного

бюджету, спеціального фонду (надходження ПДФО із грошового забезпечення військовослужбовців), державних гарантій, міжнародної технічної та фінансової допомоги, благодійних внесків і спеціальних оборонних фондів. Відсутність єдиної системи управління цими ресурсами ускладнює координацію фінансових потоків і призводить до неефективного витрачання коштів. Необхідно створити інтегровану систему обліку оборонних ресурсів, що дозволить агрегувати всі джерела фінансування та синхронізувати їх розподіл. Це забезпечить можливість оцінки реального фінансового стану сектору оборони, мінімізує дублювання витрат та підвищить прозорість бюджетного процесу.

Щоквартальне формування фінансової звітності для РНБО та Міністерства фінансів дозволить здійснювати моніторинг виконання оборонних програм і проводити оперативне коригування у разі зміни військово-політичної ситуації. Важливим елементом є також інтеграція міжнародної допомоги у загальну бюджетну структуру, що дозволить краще координувати ресурси та уникнути дублювання закупівель.

4. Посилення внутрішнього контролю та аудиту у секторі безпеки і оборони

Система контролю за використанням бюджетних коштів у військовому секторі має бути багаторівневою та включати внутрішній аудит у МОУ, зовнішній контроль з боку Рахункової палати, а також незалежні аудиторські перевірки великих контрактів. Доцільно запровадити щорічний незалежний аудит найбільших оборонних закупівель та оцінку ефективності використання спеціального фонду ПДФО. Це може здійснюватися як через розширення функцій внутрішнього аудиту МОУ, так і через залучення незалежних аудиторських компаній, що спеціалізуються на forensic audit у державному секторі.

Досвід міжнародних організацій свідчить, що навіть засекречені оборонні витрати можуть бути об'єктом аудиту – для цього використовується система звітності, доступна лише спеціально акредитованим контролюючим органам. Запровадження механізмів контрольного доступу для парламентських комітетів і незалежних наглядових комісій дозволить забезпечити баланс між державними інтересами безпеки та демократичною управлінською відповідальністю перед суспільством.

5. Удосконалення механізму прямого фінансування військових частин

Відповідно до статті 43 Закону України від 09.11.2023 № 3460-IX «Про Державний бюджет України на 2024 рік», видано Постанову Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 року № 69 «Деякі питання фінансування матеріально-технічного забезпечення військових частин Збройних Сил, інших військових формувань», якою затверджено Порядок спрямування коштів спеціального фонду державного бюджету, джерелом яких є 10% частини податку на доходи фізичних осіб від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу, головним розпорядникам коштів державного бюджету, що належать до сектору безпеки і оборони, на матеріально-технічне забезпечення військових частин Збройних Сил, інших військових формувань [4].

Запровадження механізму повернення 10% ПДФО військовим частинам створює можливість для підвищення фінансової автономії підрозділів. Для забезпечення ефективності цього підходу, необхідно затвердити уніфіковані методичні рекомендації

на рівні МОУ. Документ повинен містити алгоритм планування, використання та звітності цих коштів, а також визначати конкретні напрямки фінансування – ремонт техніки, закупівля спорядження, покращення умов служби тощо.

З метою підвищення прозорості рекомендується інтеграція цих коштів у систему короткострокового оборонного планування. Це дозволить враховувати повернені кошти у загальному процесі бюджетного прогнозування та забезпечить їхнє ефективне використання. Для громадськості має бути запроваджено регулярну публікацію агрегованих звітів щодо використання коштів спецфонду, що підвищить довіру до системи фінансування оборони.

6. Використання сучасних IT-рішень у бюджетному процесі

Автоматизація бюджетного процесу дозволить підвищити оперативність ухвалення фінансових рішень і покращити контроль за виконанням бюджету. Пропонується створення системи eBudget для оборонного сектору, яка дозволить військовим частинам подавати бюджетні запити онлайн, агрегувати їх на рівні оперативних командувань і МОУ та прогнозувати майбутні потреби завдяки інструментам аналітики великих даних.

Додатково система повинна бути синхронізована з логістичними програмами, що дозволить створити прозорий ланцюг фінансового контролю – від подання запиту на закупівлю до отримання необхідного обладнання чи послуг. Вже сьогодні країни НАТО використовують аналогічні системи (LOGFAS, ERP-рішення), що забезпечують ефективне управління оборонними ресурсами.

7. Підвищення прозорості оборонного бюджету та громадський контроль

Запровадження громадської версії оборонного бюджету дозволить суспільству мати уявлення про ключові оборонні витрати. У багатьох країнах НАТО щорічно публікується Citizen's Budget – публічна версія оборонного бюджету, що у зрозумілій формі роз'яснює структуру військових витрат, їхні напрями та ключові результати.

В умовах війни частина інформації може бути конфіденційною, однак публікація агрегованих даних, які не становлять державної таємниці (кількість закуплених одиниць техніки, загальні обсяги фінансування оборонних програм тощо) допоможе підвищити довіру суспільства до військових видатків та зменшити можливість маніпуляцій навколо теми оборонного бюджету.

Запропоновані методичні рекомендації забезпечать підвищення ефективності оборонного бюджетування, прозорості та підконтрольності фінансових потоків, а також їхню відповідність міжнародним стандартам фінансування оборонної сфери.

Таким чином, забезпечення ефективного управління оборонними фінансами в умовах війни вимагає не лише прозорості, стратегічного підходу та інтеграції зовнішніх і внутрішніх ресурсів, а й адаптації існуючих процедур до нової реальності. У центрі цих змін – потреба в гнучкому, динамічному плануванні, здатному швидко реагувати на виклики фронту та трансформації безпекового середовища.

Відповідно, особливу увагу слід приділити нормативним аспектам короткострокового оборонного планування, які закладають методологічну основу для реалізації бюджетної політики на тактичному рівні.

Від початку повномасштабної війни короткострокове оборонне планування в Україні здійснювалося згідно з наказом МОУ від 19.01.2010 № 15 «Про організацію

середньо- та короткострокового планування» (2010 р., зі змінами 2013 р.) [5]. Цей документ визначав цикл щорічної розробки Плану утримання та розвитку ЗСУ на два роки, узгодженого з бюджетним процесом.

Однак, з часу прийняття документа минуло понад 10 років, і лише на початку 2025 року було прийнято наказ МОУ «Про організацію короткострокового планування заходів утримання та розвитку Збройних Сил України на 2025, 2026 та два подальші роки», адже війна виявила необхідність актуалізації низки положень, зокрема:

Врахування нових джерел і механізмів фінансування. Чинні керівні документи не містять положень про такі інновації, як спеціальний фонд від ПДФО чи цільові благодійні надходження (волонтерська допомога, фонди). Планування раніше будувалося виключно на базі бюджетних асигнувань зверху. Потрібно змінити підхід: доповнити плани утримання та розвитку розділом про власні доходи військових частин та позабюджетні ресурси. Це підвищить прозорість і дозволить легалізувати використання передачі ресурсів від волонтерів (наприклад, БПЛА, засобів зв'язку) у загальний план підготовки підрозділу. Таким чином, документи планування відображатимуть повну картину ресурсів.

Гнучкість планів і частота їх перегляду. Стандартний цикл – щорічна розробка та коригування планів раз на рік – у мирний час був достатнім. Однак, під час війни ситуація змінюється щомісяця. Відтак, плани повинні оновлюватися частіше. Пропонується закріпити в наказі норму про поквартальне уточнення короткострокових планів. Тобто, кожні 3 місяці Генеральний штаб разом з МОУ переглядає затверджені раніше показники (завдання, обсяги, пріоритети) та за потреби пропонує зміни. Це схоже на практику *mid-year review* у західних бюджетних системах, коли в середині року проводиться аналіз виконання бюджету та вносяться корективи. Для оборонного планування такий підхід дозволить вчасно перенаправити ресурси на нові напрями (наприклад, посилення ППО) і відобразити їх у планових документах.

Прискорення доведення ресурсів до виконання. Нинішні процедури короткострокового планування можуть бути надто складними, що сповільнює розподіл коштів. Необхідно змінити регламент таким чином, щоб рішення про перерозподіл ресурсів приймалися ближче до рівня їх використання.

Наприклад, надати командувачам оперативних командувань і родів військ повноваження самостійно вносити зміни в розподіл бюджету між частинами в межах затвердженого загального обсягу (з подальшим інформуванням МОУ). Це децентралізація планування на короткий термін, яка підвищить оперативність. Звісно, потрібні «запобіжники» – ліміти повноважень, щоб не було порушення загальнодержавних пріоритетів. Але в цілому, перехід від централізованого мікроменеджменту до більш гнучкого розподілу на місцях відповідає принципу субсидіарності: рішення слід приймати на найнижчому рівні, де є повна інформація. Командир на місці краще знає, що йому критичніше зараз: пальне чи ремонт техніки, і планування має це враховувати.

Показники ефективності і контроль виконання планів. Старі документи планування надмірно фокусуються на переліку заходів та обсягів ресурсів, але мало говорять про вимірювання результатів. Пропонується доповнити керівні документи

системою КРІ для короткострокових планів. Наприклад, для плану підготовки військ – відсоток підрозділів, що досягли визначеного рівня боєготовності; для плану розвитку – кількість озброєнь, поставлених у війська, тощо. Ці КРІ повинні узгоджуватися з відповідними бюджетними програмами. Відповідно, й контроль зміниться: перевірка виконання короткострокового плану має включати не лише фінансовий аудит (скільки коштів витрачено), а й оцінку досягнення поставлених цілей. Такий підхід відповідає сучасній концепції управління за результатами (Result-Based Management), що рекомендовано OECD і вже застосовується в багатьох оборонних відомствах НАТО.

На основі вищезазначених аспектів сформовано низку конкретних змін, які варто внести до нормативних документів короткострокового планування:

Механізм оперативного коригування планів та бюджету (rolling review).

Запровадити у МОУ практику, що дозволяє перегляд планів заходів кожного кварталу з використанням спрощеної процедури. Зокрема, якщо командування подає обґрунтування необхідності перерозподілу коштів або зміну пріоритетів, МОУ може наказом затвердити оновлення плану на поточний рік. Це своєрідний «режим гнучкого планування», який діятиме на період воєнного стану. Після завершення війни можна повернутися до річного циклу, однак у теперішніх умовах воєнного стану гнучкість є критичною. Міжнародний досвід підтверджує: в кризових ситуаціях важливо оновити процес планування шляхом делегування повноважень і динамічного перегляду рішень.

Інтеграція спецфонду (10% ПДФО) в офіційні плани. Як згадувалося, необхідно формалізувати цей процес. Пропонується у План утримання та розвитку ЗСУ ввести додаток, де по кожному виду військ наводяться заходи, профінансовані за рахунок ПДФО. Для цього МОУ доцільно зобов'язати військові частини подавати пропозиції щодо використання коштів спецфонду одночасно з основними бюджетними запитами. Тобто, коли військова частина готує свій кошторис, вона окремо планує, на що спрямує очікувані 10% ПДФО (є орієнтовні розрахунки на календарний рік). Ці пропозиції узагальнюються та включаються в плани. Дане нововведення потребує змін в нормативній базі по бюджетному плануванню, що суттєво підвищить прозорість використання спецфонду і дозволить контролювати його ефективність на загальному тлі.

Фонд швидкого реагування. Створити в структурі планів окремий розділ або резерв – фонд непередбачених потреб. Він може становити певний відсоток від бюджету (наприклад, 5%) і використовуватися за спрощеною процедурою на критичні потреби. У плануванні це відобразиться як резерв без детального розподілу, але з чітким механізмом використання: за рішенням ставка Верховного Головнокомандувача або МОУ кошти з резерву направляються туди, де виникла негайна потреба (закупівля боєприпасів, ремонт інфраструктури після ракетних ударів, ін.). Такий фонд – реалізація принципу гнучкості в бюджеті, що дозволяє реагувати на невідомі загрози. Важливо встановити і механізм звітності: після використання резерву подається звіт до МОУ і до Комітету ВРУ про причини і обсяги (в закритому режимі). Це убезпечить від зловживань і водночас дасть впевненість командирам, що у разі кризи гроші знайдуться швидко.

Новий формат контролю виконання – «review boards». У нормативних документах слід передбачити, що по завершенні кожного кварталу проводиться міжвідомча нарада (review board) за участі представників Генштабу, МОУ, Мінфіну і РНБО, де аналізується хід виконання короткострокових планів та бюджету. На цій нараді схвалюються (або відхиляються) пропозиції щодо коригування планів, виявляються відхилення. Аналогічний підхід є в країнах НАТО: регулярно збираються міжвідомчі комісії, що оцінюють прогрес оборонних програм і вирішують проблемні питання. Закріплення цього механізму в наших документах підвищить міжвідомчу координацію і оперативність прийняття рішень.

Включення індикаторів ефективності в планові документи. Як зазначалося, необхідно доповнити планування метриками. Наприклад, у Плані розвитку ЗСУ на 2 роки зазначити: «планується підвищити укомплектованість сучасними зразками озброєння з X% до Y%» або «зменшити середній час реагування бригади на загрозу до N годин» – залежно від характеру заходів. До кожного показника – вказати, які ресурси для цього потрібні. Таким чином, план стане вимірюваним, а контроль його виконання – предметним. Для закріплення цього в наказі можна додати окремий додаток з переліком основних показників ефективності короткострокового плану. Це також полегшить взаємодію з Міністерством фінансів, яке орієнтується на показники при оцінці бюджетних запитів.

У таблиці 3 представлено узагальнення пропонованих змін.

У межах інституційної дивергенції окремо варто зупинитися на питанні контролю: хто і як контролюватиме оновлену систему короткострокового планування та фінансування. Запропоновані зміни передбачають більшу гнучкість і децентралізацію, отже, потрібні компенсаторні заходи контролю, щоб зберегти дисципліну і цільове використання коштів.

Парламентський і урядовий нагляд. Комітет Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки має отримати розширені повноваження щодо моніторингу реалізації короткострокових планів. Практично, це може бути реалізовано через квартальні слухання в комітеті (закриті), де Міністр оборони звітує про виконання планів та використання резервів/спецфондів. Подібна модель існує у багатьох демократіях: парламентарі отримують регулярні оновлення і можуть ставити запитання, таким чином підвищуючи підзвітність виконавчої влади. На рівні уряду, РНБО як центр координаційної сингулярності, теж повинна відслідковувати проміжні результати – можливо, створити при РНБО робочу групу, що аналізуватиме ці звіти.

Внутрішній контроль у МОУ. Як вже згадувалося, потрібно посилити роль внутрішнього аудиту. Після кожного кварталу Департамент внутрішнього аудиту МОУ має перевіряти вибірково декілька напрямів: наприклад, цільове використання коштів спецфонду в певних бригадах, або ефективність використання резервного фонду. Результати доповідати керівництву МОУ і надавати комітету ВРУ (в закритому режимі). Таким чином, навіть за розширення свободи дій командирів, залишається невідворотність контролю між інституційними рівнями: всі знають, що може прийти аудитор і перевірити, чи справді за виділені гроші придбано те, що декларується.

Таблиця 3

Узагальнення пропонованих змін у нормативні документи, що регулюють систему короткострокового планування та фінансування оборонних ресурсів

№ з/п	Чинний аспект короткострокового планування	Недоліки / Чому потребує змін	Пропоновані зміни (нові механізми)	Очікуваний ефект та обґрунтування
1	2	3	4	5
1.	Горизонт планування – 2 роки, оновлення 1 рік	Нестача гнучкості в умовах швидких змін ситуації на фронті. План застаріває до кінця періоду	Запровадити поквартальне оновлення планів (rolling planning). У Наказі МОУ прописати процедуру квартальних ревізій і коригувань	Гнучке реагування на зміни обстановки; підвищення актуальності планів. Відповідає практикам кризового бюджетування
2.	Централізований розподіл ресурсів	Довгий ланцюжок узгоджень, потенційні затримки доведення коштів частинам. Мало автономії на місцях	Делегувати частину повноважень на рівень командувань: дозволити перерозподіл коштів між частинами в межах їх загального бюджету. Встановити ліміти і звітність по таких рішеннях	Швидше ухвалення рішень близько до війська; зменшення бюрократії. Принцип субсидиарності (рішення на найнижчому компетентному рівні)
3.	Спецфонд (10% ПДФО) поза основними планами	Відсутність офіційного врахування додаткових коштів у плануванні; ризик нецільового чи розпорошеного використання	Інтегрувати спецфонд у планування: додаток до планів з переліком заходів за кошти ПДФО. Затвердити наказом методики планування і звіту по цих коштах для військових частин	Прозорість та контроль за додатковими ресурсами; підвищення оперативності ефективності використання ПДФО. Аналог фінансової автономії підрозділів, що існує в інших країнах
4.	Відсутність резерву напередбачені потреби	Кожну нову потребу треба перекривати перерозподілом, що займає час і процедури	Створити резервний фонд швидкого реагування в межах короткострокового плану (частка бюджету). Визначити спрощений порядок його використання керівництвом МОУ/ГШ з наступним затвердженням	Наявність фінансового «буфера» для кризових ситуацій; економія часу при критичних витратах. Підзвітність через пост-фактум звіт. Такий підхід узгоджується з практикою екстрених фондів у бюджетах нацбезпеки
5.	Контроль виконання – тільки фінансовий, раз на рік	Немає оцінки, чи досягнуто запланованих показників бойової готовності, розвитку спроможностей. Річний цикл контролю запізнений	Запровадити систему КРІ для планів; щоквартальний моніторинг їх виконання на міжвідомчих нарадах. За підсумками року – звіт не лише про кошти, а й про результати (що саме досягнуто)	Зростання результативності витрачання коштів (фокус на вихідних параметрах, а не тільки на витратах). Краще інформування керівництва і суспільства про реальний стан розвитку оборони

Джерело: сформовано авторами самостійно

ІТ-інструменти контролю. Пропозиція створення єдиної інформаційної системи не лише для планування, а й для моніторингу – ключова, оскільки є проявом структурної інновації. Якщо вся інформація про витрати і досягнення КРІ збирається централізовано, то контроль трансформується із реактивної функції в проактивну.

Наприклад, можна налаштувати дашборди для керівництва, де в реальному часі видно: який підрозділ скільки коштів отримав і на що витратив, який відсоток виконання плану по ньому, де відставання. Це дозволить швидко виявляти проблеми (скажімо, кошти виділені, а роботи не виконуються) і втручатися. Сучасні системи Business Intelligence цілком це дозволяють, треба лише політичну волю їх впровадити. Крім того, публічна частина таких даних може бути доступна і громадськості (звісно, без чутливих деталей), що створює ефект громадського контролю в режимі онлайн.

Розподіл ресурсів за результатами контролю. Ще один новий механізм – бюджетування на основі результатів. Якщо за підсумками кварталу якась програма виконується погано або навпаки дуже успішно, це має впливати на розподіл коштів. Наприклад, якщо програма розробки нового озброєння суттєво відстає (терміни зриваються), можливо, варто тимчасово перенаправити частину її фінансування на інші потреби, а цю програму скоригувати. Це є проявом регуляторного імперативу, який не зводиться до санкцій, а є формою концептуального становлення пріоритетів. І навпаки, якщо певний напрям (скажімо, підготовка штурмових бригад) дає відчутний ефект і потрібно масштабувати успіх – варто додати ресурс саме туди. Керівні документи мають містити положення, що результати виконання планів є підставою для перерозподілу ресурсів. Це створює внутрішню мотивацію для виконавців: робитимуть добре – отримають більше під свою ініціативу. Такий підхід використовує елементи конкуренції за ресурси (принцип contestability – змагальності бюджетних заявок, що рекомендований для підвищення ефективності бюджетних витрат.

Пропозиції щодо необхідності змін у діючі керівні документи короткострокового оборонного планування подані в таблиці 4.

Запропоновані трансформації, що ґрунтуються як на аналізі вітчизняних проблем, так і на основі вивчення міжнародного досвіду, дозволять отримати відповідні ефекти від реалізації змін до керівних документів короткострокового оборонного планування, що відображені на рисунку 1.

Що стосується гнучкості та швидкості, практично всі країни, що стикалися з викликами війни або форс-мажорними кризами, реформували свої системи планування для швидшого прийняття рішень, оскільки класична бюрократична модель втратила свою функціональну релевантність. Ізраїль, наприклад, під час затяжних конфліктів на Близькому Сході запровадив практику частого перегляду військових бюджетів, зберігаючи при цьому парламентський контроль ex-post, що демонструє успішність гібридизації гнучкості із підзвітністю. Досвід показує, що затверджений раз на рік план потребує механізму періодичного оновлення, інакше він втрачає свою епістемологічну користь у динамічному середовищі. Отже, наші пропозиції щодо поквартального оновлення та резервів – це фактично компенсаторна реакція на прогалини в актуальному нормативному наказі МОУ, яка стала очевидною під час війни.

Інституційний резонанс, спричинений реформою закупівель у 2023 році (згідно із Законом України від 24.02.2023 № 2958-IX «Про внесення змін до ЗУ «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні») засвідчив потужний запит суспільства на відкритість навіть у воєнний час [1].

Таблиця 4

**Пропозиції щодо імплементації змін у керівні документи
короткострокового оборонного планування**

№ з/п	Зміни, які потребують імплементації	Форма імплементації	Діючі керівні документи, що підлягають зміні
1	2	3	4
1.	Запровадження механізму оперативного фінансового резерву та щоквартального коригування бюджету	Внесення змін до Бюджетного кодексу України, затвердження відповідної постанови Кабінету Міністрів України щодо коригування оборонних видатків	Бюджетний кодекс України, Закон України «Про оборону України», Постанова КМУ «Про порядок фінансування оборонних видатків»
2.	Регулювання процедур прискорених закупівель з обов'язковим післяконтрактним аудитом	Доповнення Закону України «Про оборонні закупівлі» нормами щодо контролю після укладання контрактів, внесення змін до порядку здійснення державного аудиту	Закон України «Про оборонні закупівлі», Порядок проведення державного аудиту оборонних закупівель
3.	Прозорість використання військового ПДФО та компенсаційні механізми для місцевих бюджетів	Внесення змін до Податкового кодексу України щодо обліку військового ПДФО, розробка постанови КМУ про використання спецфонду для потреб оборони, встановлення механізмів компенсацій місцевим бюджетам	Податковий кодекс України, Закон України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», Постанови КМУ щодо розподілу податкових надходжень
4.	Інтеграція міжнародної допомоги у бюджетне планування	Розробка окремого нормативного акта щодо координації зовнішньої допомоги, внесення змін до Закону України «Про міжнародні договори України» щодо процедур фінансового контролю	Закон України «Про міжнародні договори України», Порядок залучення і використання міжнародної фінансової допомоги
5.	Розширення кадрового забезпечення фінансових органів та впровадження цифрових рішень	Підготовка змін до Закону України «Про державну службу» для залучення цивільних експертів, розробка підзаконних актів щодо впровадження цифрових фінансових систем у МОУ	Закон України «Про державну службу», Постанови КМУ щодо кадрового забезпечення оборонного сектору, накази МОУ щодо цифрової трансформації бюджетного процесу

Джерело: сформовано авторами самостійно

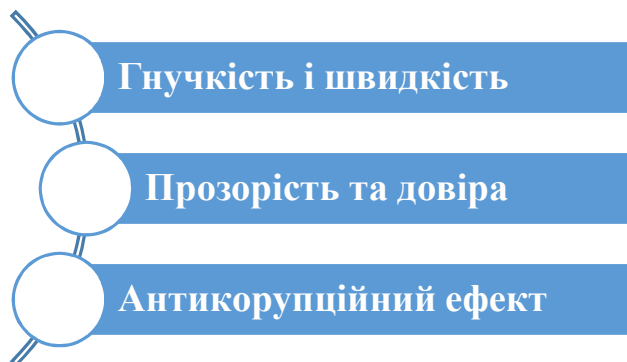

Рис. 1. Ефективідреалізаціїзміндокерівнихдокументівкороткострокового оборонного планування

Джерело: сформовано авторами самостійно

Авторські пропозиції щодо застосування публічних звітів, KPI, громадської версії бюджету – це логічна проєкція цієї тенденції. Міжнародні стандарти (НАТО, OECD) чітко наголошують: принципова таємність повинна бути обґрунтованою і мінімізованою, фінансові дані мають бути доступні настільки, наскільки це можливо без шкоди безпеці. Визнаючи, що певні цифри не можна розкривати під час бойових дій, ми все ж знаходимо способи демонструвати результати використання ресурсів. Це і підзвітність перед платниками податків, і демонстрація партнерам ефективності (що важливо для подальшої підтримки).

Будь-яка складна бюрократична система з багатьма узгодженнями – це сприятливе середовище для корупції. Навпаки, спрощення правил при одночасній прозорості та контролі знижує такі ризики. Запропонована децентралізація розподілу ресурсів позбавляє сенсу «пробивати» рішення на верхах, бо більше рішень приймається на рівні військових командирів, які перебувають у безпосередньому контакті до колективів і знаходяться під контролем військової прокуратури та НАЗК. До того ж цифровізація процесів і наявність відкритих даних унеможливають багато схем. У цьому контексті міжнародна доктрина боротьби з корупцією в обороні якраз наголошує: прозорість + підзвітність = доброчесність [6]. Тож реалізовані пропозиції не лише покращать ефективність, а й зроблять систему більш чистою і орієнтованою на результат.

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що проєктовані зміни до керівних документів короткострокового оборонного планування мають на меті адаптувати українську систему управління оборонними ресурсами до умов широкомасштабної війни. Реалізація цих рекомендацій дозволить забезпечити оптимальне використання кожної одиниці ресурсів для досягнення перемоги, зберігаючи при цьому демократичний контроль і довіру суспільства. Це не лише відповідь на вимоги часу, а й крок у напрямку до постсуверенної раціональності, де національні інтереси України органічно інтегруються у міжнародні стандарти оборонного менеджменту.

Висновки. Російська агресія спричинила докорінну трансформацію бюджетної архітекτονіки України, активізувавши безпрецедентне навантаження на сектор безпеки й оборони. У відповідь на швидку ескалацію воєнної ситуації, державне командування вимушене оперативно перебудовувати традиційні фінансові механізми до нової реальності, імпровізуючи в режимі постійної невизначеності, обмежених ресурсів і нормативних компромісів. Такі обставини показали інституційні прогалини, насамперед у сфері контролю, прозорості та ефективного бюджетного планування.

Нинішній етап війни вимагає не лише реактивних механізмів фінансування, але й системного переосмислення самої логіки фінансово-ресурсного забезпечення оборони. Інституціоналізація середньострокового планування (MTEF), впровадження стратегічно-орієнтованих методів (аналогів PPBE), інтеграція всіх джерел фінансування у єдину систему управління, розбудова механізмів аудиту та післяконтрактного контролю – усе це повинно стати ядром змін бюджетування у сфері оборони і безпеки. Йдеться не про лінійне вдосконалення, а про метасистемну перебудову, що дозволяє синтезувати оперативність воєнного часу з принципами прозорості, підзвітності та ефективності управління.

У цьому контексті особливого значення набуває цифровізація бюджетного управління, а саме створення системи eBudget та інтеграція з логістичними платформами (LOGFAS, ERP-рішення), що відкривають можливість формування

прозорого, синхронізованого й адаптивного «ланцюга ресурсної логістики» в режимі реального часу. Це мінімізує часові втрати, зменшує ризики дублювання функцій, оптимізує використання як державних, так і міжнародних ресурсів.

Водночас, не менш важливим чинником трансформацій залишається людський капітал оборонного фінансування. Розбудова експертного середовища, перепідготовка персоналу та створення проєктних офісів для реалізації критично важливих програм – усе це є ключовими передумовами подолання інституційної перевтоми, фрагментарності рішень та когнітивної інерції в управлінні.

Зрештою, визначальним імперативом стійкості держави та фундаментальною валютою під час війни є довіра суспільства, котра ґрунтується не лише на успішності бойових дій на фронті, але й на прозорості тилкових процесів. Формування громадської версії оборонного бюджету, залучення незалежного аудиту, законодавча регламентація навіть конфіденційних витрат через спеціальні контрольні механізми є маркерами демократичної резистентності, яка дозволяє не втратити зв'язок між силою зброї та легітимністю державних рішень.

Таким чином, стратегічне переосмислення оборонного бюджетування повинно розглядатися як інструмент адаптивного виживання і інституційної модернізації, що підвищує здатність держави до гнучкого, прозорого і результативного управління ресурсами під час війни та у постконфліктний період.

У цьому контексті стратегічне оновлення нормативно-правових засад короткострокового оборонного планування має спиратися на кілька ключових імперативів: інституційну гнучкість, інтеграцію нових джерел фінансування, підвищення оперативності управлінських рішень та впровадження принципів управління за результатами. Реформування короткострокового оборонного планування виступає не просто елементом технічної адаптації, а є процесом глибокої інституційної рефлексії, в якому оновлюється сама логіка управління оборонними ресурсами. Відбувається перехід від нормативного репродукування традицій до системи, що враховує гетерогенність джерел ресурсів, динаміку загроз, необхідність делегування повноважень та управлінську відповідальність на всіх рівнях.

Відповідно, запропоновані інновації: від впровадження поквартальних переглядів планів і створення фонду швидкого реагування до використання КРІ, інформаційних дашбордів та review boards, – формують нову парадигму оборонного планування, де кожен елемент системи не лише виконує директиви, а й активно реагує на зміни, ініціює рішення і несе відповідальність за досягнення результатів.

Таким чином, відбувається еволюція оборонного планування в Україні – від інерційно-бюрократичного до стратегічно-рефлексивного типу, що здатен ефективно функціонувати в умовах війни, кризи, трансформаційної перебудови й у довгостроковій перспективі забезпечити якісно новий рівень оборонної спроможності держави.

Список використаних джерел:

1. Троценко Л. Рада ухвалила закон про прозорість у закупівлях Міноборони. 24.02.2023. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4565787-rada-ukhvalyla-zakon-pro-prozorist-u-zakupivliakh-minoborony> (дата звернення: 15.02.2025).
2. Trebesch, Christoph et al. (2023). The Ukraine Support Tracker: A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. Kiel Institute for the World Econ-

- omy (IfW Kiel). URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Ukraine military budget 2023. Statista. 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/1293277/ukraine-military-spending/> (дата звернення: 01.03.2025).
 4. Деякі питання фінансування матеріально-технічного забезпечення військових частин Збройних Сил, інших військових формувань: Постанова Кабінету міністрів України від 23 січня 2024 року № 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/69-2024-%D0%BF>
 5. Про затвердження Змін до Положення про організацію та здійснення середньострокового та короткострокового оборонного планування в Міністерстві оборони України та Збройних силах України: наказ Міністерства оборони України від 02.12.2013 р. № 830. Законодавство України. 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0830322-13#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
 6. Tagarev T. Defence Budgeting and Financial Management. *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence : A Compendium of Best Practices*. 2010. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Compendium_Building_Integrity_and_Reducing_Corruption_in_Defence.pdf (дата звернення: 15.03.2025).

References:

1. Trotsenko, L. (2023). *Rada ukhvalyla zakon pro prozorist u zakupivliakh Minoborony [The Rada adopted a law on transparency in the procurement of the Ministry of Defense]*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4565787-rada-ukhvalyla-zakon-pro-prozorist-u-zakupivliakh-minoborony> (application date: February 15, 2025)
2. Trebesch, Christoph et al. (2023). The Ukraine Support Tracker: A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine. Kiel Institute for the World Economy (IfW Kiel). Retrieved from <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (application date: February 20, 2025)
3. Ukraine military budget 2023 (2023). Statista. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1293277/ukraine-military-spending/> (application date: March 01, 2025)
4. Dejaki pytannja finansuvannja materialno-tehnicznego zabezpechennja vijskovykh chastyn Zbrojnyh Syl, inshykh vijskovykh formuvan: Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 23 sichnja 2024 roku No. 69. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/69-2024-%D0%BF> (application date: March 10, 2025)
5. *Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia pro orhanizatsiiu ta zdiisnennia serednostrokovoho ta kortkostrokovoho oboronnoho planuvannia v Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinykh sylakh Ukrainy (2013). [On approval of Amendments to the Regulations on the organization and implementation of medium-term and short-term defense planning in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine]*. Nakaz Ministerstvo oborony Ukrainy [Order of the Ministry of Defense of Ukraine]. No. 830 dated December 02, 2013. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0830322-13#Text> (application date: March 10, 2025)
6. Tagarev, T. (2010). Defence Budgeting and Financial Management. *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence : A Compendium of Best Practices*. Retrieved from https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Compendium_Building_Integrity_and_Reducing_Corruption_in_Defence.pdf (application date: March 15, 2025)

УДК: 336.1:005.5:004.9

Oksana Cheberyako*Doctor of Historical Sciences, PhD in Economics,
Professor**Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine**e-mail: cheberyako@ukr.net**ORCID: 0000-0002-1563-9611***Viktor Kolesnyk***Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Kyiv, Ukraine**e-mail: kolesnykyf@ukr.net**ORCID: 0000-0003-4696-0747***Oleksandra Borysenko***PhD in Philology, Associate Professor**Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine**e-mail: o.borysenkotsu@gmail.com**ORCID: 0000-0001-9138-6612*

DIGITALIZATION OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT IN UKRAINE

Оксана Чеберяко*доктор історичних наук, кандидат економічних наук,
професор**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна***Віктор Колесник***доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна***Олександра Борисенко***кандидат філологічних наук, доцент**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УПРАВЛІННІ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ В УКРАЇНІ

Анотація. Поява концептуально нових інформаційних технологій, їх природна абсорбція суб'єктами реальної економіки та адаптація до різноманітних сфер спричиняє невідворотні зміни в тих сферах, які багато століть мали традиційну бізнес-модель.

Сучасний світ розвивається дуже швидкими темпами і публічні фінанси наразі зазнають глобальної трансформації під впливом НТП і розвитку ІТ-технологій, які впливають на життя суспільства. Феномен блокчейн-технології став точкою відліку для трансформації світової економіки і діючої системи державного регулювання

в умовах глобальної цифровізації. Світова пандемія COVID-19 продемонструвала важливість дистанційної взаємодії публічної адміністрації та приватних осіб. В Україні в умовах широкомасштабної війни та запровадження воєнного стану питання цифровізації у сфері публічних фінансів, як передумови досягнення цілей сталого розвитку, є надзвичайно актуальними, оскільки суспільство переходить на інший рівень комунікацій та оцифрування операцій. Розвиток цифрових публічних фінансів є також детермінантою розбудови цифрового ринку України та його подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС. У статті розкрито економічну сутність поняття цифровізація та охарактеризовано сучасні тенденції її розвитку в управлінні публічними фінансами в Україні; обґрунтовано, що цифровізація є найважливішим інструментом підвищення якості управління публічними фінансами і дозволяє автоматизувати бюджетний процес, забезпечувати взаємодію державних органів як між собою, так і з бізнесом, і населенням у режимі реального часу, робити прогнози; з'ясовано основні переваги та недоліки цифровізації; окреслено проблеми та напрямки вдосконалення управління публічними фінансами за допомогою цифровізації. Отримані в процесі даного дослідження наукові результати свідчать, що розвиток цифрових технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект, великі дані, мобільні платформи, електронні платежі та автоматизація значно посилює контроль та аудит публічних фінансів, зменшить можливості для фінансових зловживань та оптимізує процеси прийняття рішень на всіх рівнях влади. Такі нововведення дозволяють вийти на новий рівень взаємодії держави та громадян, забезпечуючи високий ступінь прозорості фінансових операцій.

Ключові слова: цифровізація, блокчейн технологія, Digital Economy and Society Index (DESI), Electronic Health Record (EHR), E-SOCIAL, e-customs, «GovTech» (Government Technology), смарт-сими, cashlesseconomy, Prozorro, Дія, відкритий бюджет, публічні фінанси.

Abstract. Modern world is developing very fast and public finance is currently undergoing global transformation under the influence of science and technology and development of IT technologies affecting society. The global COVID-19 pandemic has demonstrated the importance of remote interaction between public administration and individuals. In Ukraine, in the context of a large-scale war and the introduction of martial law, the issues of digitalization in public finance as a prerequisite for achieving sustainable development goals are extremely relevant. The paper reveals the economic essence of the concept of digitization and describes the current trends of its development in the management of public finances in Ukraine. It proves that digitization is the most important tool for improving the quality of the management of public finances and allows to automate the budget process, to ensure the interaction of public authorities among themselves, with business and the population in real time, and to make predictions. The scientific findings of the research show that the development of digital technologies - blockchain, artificial intelligence, big data, mobile platforms, electronic payments and automation - will significantly strengthen public financial control and audit, reduce opportunities for financial abuse and optimize decision-making processes at all levels of government. Such innovations will enable new levels of interaction between the state and the people, and ensure that financial operations are highly transparent.

Key words: *digitization, blockchain technology, Digital Economy and Society Index (DESI), Electronic Health Record (EHR), E-SOCIAL, e-customs, «GovTech» (Government Technology), smart city, cashless economy, Prozorro, Diia, open budget, public finance.*

Introduction. In today's environment, we're seeing a proliferation of innovations in digital technologies. These are already changing the future of finance and business. Key trends in development of digital technologies are their rapid extension and boost (AI, ML, IoT, etc.), quantitative growth of data and its management needs. Digital technologies will become one of the key drivers of sustainable development, assuming the widespread availability of the Internet as a basic service, as well as the use of other digital capabilities. The 21st century is an era of innovation, the knowledge economy, the spread of the results of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0) and digitalization, where such advanced technologies (cloud computing, development of big data collection and analysis tools, paperless technologies, Internet of Things, robotics and cyber systems, crowdsourcing, biotechnology, unmanned and mobile technologies, biometrics, quantum technologies, identification technologies, 3D printing, bitcoin and blockchain, identification technologies, 3D printing, bitcoin and blockchain technologies, artificial intelligence, etc.) are radically transforming entire sectors of the economy and society at large. Singapore, the United Kingdom, New Zealand, the United Arab Emirates, Estonia, Japan, and Israel are leading countries in the development of the digital economy and have set a course for digital development in public administration, transportation, education, electronic means, and advanced technologies. [5].

In the new realities, public finance is not an exception. It is also undergoing significant changes due to the development of digitalization processes, which allow for faster and more efficient management of many processes in the field of public finance, including control over the accumulation and spending of public funds.

The purpose of the study is the identification of areas of digitalization on the basis of a study of theoretical foundations and current practice of their implementation in public finance management, the verification of positive and problematic aspects of the study, the formulation of the main conceptual approaches and vectors of their development in the context of Ukraine's economic integration into the EU.

Literature review. According to Western scholars, the term «digitization» was used for the first time in 1995 by the American scientist N. Negroponte, who understood digitization as «the process of converting information into a digital format» in order to reduce the number of errors in data transmission [18].

In 2000, the Okinawa Charter on the Global Information Society endorsed the basic principles and approaches for creating an information society. In global practice, digitalization has become integrated into managing public finances.

Digitalization is the introduction of digital technologies into all areas of life: from human interaction to industrial production, the transition of biological and physical systems to cyberbiological and cyberphysical systems (combining physical and computer components), and the transformation of activities from the real world to the virtual world in online mode.

The Gartner IT Glossary defines digitization as «the use of digital technologies to change a business model and create new opportunities for profit and value creation; the process of transition to a digital business [12].

The European Commission has developed a regulation – GBER (General Block Exemption Regulation), which defines «digitization» as the use of electronic devices and systems to improve product functionality, develop online services, modernize processes, and transform business models [11].

The concept of digitalization has also been reflected in the legislation of Ukraine, namely in the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine 2018 - 2020, where digitalization has been defined as the saturation of the physical world with electronic and digital devices, means and systems, and the establishment of electronic communication exchange between these, allowing the integration of virtual and physical interaction, i.e. the creation of cyber-physical spaces [23].

We believe that digitization is the process of integrating digital technologies into various aspects of economic and social life, including public finance, to make financial transactions faster, easier, accessible and transparent.

Public Finance Management (PFM) is a comprehensive system for regulating, allocating, spending and controlling public financial resources with the aim of achieving efficiency, accountability, transparency and overall fiscal sustainability.

Innovation systems connect government stakeholders, organizations, and financial processes in the context of digital public finance management. Currently, there is great hope that digitalization will improve public finance management and make it more responsive to modern challenges and expectations [14].

It will also contribute to the development of an open information society, which will be one of the keys to the development of democracy, economic stability and transparency, job creation and productivity, and the improvement of the quality of life of the population.

S. Krynytsia believes that there are 3 different approaches to conceptualizing digitization: technological, organizational, and social. In the field of public finance, the social approach is crucial, since Deloitte's research shows that public policy and public administration are far behind the changes brought about by new technologies. Moreover, they lag behind the development of individuals and companies, becoming a kind of brake that slows down the digital transformation of the economy and society. This gap can be explained by a number of factors:

1) Technology dynamics - the rapid development of modern technology, while the processes of public policy development and implementation tend to be slower because of the complexity of bureaucratic processes, the instability of the political environment, etc.

2) Institutional constraints - the existence of conservative processes and structures that make it difficult to quickly adopt and implement new strategies and approaches that would keep pace with the rapidly changing technology landscape.

3) Financial constraints - the public sector's efforts to implement technological innovations and improve government processes may be hampered by budgetary constraints and inadequate financial support.

4) Low technological competence - Government agencies may not be adequately prepared to use new technologies due to a lack of qualified personnel or expertise in the field.

5) Political factors - The adoption and implementation of effective technology strategies can also be slowed by political instability, changing governments, and political priorities.

Thus, the social approach should focus not only on the introduction of modern technologies, but primarily on investing in the development of the skills of public sector

employees and ensuring the necessary skills for the successful implementation of technological innovations; creating a favorable environment for leadership and innovation. Finally, it should focus on meeting the needs and expectations of society, which means actively taking into account the voice of citizens in the process of strategy development and decision-making [16].

The problems of digitalization in the field of public finance are the subject of the works of domestic scholars, namely: Berezhna A. and Filonych O. [2], Belikova M. [3], Karpenko O., Denysiuk J., Namestnik V. [15], Krynytsia S. [16]. Among foreign researchers, it is worth mentioning the works of Cangiano M. and Gelb A. [4], Sorin B., Ciobanu G. [26], Gupta S., Keen M., Shah A., Verdier G. [14]. Their studies address key aspects of digitization in the context of public finance management. International organizations such as the World Bank Group, the International Monetary Fund, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the Global Initiative for Financial Transparency (GIFT), the International Budget Partnership (IBP), and others are also conducting studies on the implementation of modern digital technologies in public finance management.

Materials and Methods of Study. A variety of empirical, complex and theoretical methods and approaches were used to achieve the goal of considering digitalization in the field of public finance. In particular, the following methods were used: the abstract and logical method for the study of scientific sources and drawing of conclusions; historical, analytical methods for the analysis of digital solutions for public finance management in Ukraine. In addition, systemic and structural methods were used to study digitization trends, the method of comparison - to study digitization in the EU and Ukraine in different countries of the world, and the method of logical generalization - to identify the tasks and directions of implementation of digital transformation strategies in public finance, to study the challenges and achievements of digitization in public finance management. The information base consists of legislative and regulatory acts related to digitalization in the management of public finances, analytical materials of the European Commission, the United Nations, the Cabinet of Ministers, and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine.

Public Finance Management Digital Solutions. The transition from analog to digital technologies has a revolutionary impact on a variety of fields, such as international relations, public administration, public finance, health care, education, business, etc. It is assumed that future changes in socio-economic processes will be inevitable. However, humanity is currently uncertain about the consequences of global digitalization, which can also lead to misinformation.

The digitalization of public finance management is an integral part of the modern development of public institutions, the aim of which is the optimization of financial processes, the increase of efficiency and transparency, and the provision of information to citizens. Digital transformation addresses the issues of minimization of human influence, avoidance of corruption risks, and rational use of public resources. Digital transformation requires flexibility in adapting existing financial practices, combining elements of the information economy with finance management. This requires flexibility to adapt existing financial practices, including new capabilities related to digital finance management and

data protection, new approaches to budget planning using analytical systems to forecast budget needs based on economic data and trends, and a need for new skills among financial staff, including digital asset management and e-budgeting.

Digitizing public services, businesses and access to technology offers many opportunities, and in the EU, the Digital Economy and Society Index (DESI), a composite index, provides a tool to measure and compare the progress of EU countries in the digital economy and society, based on a wider ecosystem, including relevant legislation, coordination between government bodies, methodology and data. It is used by the European Commission since 2014 to measure Member States' digital progress and monitor Europe's overall digital performance, and remains the most widely used index of digital performance in EU Member States to achieve the goals of the EU's 2030 Digital Agenda [8]. The indexes are based on five key dimensions: communications, human capital, connectedness, integration of digital technology, and digitization of public services.

The analysis of the DESI ranking shows that Denmark is the leader in terms of connectivity; Finland has the highest level of digital development of human capital and growth of the number of online users; Ireland is the leader in terms of digital integration. Estonia is the leader among the other countries of the EU in terms of the digitization of the public services.

The fourth group of indicators, digitization of public services, describes eGovernment and eHealth supply and demand and consists of the following indicators:

- e-government users (people who have used the Internet to interact with public administrations on websites or mobile applications in the last 12 months, %);
- digital public services for citizens (share of administrative actions that can be completed online for major life events, such as having a child, changing residence, etc.);
- digital public services to enterprises (share of public services required to set up and run an enterprise which can be accessed online by national and international users);
- pre-filled forms (the proportion of data that is pre-filled in online public service forms);
- transparency of service provision, design and personal data (the extent to which service processes are transparent, services are designed involving users who can manage their personal data);
- user support (degree of availability of online support, help and feedback mechanisms, including cross-border);
- mobile accessibility (proportion of services with a mobile-friendly interface);
- electronic health record access (ubiquity of online services for citizens to access their electronic health records) [8].

In 2021, the EU launched the first Digital Europe Program (DIGITAL), which runs until 2027 and aims to accelerate economic recovery and create a single European digital market benefiting small and medium-sized enterprises. This requires the digitization of businesses, public administrations and citizens. The program funds projects in five areas: supercomputers, artificial intelligence, cybersecurity, advanced digital skills, and ensuring widespread economic and social use of digital technologies. The total budget is €7.5 billion, but four areas are available for Ukraine, with €6 billion allocated. A strengthened network of European Digital Innovation Hubs (EDIH) – universal hubs that help businesses and the public sector respond to digital challenges and improve their competitiveness - will be deployed [25].

The institutional and legal framework for digitalization development in Ukraine began in 2013 with the CMU Resolution «On Approval of the Strategy for Information Society Development in Ukraine» [21]. Over time, digitalization has become a priority of state policy according to the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018 - 2020 [23]. The primary goal of the plan is to realize a scenario of accelerating digital development as the most relevant for Ukraine in terms of cost, need and opportunity, to stimulate the economy, to attract investors, to overcome digital inequalities, to intensify cooperation with the EU in the digital field, to build the national innovation infrastructure, and to realize digital transformations.

By September 2019, a specialized Department of Digital Transformation will be established by transforming Ukraine's State Office for Electronic Government to formulate and implement state policy on digitization, open data, national electronic information resources and interoperability, launch electronic and administrative services, electronic trust services, and develop citizens' digital skills. The positions of deputy heads of the Digital Development, Transformation and Digitization Agency (CDTO) have been created in ministries and other central executive authorities.

The next step was the adoption of the National Economic Strategy for the period up to 2030, which defines the development of an efficient digital service state and compact state institutions (development of the digital economy as one of the drivers of economic growth in Ukraine). The strategy states that the level of digitalization of the financial and trade spheres ranks among the lowest in Europe, in spite of its dynamic growth rate. The Ukrainian e-commerce market is significantly smaller than in other European countries (19 times smaller than in Poland and nearly 150 times smaller than in Germany). The share of e-commerce in the retail market is only 3-4%. Compared to EU member states, Ukraine's cashless infrastructure is significantly inferior. The number of POS terminals per capita is three times less than in Poland. The percentage of population using cashless payments is almost twice lower than in Germany. There are only eight cities (regional centers) that have cashless payment systems for public transportation. Compared to its EU neighbors, Ukraine invests three to four times less in research and development (R&D). The share of R&D expenditures in the GDP amounted to 0.4 % in 2019 and to 0.47 % in 2018. At the same time, the National Economic Strategy also notes that the national society is currently undergoing an active revision and reconsideration of digitalization in such areas as education, medicine, transportation, and social protection [17].

Accessibility, targeting, economic growth, freedom of information, openness and cooperation, standardization, trust and security, focus and comprehensiveness are the main principles of digitalization of the Ukrainian economy.

One of the qualitative steps taken by the Ministry of Finance to consolidate IT in public finance management was the approval of the Strategy for Digital Development, Digital Transformation and digitalization of the Public Finance Management System for the period up to 2025 and the approval of the Action Plan for its implementation by the CMU (hereinafter referred to as the IT Strategic Plan of the Ministry of Finance) [24].

By incorporating digital technologies like automation, artificial intelligence, blockchain, and big data, government agencies can conduct budgetary operations faster, more accurately, and at minimal cost. The digitization of public services, known as GovTech (government technology), is an area of the IT industry where private or public companies are building software for government and is an opportunity for transformation in the public sector.

GovTech uses innovative technologies to improve access to public services and streamline government operations by implementing information systems, electronic services, analytical tools, and other technological solutions that make it easier for government to interact with its constituents. There are examples of successful applications of GovTech in action. In Estonia, for example, technologies are being used to organize electronic voting, which reduces the amount of time spent on electoral processes and makes it more convenient for citizens to participate. In Singapore, the implementation of electronic medical records has given doctors access to a patient's medical history and has facilitated coordination of medical care.

Ukrainian GovTech today consists of:

- The Ministry of Digital Transformation of Ukraine, which is the trendsetter for GovTech in the country;
- central authorities that carry out digitization policy;
- donors, who have expertise and are the financial backers of a large number of projects;
- municipalities implementing digitizing projects (Kyiv Digital stands out among them);
- GovTech companies – consultants and contractors in different areas including business analysis, development, cybersecurity, etc.

The main digitalization platforms in public finance management are based on the collection and processing of large amounts of data to improve the quality of life of the population (Table 1):

Table 1

Public Finance Management Digital Solutions

Platform	Application
1	2
Smart cities	Effective integration of physical, digital, and human systems in an artificial environment for a sustainable, prosperous, and inclusive future for citizens. The first comprehensive implementation of this system in Ukraine was the city of Drohobych. In one form or another, the Smart City system operates in Kyiv, Ivano-Frankivsk, Lviv, Mukachevo, Drohobych, Zaporizhzhya, Poltava, Ternopil, and Kharkiv, and was also used in Mariupol;
Digital medicine – creation of national electronic health record (EHR)	Computerized Medical Record - systematic work on digitization of medical record data, introduction of archive and backup functions; Electronic Medical Record – medical records of patients in electronic form; Electronic Patient Record - unified database of patients from different medical institutions; Electronic Identifiers - identification of users of the eHealth system; ePrescription - electronic prescription, which includes: eCapture - creation of an electronic prescription by a doctor of a medical institution; eTransfer - confidential transfer of an electronic prescription to a pharmacy; eDispensation - transfer of data from a pharmacy back to a medical institution, confirmation;
Social sphere (Unified information and analytical system for management of social support of the population of Ukraine (ESOCIAL))	Creation of an ecosystem of interaction between citizens and social programs, services and information necessary for the choice of services, interaction between social services and agencies, and creation of a social program management platform to meet the unique requirements of social organizations, individual needs and specifics of their consumers and to assess the effectiveness of the provided services;
Electronic customs (e-customs)	The aim of the project is not only to solve local logistic and other problems, but also to integrate Ukraine into the Digital Single Market. (The Digital Single Market is an EU initiative to develop cross-border trade and cooperation). The key is the project of automated, round-the-clock customs clearance based on the principle of «Single Window»;
Portal of electronic services of the Pension Fund of Ukraine	The portal is available 24 hours a day and can be used to obtain almost all services provided by specialists in service centers. It is a unique opportunity for Ukrainians to control their salary and future pension without leaving their computer. The user has access to a complete list of insured persons who have submitted information about themselves to the personalized accounting system, information on the amount of earnings from which insurance premiums were paid, and the number of days of service for each month since 2000;

Continuation of the table. 1

1	2
Electronic office of the taxpayer	This is an information and telecommunication system created to ensure that taxpayers and government bodies exercise their rights and obligations under the Tax Code of Ukraine in electronic form;
Cashless Economy	It is a tool to combat the shadow circulation of funds to improve the economy;
Edata	Open Data Portal. Electronic data used to collect, analyze, report and monitor financial information of the public sector. This is an official state information resource that presents information in the format of open data in the field of public finance, is an accessible tool for public control over the planning and use of public funds. The following information is available on the portal: transactions, reports, contracts, supporting documents from managers, state trust funds, state and municipal enterprises;
Open budget	The official state portal of the state budget for citizens, designed to inform the public about the main goals, tasks and priority directions of the budget policy of Ukraine. The portal presents data on the state budget and all local budgets, the planned and achieved results of the use of budget funds in a clear form;
Prozorro	Electronic public procurement system to ensure the transparency and efficiency of the public procurement process;
Diia	A service allowing you to view important documents in electronic format and receive various services from government agencies via the Internet;
Portal for the Assessment of the Growth and Financial Sustainability of the State-Owned Enterprises of Ukraine	A system that provides an opportunity to analyze the financial condition of these enterprises, their activities and efficiency, which helps to make management decisions and expand development strategies;
The Portal of the Register of Projects of the International Financial Organizations	An online resource providing information on projects funded by international financial organizations.

Source: Compiled by the authors on the basis of [3, 5, 6, 7, 9, 29].

Ukraine has great potential for developing with the main concentration in major cities such as Kyiv, Kharkiv, Lviv, Dnipro and Odesa. There are already 18 clusters graduating 130000 engineering professionals per year. In 2019, the Verkhovna Rada Committee on Digital Transformation was established to improve legislation formation in the field of digitalization and digital society formation, work on programs, create a single digital market [6].

The institutional and technological capacity of the public sector should be strengthened in order to implement fintech in the field of public finance management. In some countries, public finance management IT systems have structural weaknesses that may hinder the implementation of fintech applications [6].

However, it is worth paying attention to the challenges of digitalization in the management of public finances:

- lack of a single integrated database with up-to-date information available to bodies involved in public finance management processes;
- obsolescence of some platforms;
- lack of unified and automated information exchange with key state institutions;
- low level of automation of internal document circulation processes, use of a significant volume of paper media;
- technical imperfection of electronic systems predisposes to the preservation of corruption risks;
- the low efficiency of state financial control causes the loss of investment resources, and also does not contribute to greater savings of public finances;

Table 2

Main weaknesses of digital technology implementation

№	Area	Weaknesses
1	Accounting and tax reporting	Problems with generating accurate and timely reports
		Violations of integration of the chart of accounts and budget classification
		The absence of a data archive of detailed budget or accounting reporting
2	Cash Flow Tracking	Complex tracking of payments and bank reconciliations with financial institutions
3	Budget Execution and Internal Control	Weak support for management and control of costs and revenues throughout the budget cycle
4	Treasury and Cash Management	Insufficient support for state banking functions and cash management
5	Technology Platform	Limited hardware capacity and inadequate database maintenance
		Poor or no connectivity in regional or remote locations
6	Interoperability and Data Exchange	Lack of shared information with other public finance management systems
		Weaknesses of information exchange with financial institutions
7	Institutional Coverage	Incomplete coverage of central government ministries

Source: summarized by authors on the basis of [26].

- insufficient staffing due to the lack of digitization specialists in the structures of state bodies due to the low level of wages, which inhibits digitization processes, etc.

The obvious achievements of digitalization in the management of public finances include:

- increased efficiency and value: using innovative practices and technologies, governments can streamline financial processes, reduce manual interventions and increase operational efficiency;

- better decision-making: Intelligence systems mean that government leaders have access to real-time data and advanced analytics at their fingertips;

- increased transparency and accountability: by digitally transforming financial processes, governments can more effectively track and control financial transactions, reducing the likelihood of fraud and corruption;

- involvement and satisfaction of citizens: increased trust increases citizen satisfaction. In addition, innovation systems improve citizen engagement through convenient digital platforms for accessing and providing feedback on public financial services;

- economic value added: reducing the cost of doing business with government for citizens and businesses by providing intuitive access to important information, supporting the goal of «government as a platform» [27];

- access by society members to digital infrastructure and a significant number of public services;

- the state annually receives significant savings in public finances;

- noticeable deregulation of permit procedures, registration procedures, licensing, etc;

- public monitoring of the public finance system (execution of budgets at different levels, functioning of public registers, etc.), which contributes to their transparency.

Digitization of public financial management in Ukraine does not stop its development even under martial law. New digital capabilities and tools are being created to improve the interaction between the public administration and the private sector. An example is the new tools in Diia:

- 1) to acquire the status of an internally displaced person by submitting an application on the Diia portal and to receive the corresponding payments;
- 2) to report damage to property as a result of the armed aggression of Russia;
- 3) to obtain digital identity documents in the Diia application, even if they are not biometric, even if they are not biometric, title documents for vehicles, insurance policies, COVID vehicles, insurance policies, COVID certificates;
- 4) to register the compensation for work, asylum for IDPs [3].

By improving efficiency and economic security, digitalization has a significant impact on public finance management. Ukraine actively develops digital transformation of public institutions, especially through the EU-funded EU4PFM program. It contributes to strengthening public finance management capacities and preparing them for the digital age. Innovations can also improve public debt management, optimize cash flows, and engage citizens in budgeting.

Conclusions. Global social problems, such as long-term imbalances in public finances after the global financial crisis of 2008, changes in employment patterns as a result of the COVID-19 pandemic, an increase in the level of chronic diseases, an aging population, a decrease in the number of people of working age, cause, on the one hand, an increase in public expenditures, and on the other hand, financial restrictions on budget funds. This forces the public sector to look for new ways to provide public services that would reduce costs. The formation of a digital social state is stimulated by the multiplier positive economic effects of digitalization both in the provision of public services and in the private sector, which ensures transparency and publicity of management decisions and the use of budget funds.

According to the IMF's research, the use of digital technologies can contribute to the implementation of the government's goals of achieving a high level of economic development and sustainable economic growth of countries. The IMF estimates that \$418 billion in (public and private) investment is needed to connect unconnected households worldwide. On average, this equals 3.5 percent of GDP in low-income developing countries and 0.7 percent of GDP in emerging market economies [1].

Digitalization is an integral part of the process of reconstruction, modernization of the Ukrainian economy and building a high-quality European infrastructure with the aim of joining the state to the European community. The Ukrainian state is being modernized using new management models that have become widespread in the EU, and the experience of EU countries with digitalization shows that the use of digital technologies allows state bodies to qualitatively solve professional tasks. Ukraine has significant prerequisites for further development and effective transformation of public administration to a higher technological level. However, the spectrum of such development and measures for the implementation of new digital products should be evidence of the effectiveness of public administration and the sustainability of public finances. State financial support for digitization is possible with available funding sources, and its justification is the level of citizens' trust in electronic governance. The activation of the use of digital technologies in the field of public finance management can provide a number of advantages for both the state and business structures and citizens. It ensures the interaction of state bodies both among themselves and with business and the population in real time, allows for more efficient performance of management functions, finding fundamentally new ways of solving state problems, automating the budget process, increasing the efficiency of state revenue mobilization and

ensuring transparency and accountability of state spending, making forecasts, which is a serious step forward towards the financial stability and stability of the state. Digitalization in public finance management provides great advantages for business structures and citizens, improves the quality and accessibility of public services, etc. However, the development of digitalization is also accompanied by a number of social and ethical challenges, such as digital inequality and inequality of access to financial services, personal data protection and confidentiality, ethical issues related to algorithms and artificial intelligence, financial exclusion and dependence on technology, fraud and cybercrime, transparency and control.

References:

1. Amaglobeli D., Mengistu A., Moszoro M., Pattanayak S. Transforming Public Finance Through GovTech. 2023. IMF eLibrary. URL: <https://doi.org/10.5089/9798400245480.006>
2. Berezhna, A. and Filonych, O. 2020. Digitalization in providing transparency in the management of the public finance and asset. Science Journal «Economics and Region». 1(76) (Aug. 2020), 74-85. DOI: [https://doi.org/https://doi.org/10.26906/EiR.2020.1\(76\).1920](https://doi.org/https://doi.org/10.26906/EiR.2020.1(76).1920).
3. Belikova M.I. Digitization of public administration under martial law // Scientific innovations and advanced technologies: Series «Law»: journal. 2022. No. 8. P. 381-392. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-381-392](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-381-392)
4. Cangiano, Marco. Gelb, Alan et. al. Public financial management and the digitalization of payments. Washington DC: Center for Global Development, 2019.
5. Cheberyako O.V. Digitalization in the field of public finance and management. Digital economy: collection of materials of the II National Scientific and Methodological Conference (October 17-18, 2019, Kyiv). Kyiv: KNEU, 2019. P. 350 - 355.
6. Cheberyako O. V., Mrachkovska S. A. Digital innovations in public finance management. International scientific journal «Internauka». 2024. №7. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2024-7-10089>
7. Diia. Digital State. EGAP. URL: <https://egap.in.ua/projects/diia-tsyfrova-derzhava/> European Commission (2023), «The Digital Economy and Society Index (DESI)». Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
8. Single web portal for the use of public funds. URL: <https://spending.gov.ua/>
9. Single state web portal for open data. URL: <https://data.gov.ua/>
10. International standards of openness and transparency of public finances in the legislation and practice of Ukraine. Attempt to evaluate / M. Matskevich, E. Malinowska-Mision, V. Mision, A. Nedzelski, M. Tomaliak. Warsaw: Gdansk Institute of Market Economics, 2003, p.46. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2003/2003_01/Project%20output/2003_01_eng_2.pdf
11. Gartner. Digitization. URL: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization>
12. General block exemption regulation. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/651/oj>
13. Gupta, Sanjeev. Keen, Michael. Shah, Alpa. Verdier, Genevieve. Digital revolutions in public finance. International Monetary Fund, 2017.
14. Karpenko O. V. Digital governance: a monograph / O. V. Karpenko, Zh. Z. Denysiuk, V. V. Namestnik [et al.]. Kyiv: IDEA PRINT, 2020. 336 p.

15. Krynytsia S. The concept and essence of digital transformation in public finances. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. 2024, No. 3–4 (316–317). P. 63–70. URL: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-3-4-316-317-63-70>
16. National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.03.2021 No. 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
17. Negroponte, N. (1995). *Being Digital*. London: Hodder & Stoughton.
18. United Nations. Roadmap for Digital Cooperation. (2020) Report of the Secretary-General of the United Nations. URL: https://www.un.org/en/content/digitalcooperationroadmap/assets/pdf/Roadmap_for_Digital_Cooperation_EN.pdf
19. On the Openness of the Use of Public Funds: Law of Ukraine dated 11.02.2015 No. 183-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.
20. On the Approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15 May 2013 No. 386-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
21. On the Approval of the Concept for the Development of Electronic Governance in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20.09.2017 No. 649-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>
22. On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and Approval of the Action Plan for its Implementation: CMU Order of January 17, 2018, No. 67-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.
23. On Approval of the Strategy for the Implementation of Digital Development, Digital Transformation and Digitalization of the Public Finance Management System for the Period up to 2025 and Approval of the Action Plan for its Implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 17, 2021, No. 1467-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-p#Text>
24. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240. eur-lex.europa.eu. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A32021R0694&qid=1623079930214>
25. Sorin Burlacu, Ciobanu Ghenadie. The Digital Finance – opportunity of development in the new economy. URL: https://www.researchgate.net/publication/358197178_The_Digital_Finance_-_opportunity_of_development_in_the_new_economy
26. Systems of Innovation and their Role in Public Financial Management Reform. URL: <https://freebalance.com/en/blog/government-digital-transformation/systems-of-innovation-and-their-role-in-public-financial-management-reform/>
27. The Digital Economy and Society Index (DESI) / European Commission. URL: <https://digital-strategy.-ec.europa.eu/en/policies/desi>
28. Varnalii, Zakharii & Cheberyako, Oksana & Miedviedkova, Nataliia & Sharkov, Mykhailo. (2023). SMART CITY IN ENSURING HUMAN SOCIAL SECURITY IN WAR CONDITIONS. *Academic Review*. 2. 235-248. 10.32342/2074-5354-2023-2-59-16.
29. Ukraine 2030 E – Digital Economy. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutuyu-cifrovuyu-ekonomikoyu.htm>

Людмила Шемаєва

*доктор економічних наук, професор,
Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ, Україна
shemayeva@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-2989-0823.*

ПРОБЛЕМИ БОРГОВОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

Liudmyla Shemaieva

*Dr. Sc. (Economics), Professor,
National Institute for Strategic Studies, Kiev, Ukraine*

PROBLEMS OF UKRAINE'S DEBT SUSTAINABILITY IN THE CONDITIONS OF WAR AND IN POST-WAR RECOVERY

***Анотація.** Розглядається проблема пошуку можливостей поліпшення боргової стійкості держави та боргового навантаження держави в умовах війни на виснаження з урахуванням збереження можливостей безперешкодного доступу держави до фінансових ресурсів, необхідних як для повного та вчасного виконання своїх боргових зобов'язань, так і для фінансування повоєнного відновлення України.*

Мета статті полягає у аналізі ситуації у сфері боргової стійкості в Україні під час повномасштабної агресії з боку рф та обґрунтування комплексу заходів щодо підвищення боргової стійкості України.

Визначені основні етапи та характеристики стану боргової стійкості України з початку повномасштабного вторгнення рф. Розкрито основні інструменти, які застосовувала держава для збереження боргової стійкості, а також їх наслідки. Визначено основні пріоритети відновлення боргової стійкості України в середньостроковій перспективі.

***Ключові слова:** боргова стійкість, інструменти боргової політики, реструктуризація боргу, міжнародна допомога, державні запозичення.*

***Abstract.** The article considers the problem of finding opportunities to improve the debt sustainability of the state and the debt burden of the state in the conditions of war of attrition, taking into account the preservation of the possibilities of unhindered access of the state to financial resources necessary both for the full and timely fulfillment of its debt obligations and for financing the post-war recovery of Ukraine.*

The article is aimed at analyzing the situation in the field of debt sustainability in Ukraine during the full-scale aggression by the Russian Federation and substantiating a set of measures to increase Ukraine's debt sustainability.

The main stages and characteristics of the state of debt sustainability of Ukraine since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 have been identified. The period when Ukraine actually lost the debt sustainability of the state has been recorded. The main instruments used by the state to maintain short-term debt sustainability (restructuring of public debt and commercial debt; conclusion of a new program with the MFF; attraction of funds that will be secured by future income from frozen assets of the Russian Federation; attraction of preferential and grant external financing and the introduction of domestic war bonds, etc.), which will allow in the medium term to enter the trajectory of restoring Ukraine's debt sustainability, which will have a positive impact on the prospects for post-war recovery. Attention is focused on the need to resolve the issue of restructuring/redemption of GDP warrants for The main priorities for restoring Ukraine's debt sustainability in the medium term are identified: increasing the share of grants in the structure of external financing, restructuring of external debt on Eurobonds, official bilateral loans and GDP warrants with the application of a significant discount to the face value; intensification of work with international partners to attract additional preferential credit financing, as well as the development of the domestic market of government borrowings and the domestic stock market.

Key words: *debt sustainability, debt policy instruments, debt restructuring, international aid, public borrowing.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення рф, розпочате 24 лютого 2022 року поставило перед нашою країною серйозне навантаження на макрофінансове становище України, державні фінанси та зовнішні фінанси внаслідок затяжної війни, що призвело до безпрецедентних викликів борговій стійкості, які потрібно вирішити для забезпечення платоспроможності й економічного розвитку в подальшому. Уряд прагне підтримувати ліквідність в умовах інтенсивного тиску на військові витрати. Загальною проблемою, що потребує дослідження є пошук можливостей поліпшення боргового навантаження держави в умовах війни на виснаження з урахуванням збереження можливостей безперешкодного доступу держави до фінансових ресурсів, необхідних як для повного та вчасного виконання своїх боргових зобов'язань, так і для фінансування повоєнного відновлення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів забезпечення боргової стійкості держави здійснювали Gelpern A., Horn S., Trebesch Ch., Morris S., Parks B., Mihalyi D., Nickol Ph., Carmen M. R., Rogoff K. S., Beqiraj E., Fedeli S., Forte F., Baldacci E., Gupta S., Mulas-Granados C., Gros D., Т. Богдан [1-9].

Виявлення недосліджених аспектів проблеми. Невирішеною частиною загальної проблеми є потреба у формуванні комплексної програми підтримки боргової стійкості України, що включатиме різні заходи та інструменти боргової політики, в тому числі широку реструктуризацію державного боргу.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз ситуації у сфері боргової стійкості в Україні під час повномасштабної агресії з боку рф та обґрунтування комплексу заходів щодо підвищення боргової стійкості України на підставі застосування аналізу світового досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критично важливим компонентом забезпечення економічної стійкості у країні є стан державного боргу, та пов'язані з

цим показники економічної стійкості в борговій сфері. Відомо, що державні позики можуть прискорити темпи економічного зростання за рахунок фінансування продуктивних інвестицій або пом'якшити наслідки дії несприятливих зовнішніх факторів у економіці, але якщо рівень держборгу стає нестійким, то з високою ймовірністю може виникнути боргова криза, що стане детонатором фінансової кризи і чинником гальмування економічної діяльності, що призведе до суттєвого зниження рівня економічної стійкості держави. Боргова сфера в умовах війни стає критично важливим чинником збереження економічної стійкості, що обумовлює необхідність дослідження стану держборгу та інструментів боргової політики.

У міжнародному експертному середовищі сформовано консенсус щодо визначення боргової стійкості держави (*debt sustainability*) як комплексної категорії, яка характеризує ситуацію, коли уряд має високу ймовірність бути платоспроможним – здатним виконувати свої поточні та майбутні фінансові зобов'язання – без необхідності вдаватися до нездійсненої або небажаної політики (реструктуризації, суттєвого коригування балансу доходів і витрат бюджету) [4].

Основна функція боргової стійкості країни полягає у забезпеченні здатності країни-позичальниці виконувати реальні боргові зобов'язання (передусім, зовнішні) та відображати готовність країни платити з позиції довгострокової перспективи, що мотивуватиме кредиторів – продовжувати розпочате ними кредитування.

В Україні в умовах війни забезпечення економічної стійкості в борговій сфері зазнало суттєвих трансформацій. З початком повномасштабної війни у лютому 2022 року розпочався процес зростання дефіциту бюджету та, як наслідок, державного боргу. При цьому, відбувалося сумлінне обслуговування боргових зобов'язань України, а також активне управління державним боргом і співпраця з інвесторами в українські активи до початку 3 кварталу 2022 року (з огляду на сценарій очікування швидкого завершення бойових дій). Це демонструвало кредиторам, що Україна є сумлінним позичальником та має на меті зберегти ділову репутацію країни у середовищі інвесторів для збереження можливості залучення фінансових ресурсів на післявоєнне відновлення.

Однак із переходом до сценарію довготривалої війни на виснаження влітку 2022 року, питання збереження Україною боргової стійкості в її традиційному розумінні стало неможливим, оскільки власних коштів бюджету на обслуговування держборгу було недостатньо, а використовувати пільгові міжнародні кредитні кошти або надані грантові кошти для погашення/обслуговування комерційних боргів держави могло нанести репутаційні ризики та припинити надходження міжнародної допомоги.

Отже, за сприяння міжнародних партнерів щодо полегшення для України боргового навантаження, уряд країни зосередився на збереженні короткострокової зовнішньої платоспроможності держави, яка є складовою боргової стійкості країни. Було досягнуто домовленостей щодо часткової реструктуризації держборгу шляхом продовження строку погашення 13-ти серій державних єврооблігацій та відстрочення купонних платежів на два роки (до кінця 2024 року). Крім того, Україна також почала обговорювати з МВФ можливість призупинення виплати свого боргу перед міжнародними фінансовими організаціями (МФО), у тому числі, шляхом укладання нової програми з Міжнародним валютним фондом.

Ці та інші заходи позитивно вплинули на збереження Україною макрофінансової стабільності, надали можливість залучити значні обсяги міжнародної допомоги.

3 грудня 2022 року Україна разом з МВФ почала предметний діалог щодо укладання кредитної програми, який успішно завершився 31 березня 2023 р., коли Рада директорів Міжнародного валютного Фонду затвердила нову чотирирічну програму розширеного фінансування (Extended Fund Facility - EFF) для України з фінансуванням в розмірі 15,6 млрд дол. США (11,6 млрд СПЗ). Перший транш від Фонду (2,7 млрд дол. США прямого бюджетного фінансування) Україна отримала вже 3 квітня 2023 р. Наприкінці лютого цього року представники влади України та МВФ досягли домовленості на рівні експертів щодо сьомого перегляду програми Механізму розширеного фінансування (EFF) і, як результат, отримання наступного траншу обсягом близько 917,5 млн дол. США. Успішні перегляди програми МВФ дозволять залучити додатково 1,9 млрд дол США до кінця 2025 року.

Загальний обсяг програми складає близько 15,5 млрд дол. США на 2023-2027 роки, із яких вже залучено 9,8 млрд дол. США. Впроваджено сім структурних маяків (ще один маяк виконано із затримкою). Сторони досягли порозуміння щодо низки подальших політик та реформ, спрямованих на підтримку макроекономічної стабільності та пришвидшення євроінтеграційних процесів у країні. Експерти МВФ відзначили ефективність виконання Україною умов Програми: всі кількісні критерії ефективності станом на кінець грудня 2024 року були виконані.

Ці та інші заходи сприятимуть в середньостроковій перспективі вийти на траєкторію відновлення боргової стійкості України, що позитивно впливатиме на перспективи повоєнного відновлення.

В Україні упродовж 2022-2024 рр. зріс обсяг державних запозичень (як внутрішніх, так і зовнішніх) (табл. 1), у структурі яких (станом на початок 2025 року):

- запозичення із внутрішніх джерел – 638,4 млрд грн (проти 552,6 млрд грн – у 2023 р.). Протягом 2024 року Мінфін провів 201 аукціон з розміщення ОВДП, залучивши 640 млрд грн на покриття дефіциту державного бюджету. Відсоток рефінансування ринкових облігацій внутрішньої державної позики станом на 31 грудня 2024 року становив 167 %, при цьому відсоток рефінансування ОВДП, номінованих у гривні – 200 %, в доларах США – 115 %, в євро – 83 %;

- із зовнішніх джерел у 2024 р. залучено 1874,4 млрд грн (проти 1 151,6 млрд грн у 2023 р.), отже, обсяг зовнішніх запозичень у гривневому еквіваленті зріс майже на 39 %. Основні кредитори: ЄС (сума кредитів – 17,3 млрд дол. США), МВФ (5,3 млрд дол. США), Японія (4,3 млрд. дол. США), Світовий банк (3,3 млрд дол США), Канада (1,8 млрд дол. США), Велика Британія (0,99 млрд дол США);

- чисте позичкове фінансування дефіциту становило 255 млрд грн із внутрішніх джерел і 1175 млрд грн із зовнішніх джерел. Тобто, зовнішні кредитори на нетто-основі надали в розпорядження держави вп'ятеро більше коштів, ніж внутрішні кредитори.

Таблиця 1

**Показники виконання Державного бюджету України,
що стосуються сфери державного боргу у 2021-2024 рр.**

Показники	2021	2022	2023	2024
1. Запозичення до державного бюджету (всього), млрд грн, в т.ч.:	618,2	1309,1	1 704,2	2 512,9
внутрішні позики	410,1	696,9	552,6	638,4
зовнішні позики	208,1	612,2	1 151,6	1 874,4
2. Погашення держборгу (всього), млрд грн, в т.ч.:	441,1	448,6	436,5	1109,6
- за внутрішніми зобов'язаннями	343,5	401,9	369,8	382,8
- за зовнішніми зобов'язаннями	97,6	46,6	66,7	726,8
3. Видатки на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами, частка у видатках, %	155,7	157,9	247,6	307,4
	10,3	5,8	6,3	6,8
4. Обсяг державного та гарантованого боргу України, в т.ч.:	2 672,02 млрд грн або 97,95 млрд дол. США	4 071,68 млрд грн або 111,34 млрд дол. США	5 519,64 млрд грн або 136,59 млрд дол. США	6 980,93 млрд грн або 166,06 млрд дол. США
державний та гарантований державною зовнішній борг, в т.ч.:	1 560,42 млрд грн або 57,20 млрд дол. США	2 610,95 млрд грн або 71,40 млрд дол. США	3 863,14 млрд грн або 94,79 млрд дол. США	5 048,44 млрд грн або 120,09 млрд дол. США;
- частка у загальному та гарантованому державною обсязі боргу у національній валюті, %	58,40	64,12	69,99	72,32
державний та гарантований державною внутрішній борг, в т.ч.:	1 111,60 млрд грн або 40,75 млрд дол. США	1 460,74 млрд грн або 39,95 млрд дол. США	1656,5 млрд грн або 43,61 млрд дол. США	1 932,49 млрд грн або 45,97 млрд дол. США.
- частка у загальному та гарантованому державною обсязі боргу у національній валюті, %	41,60	35,88	30,01	27,68

Джерело: Складено за даними Міністерства фінансів України [8; 9]

Як видно з табл. 1, обсяги погашення державного боргу та видатки на його обслуговування і виплати за державними деривативами також поступово зростали, а в 2024 р. порівняно з попереднім роком збільшилися на близько 20%. За функціональною класифікацією статей видатків у січні – грудні 2024 року вони склали 307,4 млрд грн. проти 247,6 млрд грн у 2023 р. та 157,9 млрд грн у 2022 р. [8]. Одним із каналів непродуктивного витрачання ресурсів стали аномально високі видатки на обслуговування внутрішнього боргу – 212,9 млрд грн у 2024 р. У відносному вимірі такі видатки досягли 2,8 % ВВП.

Водночас, вагому позитивну роль у скороченні обсягів погашення зовнішнього державного боргу та видатків на його обслуговування зіграло те, що Мінфін здійснив реструктуризацію комерційного боргу за тринадцятьма серіями державних

єврооблігацій та гарантованих державою єврооблігацій, випущених Укравтодором на суму близько 20,5 млрд дол. США (приблизно 24 млрд дол. США з урахуванням капіталізованих відсотків). В результаті цієї угоди державний та гарантований державою борг України скорочено на близько 9 млрд дол. США. Це означає номінальне зниження вартості боргу на 37% з першого дня дії угоди і зниження чистої приведеної вартості боргу на близько 60% (при ставці дисконтування 14%). Боргові виплати зменшуються на 9 3%, що приведе до економії 11,4 млрд дол. США протягом наступних трьох років. Окрім цього, витрати на обслуговування і погашення боргу до 2033 року зменшаться на 77 %, що дозволить заощадити загалом 22,8 млрд дол. США.

Важливим досягненням України стало залучення коштів, що будуть забезпечені майбутніми доходами від заморожених активів РФ у межах G7 ERA Mechanism обсягом 50 млрд дол. США. Зокрема, наприкінці грудня 1 млрд дол. США було залучено Україною від США через програму Світового банку Second Growth Foundations Development Policy Loan. Фінансування здійснюється за рахунок внеску США у 20 млрд дол. США у межах ініціативи G7 ERA Mechanism.

Надходження коштів у межах G7 ERA Mechanism успішно продовжилося у 2025 році. На початку січня 2025 року Україна залучила до держбюджету 3 млрд євро, а у березні – ще 1 млрд євро від Європейського Союзу. Ці кошти також стали частиною внеску ЄС у межах зазначеної ініціативи (внесок ЄС складає 18,1 млрд євро (20 млрд дол. США). Очікується, що кошти від Європейського Союзу надходитимуть частинами до кінця 2025 року.

Усі кошти від міжнародних партнерів були спрямовані на пріоритетні видатки держбюджету. Міністерство фінансів України тісно співпрацює з донорами для забезпечення моніторингу цільового використання кожного долара наданої фінансової допомоги. Довіра партнерів є ключовим активом у продовженні співпраці.

Розпочате у 2024 році фінансування за програмою ERA (Extraordinary Revenue Acceleration Loans for Ukraine, механізм передачі коштів за рахунок прибутків від заморожених активів РФ) як грантів дозволять утримати у 2025 році рівень державного та гарантованого боргу України нижче 97 % ВВП.

Крім того, з огляду на те, що МВФ у 2024 році переглянув політику щодо відсоткових нарахунків для позичальників, можна припустити, що це дозволить Україні у 2025 році заощадити 0,38 млрд дол. США відсоткових і комісійних платежів на користь МВФ.

Вагому роль у підтримці боргової стійкості зіграло успішне проведення Мінфіном у серпні-вересні 2024 року переговорів з іноземними інвесторами про реструктуризацію платежів за випущеними та гарантованими державою єврооблігаціями на загальну суму близько 20,5 млрд дол. США, результатом чого державний та гарантований державою борг скорочено на близько 9 млрд дол. США (номінальне зниження вартості боргу на 37%; зниження чистої приведеної вартості боргу на близько 60% при ставці дисконтування 14%) при продовженні термінів його погашення. А раніше (у грудні 2023 року) Міністерство фінансів України підписало Меморандум про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за державним та гарантованим державою боргом з групою офіційних кредиторів України з країн G7 та Паризького клубу до кінця дії Програми EFF з МВФ.

Водночас Україні треба найближчим часом вирішити питання з т.зв. ВВП-варрантами вартістю 2,6 млрд дол США, які можуть створити значні фінансові зобов'язання в майбутньому та негативно вплинути на економічну стійкість країни. Основний виклик, пов'язаний з ВВП-варрантами, для України полягає в тому, що в нинішньому форматі умов їх обслуговування, ВВП-варранти можуть вартувати країні десятки мільярдів доларів протягом наступних десятиліть, оскільки вони прив'язані до зростання ВВП країни. Після масштабного руйнування, спричиненого російським вторгненням у 2022 році, українська економіка перебуває на етапі відновлення, і з часом це може призвести до великих фінансових зобов'язань за варрантами.

Зокрема, інвестори мають право отримати 15% приросту економічного виробництва, якщо економічне зростання перевищує 3%, і ще більше – якщо зростання досягне 4% або більше. Це означає, що Україна може стикнутися з великими виплатами в майбутньому, особливо якщо її економіка швидко відновлюватиметься після війни.

За даними Міністерства фінансів України, із загальної суми випуску ВВП-варрантів на умовну суму 3 млрд дол США, 239,32 млн дол США Мінфін вже викупив ці інструменти на 604,262 млн дол США, або близько 18,7%.

За даними Reuters, з 2025-го до 2041 року, коли закінчиться термін дії ВВП-варрантів, необмежені виплати можуть фактично коштувати Україні від 15% до 40% національного багатства, створеного понад встановлені порогові значення зростання, перешкоджаючи його зусиллям щодо відновлення.

Для уникнення цього, український уряд має:

- або викупити варранти до 2027 року (але для цього потрібно знайти 2,6 млрд дол. США, що є складним завданням з огляду на фінансовий тиск, спричинений війною);

- або здійснити реструктуризації ВВП варрантів - замінити їх на інші фінансові інструменти, такі як традиційні облигації, що передбачатимуть більш прогнозовані виплати (однак для цього уряду доведеться переконати власників варрантів, запропонувавши їм привабливі умови обміну).

Слід зазначити, що постановою уряду № 977 від 27 серпня 2024 р. Держказначейству України доручено тимчасово зупинити здійснення операцій із коштами, передбаченими в держбюджеті на здійснення видатків на виплати за ВВП-варрантами. Отже, Україна з 31 травня 2025 року тимчасово зупиняє здійснення платежів за зобов'язаннями за державними деривативами 2015 року (ВВП-варранти) на термін до проведення операції з ними.

Станом на 24 квітня 2025 року Міністерство фінансів України повідомило, що Україна провела першу зустріч з членами Спеціального комітету, до складу якого входять інституційні інвестори – власники близько 30% ВВП варантів України, на якій представила пропозиції щодо реструктуризації ВВП варантів. Ця пропозиція сформована у відповідності до параметрів Програми МВФ з метою відновлення боргової стійкості та узгоджується з принципом рівного ставлення (Comparability of Treatment) Групи офіційних кредиторів України.

Загалом обсяг державного та гарантованого боргу України станом на кінець 2024 р. суттєво збільшився – до 6 980,96 млрд грн (166,06 млрд дол. США), а саме: державний та гарантований державою зовнішній борг –

5 048,48 млрд грн (72,3 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 120,09 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 1 932,49 млрд грн (27,7 %), або 45,97 млрд дол. США. Протягом 2024 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 1461,33 млрд грн, і в доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 20,74 млрд дол. США. Станом на початок 2025 р. державний і гарантований борг досяг рівня 90,7% ВВП. Відносно довоєнного рівня він підвищився на 40,2 відс.п.

На 2025 рік до держбюджету заплановано залучити 1,7 трлн грн зовнішніх позик і 579,2 млрд грн на внутрішньому борговому ринку через ОВДП. Це свідчить про подальше накопичення державного та гарантованого державою боргу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну спровоковане різким збільшенням дефіциту бюджету зростання обсягу державного боргу, а також збільшення частки зовнішнього боргу у його загальній структурі призвело до втрати боргової стійкості держави. Основний індикатор боргової стійкості – рівень держборгу по відношенню до ВВП, навіть після часткової реструктуризації і списання його частини у 2024 році, значно вище Маастрихтського критерію (60% від ВВП), та «безпечного» (який не гальмує економічне зростання) рівня 64% для країн, що розвиваються.

Водночас, це критерії мирного часу, а різке зростання державного боргу в умовах економічної кризи, притаманне всім країнам, на території яких відбувалася військова агресія, а економіка ставала військовою.

Активна діяльність Уряду України та міжнародних партнерів щодо відновлення боргової стійкості протягом останніх 3 років дозволяла забезпечувати короткострокову боргову стійкість. В цьому контексті, зусилля українського Уряду у збереженні макрофінансової стабільності у складних умовах 2022 – початку 2024 років були позитивно відзначені міжнародними партнерами. Економічна стійкість в борговій сфері під час війни в Україні підтримується заходами боргової політики щодо покриття потреб у фінансуванні державного бюджету задля забезпечення важливих загальнодержавних видатків за найнижчою можливою вартістю (передусім, шляхом залучення зовнішнього довгострокового пільгового фінансування) і одночасним обмеженням ризиків, пов'язаних з державним боргом, а також через сприяння розвитку внутрішнього ринку капіталу.

Для відновлення довгострокової боргової стійкості Україна критично потребує збільшення частки грантів у структурі зовнішнього фінансування та повторної реструктуризації зовнішнього боргу за єврооблігаціями, офіційними двосторонніми кредитами та ВВП-варрантами із застосуванням суттєвої знижки до номіналу. Також потребує активізації роботи з міжнародними партнерами щодо залучення додаткового пільгового кредитного фінансування, а також розвитку внутрішнього ринку державних запозичень та вітчизняного фондового ринку.

Перспективою подальших досліджень щодо відновлення боргової стійкості України є аналіз наявного міжнародного досвіду та підходів щодо розвитку ринку державних облігацій в національній валюті, а також аналіз можливостей та перешкод українського ринку облігацій відігравати активну роль у фазі відновлення та у збільшенні частки державного боргу, деномінованого в національній валюті.

Список використаних джерел:

1. Gelpern Anna, Sebastian Horn, Christoph Trebesch, Scott Morris, and Bradley Parks. (2021). «How China Lends: A Rare Look at 100 Debt Contracts with Foreign Governments». *Peterson Institute for International Economics*. Working Paper Series WP21-7, Washington, DC. URL: <https://doi.org/10.1093/epolic/eiac054>. (дата звернення 20.04.2025).
2. Horn Sebastian, David Mihalyi, and Philipp Nickol. (2022). «Hidden Debt Revelations». Unpublished. World Bank, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0b76f87a-3716-4675-a7c4-a4498a63057e/content>. (дата звернення 20.04.2025).
3. Reinhart Carmen M., and Kenneth S. Rogoff. 2011. «From Financial Crash to Debt Crisis.» *American Economic Review* 191 (5): 1676–706. URL: https://scholar.harvard.edu/files/rogooff/files/from_financial_crash.pdf. (дата звернення 20.04.2025).
4. Beqiraj E., Fedeli S., Forte F. Public debt sustainability: An empirical study on OECD countries. *Journal of Macroeconomics*, Elsevier. 2018. Vol. 58 (C). Pp. 238–248; Sovereign Debt: A Guide for Economists and Practitioners. Oxford University Press, 2019. 464 p. (дата звернення 20.04.2025). [in English].
5. Baldacci E. How Effective Is Fiscal Policy Response in Systemic Banking Crises /E. Baldacci, S. Gupta, C. Mulas-Granados // IMF Working Paper. – 2009. – WP/09/160. URL: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09160.pdf. (дата звернення 20.04.2025).
6. Gros D. Lessons From the COVID-19 Crisis for Euro Area Fiscal Rules//Centre for European Policy Studies. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2020/number/5/article/lessons-from-the-covid-19-crisis-for-euro-area-fiscal-rules.html>. (дата звернення 20.04.2025).
7. Богдан Т. Фінансиалізація світової економіки та нарошування глобального боргу: виклики та можливості для України. URL: <https://www.growford.org.ua/growford-institute-prezentuvav-doslidzhennya-finansyalizatsiya-svitovoyi-ekonomiky-ta-naroshhuvannya-globalnogo-borgu-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-ukrayiny/>. (дата звернення 20.04.2025).
8. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень-грудень 2021-2024 років. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration> https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538 https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2024-698. (дата звернення 20.04.2025).
9. Державний борг та гарантований державою борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>. (дата звернення 20.04.2025).

References:

1. Gelpern, Anna, Sebastian Horn, Christoph Trebesch, Scott Morris, and Bradley Parks. (2021). «How China Lends: A Rare Look at 100 Debt Contracts with Foreign Governments». *Peterson Institute for International Economics*. Working Paper Series WP21-7, Washington, DC. URL: <https://doi.org/10.1093/epolic/eiac054>. (дата звернення 20.04.2025). [in English].

2. Horn, Sebastian, David Mihalyi, and Philipp Nickol. (2022). «Hidden Debt Revelations». Unpublished. World Bank, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0b76f87a-3716-4675-a7c4-a4498a63057e/content>. (дата звернення 20.04.2025). [in English].
3. Reinhart, Carmen M., and Kenneth S. Rogoff. 2011. «From Financial Crash to Debt Crisis.» *American Economic Review* 191 (5): 1676–706. URL: https://scholar.harvard.edu/files/rogoft/files/from_financial_crash.pdf. (дата звернення 20.04.2025). [in English].
4. Begiraj E., Fedeli S., Forte F. (2019). Public debt sustainability: An empirical study on OECD countries. *Journal of Macroeconomics*, Elsevier. 2018. Vol. 58 (C). Pp. 238–248; *Sovereign Debt: A Guide for Economists and Practitioners*. Oxford University Press, 2019. 464 p.
5. Baldacci E. (2009). How Effective Is Fiscal Policy Response in Systemic Banking Crises / E. Baldacci, S. Gupta, C. Mulas-Granados // IMF Working Paper. – 2009. – WP/09/160. URL: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09160.pdf. (дата звернення 20.04.2025). [in English].
6. Gros D. (2020). Lessons From the COVID-19 Crisis for Euro Area Fiscal Rules/ Centre for European Policy Studies. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2020/number/5/article/lessons-from-the-covid-19-crisis-for-euro-area-fiscal-rules.html> (дата звернення 20.04.2025). [in English].
7. T. Bohdan. (2021). Finansializatsiya svitovoyi ekonomiky ta naroshchuvannya hlobal'noho borhu: vyklyky ta mozhlyvosti dlya Ukrainy. [Financialization of the world economy and the growth of global debt: challenges and opportunities for Ukraine]. URL: <https://www.growford.org.ua/growford-institute-prezentuvav-doslidzhennya-finansyalizatsiya-svitovoyi-ekonomiky-ta-naroshchuvannya-global-nogo-borgu-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-ukrainy/>. (дата звернення 20.04.2025). [in Ukraine].
8. Informatsiya pro stan vykonannya Zvedenoho ta Derzhavnogo byudzhety Ukrainy za sichen'-hruden' 2021-2024 rokiv. [Information on the status of implementation of the Consolidated and State Budgets of Ukraine for January-December 2021-2024]. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2024-698. (дата звернення 20.04.2025). [in Ukraine].
9. Derzhavnyy borh ta harantovanyy derzhavoyu borh. [Public debt and government-guaranteed debt]. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>. (дата звернення 20.04.2025). [in Ukraine]

УДК: 657.6:336.143

Марія Шестерняк

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
shesternyak_m@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9775-6637

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОЗОРОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Mariya Shesternyak

Ph.D. (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

THE ROLE OF STATE AUDIT IN ENSURING TRANSPARENCY AND EFFICIENCY OF BUDGET FUNDS UTILIZATION DURING THE WAR

Анотація. У статті досліджено роль державного аудиту в забезпеченні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану. Обґрунтовано важливість фінансового контролю як інструменту запобігання нецільовому використанню коштів та корупційним правопорушенням. Проаналізовано діяльність Державної аудиторської служби України у 2021–2024 роках, виявлені типові порушення, охарактеризовано проблемні аспекти проведення контрольних заходів. Особливу увагу приділено цифровізації аудиту, впровадженню адаптивних підходів та особливостям контролю в умовах надзвичайних ситуацій. За результатами дослідження сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності державного фінансового контролю в період воєнного стану, що сприятиме зміцненню підзвітності та довіри громадськості до органів державної влади і забезпеченню стабільності в умовах кризових ситуацій.

Ключові слова: державний аудит, бюджетні кошти, фінансовий контроль, воєнний стан, аудиторські перевірки, ревізії, моніторинг закупівель, фінансові порушення.

Abstract. The article examines the role of state audit in ensuring transparency and efficiency in the use of budget funds under martial law. The importance of financial control as a tool for preventing misuse of funds and corruption offenses is substantiated. The activities of the State Audit Service of Ukraine in 2021–2024 are analyzed, typical violations are identified, and problematic aspects of conducting control measures are characterized. Particular attention is paid to the digitalization of audit, the implementation of adaptive approaches and the peculiari-

ties of control in emergency situations. Based on the results of the study, recommendations are formulated to increase the efficiency of state financial control during martial law, which will contribute to strengthening accountability and public trust in state authorities and ensuring stability in crisis situations.

Key words: *public audit, budget funds, financial control, martial law, audit inspections, revisions, procurement monitoring, financial violations.*

Постановка проблеми. Державний аудит є одним із ключових інструментів забезпечення ефективності та прозорості використання бюджетних коштів, особливо в умовах воєнного стану. У сучасних реаліях, коли ресурси держави спрямовуються на оборону, відновлення інфраструктури та соціальну підтримку населення, контроль за їх цільовим та ефективним використанням набуває вирішального значення. Державний аудит відіграє важливу роль у виявленні ризиків неефективного або нецільового використання коштів, а також у запобіганні корупційних схем і зловживань. У контексті війни такі ризики значно зростають через необхідність прийняття швидких рішень, спрощення процедур закупівель та розподілу фінансових ресурсів. Зараз ця проблема є особливо актуальною для нашої країни, особливо в умовах складної економіки, коли ресурси держави сильно обмежені, а потреби зростають щодня. Тому аудиторські перевірки забезпечують надійний контроль за цільовим і ефективним використанням коштів, сприяючи зміцненню довіри громадськості до державних інституцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо ролі державного аудиту в забезпеченні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів під час війни дозволяє виокремити кілька ключових напрямів, що відображають актуальні тенденції в цій сфері. Так, зокрема в ряді публікацій останніх років звертається увага на те, як війна і загрози національній безпеці впливають на фінансову політику та контроль за використанням державних коштів. У наукових працях акцентується увага на важливості впровадження адаптивних методів аудиту, здатних оперативно реагувати на стрімкі зміни обставин. Також однією з важливих тем є використання цифрових технологій у державному аудиті, що дозволяє швидко проводити аналіз великих масивів даних, що виникають у процесі витрачання коштів на потреби оборони та відновлення інфраструктури. Окрім того, науковці та практики надають особливого значення загрозі корупції в умовах спрощених процедур закупівель і термінових фінансових рішень, які є типовими в період воєнного стану. Вказані проблеми висвітлено у працях вітчизняних науковців, зокрема М.В. Кармазіної [1], С.В. Онешка, О.Г. Дроздової, Н.А. Іванової [2], А.В. Гарбінської-Руденко, О.О. Покутнього та В.Р. Шимка [3]. Значний внесок у дослідження цієї тематики також зробили С.А. Борис [4], який аналізує правове регулювання аудиту ефективності використання бюджетних коштів правоохоронними органами; Г.О. Скрипник і В.В. Черненко [5], які розглядають особливості функціонування державного фінансового контролю в умовах воєнного стану; а також Т.О. Гуренко [6], яка окреслює сучасний стан і напрями удосконалення організаційного забезпечення державного фінансового контролю в Україні. Сукупність цих досліджень підтверджує, що ефективний та прозорий державний аудит є одним із ключових чинників не лише раціонального управління бюджетними ресурсами, а й зміцнення довіри громадськості до державних інституцій.

Формулювання мети дослідження. Метою цього дослідження є оцінка ефективності та прозорості державного аудиту в умовах воєнного стану, аналіз його впливу на забезпечення раціонального використання бюджетних коштів, а також визначення динаміки основних показників роботи Державної аудиторської служби України. Дослідження також передбачає вивчення методів і підходів, що сприяють зниженню ризиків нецільового або неефективного використання фінансових ресурсів, зокрема, через модернізацію інструментів аудиту, підвищення професійного потенціалу та впровадження цифрових технологій і адаптивних підходів в аудиторській практиці.

Виклад основного матеріалу. Ефективність формування та раціонального використання бюджетних ресурсів держави забезпечується шляхом реалізації комплексу заходів, серед яких: функціонування та належне управління державними цільовими і позабюджетними фондами; суворе дотримання фінансово-бюджетної дисципліни; неухильне виконання норм чинного законодавства; забезпечення належного захисту об'єктів державної власності; а також достовірне ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в органах державної влади, бюджетних установах і суб'єктах державного сектору економіки. У цьому контексті особливої ваги набуває державний фінансовий аудит як один із ключових інструментів контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів.

Як засвідчують наукові праці, у сучасних економічних публікаціях поняття «державний фінансовий аудит» розглядається як форма контрольної діяльності держави, спрямована на оцінку законності, ефективності, економічності та результативності використання ресурсів держави, встановлення та оцінки факторів, що цьому перешкоджають, та розробки обґрунтованих пропозицій з метою цільового та ефективного використання бюджетних коштів у майбутньому [7, с. 115].

В умовах воєнного стану діяльність Державної аудиторської служби України набуває особливого значення, адже саме цей орган здійснює незалежний контроль за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. У своїй роботі служба керується принципами законності, об'єктивності, відкритості та системності. Основні функції та завдання діяльності Державної аудиторської служби України охоплюють проведення державного фінансового аудиту, ревізій, перевірок закупівель, моніторингу бюджетних програм, а також надання рекомендацій щодо усунення порушень та попередження їх у майбутньому. З урахуванням змін, зумовлених воєнними викликами, структура завдань служби адаптована до потреб оперативного реагування на ризики, пов'язані з використанням бюджетних коштів. На рис. 1 представлено узагальнене відображення основних завдань Державної аудиторської служби України.

Фінансова система України в умовах воєнного стану зазнає суттєвих навантажень, що зумовлює зростання ризиків виникнення фінансових правопорушень, неефективного управління бюджетними ресурсами та порушень фінансово-бюджетної дисципліни. Водночас актуалізується потреба в посиленні інституційного контролю за використанням публічних фінансів. У цьому контексті особливу роль відіграють органи державного фінансового контролю, зокрема Державна аудиторська служба України, яка здійснює значний обсяг контрольних-аналітичних заходів, спрямованих на запобігання фінансовим зловживанням, підвищення прозорості та ефективності управління бюджетними коштами.

Рис. 1. Основні завдання Державної аудиторської служби України

Джерело: побудовано автором

На основі проведених досліджень можна виокремити основні завдання Державної аудиторської служби України в умовах воєнного стану (рис. 2), які відображають актуальні виклики та цілі цього періоду:

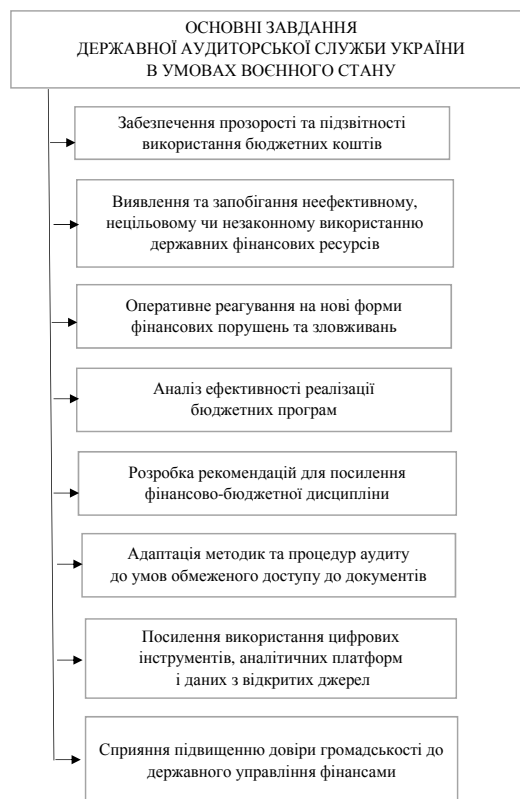

Рис. 2. Основні завдання Державної аудиторської служби України в умовах воєнного стану

Джерело: побудовано автором

1. Забезпечення прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів, спрямованих на потреби оборони, гуманітарну допомогу, відновлення інфраструктури та соціальну підтримку.

2. Виявлення та запобігання неефективному, нецільовому чи незаконному використанню державних фінансових ресурсів в умовах підвищених ризиків, пов'язаних зі спрощеними процедурами закупівель.

3. Оперативне реагування на нові форми фінансових порушень та зловживань, що виникають через зміну форматів управління публічними фінансами під час війни.

4. Аналіз ефективності реалізації бюджетних програм, зокрема у сферах оборони, охорони здоров'я, соціального захисту та критичної інфраструктури.

5. Розробка рекомендацій для посилення фінансово-бюджетної дисципліни, враховуючи нові ризики та виклики, які не були характерні для мирного часу.

6. Адаптація методик та процедур аудиту до умов обмеженого доступу до документів, ризику знищення первинної документації або неможливості виїзду на об'єкти.

7. Посилення використання цифрових інструментів, аналітичних платформ і даних з відкритих джерел для дистанційного контролю та моніторингу закупівель.

8. Сприяння підвищенню довіри громадськості до державного управління фінансами через публічне оприлюднення результатів аудитів та відкритість до співпраці з громадськими організаціями.

Дослідження показують, що в період з 2021 по 2023 рік органи Державної аудиторської служби України здійснили значний обсяг робіт, що включає аналіз результатів проведених ревізій, перевірок закупівель, моніторингів та державних фінансових аудитів, а також виявлених порушень. За цей період було здійснено 2159 ревізій та 1510 перевірок закупівель, у ході яких перевірено понад 2,5 мільйона підприємств, установ і організацій. Виявлені фінансові порушення, що призвели до втрат матеріальних та фінансових ресурсів, загалом становили близько 325,5 млрд грн. У рамках державного фінансового контролю на 2720 об'єктах виявлено незаконні, нецільові витрати та нестачу ресурсів на суму понад 124,7 млрд грн, з яких майже 13,9 млрд грн стосувалися операцій з бюджетними коштами. Для підвищення ефективності державного фінансового контролю було надано низку рекомендацій, що передбачають посилення законодавчого регулювання, запровадження антикорупційних заходів, оптимізацію контрольних процедур та розширення громадського контролю [5]. Контрольні заходи, здійснені Державною аудиторською службою України упродовж 2018-2023 років представлено на рисунку 3.

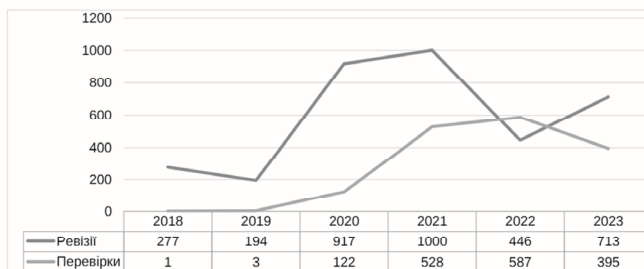

Рис. 3. Заходи контролю, які були проведені Державною аудиторською службою України станом на 2018-2023 рр. [5]

Як видно з рисунку 3, заходи контролю проведені Державною аудиторською службою України є досить ефективними, що підтверджує значна кількість проведених

перевірок та ревізій. Це свідчить про цільову спрямованість проведених контрольних заходів та їх результативність.

Звернемо увагу, що Державна аудиторська служба України та її територіальні органи в умовах правового режиму воєнного стану, а також протягом одного місяця після його припинення або скасування, здійснюють контрольну діяльність з урахуванням низки специфічних аспектів. Зокрема, методологія державного фінансового контролю зазнала адаптації до обставин воєнного часу; тривалість проведення контрольних заходів (інспектування, державний аудит, перевірки закупівель) підлягає коригуванню – з виключенням періодів, упродовж яких реалізація таких заходів була об'єктивно неможливою у зв'язку з дією воєнного стану. Крім того, у процесі здійснення контрольних процедур допускається використання як паперових, так і електронних форматів документування, проведення зустрічних звірок, збору та оформлення інформації [6].

Наразі, попри всі зусилля, в Україні продовжує діяти воєнний стан, а це, своєю чергою, впливає і на процес роботи Державної аудиторської служби України.

Так, зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 561 «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану» [6], Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [8], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9], Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [10], для забезпечення належного використання державних ресурсів урядом ухвалили відповідні заходи у цей період.

Незважаючи на воєнний стан, діяльність Державної аудиторської служби України у 2024 році стала прикладом підвищення ефективності інституційного контролю через модернізацію інструментів та посилення професійного потенціалу.

Так, зокрема, у 2024 році Державна аудиторська служба України продемонструвала суттєве зростання результативності своєї діяльності, що зафіксовано у Публічному звіті про результати роботи служби та її міжрегіональних територіальних органів [11]. Попри скорочення чисельності працівників майже на 19%, обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів становив 3,6 трлн грн, що майже вдвічі перевищує відповідний показник 2023 року та на 4% перевищує касові видатки загального фонду Державного бюджету України за 2024 рік².

Контролем були охоплені практично всі ключові галузі суспільного життя: оборона, енергетика, промисловість, транспорт, агропромисловий комплекс, будівництво, інфраструктура, освіта і наука, охорона здоров'я, соціальний захист населення та місцеві бюджети.

Упродовж 2024 року проведено близько 12 тисяч заходів державного фінансового контролю, у тому числі 749 ревізій, 400 перевірок закупівель, 213 державних фінансових аудитів та понад 10 тисяч моніторингів закупівель. За результатами контрольних заходів виявлено втрати фінансових ресурсів на суму понад 41 млрд грн, включно з недоотриманими доходами, незаконними та нецільовими витратами і нестачами. Комплексними заходами забезпечено відшкодування та поновлення втрат на суму 6,2 млрд грн.

Окрему увагу приділено контролю за використанням коштів місцевих бюджетів. Завершено 64 державних фінансових аудити виконання бюджетів територіальних громад

² Про це заявила Голова Державної аудиторської служби України Алла Басалаєва під час презентації Публічного звіту про результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за 2024 рік.

та проведено 15 ревізій місцевих бюджетів, загальний обсяг досліджених ресурсів склав понад 209 млрд грн. Порушення і недоліки зафіксовані на суму майже 14 млрд грн, з яких понад 1,2 млрд грн – це прямі збитки. Найбільші обсяги виявлених збитків 2024 року зафіксовано в обласних центрах, а саме: в Одесі – майже 969 млрд грн, у Львові – 848 млн грн, у Тернополі – 147,7 млн грн [11].

У 2025 році місцеві бюджети залишаються під посиленою увагою аудиторів, оскільки контроль за використанням ресурсів, спрямованих на відновлення регіонів і покращення умов життя громад, є запорукою ефективного функціонування територіальних громад.

Слід зауважити, що важливою складовою діяльності Державної аудиторської служби України є взаємодія з правоохоронними органами. Впродовж 2024 року правоохоронним структурам було передано 1124 матеріали контрольних заходів, у 1042 випадках їх проінформовано про результати перевірок. За цими матеріалами розпочато 425 досудових розслідувань і 43 розслідування за результатами інформування. До кримінальних проваджень долучено 371 матеріал контрольних заходів та 95 інформацій. В результаті переданих матеріалів вручено 168 письмових повідомлень про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень і ще 5 повідомлень за результатами інформаційних повідомлень.

У 2025 році Державна аудиторська служба України продовжує системну роботу, спрямовану на забезпечення невідворотності відповідальності за зловживання у сфері використання державних фінансів, зміцнюючи тим самим засади фінансової безпеки та економічної стабільності держави.

Варто відзначити, що ефективний державний аудит передбачає не лише перевірку звітної документації, а й оцінку доцільності витрат, їх економічної обґрунтованості та відповідності стратегічним пріоритетам держави. Одним із важливих аспектів є посилення ролі цифровізації у сфері аудиту, що дозволяє здійснювати оперативний контроль у реальному часі.

Досвід України в умовах війни свідчить про необхідність посилення взаємодії між органами державного фінансового контролю, міжнародними партнерами та громадським сектором. Запровадження системи прозорості звітності, відкритих даних та громадського контролю сприяє зниженню рівня корупції та підвищенню ефективності бюджетних витрат.

Крім того, державний аудит відіграє важливу роль у контролі за ефективністю використання міжнародної допомоги. Україна отримує значну фінансову підтримку від міжнародних партнерів, і прозорість у використанні цих коштів є ключовою умовою їх подальшого залучення. Система державного аудиту дозволяє оцінювати відповідність використання фінансів міжнародним стандартам і вимогам донорів.

Важливою складовою є впровадження сучасних цифрових технологій у процес аудиту. Використання автоматизованих систем аналізу даних та відкритих електронних реєстрів сприяє підвищенню рівня прозорості державних фінансів і зменшенню можливостей для зловживань.

Сьогодні, коли ресурси держави надзвичайно обмежені, а потреба в їх ефективному та цільовому використанні зростає, особливого значення набуває посилення інституційної спроможності державного фінансового контролю. З огляду на аналіз практики роботи Державної аудиторської служби України та виклики, пов'язані з воєнним станом, можна виокремити такі ключові напрями посилення ефективності державного фінансового контролю в умовах війни:

1. Цифровізація контрольних процедур, що передбачає впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем, автоматизованих платформ моніторингу бюджетних витрат, які дозволяють у режимі реального часу виявляти фінансові порушення, нецільові витрати та ознаки корупції.

2. Застосування ризик-орієнтованого підходу до контролю, який можна реалізувати через концентрацію контрольних заходів на об'єктах з підвищеним ризиком неефективного або нецільового використання ресурсів, що дозволяє оптимізувати витрати на аудит та підвищити його результативність.

3. Підвищення професійного рівня фахівців, а саме посилення кадрового потенціалу контролюючих органів шляхом навчання, підвищення кваліфікації аудиторів, залучення фахівців з IT, аналітики, кібербезпеки, що особливо актуально для умов гібридної війни та цифрового фінансового середовища.

4. Удосконалення нормативно-правової бази до викликів воєнного стану, зокрема уточнення повноважень контролюючих органів, спрощення доступу до інформації, запровадження гнучких форм контролю.

5. Посилення міжвідомчої взаємодії – налагодження тісної співпраці між органами фінансового контролю, правоохоронними структурами та антикорупційними інституціями для оперативного реагування на виявлені фінансові порушення.

6. Залучення громадськості та підвищення прозорості – розвиток механізмів громадського аудиту, створення публічних платформ для оприлюднення результатів контрольних заходів і можливості звернення громадян щодо порушень.

7. Інтеграція міжнародного досвіду – використання кращих практик державного аудиту країн ЄС, активна співпраця з міжнародними партнерами, технічна та консультативна підтримка з боку іноземних донорів.

Реалізація зазначених напрямів дозволить не лише посилити контроль за використанням бюджетних коштів у воєнний час, а й створити основу для відновлення економіки та ефективного функціонування системи публічних фінансів у післявоєнний період.

Висновки. У контексті збройної агресії та зростаючих викликів для національної фінансової безпеки державний аудит набуває особливої ваги як інструмент забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного використання бюджетних ресурсів. Його трансформація відповідно до умов воєнного стану, впровадження сучасних методів аналізу, цифрових технологій, а також посилення інституційного та громадського контролю є ключовими чинниками підвищення довіри до органів державної влади та стабілізації фінансової системи.

Результати аналізу діяльності Державної аудиторської служби України упродовж останніх років засвідчили її спроможність адаптуватися до кризових обставин шляхом застосування ризик-орієнтованих підходів, дистанційного аудиту, інтеграції цифрових інструментів та посилення координації з іншими органами державного фінансового контролю. Виявлення значних обсягів фінансових порушень актуалізує необхідність подальшого зміцнення інституційної спроможності органів державного фінансового контролю, удосконалення нормативно-правової бази, розвитку антикорупційних механізмів та розширення можливостей для залучення громадськості до процесів аудиту.

Підвищення ефективності державного аудиту в умовах війни передбачає також інвестування в професійну підготовку аудиторів, зміцнення їх аналітичного потенціалу, оперативне реагування на нові виклики та забезпечення публічності результатів контрольних заходів. Важливим чинником легітимності державного управління виступає

також інтеграція результатів аудиторських перевірок у процес ухвалення стратегічних рішень.

Отже, в умовах воєнного часу державний аудит виконує не лише контрольну, а й стратегічну функцію, сприяючи зміцненню фінансової дисципліни, мінімізації втрат публічних ресурсів та формуванню ефективної системи управління державними фінансами, зорієнтованої на цілі національної безпеки та післявоєнного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Кармазіна М.В. Адаптивні процеси використання процедури зовнішнього підтвердження у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення при аудиті фінансової звітності. *Інвестиції: практика та досвід*. № 16/2024. С. 24-30.
2. Онешко С.В., Дроздова, О.Г., Іванова Н.А. Щодо зростання інформаційного потенціалу цифрового економічного простору: модернізація бухгалтерського обліку та аудиту в Україні. *Академічні візії*. 2023. № 21. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/446> (дата звернення: 20.03.2025)
3. Гарбінська-Руденко А.В., Покутній О.О., Шимко В.Р. Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 413-415. URL: <http://journal-app.uzh-nu.edu.ua/article/view/303555> (дата звернення: 20.03.2025).
4. Борис С.А. Аудит ефективності використання бюджетних коштів правоохоронними органами: проблеми правового регулювання. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку*. 2024. С. 141-144. URL: https://www.researchgate.net/publication/390260421_Audit_efektivnosti_vikoristanna_budzetnih_kostiv_pravoohoronnimi_organami_problemi_pravovogo_reguluvanna7.
5. Скрипник Г.О., Черненко В.В. Державний фінансовий контроль України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 70. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5397/5339>
6. Деякі питання здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.25.2025).
7. Виговська Н.Г., Литвинчук І.В., Шинаков А.В. Державний фінансовий аудит: сутність, наукові підходи до визначення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 1 (111). С. 109-117. URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/326136>
8. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 03.25.2025)
9. Гуренко Т.О. Сучасний стан та напрями удосконалення організації державного фінансового контролю. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 55. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2941/2861>
10. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 13. ст. 110, (із змінами і доповненнями), поточна редакція від 15.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
11. Державна аудиторська служба України. URL: <https://dasu.gov.ua/>

References:

1. Karmazina M.V. (2024) Adaptivni protsesy vykorystannia protsedury zovnishnoho pidtverdzhennia u vidpovid na otsineni ryzyky suttiievoho vykryvlennia pry audyti

- finansovoi zvitnosti [Adaptive processes in the use of external confirmation procedures in response to assessed risks of material misstatement in financial statement audits]. *Economic Science. Investments: Practice and Experience*, no. 16, pp. 24-30.
2. Oneshko, S.V., Drozdova, O.G. & Ivanova, N.A. (2023) Shchodo zrostannia informatsiinoho potentsialu tsyfrovoho ekonomichnoho prostoru: modernizatsiia bukhhalterskoho obliku ta audytu v Ukraini [On the growth of the informational potential of the digital economic space: modernization of accounting and auditing in Ukraine]. *Academic Visions*, no. 21. Available at: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/446> (accessed March 20, 2025)
 3. Harbinska-Rudenko, A.V., Pokutniy, O.O. & Shymko, V.R. (2024) Koruptsiini ryzyky pid chas provedennia publichnykh zakupivel v umovakh voiennoho stanu [Corruption risks during public procurement in wartime]. *Electronic Scientific Publication «Analytical-Comparative Jurisprudence»*, no. 2, pp. 413-415. Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303555> (accessed March 20, 2025)
 4. Borys, S.A. (2024) Audyt efektyvnosti vykorystannia biudzhetykh koshtiv pravookhoronnymy orhanamy: problemy pravovoho rehuliuвання [Audit of the effectiveness of budget funds use by law enforcement agencies: issues of legal regulation]. *Legal Doctrine, Lawmaking and Law Enforcement: Problems of Connection and Ways of Development*, Kharkiv, pp. 141-144. Available at: https://www.researchgate.net/publication/390260421_Audit_efektivnosti_vikoristanna_budzetnih_koshtiv_pравоохоронними_органамі_проблеми_правового_регулювання7
 5. Skripnyk, H.O. & Chernenko, V.V. (2024) Derzhavnyi finansovyi kontrol Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [State financial control of Ukraine under martial law]. *Economy and Society*, Issue 70, Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5397/5339>
 6. Deiaki pytannia zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v umovakh voiennoho stanu [Some Issues of State Financial Control under Martial Law]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. May 7, 2022, no. 561. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-%D0%BF#Text> (accessed March 25, 2025)
 7. Vygovska, N.H., Lytvynchuk, I.V. & Shynakov, A.V. (2025) Derzhavnyi finansovyi audyt: sutnist, naukovi pidkhody do vyznachennia [State financial audit: essence and scientific approaches to its definition]. *Economics, Management and Administration*, no. 1 (111), pp. 109-117. Available at: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/326136>
 8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] dated February 24, 2022, «On the Introduction of Martial Law in Ukraine», no. 64/2022. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (accessed March 25, 2025)
 9. Gurenko, T.O. (2023) Suchasnyi stan ta napriamy udoskonalennia orhanizatsii derzhavnoho finansovoho kontroliu [Current state and directions for improving the organization of state financial control]. *Economy and Society*, Issue 55. Available at: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/2941/2861>
 10. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini. Zakon Ukrainy [On the Basic Principles of State Financial Control in Ukraine] Law of Ukraine. Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1993, no. 13, p. 110, with amendments and supplements), current version as of November 15, 2024. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
 11. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy [State Audit Service of Ukraine]. Available at: <https://dasu.gov.ua/>

УДК: 336.1; 336.5

Петро Гринчишин

заслужений економіст України, начальник

Головного управління

Державної казначейської служби України

у Тернопільській області,

м. Тернопіль, Україна,

hps14@ua.fm

ORCID ID: 0009-0002-8502-7319

КАЗНАЧЕЙСТВО ЯК КЛЮЧОВА КОМПОНЕНТА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ ФІНАНСОВОЮ ДОПОМОГОЮ

Petro Grynychyshyn

Emeritus Economist of Ukraine,

head of the Main department

of the State Treasury Service of Ukraine

in the Ternopil region,

Ternopil, Ukraine,

TREASURY AS A KEY COMPONENT OF THE INTERNATIONAL FINANCIAL AID MANAGEMENT SYSTEM

Анотація. В умовах війни зростає необхідність у пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів держави, ключову роль серед яких продовжує відігравати міжнародна фінансова допомога. У дослідженні проаналізовано основні джерела фінансової допомоги Україні від іноземних держав та визначено роль Казначейства у процесі отримання, розподілу та використання коштів міжнародної фінансової допомоги.

Ключові слова: фінансова допомога, програма фінансової підтримки від ЄС Ukraine Facility, управління міжнародною фінансовою допомогою, Казначейство.

Abstract. In the conditions of war, there is a growing need to search for additional sources of financial resources of the state, among which international financial assistance will continue to play a key role. The study analyzes the main sources of financial assistance to Ukraine from foreign states and determines the role of the Treasury in the process of receiving, distributing and using international financial assistance.

Keywords: financial assistance, EU financial support program Ukraine Facility, management of international financial assistance, Treasury.

Постановка проблеми. В умовах війни, яка триває в Україні четвертий рік поспіль, можливість українських військових протистояти ворогу на фронті є реальною завдяки підтримці та фінансовій допомозі дружніх країн. Фінансова

підтримка, яку Україна отримує від міжнародних партнерів, також спрямовується на фінансування важливих бюджетних видатків та підтримує економіку країни.

Процес отримання, розподілу та використання коштів міжнародної фінансової допомоги є складним, але водночас має бути прозорим та зрозумілим як для населення України, для захисту інтересів якого використовуються ці кошти, так і для країн-донорів, які їх надали. Отримання та використання коштів міжнародної фінансової допомоги здійснюється через рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби Україні (далі – Казначейства).

Метою дослідження є аналіз основних джерел фінансової допомоги Україні від іноземних держав та визначення ролі Казначейства у процесі отримання, розподілу та використання коштів міжнародної фінансової допомоги.

Виклад основного матеріалу. За даними Міністерства фінансів України за період з 24 лютого 2022 року по 25 квітня 2025 року розмір фінансової допомоги від міжнародних партнерів склав близько 132,1 млрд дол. США [1–4], в тому числі:

2022 рік – 31,2 млрд дол. США;

2023 рік – 42,5 млрд дол. США;

2024 рік – 41,6 млрд дол. США;

2025 рік – 16,8 млрд дол. США.

Суттєву частину допомоги Україна отримує від країн Європейського Союзу (далі – ЄС). Також у 2024 році [4] Україна почала отримувати фінансування за механізмом Extraordinary Revenue Acceleration Loans for Ukraine (далі – ERA Loans), яких передбачає повернення коштів за рахунок доходів від заморожених російських активів.

Перелік основних фінансових партнерів та розмірів їх фінансової допомоги наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні фінансові партнери України, від яких отримано допомогу за період з 24 лютого 2022 року по 25 квітня 2025 року

Донор коштів	млрд дол. США
ЄС	48,6
Сполучені Штати Америки	31,3
Міжнародний валютний фонд	12,8
ERA Loans	12,6
Японія	8,5
Канада	5,4
Світовий банк	5,3
Великобританія	3,1
Країни ЄС	3,1
Інші країни, що не входять до ЄС	0,7
Європейський Інвестиційний банк	0,7
Банк розвитку Ради Європи	0,01
Разом:	132,1

Джерело: складено автором на основі даних [1–4].

Як видно з таблиці, найбільшу суму коштів фінансової допомоги отримано від ЄС – 48,6 млрд дол США, що становить 36,8% від загальної суми за проаналізований період.

Суттєвою також є підтримка, яка надходить у натуральній формі на бюджетні рахунки органів Казначейства від нерезидентів України розпорядниками коштів державного та місцевих бюджетів. За даними органів Казначейства Тернопільської області можна проаналізувати джерела таких надходжень та їх обсяги у розрізі бюджетів (табл. 2).

Таблиця 2

**Обсяги надходжень, отриманих у натуральній формі
від нерезидентів розпорядниками коштів державного та місцевих
бюджетів Тернопільської області за 2024 рік та 1 квартал 2025 року**

№ з/п	Назва країни-донора	Державний бюджет		Місцеві бюджети	
		2024 рік	1 квартал 2025 рік	2024 рік	1 квартал 2025 рік
1	Австралія	0,0	10 114,9		
2	Королівство Бельгія			1,2	710,2
3	Республіка Естонія	90,0		427,0	80,2
4	Республіка Фінляндія			3 226,5	0,0
5	Французька Республіка	192,5	389 192,8	826,8	0,0
6	Італійська Республіка			46,2	0,0
7	Японія			0,0	5 369,8
8	Латвійська Республіка	502,8	0,0	5,0	0,0
9	Королівство Іспанія			430,7	0,0
10	Королівство Швеція			3 868,0	0,0
11	Великобританія та Північна Ірландія	967,6	0,0	216,1	0,0
12	Грецька Республіка	1 277,7	0,0		
13	Литовська Республіка	1 628,9	84,7	452,0	3,1
14	Королівство Норвегія	1 666,5	0,0	4 050,9	230,5
15	Федеративна Республіка Німеччина	1 696,8	1 415,1	9 046,1	6 883,8
16	Швейцарська Конфедерація	2 159,3	5 846,9	7 711,4	2 373,5
17	Королівство Нідерландів	2 801,4	62 767,3	66,9	0,0
18	Республіка Болгарія	18 265,0	350 825,0		
19	Республіка Польща	22 804,0	42 995,1	3 923,0	1 038,3
20	Канада	36 665,5	0,0	0,0	74,4
21	Румунія	182 105,5	28 564,5		
22	Чеська Республіка	1 314 819,8	1 994 374,4	1 558,7	369,9
23	Сполучені Штати Америки	2 543 172,8	3 154 711,3	16 010,3	627,9
24	Не вказується ¹	10 725 773,5			
Разом		14 856 589,9	6 040 891,9	51 866,6	17 761,4

Джерело: складено автором на основі даних [5].

Примітка¹: – з причин безпеки донор коштів не вказує свою назву

За звітними даними органів Казначейства Тернопільської області протягом 2024 року – 1 кварталу 2025 року отримано такої допомоги:

на рахунки установ державного бюджету надійшло 20,9 млрд грн (в т.ч. 4,4 млрд грн. – від країни ЄС);

на рахунки до місцевих бюджетів надійшло 0,7 млрд грн. (в т.ч. 0,3 млрд грн. – від країни ЄС) [5].

Одним із видів фінансової підтримки з боку ЄС стала програма Ukraine Facility, яка розрахована на період 2024-2027 роки та передбачає спрямування 50 млрд євро на три ініціативи, а саме [6]:

- 1) пряма підтримка державного бюджету – 38,27 млрд євро;
- 2) інвестиційний фонд – 6,97 млрд євро;
- 3) технічна та адміністративна підтримка – 4,76 млрд євро.

Всі заходи, які має виконати Україна, відображені у Плані України, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. [7].

Державна казначейська служба України виконує важливу роль у реалізації Плану для Ukraine Facility.

Так, принципи фінансової співпраці між ЄС та Україною визначено Рамковою угодою між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility (далі – Рамкова угода), ратифікованою Законом України «Про ратифікацію Рамкової угоди між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility» від 06.06.2024 року № 3786-IX [8]. Відповідно до статті 13 Рамкової угоди виплати коштів у рамках реалізації Ukraine Facility повинні виплачуватись на рахунок Казначейства у євро в Національному банку України [8].

В рамках реалізації Плану України у 2024 році було залучено 16,2 млрд євро до державного бюджету України. У 2025 році заплановано залучити до Державного бюджету України 12,5 млрд євро. Серед пріоритетних напрямків: реформа державного управління, посилення антикорупційних механізмів, розвиток економіки та залучення інвестицій, реформа освіти та соціальної політики, цифровізація державних послуг [6]. Крім цього, протягом 2025 року планується отримати 18,1 млрд євро у вигляді доходів від заморожених активів рф (за програмою ERA Loans) [9].

1 квітня 2025 року у межах програми Ukraine Facility Україна вже отримала від ЄС виплати у розмірі 3,5 млрд євро, з яких: 3,1 млрд євро – пільгові кредити та 400 млн євро – грантові кошти. Виділені кошти будуть спрямовані на покриття державних видатків [10].

Фінансування за програмою Ukraine Facility може розподілятися з державного бюджету на рахунки місцевих бюджетів у вигляді субвенцій. Наприклад, виділення деяких видів субвенцій з державного бюджету місцевим у 2025 році для сфери освіти стало можливими завдяки фінансовій співпраці між ЄС та Україною в рамках реалізації інструменту Ukraine Facility.

Обсяги фінансування на 2025 рік за окремими субвенціями на реалізацію публічного інвестиційного проекту в цілому по Україні та Тернопільській області наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

**Обсяг затверджених розписом видатків державного
бюджету субвенцій на реалізацію публічного інвестиційного проекту**

Найменування субвенції	Загальна сума по Україні, млн грн	Сума на Тернопільську область, млн грн	Частка Тернопільської області у загальній сумі, %
Забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	2 000,0	82,1	4,1
Облаштування безпечних умов у закладах, що надають загальну середню освіту (протипожежний захист)	500,0	20,1	4,0
Безперешкодний доступ до якісної освіти – шкільні автобуси	1 600,0	68,9	4,3

Джерело: складено автором на основі даних [5].

Як видно з таблиці, по усіх зазначених видах субвенції для Тернопільської області затверджено обсяг, що становить приблизно 4% від загальної суми. Проте, станом на 01.05.2025 фінансування не надходило.

Органи Казначейства здійснюють також контроль у процесі використання коштів, отриманих від міжнародних фінансових партнерів. Так, статтею 112 Бюджетного кодексу України [11] визначено для органів Казначейства контрольні повноваження за дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів бюджетного законодавства, а саме:

- 1) контроль за відповідністю взятих бюджетних зобов'язань до відповідних бюджетних асигнувань та паспорту бюджетної програми;
- 2) контроль за відповідністю платежів до взятих бюджетних зобов'язань та відповідних бюджетних асигнувань.

Отже, при здійсненні видатків з бюджетних рахунків органи Казначейства здійснюють поточний контроль за законністю таких операцій.

Крім того, на органи Казначейства також покладені функції контролю у сфері публічних закупівель. Так, статтею 7 Закону України «Про публічні закупівлі» визначено, що органи Казначейства перед тим як здійснити оплату платежів за договором про закупівлю повинні через електронну систему закупівель перевірити наявність річного плану про закупівлю, договору про закупівлю та звіту про результати проведення закупівлі з використанням електронної системи закупівель [12].

Висновки. Органи Казначейства виконують важливу роль у реалізації пунктів Плану України, здійснюючи контроль за дотриманням бюджетного та законодавства у сфері публічних закупівель під час отримання, розподілу та використання коштів міжнародної фінансової допомоги. Для забезпечення прозорості та законності використання коштів від міжнародних партнерів органи Казначейства мають на високому рівні виконувати свої функції, що дозволить підвищити довіру міжнародних партнерів та сприятиме залученню нових фінансових ресурсів для повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Інформація про джерела фінансування державного бюджету України з початку повномасштабного вторгнення. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435
2. Джерела фінансування державного бюджету в період війни у 2022 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_30_12_22_.pdf
3. У 2023 році Мінфін України залучив 42,6 млрд доларів США пільгового та грантового фінансування від міжнародних партнерів. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370
4. Джерела фінансування державного бюджету в період війни у 2024 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_v31122024.pdf
5. Звітні дані органів Казначейства Тернопільської області за 2024-2025 роки.
6. У Комітеті з питань економічного розвитку відбулися слухання про виконання Плану України для Ukraine Facility. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/259326.html
7. Про схвалення Плану України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-planu-t180324>
8. Рамкова угода між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Рамкової угоди між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом Ukraine Facility» від 06.06.2024 року № 3786-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24#Text
9. У 2025 році Україна розраховує залучити €30,6 млрд бюджетної підтримки від ЄС. Сергій Марченко виступив на засіданні Ради ЄС ECOFIN у Брюсселі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/u-2025-roci-ukrayina-rozrahovuye-zaluchiti-306-mlrd-byudzhetnoyi-pidtrimki-vid-yes-sergij-marchenko-vistupiv-na-zasidanni-radi-yes-ecofin-u-bryusseli>
10. Україна отримала 3,5 млрд євро від ЄС у межах програми Ukraine Facility. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-otrymala-35-mlrd-ievro-vid-ies-u-mezhakh-prohramy-ukraine-facility>
11. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20250305#Text>
12. Про публічні закупівлі : Закон України 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n1483>

References:

1. Informatsiia pro dzhherela finansuvannia derzhavnoho biudzhetu Ukrainy z pochatku povnomasshtabnoho vtorhnnennia (2024) [Information on sources of financing for the state budget of Ukraine since the beginning of the full-scale invasion] Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435.
2. Dzherela finansuvannia derzhavnoho biudzhetu v period viiny u 2022 rotsi (2023) [Sources of financing the state budget during the war in 2022]. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_30_12_22_.pdf.

3. In 2023, the Ministry of Finance of Ukraine attracted \$42.6 billion in concessional and grant financing from international partners (2024) [U 2023 rotsi Minfin Ukrainy zaluchyv 42,6 mlrd dolariv SSHa pilhovoho ta hrantovoho finansuvannia vid mizhnarodnykh partneriv]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370.
4. Sources of financing the state budget during the war in 2024 (2025) [Dzherela finansuvannia derzhavnogo biudzhetu v period viiny u 2024 rotsi]. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_v31122024.pdf.
5. Reporting data of the Treasury bodies of Ternopil region for 2024-2025 (2025) [Zvitni dani orhaniv Kaznacheistva Ternopilskoi oblasti za 2024-2025 roky].
6. The Committee on Economic Development held hearings on the implementation of Ukraine's Plan for the Ukraine Facility (2024) [U Komiteti z pytan ekonomichnogo rozvytku vidbulysia slukhannia pro vykonannia Planu Ukrainy dlia Ukraine Facility]. Available at: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/259326.html.
7. On the approval of the Plan of Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2024) [Pro skhvalennia Planu Ukrainy : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy] vid bereznia 2024 r. № 244-r. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhva-lennia-planu-t180324>.
8. Framework Agreement between Ukraine and the European Union on special mechanisms for implementing Union financing for Ukraine under the Ukraine Facility, ratified by the Law of Ukraine "On Ratification of the Framework Agreement between Ukraine and the European Union on special mechanisms for implementing Union financing for Ukraine under the Ukraine Facility" (2024) Ramkova uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom shchodo spetsialnykh mekhanizmiv realizatsii finansuvannia Soiuzu dlia Ukrainy zghidno z instrumentom Ukraine Facility, ratyfikovana Zakonom Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Ramkovoï uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom shchodo spetsialnykh mekhanizmiv realizatsii finansuvannia Soiuzu dlia Ukrainy zghidno z instrumentom Ukraine Facility» vid 06.06.2024 roku № 3786-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24#Text.
9. In 2025, Ukraine expects to attract €30.6 billion in budget support from the EU. Serhiy Marchenko spoke at the meeting of the EU ECOFIN Council in Brussels (2025) [U 2025 rotsi Ukraina rozrakhovuie zaluchyty €30,6 mlrd biudzhetnoi pidtrymky vid YeS. Serhii Marchenko vystupyv na zasidanni Rady YeS ECOFIN u Briusseli]. Available at: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/u-2025-roci-ukrayina-rozrahovuye-zaluchiti-306-mlrd-byudzhetnoyi-pidtrimki-vid-yes-sergij-marchenko-vistupiv-na-zasidanni-radi-yes-ecofin-u-bryusseli>.
10. Ukraine received 3.5 billion euros from the EU under the Ukraine Facility program (2024) [Ukraina otrymala 3,5 mlrd yevro vid YeS u mezhakh prohramy Ukraine Facility]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-otrymala-35-mlrd-ievro-vid-ies-u-mezhakh-prohramy-ukraine-facility>.
11. Budget Code of Ukraine (2010) [Biudzhetni kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy] vid 08.07.2010 r. № 2456-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20250305#Text>.
12. About public procurement (2015) [Pro publichni zakupivli : Zakon Ukrainy] 25.12.2015 r. № 922-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n1483>

УДК: 336.5

Ольга Кириленко

доктор економічних наук, професор
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
kyrylenko.olga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Богдан Малиняк

доктор економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
b.malyniak@wuniv.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Olga Kyrylenko

Dr. Sc. (Economics), Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Bohdan Malyniak

Dr. Sc. (Economics), Assoc. Prof.
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

WAYS TO IMPROVE FINANCIAL PROVISION OF HEALTH CARE IN UKRAINE UNDER MARTIAL ARTS

Анотація. В умовах воєнного стану в Україні перед охороною здоров'я поставили нові і складні завдання, успішне вирішення яких безпосередньо залежить від стану фінансового забезпечення галузі, використання сучасних інструментів управління на основі принципу публічності, ефективної логістики, кадрового забезпечення, цифровізації медичної сфери. Розглянуто динаміку бюджетного фінансування охорони здоров'я, наголошено на необхідності використання коштів за актуальними для сучасних умов напрямками. Відзначено проблеми фінансового забезпечення медичних закладів в територіальних громадах та акцентовано на необхідності складання та реалізації довгострокових стратегій розвитку медичної сфери в громаді, синергії джерел фінансування, постійного моніторингу цільового і раціонального використання ресурсів медичних закладів. Узагальнено стратегічні орієнтири функціонування системи охорони здоров'я України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: охорона здоров'я, фінансове забезпечення, воєнний стан.

Abstract. *Under martial law in Ukraine, healthcare has faced new and complex challenges, the successful resolution of which directly depends on the state of financial support, the use of modern management tools, effective logistics, improved staffing, continued digitalization of the medical sector, and the application of the principle of transparency in the activities of the sector's management bodies and individual medical institutions. These issues have been given attention in the latest strategic documents on the development of healthcare in Ukraine and, in particular, its financial support. The dynamics of budgetary financing of healthcare in the context of the reform of the sector have been considered. The need to use funds in areas relevant to modern conditions - the purchase of medicines, auxiliary materials, medical transport, autonomous power supplies, etc. is emphasized. It is necessary to create a network of medical rehabilitation institutions for those who have been wounded and suffered as a result of military actions. The problems of financial support for medical institutions in territorial communities are noted and the need to draw up and implement long-term strategies for the development of the medical sector in the community, synergy of financing through the attraction of alternative sources, private sector funds, international grant support, as well as constant monitoring, in particular by civil institutions, of the targeted and rational use of available resources of medical institutions is emphasized. The strategic guidelines for the functioning of the Ukrainian healthcare system under martial law are summarized, which include: expanding the revenue base of financing through medical insurance, fundraising and, in particular, pooling of funds, rational use of available financial resources in accordance with the needs of martial law, management of the industry and individual medical institutions using the latest methods and tools, transparency of activities, effective logistics, development of digitalization of the medical industry, continuous training of medical personnel and retraining.*

Keywords: *healthcare, financial security, martial law.*

Фінансове забезпечення охорони здоров'я відіграє вирішальну роль у досягненні Цілей сталого розвитку, визначених ООН. Достатність та диверсифікація джерел фінансових ресурсів галузі визначає значною мірою її поточний стан та перспективи подальшого розвитку, отже, можливість надавати необхідні населенню медичні послуги. Система джерел фінансового забезпечення охорони здоров'я в даний час в Україні охоплює:

— кошти державного бюджету, які акумулюються у створеній в процесі реформування галузі Національній службі здоров'я України, що «реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення» [1];

— кошти місцевих бюджетів;

— ресурси приватного сектору;

— кошти громадян (плата за надані медичні послуги);

— добровільні внески і пожертвування від юридичних та фізичних осіб, в т.ч. із закордону або від міжнародних організацій);

— інші, не заборонені законодавством джерела коштів.

В даний час найбільша частина коштів на фінансування галузі охорони здоров'я спрямовується з Державного бюджету України. Причому протягом періоду реформування системи фінансового забезпечення галузі відбулася різка зміна пропорцій у фінансуванні і зменшення ролі місцевих бюджетів з 80,5% усіх бюджетних коштів,

які спрямовувалися на охорону здоров'я у 2018 р. – до 15,6% у 2024 р. і, відповідно, частка державного бюджету різко зросла за цей же період з 19,5% до 84,4% (див. табл. 1). За досліджуваний період спостерігається негативна тенденція зменшення питомої ваги видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у сукупних видатках зведеного бюджету (з 9,3% до 4,8%) при зростанні абсолютних розмірів зазначених видатків більш ніж удвічі, що, очевидно, спричинено триваючим воєнним станом та необхідністю першочергового спрямування бюджетних ресурсів на оборону країни.

Таблиця 1

**Динаміка видатків на охорону здоров'я
з бюджетів України у 2018-2024 рр., млрд грн**

Показники	2018	2020	2022	2024
Видатки зведеного бюджету, всього	1250,2	1595,3	3043,5	4944,0
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я	115,8	175,8	215,3	238,7
Питома вага видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у сукупних видатках зведеного бюджету, %	9,3	11,2	7,1	4,8
Видатки державного бюджету, всього	985,8	1288,0	2705,4	4486,7
Видатки державного бюджету на охорону здоров'я	22,6	124,9	184,3	201,4
Питома вага видатків державного бюджету на охорону здоров'я у сукупних видатках державного бюджету, %	2,3	9,7	6,8	4,5
Видатки місцевих бюджетів, всього	570,6	478,1	484,3	671,8
Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я	93,2	50,9	31,0	37,2
Питома вага видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я у сукупних видатках, %	16,3	10,6	6,4	5,5
Питома вага видатків державного бюджету на охорону здоров'я у видатках зведеного бюджету на охорону здоров'я, %	19,5	71,0	85,6	84,4
Питома вага видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я у видатках зведеного бюджету на охорону здоров'я, %	80,5	29,0	14,4	15,6

Джерело: складено авторами за даними Openbudget [2].

Що стосується коштів населення в системі фінансового забезпечення медичної сфери, то, за підрахунками фахівців, вони є достатньо вагомими. Так, частка формальних та неформальних платежів населення за послуги, надані у сфері охорони здоров'я, на придбання лікарських засобів та медичних виробів, останніми роками становить близько 48% усіх поточних витрат на охорону здоров'я в Україні [3, с. 11].

Реформа системи охорони здоров'я України була спричинена незадовільним станом галузі, що гальмувало її розвиток в напрямку підвищення якісного рівня медичних послуг, які надаються населенню країни. В ухваленій Урядом України в 2016 р. Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я визначено мету – «створення та запровадження нової моделі фінансування, яка передбачає чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, кращий фінансовий захист громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я» [4].

Досягнені в процесі реформування результати дозволяють зробити висновок щодо успішності розпочатої реформи. Були запроваджені принципово нові умови надання, фінансування, обліку і контролю медичних послуг населенню. Відбувся перехід від моделі фінансування, яка діяла протягом багатьох десятиліть і виявила свою непридатність до ринкових умов господарювання – до принципово іншого підходу, який передбачає оплату «результату (тобто фактично пролікованих випадків або приписаного населення) закладам, які перетворюються на автономних постачальників цих послуг, а також аптекам як постачальникам призначених лікарями лікарських засобів. Таким чином, буде запроваджено принцип «гроші ходять за пацієнтом», а не за інфраструктурою закладів охорони здоров'я та іншими надавачами послуг» [4].

Якщо до початку реформи застосовувалися медичні субвенції, які надавалися з Державного бюджету України місцевим бюджетам, то пізніше відбувся перехід до реалізації програми медичних гарантій, до складу якої було включено визначений перелік медичних послуг, які пацієнти можуть отримати від держави. Створена Національна служба здоров'я України, що укладає договори за цією програмою із медичними закладами і їм виділяє кошти на оплату вже наданих медичних послуг. Таким чином, задовольняються конкретні потреби пацієнтів, формується механізм зацікавленості медичних закладів у покращенні своєї діяльності, залученні все більшого числа пацієнтів до обслуговування. Важливою перевагою нової системи фінансового забезпечення галузі є її соціальна справедливість, дотримання конституційних гарантій населенню України.

Слід окремо підкреслити, що реформа фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні торкнулася, головним чином, способів використання фінансових ресурсів, а не їх акумуляції. Справа в тому, що як і раніше, основним джерелом фінансового забезпечення охорони здоров'я залишається Державний бюджет України. Зміни стосувалися механізму та інструментів використання бюджетних коштів, адже відбувся перехід від постатейного фінансування галузі до оплати наданих медичних послуг. Тому актуальною залишається проблема диверсифікації фінансового забезпечення охорони здоров'я, залучення альтернативних джерел, зокрема, шляхом запровадження обов'язкового і розвиток добровільного медичного страхування.

Повномасштабна війна, яка четвертий рік триває в Україні, справила значний вплив на загальний стан здоров'я та тривалість життя населення, призвела до значних втрат всіх видів ресурсів країни, докорінно змінила напрями та умови діяльності закладів охорони здоров'я та визначила принципово нові потреби, які з'явилися у реаліях воєнного стану. Загальні збитки, завдані галузі охорони здоров'я України, за оцінкою Світового банку, Кабінету Міністрів України, Європейської комісії та Організації Об'єднаних Націй станом на 2024 рік становили близько 18 млрд дол. США [3, с. 11]. Слід зазначити, що загалом галузь охорони здоров'я України адаптувалася до умов війни і тих негативних наслідків, які вона спричинила. Проте, першочерговою залишається проблема забезпечення достатнього і стабільного фінансування медичних закладів.

Сьогодні лікувальні заклади потребують все більшого фінансування у зв'язку із необхідністю закупівлі нових видів обладнання і лікарських засобів, значним збільшенням навантаження на медичний персонал, появою великої кількості поранених осіб, які потребують лікування і тривалої реабілітації. Відбулася трансформація потреб щодо складу лікарських засобів і допоміжних матеріалів, які використовують медичні заклади

в контексті появи нових груп пацієнтів. З'явилася потреба у придбанні великої кількості транспортних засобів медичного призначення, які дають змогу своєчасно транспортувати поранених і, навіть, в процесі їхньої доставки надавати необхідну медичну допомогу.

Збільшується потреба у підготовці медичних працівників різних спеціалізацій, а також перекваліфікації уже підготовлених фахівців відповідно до потреб повномасштабної війни. Справа в тому, що велика кількість медичних фахівців залишили місця свого постійного проживання і роботи та виїхали закордон або зазнали внутрішньої міграції. В той же час, реалії воєнного часу ставлять нові, більш високі вимоги до професійної підготовки сучасного медичного працівника, який повинен мати широку кваліфікацію, що необхідно для надання первинної медичної допомоги, а також психологічної підтримки всіх груп пацієнтів і, зокрема, військовослужбовців та членів їх сімей. Триваючі воєнні дії, обстріли мирного населення, великі руйнування і травми збільшують потребу у фахівцях психологах і психіатрах. Крім того, необхідне фінансування довгострокових реабілітаційних програм для ветеранів військової служби, дітей, які зазнали фізичних та психічних травм внаслідок війни, внутрішньо переміщених осіб. А для цього слід проводити реконструкцію медичних закладів, оснащувати їх обладнанням для реабілітації.

В умовах воєнного стану в Україні зростає актуальність таких аспектів функціонування медичних закладів, особливо у прифронтових регіонах, як організація ефективної логістики для лікувальних установ, які там працюють, налагодження незалежного автономного енергопостачання, зокрема шляхом забезпечення лікувальних закладів альтернативними джерелами енергії – генераторами, сонячними панелями, павербанками та ін. Вирішення цих проблем також потребує відповідного фінансового забезпечення.

Попри наявність невідкладних потреб для медичних закладів, які спричинені війною та подоланням її наслідків, стратегічні орієнтири розвитку охорони здоров'я України вимагають формування системи фінансового забезпечення для подальшого розвитку галузі відповідно до новітніх світових тенденцій у сфері науково-технічного прогресу, в т. ч. пов'язаних із використанням штучного інтелекту. В даний час необхідно розвивати цифрові сервіси у сфері охорони здоров'я, такі як електронна система охорони здоров'я (ЕСОЗ), онлайн-записи до лікаря, системи обліку медичних послуг, телемедичні дистанційні консультації, електронні рецепти та направлення, портали для замовлення ліків, цифрові платформи лабораторій, особисті кабінети пацієнтів тощо.

Основні переваги використання електронних сервісів полягають у тому, що за їх допомогою покращується доступ пацієнтів до медичної допомоги, адже вони можуть самостійно записатися до лікаря, отримати необхідні консультації, замовити та одержати ліки. Крім того, цифрові сервіси сприяють підвищенню результативності роботи медичних закладів за рахунок оптимізації процесів надання та обліку медичних послуг, зменшенню документообороту. Проте найважливіший ефект від цифрового обслуговування полягає у підвищенні якості медичної допомоги, а саме постановці діагнозу, організації ефективного лікування, можливості постійного спостереження за станом здоров'я пацієнтів. Таким чином, цифрові сервіси у сфері медицини є зручними як для пацієнтів, так і для медичних працівників.

Ефективність функціонування системи охорони здоров'я в цілому і роботи конкретних медичних закладів, зокрема щодо забезпечення доступності якісних медичних послуг, певною мірою визначається тим, наскільки транспарентною є їх діяльність та підходи щодо надання безоплатних послуг, а також загалом фінансове забезпечення закладів і заходів у сфері охорони здоров'я. Світовий досвід підтверджує, що прозорість діяльності державних інституцій, муніципальних органів, а також установ, які належать до права їх власності і надають суспільні послуги, сприяє покращенню роботи цих структур, підвищенню її результативності, зміцненню довіри громадян до влади, встановленню більш тісних зв'язків з населенням. Тому доцільно забезпечувати максимальну прозорість діяльності медичних установ державної та комунальної власності, а також приватних закладів. У цьому зв'язку важливо, щоб громадяни були максимально обізнані про те – яка вартість медичних послуг, якими правами вони користуються щодо одержання певного переліку медичних послуг безкоштовно або на пільгових умовах. Діяльність медичних закладів потребує забезпечення максимальною транспарентністю, це стосується і органів, які здійснюють управління галуззю. Окремим блоком питань відкритості діяльності медичних закладів, а також відповідних міністерств і відомств є публічність у сфері здійснення державних закупівель.

На початку 2025 р. Кабінетом Міністрів України була ухвалена Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, в якій однією з оперативних цілей визначено – «забезпечення належного фінансування системи охорони здоров'я та ефективного використання її ресурсів» [3]. Підкреслено, що досягнення цієї оперативної цілі сприятиме формуванню стійкого та гнучкого фінансування системи охорони здоров'я України, шляхом постійного збільшення обсягів ресурсів, які спрямовуються на задоволення потреб галузі, пошуку альтернативних джерел коштів; одночасно розширюється можливості для громадян щодо доступу до медичних послуг. Крім того, передбачається проводити постійний моніторинг витрат, їх оптимізацію на основі виконання запланованих програм.

В Стратегії окреслено завдання щодо реалізації зазначеної оперативної цілі ухваленої стратегії, це:

- «продовження об'єднання (пулінгу) коштів різних бюджетів для фінансування системи охорони здоров'я, зокрема для проведення централізованих закупівель;
- проведення оптимізації установ, підприємства та організацій у сфері управління МОЗ та Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками і позбавлення непрофільних та неприбуткових активів;
- впровадження механізму забезпечення ефективності використання власних коштів закладами охорони здоров'я, зокрема шляхом посилення спроможності щодо фінансового планування закладів охорони здоров'я, впровадження елементів моніторингу за витратами;
- розроблення чітких правил та регуляції для розвитку ринку добровільного медичного страхування, зокрема додаткового для послуг, які не покриваються державними фінансовими гарантіями медичного обслуговування населення, не загрожують життю та не пов'язані безпосередньо з клінічною якістю обслуговування» [3].

У табл. 2 узагальнено найважливіші стратегічні орієнтири функціонування системи охорони здоров'я України в умовах воєнного стану.

Таблиця 2

**Стратегічні орієнтири функціонування системи
охорони здоров'я України в умовах воєнного стану**

Напрями	Характеристика
Розширення дохідної бази фінансування	Запровадження обов'язкового і розвиток добровільного медичного страхування
Фандрайзинг	Максимальне залучення альтернативних джерел фінансування, перш за все, грантів, благодійних внесків. Об'єднання різних джерел коштів
Раціональне використання наявних фінансових ресурсів	Спрямування фінансових ресурсів на задоволення нових потреб медичних установ, зумовлених війною, зокрема у сфері придбання ліків, допоміжних матеріалів, транспорту медичного призначення, засобів автономного живлення, тощо. Створення мережі лікувальних реабілітаційних закладів
Ефективний менеджмент	Ризикоорієнтоване управління на рівні галузі і в окремих медичних закладах. Застосування новітніх методів та інструментів управління
Логістика	Оптимізація логістичної мережі для постачання медичних закладів
Цифровізація	Розвиток цифрових сервісів з метою підвищення якості медичного обслуговування
Кадрове забезпечення	Підготовка медичних працівників відповідно до нових викликів, перекваліфікація та постійне навчання медичного персоналу. Стимулювання досягнення кращих результатів
Транспарентність діяльності	Публічність функціонування та управління охороною здоров'я і діяльності всіх медичних закладів, зокрема щодо здійснення публічних закупівель, а також у сфері надання пільгових медичних послуг

Джерело: складено авторами

Війна виявила і загострила низку проблем щодо функціонування медичних закладів в територіальних громадах, центральне місце серед яких займають питання фінансового забезпечення. За висновками фахівців, до таких проблем належать: «недостатня фінансова спроможність утримувати заклади охорони здоров'я, труднощі з укладенням договорів за Програмою медичних гарантій, значний кадровий дефіцит медичного персоналу, браку управлінської спроможності, слабка медична інфраструктура, недостатнє матеріально-технічне оснащення закладів, зміна структури медичних послуг, якими користується населення» [5]. Вирішення цих проблем в територіальних громадах можливе за умови складання та реалізації довгострокової стратегії розвитку медичної сфери в громаді, синергії джерел фінансового забезпечення за рахунок залучення альтернативних джерел, коштів приватного сектору, міжнародної грантової підтримки, а також постійного моніторингу, в т. ч. громадянськими інститутами за цільовим і раціональним використанням наявних ресурсів медичних закладів.

Підводячи підсумок, зазначимо, що в Україні під час повномасштабної війни перед медичними закладами і галуззю охорони здоров'я загалом постали нові і складні завдання, притаманні воєнному періоду. Вирішення цих завдань безпосередньо залежить від стану фінансового забезпечення охорони здоров'я, диверсифікації акумульованих коштів, пошуку альтернативних джерел ресурсів, постійного моніторингу і контролю за рухом усіх видів ресурсів на основі принципу транспарентності; застосування новітніх інструментів у сфері менеджменту, логістики, кадрової політики; подальшого розвитку цифровізації охорони здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Положення про Національну службу здоров'я України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text>.
2. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2023&budgetType=LOCAL>.
3. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2025 р. № 34-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-na-period-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-34r-170125>.
4. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text>.
5. Успішна стратегія – здорова громада: як ефективно спланувати розвиток медичної сфери на місцях. URL: <https://decentralization.ua/news/18296>.

References:

1. Polozhennia pro Natsionalnu sluzhbu zdorovia Ukrainy. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2017 r. № 1101. [Regulations on the National Health Service of Ukraine. Approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2017, December, 27). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text>.
2. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian.[State budget web portal for citizens]. Available at: <https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2023&budgetType=LOCAL>.
3. Pro skhvalennia Strategii rozvytku systemy okhorony zdorovia na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025-2027 rokakh: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2025 r. № 34-r. [On approval of the Healthcare System Development Strategy for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2025-2027: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2025, January, 17). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-na-period-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-34r-170125>.
4. Kontseptsiiia reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 lystopada 2016 r. № 1013-r. [Concept of healthcare financing reform. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2016, November, 30). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text>.
5. Uspishna stratehiia – zdorova hromada: yak efektyvno splanuvaty rozvytok medychnoi sfery na mistsiakh. [A successful strategy is a healthy community: how to effectively plan the development of the local medical sector]. Available at: <https://decentralization.ua/news/18296>.

УДК: 336.27

Світлана Савчук

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
s.savchuk@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6213-4122

Наталія Коломийчук

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
n.kolomyichuk@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6160-9053

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Svitlana Savchuk,

PhD (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Nataliya Kolomyychuk

PhD (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів та практики управління державним боргом України в умовах воєнних викликів і макрофінансової нестабільності. На основі узагальнення вітчизняних наукових підходів, вітчизняного та зарубіжного досвіду практики управління державним боргом на прикладі таких країн, як: Канади, США, Ямайки, Великої Британії, Франції, Німеччини й Польщі, обґрунтовано необхідність модернізації процесу управління державним боргом у контексті забезпечення макроекономічної стійкості. Виявлено ключові ризики: високу валютну чутливість боргового портфеля, зростаючу залежність від зовнішнього фінансування, інституційну фрагментарність та недостатню прозорість. Систематизовано принципи ефективного управління державним боргом (раціональність, відповідальність, прозорість, системність,

мінімізація ризиків, стійкість і гнучкість) та інструменти його реалізації (емісія державних цінних паперів, реструктуризація, хеджування, середньо- й довгострокові стратегії, розвиток внутрішнього ринку, операції на вторинному ринку, взаємодія з МФО). Запропоновано підвищувати частку внутрішніх запозичень, диверсифікувати борговий портфель, посилити ризик-менеджмент і створити незалежну парламентську бюджетну установу та дорадчий громадський орган за зразком РВО/СВО та ЕРОС. Акцентовано на необхідності забезпечення формування дієвих інституційних рішень для післявоєнного відновлення й підвищення довіри інвесторів.

Ключові слова: державний борг, управління державним боргом, фінансова стабільність, внутрішні державні запозичення, зовнішні державні запозичення, боргова стратегія, макроекономічна стійкість.

Abstract. *This article provides a comprehensive examination of the current state and specific features of Ukraine's public debt management in the context of ongoing global financial turbulence and profound domestic economic transformations. It underscores that an effective, well-structured borrowing policy is not only a financial instrument but also a strategic prerequisite for safeguarding fiscal stability, sustaining economic resilience, and fostering balanced long-term socio-economic development. The analysis covers both the structure and dynamics of the national debt, identifying key patterns in its evolution, including sustained growth rates, shifts in the ratio between domestic and external liabilities, and changes in the maturity profile of obligations. It is demonstrated that the significant expansion of borrowing volumes in recent years has been driven primarily by urgent defense-related expenditures, as well as by the necessity to finance persistent budget deficits under conditions of declining production output and reduced government revenue streams.*

The research identifies and categorizes the principal challenges faced by Ukraine's debt management system. These include the growing fiscal burden on the state budget, the increasing share of short-term and foreign-currency-denominated obligations, heightened exposure to exchange rate volatility, and the country's reliance on the continued support of international financial institutions and bilateral creditors. The study further evaluates available policy tools aimed at improving debt sustainability, including restructuring frameworks, optimization of the debt portfolio's currency and maturity composition, diversification of funding sources, and the promotion of a more robust domestic government securities market.

Drawing on international best practices in sovereign debt governance, the paper outlines tailored recommendations for Ukraine. These involve enhancing transparency, predictability, and institutional coordination in debt policy; mitigating currency and refinancing risks; implementing a gradual and sustainable reduction of the debt-to-GDP ratio; and strengthening the operational capacity of agencies responsible for debt oversight.

The findings and proposals presented herein may serve as a valuable foundation for formulating medium- and long-term strategic decisions in public finance, refining Ukraine's debt management strategy, and maintaining macroeconomic stability in a highly uncertain global and domestic environment.

Key words: public debt, public debt management, fiscal stability, domestic government borrowing, external government borrowing, debt strategy, macroeconomic resilience.

У сучасних умовах глобальної фінансової нестабільності забезпечення ефективного управління державним боргом є необхідною умовою реалізації збалансованої фінансової політики в країні, що визначає її фінансову стійкість та спроможність підтримувати стабільний соціально-економічний розвиток. У контексті структурних трансформацій української економіки, обумовлених як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами у зв'язку зі стрімким зростанням внутрішніх і зовнішніх запозичень, спричиненим військовими діями та економічною кризою особливої актуальності набуває проблема раціонального боргового менеджменту.

Тому зростання обсягів державного боргу, необхідність залучення зовнішнього фінансування для подолання наслідків воєнного конфлікту та забезпечення відновлення інфраструктури вимагають перегляду підходів до формування та реалізації боргової політики загалом. Адже надмірне боргове навантаження може становити загрозу для фінансової суверенності держави та макроекономічної рівноваги, створюючи передумови для тривалих економічних дисбалансів.

Досвід зарубіжних країн демонструє різноманітність моделей управління державним боргом, які враховують специфіку макроекономічного середовища, інституційної спроможності та стратегічних пріоритетів. Дослідження такої практики дає змогу виявити дієві інструменти та механізми, які можуть бути адаптовані до національних особливостей. Крім того, збалансована система управління державним боргом є передумовою підвищення довіри з боку міжнародних фінансових інституцій, інвесторів і донорів, посилення ролі яких у формуванні боргової стратегії є надзвичайно важливим у період післявоєнного відновлення. Тому активна участь міжнародних фінансових організацій у формуванні боргової стратегії України потребує комплексного дослідження світового досвіду. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню прозорості та підзвітності боргової політики, що відповідає принципам належного управління державними фінансами.

В умовах воєнного стану особливо актуалізується необхідність вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням ефективного управління державним боргом, реалізацією боргової політики та оцінкою впливу боргового навантаження на макроекономічні тенденції в державі. Теоретичні та прикладні аспекти цих проблем розглядалися у працях таких вітчизняних науковців, як О. Барановський, Т. Богдан, О. Василик, Т. Вахненко, В. Дем'янишин, А. Дерлиця, О. Карапетян, О. Кириленко, В. Козюк, Н. Кравчук, І. Лютий, В. Опарін, В. Федосов, С. Юрій та ін.

Водночас, із урахуванням новітніх викликів, подальший розвиток наукових досліджень у сфері державного боргу залишається актуальним, особливо щодо розробки дієвих підходів до удосконалення механізмів його управління задля забезпечення фінансової стійкості держави.

Метою даного дослідження є дослідження особливостей сучасних підходів до управління державним боргом та виокремлення пріоритетних напрямків його оптимізації з урахуванням прогресивних практик зарубіжних країн.

Управління державним боргом є важливою складовою фінансової політики держави, оскільки справляє істотний вплив на забезпечення макроекономічної стабільності, підвищення довіри інвесторів і зміцнення фінансової безпеки країни. В умовах загострення глобальних викликів, зокрема економічної нестабільності,

геополітичної турбулентності та структурних трансформацій на фінансових ринках, зростає значущість ефективного управління державними борговими зобов'язаннями.

У міжнародній практиці простежується широкий спектр моделей боргової політики – від жорстких фіскальних правил до більш гнучких підходів, орієнтованих на стимулювання економічного зростання. Водночас формування національних стратегій управління державним боргом значною мірою визначається специфікою інституційного середовища, рівнем соціально-економічного розвитку та політико-економічною конфігурацією кожної окремої країни. Україна, перебуваючи в умовах економічних трансформацій, зростання безпекових загроз і постійного бюджетного дефіциту, потребує комплексного підходу, що поєднує заходи оперативного антикризового реагування з довгостроковим стратегічним плануванням у сфері управління державним боргом. Варто зауважити, що державний борг виконує не лише компенсаторну функцію, пов'язану з покриттям дефіциту бюджету, але й слугує важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності та досягнення довгострокових соціально-економічних цілей держави.

Необхідність вирішення проблеми неконтрольованого зростання обсягів державних запозичень, неефективного розподілу залучених ресурсів, а також недостатньо скоординованої політики щодо погашення боргових зобов'язань обумовлює потребу у формуванні ефективного механізму залучення та здійснення державних запозичень, їх цільового використання, а також своєчасного погашення та обслуговування вже накопичених боргових зобов'язань.

Аналіз наукових підходів до управління державним боргом дає підстави стверджувати про його системоутворюючу роль та значний вплив на функціонування фінансової системи і забезпечення макроекономічної стабільності держави.

Зазначимо, що Бюджетним кодексом України управління державним (місцевим) боргом регламентовано як «сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів з державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження» [1].

Загалом у вітчизняній фінансовій науці поняття управління державним боргом розглядається як у широкому, так і вузькому значенні. У широкому контексті управління державним боргом розглядається як складова боргової політики, що інтегрується у процес формування та реалізації фінансової стратегії держави. Такий підхід передбачає скоординовану взаємодію органів державної влади та інших суб'єктів, залучених до процесу управління державним боргом. Вузький аспект розуміння даної дефініції охоплює комплекс конкретних управлінських дій державних інституцій у межах їхніх повноважень, спрямованих на залучення позикових ресурсів, ефективне обслуговування та своєчасне погашення державних боргових зобов'язань.

Зважаючи на необхідність досягнення економічної рівноваги та запобігання борговим кризам, Єпіфанов А. О. та Пластун В. Л. в контексті управління державним боргом акцентують на важливості запровадження середньострокових стратегій управління, які передбачають оптимальне співвідношення внутрішнього й зовнішнього боргу, а також обґрунтоване використання запозичень для фінансування інвестиційних проєктів, що сприяють зростанню ВВП [5].

Вахненко Т. П. вважає, що управління державним боргом є системним процесом, який охоплює планування структури боргу, вибір інструментів запозичення, моніторинг зобов'язань, а також організацію ефективного обслуговування та погашення боргу. Дослідниця вказує на необхідність гармонізації боргової політики з бюджетною стратегією держави та мінімізації ризиків рефінансування та валютних коливань [3].

Автори праці «Фінанси» за редакцією Юрія С. І. та Федосова В. М. підтверджують визнану у світовій практиці структуру системи управління державним боргом, яка охоплює комплекс процедур і регламентів щодо залучення, розміщення, обслуговування та погашення як внутрішніх, так і зовнішніх державних запозичень [8].

Як зазначає Василик О. Д., одним із пріоритетних завдань боргової політики є забезпечення максимального позитивного ефекту від використання залучених ресурсів, з одночасним недопущенням у перспективі поглиблення макроекономічних дисбалансів і проблем з платіжним балансом [2].

За твердженням Романенка О. Р. рівень результативності залучення державних запозичень значною мірою зумовлений якістю функціонування системи управління борговими зобов'язаннями, яка охоплює сукупність дій, здійснюваних уповноваженими державними органами щодо встановлення умов запозичення, розміщення та погашення позик, а також забезпечення фінансової спроможності держави [6].

Узагальнення теоретичних підходів вітчизняних науковців до проблематики управління державним боргом дозволяє зробити висновок про наявність системного бачення, в межах якого інтегруються правові, фінансові та інституційні та ризик-орієнтовані підходи. Поєднання цих компонентів дозволяє сформулювати збалансовану боргову політику, спрямовану на зміцнення фінансової стабільності, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення економічної безпеки держави.

Зважаючи на вищевикладене, управління державним боргом доцільно розглядати як скоординовану діяльність уповноважених органів державної влади та інших залучених суб'єктів, спрямовану на укладення боргових угод, залучення позикових ресурсів, ефективне розміщення зобов'язань, забезпечення своєчасного обслуговування та погашення боргу, включаючи гарантовані кредити, з одночасним виявленням, запобіганням і зниженням рівня боргових ризиків.

Дієве управління державним боргом, на думку вітчизняних науковців, можливе лише за умови дотримання певних базових принципів, які є системоутворюючими для формування ефективної боргової стратегії держави. Такі принципи варто систематизувати у наступні:

- раціональності – залучення та використання запозичених коштів повинно здійснюватися, виходячи із доцільності, ефективності та з мінімізацією витрат на обслуговування боргу;

- відповідальності – забезпечення розподілу компетенцій та відповідальності між усіма учасниками системи управління державним боргом;

- прозорості - дозволяє забезпечити процес управління боргом відкритим для громадськості та відповідати стандартам звітності, що дає змогу суспільству та міжнародним партнерам оцінювати стан та динаміку боргових зобов'язань;

– системності – означає, що управління боргом має бути невід’ємною частиною загальної фінансової політики держави, узгодженою з бюджетною, податковою та грошово-кредитною політикою;

– мінімізації ризиків – дає змогу у процесі управління боргом передбачати ідентифікацію, оцінку та зниження боргових, валютних і процентних ризиків.

– стійкості – забезпечує такий рівень державного боргу, що не створює загроз макроекономічній рівновазі, платоспроможності держави та її кредитному рейтингу;

– гнучкості – дає змогу своєчасно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, підтримуючи ефективність управлінських рішень.

Отже, дотримання визначених принципів слугує основою для формування дієвої системи управління державним боргом, яка спрямована на забезпечення фінансової стійкості та підтримку економічного розвитку країни. Водночас упровадження боргової політики на практиці передбачає використання комплексу інструментів, за допомогою яких держава здійснює залучення ресурсів, обслуговування та погашення власних боргових зобов’язань. Серед таких інструментів можна виокремити:

– емісія державних цінних паперів – облігацій внутрішньої та зовнішньої державної позики, казначейських зобов’язань тощо;

– реструктуризація боргу – зміна умов погашення, пролонгація строків або перегляд відсоткових ставок;

– хеджування валютних та процентних ризиків – застосування деривативів (форвардів, ф’ючерсів, свопів);

– середньострокові та довгострокові стратегії запозичень – планування обсягів і строків залучення ресурсів з урахуванням макроекономічних тенденцій;

– розвиток внутрішнього інвесторського ринку – стимулювання участі банків, страхових компаній, пенсійних фондів та приватних інвесторів;

– операції з державним боргом на вторинному ринку – викуп, обмін, конверсія цінних паперів;

– залучення коштів від міжнародних фінансових організацій – кредити, гранти, програми фінансової підтримки [7].

Результативне застосування інструментів управління державним боргом можливе лише за умови існування налагодженої системи організації та ефективної взаємодії між уповноваженими державними інституціями.

В Україні функції з управління державним боргом розподілені відповідно до функціональних завдань між кількома провідними органами державної влади.

Провідну роль виконує Міністерство фінансів України, яке формує боргову політику, здійснює випуск державних цінних паперів, веде переговори з міжнародними кредиторами, а також розробляє й реалізує Стратегію управління державним боргом. Воно координує обсяги та умови запозичень, відповідно до бюджетних потреб та макроекономічних прогнозів.

Державна казначейська служба України відповідає за ведення обліку боргових операцій, проведення виплат за державними зобов’язаннями, здійснення необхідних фінансових розрахунків та технічне адміністрування внутрішнього боргу.

Функції зовнішнього контролю покладені на Рахункову палату України, яка проводить аудит ефективності використання залучених коштів, перевіряє

дотримання принципів законності, результативності та економності, хоча її вплив на ухвалення політичних рішень залишається обмеженим.

Дослідження чинної практики управління державним боргом свідчить, що, попри безперервне вдосконалення методів, розширення спектра боргових інструментів, а також розвиток нормативно-правової та методичної бази в умовах впровадження суспільних реформ, наявний механізм усе ще потребує подальшого вдосконалення та розв'язання нагальних проблем, зумовлених загрозами воєнного стану в державі.

Упродовж останніх років, внаслідок економічної та політичної нестабільності, посиленої наслідками повномасштабної збройної агресії, в Україні було здійснено значні запозичення, що призвело до суттєвого зростання державного боргу.

За період 2019-2024 рр. в Україні спостерігалось зростання загального обсягу державного боргу України більш, ніж у три рази – з 1998,2 млрд грн у 2019 році до 6980,9 млрд грн у 2024 році. Найбільш суттєве збільшення відбулося у 2022–2024 рр., що пов'язано з необхідністю фінансування бюджетного дефіциту в умовах повномасштабної війни. Стійка тенденція до зростання відображається і щодо частки зовнішніх запозичень. Якщо у 2019 році вони становили 58,0% від загального обсягу державного боргу, то у 2024 році їхня питома вага досягла 72,3%. Водночас частка внутрішнього боргу скоротилася з 42,0 % до 27,7 %, що свідчить про зміщення пріоритетів на користь залучення ресурсів із зовнішніх джерел. Гарантований державою борг за цей період залишався нестабільним, досягнувши максимуму у 2022 році (360,4 млрд грн), після чого зменшився до 288,5 млрд грн у 2024 році. При цьому його структура також характеризувалася переважанням зовнішніх зобов'язань, хоча їхня частка знизилася з 96,1% у 2019 році до 75,9% у 2024 році (табл. 1). Питома вага внутрішнього гарантованого боргу зросла з 3,9% до 24,1%, що може свідчити про часткову переорієнтацію на внутрішній ринок у цій категорії запозичень.

Таблиця 1

Динаміка та структура державного боргу в Україні за 2019-2024 рр.

Показники	2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Державний борг	1998,2	100	2551,9	100	2671,8	100	4071,7	100	5519,5	100	6980,9	100
Зовнішній борг	1159,2	58,0	1518,9	59,5	1560,2	58,4	2610,9	64,1	3862,9	70,0	5048,4	72,3
Внутрішній борг	839,0	42,0	1033,0	40,5	1111,6	41,6	1460,7	35,9	1656,5	30,0	1932,5	27,7
Гарантований державою борг	236,9	100	292,6	100	309,3	100	360,4	100	331,5	100	288,5	100
Зовнішній борг	227,6	96,1	260,4	88,9	260,3	84,2	288,2	79,9	262,7	79,2	219,1	75,9
Внутрішній борг	9,3	3,9	32,2	11,1	49,0	15,8	72,7	20,1	68,8	20,8	69,4	24,1

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Зважаючи на такі тенденції, на сучасному етапі пріоритетним напрямом вважається підвищення частки внутрішніх запозичень у структурі державного боргу, що дозволить зменшити залежність держави від зовнішніх фінансових джерел та обмежити вплив валютних коливань на обслуговування боргових зобов'язань.

Таким чином, дані табл. 1 свідчать про значне посилення боргового навантаження на державний бюджет, зростання залежності від зовнішнього фінансування та зміни у структурі гарантованого боргу на користь внутрішніх джерел. Така динаміка зумовлює необхідність підвищення ефективності управління боргом, зокрема шляхом оптимізації його структури та диверсифікації джерел залучення ресурсів. Адже нарощування обсягів державного боргу, спричинивши зростання фіскального навантаження на бюджет у частині витрат на його обслуговування та погашення, загалом свідчить про послаблення фінансової стійкості та зниження рівня платоспроможності держави.

Аналіз операцій з управління державним боргом України у 2019–2024 рр. засвідчує, що нарощування обсягів державних позик супроводжується підвищенням бюджетних видатків на їх обслуговування. Сукупні показники державних запозичень демонструють, що після 2022 року у структурі фінансування здебільшого переважають зовнішні джерела, які упродовж аналізованого періоду змінилися від помірних обсягів у 2019–2021 рр. (143,9; 250,4; 208,1 млрд грн відповідно) до стрімкого нарощення у 2022–2024 рр. (612,2; 1151,4; 1874,4 млрд грн відповідно), що вказує на домінування офіційної зовнішньої підтримки в покритті дефіциту. Як інструмент оперативного реагування, внутрішні запозичення стабільно зростали в 2019–2021 рр. (з 345,9 млрд грн до 410,1 млрд грн), максимального значення досягнувши у 2022 р. (696,9 млрд грн) й надалі утримувалися на підвищених рівнях у 2023–2024 рр. (552,6–638,4 млрд грн).

Отже, найбільш динамічне зростання відбулося у сфері зовнішніх запозичень у 2022–2023 рр., що було обумовлено суттєвим збільшенням обсягів міжнародної фінансової допомоги та надходженням макрофінансової підтримки від іноземних партнерів. Хоча і одночасно з цим зростали і обсяги внутрішнього боргу, зокрема через активне розміщення військових облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та залучення ресурсів шляхом прямого фінансування дефіциту державного бюджету з боку Національного банку України.

У 2019–2024 рр. спостерігалось підвищене навантаження на внутрішній сегмент погашень, що свідчить про широке застосування ОВДП і безперервну потребу в рефінансуванні. Погашення за зовнішнім державним боргом характеризується значною нестабільністю: максимальне значення обсягів у 2020 р. (145,6 млрд грн) змінюється зниженням виплат у 2022–2023 рр. (72,4 млрд грн та 66,7 млрд грн відповідно) та відновленням вже у 2024 р. (120,4 млрд грн), що пов'язано з переглядом строків і умов погашень (табл. 2).

Видатки на обслуговування державного боргу характеризуються тенденцією до збільшення: з 119 млрд грн у 2019–2020 рр. до 155,7–156,5 млрд грн у 2021–2022 рр.; у 2023–2024 рр. відбулося значне зростання (247,6 млрд грн та 308,3 млрд грн), що відповідно посилило навантаження на загальний фонд бюджету держави. Загалом така ситуація обумовлює подальше зростання та нарощення бюджетних видатків на погашення й обслуговування державного боргу, що істотно впливає на результативність його управління.

Таблиця 2

**Операції з управління державним боргом
в Україні за 2019-2024 рр.**

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Державний внутрішній борг (млрд грн)						
Державні внутрішні запозичення	345,9	389,2	410,1	696,9	552,6	638,4
Погашення державного внутрішнього боргу	261,4	-239,9	-343,5	401,9	369,8	382,8
Державний зовнішній борг (млрд грн)						
Державні зовнішні запозичення	143,9	250,4	208,1	612,2	1151,4	1874,4
Погашення державного зовнішнього боргу	83,8	-145,6	-97,6	46,6	66,7	726,8
Обслуговування державного боргу	119,2	119,7	155,7	156,5	247,6	307,4

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України.

Як свідчить вітчизняна практика, на процес управління державним боргом України значним спостерігався вплив низки системних викликів, що загалом ускладнюють забезпечення боргової стійкості в державі. Одним із суттєвих ризиків є високий рівень валютної складової у структурі державного боргу. Значна частка зобов'язань, номінованих в іноземній валюті, зумовлює залежність від коливань обмінного курсу. Зокрема, девальвація гривні призводить до суттєвого зростання обсягу боргу у національному еквіваленті, що чинить додатковий тиск на державний бюджет. Водночас інструментарій валютного хеджування залишається обмеженим, а внутрішній ринок капіталу не забезпечує необхідного рівня глибини та ліквідності для повноцінної гривневої боргової політики.

Ще одним важливим викликом є залежність України від фінансової підтримки міжнародних фінансових організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду. Програми з МВФ є джерелом пільгового фінансування, однак супроводжуються високими вимогами до проведення реформ, забезпечення фіскальної дисципліни та політичної стабільності. Зрив або призупинення програм може погіршити доступ до зовнішніх ринків та викликати зниження кредитного рейтингу.

Крім того, спостерігається недостатня ефективність державного управління в борговій сфері. Фрагментарність політики, часта зміна управлінських рішень та відсутність належної міжвідомчої координації ускладнюють реалізацію довгострокових стратегічних цілей. Низький рівень прозорості у процесі прийняття рішень щодо залучення боргових ресурсів також знижує довіру інвесторів і громадськості. У сукупності ці чинники створюють загрозу фіскальній стабільності та вимагають системного перегляду підходів до управління державним боргом.

Тому для ефективної мінімізації зазначених ризиків необхідним постає забезпечення диверсифікації боргового портфеля, запровадити стратегічне планування запозичень, а також дотримуватись принципів прозорості та відкритої комунікації з учасниками фінансового ринку.

У зв'язку з вищезазначеним, у контексті зростаючих фінансових викликів, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, в Україні актуалізується потреба у глибокому аналізі та адаптації кращих міжнародних практик управління державним боргом. Практичний досвід таких країн, як Канада, США та Ямайка та інших, демонструє високу ефективність інституційно структурованого підходу, що ґрунтується на принципах незалежного аналітичного супроводу, прозорості прийняття рішень, підзвітності та залучення громадськості до формування фінансової політики. Такий підхід дозволяє не лише посилити фінансову дисципліну, а й забезпечити довгострокову стійкість боргової політики.

Зокрема, канадська модель управління державним боргом базується на діяльності Парламентської бюджетної служби (Parliamentary Budget Officer, PBO), яка виступає незалежним органом парламентського контролю за фінансовою політикою. Основною функцією PBO є об'єктивне оцінювання впливу бюджетних ініціатив на економічну стабільність держави, що відбувається на основі принципів професійної доброчесності, відкритості та аналітичної обґрунтованості [9]. Такий підхід дозволяє уникнути політизації бюджетного процесу та підвищити довіру до прийнятих рішень.

В той же час у США функції управління державним боргом покладено на Міністерство фінансів, зокрема на Бюро фінансової служби, яке реалізує політику боргового фінансування шляхом проведення регулярних аукціонів, випуску різних типів цінних паперів, у тому числі індексованих облігацій, та забезпечення ефективної комунікації з інвесторами. Водночас, аналітичну підтримку здійснюють незалежні установи, такі як Бюджетне управління Конгресу (Congressional Budget Office, CBO) та Управління урядової підзвітності (Government Accountability Office, GAO), що забезпечує високий рівень контролю за борговими рішеннями та мінімізує ризики фінансової непрозорості [10; 11].

Ямайка представила унікальну модель громадського нагляду через створення Комітету з нагляду за економічною програмою (Economic Programme Oversight Committee, EPOC), що об'єднує представників уряду, бізнесу, профспілок, академічних кіл і громадянського суспільства. Ця платформа сприяє публічному моніторингу реалізації економічної політики, що дало змогу суттєво знизити рівень державного боргу та підвищити рівень суспільної підтримки реформ.

У практиці таких країн, як Велика Британія, Франція та Німеччина, ефективність боргового менеджменту підтримується через законодавче лімітування саме річного приросту державного боргу, тоді як граничний обсяг не є основним об'єктом обмежень. До прикладу, у ФРН різниця між річними обсягами залучення і погашення позик лімітується сумою капітальних асигнувань із федерального та земельних бюджетів, що сприяє активізації державних інвестицій. Одним із пріоритетних напрямів боргової політики Франції є зменшення зовнішнього боргу та його відношення до ВВП; паралельно посилюється ефективність операцій із державними цінними паперами, щоб мінімізувати податкові витрати суспільства на обслуговування боргу.

Одним із вагомих досягнень Польщі у сфері управління державним боргом виступає цілісне правове регулювання, що охоплює середньострокові стратегії для державного сектору. Крім того, політика зосереджена на детальному контролі за використанням коштів іноземних і внутрішніх кредиторів [4].

Враховуючи ці приклади, доцільним є запровадження в Україні елементів зазначених моделей. Зокрема, варто акцентувати на створенні незалежної парламентської бюджетної установи, аналогічної до РВО або СВО, що забезпечить якісне аналітичне супроводження бюджетного процесу, а також сприятиме формуванню довіри до рішень, які стосуються боргового навантаження. Крім того, запровадження дорадчого громадського органу з широким представництвом, подібного до ЕРОС, дозволить забезпечити більшу прозорість фіскальної політики та її легітимність в очах суспільства.

Такі інституційні інновації також можуть стати запобіжним заходом від короткострокового політичного втручання у боргові процеси. В умовах післявоєнного відновлення країни це набуватиме особливого значення, адже ефективне управління боргом безпосередньо впливає на рівень макроекономічної стабільності, доступ до міжнародних фінансових ресурсів і загальну інвестиційну привабливість. Своєчасне впровадження незалежних фіскальних інституцій сприятиме формуванню нової парадигми фіскального управління, зорієнтованої на довгострокову сталість, ефективність та суспільну підзвітність. Це, у свою чергу, зміцнить позиції України на міжнародній арені та створить передумови для сталого економічного зростання в умовах нової фінансової реальності.

Таким чином, система управління державним боргом України функціонує в умовах високої макрофінансової нестабільності, що зумовлює значну кількість викликів та ризиків. Основними з них залишаються валютна вразливість, залежність від зовнішнього фінансування та інституційна слабкість. Відповідно раціональне управління державним боргом повинно бути спрямоване на досягнення низки стратегічних цілей, серед яких пріоритетними повинні залишатися такі, як:

- довгострокове забезпечення бюджетних потреб фінансовими ресурсами на оптимальних умовах;
- забезпечення фінансової стабільності та зміцнення інституційної довіри з боку кредиторів, інвесторів і внутрішнього бізнес-середовища до державної фінансової політики;
- мінімізація ризиків, що супроводжують обслуговування боргових зобов'язань.

Створення ефективної, прозорої та передбачуваної системи боргового менеджменту є надзвичайно важливою умовою для забезпечення фінансової стабільності та довгострокового економічного зростання країни.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник. К.: НІОС, 2000. 416 с.
3. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та його складових у період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2009. №6. С. 14–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_6_3
4. Гедзь О. Зарубіжний досвід управління державним боргом та можливості його імплементації в Україні. URL: <https://naub.ua.edu.ua/215/>
5. Єпіфанов А. О., Пластун В. Л. Специфіка управління державним боргом та його наслідки для економіки України. *Banks and Bank Systems*. 2010. Т. 5, № 4. С. 40–48. URL: <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/banks-and-bank-systems/issue-100/banks-and-bank-systems-issue-4-cont>
6. Романенко О. Р. Фінанси: підруч. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 312 с.

7. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2024-2026 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 жовтня 2023 р. №1117. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf>
8. Фінанси: підручник / за ред.. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
9. Parliamentary Budget Officer (PBO). (2024). *About the PBO*. Retrieved from: <https://www.pbo-dpb.gc.ca>
10. Government Accountability Office (GAO). (2023). *Annual Report*. Retrieved from: <https://www.gao.gov>
11. Congressional Budget Office (CBO). (2024). *The Budget and Economic Outlook*. Retrieved from: <https://www.cbo.gov>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, July 8). Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy №2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine №2456-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian]
2. Vasylyk, O. D. (2000). *Teoriia finansiv: Pidruchnyk* [Theory of finance: Textbook]. NIOS. [in Ukrainian].
3. Vakhnenko, T. P. (2009). Osoblyvosti formuvannia derzhavnoho borhu ta yoho skladovykh u period finansovoi kryzy [Features of the formation of public debt and its components during the financial crisis]. *Finansy Ukrainy*, 6, 14–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_6_3 [in Ukrainian].
4. Hedz, O. (n.d.). Zarubizhnyi dosvid upravlinnia derzhavnym borhom ta mozhyvosti yoho implementatsii v Ukraini [Foreign experience of public debt management and possibilities of its implementation in Ukraine]. Available at: <https://naub.ua.edu.ua/215/> [in Ukrainian].
5. Epifanov, A. O., & Plastun, V. L. (2010). Spetsyfika upravlinnia derzhavnym borhom ta yoho naslidky dlia ekonomiky Ukrainy [Specifics of public debt management and its consequences for the Ukrainian economy]. *Banks and Bank Systems*, 5(4), 40–48. Available at: <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/banks-and-bank-systems/issue-100/banks-and-bank-systems-issue-4-cont> [in Ukrainian].
6. Romanenko, O. R. (2004). *Finansy: Pidruchnyk* [Finance: Textbook]. Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, October 27). Serednostrokovaya stratehiia upravlinnia derzhavnym borhom na 2024–2026 roky (Postanova №1117) [Mediumterm public debt management strategy for 2024–2026 (Resolution №1117)]. Available at: <https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf> [in Ukrainian].
8. Yurii, S. I., & Fedosov, V. M. (Eds.). (2008). *Finansy: Pidruchnyk* [Finance: Textbook]. Znannia. [in Ukrainian].
9. Parliamentary Budget Officer (PBO). (2024). *About the PBO*. Available at: <https://www.pbo-dpb.gc.ca>
10. Government Accountability Office (GAO). (2023). *Annual report*. Available at: <https://www.gao.gov>
11. Congressional Budget Office (CBO). (2024). *The budget and economic outlook*. Available at: <https://www.cbo.gov>

УДК: 364.9:331.25

Олександр Шашкевич

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
o.shashkevych@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3642-1643

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Oleksandr Shashkevych

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

IMPROVING THE PENSION SYSTEM: EUROPEAN DEVELOPMENT VECTOR

Анотація. У науковій роботі досліджено стан та проблеми функціонування пенсійної системи України, а також проаналізовано європейські моделі пенсійного забезпечення. Розкрито особливості бісмарківської, бевериджійської та змішаних моделей, визначено найкращі практики пенсійних систем Німеччини, Швеції та Нідерландів. На основі порівняльного аналізу сформульовано напрями вдосконалення української пенсійної системи з урахуванням європейського досвіду. Рекомендовано впровадження трирівневої структури пенсійного забезпечення, розвиток недержавного страхування, цифровізацію процесів та адаптацію до демографічних змін.

Ключові слова: пенсійна система, солідарна модель, накопичувальний рівень, європейський досвід, соціальна політика, реформування.

Abstract. The scientific paper explores the state and challenges of the pension system in Ukraine, along with an analysis of European pension models. It examines the features of the Bismarckian, Beveridgean, and mixed models, identifying best practices from the pension systems of Germany, Sweden, and the Netherlands. Based on comparative analysis, directions for improving the Ukrainian pension system are proposed, considering European experience. The recommendations include the implementation of a three-tier pension structure, development of private pension insurance, digitalization of processes, and adaptation to demographic changes.

Key words: pension system, solidarity model, funded level, European experience, social policy, reform.

У сучасних умовах трансформації соціально-економічних систем особливого значення набуває вдосконалення механізмів пенсійного забезпечення. Пенсійна система є однією з ключових складових соціальної політики держави, що покликана гарантувати достойний рівень життя особам, які вийшли з активного трудового віку.

В Україні система пенсійного забезпечення переживає складний етап реформування, зумовлений як внутрішніми економічними чинниками, так і потребою адаптації до європейських стандартів у контексті інтеграційних процесів. У зв'язку з цим постає нагальна потреба вивчення європейського досвіду функціонування пенсійних систем, аналізу їхніх переваг та можливості імплементації ефективних практик у вітчизняне середовище.

Аналіз сучасних досліджень, присвячених вдосконаленню системи пенсійного забезпечення України з урахуванням європейського досвіду, свідчить про активне вивчення таких аспектів, як багаторівневі пенсійні моделі, актуарна справедливість, гендерна рівність, цифровізація та фінансова стійкість. Однак, низка важливих напрямів залишається недостатньо дослідженою, що відкриває перспективи для подальших наукових розвідок. Над даною науковою проблематикою працювали Островський І., Можайкіна Н., Прасол В., Рудик В., Виговська В. тощо. Недостатньо дослідженими аспектами реформування системи пенсійного забезпечення залишаються резильєнтність пенсійної системи в умовах криз, інтеграція ESG-принципів у пенсійне інвестування, пенсійне забезпечення самозайнятих осіб та фрілансерів тощо.

Метою даного дослідження є обґрунтування шляхів вдосконалення пенсійної системи України з урахуванням європейського вектору розвитку.

Пенсійне забезпечення є важливою складовою соціальної політики держави, що спрямована на забезпечення гідного рівня життя осіб похилого віку, які втратили працездатність. У широкому розумінні пенсійне забезпечення охоплює систему економічних, правових і організаційних механізмів, за допомогою яких здійснюється виплата грошових коштів у вигляді пенсій громадянам, які досягли пенсійного віку або стали непрацездатними з інших причин.

Основною метою пенсійної системи є соціальний захист населення та забезпечення соціальної справедливості шляхом перерозподілу частини національного доходу. В умовах ринкової економіки та демографічних змін вона також виконує функцію стабілізації внутрішнього попиту, підтримуючи купівельну спроможність значної частини населення.

У структурі сучасної світової системи пенсійного забезпечення виділяють три рівні:

1. Солідарна система – базується на принципі «договору поколінь», коли поточні надходження використовуються для виплат нинішнім пенсіонерам.

2. Накопичувальна система – передбачає індивідуальне накопичення пенсійних внесків на особистих рахунках громадян.

3. Добровільне пенсійне страхування – додатковий рівень, який дозволяє громадянам самостійно формувати власні пенсійні заощадження.

Функціонування ефективної пенсійної системи є необхідною умовою для досягнення соціальної стабільності, запобігання бідності серед людей похилого віку та формування довіри до державних інституцій. Тому вдосконалення механізмів пенсійного забезпечення є одним із пріоритетних напрямів державної політики, особливо в умовах старіння населення та демографічних викликів.

Пенсійна система України тривалий час перебуває в стані реформування, що обумовлено як соціально-економічними проблемами, так і демографічними викликами. Вона базується переважно на солідарному рівні, який має низку вразливостей, зокрема – дисбаланс між кількістю платників внесків і пенсіонерів, а також високий рівень дефіциту Пенсійного фонду.

На сьогодні пенсійна система України формально включає три рівні:

–перший рівень – солідарна система, яка є обов’язковою та фінансується за рахунок єдиного соціального внеску;

–другий рівень – накопичувальна система, впровадження якої відкладено, хоча її функціонування передбачене законодавством;

–третій рівень – добровільне пенсійне страхування, яке представлено діяльністю банків, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних фондів та «лайфових» страхових компаній [8].

Фактично, функціонує лише перший та частково третій рівні, що створює додаткове навантаження на державний бюджет і знижує рівень пенсійного забезпечення.

Незважаючи на тривалий процес реформування пенсійної системи, Україна досі стикається з рядом системних проблем, які заважають ефективному функціонуванню пенсійного забезпечення. Ці виклики є як об’єктивними, так і суб’єктивними, і їх подолання є необхідною умовою для адаптації системи до європейських стандартів.

Екзистенційними загрозами пенсійного забезпечення в Україні, на думку переважної більшості дослідників, є:

1) **демографічні**: старіння населення; зміна співвідношення між віковими групами населення (збільшення частки громадян пенсійного віку, зменшення питомої ваги громадян працездатного віку); для України під час військового стану характерним є значна міграція населення, особливо працездатного віку до європейських країн [11, с.97]

Однією з ключових загроз для стабільності пенсійної системи є старіння населення. Зменшення народжуваності та збільшення тривалості життя призводять до зростання частки пенсіонерів у структурі населення. Це створює надмірне навантаження на працююче населення та Пенсійний фонд (див. рис.1).

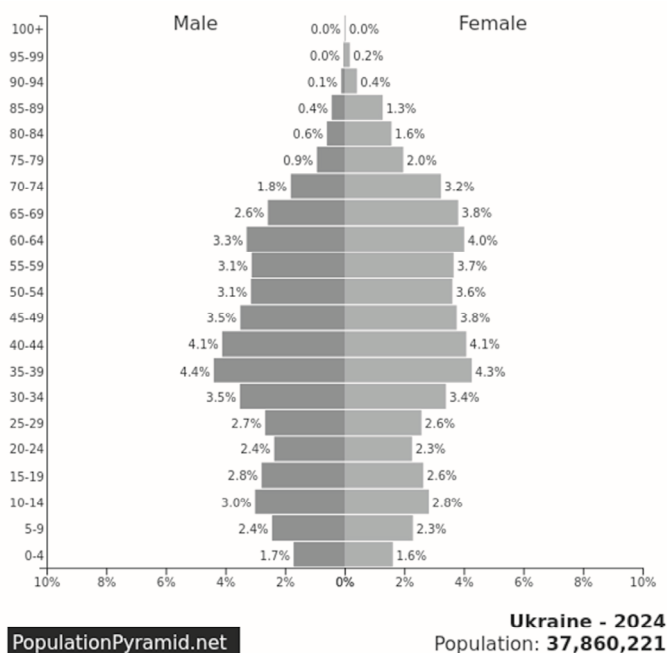

Рис. 1. Віково-статеву структуру населення України у 2024 р. [4]

За прогнозами, до 2050 року кількість осіб пенсійного віку в Україні перевищить 25% від загальної чисельності населення.

Ситуацію ускладнює ще й міграція пов'язана з російсько-українською війною. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (*United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR* (2023-2025) з початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, близько 5,7 млн українських біженців перебувають у Європі, з яких значна частка – люди працездатного віку [2].

2) **економічні**: ВВП України з 2014 р. пережив два великих падіння – у 2014-2015 рр. та у 2022 р. Обсяги «тіньової» економіки коливалися від 30% до 45% ВВП, зростаючи у кризові роки. Станом на 2024 рік «тіньовий» сектор залишається значним (близько третини економіки), що гальмує надходження до бюджетів та Пенсійного фонду України (див. рис. 2).

Рис. 2. Динаміка ВВП України та тіньової економіки у 2014-2024 рр. [7; 3]

3) **фінансові**: пенсійна система України залежна від бюджетного фінансування: хронічний дефіцит Пенсійного фонду щорічно покривається державними дотаціями із державного бюджету, а це понад 30-40% витрат Пенсійного фонду України (рис.3). Це свідчить про її нестійкість і високий рівень соціальних зобов'язань.

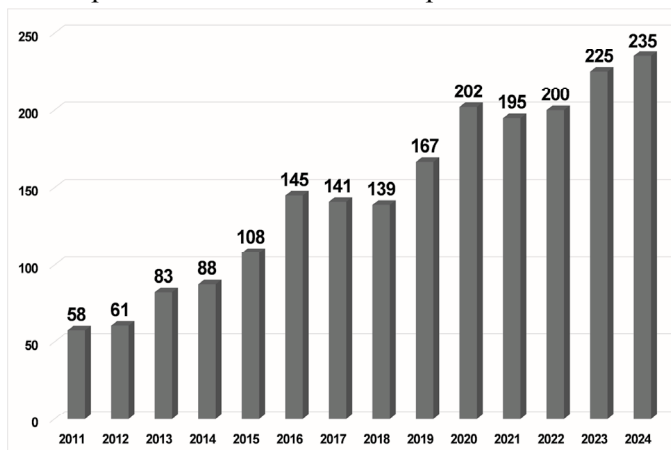

Рис. 3. Обсяги дотацій Пенсійному фонду України з Державного бюджету України в 2011-2024 рр., млрд грн [10]

Середній розмір пенсії в Україні є низьким і значно поступається рівню прожиткового мінімуму. Крім того, існує значна диференціація пенсій за видами трудової діяльності (судді, військові, держслужбовці тощо), що викликає питання соціальної справедливості.

Згідно з даними Пенсійного фонду України, станом на початок 2024 року середня пенсія становила близько 5300 грн, а мінімальна пенсія – 2684 грн, що лише трохи перевищує рівень прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. У той самий час кількість пенсіонерів становила понад 10,5 млн осіб.

Ситуацію ускладнює демографічна криза: спостерігається зменшення частки працюючого населення та зростання кількості пенсіонерів. За останні роки на одного пенсіонера припадає менше ніж один платник внесків, що порушує принцип солідарності.

До основних проблем реалізації пенсійної реформи в Україні належать:

- відкладене запровадження другого рівня пенсійної системи;
- висока тінізація ринку праці;
- недовіра населення до недержавного пенсійного забезпечення;
- низький рівень фінансової грамотності населення;
- відсутність стабільної законодавчої бази щодо пенсійного накопичення.

Європейські країни мають розвинені пенсійні системи, які зазнали еволюції відповідно до демографічних, економічних і соціальних умов. Більшість із них побудовані на багаторівневій моделі, яка включає як солідарні, так і накопичувальні елементи. Порівняння таких систем дає змогу визначити оптимальні практики, які можуть бути імplementовані в українському контексті [9].

У науковій літературі та практиці умовно виокремлюють кілька основних пенсійних моделей:

– Бісмарківська модель (Німеччина, Австрія, Франція) – базується на обов'язковому пенсійному страхуванні для працюючого населення, залежить від тривалості та розміру внесків;

– Бевериджійська модель (Велика Британія, Ірландія) – ґрунтується на принципі мінімального універсального забезпечення всіх громадян, незалежно від трудового стажу;

– змішані моделі – поєднують риси обох підходів, зокрема: Швеція, Нідерланди, Данія [1].

Наприклад пенсійна система Німеччини передбачає обов'язкове державне страхування (перший рівень), корпоративні пенсійні програми (другий рівень) та добровільне накопичення (третій рівень). Частка населення, охоплена пенсійною системою, перевищує 95%.

Швеція використовує нормативно-фіксовану систему (Notional Defined Contributions (NDC), або Non-financial Defined Contributions) з індивідуальними пенсійними рахунками. Пенсія складається з:

- базової частини;
- обов'язкових індивідуальних внесків (понад 18% доходу);
- добровільного накопичення.

Модель NDC у своїй основі близька до класичної пенсійної системи на засадах розподільного принципу (PAYG – pay-as-you-go). Особи працездатного віку здійснюють страхові внески, які спрямовуються на виплату пенсій нинішнім отримувачам. Водночас принципова відмінність NDC полягає у механізмі

визначення розміру майбутніх виплат. Для кожного застрахованого формується умовний індивідуальний «рахунок», на який накопичуються внески, що щорічно «нараховуються» за певною ставкою доходності. Проте ця ставка є умовною (notional), оскільки визначається державою на основі затверджені формули; фактично ж акумульовані кошти спрямовуються на фінансування поточних пенсійних зобов'язань. По завершенні періоду сплати внесків особа отримує анuitет, розмір якого залежить від підсумкової вартості внесків за весь трудовий стаж, очікуваної тривалості життя та прогнозованої ставки доходності протягом залишкового періоду життя, що за своєю логікою наближене до механізму визначення внесків [5].

Пенсійна система Нідерландів, які відомі високим рівнем пенсійної забезпеченості включає:

- державну базову пенсію (AOW);
- професійні пенсійні фонди (обов'язкові для більшості секторів);
- добровільні приватні програми.

Коефіцієнт заміщення у Нідерландах (співвідношення пенсії до попередньої заробітної плати) – один із найвищих у Європі (близько 80%).

Загальними рисами європейських систем пенсійного забезпечення є:

– мультипіллярна структура (multi-pillar pension structure або multi-tier pension system): використання кількох рівнів забезпечення – державного, професійного й індивідуального. У міжнародних звітах Світового банку чи OECD частіше використовується саме multi-pillar system;

– фінансова дисципліна: прозоре адміністрування внесків і стабільне законодавче регулювання;

– демографічна адаптивність: пенсійний вік прив'язаний до тривалості життя (приклад – Швеція, Данія);

– інституційна довіра: високий рівень довіри до пенсійних фондів і державних органів, що адмініструють систему.

Хоча Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає три рівні пенсійної системи, на практиці діє лише перший. Введення накопичувального другого рівня постійно відкладається через нестабільну макроекономічну ситуацію, недовіру до фінансових установ, політичну невизначеність та військові дії.

Відсутність стабільної пенсійної стратегії на довгострокову перспективу, низька ефективність адміністрування системи, недостатній рівень фінансової грамотності населення, що стримує розвиток добровільного пенсійного страхування є основними інституційними та правовими обмеженнями якісного реформування системи пенсійного забезпечення України.

У контексті європейської інтеграції Україна має орієнтуватися на принципи сталого розвитку, соціальної справедливості, фінансової відповідальності та демографічної адаптивності. Впровадження кращих європейських практик може стати основою для формування ефективної, прозорої та багаторівневої пенсійної системи, яка відповідатиме викликам сучасності.

Для запровадження повноцінної тривірневої моделі пенсійного забезпечення необхідно забезпечити реальний запуск другого рівня – обов'язкової накопичувальної

системи, яка дозволить диверсифікувати джерела пенсійних виплат, зменшити тиск на солідарний рівень та підвищити індивідуальну відповідальність громадян за власне пенсійне майбутнє.

При цьому важливо створити надійні інституції для управління накопиченнями, запровадити державні гарантії недоторканності коштів та активізувати нагляд за недержавними пенсійними фондами.

Для підвищення прозорості та ефективності функціонування Пенсійного фонду доцільно цифровізувати процеси нарахування та виплати пенсій, створити електронні особисті кабінети застрахованих осіб, забезпечити відкритий доступ до інформації про пенсійні накопичення та розрахунок майбутніх пенсій.

Задля адаптації до демографічних змін, враховуючи європейську практику, що передбачає гнучке коригування пенсійного віку залежно від тривалості життя, в Україні також доцільно переглянути підхід до визначення пенсійного віку; стимулювати пізніший вихід на пенсію шляхом преміальних коефіцієнтів та розвивати програми зайнятості для осіб віком понад 50 років.

З метою посилення ролі третього (недержавного) рівня пенсійної системи доцільно створити податкові стимули для учасників системи недержавного пенсійного забезпечення; запровадити професійні пенсійні програми (на кшталт Нідерландів чи Німеччини); підвищувати фінансову грамотність населення щодо довгострокових заощаджень.

Для вдосконалення законодавчої та інституційної бази потрібне комплексне оновлення пенсійного законодавства з урахуванням європейських норм, зокрема:

- гармонізація законів із директивами ЄС у сфері соціального забезпечення;
- розробка Національної стратегії пенсійної реформи до 2035 року;
- посилення ролі державного регулятора – Національного банку України у контролі за діяльністю фінансових установ (банків, інвестиційних фондів, «лайфових» страхових компаній, недержавних пенсійних фондів), які є учасниками третього рівня пенсійного забезпечення.

У процесі дослідження пенсійної системи України та аналізу європейських практик зроблено низку важливих висновків:

1) сучасна пенсійна система України, основою якої є солідарна модель, яка є вразливою до демографічних і економічних викликів та не здатна самостійно забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів, потребує структурної трансформації;

2) європейські країни демонструють ефективність багаторівневих моделей, які поєднують солідарність, індивідуальні накопичення та добровільне страхування. Їхній досвід свідчить про важливість інституційної стабільності, довіри до системи та державної відповідальності;

3) основні проблеми системи пенсійного забезпечення України – це демографічний дисбаланс, тінізація ринку праці, хронічний дефіцит Пенсійного фонду, низький рівень пенсій, а також затримка із запровадженням накопичувального рівня;

4) вектор європейської інтеграції відкриває нові можливості для вдосконалення пенсійної системи шляхом запозичення кращих практик управління, фінансування, адміністрування та соціального діалогу.

Поточна ситуація в Україні, зокрема військові дії та економічна нестабільність, висвітлює необхідність дослідження резильєнтності пенсійної системи до зовнішніх шоків. Необхідно розробити механізми, які забезпечать безперервність пенсійних виплат та захист прав пенсіонерів у надзвичайних умовах. Перш за все:

- запровадити обов'язковий накопичувальний рівень з надійними механізмами державного регулювання та прозорості звітності;

- підвищити рівень прозорості та цифровізації у роботі Пенсійного фонду, зокрема шляхом впровадження електронних сервісів для громадян;

- удосконалити правове поле: оновити нормативну базу з урахуванням європейських стандартів, зокрема щодо діяльності установ недержавного пенсійного забезпечення;

- розвивати культуру добровільного пенсійного страхування шляхом інформаційних кампаній, податкових пільг та роботодавчих програм [6];

- адаптувати пенсійну систему до демографічних змін – розглядати можливість поступового підвищення пенсійного віку, стимулювання пізнішого виходу на пенсію, впровадження коефіцієнтів справедливості;

- створити довгострокову національну стратегію пенсійної політики, що ґрунтується на принципах фінансової стійкості, соціальної справедливості та європейських підходів до пенсійного забезпечення.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити європейський підхід, що враховує екологічні, соціальні та управлінські (ESG) фактори у процесі інвестування пенсійних коштів. В Україні ця тема залишається малодослідженою, хоча її впровадження може сприяти сталому розвитку та підвищенню довіри до пенсійної системи. Зростання частки самозайнятих осіб та фрилансерів в економіці вимагає адаптації пенсійної системи до їхніх особливостей. Необхідно дослідити можливості створення гнучких механізмів пенсійного забезпечення для цих категорій працівників, враховуючи їхні нестабільні доходи та специфіку трудових відносин. Шляхи підвищення мотивації громадян до участі в накопичувальних пенсійних програмах та їхнє ставлення до пенсійного планування є важливими факторами успішності реформ. Однак, в Україні ці аспекти залишаються недостатньо вивченими, що обмежує можливості розробки ефективних комунікаційних стратегій та стимулів для населення та ставить перед науковцями нові дослідницькі завдання.

Список використаних джерел:

1. Barr N., Diamond P. Reforming pensions: Principles, analytical errors and policy directions. *International Social Security Review*. 2009. № 2. Vol. 62. pp. 5-29. URL: https://eprints.lse.ac.uk/25099/1/Reforming_pensions_%28LSERO_version%29.pdf eprints.lse.ac.uk
2. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Кабінет Міністрів України (офіційний сайт). URL: <https://me.gov.ua>
4. Ukraine population pyramid 2024. URL: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2024/>

5. OECD. Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators. OECD Publishing, Paris, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2023/12/pensions-at-a-glance-2023_4757bf20.html (дата звернення: 23.04.2025).
6. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. 4(24). С. 170-178.
7. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2025).
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15> (дата звернення: 25.04.2025).
9. Островський І., Можайкіна Н., Прасол В. Реформування пенсійних систем і проблеми справедливості: міжнародний досвід. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4051/3981> (дата звернення: 25.04.2025).
10. Пенсійний фонд України. Офіційні статистичні звіти. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 20.04.2025).
11. Рудик В. Виклики для пенсійних систем країн ЄС і України на сучасному етапі розвитку суспільства. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2024. № 42. С. 95-99. URL: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.14> (дата звернення: 20.04.2025).

References:

1. Barr, N., & Diamond, P. (2009). Reforming pensions: Principles, analytical errors and policy directions. *International Social Security Review*, 62(2), 5–29. https://eprints.lse.ac.uk/25099/1/Reforming_pensions_%28LSERO_version%29.pdf
2. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (n.d.). *Ukraine situation*. UNHCR. Retrieved April 20, 2025, from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Ministry of Economy of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Retrieved April 20, 2025, from <https://me.gov.ua>
4. PopulationPyramid.net. (2024). *Ukraine population pyramid 2024*. Retrieved April 20, 2025, from <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2024/>
5. OECD. (2023). *Pensions at a glance 2023: OECD and G20 indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>
6. Vyhovska, V. (2021). Suchasni problemy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Modern problems of private pension provision development in Ukraine]. *Problems and Prospects of Economics and Management*, 4(24), 170–178. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4\(24\)-170-178](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-4(24)-170-178)
7. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Retrieved April 20, 2025, from <https://ukrstat.gov.ua>

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, July 9). *Law of Ukraine on mandatory state pension insurance* (No. 1058-IV, as amended). Retrieved April 25, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15>
9. Ostrovskiy, I., Mozhaikina, N., & Prasol, V. (2024). Reformuvannia pensiinykh system i problemy spravedlyvosti: Mizhnarodnyi dosvid [Pension system reform and fairness issues: International experience]. *Economy and Society*, 62. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4051/3981>
10. Pension Fund of Ukraine. (n.d.). *Official statistical reports*. Retrieved April 20, 2025, from <https://www.pfu.gov.ua/statystyka>
11. Rudyk, V. (2024). Vyklyky dlia pensiinykh system krain YeS i Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Challenges for EU and Ukrainian pension systems at the current stage of social development]. *Podilskyi Visnyk: Sil'ske Hospodarstvo, Tekhnika, Ekonomika*, 42, 95–99. <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.14>

РОЗДІЛ 6

ГЛОБАЛЬНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Olena Bachynska*PhD in Economics,**ERIHE «Kamianets-Podilsky State Institute»,**Kamianets-Podilsky, Ukraine**helena_kozak@ukr.net**ORCID ID: 0000-0001-6994-469X*

THE STATE POLICY IN THE FIELD EMPLOYMENT UNDER CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Олена Бачинська*кандидат економічних наук,**НПЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»**м. Кам'янець-Подільський, Україна*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Abstract. *The article explores state policy in the field of employment in the context of economic instability. Employment is a key factor in socio-economic development, while economic instability caused by crisis phenomena significantly impacts the labor market. In current conditions, the state plays an important role in regulating employment through mechanisms such as unemployment support, job creation, promoting entrepreneurship, and improving vocational training systems. The impact of the Russian Federation's military aggression against Ukraine on the structure of employment by sectors of the economy and regions is analyzed. The article identifies the challenges faced by state employment policy, including high unemployment, labor market in-formalization, inadequate adaptability of the education system to market needs, and limited state resources. Special attention is given to the youth labor market, as young people are one of the most vulnerable categories during periods of economic instability. The main challenges faced by young specialists are highlighted, including insufficient practical experience; the mismatch between the education received and market needs, and low competitiveness compared to more experienced workers. The article also examines international experience in overcoming youth labor market crises. A number of state regulation measures are proposed, including active and passive employment programs, tax incentives for employers, the development of social entrepreneurship, modernization of vocational guidance systems, and support for labor mobility. The importance of labor market digitalization is emphasized, as it opens new opportunities for remote employment and flexible work forms. The article concludes that state employment policy in the context of economic instability must be adaptive, aimed at supporting employment, increasing labor mobility, and reducing social risks. The implementation of a comprehensive approach will ensure economic stability and sustainable growth in employment*

levels. The introduction of innovative approaches, focused on stimulating self-employment, re-training, and improving labor force competitiveness, will strengthen the national labor market and ensure sustainable economic development.

Key words: population employment, unemployment, labor market, youth employment, self-employment, employment of persons with disabilities, labor legislation.

Анотація. У статті досліджується державна політика у сфері зайнятості в умовах економічної нестабільності. Зайнятість населення є ключовим чинником соціально-економічного розвитку, а нестабільність економіки, спричинена кризовими явищами, значно впливає на ринок праці. В сучасних умовах держава відіграє важливу роль у регулюванні зайнятості через механізми підтримки безробітних, створення робочих місць, стимулювання підприємницької діяльності та вдосконалення системи професійного навчання. Проаналізовано вплив військової агресії РФ проти України на структуру рівня зайнятості за галузями економіки та регіонами. Визначено коло проблем, з якими сьогодні стикається державна політика зайнятості, зокрема, високий рівень безробіття, мінімізація ринку праці, недостатня адаптивність освітньої системи до потреб ринку та обмеженість державних ресурсів. Окрему увагу приділено проблемі молодіжного ринку праці, оскільки саме молодь є однією з найбільш вразливих категорій у періоди економічної нестабільності. Відзначено основні труднощі, з якими стикаються молоді фахівці, зокрема недостатній рівень практичного досвіду, невідповідність отриманої освіти потребам ринку, низька конкурентоспроможність у порівнянні з більш досвідченими працівниками. Розглянуто міжнародний досвід подолання кризи на молодіжному ринку праці. У статті запропоновано ряд заходів державного регулювання, серед яких – активні та пасивні програми зайнятості, податкові стимули для роботодавців, розвиток соціального підприємництва, модернізація системи профорієнтації та підтримка мобільності робочої сили. Також наголошується на значенні цифровізації ринку праці, що відкриває нові можливості для віддаленої зайнятості та гнучких форм роботи. Зроблено висновок, що державна політика у сфері зайнятості в умовах економічної нестабільності має бути адаптивною, спрямованою на підтримку зайнятості, підвищення мобільності робочої сили та зменшення соціальних ризиків. Впровадження комплексного підходу дозволить забезпечити економічну стабільність та стале зростання рівня зайнятості населення. Запровадження інноваційних підходів, орієнтованих на стимулювання самозайнятості, перекваліфікацію та підвищення конкурентоспроможності робочої сили, сприятиме зміцненню національного ринку праці та забезпеченню сталого економічного розвитку.

Ключові слова: зайнятість населення, безробіття, ринок праці, зайнятість молоді, самозайнятість, працевлаштування осіб з інвалідністю, трудове законодавство.

Employment of the population is one of the key indicators for assessing the state of the economy and the effectiveness of public administration in any country. The main goal of state policy in this area is to ensure maximum participation of citizens in the processes of socio-economic development. Employment management at the state level involves achieving a balance between the demand and supply of labor with different professional qualifications, increasing the income level and quality of life of the population, as well as creating conditions for human resource provision that foster entrepreneurial and creative activity. Employment management

is part of the socio-economic development policy, which includes solving many tasks aimed not only at achieving quantitative goals but also at implementing qualitative changes in the economy, developing human capital, especially in the context of European integration.

Today, the system of state employment management in Ukraine is based on an adaptive model that includes complementary institutions. However, practice shows that the insufficient flexibility of this system in the context of modern socio-economic development prevents the model from effectively fulfilling the national tasks set. To increase the efficiency of state employment management, the following issues need to be addressed: combating shadow employment; restoring the balance between demand and supply in the labor market; ensuring gender equality, particularly increasing the economic activity of women, reducing professional segregation by gender, and eliminating the gender pay gap. In addition, important aspects include expanding access to the labor market for vulnerable groups of the population, supporting employers in hiring people with disabilities, aligning professional and general competencies of workers with labor market requirements, enhancing cooperation between employment centers and private organizations, transitioning to active support methods instead of passive benefits, and accelerating the implementation of digital technologies.

Since today, the growth of unemployment and the decline in employment levels are among the most important issues for any country in the world, many scholars have addressed the solution to this problem. Among Ukrainian scientists, this topic has been studied by D. Akimova, L. Halykiv, D. Horbach, M. Papiyev, A. Poznyak, V. Yurchishyn, and others. Among foreign scholars, works by A. Okun, P. Samuelson, G. Terence, and A. Phillips are particularly notable.

Many prominent domestic scholars have studied issues related to the formation and implementation of state policy in the field of employment, the functioning of the labor market, and its changes in the process of globalization's impact on the national economy, such as S. Bandur, I. Hnybidenko, O. Hrishnova, A. Kolot, E. Libanova, L. Lisogor, Yu. Marshavin, M. Maksma, V. Minenko, I. Petrova, V. Skuratovskyi, V. Troshchynskyi, V. Onikiyenko, V. Fedorenko, and others.

The broad research interest in the issue of population employment emphasizes its relevance and complexity. In particular, the importance of introducing non-standard forms of employment, strengthening the connection between the labor market and the educational services market, developing local labor markets to increase the capacity of territorial communities, applying innovative approaches in the field of employment, and other aspects related to public administration in the innovative development of this sector, has determined the purpose and objectives of this qualification work.

The purpose of the research is to analyze state policy in the field of employment and develop recommendations for improving the activities of public authorities to find positive structural shifts in the domestic labor market.

Population employment as a socio-economic category reflects the key characteristics and patterns of real phenomena. It is both a combination and, at the same time, an opposition of economic and social relations, based on economic interconnections that arise in the process of social reproduction. The economic aspects of employment are inseparable from the social ones, and vice versa, the social aspects of this phenomenon always have an economic foundation.

Since employment is a socio-economic phenomenon, it encompasses both economic and social content. The economic component of employment lies in the activities of people aimed at creating the gross domestic product (national income). The more people

are employed, the more material and spiritual values are created in society, leading to an improvement in the standard of living of the population.

State policy in the field of employment represents a system of socio-economic and organizational-legal measures aimed at creating conditions for the full utilization of the potential of labor and business activity of the working-age population, which are developed and implemented by the relevant state authorities. «It should serve as a stabilizing factor that prevents unemployment from significantly exceeding the acceptable level, i.e., from turning into a long-term stagnation during periods of economic growth due to a qualitative mismatch between demand and supply in the labor market» [4].

When determining the main directions of state policy in the field of population employment, the state must consider the fundamental principles for shaping such a policy. According to Article 15 of the Law of Ukraine «On Employment of the Population» [1] state policy in the field of employment is based on the following principles:

- Priority of ensuring full, productive, and freely chosen employment in the implementation of the active socio-economic policy of the state;

- Responsibility of the state for developing and implementing employment policy;

- Guaranteeing equal opportunities for all citizens to exercise their constitutional right to work;

- Promoting the effective use of labor potential and ensuring its realization.

Our country adheres to international standards in the field of employment. Specifically, on June 19, 1968, Ukraine ratified the Employment Policy Convention of 1964 (No. 122). This convention, based on the provisions of the Philadelphia Declaration of the International Labour Organization (ILO) on the commitment to promote the implementation of programs that ensure full employment and improved living standards, and considering the ILO's Constitution and the Universal Declaration of Human Rights, defines the main directions of state policy in the field of employment. The convention stipulates that employment policy should aim to create the following conditions: the availability of work for all those who are willing and looking for work; maximum labor productivity; freedom of job choice and the opportunity for every worker to acquire qualifications and apply their skills and abilities in the most appropriate job, regardless of race, gender, religion, skin color, political beliefs, national or social origin. The policy should take into account the level of economic development and the interconnection of employment goals with other economic and social objectives, implemented by methods suitable for national conditions and practices [3].

The unprecedented conditions in which Ukraine found itself due to Russia's full-scale military invasion provoked radical changes in all spheres of public life and the functioning of state and non-state institutions in the country. Contrary to various forecasts, Ukraine not only withstood but, despite very painful losses, is heroically fighting for its own freedom and independence. Thanks to significant global support, Ukraine's economic system withstood powerful blows and managed to adapt to the new circumstances.

The migration crisis that unfolded after the start of Russia's full-scale aggression against Ukraine led to serious economic consequences. According to the results of 2022, the country's GDP declined by more than 30%, the national currency significantly devalued, prices increased, and the income level of the population sharply fell. In addition, due to security threats related to the war, nearly 8 million people left Ukraine, while about 5 million became internally displaced persons (IDPs).

The introduction of martial law and mobilization also affected the labor market. Conscription into the Armed Forces significantly reduced the number of workers, changed the demand and supply for jobs, and increased the labor shortage.

A significant change in the labor market was the substantial reduction in employment caused by decreased business activity and the closure of many enterprises, as well as economic difficulties at enterprises that continued to operate. The reduction in employment most affected industrially developed regions such as Kharkiv, Dnipropetrovsk, Odesa, Mykolaiv, Kyiv regions, and Kyiv city, where the losses accounted for 59% of the total reduction.

Throughout 2022, enterprises that did not cease operations reduced their workforce by up to 5%. Micro-enterprises suffered the most, with a 53% reduction in the number of employees, while large enterprises saw a reduction of no more than 4%. Medium-sized and small enterprises lost 6% and 8% of their employees, respectively.

According to the National Bank of Ukraine's estimates, the unemployment rate in Ukraine remains high, although it has decreased from 21% in 2022 to a projected 14% in 2024 (see Figure 1). It is worth noting that until 2022, official data on the unemployment rate were provided by the State Statistics Service of Ukraine based on regular household surveys. However, due to the war, these surveys have been suspended, which complicates the accuracy of the estimates. Therefore, the current figures are based on sample surveys and labor market modeling.

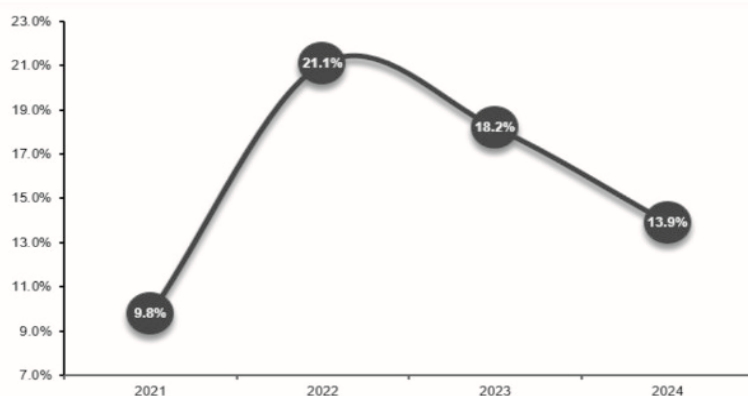

Figure 1. Unemployment Rate in 2021-2024, according to ILO definition

According to the State Employment Service, as of August 1, 2023, there were 112.3 thousand officially unemployed individuals, of which 22% (23.9 thousand) were under the age of 35, indicating a significant proportion of youth among the unemployed. Among this category, 1.8 thousand individuals (2%) were recent graduates with no work experience. More than half of young people who are employed are working in positions unrelated to their field of study, highlighting the importance of aligning labor market demands with the needs of educational institutions [8].

In conditions of high turbulence in the labor market, the search for quality jobs becomes more complicated, which undoubtedly affects the mood and expectations of job seekers. According to a study conducted by the «Rating Lab» laboratory among young people aged 15-30 in August 2023, a significant portion of respondents in Ukraine prefer self-employment and starting their own business (73%), while only 19% want to work

for someone else. The desire to work for oneself is most characteristic of those who are employed or studying (75% among employed and students), while among unemployed youth, this figure is 61%. Most young people plan to start a business in the fields of trade, information technology, or e-commerce. Other popular areas include culture, design, and tourism, with only 7% of respondents wanting to work in the manufacturing sector. Less interest is shown in education, scientific research, and engineering, as these fields in Ukraine have limited funding and are not considered profitable [9].

According to «Work.ua» data, as of January 2024, compared to February 2022, the labor market has recovered by 93% in terms of job offerings. However, the recovery is uneven across regions. Compared to pre-war levels, the number of job vacancies has increased the most in the following regions: Zakarpattia (155%), Ivano-Frankivsk (146%), Khmelnytskyi (125%), Lviv (123%), Vinnytsia (120%), Rivne (118%), and Chernivtsi (116%). In terms of absolute numbers of job offerings, the leaders remain: Kyiv (30,913 vacancies), Lviv (8,473), Dnipropetrovsk (8,452), Odesa (5,752), and Kharkiv (3,347) regions [10].

According to statistical information as of January 1, 2025, the State Employment Service of Ukraine officially registered 94,190 job seekers, including: 75,830 women, 20,444 youth, 7,747 persons with disabilities, 21,348 internally displaced persons, and 3,013 participants in hostilities. There were fewer registered unemployed in 2024 than the previous year, but in 2023, Ukraine ranked among the top ten countries with the highest unemployment rates, according to the National Bank.

According to data from the State Statistics Service and the Ministry of Veterans Affairs, there are 2.7 million civilians and nearly 500,000 combatants with disabilities in Ukraine. The number of people with disabilities as a result of Russia's full-scale aggression against Ukraine will gradually increase due to the rising disability rate in the population. According to Article 19 of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine» [2], a quota for the employment of such persons is set at 4% of the average number of full-time employees in a year. However, the risks of providing employment for persons with disabilities are exacerbated under current conditions, as the overall number of vacancies has significantly decreased. Recently, the opportunities for financing the creation of jobs for persons with disabilities have been limited because these jobs require consideration of the special needs of this population group. Employment for this group varies significantly across sectors and regions.

To stabilize the labor market during the war, the government has implemented a series of programs aimed at supporting both the unemployed and employers. These measures contribute to the creation of new jobs and the employment of internally displaced persons (IDPs), veterans, and people with disabilities. The programs include providing grants for businesses, incentivizing employers, involving the unemployed in socially useful work, as well as offering financial assistance for setting up workplaces for people with disabilities. A crucial element of support includes retraining and preparation programs to maintain the competitiveness of specific population groups.

The «eRobota» project provides grants for starting a business, entrepreneurship development, and training, including microgrants for creating one's own business, financing for processing enterprises, horticulture, and greenhouse farming, as well as funding for implementing startups, especially in the IT sector and training for IT professions. The project, implemented by the Ministry of Economy, aims to stimulate entrepreneurial activity and create jobs.

As of September 2024, nearly 19.6 thousand entrepreneurs have received grants totaling 9.3 billion UAH under the «eRobota» project, resulting in the creation of 55 thousand jobs. Of this, 4.2 billion UAH (17.8 thousand microgrants) were issued under the «Own Business» program, 3.7 billion UAH (743 grants) for processing enterprises, 1 billion UAH (231 grants) for horticulture and greenhouse farming, and 366 million UAH (806 grants) for veterans.

The veterans' component of the «Own Business» program provides grants ranging from UAH 250,000 to UAH 1 million for veterans or people with disabilities as a result of the war, and from UAH 250,000 to UAH 500,000 for the second person of their spouse. The size of financial support depends on the number of jobs created (from 1 to 4). If a grant of UAH 500,000 to UAH 1 million is received, the veteran must have the status of a sole proprietor (FOP) for at least three years and finance 30% of the project. This way, the state selects grant recipients who already have entrepreneurial experience and are ready to risk their own money. In the «Own Business» program, the most popular business sectors in 2024 are wholesale, retail trade, and automobile repair (35%), temporary accommodation and catering services (16%), and manufacturing (13%). Among veterans and their family members, the most popular business areas are trade and repair (27%), manufacturing (16%), cafes and bakeries (15%), and services (8%).

Vouchers for education and retraining are available to certain categories of citizens to support their competitiveness in the labor market. The program allows individuals to acquire a new profession or improve qualifications in various fields, such as medicine, education, cooking, driving, and others. Vouchers are available for people over 45 years old (up to retirement), veterans, internally displaced persons (IDPs), people with disabilities, and those affected by military aggression or who were in captivity. To receive a voucher, individuals must have professional or higher education, not be registered as unemployed with the State Employment Service, and not have been trained at the expense of the Unemployment Insurance Fund during the last three years. The voucher amount does not exceed UAH 30,280. By the end of August 2024, 15,600 individuals had received vouchers totaling UAH 114 million. In 2023, 18,100 people received training through this program for a total amount of UAH 252 million.

The subsidy program for employers who hire IDPs was launched in April 2022 to increase employment and support the adaptation of displaced persons. The compensation is provided to the employer for hiring IDPs for a period of three months, and for IDPs with disabilities – for six months. Payments are made from the Unemployment Insurance Fund. The compensation amount is the minimum wage (UAH 8,000 starting from April 2024). In the first quarter of 2024, the government paid employers UAH 78 million for the employment of 7,000 IDPs.

The Compensation Program for Employers for Arranging Workplaces for People with Disabilities of Groups 1 and 2 was introduced by the Ministry of Economy in 2023. The goal of the program is to promote the employment of people with disabilities by removing barriers in the workplace. Employers can receive compensation for arranging workplaces: for individuals with Group 1 disabilities – 15 minimum wages (up to 106,500 UAH in 2024), for individuals with Group 2 disabilities – 10 minimum wages (up to 71,000 UAH in 2024). In almost a year of the program's operation, 854 employers created 949 workplaces for employees with disabilities, receiving nearly 63.1 million UAH in compensation from the government.

In today's conditions, Ukraine faces the task of developing a qualitatively new state policy in the field of employment. Without this, it is impossible to change the labor market situation, ensure social stability, preserve and develop human resources, and promote the

country's recovery. In this context, special attention should be paid to selecting means and mechanisms for regulating employment, centralization and decentralization measures in the field of employment, and the need to change the overall concept of state employment policy.

Regardless of the duration of military actions, programs for recovery aimed at long-term economic development of the country must be developed immediately. Labor market stabilization programs should cover the following key aspects:

- Engaging migrants in the economy: programs should include both Ukrainian labor migrants and foreigners. Global practice shows that attracting foreign workers positively impacts the economy, so this aspect should be carefully addressed.

- Creation of conditions for self-employment: this will help reduce the burden on the social sphere.

- Reforming the social protection system: this involves improving working conditions, refining the wage system, reviewing the job classification grid, and raising salaries to the European average level.

- Promoting vocational professions: increasing their prestige and recognizing their importance.

- Supporting high-tech industries and agriculture: at the state level, these sectors need to be developed to ensure stable economic growth.

- Programs for retraining and skills enhancement: this includes creating employment programs for youth and implementing dual education.

- Psychological, social, and pedagogical support: measures aimed at identifying vocations and revealing the professional abilities of citizens.

- Developing socio-economic activity in rural areas: creating jobs and implementing programs that promote work in villages and communities.

- Measures to combat the shadow economy and employment: fighting illegal activities is necessary for the stability of the labor market.

- Forming a favorable investment climate: implementing mechanisms that stimulate investment.

- Supporting the creation of new jobs: the state must actively promote this process.

- Developing small and medium-sized businesses: this includes simplifying licensing procedures, reducing tax and credit pressure, and eliminating legislative gaps.

- Expanding financial support: this involves providing grants and attracting foreign investments.

- Supporting innovations and startups: creating industrial parks, developing digital business transformation, and fostering international partnerships.

Global experience shows that one of the key tools of youth employment policy is special programs supporting young professionals (graduates) and young unemployed individuals. These programs aim to stimulate employers to hire young people, provide professional training and skills enhancement both in production and outside of it, as well as combine periods of work and study (the «sandwich» model), which includes educational leaves while maintaining the job.

One vivid example is the French CEF system (contract – employ – formation), introduced in 1975. Each year, it covered 70,000 to 80,000 people and aimed to:

- a) Encourage employers to hire young people;
- b) Motivate young individuals to improve their professional qualifications.

The CEF system provided two levels of support: for younger individuals and those who had not completed school, the focus was on education; for older categories with basic education, the focus was on skill improvement or mastering related professions.

Similar programs are also in place in other countries:

–Austria: Subsidies for entrepreneurs who hire and train young workers; creation of jobs in the public sector; state aid for specific youth categories (residents of remote regions, women, second-generation foreigners); support for entrepreneurial activity.

–Denmark: Organization of free training courses for young unemployed individuals by local authorities.

–Spain, France, Germany, Belgium: Right to educational leave with job preservation; obligation for employers to contribute a portion of the payroll fund for vocational and technical education.

–Sweden: A strong emphasis on career guidance, mandatory internships for schoolchildren in enterprises, which is recorded in the certificate of secondary education.

Summarizing the practices mentioned allows us to highlight their main common features, which contribute to their effectiveness, including: the application of a programmatic approach (the presence of a state program to promote employment); a comprehensive approach to addressing the issue, combining the flexibility of programs with the individualization of services; partnerships, involving a wide range of stakeholders at all management levels (with the mandatory participation of employment services, local authorities, social services, educational institutions, employers, NGOs, relevant ministries and agencies); a wide range of services (career orientation, career counseling, social skills development, job search techniques); a variety of service delivery forms (internships, practices, trial periods, annual contracts, microcredit for business creation, consultations, courses, training, seminars, workshops) and formats (offline, online); monitoring of program implementation with adjustments; co-financing of the program by the state, local authorities, employers, and other stakeholders; and free services for young people. A common feature of all European higher education institutions is the presence of career development units, which support the employment of graduates. Career services in universities play a key role in supporting students during the transition from education to employment, adaptation to organizations, and career development, providing information and advice on finding suitable jobs.

The implementation of these initiatives will not only contribute to the development of the labor market but also to the overall economic growth of the country. The proposals are long-term in nature and can be improved along with the development of the economy and interaction with the global market. These measures should be developed and implemented now, especially in regions not affected by hostilities, which will allow for analyzing weaknesses and testing systems for flexibility to external factors.

Thus, under the conditions of martial law and European integration, the state is focusing on creating a resilient and effective labor market, which involves the development and implementation of modern employment policies. Ukraine's post-war recovery will largely depend on the level of citizen employment, as it will be the key factor for economic growth. Employment determines the well-being of the population and directly influences the quality of life.

In today's realities, it is necessary to rethink the approaches to labor market regulation, creating new mechanisms to ensure social stability, the development of human capital, and the economic revival of the country. Particularly important is the choice of effective tools for regulating employment, the optimal balance between centralized and

decentralized measures, as well as the implementation of labor market stabilization strategies, which will form the focus of future research.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *Pro zainiatist naseleattia* [On Employment of Population], Law of Ukraine No. 5067-VI, August 9, 2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini* [On the Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine], Law of Ukraine No. 875-XII, March 21, 1991. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
3. International Labour Organization. (1964). Convention concerning Employment Policy, No. 122. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993>
4. Kovach, V.O. (2020). *Osnovni napriamy rehuliuвання derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naseleattia* [Main Directions of State Policy Regulation in the Field of Employment]. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/52.pdf
5. Petrova, I.L. (2018). *Innovatsiinyi sehment rynku pratsi: otsinka tendentsii ta perspektyv* [Innovative Segment of the Labor Market: Assessment of Trends and Prospects]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1(32), 166-180.
6. Fesenko, A.M., Chorna, V.O. (n.d.). *Sotsialno-vrazlyvi katehorii pratsiuiuchoho naseleattia ta spetsialna polityka zainiatosti* [Socially Vulnerable Categories of the Working Population and Special Employment Policy]. Retrieved from: <https://salol.li/FD19FB5>
7. State Employment Service of Ukraine. (n.d.). Retrieved from: <https://dcz.gov.ua/>
8. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua>
9. Rating Lab. (n.d.). Official website. Retrieved from: <https://ratinglab.org>
10. Work.ua. (n.d.). Job search website in Ukraine. Retrieved from: <https://www.work.ua>

Список використаних джерел:

1. Про зайнятість населення: Закон України № 5067-VI від 9 серпня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 875-XII від 21 березня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
3. Про політику в галузі зайнятості. Конвенція Міжнародної організації праці №122 від 1964 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993>
4. Ковач В.О. Основні напрями регулювання державно політики у сфері зайнятості населення. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/52.pdf
5. Петрова І.Л. Інноваційний сегмент ринку праці: оцінка тенденцій та перспектив. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1(32). С. 166-180.
6. Фесенко А.М., Чорна В.О. Соціально-вразливі категорії працюючого населення та спеціальна політика зайнятості. URL: <https://salol.li/FD19FB5>
7. Державна служба зайнятості України. URL: <https://dcz.gov.ua/>
8. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
9. Офіційна сторінка лабораторії «Rating Lab». URL: <https://ratinglab.org>
10. Сайт пошуку роботи в Україні. URL: <https://www.work.ua>

УДК: 330.131.7:658.7:005.334

Oksana Vivchar*Doctor of Economics,**Professor,**West Ukrainian National University**ORCID ID: 0000-0001-9246-2226***Yurii Korovchuk***PhD in Economics**Associate Professor**Vasyl Stefanyk Carpathian National University**Ivano-Frankivsk, Ukraine**ORCID ID: 0000-0002-3987-1319***Iryna Sernyak***PhD in Economics**Associate Professor**Vasyl Stefanyk Carpathian National University**Ivano-Frankivsk, Ukraine**ORCID ID: 0000-0001-6243-8874***Roman Trofanyuk***PhD student at Mariupol State University, Mariupol, Ukraine**ORCID ID: 0009-0002-5963-4422***Hanna Velikanova***Senior Lecturer at the Department of International Economic Relations**Vasyl Stefanyk Carpathian National University**Ivano-Frankivsk, Ukraine**ORCID ID: 0000-0002-3987-1319*

IDENTIFICATION OF SECURITY MANAGEMENT RISKS IN LOGISTICS ENTITIES: A PRACTICAL FRAMEWORK IN THE CONTEXT OF EMERGING THREATS

Оксана Вівчар*доктор економічних наук, професор,**Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна***Юрій Корошук***кандидат економічних наук,**доцент,**Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,**м. Івано-Франківськ, Україна*

Ірина Серняк

кандидат економічних наук,

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

м. Івано-Франківськ, Україна

Роман Трофанюк

аспірант Маріупольського державного університету,

м. Маріуполь, Україна

Ганна Веліканова

старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин,

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

м. Івано-Франківськ, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ В ЛОГІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ПРАКТИЧНА ОСНОВА В КОНТЕКСТІ НОВИХ ЗАГРОЗ

Abstract. *This study examines the risk of security management of logistics entities. It highlights that the key functions of effective risk management include innovative, regulatory, protective, compensatory, socio-economic, and analytical aspects. The research demonstrates that the framework for quantitative assessing risks in the security systems of logistics entities combines both absolute values (such as variance, standard deviation, semivariance, and standard deviation) and relative values (including probability, coefficient of variation, and risk ratio). The primary methods for regulating the risk levels of logistics entities are identified as follows: risk avoidance, risk compensation, forecasting, monitoring, risk management, establishment of special reserve funds, external resourcing, risk transfer, hedging, and risk reduction. Based on this framework, it is demonstrated that mitigating security management risks in logistics entities can be considered a holistic approach to counteracting both potential and actual threats, while simultaneously ensuring the future sustainable development potential of the organizations under research.*

Keywords: *logistics, security, security system, safety-oriented management, logistics management, logistics systems, security management risks.*

Анотація. У цьому дослідженні розглядається ризик управління безпекою логістичних підприємств. Підкреслюється, що ключові функції ефективного управління ризиками охоплюють інноваційні, регуляторні, захисні, компенсаційні, соціально-економічні та аналітичні аспекти. Дослідження демонструє, що система кількісної оцінки ризиків у системах безпеки логістичних підприємств поєднує як абсолютні величини (такі як дисперсія, стандартне відхилення, напівдисперсія та стандартне відхилення), так і відносні величини (у тому числі ймовірність, коефіцієнт варіації та коефіцієнт ризику). Основні методи регулювання рівнів ризику логістичних підприємств визначені наступним чином: уникнення ризику, компенсація ризику, прогнозування, моніторинг, управління ризиками, створення спеціальних резервних фондів, зовнішнє фінансування, передача ризику, хеджування та зменшення

ризиків. На основі цієї системи показано, що зменшення ризиків управління безпекою в логістичних підприємствах можна розглядати як цілісний підхід до протидії як потенційним, так і фактичним загрозам, одночасно забезпечуючи потенціал сталого розвитку досліджуваних організацій у майбутньому.

Ключові слова: логістика, безпека, система безпеки, управління, орієнтоване на безпеку, управління логістикою, логістичні системи, ризики управління безпекою.

Logistics entities cannot operate without risk exposure in the current business environment. Risks must be quantified within the boundaries of the maximum permissible limits. From a practical standpoint, market risk assessments vary considerably. Therefore, business entities must recognize that errors in market activities are inevitable, as no entity is completely immune to them. More importantly, these entities must continuously refine and adapt their operational strategies to enhance the efficiency and resilience of the logistics system.

O. Vivchar, V. Zakharchenko, M. Yermoshenko, E. Krykavskiy, L. Larina, M. Oklander, G. Pasternak-Taranushenko, O. Trydida, M. Fleichuk, U. Shchurko, and others have studied the problematic aspects of security management risks of logistics entities.

The objective of this article is to conduct a comprehensive evaluation of the various types of security risks faced by logistics entities under contemporary conditions and to develop a corresponding model to support this assessment.

The research findings indicate that the primary objective of logistics security management is to minimize abrupt fluctuations in their operations. Consequently, significant emphasis should be placed on the ongoing enhancement of risk management practices. In the context of logistics entities, risk management is a decision-making process that involves the implementation of measures designed to minimize risks to the lowest possible level [2, p. 88].

In our opinion, risk management in logistics should be defined as a comprehensive set of economic, organizational, and technical activities designed to identify risk types, factors, and sources, assess their magnitude, develop and implement strategies to mitigate risk levels, and prevent potential destructive outcomes. This process must also account for external environment factors such as competitors, suppliers, governmental policies, public opinion, market conditions, and the absence of complete and relevant information. A typical diagram illustrating the risk management process in logistics is presented in Fig. 1.

Thus, it is determined that risk catalyzes exploring innovative solutions to challenges encountered by logistics entities. Most logistics entities enhance economic efficiency and competitiveness through strategic engagement in risk-driven innovation. This model effectively illustrates the primary objective of security management in logistics entities—risk minimization—to prevent or mitigate potential financial, material, and other losses associated with uncertainties [8].

The article highlights that scientific literature identifies the following key functions of risks: innovative, regulatory, protective, compensatory, socio-economic, and analytical. The innovative function of risk drives the pursuit of unconventional solutions to challenges encountered by logistics entities. Consequently, logistics entities enhance their competitiveness and achieve economic success through strategic engagement in risk-driven innovation.

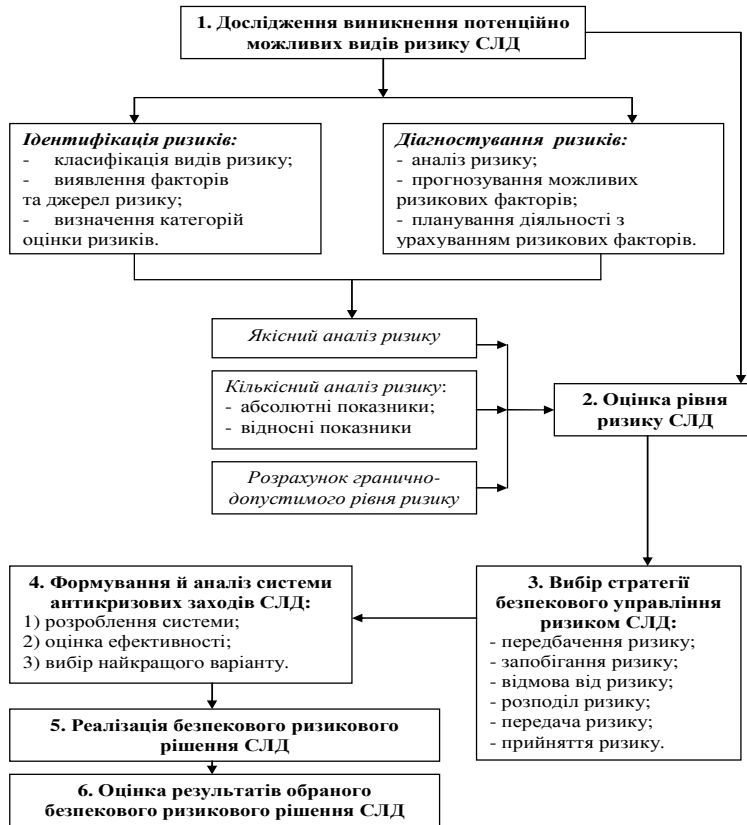

Fig. 1. Risk model of security management of a logistics entity (LE)

Source: own elaboration

A crucial prerequisite for an efficient logistics security management system is strict compliance with fundamental principles, the most critical of which encompass:

- informed risk acceptance, ensuring that decision-makers recognize and evaluate the implications of assumed risks,
- precise definition of security management objectives for logistics entities, along with the capability to influence risk characteristics that facilitate the achievement of these objectives,
- ensuring objectivity, credibility, comprehensiveness, and reliability of information within the logistics security framework,
- integrating risk management across all horizontal and vertical hierarchical levels of logistics entities, establishing an interconnected and systematic approach to managing business risks,
- maintaining the autonomy of security management in addressing individual risks faced by logistics entities,
- reducing the spectrum of potential risks and mitigating their impact,
- enhancing the responsiveness of logistics entities to internal and external dynamics that contribute to risk materialization,

- incorporating the time factor as a critical component in the secure risk management of logistics entities,
- optimizing cost efficiency in the organization and protection of risk management processes within logistics entities,
- implementing an innovative framework for the secure and effective risk management of logistics entities [1, p.333].

The assessment of security risk levels in the risk management of logistics entities represents the most critical and methodologically intricate phases of the logistics management process. The quality of this assessment directly influences the overall effectiveness of risk management and necessitates both quantitative and qualitative evaluations. The justification for making specific business decisions involving inherent risks can be determined through a comprehensive quantitative and qualitative analysis of these risks. The system of indicators for the quantitative assessment of risks within the security framework comprises absolute measures (such as variance, standard deviation, and semivariance) and relative measures (including probability, coefficient of variation, and risk factor) [4, p. 55]. This study aims to formulate a methodological approach for calculating the risk factor:

$$K_R = \frac{SS_{VAR}^-}{SS_{VAR}^+} \quad (1)$$

The calculation results are presented in Table 1.

Table 1

Risk factors of security management of the logistics entity

Logistics security strategies, Si	Logistics expenses					RF
	1	2	3	4	5	
S1	17	5	24	10	4	2,06
S2	11	20	14	32	46	0,34
S3	35	5	3	37	2	6,42
S4	15	14	10	30	6	0,32
S5	17	23	20	9	12	0,59
S6	19	4	16	2	1	2,21

A lower risk factor (RF) corresponds to a lower risk level. Based on this metric, the S4 logistics security strategy is identified as the most optimal. An interval-based evaluation is conducted to assess the effectiveness of each logistics strategy and classify the associated security risk type. This classification requires calculating the margin of error, which serves as an absolute indicator in the comprehensive risk assessment [6, p. 235]. The results of the calculations are presented in Table 2.

Table 2

Marginal errors of security management of a logistics entity

Logistics security strategies, Si	Logistics expenses					Δ_i
	1	2	3	4	5	
S1	17	5	24	10	4	15,61
S2	11	20	14	32	46	25,53
S3	35	5	3	37	2	38,86
S4	15	14	10	30	6	13,42
S5	17	23	20	9	12	10,08
S6	19	4	16	2	1	20,43

$$\Delta_i = t \times \lambda_{krut} \times \delta_i \quad (2)$$

where t stands for the Student's t -test (tabulated value); λ -for the significance level or the probability at which the margin of error deviates. Adding the margin of error to the average efficiency (mathematical expectation) yields the maximum possible level of efficiency with a given probability: $a_i \max = M_i + \Delta_i$. As a result of subtraction, we obtain the minimum possible value of the expected efficiency. The smaller the margin of error (limit deviation), the safer and more reliable is the logistics security strategy for the logistics entity. The S5 logistics strategy meets this criterion.

The results of the calculations are presented in Table 3.

Table 3

Maximum and minimum possible level of efficiency of the security management of the logistics entity

Logistics security strategies, Si	Logistics expenses					aimax	aimin
	1	2	3	4	5		
S1	17	5	24	10	4	29,59	- 1,63
S2	11	20	14	32	46	41,73	- 9,33
S3	35	5	3	37	2	65,37	- 12,35
S4	15	14	10	30	6	28,74	1,90
S5	17	23	20	9	12	27,42	7,26
S6	19	4	16	2	1	34,32	- 6,54

Table 3 allows us to analyze the changes in the boundary intervals of efficiency of logistics strategies to ensure the security of the logistics entity:

- aimax characterizes the maximum limit of the efficiency interval; in this case, the S3 logistics strategy for ensuring the security of the logistics entity is preferable;
- aimin represents the minimum value of the efficiency interval; when negative, it indicates the magnitude of losses. Considering these conditions, the S5 logistics strategy proves to be the most profitable, as it achieves breakeven and presents the highest positive value [3, p. 67].

Let's define risk based on the range of variation:

$$R_{iVAR} = a_i \max - a_i \min \quad (3)$$

An increase in the range of variation corresponds to a higher level of risk associated with the logistics strategy. Consequently, the S5 logistics strategy is considered the least risky for the logistics entity.

Table 4

**Range of the variation of the logistics strategy
for ensuring security of the subject of logistics**

Logistics security strategies, Si	Logistics expenses					Ri VAR
	1	2	3	4	5	
S1	17	5	24	10	4	31,22
S2	11	20	14	32	46	51,05
S3	35	5	3	37	2	77,72
S4	15	14	10	30	6	26,85
S5	17	23	20	9	12	20,16
S6	19	4	16	2	1	40,86

To trace the dynamics of the security strategies of a logistics entity, let's graphically depict the last three indicators (Fig. 2).

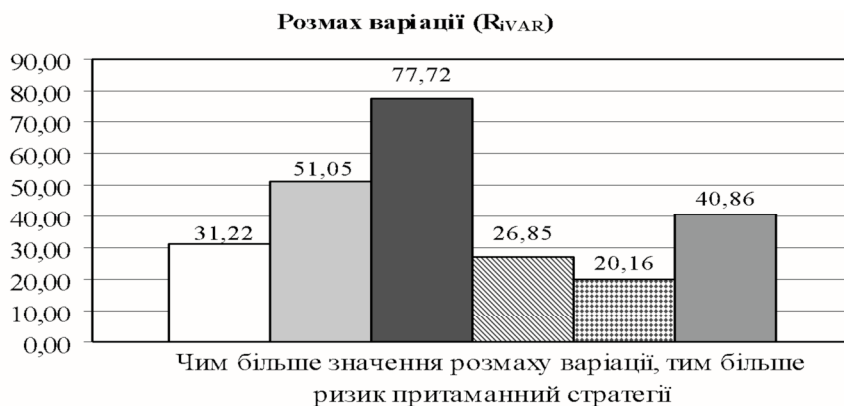

Fig. 2. The dynamic variability in the scale of logistics strategy adaptation for ensuring the security of logistics entities.

Source: calculated by the author

Let's calculate the risk type of a logistics entity by calculating the percentage of losses for each logistics strategy (Table 5).

Thus, the S5 logistics strategy proves to be the most economically advantageous across all key parameters. Evaluating business risk necessitates creating a risk curve for a logistics entity, an inherently complex process. Consequently, practical application often relies on simplified methodologies, where risk is assessed using one or more key indicators.

The final decision regarding the selection of a specific logistics component requires defining the threshold level of business risk. This can be guided by reference values such as 0.1, 0.01, and 0.001, corresponding to acceptable, critical, and catastrophic risk levels, respectively [5, p.115].

Table 5

Type of security risk of the logistics entity

Logistics security strategies, Si	Logistics expenses					Losses, %	Types of risks
	1	2	3	4	5		
S1	17	5	24	10	4	– 11,68	Permissible
S2	11	20	14	32	46	– 57,56	Critical
S3	35	5	3	37	2	– 46,58	Permissible
S4	15	14	10	30	6	12,37	Permissible
S5	17	23	20	9	12	41,86	Permissible
S6	19	4	16	2	1	– 47,1	Permissible

The selection of methods and instruments for regulating the risk level of logistics entities represents a critical stage in the security management process. The primary approaches to risk regulation and mitigation in logistics entities include: risk avoidance, which involves rejecting unreliable partners and suppliers, as well as refraining from engaging in high-risk projects or decisions; and risk compensation, which encompasses strategic activity planning and forecasting of external economic conditions to mitigate potential uncertainties, monitoring of the economic and legal environment, as well as the implementation of active, targeted marketing strategies, plays a crucial role in risk regulation. Risk-retention involves refraining from compensatory measures while establishing dedicated reserve funds in the form of tangible assets or financial resources (self-insurance or risk funds) and leveraging external financial sources such as loans, credits, or government subsidies to offset losses and restore operations. Risk transfer is achieved through mechanisms such as insurance, the delegation of risk via factoring agreements, hedging through exchange transactions, and other financial instruments designed to redistribute risk exposure [7].

Conclusions. In summary, the reduction of security management risks in logistics entities aims to implement a comprehensive strategy for counteracting both potential and actual threats. The effective mitigation and elimination of these risks ensure the sustainable and highly efficient operation of business entities under dynamic internal and external environmental conditions. Furthermore, such risk management measures contribute to fostering the long-term development potential of logistics entities.

References:

1. Vivchar, O. I. (2015) Integratsiini protsesy lohistyky u konteksti zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky biznesu [Integration processes of logistics in the context of ensuring financial and economic security of business]. *Hlobalni ta nat-*

- sionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*. Vyp. 5. 332–335. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015> [in Ukrainian].
2. Vivchar, O. I. (2019) Formuvannia lohistychnoi stratehii systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv iz zastosuvanniam aparatu ekonomiko-matematychnoho modeliuвання [Formation of the logistics strategy of the system of economic security enterprises with the use of the apparatus of economic and mathematical modeling]. Review of transport economics and management – *Review of transport economics and management*. Dnipro: Dniprovskiy natsionalnyi universytet zaliznychnoho transportu im. ak. V. Lazariana. Vyp. 1(17). 89–95. [in Ukrainian].
 3. Herasymenko, O. M. (2019) Ryzyk-oriientovanyi pidkhid do zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: kontseptualni zasady : *monohrafiia* – Risk-oriented approach to ensuring the economic security of the enterprise: conceptual principles: *monograph*. Cherkasy: Vydav O.Tretiakov. 364. [in Ukrainian].
 4. Hryshko, V. V. (2016) Systemnyi analiz ryzykiv u lohistychnii diialnosti promyslovoho pidpriemstva [Systemic analysis of risks in the logistics activity of an industrial enterprise]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Seriia: Ekonomika i menedzhment. Vyp. 17. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_17_13 [in Ukrainian].
 5. Mitsenko, N. H. (2013), Lohistychnyy menedzhment – instrument formuvannya ta zabezpechennia efektyvnoho funktsionuvannya intehrovanykh system – Logistics management is a tool for forming and ensuring the effective functioning of integrated systems [*Torhivlya, komertsiya, pidpryyemnytstvo – Trade, commerce, entrepreneurship: coll. of science works*]. vol. 15. 111–116. [in Ukrainian].
 6. Yaremenko, O. F., Matiukh, S. A. (2019) Ryzyky lohistychnykh system [Risks of logistics systems]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. № 6. Tom 1. 231–236. [in Ukrainian].
 7. Gevko V., Sharko V., Radchenko O., Budiaiev M. & Tarasenko O. (2021) Cloud technologies in business management. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 4(39). 294–301.
 8. Gevko V., Redkva O. (2020) Investigation of the methodological contexts for systematic assessment of entrepreneurial structures: a safe measurement of the regional approach. *Vector European: Revista științifico-practică*. Universitatea de studii europene din Moldova. Chișinău. Nr 2. P. 129–136.

УДК: 339.138

Святослав Герчаківський

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
svather@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4127-8044

ПАРАДИГМА ВИКОРИСТАННЯ МИТНО-ТАРИФНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ В СУЧАСНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІЙНАХ

Svyatoslav Gerchakivskyi

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

THE PARADIGM OF USING CUSTOMS AND TARIFF TOOLS IN MODERN TRADE WARS

Анотація. Досліджено актуальну проблематику торговельних конфліктів у контексті сучасної глобалізованої економічної системи та їх вплив на економічні інтереси та міжнародні ринки. Проаналізовано основні аспекти торговельних воєн, враховуючи взаємодію країн на міжнародному ринку, вплив глобальних економічних тенденцій та сучасних викликів, що стоять перед українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Проаналізовано особливості та попередні наслідки запровадження митно-тарифних інструментів в США. Дослідження спрямоване на формування розуміння актуальних проблем турбулентності глобальної торгівлі та її можливих впливів на економічний розвиток України в умовах війни.

Ключові слова: торгівельна війна, мито, тарифні інструменти, міжнародні ринки, конфлікти.

Abstract. The topical problems of trade conflicts in the context of the modern globalized economic system and their impact on economic interests and international markets have been studied. The main aspects of trade wars are analyzed, taking into account the interaction of countries in the international market, the impact of global economic trends and modern challenges facing Ukrainian subjects of foreign economic activity. The features and preliminary consequences of the introduction of customs tariff instruments in the United States are analyzed. The study is aimed at forming an understanding of the current problems of global trade turbulence and its possible impact on Ukraine's economic development during the war.

Keywords: trade war, tariffs, tariff instruments, international markets, conflicts.

Міжнародна торгівля перманентно асоціюється як конфліктне середовище, яке супроводжується нетиповими взаємовідносинами між її учасниками, конкуренцією, боротьбою за кращі умови збуту товарів, робіт, послуг тощо. Як правило, така боротьба переростає у торговельні війни між державами чи їх об'єднаннями, супроводжується незліченною кількістю торговельних конфліктів і суперечок. У нинішньому геополітичному контексті торговельні війни є основним елементом економічних відносин між державами. Сучасний концепт конфліктів в глобальних торговельних війнах передбачає застосування широкого арсеналу інструментів, серед яких митні тарифи є одним з найдієвіших і найпопулярніших методів регулювання зовнішньо-торговельних потоків. Водночас нетарифні інструменти, що представлені квотами, ліцензіями, технічними бар'єрами, перепонами, що пов'язані з захистом навколишнього середовища чи прав інтелектуальної власності теж використовуються.

З огляду на це, ознайомлення з інструментами та методами ведення та можливими позитивними і негативними наслідками сучасних торговельних війн є надзвичайно важливим для прогнозування ймовірних сценаріїв реалізації митної політики держави.

Вагомий внесок у дослідження проблеми торговельних війн в світі зробили іноземні вчені, зокрема Дж. Перкінс, П. Крюгман досліджували торговельні конфлікти та їх вплив на глобальну економіку, М. Джонсон, Ж.-Л. Меніль вивчали вплив торговельних війн на економіку та розвиток окремих країн, А. Лі акцентовано підійшов до ролі китайської економіки в парадигмі торговельних відносин і конфліктів. Серед українських науковців, які досліджували проблематику торговельних воєн та конфліктів, варто відзначити наукові публікації Береславської О., Шаповал Ю., Шнипко О., Серпухова М., Рачинського М., Микуляк В., Шарова О., Гордєєвої Т., Духневич А., Золотарьова В. та ін. Зважаючи на вагомий науковий доробок, потрібно наголосити на фрагментарності досліджень сучасних практик використання митно-тарифних інструментів в парадигмі торговельних воєн.

Метою статті є дослідження актуальної проблематики використання митно-тарифних інструментів в торговельних конфліктах, а також виокремлення турбулентності глобальної торгівлі, її можливих впливів на економічний розвиток України в умовах війни.

Сучасні світові торговельні війни мають визначений комплекс причин та джерел, а також інструментарій реалізації. Залежно від рівня напруги між державами відрізняється ступінь їх суперечливих відносин, і найкраще всього владнати їх в стані суперечливої ситуації у торгівлі, коли конфлікт можна вирішити за допомогою консультацій та переговорів. Досить часто, торговельні війни супроводжуються інформаційними, політичними війнами, і якщо не вирішити конфлікт на цих рівнях, постає загроза класичної, силової війни.

В теоретичному розрізі найбільш сутнісно розуміння торговельних воєн та їх спрямованості подано наступним чином: «Економічна (торговельна) війна – це сукупність економічних, правових, адміністративних та інших дій, спрямованих проти економічної системи іншого суб'єкта виробничо-господарської діяльності. В залежності від сторони, вона проводиться з ціллю захоплення закордонних ринків (наступальна торговельна війна) або попередження торгової «окупації» національної економіки (оборонна торговельна війна)» [1].

Поділяємо загалом концептуалізацію появи торговельних війн у фабулі наростання напруги від суперечки до війни, коли під торговельною суперечкою розуміють напруженість міждержавних відносин, що пов'язані із матеріальними втратами, спричиненими заходами, заподіяними одною країною, що погіршують умови торгівлі іншої (або інших) [2]. Надалі таке протистояння переростає у торговельний конфлікт як високий рівень напруги у відносинах, пов'язаний з матеріальними втратами, спричиненими заходами, що заподіяні обома сторонами одна одній. Найвищий ступінь напруги у відносинах між країнами, пов'язаний з використанням інтенсивних заборонних заходів торгової політики, що можуть призвести до великих матеріальних втрат країни, проти якої вони були заподіяні – це торговельна війна.

Отже, під дефініцією «торговельна війна» розуміють економічний конфлікт, який часто виникає в результаті крайнього протекціонізму, коли держави підвищують або впроваджують митно-тарифні інструменти або інші торговельні бар'єри один проти одного в рамках своєї митної політики у відповідь на аналогічні заходи, введені протилежною стороною [3].

Класично торговельна війна розпочинається, коли дві або більше країн (союзи, співдружності) застосовують тактику підвищення митних тарифів або торговельних бар'єрів (паратарифних, квазітарифних інструментів) одна проти одної. Цей конфлікт, як правило, є економічним протистоянням між державами, що передбачає застосування протекціоністських заходів. Історично відомі факти, коли торговельні війни переростали у повномасштабні військові конфлікти чи війни. Зокрема, свиняча митна війна (серб. Свінські рат / Svinjski rat; 1906-1908 pp.), відома як торгова війна між Австро-Угорщиною та Королівством Сербією, в ході якої Австро-Угорщина ввела митну блокаду проти Сербії, а також російсько-германська митна війна стали одними із першопричин Першої Світової війни.

Американо-європейська митна війна була спричинена тим, що у червні 1930 року в США був прийнятий так званий митний тариф Смута-Хоулі, що запровадив імпорتنі мита приблизно на 20%, а середній тариф на товари, що підлягали оподаткуванню, досяг 47%. Ухвалення цього закону викликало негайну реакцію з боку найбільших торговельних партнерів США, десять з яких запровадили відповідні заходи: Аргентина, Австралія, Канада, Куба, Франція, Італія, Мексика, Іспанія та Швейцарія відповіли запровадженням мит на американські товари. Цей захід став одним з основних каналів передачі кризи в Європу, так як збут продукції європейських виробників в США був ускладнений. Митну війну, спровоковану актом Смута-Хоулі, часто називають однією з головних причин Великої депресії. У свою чергу в результаті Великої депресії зросла кількість прихильників комуністичних і фашистських партій, а в Німеччині прийшла до влади Націонал-соціалістична німецька робітничка партія. Далі ж була Друга Світова війна [6].

В рамках митних війн країни використовують торговельні інструменти, такі як митні тарифи, для здійснення економічного тиску на певну державу з метою спонукання її до зміни торговельної політики. Якщо країна, проти якої спрямовані ці заходи, відповідає аналогічними діями, конфлікт може перерости в активну фазу такої війни. Тарифи можуть використовуватися як засіб для отримання поступок від торговельних партнерів.

Отже, якщо митно-тарифні інструменти є виключним механізмом, то такі конфлікти відомі як митні війни, війни за мито або тарифні війни. В якості реакції на запровадження підвищених митно-тарифних інструментів держава також може підвищити тарифи. Торговельна війна виникає тільки в тому випадку, якщо конкурентний захист між державами однотипний і він не діє в разі демпінгового експорту.

Найбільш спрощене розуміння застосування мит в торговельних війнах базується на розриві між світовою ціною та внутрішньою ціною певного товару. Наприклад, якщо на товар із світовою ціною 100 доларів США накладається мито в 10%, внутрішня ціна стає 110 доларів США. Різниця (10 доларів США) стягується як митний дохід, який уряд може використати для фінансування своїх витрат. Паралельно мита можуть впливати на динаміку світових цін такої товарної групи, особливо коли їх вводить економіка «великої» країни.

Логіка полягає в тому, що вищі внутрішні ціни зменшують внутрішній попит, що в свою чергу знижує світовий попит і таким чином світові ціни. У нашому прикладі, світова ціна може знизитися до 95 доларів США після введення мита, що призведе до внутрішньої ціни 104,5 доларів США. У цьому випадку частина мита фактично сплачується іноземними виробниками. Це перенаправлення витрат створює стимули для економік «великих» країн одноосібно запроваджувати митні тарифи. Однак цей так званий аргумент оптимального мита не враховує реакції. Якщо країна А накладе мита на країну Б, країна Б має мотивацію відповісти так само. В кінцевому результаті це призводить до торговельної війни, яка погіршує становище обох країн.

Таким чином, митно-тарифні інструментарій в парадигмі торговельних воєн має як економічні, так і політичні цілі. Його вплив виходить за межі простого коригування цін на товари; його стратегічно використовують для впливу на економічну поведінку та здійснення політичного впливу. Різноманітні мотиви, що лежать в основі запровадження митних тарифів, включають не лише бажання зробити імпорт дорожчим. Переплітаються прагнення захистити національні виробництва, отримати наддоходи та досягти політичних цілей (таких як примус до торговельних переговорів або вплив на інші сфери політики). Це свідчить про складну взаємодію економічних та політичних міркувань у використанні митних тарифів.

Аналізуючи багаторічне використання митно-тарифних інструментів в парадигмі торговельних воєн, можемо стверджувати, що як правило їх використовували високорозвинені країни чи їх альянси. Так, за період членства в Світовій організації торгівлі як позивач чи відповідач США були учасниками торговельних суперечок близько 250 разів, понад 100 разів – ЄС. Інші країни, в тому числі Китай, значно рідше застосовували такий підхід у врегулюванні міжнародних торговельних суперечках.

Особливо відчутними для глобальної торгівлі є ситуація, коли відбувається торговельні конфлікти між найбільшими її «гравцями». Прикладом може бути торговельна війна між США та Китаєм за часів першої адміністрації Д. Трампа в 2018 році. Зокрема, було запроваджено мита на китайський імпорт на мільярди доларів, обґрунтовуючи це нечесною торгівельною практикою та крадіжкою інтелектуальної власності. Китай відповів запровадженням власних митних тарифів на американські товари. Якщо фокус США був націлений на високотехнологічну продукцію, то

Китай орієнтувався на американську сільськогосподарську продукцію. У січні 2020 року дві країни досягли першої фази угоди, згідно з якою Китай погодився купувати більше американських товарів в обмін на те, що США утримаються від подальшого підвищення митних тарифів. Однак ключові питання залишилися невирішеними.

Безпрецедентний спосіб використання митно-тарифних інструментів в міжнародній торгівлі був здійснений США в квітні 2025 року. Хронологія запровадження тарифів розпочалася з обіцянки президента Д. Трампа в його інавгураційній промові 20 січня 2025 року: «обкласти тарифами та податками іноземні країни, щоб збагатити наших громадян» [7]. Підвищенні ставки мита були поширені на більшість імпортованих товарів, крім оподаткування сталі, алюмінію та автомобілів, на які вже було накладено окремі митні тарифи впродовж року, а також на мідь, фармацевтику, напівпровідники, пиломатеріали, енергетику та критично важливі мінерали.

Зводячи «митно-тарифну стіну» навколо США на підтримку своєї програми «Америка понад усе», американський президент Д. Трамп ненавмисно спонукає інші країни по всьому світу об'єднатися, намагаючись компенсувати величезний удар по їхньому експорту, який буде спровокований новими митними тарифами у відповідь або ж переговорами.

Американська політика застосування митно-тарифних інструментів в 2025 році свідчить про швидку та агресивну стратегію запровадження, що використовує оголошення про надзвичайний стан та концепцію «взаємних тарифів» для обґрунтування значних підвищень. Особлива увага до Китаю зі зростаючими тарифами, а також запровадження мит на ключових торговельних партнерів, таких як Канада та Мексика, що вказує на значний зсув у бік протекціонізму. Швидка послідовність оголошень та впроваджень, починаючи від інавгурації, свідчить про заздалегідь визначений політичний курс США.

Концепція «взаємних тарифів», яка, на перший погляд, спрямована на справедливість, призвела до широкомасштабних підвищень, вказуючи на ширшу протекціоністську програму, а не на цілеспрямовані відповіді на конкретні випадки нечесної практики. Структура тарифів США в 2025 р. є багаторівневою, яка включає базовий універсальний митний тариф, вищі тарифи, спрямовані на конкретні країни і базуються на основі торговельних дефіцитів та галузевих тарифах. Часткові винятки, особливо для партнерів, свідчать про стратегічний підхід США, спрямований на переформатування глобальних торговельних відносин, зберігаючи при цьому ключові регіональні партнерства.

Перша шокова реакція основних торговельних партнерів США на запроваджені тарифи спричинили дії у відповідь, зокрема таких країн як Китай, Канада, Мексика та ЄС. Готовність цих країн запроваджувати значні митні тарифи на експорт США підкреслює потенціал повномасштабної торговельної війни з руйнівними наслідками для всіх учасників. Так, Китай відповів запровадженням 125% тарифів на американські товари у відповідь на підвищення тарифів США до 145% (табл.1).

За результатами дій у відповідь на тарифи США середня ставка митного тарифу Китаю на експорт США станом на 12 квітня 2025 року досягла 147,6% [10]. Китай також вжив заходів у відповідь на тарифи США, запроваджені в лютому та березні, включаючи тарифи на американський експорт, такий як сільськогосподарська продукція та нафта. Канада та Мексика запровадили 25% тарифи на американські товари після скасування тимчасового призупинення. Європейський Союз оголосив

про можливі заходи у відповідь та розпочав переговори зі США для запобігання подальшим тарифним спорам.

Таблиця 1

**Заходи деяких країн у відповідь на запроваджені
митно-тарифні інструменти США в 2025 р.**

№ з/п	Країна	Митні тарифи США	Реакція на дії США	Галузі/сфери, що охоплені тарифами
1	Китай	до 145%	125%	Промисловість, сільське господарство
2	Мексика	25%	25%	Промисловість, сільське господарство
3	Канада	25%	25%	Промисловість, сільське господарство, енергетика

Джерело: складено за [8; 9].

Таким чином, впродовж наступних днів та тижнів запроваджені ставки митно-тарифних інструментів в США були скориговано або відтерміновано, однак вже за наслідками їх запровадження міжнародними організаціями та аналітичними центрами (Tax Foundation, Wharton Budget Model, МВФ) були зроблені перші неvtішні висновки [4]:

- загальна середня ефективна тарифна ставка внаслідок запроваджених митних тарифів склала 27%, що є найвищим показником в США з 1903 року;

- рівень цін за всіма тарифами 2025 року зростає на 2,9% у короткостроковій перспективі, що еквівалентно середньому збитку на одного споживача домогосподарства у розмірі 4700 доларів США у 2024 році;

- щорічні втрати для домогосподарств на нижній частині розподілу доходів становлять 2100 дол. США;

- митні тарифи 2025 року непропорційно впливають на одяг і текстиль, як наслідок у короткостроковій перспективі споживачі зіткнуться з вищими цінами на одяг на 64% і на 27% вищими в довгостроковій перспективі;

- у довгостроковій перспективі економіка США стабільно буде знижуватись на 0,6% відповідно, що еквівалентно \$170 млрд щорічно у 2024 році;

- рівень безробіття зросте на 0,6 відсоткового пункту до кінця 2025 року, а зайнятість знизиться на 740 000 осіб.

За таких умов невизначеність торговельної політики США стане ключовим фактором, що впливає на глобальну торгівлю та інвестиційні рішення. Компанії, які роблять довгострокові зобов'язання - незалежно від того, інвестують вони в експортний потенціал, виходять на закордонні ринки або створюють міжнародні ланцюги постачання – залежать від стабільної та передбачуваної торгової політики. Коли турбулентність щодо майбутніх тарифів або торгових відносин зростає, компанії можуть затримувати або скорочувати інвестиції. Це, в свою чергу, зменшує обсяги світової торгівлі, обмежує приріст продуктивності від міжнародної конкуренції та зрештою знижує економічне зростання в глобальному вимірі.

Одним із першочергових варіантів вирішення проблем із дискримінаційними митними тарифами є механізм вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). Це універсальна за своєю суттю та змістом система, яка має на меті «полегшити» взаємовідносини як між державами – членами СОТ, так і між державами, які не є членами СОТ. Впродовж багатьох десятиліть СОТ була тим балансуєчим елементом, який дозволяв міжнародній торгівлі та її учасникам успішно розвиватись. Зважаючи на це, важливим є реакція цієї міжнародної інституції на запровадження новою американською адміністрацією нових митних тарифів для понад сотні країн світу.

Так базовий прогноз (baseline forecast) СОТ, що передбачав продовження попереднього тренду низьких митних тарифів і лише обмежену невизначеність у торговій політиці, був скоректований для відображення заходів, які діяли станом на 14 квітня 2025 року, включаючи запровадження митних тарифів США. Ці два сценарії представлені на рис. 1, який показує динаміку обсягу світової торгівлі товарами, що продовжує розширюватися помірними темпами – трохи менше 3% на рік у базовому сценарії. Він також демонструє скорочення торгівлі на 0,2% у 2025 році в скоректованому сценарії (adjusted forecast) перед частковим відновленням у 2026 році з помірним розширенням на 2,5%.

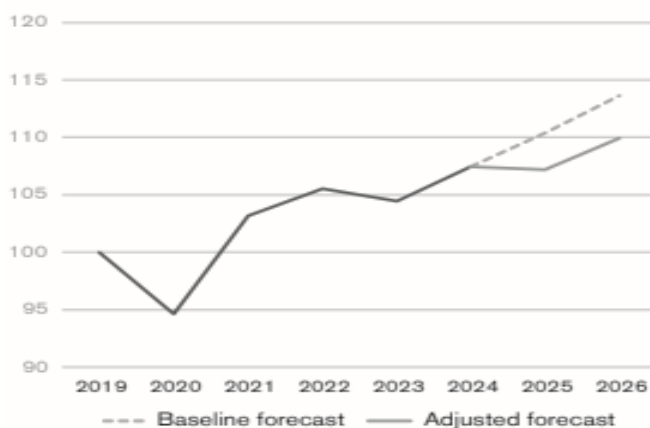

Рис. 1. Скоректовані обсяги торгівлі товарами у світі в 2025-2026 рр. внаслідок запроваджених митних тарифів США

Джерело: [5].

СОТ також прогнозує зниження загального обсягу виробництва внаслідок нових мит і зростаючої невизначеності в торговій політиці. У базовому прогнозі (рис. 2) передбачалося, що ріст світового ВВП за ринковими обмінними курсами залишиться на рівні 2,8% у 2025 році, перш ніж знизитися до 2,6% у 2026 році. Після коригування, ріст ВВП у 2025 році має досягти 2,2%, що на 0,6 процентних пунктів менше ніж базового прогнозу. Що стосується 2026 року, то зростання має залишитися на рівні 2,4%, що на 0,2 відсоткові пункти нижче базового прогнозу.

Ще один аспект, який варто розглянути – це ймовірні наслідки для України запроваджених Д. Трампом митних тарифів. В 2024 році до США експортовано

українських товарів на 869 млн дол США. Це трохи більше 2% загального обсягу українського експорту. Лівова частка постачань (приблизно 58%) – це метал, який почали активно транспортувати морем, а найбільшими експортерами є Арселор Міттал Кривий Ріг та Інтерпайп. Обсяг ввезення товарів зі США в Україну – 3,4 млрд США, що становить приблизно 5% усього імпорту (товари оборонного призначення, вживані авто, техніка тощо). Таким чином, 10% мита на українські товари не матиме критичного впливу на економіку.

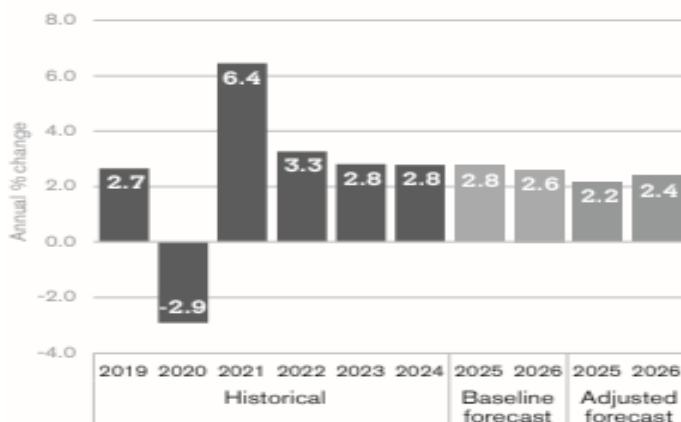

Рис. 2. Динаміка обсягу ВВП в світі та її корекція внаслідок запроваджених митно-тарифних інструментів в США в квітні 2025 р.

Джерело: [5].

Водночас потрібно говорити про опосередкований вплив митно-тарифних інструментів США на Україну в контексті впливу на ключового нашого торговельного партнера – ЄС. Митні тарифи Д. Трампа негативно впливатимуть на економіку євроспільноти, а це прямо відобразиться на взаєминах з Україною. Крім того, нові мита можуть вплинути на глобальні ланцюжки постачання, що зачепить український експорт.

Поділяємо загалом позицію заступника директора Національного інституту стратегічних досліджень Я. Жаліло про те, що: «Ці кроки, які йдуть у розріз із логікою світової торгівлі, зокрема із буквою та духом СОТ, членом якої є Україна, можуть відкрити таку собі «скриньку Пандори», що спонукатиме й інших почати тарифну «вакханалію», яку зусиллями СОТ було подолано ще в 70-і роки минулого століття. І це, звісно, може вплинути на умови світової торгівлі, у тому числі – погіршити доступ українських товарів до певних ринків, на яких вони зараз присутні. Це може змінити глобальні торговельні потоки, що, безумовно, позначиться й на Україні» [12].

Висновки. Теорія та практика використання митно-тарифних інструментів у торговельних війнах вказують на неоднозначність та складність таких процесів, які супроводжуються далекосяжними наслідками для міжнародної торгівлі та світової економіки. Аналіз історичних прикладів та практики застосування митних тарифів, у 2018 та 2025 роках, свідчать про агресивний підхід до торговельної політики, спрямований на досягнення різноманітних економічних та політичних цілей,

включаючи зменшення торговельного дефіциту, захист національної безпеки та підтримку вітчизняних виробників. Однак, як показує історичний досвід, зокрема приклад Закону Смута-Хоулі, та сучасні оцінки провідних економістів та міжнародних організацій, таких як СОТ та МВФ, широке застосування тарифів у торговельних війнах найчастіше призводить до негативних наслідків.

Тарифи Д. Трампа 2025 року, що включають загальний 10% тариф на імпорт з більшості країн, вищі ставки для країн з великим торговельним дефіцитом зі США, а також секторальні тарифи на сталь, алюміній та автомобілі, вже спричинили значну напруженість у міжнародних торговельних відносинах. Відповідні заходи з боку ключових торговельних партнерів, таких як Китай, Канада, Мексика та Європейський Союз, свідчать про високий ризик подальшої ескалації торговельної війни.

Прогнозовані економічні наслідки тарифів для США є переважно негативними, включаючи зниження темпів зростання ВВП, зростання інфляції, збільшення витрат для споживачів, потенційне скорочення робочих місць та зниження доходів населення. Секторальний аналіз показує, що більшість галузей промисловості зазнають негативного впливу через збільшення витрат на імпортні компоненти, перебої в ланцюгах постачання та зниження попиту на експорт у зв'язку з відповідними заходами інших країн.

На нашу думку, замість односторонніх протекціоністських заходів, необґрунтованих митно-тарифних інструментів, більш ефективним підходом до міжнародної торгівлі та врегулювання торговельних спорів є діалог, переговори та співпраця на багатосторонній основі, в тому числі в рамках СОТ.

Основними напрямками подальших досліджень є пошук шляхів оптимізації використання митно-тарифних інструментів та мінімізації негативних наслідків в контексті торговельних міждержавних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Шнипко О. С. Торговельні війни в умовах глобалізації: значення для України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2011. № 21. С. 4 – 5.
2. Безрукова Н. В., Василенко М. В. Світові торговельні війни: особливості та наслідки. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4153>
3. Торговельна війна. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/trade-war.html>
4. The Fiscal and Economic Effects of the Revised April 9 Tariffs. URL: <https://budget-lab.yale.edu/research/fiscal-and-economic-effects-revised-april-9-tariffs>
5. Global Trade Outlook and Statistics. April 2025. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_outlook25_e.pdf
6. Саварець А. Митні війни. URL: https://blogs.korrespondent.net/blog/business/3973749/?_gl=1*_1qyrzq6*_ga*Mjk1MTUwNzY3LjE3NDQ0ODgwODA
7. Trump's tariffs have launched global trade wars. URL: <https://apnews.com/article/trump-tariff-england-trade-war>
8. Tariffs and Trade Wars: A Risky Game for International Trade - More Than Shipping. URL: <https://www.morethanshipping.com/tariffs-and-trade-wars-a-risky-game-for-international-trade/>

9. Trade Wars - Overview, Impacts, Good or Bad - Corporate Finance Institute. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/trade-wars/>
10. US-China Trade War Tariffs. URL: <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>
11. Тарифи Трампа завдають більших збитків акціям США, ніж іншим ринкам. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-03-14/cross-asset-snapshot-shows-us-equities-worst-off-as-tariffs-bite>
12. Як торговельні війни Трампа вплинуть на Україну. URL: <https://tsn.ua/groshi/iak-torhovelni-viyny-trampa-vplynut-na-ukrayinu-vidpovid-nbu-2810909.html>

References:

1. Shnipko, O. S. (2011), *Torhivel'ni viyny v umovakh hlobalizatsiyi: znachennya dlya Ukrainy* [Trade war under globalization: value for Ukraine]. Investment: practice and experience, vol. 21, pp. 4–5.
2. Bezrukova, N. V., Vasylenko, M. V. (2015) *Svitovi torhoveli'ni viyny: osoblyvosti ta naslidky* [World Trade Wars: Features and Consequences]. Effective Economy. vol. 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4153>
3. Trade war [Torhoveli'na viyna]. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/trade-war.html>
4. Fiskal'ni ta ekonomichni naslidky perehlyanutykh taryfiv vid 9 kvitnya (2025) [The Fiscal and Economic Effects of the Revised April 9 Tariffs]. URL: <https://budgetlab.yale.edu/research/fiscal-and-economic-effects-revised-april-9-tariffs>
5. Hlobal'nyy torhovyy ohlyad ta statystyka. Kviten' 2025 r. [Global Trade Outlook and Statistics. April 2025]. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_outlook25_e.pdf
6. Savarets' A. Mytni viyny [Customs Wars]. URL: https://blogs.korrespondent.net/blog/business/3973749/?_gl=1*1qyrzq6*_ga*Mjk1MTUwNzY3LjE3NDQ0ODgwODA
7. Myta Trampa rozpochaly svitovi torhoveli'ni viyny (2025) [Trump's tariffs have launched global trade wars]. URL: <https://apnews.com/article/trump-tariff-england-trade-war>
8. Taryfy ta torhoveli'ni viyny: ryzykovana hra dlya mizhnarodnoyi torhivli – bil'she, nizh prosto sudnoplavstvo (2025) [Tariffs and Trade Wars: A Risky Game for International Trade - More Than Shipping]. URL: <https://www.morethanshipping.com/tariffs-and-trade-wars-a-risky-game-for-international-trade/>
9. Torhoveli'ni viyny - ohlyad, naslidky, dobri chy pohani - Instytut korporatyvnykh finansiv (2025) [Trade Wars - Overview, Impacts, Good or Bad - Corporate Finance Institute]. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/trade-wars/>
10. Taryfy torhoveli'noyi viyny US-China (2025) [Trade War Tariffs US-China]. URL: <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>
11. Trump's tariffs are hurting US stocks more than other markets (2025) [Taryfy Trampa zavdayut' bil'shykh zbytkiv aktsiyam US, nizh inshym rynkam]. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-03-14/cross-asset-snapshot-shows-us-equities-worst-off-as-tariffs-bite>
12. How Trump's trade wars will affect Ukraine (2025) [Yak torhoveli'ni viyny Trampa vplynut' na Ukrainu]. URL: <https://tsn.ua/groshi/iak-torhovelni-viyny-trampa-vplynut-na-ukrayinu-vidpovid-nbu-2810909.html>

УДК: 330.7

Тетяна Дмитренко*к.е.н., ст. дослідник,**НДФІ ДННУ «Академія фінансового управління»,**Голова ГО «Українська сучасна цифрова наука»,**м. Київ, Україна,**AML-консультант УНП ООН, м. Відень, Австрія.**Tetiana.Dmytrenko@umdigital.science**ORCID ID: 0000-0002-2632-2986***Валерія Волкова***аспірантка ДННУ «Академія фінансового управління»,**депутатка Кременчуцької міської державної ради Кременчуцького району**Полтавської області, член ГО «Українська сучасна цифрова наука»,**м. Київ, Україна**Valeriya.Vodus@gmail.com**ORCID ID: 0000-0001-8270-042X*

ЕКОНОМІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ МАЙНІНГУ КРИПТОВАЛЮТ У СУЧАСНИХ УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ВПЛИВ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МАЙНІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА МІКРОЕКОНОМІКУ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ПОСИЛЕННЯ РЕГУЛЯТОРНОГО КОНТРОЛЮ

Tetiana Dmytrenko*Ph. D. (Economics), Senior scientist**National Financial Institute of the SESE «The Academy of Financial Management»,**Kyiv, Ukraine,**Chairwoman, NGO «Ukrainian Modern Digital Science», Kyiv, Ukraine,**AML Consultant, UNODC, Vienna, Austria***Valeriia Volkova***PhD student of the SESE «Academy of Financial Management», deputy of the**Kremenchuk City State Council of the Kremenchuk District of the Poltava Region,**member of the NGO «Ukrainian Modern Digital Science», Kyiv, Ukraine*

THE ECONOMIC FEASIBILITY OF CRYPTOCURRENCY MINING IN MODERN CONDITIONS OF INSTABILITY: THE IMPACT OF ILLEGAL MINING ACTIVITIES ON THE MICROECONOMY AND POTENTIAL REGULATORY TIGHTENING

Анотація. Майнінг криптовалют є складним процесом, що впливає на економіку, енергетичний сектор та правове поле. Він пов'язаний із технічними, фінансовими, регуляторними та екологічними ризиками, які можуть визначати його економічну доцільність. У багатьох країнах майнінг регулюється спеціальними нормами, що стосуються оподаткування, споживання електроенергії та екологічного впливу.

Дослідження свідчать, що ключовим чинником у майнінгу є вартість електроенергії, а також доступність ефективного обладнання. Незважаючи на можливу прибутковість, нерегульований майнінг може спричиняти фінансові зловживання, незаконне використання ресурсів та порушення законодавства. В Україні майнінг не має чіткого правового статусу, проте його регулювання стає все більш актуальним, зокрема у контексті європейської інтеграції та імплементації MiCA.

Легалізація та врегулювання майнінгу сприятимуть розвитку галузі, створенню прозорих правил гри та мінімізації ризиків. Державна політика має зосередитися на балансуванні між підтримкою інновацій та контролем за дотриманням законодавства, щоб забезпечити стабільне функціонування цього сектору в економіці.

Ключові слова: майнінг, виробники цифрових активів, віртуальні активи, економіка, міжнародні стандарти, фінансовий моніторинг, протидія відмиванню коштів, інновації.

Abstract. Cryptocurrency mining is a complex process that impacts the economy, the energy sector, and the legal framework. It involves technical, financial, regulatory, and environmental risks that can determine its economic feasibility. In many countries, mining is regulated by specific laws related to taxation, energy consumption, and environmental impact.

Research indicates that the key factors in mining are electricity costs and the availability of efficient equipment. Despite its potential profitability, unregulated mining can lead to financial misconduct, illegal resource usage, and legal violations. In Ukraine, mining lacks a clear legal status, but its regulation is becoming increasingly relevant, particularly in the context of European integration and the implementation of MiCA.

The legalization and regulation of mining would promote industry development, establish transparent rules, and minimize risks. Government policy should focus on balancing innovation support with legal compliance oversight to ensure the stable operation of this sector within the economy.

Keywords: mining, digital asset producers, virtual assets, economy, international standards, financial monitoring, anti-money laundering (AML), innovations.

Майнінг криптовалют пов'язаний із численними ризиками, які можуть впливати на економічну доцільність, правову відповідність та екологічний вплив. Ретельна оцінка ризиків майнінгової діяльності є критично важливою для зменшення негативних наслідків та забезпечення стійкості бізнесу.

Криптовалюта – це інновація у сфері цифрових активів, яку вже давно почала помічати світова фінансова спільнота. Криптографія – це процес написання або передачі повідомлень таємним та прихованим способом. Криптовалюта – це цифровий актив, призначений для роботи як засіб обміну за допомогою криптографії [1].

Процес видобутку криптовалюти в окремих країнах регулюється спеціальними законами та правилами. Для мінімізації ризиків та підвищення ефективності майнінгової діяльності їхні учасники (майнери) повинні бути ознайомлені з чинними нормативними вимогами та технологічними аспектами криптовалютного майнінгу.

Здебільшого підходи до державного регулювання майнінгу криптовалюти ґрунтуються на трьох факторах, на які майнери в своїй роботі звертають увагу:

- регуляторна політика;
- оподаткування та звітність;
- споживання електроенергії та вплив на навколишнє середовище.

Економічна ефективність майнінгу криптовалют, включаючи біткойн, залежить від сукупності технічних, фінансових, ринкових та регуляторних факторів. Основні чинники, які впливають на прибутковість діяльності:

технічні фактори:

1. Хешрейт мережі: Вищий хешрейт ускладнює отримання винагороди та зменшує дохідність через автоматичне регулювання складності майнінгу. Хешрейт (або хеш-рейт, англ. hash rate) – це міра потужності обчислень, які використовує комп'ютерна система для вирішення криптографічних задач у процесі майнінгу криптовалют, таких як біткойн. [2]

2. Ефективність обладнання: ASIC-майнери (майнери, що використовують спеціалізовані пристрої) з низьким енергоспоживанням підвищують рентабельність, тоді як застаріле обладнання втрачає ефективність.

3. Енергетична інфраструктура: Перебої в електропостачанні та неефективне охолодження негативно впливають на продуктивність майнінгу.

фінансові фактори:

4. Вартість електроенергії: Є визначальним фактором у майнінгу; відновлювані джерела можуть знизити витрати у довгостроковій перспективі.

5. Капітальні витрати: Висока вартість обладнання та інфраструктури об'єкту видобутку криптовалют збільшує термін окупності.

6. Поточні витрати: Включають технічне обслуговування та оренду приміщень для великих ферм.

ринкові фактори:

7. Ціна криптовалют: Волатильність ринку впливає на рентабельність майнінгу.

8. Комісії за транзакції: Зростання комісій під час активності мережі може збільшити прибуток майнерів або валідаторів (залежно від механізму консенсусу).

9. Ліквідність ринку: Доступність обмінів спрощує конвертацію криптовалют у фіатні гроші.

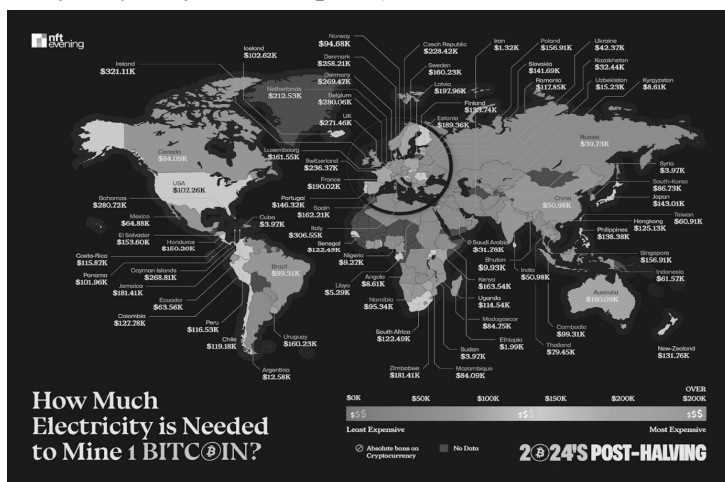
Економічна доцільність майнінгу криптовалют визначається, перш за все, тим, щоб собівартість видобутої монети не перевищувала її ринкову вартість. Для цього важливо забезпечити контрольованість витрат і враховувати ключові фактори, які впливають на собівартість.

Існують різні дослідження, які вказують на те, що ціна на електроенергію є фундаментальним фактором, який впливатиме на рішення щодо провадження діяльності майнінгу через вартість, яку вона складає. Також тривають дебати про забруднення, яке створюється майнінгом криптовалют, і про те, чи вирішить використання відновлюваних джерел енергії проблему його стійкості.

Здатність забезпечити достатню кількість енергії за найнижчою ціною є найважливішим фактором для дата-центру, який майнить біткойни, в порівнянні з фізичним розташуванням. Майнери обиратимуть джерело енергії не за рівнем екологічної шкоди, а з урахуванням його рентабельності. Зараз ведуться дослідження економічної ефективності майнінгу криптовалют стосовно визначення часток видобутку монет на основі викопного палива, відновлювальної енергії та глобального впливу на навколишнє середовище.

Згідно з розрахунками індексу енергоспоживання біткойна Digiconomist, для завершення однієї транзакції біткойна потрібно 1449 кВт/год електроенергії (станом на 2022 рік), що відповідає приблизно 50 дням споживання електроенергії середнім американським домогосподарством. [3]

Вартість видобутку одного біткойну значною мірою залежить від місця розташування майнерів. Основними факторами є регіональні ціни на електроенергію, доступність енергоефективного обладнання та інші експлуатаційні витрати, які можуть бути суттєвими (рис. 1).

Таблиця 1

Вартість електроенергії в країнах світу для видобутку 1 біткойну, USD

Країна	Вартість електроенергії для видобутку 1 BTC (USD)
Україна	42370
Казахстан	32440
Америка	107260
Великобританія	271456
Німеччина	269469
Іран	1324
Ефіопія	1986
Судан	3973
Сирія	3973
Лівія	5297
Анголія	8607
Киргизстан	8607
Нігерія	9269
Китай	50980

Джерело: складено за матеріалами [3]

Отже, як бачимо, загальний значний контраст між умовами видобутку в Азії та Європі стимулює міграції майнінгових операцій. Для прибутковості майнери дедалі частіше обирають країну з нижчими тарифами на електроенергію.

В Україні витрати на електроенергію для майнінгу є середніми порівняно з іншими країнами, але їх можна зменшити, використовуючи відновлювані джерела енергії або дешевші регіональні тарифи.

Відповідно до розрахунків незалежної агенції Molfar, у березні 2024 року майнери в Україні споживали у середньому ~1013 МВт на годину, в квітні - 616 МВт, а в травні - 487 МВт на годину. Для порівняння, сталеливарний завод може споживати від 200 до 1000 МВт за годину, залежно від обсягів виробництва. Це свідчить про пікову активність у цей період, що може бути зумовлено зростанням вартості криптовалют або іншими зовнішніми чинниками. Споживання українських майнерів у квітні та травні 2024 року дорівнювало або перевищувало споживання електроенергії великих промислових підприємств [4].

З початку року спостерігався тренд на збільшення майнінгової активності. У березні споживання електроенергії сягнуло максимуму – 1013 МВт/год. На ці коливання могли впливати як зміни вартості криптовалют, так і проблеми з електропостачанням, що були особливо відчутними в цей період.

Точні дані щодо кількості майнерів в Україні відсутні. Багато користувачів не приєднуються до майнінгових пулів, а підключаються до мережі безпосередньо.

За даними НЕК «Укренерго», загальне споживання електроенергії України у 2023 році становило близько 15 ГВт на годину. При цьому дефіцит нині становив 9 ГВт. У березні 2024 року близько 6,7% від загального споживання електроенергії країною споживалися майнерами (рис.2) [4].

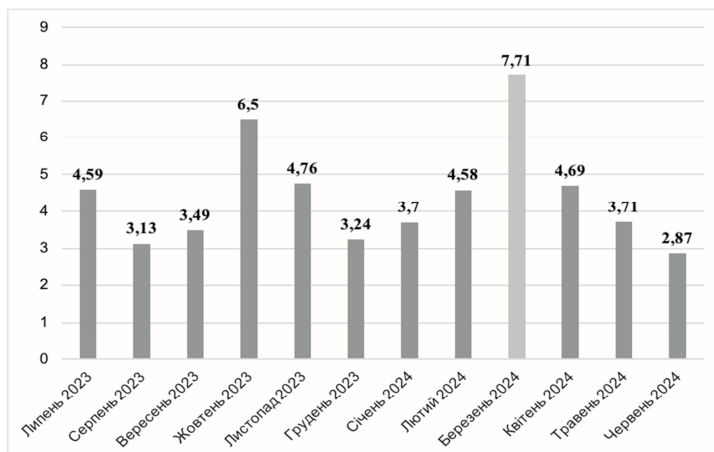

Рис. 2. Кількість спожитої енергії майнерами (хешрейт) в Україні в період липень 2023р. – червень 2024р., МВт/год.

Джерело: складено за матеріалами [4]

Ці дані свідчать про те, що майнінг криптовалют може суттєво впливати на енергетичний баланс України, особливо в умовах дефіциту електроенергії. Тому важливо враховувати цей фактор при плануванні енергетичної політики та розвитку інфраструктури.

Собівартість електроенергії для видобутку одного біткойн у середньому становить 46,291 дол. США, тоді як на початок вересня 2024 року його ринкова ціна сягає 58 тис. дол. США. Витрати та прибуток можуть суттєво відрізнятися залежно від регіону та країни в цілому.

Варто зазначити, що навіть при неприбутковості данного виду діяльності та недолугості регуляторного впливу, інтерес до даної сфери не втрачається, а в деяких окремих випадках навпаки - підвищується. Основною причиною є збільшення прибутку за рахунок нелегального зменшення витрат на видобуток монет (крадіжка електроенергії, ухилення від сплати податків, відмивання коштів).

У травні 2024 року українські правоохоронці спільно з Європолем провели масштабну операцію, внаслідок якої в Україні та Вірменії було затримано чотирьох осіб. Ця спецоперація, відома як «Operation Endgame», стала найбільшою в історії боротьби з криптовалютами, що використовувалися для фінансування шкідливого програмного забезпечення та кібератак. У рамках операції правоохоронці вивели з ладу або взяли під контроль понад 100 інтернет-серверів, що суттєво знизило активність кіберзлочинних угруповань. [5]

У вересні 2022 року правоохоронці викрили нелегальну майнінг-ферму, що діяла на базі «Укрзалізниці» в Житомирській області. Посадові особи підприємства, у змові з громадянином, організували незаконний видобуток криптовалют, використовуючи державне обладнання та електроенергію. За попередніми підрахунками, завдані державі збитки перевищили 1,7 млн грн. [6]

У липні 2021 року Служба безпеки України виявила незаконну криптоферму у ВАТ «Вінницяобленерго» в місті Вінниця. Зловмисники встановили майнінгове

обладнання та перевірили незаконний відбір електроенергії, що призвело до значних збитків для підприємства. [7]

Ці випадки підкреслюють актуальність проблеми незаконного майнінгу криптовалют в Україні та посилення заходів контролю і протидії таким правопорушенням.

Майнінг криптовалюта має подвійний вплив на економіку. Водночас, він створює умови для розвитку нових бізнесів і цілих галузей, залучає іноземні інвестиції та стимулює інновації. З іншого ж, майнери часто стають об'єктом звинувачення з боку правоохоронних органів у несплаті податків, незаконних схемах за використання електроенергії та у відмиванні коштів, отриманих злочинним шляхом.

Наразі маргіналізація майнінгу криптовалют часто є наслідком саме правової невизначеності й відсутності регуляторної підтримки. Оскільки цей сектор часто сприймається як «сіра зона» або взагалі як діяльність поза законом, тому він має справу з численними перешкодами, які посилюють його проблемні риси.

В регуляторному полі майнінг не визначається високоризиковою діяльністю з кількох причин: майнери не взаємодіють із клієнтами та не здійснюють фінансових операцій від їх імені, що знижує ризик відмивання коштів; блокчейн-транзакції є публічними й прозорими, тому ускладнюють приховування незаконної діяльності; майнери не контролюють подальший обіг видобутих активів, що обмежує їхній вплив на результат.

В Україні майнінг криптовалют поки що не має чіткого законодавчого визначення та не підлягає ліцензуванню. Закон України «Про віртуальні активи» [8] визначає правовий статус криптовалют, але його повноцінне впровадження потребує змін до Податкового кодексу. Оподаткування майнінгу залишається неврегульованим, проте доходи від криптовалют можуть обкладатися податками як інвестиційний прибуток.

Легалізація майнінгу криптовалют є важливим етапом для створення стабільного й передбачуваного середовища для самої діяльності та обігу криптовалют. Відсутність чіткої нормативної бази часто створює ризики для учасників ринку, оскільки регулятори завжди можуть поставити під сумнів законність діяльності, що, в свою чергу, стримує розвиток цієї галузі.

Майнінг криптовалют - це подвійний феномен, який одночасно відкриває нові економічні перспективи та створює ризики для економічної та правової системи.

Рух до легалізації майнінгу криптовалют можна значно прискорити, якщо процес буде базуватися на скоординованій стратегії. Такий підхід дозволить уникнути правової невизначеності, забезпечить ефективний контроль та досягнути довіри серед усіх зацікавлених сторін.

Імплементация MiCA [9] в українське законодавство сприятиме євроінтеграції бізнесу, забезпечить правову основу для захисту інвесторів та прозорості ринку криптоактивів, а також відповідність міжнародним стандартам, що стане вигідним як для місцевих учасників, так і для розвитку всього сектора віртуальних активів в Україні.

Майнінг криптовалют має великий потенціал для економіки, але його розвиток вимагає збалансованого підходу. Держава повинна створити умови для легалізації діяльності майнерів, визначити певний вид діяльності, вирішити питання оподаткування та забезпечити стабільний доступ до енергоресурсів у воєнний час, водночас посилюючи контроль за дотриманням законодавства та протидію фінансовим правопорушенням. Це дозволить мінімізувати ризики та максимізувати вигоди від розвитку цього сектору.

Список використаних джерел:

1. Apa Beda Criptografi vs. Cryptocurrency. *BeinCrypto*. URL: <https://id.beincrypto.com/belajar/apa-beda-kriptografi-vs-cryptocurrency/>
2. Що таке хешрейт або швидкість хешування. *Web3*. URL: <https://www.web3.org.ua/shcho-take-kheshrejt-hash-rate/>
3. Electricity Costs to Mine 1 Bitcoin at Home, Around the World. *NFTevening*. URL: <https://nftevening.com/bitcoin-mining-cost/>
4. Як працює майнінг у світі та в Україні? Ціни майнінгу Bitcoin. *Molfar*. URL: <https://molfar.com/blog/energetychna-kryza-ta-krypta-chy-vysnazhue-maining-elektrosystemu-ukrainy>
5. Four arrested in major European cybercrime sting. *Reuters*. URL: https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/four-arrested-sprawling-european-sting-malware-network-2024-05-30/?utm_source=chatgpt.com
6. Підпільна майнінг-ферма обікрала «Укрзалізницю» на понад мільйон грн. *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/news/20-22/09/2/7365863/?utm_source=chatgpt.com
7. Майнінг-ферма, яку «знешкодила» СБУ, виявилася ІТ-компанією – медіа. *Економічна правда*. URL: https://epravda.com.ua/news/20-21/07/16/675991/?utm_source=chatgpt.com
8. Закон України «Про віртуальні активи» від 14.12.2021р. № 1953-IX. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
9. Markets in crypto-assets (MiCA). *Think Tank*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)739221](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)739221)

References:

1. Apa Beda Criptografi vs. Cryptocurrency. BeinCrypto. Available at: <https://id.beincrypto.com/belajar/apa-beda-kriptografi-vs-cryptocurrency/>
2. Web3 Site (2025). Shcho take kheshrejt abo shvydkist kheshuvannia [What is hash rate or hashing speed?]. Available at: <https://www.web3.org.ua/shcho-take-kheshrejt-hash-rate/>
3. Electricity Costs to Mine 1 Bitcoin at Home, Around the World. NFTevening. Available at: <https://nftevening.com/bitcoin-mining-cost/>
4. Molfar (2024). Yak pratsiue maininh u sviti ta v Ukraini? Tsiny maininhu Bitcoin [How does mining work in the world and in Ukraine? Bitcoin mining prices]. Available at: <https://molfar.com/blog/energetychna-kryza-ta-krypta-chy-vysnazhue-maining-elektrosystemu-ukrainy>
5. Four arrested in major European cybercrime sting. Reuters. Available at: https://www.reuters.com/technology/cybersecurity/four-arrested-sprawling-european-sting-malware-network-2024-05-30/?utm_source=chatgpt.com
6. Ukrainska pravda (2024). Pidpilna maininh-ferma obikrала «Ukrzaliznytsiu» na ponad milion hrn [An underground mining farm stole over a million hryvnias from Ukrzaliznytsia]. Available at: https://www.pravda.com.ua/news/20-22/09/2/7365863/?utm_source=chatgpt.com
7. Ekonomichna pravda (2021). Maininh-ferma, yaku «zneshkodyla» SBU, vyavylasia IT-kompaniieiu – media [The mining farm that was “neutralized” by the SBU turned out to be an IT company – media]. Available at: <https://epravda.com.ua/news/2021/07/16/675991/>
8. Verkhovna Rada of Ukraine Official Site (2021). Law of Ukraine “On Virtual Assets” dated December 14, 2021, No. 1953-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
9. Markets in crypto-assets (MiCA). Think Tank. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)739221](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)739221)

УДК: 339.9:330.101.541

Ярослав Жаліло

доктор економічних наук, ст. наук. співр.,
Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ, Україна
zhalilo@niss.gov.ua
ORCID ID: 0000-0002-8825-2880

Яніна Белінська

доктор економічних наук, професор,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
yaninabell71@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9685-0434

ФІНАНСОВІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Yaroslav Zhalilo

Dr. Sc. (Economics), senior research fellow,
National Institute for Strategic Studies,
Kyiv, Ukraine

Yanina Belinska

Dr. Sc. (Economics), Professor,
State Tax University,
Irpın, Ukraine

FINANCIAL DIMENSIONS OF ECONOMIC SECURITY IN GLOBAL TURBULENCE

***Анотація.** Розглянуто рушії нової глобальності, що формують необоротний характер глобалізаційних процесів попри сповільнення темпів міжнародної торгівлі. Аналізуються ризики для суб'єктності національних держав в умовах посилення глобальної взаємозалежності та прояви глобальної турбулентності як конфлікту між глобалізацією та економічною суб'єктністю національних держав. Особливу увагу приділено впливу полікризи – сукупності взаємопов'язаних глобальних криз – на економічну безпеку. Основний фокус зосереджено на фінансовому вимірі економічної стійкості та безпеки як найбільш чутливому до глобальної нестабільності. Досліджено різні підходи національних держав до реагування на глобальні виклики, включаючи політику протекціонізму, решорингу та ставку на технологічний розвиток. Проаналізовано їхні потенційні переваги та недоліки в контексті забезпечення економічної стійкості та безпеки. Автори доходять висновку, що в умовах глобальної*

турбулентності досягнення національної фінансової стійкості потребує синтетичних мультисекторальних політик та солідарної відповідальності всіх зацікавлених сторін. Підкреслюється необхідність інтеграції національної економіки до глобальних процесів на основі зміцнення інституційного розвитку, розвитку людського та соціального капіталу, що є ключовими факторами підвищення стійкості та забезпечення економічної безпеки в умовах нестабільного глобального середовища.

Ключові слова: глобалізація, полікриза, економічна безпека, фінансова система, глобальна турбулентність, фінансові інструменти

Abstract. In the chapter the fundamental drivers of new globality are observed, which, despite some slowdown in the international trade, continue forming the deep and multilayered interdependence of national economies. The secondary outcomes of prolonged global trade expansion are studied, which constitute the institutional preconditions of Globalization 4.0, such as synchronizing of institutional models of economic governance, widespread of liberal economic order, development of international institutions and components of global culture. The risks for the subjectness of national states facing global interdependency are analyzed. Are considered the potential limitations of sovereignty in decision making, resources' outflow from national economies, increase of tax competition, impact of global financial markets on national financial systems and other aspects, able to deteriorate the capacity of governments to realize the national interests. Special attention is paid to the manifestations of global turbulence as an outcome of the conflict between objective globalization processes and the will of national governments to protect their economic subjectness. The phenomenon of polycrisis is studied - as the combination of interdependent global crises, such as environmental problems, inequality, digital divides, security crises, and their synergetic impact on the economic security of specific countries and global stability at all. The special accent has been done at the financial dimension of economic resilience and security as this sphere is the most volatile and sensitive to exogenous shocks.

Different strategies and approaches are studied, used by national governments to meet the global challenges and to ensure the national economic resilience and security (protectionism, reshoring). It is argued that, at high global instability and polycrisis, in order to reach national financial resilience and security the synthetic multisectoral policies should be elaborated and implemented, which integrate the components of different strategies and provide for joint responsibility of all stakeholders: government, business and civic society. It is stressed upon, that in the long run the most effective approach is an active integration of national economy into global processes at the basis of strengthening endogenous institutional development, investments into human and social capital, as well as support of innovations and technological advance.

Key words: globalization, polycrisis, economic security, financial system, global turbulence, financial tools.

1. Вступ

Глобалізація як системний феномен синхронізації та зростання взаємозалежності суспільно-політичних та економічних процесів у глобальному вимірі перебуває в центрі уваги дослідників вже принаймні близько трьох десятиліть.

За період з середини 90-х рр. XX ст. частка міжнародної торгівлі по відношенню до глобального ВВП збільшилася у півтора рази [1]. Між тим, глобальна криза 2008-2009 рр. позначила завершення періоду стрімкого зростання міжнародної торгівлі, яке сприймалося як головний індикатор темпів глобалізації. Наступні «удари» по глобальних ланцюгах постачання завдали коронакриза 2020-2021 рр., й майже одразу – повномасштабна російська агресія 2022 року та наступне нарошування санкцій проти країни агресора.

Це дало підстави для думок про «кінець» епохи глобалізації та повернення до поділу глобальної економіки по національних «квартирах». Між тим, десятиліття стрімкого розвитку міжнародних взаємозв'язків, у т.ч – поширення технологій, як тих, які забезпечують глобальні комунікації, так в тих, які існують на основі комунікацій, вже перетворили глобальну зв'язаність на об'єктивний процес, який невіддільний як національним політикам, так і корпоративним рішенням. Про це красномовно свідчить розгортання глобальної полікризи, від впливу якої не рятують жодні національні кордони.

Таким чином, реалізація національних політик забезпечення економічної стійкості (як спроможності до збереження та/чи відновлення функціональності економіки та її підсистем в умовах дії ендегенних та екзогенних ризиків), а також забезпечення економічної безпеки як похідної від економічної стійкості (як результату протидії ризикам, які перетворилися на загрози) неможлива без врахування потужного, а подекуди – й визначального впливу фактичної глобалізації. Глобальна економічна і політична турбулентність, яка є наслідком реагування глобальних «гравців» на постійну мінливість ризиків та загроз, суттєво ускладнює розроблення та реалізацію таких політик, відтак розуміння сутності еволюції глобалізації та її впливу на економічні процеси та акторів могло б суттєво посилити їхню дієвість.

Коронакриза та глобальна безпекова криза через розв'язану РФ повномасштабну війну в Україні суттєво активізували дослідження сучасних проблем глобальної турбулентності. Зокрема, обґрунтовано механізми взаємозв'язаності сучасних кризових явищ, які формують глобальну полікризу, доводячи суттєвість каскадних ефектів «запуску» криз [2]. Також доведено, що навіть внутрішньо стійкі національні економіки можуть бути дестабілізовані внаслідок залучення до орбіти полікризи [3].

Дослідники констатують сповільнення темпів «традиційної» глобалізації через поширення спроможності національних країн до стратегічної автономії, зростання трендів популізму та націоналізму та систематичне ураження традиційних ланцюгів постачання через глобальні кризи. Це дає підстави стверджувати про утвердження тенденцій фрагментації світової економіки, що розглядається як альтернатива традиційній глобалізації [4].

Разом з цим, дослідники визнають невпинність посилення глобального впливу сучасних ризиків. Так, автори The Global Risks Report Світового економічного форуму 2025 року [5], акцентують увагу на глобальній взаємопов'язаності ризиків та доводять необхідність злагоджених зусиль національних урядів щодо запобігання переростанню цих ризиків на глобальні загрози. Об'єктивні тренди подальшого посилення глобальної взаємопов'язаності обґрунтовуються технологічними трансформаціями, пов'язаними з поширенням Індустрії 5.0 [6], зростанням організаційної спроможності бізнесу в умовах сучасних комунікацій, оптимальністю спільних дій щодо формування відповідей на

сучасні виклики [7]. Відтак реальні темпи решорингу як явища повернення ланцюгів постачання до національних кордонів є досить повільними [8], а власне ефект решорингу для активізації національних економік (зокрема в контексті диверсифікації та розширення зайнятості) – суперечливим [9].

Значний обсяг досліджень присвячено виявленню ризиків від фінансової глобалізації. Результати проведеного аналізу засвідчили, що фінансова глобалізація інтенсивніше стимулює технологічні інновації в країнах з кращою якістю інститутів [10]. Проте позитивні наслідки фінансової інтеграції для підвищення продуктивності проявлені більшою мірою на мікрорівні. Між тим, досить потужний негативний вплив фінансової глобалізації на окремі країни пояснюється так званим «пороговим ефектом», коли ризики кризових процесів посилюються в умовах слабкого розвитку фінансових ринків, низької якості інституцій, державної макроекономічної політики, слабшої торговельної інтеграції [11].

Подальшого розвитку потребує вивчення системного ефекту глобальної турбулентності та спроможності національних урядів до реалізації цілей національної економічної стійкості та безпеки. Постійна мінливість проявів глобальної полікризи, і в першу чергу, наростання впливу безпекових ризиків, пов'язаних з триваючою війною в Україні, та посилення невизначеності через радикальні зміни в економічній та безпековій політиці США під керівництвом адміністрації президента Д.Трампа, обумовлюють незмінно високу актуальність таких досліджень, а оперативна аналітика, яка наразі переважає на цьому напрямку, має бути посилена теоретико-методологічним осмисленням сучасних тенденцій глобального розвитку. Суттєве ускладнення інтеграційних процесів, необхідність врахування часових лагів та їх тривалості на макро- та мікрорівні вимагають перегляду парадигми фінансової глобалізації, з точки зору як стимулювання економічного зростання, так і запобігання нестабільності

Метою даного дослідження є встановити особливості впливу глобальної турбулентності на тренди економічної глобалізації, а на основі цього – виклики для стійкості національної економіки та побудови національної політики економічної стійкості та безпеки України. Дослідження сконцентроване на фінансовому вимірі економічної стійкості та безпеки як такому, що є найбільш волатильним та чутливим до глобальної нестабільності. Проте автори виходять із загальної гіпотези, що за таких умов досягнення локальних цілей фінансової стійкості потребуватиме синтетичних мультисекторальних політик та солідарної відповідальності стейкхолдерів за стійкість і безпеку національної економіки.

2. Сучасна глобальна турбулентність як конфлікт глобалізації із економічною суб'єктністю національних держав

2.1. Рушії нової глобальності

Завершення періоду випереджальної динаміки зростання обсягів глобальної торгівлі порівняно з обсягами глобального ВВП, яке фіксується дослідниками після великої фінансової кризи 2008 року, засвідчило призупинення подальшої експансії товарних потоків на досягнутих певних рівноважних рівнях, проте навряд дає достатні підстави стверджувати про послаблення взаємопоеднаності гравців та процесів сучасного світу.

По-перше, період активної зовнішньоторговельної експансії обумовив значні системні зміни у світовій економіці та міжнародних відносинах:

- сформувалася глобальна уніфікація або сумісність технологічних процесів, стандартів, технічних вимог – що забезпечило цілісність та масштабність глобального ринку, знизило бар'єри входу на нього нових «гравців»;

- усталився міжнародний поділ праці з відповідними виробничими спеціалізаціями, які включають у себе поєднання матеріальних ресурсів, людського потенціалу, виробничих активів, володіння технологіями тощо;

- утворилися досить потужні канали трансмісії глобального попиту як рушія економічного розвитку до різних регіонів світу з формуванням відповідних локальних економічних потуг, причому деякі з останніх за цей період перетворилися на відносно самостійні регіональні економічні центри;

- відбулася потужна розбудова міжнародних комунікацій: транспортної інфраструктури (як вантажного, так і пасажирського транспорту), телекомунікацій, взаємних правових та ділових зобов'язань, усталених ділових та неформальних зв'язків та ін., що зробило світ значно більш зв'язним;

- на основі транснаціональної кооперації відбулася значна інтенсифікація техніко-технологічного розвитку, що уможливило подальший прогрес як комунікацій, так і об'єктів перспективної міжнародної взаємодії.

Такі системні зміни створили об'єктивні матеріальні передумови поєднаності сучасного світу та самовідтворення глобального порядку поза впливами національних держав та транснаціональних утворень.

По-друге, сформувалася низка вторинних ефектів тривалого періоду торговельної експансії, які обумовлюють «м'які» (інституційні) умови глобальної зв'язності та стійкості останньої за умов глобальної турбулентності:

- набула поширення синхронізація інституційних моделей, згідно з якими здійснюється економічне управління у переважній більшості країн, залучених до глобальної економіки: це жодним чином не нівелює національних відмінностей, які можуть мати значну специфіку, проте застосування спільних правил спрощує взаємне ухвалення рішень та вирішення суперечок;

- синхронізація засад економічного управління тягне за собою поширення ліберального економічного порядку в цілому та синхронізацію загальних принципів врядування (поширення демократичних інститутів, утвердження верховенства права, соціальної відповідальності тощо), нерідко такі інституційні зміни додатково посилювалися спеціальними програмами національних та міжнародних організацій;

- набули розвитку міжнародні інститути, які покликані забезпечувати скоординованість дій та дотримання прийнятих норм у міжнародній економічній взаємодії;

- поширилися складові глобальної культури (у широкому сенсі як систем цінностей, вподобань, звичок, знань, умінь, діяльності тощо), що привело до формування відповідних потреб у споживанні, суттєво розширюючи ємність глобальних ринків;

- зросла мобільність населення, що суттєво прискорило глобальну культурно-поведінкову синхронізацію, сприяло поширенню знань;

- сформувалися та розвинулися сучасні міжнародні інструменти мобільності капіталів, які перейшли до автономного функціонування, вже поза зв'язком з обслуговуванням глобальних ланцюгів вартості.

Отже, до завершення етапу торговельної експансії глобалізація як процес набула специфічних рис, які створили можливості її переходу до нової якості. Значні специфічні риси пов'язані насамперед з урізноманітненням переліку акторів глобальних процесів.

Самодієвими акторами глобалізації стають господарюючі суб'єкти. Технологічний прогрес суттєво підвищив їхню автономність щодо умов їхнього функціонування, що ослабило спроможність національних урядів до контролю їхніх дій. Сучасні інформаційні технології, які набули особливого поширення у період пандемії, знижують трансакційні витрати виходу на зовнішні ринки, тому така автономність може бути властива навіть відносно невеликим компаніям та навіть мікропідприємцям – що руйнує «монополію» ТНК на суб'єктність у глобалізації. Інформаційні технології звели до мінімуму часові й організаційні витрати здійснення фінансових інвестицій, а глобальні інформаційні потоки значно розширили обізнаність щодо можливих альтернативних напрямів використання фінансових ресурсів. Це обумовлює високу мобільність капіталів, для яких межі національних економік втрачають значущість.

На основі поширення проектів макрорегіональної міжнародної співпраці та транскордонного співробітництва різко зросла суб'єктність регіонів та субрегіонів як акторів глобалізації. Послаблення значущості національних кордонів для економічних комунікацій дозволяє запобігати відтворенню «пастки» периферійності для регіонів, які віддалені від національних центрів економічної сили. Колишня регіональна (зокрема прикордонна) периферія може перетворюватись на нові центри економічного тяжіння.

Низка країн «третього» світу, які раніше розглядалися суто як об'єкти глобалізаційного процесу, стрімко набули власної суб'єктності, подекуди перетворившись на локальні центри економічного тяжіння. «Розмивання» традиційних патріархальних економічних укладів таких країн та уніфікація їх основних системних параметрів з класичними моделями ринкової економіки посилили сприйнятливість економік країн, що розвиваються, до інвестицій, орієнтованих на використання наявного в них ресурсного потенціалу. Цьому сприяли і значні вкладення, які у попереднє десятиліття здійснено у цих країнах у людський капітал. Наразі країни, що розвиваються, самі стають інвесторами, зосереджуючи інвестиції горизонтально – у середовищі собі подібних.

Те, що індустріальний розвиток відбувається у країнах, що розвиваються, синхронно із надолуженням «цифрового розриву», дозволяє ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, що є запорукою їх значно вищої продуктивності та конкурентоспроможності. Відбувається свого роду «постіндустріальний синтез», який складає новітню конкурентну перевагу країн «третього світу» та підтримує їхню глобальну суб'єктність.

Самостійним актором глобалізації стає людина. Глобальній спільноті притаманна глибинна криза ідентичності, пов'язана зі зміною місця людини у виробничому процесі внаслідок Четвертої промислової революції. Через витіснення людини з процесу виробництва відбувається розмивання соціально-групової ідентичності. Зростає залежність статусу особистості не від природжених (місце проживання, етнічна належність тощо), а від особисто набутих якісних характеристик (освіти, навичок, досвіду, життєвої позиції, мотивованості тощо), – все це, доповнене розширеними можливостями комунікацій, обумовлює високу індивідуальну мобільність. Міграція набуває глобальних масштабів.

По-третє, дедалі відчутнішими та уразливішими стають глобальні проблеми, які також великою мірою є прямими чи опосередкованими наслідками експансійного етапу глобалізації. Серед ключових з таких проблем:

- глобальні екологічні імперативи, насамперед - кліматичні зміни, та поширення транскордонних ефектів шкоди довкіллю;

- значна нерівність в добробуті, яка може спричиняти глобальні міграції, або живить деструктивні політичні процеси у низці країн;

- значні цифрові розриви, які проходять по різних лініях поділу навіть всередині країн (наприклад, між поколіннями) та мають дедалі більше значення для добробуту та перспектив реалізації потенціалу людей і соціальних груп;

- виклики, пов'язані з незбалансованим поширенням цифровізації, у т.ч. – штучного інтелекту;

- безпекові ризики, у т.ч. – ризики гібридних впливів, причому розв'язана РФ повномасштабна агресія проти України стала тригером, який перевів безпековий ризик на перше місце за значущістю.

Отже, об'єктивні передумови та розширене суб'єктне наповнення поєднаності сучасного світу свідчать про невідпинність та необоротність глобалізації як властивості процесу еволюції людства – формується феномен неоглобальності. Попри зменшення вагомості взаємної торгівлі фізичними товарами, національні економіки та спільноти стають дедалі сильніше пов'язаними торгівлею послугами, взаємними інвестиціями, обміном даними, залученістю до спільних дій щодо протидії глобальним проблемам. На думку експертів, в основі технологічних змін, які заклали фундамент «глобалізації 4.0», - стрімке поширення штучного інтелекту, аналізу великих даних, технології блокчейн, «інтернету речей» та кібер-фізичних систем. Саме ці технології сприяли переходу від зв'язаності світу на основі потоків товарів та капіталів, до взаємопов'язаності даними, думками та інноваціями [7].

Заперечення об'єктивного характеру глобалізації та формування штучних перешкод для неї спроможні погіршити спроможність скористатися можливостями та протидіяти ризикам, проте не зупинити чи загальмувати сам процес. І навпаки: сучасні технологічні досягнення та напрацьовані світом інституційні моделі надають можливість сформувати більш стійку та інклюзивну глобальну економіку, яка спроможна використовувати можливості, долати проблеми та запобігати ризикам глобалізації.

2.2 Ризики для суб'єктності національних держав в умовах сучасної глобалізації

Об'єктивна обумовленість сучасного етапу глобалізації не заперечує можливості та доцільності здійснення національних політик реагування на її виклики. Водночас ключовою суперечністю глобалізації, яка впливає на формування таких політик, є те, що самі по собі глобалізаційні тренди створюють значні ризики для суб'єктності національних держав – як спроможності ухвалювати та втілювати суверенні рішення, які спираються на національні інтереси. Зокрема:

- міжнародні зобов'язання, взяті на себе державою, так само як і дії міжнародних інституцій, можуть суттєво обмежувати свободу ухвалення рішень, накладати додаткові видатки та скорочувати конкурентні переваги – що, наприклад, є досить

показовим у сфері провадження міжнародної політики запобігання кліматичним змінам;

– можуть виникати відчутні відпливи з національної економіки ресурсів: матеріальних, фінансових, людських, у разі менш вигідних умов їх застосування порівняно з глобально доступними альтернативами: економічні суб'єкти роблять вибір на користь входження до глобальних ланцюгів створення вартості, які дозволяють досягти максимального факторного доходу;

– як наслідок з попереднього – формується феномен податкової конкуренції, який обмежує національні уряди у можливостях проводити фіскальну та бюджетну політику, виходячи з національних економічних інтересів;

– глобальні фінансові ринки потужно впливають на стан національних фінансових систем, особливо – малих відкритих економік, що різко знижує дієвість національної монетарної політики;

– країні де-факто може нав'язуватися модель міжнародної спеціалізації, яка не є оптимальною з точки зору використання ресурсів для потреб національної економіки (посилюючи зовнішню залежність останньої);

– вимушене впровадження глобально поширених інституційних моделей може відчутно обмежувати дієвість національних урядів, які намагатимуться слідувати цим моделям, особливо у разі відставання у сформованості національних інститутів;

– на основі посилення відкритості та інституційної уніфікації формуються сприятливі умови для збільшення припливу прямих іноземних інвестицій, у разі слабкості чи нерозвиненості національного капіталу такі інвестори можуть посилювати тиск на національний уряд, аби схилити його до політики, що проводитиметься в їхніх інтересах.

Описана у попередньому параграфі зміна суб'єктного наповнення процесів глобалізації неминуче тягне за собою мультиплікацію каналів взаємозв'язку економічних суб'єктів різного економіко-правового та географічного походження, що фактично унеможливорює збереження традиційних інструментів державного контролю над ресурсними потоками, послаблюється територіальна ідентичність економічної діяльності як у міжнародному масштабі, так і у вимірі регіонів окремої країни;

Відбувається **послаблення дієвості традиційних інститутів** національного та наднаціонального регулювання. Імплантація складових постіндустріального (мережевого) суспільства в індустріальні економіки порушує цілісність національних економічних просторів. Зростання інституційного розриву між реальним і фінансовим секторами обумовлює посилення відриву важливих макроекономічних параметрів (пропозиції грошей, цін, валютних курсів) від реальної економічної основи. Намагання застосувати механізми скоординованої глобальної антикризової політики різко послаблюють суверенність національних економічних політик, знижують дієздатність як національних урядів, так і складових національного громадянського суспільства через появу нових глобальних суб'єктів влади, якими є: міжнародні фінансові організації, регуляторні органи, макрорегіональні економічні союзи та угоди. Проте дієвість таких міжнародних регуляцій залишається вельми непевною. Як засвідчує практичний досвід, ані глобальні фінансові ринки (регулятором яких є МВФ), що перебувають у стані перманентної нестабільності, ні система глобальної торгівлі

(регульована СОТ), в якій періодично вибухають «торговельні війни», не стали опорами стабільності глобальної економіки в останньому десятилітті.

Жорстоким прикладом недієвості глобальних інституцій стала світова криза системи безпеки, яка набула показового прояву у 2014 році, з початком російської агресії в Україні, й стала цілком очевидною з лютого 2022 року. Цілковита втрата довіри до міжнародної системи стримувань, переваг, безпекових гарантій, катастрофічно розширені «межі припустимого» у міжнародній політиці, у т.ч. - у європейському регіоні, змістили пріоритети національних держав у бік значного збільшення витрат на оборонні цілі, побудови національних оборонних політик, вочевидь – за рахунок послаблення спроможності протидіяти іншим глобальним ризикам.

Основний тренд сучасного етапу глобального розвитку характеризується експертами як полікриза – сукупність криз, які взаємодіють між собою, живлять та погіршують одна одну та створюють сукупний негативний синергетичний ефект. Полікриза сформована накопиченням глобальних суперечностей та потребує системного вирішення цих суперечностей, а намагання вирішувати лише одну з криз насправді призводить до поглиблення інших.

Перелік глобальних проблем, які у своєму поєднанні формують полікризу, є відкритим та постійно зростає. Дослідники Світового економічного форуму у 2025 році надали наступне бачення «топ-10» глобальних ризиків, на найближчі 10 років, ранжовані за серйозністю:

- екстремальні погодні події;
- втрати біорізноманіття та колапс екосистем;
- критичні зміни глобальних систем Землі;
- нестача природних ресурсів;
- брак інформації та дезінформація;
- негативні наслідки технологій штучного інтелекту;
- нерівність;
- суспільна поляризація;
- кібершпиунство та війна;
- забруднення.

62 % опитаних експертів у 10-річній перспективі очікують штормові чи турбулентні часи. При цьому нерівність сприймається як головний центральний ризик, який відіграє значну роль у запуску інших ризиків, і водночас є наслідком їхнього впливу. Показово також, що половина з 10 головних ризиків належать до сфери екологічних ризиків.

Комбінованість та мультисистемність проблем, які складають полікризу, та особливості їх формування й прояву обумовлюють значні труднощі професійного управління ними та породжують кризу конвенційної політики. Так, нелінійність та множинність проявів кризових явищ ускладнюють прогнозування їх появи та розвитку. Наявність відстрочених реакцій та критичних (переламних) точок ускладнює аналіз ефективності застосування інструментів та заходів, врахування помилок та виявлення оптимальних рішень [3].

Отже, сутність сучасної неоглобальності диктує рамкові умови для політик реагування на глобальні виклики та забезпечення національної економічної

безпеки. Оптимальною видається політика інтеграції національних економік до глобальних процесів, натомість спроби «відгородитися» від глобальної зв'язності та намагатися зберігати status quo, збудувавши штучні бар'єри на шляху впливу глобальних чинників, можуть мати лише дуже обмежену в часі ефективність.

2.3. Конфлікт суб'єктності і глобальності як джерело глобальної турбулентності

Конфлікт неоглобальності та суб'єктності національних держав може змушувати останні вживати досить різкі кроки, які на думку їхнього керівництва, спроможні оптимально захистити суверенність національного економічного розвитку. Реалізація конкретного сценарію такого захисту залежить від того, що саме розглядається як головний рушій економічного розвитку країни – природно-ресурсний потенціал, технологічні зміни чи соціальний капітал. Різкі та часто непрогнозовані зміни поведінки глобальних гравців у пошуку адекватної моделі збереження суб'єктності, втрата послідовності та впорядкованості економічних процесів формують загальну турбулентність глобальної економіки.

Зокрема, потужні національні гравці ресурсно забезпечених економік можуть бути зацікавлені у зменшенні відкритості економіки, відстороненні від спільних зусиль щодо протидії глобальним ризикам, обмеженнях свободи глобальної торгівлі у розрахунку на отримання додаткової ренти від володіння рідкісними ресурсами, причому внаслідок наростання ризиків від невирішених глобальних проблем цінність цих ресурсів може зростати. Відповідно, для них важливо загальмувати глобалізацію та технологічний прогрес, який вона прискорює. Відтак – порушити світовий порядок, який створює простір глобальних відносин, та міжнародні інститути, які його підтримують. До таких спроб можуть вдаватися країни з диверсифікованою економікою, яка створює ілюзію можливості функціонування в умовах закритості та силового нав'язування умов угод контрагентам, які відповідних ресурсів позбавлені. Сумнівна ефективність такого способу забезпечення економічної безпеки - в тому, що глобальний тренд технологічного розвитку полягає у зниженні рівня ресурсної залежності економік загалом та суттєвої мінливості значущості тих чи інших видів ресурсів у ході технологічного прогресу. Відтак намагання будувати партнерські відносини на основі силового диктату з «нульовою сумою» замість багаторівневої взаємодії на підставі спільних інтересів умовах сучасної глобальності приречені на невдачу.

Видається, що саме таку модель реагування на виклики неоглобальності намагається впровадити нова адміністрація США – основні особливості відповідної політики описані фахівцями українського Центру Разумкова. Ключові вади цієї моделі полягають в тому, що відгороджування внутрішнього ринку імпортними тарифами та руйнація усталених логістичних і виробничих ланцюгів постачання призводять до швидкого зростання цін на внутрішньому ринку, в той час як реакція з боку внутрішньої пропозиції може відбутися лише з певним лагом, до того ж, відповідні інвестиції можуть бути демотивовані волонтаристськими змінами «правил гри» національним урядом. За відсутності спільної протидії глобальні ризики ставатимуть джерелом неправомірної вигоди окремих суб'єктів – власників критичних ресурсів. Так само і технологічні досягнення залишатимуться джерелами

окремих вигод, а не вирішення глобальних проблем. Свідоме відсторонення від вирішення глобальних проблем позбавляє країну ймовірної вигоди від участі у відповідних міжнародних діях, в той час як негативні наслідки невирішених глобальних проблем неминуче «наздоганятимуть».

Цілі зламу глобального порядку переслідує РФ, проводячи загарбницьку війну проти України та здійснюючи гібридні атаки на всьому європейському континенті. Перспективи реалізації свого ресурсного потенціалу країна-агресор вимушена розглядати лише у співпраці з потужними партнерами на Азійському континенті. Утім, за рідкісними винятками, ці партнери не висловлюють готовності приєднуватися до руйнування світового економічного порядку, який є підґрунтям для їхньої глобальної включеності.

Спробою реагування на глобальні ризики для національної економічної безпеки в умовах глобальної турбулентності є рещоринг – повернення до національних кордонів ключових виробничих процесів та зменшення частки імпортованих проміжних продуктів. Між тим, проведені емпіричні дослідження доводять, що такі зміни потребують компенсації втрат вигоди від дешевших ресурсів (насамперед людських), яка раніше спонукала до залучення закордонних поставок, відтак рещоринг може відбуватися лише за умови налагодження виробництва на основі високого рівня автоматизації виробництва, що дозволяє уникнути надто обтяжливих витрат на залучення працівників. Такі структурні зміни в останні роки були уможливлені м'якою монетарною політикою, яка проводилася розвиненими країнами для підтримки виходу з глобальної фінансової кризи, а пізніше – подолання коронакризи. Здешевлення доступу до капіталу дозволило інвестувати в автоматизовані технології та роботизовані виробництва [9]. Це обумовило незначний ефект рещорингу для розширення пропозиції робочих місць. Доведено також, що, що в умовах невизначеності підприємства воліють організувати більшу частку ланцюга створення вартості безпосередньо під своїм контролем (а не лише переорієнтуватися на придбання проміжних товарів на внутрішньому ринку) [12]. Отже, рещоринг менше сприяє активізації попиту на продукцію наявних національних виробників, проте більше – посилює попит на капітал для здійснення нових інвестицій.

До того ж, перешкодами для поширення трендів рещорингу є:

- неготовність бізнесів руйнувати усталені зв'язки навіть за наявності прецедентів шоків постачання (побудова ланцюгів постачання нерідко є результатом значних інвестицій, включаючи вкладення у навчання персоналу та технології [12]);

- неможливість переорієнтації на внутрішнє постачання за низкою позицій через унікальність ресурсів чи технологій;

- посилення залежності за іншими ланцюгами постачань, необхідних для функціонування автоматизованих виробництв [8];

- ймовірність сповільнення технологічного прогресу через зростання витрат на рещоринг;

- посилення навантаження на локальні ресурси та довкілля у розвинених країнах з вищими екологічними стандартами;

- негативні наслідки для фінансової стабільності, а саме:

- зростання собівартості виробництва та зниження прибутковості;

- поширення в національній економіці інфляції витрат;

– зростання потреби у бюджетних видатках та додаткових податкових стимулах, а отже – посилення ризиків фіскальних дефіцитів.

Таким чином, здійснення рещорингу з міркувань національної економічної безпеки в умовах глобальної турбулентності потребуватиме спеціальних стимуляторів та компенсаторів для національного бізнесу й досі відбувалося досить повільно.

Ставка на технологічний розвиток як основу національної економічної безпеки виглядає значно логічнішою, ніж спекулювання на природно-ресурсному потенціалі, оскільки принаймні відповідає загальній логіці глобального розвитку. Проте технологічна модернізація є ефективною, саме якщо дозволяє, позбувшись монозалежності від базових ресурсів, досягти диверсифікованої ресурсозабезпеченості на основі оптимальної участі у міжнародному поділі праці, який, у свою чергу, здійснюється на основі ліберального економічного порядку. Також технологічні зміни дають можливість отримувати додаткову вигоду від участі у вирішенні глобальних проблем та можливості ефективно адаптуватися до їх проявів.

Разом з цим, вадою технократичного підходу до забезпечення суверенності національного економічного розвитку є відсутність помітного позитивного ефекту для зайнятості та обмеженість мультиплікативного ефекту для розвитку національної економіки в цілому. Тому технологічна модернізація має бути доповнена формуванням нових ринків, секторів економіки та сфер зайнятості, послабленням диспаритетності доходів та зростанням сукупного попиту.

З нашої точки зору, вирішення цього завдання може досягатися через перенесення акцентів на інституційний розвиток, який вестиме до розвитку людського та соціального капіталу, а саме: підвищення рівня освіти та диверсифікації кваліфікацій, поширення соціальних комунікацій та розвитку самоврядності, утвердження сучасної національної ідентичності на основі зміцнення взаємної довіри та інклюзивності національного економічного розвитку, органічної інтегрованості у вирішення глобальних проблем на засадах відкритості та відповідальності перед майбутніми поколіннями. У поєднанні технологічних та соціальних інновацій національна економіка набуває переваг у глобальній конкуренції за ресурси, у тому числі – відтягуючи їх у автаркічних моделях, тим самим демотивуючи останні. Для цього важлива національна інституційна досконалість, відповідно – тяглість та відтворення інститутів.

У висновках спеціальної комісії МОП [1] визначено три ключових практичних кроки, які країни мають зробити для поєднання соціальної справедливості та економічного зростання. По-перше, збільшити публічні та приватні інвестиції у спроможності людей (збільшення продуктивності праці). По-друге, збільшити інвестиції в інститути та правила, які стосуються праці (вирівнювання доходів та купівельної спроможності). По-третє, збільшення інвестицій у трудоінтенсивні сектори, які спроможні до зростання й несуть сприятливі екстерналії для суспільства. Таким чином за рахунок сприяння продуктивній зайнятості буде можливо компенсувати втрати робочих місць від поширення автоматизації та глобальної економічної інтеграції.

В рамках запропонованої моделі суб'єктність національної економіки в умовах ризиків глобалізації зберігається і навіть зміцнюється:

– національна економіка спроможна гнучко реагувати на структурні зміни глобального попиту та адаптувати свою спеціалізацію у міжнародному поділі праці;

– створюються нові чи активно розвиваються існуючі сектори національної економіки, які забезпечують функціонування людського і соціального капіталу (освіта, охорона здоров'я, сервіси дозвілля, креативні індустрії тощо) з відповідними можливостями для зайнятості;

– розширюється, диверсифікується і структурується сукупний попит;

– поширюються чинники створення вартості, які мають інституційну природу, зростає продуктивність;

– формуються консолідовані кроки щодо протидії глобальним ризикам із створенням відповідних індустрій (протидія кліматичним змінам, збереження довкілля, подолання соціальних розривів тощо);

– ключові складові цифрових індустрій - штучний інтелект, інтернет речей, блокчейн, автоматизовані «розумні» системи задіяні у забезпеченні інклюзії, людського і соціального розвитку, що суттєво розширює ринки для цих індустрій, у т.ч. у глобальному вимірі;

– інституційна консолідованість національної економіки посилює готовність до міжнародних комунікацій, зокрема – щодо вирішення глобальних проблем;

Завдяки цьому на основі глобальної кооперації вдасться вийти з стагфляційної спіралі, в якій наразі перебувають розвинені економіки світу, а інвестиції у цифрові, соціальні та «зелені» трансформації зміцнять підґрунтя для стійкого економічного зростання. У свою чергу, відбудеться активізація економік країн, що розвиваються, що поживавить міжнародну торгівлю.

У взаємодії технологічних та інституційних складових мають формуватися екосистеми, які капіталізують національну економічну суверенність завдяки інтегрованості національних економік у вирішення глобальних проблем у ролі активних гравців глобального простору, який спирається на стійкі міжнародно визнані правила та порядок. Коригування глобального порядку можливе і навіть бажане, проте – не в напрямку фрагментування глобальної економіки, як це прагнуть зробити прибічники автаркічної моделі, а для поліпшення умов для інклюзивного поєднання зусиль гравців глобального простору. Глобалізація 4.0 передбачає формування складної багатовимірної архітектури акторів та міждержавних взаємодій, яка посилюватиме ефекти від впровадження та використання сучасних технологій, які забезпечують зв'язність світу та спроможність протистояти глобальним ризикам.

Зокрема, таке коригування має відображувати потреби в оновлених фінансових інструментах задля:

– монетизації (інтерналізації) неекономічних ризиків, які впливають на економічні процеси (кліматичні зміни, безпекові ризики різної природи, пандемії, демографічні розриви, порушення згуртованості тощо);

– поширення фінансової інклюзії – забезпечення широкого демократичного доступу до фінансових ресурсів та сервісів;

– концентрації міжнародних зусиль (держав, суб'єктів господарювання, громад, НУО тощо) задля вирішення глобальних проблем;

– справедливого розподілу відповідальності щодо вирішення глобальних проблем;

– справедливого розподілу ефекту від вирішення глобальних проблем.

В умовах сучасної глобальної турбулентності глобалізаційні процеси мають набути сумісності з політиками національного економічного та соціального розвитку, відтак такі політики повинні враховувати необхідність вирішення глобальних проблем, а інструментарій реалізації цих політик, зокрема, фінансові інструменти, сприяти капіталізації глобального виміру цих політик.

Має бути побудовано нове бачення сутності економічної безпеки в умовах стабільно нестабільної глобалізованої економіки, сутність якого полягає в усвідомленні недоскопості стану захищеності від глобальних загроз, поєднаних у полікризу, та непродуктивності побудови засобів протидії заздалегідь визначеним загрозам через об'єктивну неможливість їх прогнозування. В умовах глобальної турбулентності ключова роль відводиться забезпеченню стійкості, що розуміється як збереження функціональності систем національної економіки в умовах впливу невизначених ризиків.

При цьому, якщо для запобігання розвитку загальних ризиків має бути достатньою загальна стійкість національної економіки, специфічні ризики, які мають значний потенціал розвитку у загрозу через тісну інтегрованість у економічне відтворення, вимагають спеціальних цільових політик протидії. До таких специфічних ризиків належать, зокрема, ризики для національних фінансів в умовах глобальної турбулентності.

3. Виклики для національних фінансів в умовах глобальної турбулентності

3.1. Канали впливу глобалізації на національні фінансові системи

Одним з визначальних вимірів сучасної глобальності є інтегрованість національних фінансових систем у єдиний світовий ринок, що характеризується вільним рухом капіталів, стандартизацією фінансових інструментів та формуванням наднаціональних регуляторних механізмів [13]. До основних форм прояву фінансової глобалізації належать:

- лібералізація капітальних потоків – усунення бар'єрів для міжнародних інвестицій та валютних операцій;

- уніфікація правил – стандартизація фінансових інструментів, механізмів торгівлі цінними паперами та нормативних вимог;

- технологічна інтеграція – використання глобальних систем платежів (наприклад, SWIFT), електронних ринків цінних паперів (NASDAQ) та інформаційних платформ.

Поширення інструментів міжнародної мобільності капіталів створює можливості збільшення доходів і добробуту за рахунок нарощування державних та корпоративних боргів, збалансованого міжнародним обігом фінансових деривативів, які можуть підлягати періодичній реструктуризації. Водночас цей стимулятор економічного розвитку може перетворюватися на чинник глобальної нестабільності, зокрема – у разі перенакопичення похідних цінних паперів. Подекуди тривале збереження розбалансованості державних фінансів у вигляді накопичення державного боргу можливе за рахунок отримання країною-боржником «бонусів» від свого геополітичного статусу. Так, США упродовж тривалого періоду мали можливість фінансувати зростаючий державний борг завдяки глобальному попиту на долар як «світову валюту», довірі до стабільності американської економіки та мережі партнерів, сформованій на основі поширення інституційної «м'якої сили» цієї країни як глобальної опори світового порядку.

Об'єднання ринків капіталів, валют та фінансових послуг, стимульоване фінансовими технологіями, дерегуляцією та діяльністю багатонаціональних фінансових інститутів призводить до створення глобального фінансово-цифрового простору, який за своїм змістовним наповненням та функціональними проявами набуває властивостей, що виходять за межі площини взаємодії фінансових систем окремих країн.

Особливості впливу фінансової глобалізації на національні фінансово-економічні системи значною мірою визначаються специфікою сучасного етапу технологічного розвитку. Фінансіалізація, цифровізація, інформатизація, віртуалізація трансформують механізми причинно-наслідкових фінансових зв'язків в глобальній економічній системі, форми взаємовідносин між економічними агентами, швидкість перебігу фінансово-економічних процесів та обміну інформацією, змінюють механізми продукування вартості та організаційно-інституційну структуру економіки. «Вибухові» темпи розвитку фінтех стартапів та цифрових екосистем посилюють турбулентність та нестійкість глобальної фінансової системи.

Цифрова фінансова екосистема стає центральним майданчиком розвитку сучасної глобалізації, де суб'єкти мають доступ до віртуальних активів незалежно від країни походження. Швидке зростання крипто-екосистеми, включаючи традиційні криптоактиви (такі як біткоіни та ефір) і стейблкоіни, які є цифровими токенами, прив'язаними до ринкової референції, обумовлюється технологічними інноваціями у фінансовій сфері, зростанням децентралізованого фінансування, що живить інтерес інституційних і роздрібних інвесторів. Ринкова капіталізація криптоактивів експоненційно зросла з менш ніж 20 мільярдів доларів США в січні 2017 року до понад 3 трильйони доларів США в листопаді 2021 року. Значна частина цього зростання відбулася під час пандемії COVID-19 в результаті суттєвого прискорення торгівлі криптоактивами, що призвело до двадцятикратного зростання капіталізації їх ринку з березня 2020 по листопад 2021 року. Країни з розвинутою економікою, зокрема США, є більш технологічно підготовленими до впровадження криптоактивів, але їх поширення було особливо активним у країнах з економікою, що розвивається. Нещодавно біткоїн вийшов за межі приватних фінансових інвестицій – Сальвадор став першою країною, що надала біткоіну статусу законного платіжного засобу у вересні 2021 року.

Для захисту від негативних впливів глобальної фінансової турбулентності національні регулятори повинні розуміти механізми і контролювати канали такого впливу. Традиційно виділяють фінансовий та реальний канали, за якими здійснюється прямий та опосередкований вплив глобальних фінансових процесів на національні фінансово-економічні системи (рис. 1).

За каналом реальної економіки глобальні ризики можуть негативно позначатися на інфляції, торгівлі, інвестиціях, споживанні та заощадженнях та зростанні реального ВВП. Наприклад, перебої в глобальних ланцюгах постачання та на товарних ринках, такі як нафтові шоки 1970-х років, що виникли внаслідок геополітичних подій на Близькому Сході, спричинили падіння міжнародної торгівлі, трансформацію світової валютної системи та комплекс валютних і торгових санкцій.

За фінансовим каналом фінансові ризики передаються через потоки капіталу та ціни активів, підвищуючи волатильність валютних курсів, цін на акції і товарних ринків,

процентних ставок та кредитних спредів. Несприятливі геополітичні події спричиняють різке зростання невизначеності і швидкі зміни в настроях світових фінансових ринків, виявляючи потенціал вразливості транскордонних та національних фінансових установ.

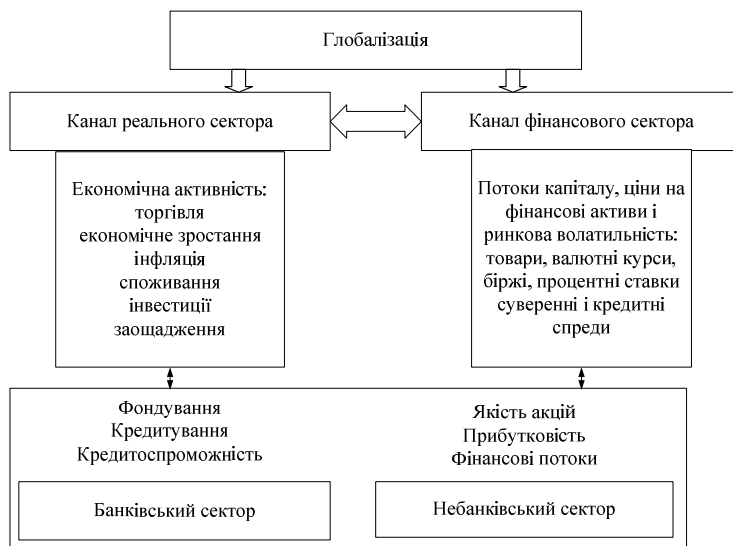

Рис. 1. Схема впливу фінансової глобалізації на національну фінансову систему

Джерело: складено автором на основі [11]

3.2. Ризики від глобальної турбулентності для національних фінансових систем

До прямих каналів позитивного впливу фінансової глобалізації на національні економіки відносять: ефективніше розміщення капіталу поміж країнами, нижчу вартість його залучення з міжнародних ринків завдяки кращому розподілу ризиків, активізацію процесів концентрації капіталу. Специфічну роль відіграють міжнародні фінансові організації які формуються та діють на основі колективного бажання переспрямовувати певні фінансові ресурси на цілі глобальної макроекономічної стабільності (напр., МВФ) чи розвитку (Світовий банк, ЄБРР тощо).

Серед непрямих каналів виділяють розширення міжнародних інвестицій і збільшення внутрішніх заощаджень; прискорення інституційного та технологічного розвитку фінансового сектору, покращання макроекономічної дисципліни та регуляторної макрофінансової політики. Основним позитивним наслідком глобалізаційного впливу вважається розширення фінансових можливостей для прискорення темпів зростання ВВП і зниження їх волатильності.

Різноманітність каналів впливу фінансової глобалізації забезпечує наявність широкого спектру «побічних» переваг і ризиків, які впливають на економічну безпеку країн опосередковано і не очевидно в короткостроковому періоді. Нестабільність глобальних тенденцій, породжена волатильною кон'юктурою зовнішніх ринків, мінливістю наднаціональних регуляторних рамок і стандартів, неконтрольованими механізмами швидкої передачі криз між країнами, створює нові виклики для регуляторів (табл.1).

Таблиця 1

Ризики фінансової глобалізації

Джерело ризику	Наслідки
Фінансова цифровізація	Поширення криз за каналами обігу криптоактивів, кіберінциденти.
Геополітичні ризики	Нестабільність фінансових ринків через скорочення інвестицій, підвищення вартості запозичень та зниження прибутковості банків внаслідок політичних обмежень чи преференцій
Діяльність центральних контрагентів клірингових розрахунків	Зосередження масиву фінансових операцій в єдиному центрі, що посилює ризики ліквідності і проциклічності
Фрагментація фінансових систем	Обмеженість транскордонного розподілу інвестицій та банківських кредитів, взаємодії міжнародних платіжних систем, розбалансування цін на фінансові активи внаслідок збільшення витрат на посередництво, зменшення вигоди від нетінгу, падіння обсягів потоків капіталу, посилення боргового навантаження та обмеження можливостей диверсифікації ризиків.
Неякісні або обмежені дані	Ускладнення моніторингу і оцінки ризиків національними урядами та окремими контрагентами.

Джерело: складено авторами.

Показовим прикладом впливу геополітичних ризиків на фінансову турбулентність стала реакція фінансових ринків на політичні зміни, запроваджувані адміністрацією Д. Трампа. За даними Bank of America, у березні 2025 р.р зафіксовано рекордний відплив з американських акцій: 23% інвесторів скоротили частку США у портфелях. При цьому інтерес до акцій Єврозони збільшився до максимуму з липня 2021 року: Індекс Stoxx Europe 600 зріс на 6,4% з початку 2025 року і випередив S&P 500 майже на 10% – найбільший показник з 2015 року. Тим часом, економетричні оцінки показують, що у відповідь на глобальні шоки прибутковість ризикованих активів спочатку зростає (що відображається у розширенні спредів корпоративних облігацій), тоді як прибутковість безпечних активів, таких як державні облігації, знижується. Це обумовлено тим, що в силу специфіки фінансових ринків та властивості фінансових показників до перестрибування вплив глобальних ризиків на фінансові ринки є найсильнішим одразу після їх виникнення, після чого він, як правило, дещо слабшає.

На цьому тлі міжнародні інвестиційні компанії, які особливо чутливі до глобальних шоків, переглядають свою стратегію. Вони схильні скорочувати транскордонні вкладення до країн з нестабільним політичним середовищем та зменшувати частку ризикованих активів у своїх портфелях («втеча в безпеку»). За результатами досліджень, інвестиції у фінансовий та промисловий сектори вразливіші до глобальних ризиків і швидко реагують відпливом капіталу. Натомість інвестиції, що зосереджуються в енергетичному та сировинному секторах, демонструють більшу стійкість, тому що ціни на викопне паливо та сировину часто зростають при збільшенні напруженості у глобальному середовищі. Таким чином, вектор невизначеності, який формується нинішньою адміністрацією США, посилює глобальні валютні, інвестиційні, процентні ризики, що негативно позначається на русі транскордонних інвестицій. Починаючи, з 2016 року, протистояння між

Сполученими Штатами та Китаєм зменшило загальний транскордонний розподіл портфельних інвестицій та банківських вимог приблизно на 15%.

В цілому, за оцінками МВФ, з осені 2024 р. на фінансових ринках спостерігалось наростання розриву між ступенем невизначеності і волатильністю фінансових індикаторів: стандартизований показник волатильності значно відставав від показників геополітичного ризику [14]. Це вказує на той факт, що коливання цін на активи не повною мірою відображають потенційний негативний вплив «торгових воєн» та зміни світових центрів сили. Така ситуація загрожує майбутніми шокowymi проявами, оскільки висока геополітична напруженість провокує панічні настрої на фінансових ринках і масові розпродажі цінних паперів в рамках коригування фінансовими компаніями своїх фінансових портфелів.

Передавальною ланкою негативних глобальних процесів в багатьох випадках слугує банківська система. Банки можуть реагувати на глобальні ризики і падіння курсу акцій шляхом підвищення кредитних ставок та коригування структури активів і пасивів, скорочення кредитування нефінансових корпорацій та домогосподарства. Охолодження кредитних умов стримуватиме економічне зростання та сформує зворотну внутрішню хвилю ризиків для фінансової стабільності країн: розпочинається втеча капіталів та запроваджуються заходи для їх стримування, що ще більше підвищує процентні ставки, посилює боргові ризики, веде до економічного спаду (рис. 2). Утім, варто відзначити, що емпіричні дані щодо впливу глобальних ризиків на банківське кредитування не є однозначними. Деякі дослідження показують, що глобальні ризики не прямо пов'язані зі скороченням загального банківського кредитування, оскільки кредитування домогосподарств, як правило, більшою мірою орієнтоване на стан внутрішнього ринку. Корпоративне кредитування натомість більшою мірою спрямоване на експортно-орієнтовані сектори, на фінансування зарубіжних інвестицій або торговельне фінансування, що підвищує його вразливість до зовнішніх ризиків. Тож глобальна фінансова турбулентність, разом з іншим, спроможна призводити до змін у структурі банківського кредитування на внутрішньому кредитному ринку.

Тривалість впливу глобальних шоків на фінансово-економічні системи варіюватиметься залежно від конкретного випадку, причому, чим сильніші глобальні дисбаланси та геополітична напруженість, тим серйозніші та стійкіші наслідки. Проте навіть нетривалий шоківий вплив та результативна призупинка нормального перебігу фінансово-економічних процесів негативно впливають на реальний сектор економіки, руйнуючи налагоджені ланцюжки в економіці та спричиняючи збитки економічних суб'єктів. В умовах глобалізації негативні процеси швидко позначаються на стані окремої економічної системи і так само швидко виходять за межі країни: за оцінками МВФ, у 2019 році торговельна війна США і Китаю призвела до зниження темпів глобального економічного зростання на 0,8%, що є досить значним падінням, враховуючи і без того нестабільний стан світової економіки.

Таким чином, канал реальної економіки та фінансовий канал передачі глобальних шоків підживлюють один одного – глобальні ризики через погіршення стану фінансових ринків і банківського сектора передаються реальному сектору економіки, і навпаки: негативний вплив перебоїв у ланцюгах постачання та дисбалансів товарних ринків на темпи зростання ВВП та інфляції веде до ринкових та кредитних збитків

банків, зменшує їхню капіталізацію, спричиняє падіння індексів на фінансових ринках і втечу капіталів, погіршує платіжний баланс, охолоджує умови для економічного зростання окремої країни (рис. 2). При цьому, якщо шоки у фінансовому секторі дуже швидко поширюються поміж секторами та країнами завдяки цифровим інноваціям та технологіям, реальний сектор економіки реагує повільніше. Відповідно, проявляється протиріччя між переважно інформаційним цифровим характером Глобалізації 4.0 і локалізацією (фіксацією) матеріальних і трудових ресурсів, які не можуть переміщатися в просторі зі швидкістю інформаційних і фінансових потоків [15]. За таких умов об'єктивний характер і невідворотність сучасної глобальності та її ризики і негативні наслідки глобалізації ведуть до поєднання глобалізаційних процесів з деглобалізаційним спротивом окремих країн.

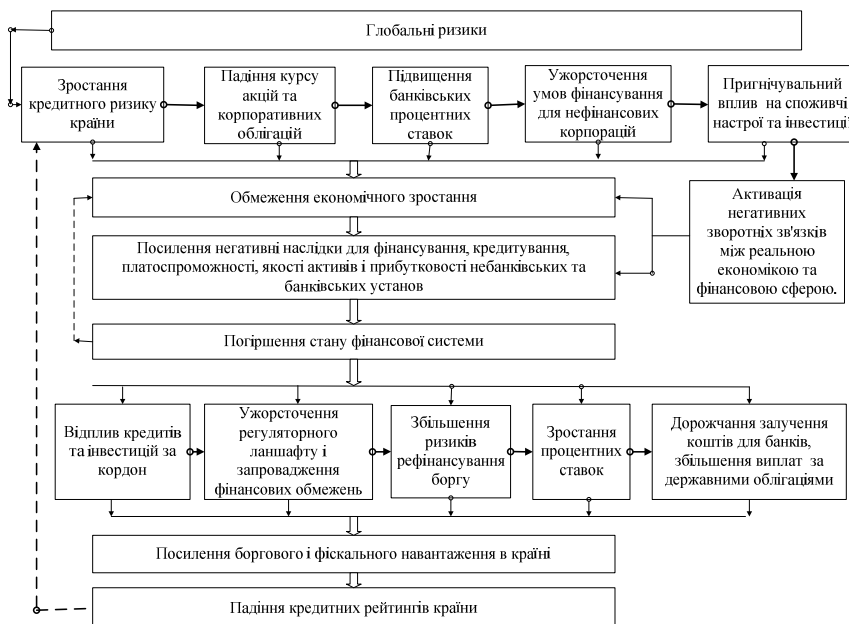

Рис. 2. Передавальний механізм глобальної фінансової турбулентності на фінансовий та реальний сектори країни

Джерело: складено авторами

Мультиплікаційний характер впливу сучасної полікризи окреслює складний комплекс історичних, економічних та політичних наслідків, що виходять далеко за межі діяльності основних геополітичних «гравців», формуючи ландшафт сучасних міжнародних відносин. Взаємопов'язаність розвитку національних економік підкреслює потребу в стратегіях їх співпраці як інклюзивних гравців для сприяння стабільності та зростання в дедалі більш поляризованому політико-фінансово-економічному світі.

Сила і різноманітність каналів впливу ризиків глобалізації особливо посилюються в умовах цифровізації, що прискорила як фінансову, так і виробничу інтеграцію країн. Специфічна невизначеність продукується кардинальною зміною принципів й механізмів ведення бізнесу в цифровому міжнародному середовищі, а саме:

- виникнення платформних екосистем змінює інституційно-організаційний механізм продукування вартості;
- поява криптоактивів формує нові глобальні квазімонетарні канали поширення невизначеності поміж країнами;
- розвиток мережевої економіки і платформних бізнес-моделей прискорює об'єднання реальних секторів окремих країн та їх зрощування з фінансовою індустрією на цифрових бізнес платформах та маркетплейсах;
- глобальний масштаб цифрових платформ сприяє зниженню вартості транскордонного зв'язку і транзакцій, що дозволяє підприємствам будь-яким способом та практично щодобово зв'язуватися з клієнтами та постачальниками з інших країн;
- цифрові платформи зменшують мінімально необхідний розмір підприємства для виходу на світовий ринок, уможлиблюючи участь у транскордонних операціях малого бізнесу;
- посилюється конкуренція, адже на цифровій платформі у будь-якого бізнесу можуть швидко з'явитися нові конкуренти з будь-якої країни;
- стрімко зростаючі потоки інформації підвищують своє значення порівняно з традиційною торгівлею та рухом капіталів. За результатами наукових досліджень, це має позитивний вплив на зростання світового ВВП: глобальні потоки товарів, прямих іноземних інвестицій та інформаційних даних додатково збільшили світовий ВВП приблизно на 10% [16].

Переміщення фінансової глобалізації у віртуальну сферу завдяки цифровим технологіям засвідчує формування нового ядра глобалізаційних процесів у віртуальному фінансово-цифровому просторі, а різна швидкість перебігу процесів у віртуальному та реальному світі посилює нерівномірність прояву і асиметричність впливу глобалізаційних процесів як складові генези турбулентності.

Водночас нечіткість вартісної основи та анонімність власності роблять криптоактиви специфічним джерелом підвищених ризиків для суверенності національних фінансових політик. Каналами передачі ризиків ринку криптоактивів як слабо регульованого сектору потенційної ліквідності до фінансового і реального секторів економіки можуть бути платіжна система, грошовий обіг, інвестиційні трансакції. У пошуках важелів впливу на обіг віртуальних активів практично всі центральні банки мають проекти впровадження власних цифрових валют. Між тим, можливість їх повної підконтрольності національній владі та фінансова транспарентність викликає обґрунтовані сумніви щодо можливості розглядати цифрові валюти як конкуренти екстериторіальним за природою криптовалют.

Оскільки ринок криптоактивів став невід'ємною складовою глобального фінансово-цифрового простору, процеси що відбуваються на ньому, одночасно, але хаотично позначаються на всіх національних фінансових системах залежно від рівня їх цифровізації, а криптовалюти самі по собі стають одним з джерел фінансової турбулентності, можуть підірвати платоспроможність одного або кількох великих банків, обслуговувати тіньові операції, за поширення офіційних «порталів» перетоку з національними валютами спроможні спричинити неконтрольоване вливання ліквідності в грошовий обіг, руйнуючи платіжно-розрахункову інфраструктуру. Також суто інформаційна природа криптовалют (які не є зобов'язаннями ані

платника, ані емітента) призводить до суттєвості ризиків кібератак. Відтак вплив ринку криптоактивів на безпеку глобальної та національних фінансових систем поки недостатньо досліджений, що потребує виваженого ставлення до його розвитку.

Отже, комплексність і багаторівневність каналів та мультиплікативний характер впливу фінансової глобалізації надають підстави розцінювати її як каталізатор, що як посилює позитивні процеси у розвитку країн, так і активізує негативний потенціал нагромаджених суперечностей в національній економічній системі. Порушення балансу між спроможністю використання позитивних можливостей глобалізації і надійністю захисту від її ризиків більшою мірою характерне для країн, що розвиваються, які не мають достатньої економічної потужності, щоб протистояти негативним наслідкам глобальних впливів. Натомість розвинені країни активно використовують переваги фінансової глобалізації в частині розширення доступу до ресурсів і ринків збуту, особливо в кризові періоди, у т.ч. нерідко намагаючись вирішити власні проблеми за рахунок менш розвинених країн. Водночас запровадження потужними національними гравцями обмежень фінансової глобалізації з міркувань національної безпеки може мати негативні наслідки для глобальної макрофінансової стабільності. Оптимальною видається розробка адекватного інструментарію національних політик фінансової стійкості та безпеки в умовах глобальної турбулентності, які враховують сучасні тренди глобальності та особливості перебігу Глобалізації 4.0.

3.3. Україна як мала відкрита фінансова система в умовах глобальної турбулентності

Відкритість глобалізаційним процесам є безальтернативним варіантом розвитку для України як малої економіки. Розв'язана Росією війна підриває стабільність вітчизняної фінансової системи через високі воєнні ризики, втрату виробничих активів, великі оборонні видатки за скорочення податкової бази наповнення бюджету, гальмування інвестиційного процесу, втрату частини територій та людського капіталу, руйнацію логістичних ланцюжків та транспортних мереж. Значні обсяги залучення зовнішнього фінансування для підтримки функціонування економіки посилюють валютні, процентні, боргові, операційні, інвестиційні ризики та фіксують залежність фінансової стабільності від зовнішньої підтримки. Від 24 лютого 2022 року станом на початок грудня 2024 року обсяги отриманої Україною зовнішньої фінансової допомоги досягли 105,9 млрд дол – це понад половину довоєнного ВВП країни [17].

Центральною ланкою руху фінансових ресурсів, у т.ч. отриманих в рамках фінансової допомоги, стала банківська система, що зумовило її високу прибутковість: рентабельність капіталу банків за дев'ять місяців 2024 року становила 45,8% (у 2023 р – 56,9%) [17]. З 2,9% приросту ВВП у 2024 р. 0,5% забезпечила фінансова та страхова діяльність (річний приріст 27,4% [17]). Безпрецедентно висока як для воєнного часу прибутковість банків у 2022-2023 рр. забезпечувалася за рахунок процентних виплат уряду по ОВДП та Нацбанку – по депозитних сертифікатах, якими володіють банки. Завдяки підвищенню податку на прибуток фінансових установ до 50% восени 2024 р. частину зароблених банками таким чином коштів було спрямовано до бюджету. Проте це не вирішило проблему фактичного виключення з фінансового обігу реального сектора й робить сумнівним

позитивний вплив досягнутої за рахунок «фінансового аутсорсингу» стабільності на стан вітчизняної економічної системи.

Між тим, обмежені фінансові можливості держави не дозволяють їй обслуговувати наявні борги самостійно, що зумовлює недовіру з боку іноземних інвесторів, утруднює доступ вітчизняних підприємств до зовнішніх фінансових ринків. Проведена у 2024 р. реструктуризація зовнішніх зобов'язань стала фактично технічним дефолтом України. Поєднання внутрішніх макрофінансових дисбалансів та негативних зовнішніх впливів зумовили переддефолтні рейтинги Ca Moody's Investors Service та CC Standard & Poor's.

До ключових внутрішніх викликів вітчизняної фінансової системи у період воєнного стану варто віднести такі макрофінансові проблеми (див. також табл. 2):

– посилення девальваційного та інфляційного тиску в силу різкого зростання попиту на іноземну валюту та дефіцит її надходження, спричинений падінням експорту та виробництва, при цьому підвищення рівня монетизації ВВП з 38,0 до 51,5% свідчить про уповільнення швидкості обігу грошей, зумовлене скороченням ділової активності і падінням реального ВВП (на 24,8% за 2022 – 2024 рр.);

Таблиця 2

Окремі макрофінансові показники економіки України

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Монетизація ВВП, %	35,9	36,2	43,8	38,0	48,2	47,1	51,5
Зміна середньорічного офіційного курсу гривні, % за рік	-0,14	26,9	4,32	1,22	18,53	13,08	9,78
Річний рівень споживчої інфляції, %	9,8	4,1	5,0	1,0	26,6	4,5	12,1
Процентні ставки НФК у гривні, %	18,0	18,0	11,1	9,7	16,5	19,4	16,1
Ставка дохідності ОВДП, %	17,8	16,9	10,2	11,3	18,3	18,7	15,9
Премія за ризик (country risk premium, CRP)	10,4	7,4	6,3	6,4	17,3	18,7	16,02
Частка непрацюючих кредитів у портфелі банків	55,8	53,8	46,7	36,1	42,9	37,4	30,0
Річна зміна обсягу коштів інвестованих банками в державні цінні папери, %	16,9	-10,63	64,1	0,5	-12,1	37,9	34,9
Середньоденні обсяги залишків коштів на коррахунках банків, млрд грн	50,82	52,79	55,63	55,53	62,43	187,97	233,7
Кредити сектору НФК, млрд грн.	859,7	744,6	724,2	752,3	754,4	735,3	782,2
Частка кредитів НФК у ВВП, %	2,42	1,87	1,73	1,38	1,48	1,13	1,2
Сальдо платіжного балансу, % ВВП	3,31	6,17	1,95	0,37	-2,29	5,93	0,0
Зміна припливу ПП, % до попереднього року	21,1	16,9	-118,2	824	-91,0	575	-23,3
Відношення обсягу державного та гарантованого боргу до ВВП, %	60,9	50,3	60,8	48,9	78,4	84,4	87,9

Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних НБУ [17]

- неефективний трансмісійний механізм монетарної політики;
- слабкий вплив процентної політики НБУ на курсову та цінову динаміку в силу немонетарного характеру інфляції;
- збільшення коштів на депозитних рахунках нефінансових установ, яке не супроводжується зростанням їх кредитування через високі індивідуальні ризики підприємств, невизначеність щодо перебігу війни;
- обмежені можливості банків щодо кредитування реального сектору економіки через значний обсяг непрацюючих кредитів та високі процентні ставки за існування відносно надлишкової ліквідності банківського сектора;
- хронічний розрив у прибутковості інвестицій в цінні папери та реальні проекти вітчизняної економіки, що замикає грошові потоки у фінансовому секторі економіки: кошти банків спрямовуються в цінні папери уряду (ОВДП) та НБУ (депозитні сертифікати);
- подвійний дефіцит «воєнного» бюджету та платіжного балансу на рівні 20,4% та 24% ВВП відповідно.
- висхідна динаміка міжнародних резервів¹ за зростаючого боргового навантаження (відношення обсягу державного та гарантованого боргу до ВВП склало 87,9% на кінець 2024 р.).

В умовах воєнного стану фінансова глобалізація, хоча й відкриває для України нові можливості для вирішення проблем фінансування бюджету і створення базису повоєнного зростання, водночас посилює зовнішні ризики, а саме:

- зростаюча залежність від зовнішніх фінансових потоків, міжнародних фінансових ринків, іноземних донорів та кредиторів створює ризик «розмивання» економічного суверенітету, оскільки останні розширюють свої можливості впливати на прийняття ключових рішень у сфері економіки та фінансів;
- підвищення вразливості до глобальних фінансових криз через нагромаджений девальваційний і борговий потенціал, чутливість до падіння цін на сировину чи вплив капіталу посилюють макроекономічну невизначеність;
- кіберзагрози та технологічні ризики внаслідок поширення цифрових технологій у фінансовому секторі, впровадження відкритого банкінгу та платформних екосистем стають каналом для несанкціонованого доступу до даних громадян і державних установ, що створює загрозу для конфіденційності інформації та у сфері кібербезпеки;
- вплив капіталу з України через офшорні схеми або діяльність транснаціональних корпорацій послаблює економіку, зменшує податкові надходження та посилює залежність від зовнішніх джерел фінансування;
- активне проникнення у фінансовий сектор України глобальних технологічних гігантів, що пропонують цифрові платіжні системи, кредитування та інші послуги, може призвести до витіснення вітчизняних банків і фінансових установ і загрожує втратою контролю над стратегічними секторами економіки;
- відбувається поглиблення нерівності між регіонами та соціальними групами в Україні, оскільки іноземні інвестиції та інноваційні фінансові продукти як правило

¹ Приплив міжнародних коштів з акумулювався НБУ у міжнародних резервах, що становили 40,14 млрд дол США на 01.03.2025 р. [17]

концентруються у великих містах та безпечних регіонах і більше використовуються заможнішими верствами населення;

– вимушене послаблення уваги та фінансування цілей і політики «зеленого переходу» та адаптації до кліматичних змін призводить до посилення фактичного впливу кліматичних ризиків і втрат.

З позиції включеності України у глобалізаційні процеси слід звернути увагу на сферу віртуальних активів. Зростання частки безготівкового обігу та цифрових фінансових інструментів має неоднозначний вплив на монетарну сферу України. Ще до повномасштабного вторгнення попит на безконтактні картки та NFC-платежі суттєво зріс завдяки динамічному IT-сектору України. Наприклад, технологію NFC через Apple Pay пропонували 44 банки в Україні, на 9 більше, ніж у Польщі, і в 2021 році як безконтактні картки, так і NFC-платежі перевищили транзакції з фізичними картками. Ця динаміка була прискорена пандемією COVID, оскільки можливості віддаленого працевлаштування почали відігравати важливу роль. У результаті українці, які були змушені залишити країну, продовжили працювати та отримувати платежі за допомогою цифрового способу банківського спілкування та транзакцій, що підтримало функціональну спроможність платіжної та банківської систем України, стабілізувало грошовий обіг. Така успішність України в цифровій сфері дещо контрастує з проблемами фінансової та реальної сфер економіки. Зважаючи на високу технологічність, розвиток криптоактивів та суміжних технологій може стати одним з найбільш перспективних локомотивів повоєнного розвитку.

У перспективі перед Україною постає безпрецедентне завдання формування фінансових інструментів, які консолідуватимуть та спрямовуватимуть міжнародні ресурси на поствоєнне відновлення.

4. Формування національної політики фінансової стійкості та безпеки в умовах глобальної турбулентності

Поєднання внутрішніх макрофінансових дисбалансів, впливу зовнішньої турбулентності через геополітичну невизначеність в умовах воєнних ризиків ставить перед Україною складні завдання, які потребують комплексного підходу до управління фінансово-економічною безпекою. Першочерговим завданням є розуміння механізмів та моніторинг взаємозв'язків між глобальними та внутрішніми проблемами, пов'язаними з валютним, процентним, ринковим, кредитним, борговим, ліквідним та іншими ризиками для запобігання потенційно дестабілізуючим наслідкам глобальних впливів.

Складним завданням стане фінансове забезпечення післявоєнного відновлення, якому перешкоджатимуть перманентно високі безпекові ризики, які зберігатимуться, необхідність протидії накопиченим дисбалансам фінансової системи. В умовах високої невизначеності і турбулентності українському уряду доцільно орієнтуватися на дві фінансові опори:

– залучення іноземних ресурсів (іноземна фінансова допомога, іноземні кредити та іноземні інвестиції), для чого мають бути сформовані відповідні інституційні умови та механізми ефективного спрямування цих ресурсів у перспективні галузі, важливі також для обороноздатності України;

– відновлення ринкових механізмів акумуляції внутрішніх ресурсів та їх спрямування в інвестиції, спрямовані на відновлення економіки на засадах структурної модернізації.

Розробка практичних рекомендацій щодо збереження безпеки вітчизняної фінансової системи в умовах глобальної турбулентності має базуватися на системному регулюванні каналів передачі глобальних шоків на внутрішні фінансові ринки і установи.

1. Підтримання безпечного рівня міжнародних резервів та оптимізація їх витрачання, з наданням пріоритетності фінансуванню критичного імпорту та структурних дефіцитів, пов'язаних з потребами обороноздатності.

2. Контроль за ризиками монетарного фінансування дефіциту державного бюджету, за обсягом і структурою випущених в обіг ОВДП, застосування заходів щодо як нарощування податкових надходжень, так і оптимізації бюджетних видатків, виходячи із пріоритетності завдання відновлення економічного зростання.

3. Стимування ризиків інфляції, які живляться структурними диспропорціями вітчизняної економіки: антиінфляційна політика має базуватися на визнанні переважно немонетарної природи інфляції в Україні (інфляції витрат), а тому бути орієнтованою на контроль над зростанням цін на критично значущі витратоутворюючі товари, запобігання дефіцитам та стимулювання пропозиції.

4. Підтримка стабільності валютного курсу як ключового фактору рівноваги національної фінансової системи, недопущення курсових стрибків, контроль над валютним ринком. Валютний контроль над операціями фінансового рахунку доцільно зберігати більш тривалий період часу на рівні, прийнятному для припливу інвестицій.

5. Відновлення спроможності банківської системи до кредитування шляхом:

– розробки і впровадження моделей розподілу ризиків між комерційними банками, урядом та міжнародними фінансовими організаціями/донорами через використання інструментів гарантій та міжнародних схем страхування;

– впровадження інструментарію кредитного забезпечення структурних змін та формування поствоєнного ландшафту економіки України;

– налагодження кредитування проєктів відновлення з урахуванням специфіки цього виду інвестицій;

– повернення до макропруденційної політики, спрямованої на стійкість банківського сектора, підтримку рівня його капіталізації та якості активів, проведення стрес тестування;

– врегулювання проблеми «поганих» боргів, які сформувалися в період дії воєнного стану та під впливом чинників війни.

6. Пошук нових джерел фінансових ресурсів, у т.ч. зовнішніх, розроблення інструментів їх консолідації (як приклад – випуск цільових облігацій («зелених» та реконструкційних) під конкретні проєкти (наприклад, відбудова енергетики, розмінування територій тощо)) та механізмів ефективного розміщення.

7. Контроль над борговими ризиками в рамках боргової стратегії. В рамках міжнародних домовленостей має бути продовжено роботу щодо укладання угод про взаємну допомогу між країнами, що передбачають участь України у регіональних системах безпеки, практику валютних свопів або кредитних ліній від міжнародних фінансових установ.

Спираючись на досвід зарубіжних країн щодо фінансування відновлення після кризових епізодів, слід розглянути можливість створення спеціалізованого фінансового механізму – Українського фонду відновлення (УФВ). Принципами його роботи мають бути партнерська координація дій між урядом України, донорами, міжнародними інститутами (Світовий банк, ЄБРР) та приватним сектором, прозорість діяльності, підзвітність міжнародній Наглядовій раді. Статутний капітал УФВ має складатися з коштів міжнародних донорів та приватних інвесторів за Гамбурзькими принципами², запропонованими Світовим банком: спочатку залучаються приватні інвестиції, а потім за потреби використовуються державні кошти.

В якості джерела фінансових ресурсів доцільно розглянути сферу криптоактивів. Нагальним питанням є створення регуляторної бази для їх спрямування на суспільно корисні напрямки розвитку, розширення «вузьких» місць фінансової системи. Криптоактиви можуть стати потужним джерелом фінансування для розвитку України, якщо буде створена прозора правова база, залучено міжнародних інвесторів та забезпечено їх ефективне використання.

На поточному етапі заходи для перетворення криптоактивів на джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку України можуть включати:

- легалізацію та регулювання криптовалют, зокрема ухвалення законів, що регулюють їх обіг, оподаткування та використання у фінансових операціях; введення ліцензування криптобірж, заохочення використання стейблкоїнів (наприклад, USDT, USDC) для зменшення волатильності;

- формування офіційних централізованих платформ для збору криптодонатів (наприклад, UNITED24); випуск NFT для фінансування конкретних ініціатив (наприклад, відбудова шкіл, лікарень, освітні проекти);

- інтеграцію криптоактивів у економіку через забезпечення малим та середнім підприємствам можливості приймати оплату в криптовалютах; розвиток цифрових фінансових платформ для надання кредитів під заставу криптоактивів;

- створення фондів для інвестування в українські проекти через криптовалюти, співпраця з глобальними криптобіржами (Binance, Coinbase) для залучення інвестицій в криптоактивах у технологічні стартапи, розвиток механізмів страхування ризиків для міжнародних криптоінвесторів.

За умов необхідності подолання ризиків глобальної турбулентності та протидії явищам полікризи досягнення локальних цілей фінансової стійкості потребуватиме синтетичних мультисекторальних політик та солідарної відповідальності стейкхолдерів за стійкість і безпеку національної економіки.

Зміна суб'єктності глобалізації веде до зміни її інституційної моделі. На місце неефективної «безпеки порядку» на основі стаціонарності геоекономічних та геополітичних потуг, що функціонують у логіці дихотомії «лібералізм-протекціонізм», має прийти концепт «безпеки розвитку», який виходить з

² Гамбурзькі принципи наголошують на тому, що метою мобілізації приватного фінансування є підтримка цілей розвитку країн. Відповідно, метою є сприяння приватним інвестиціям, які є економічно життєздатними та економічно ефективними; фіскально та комерційно стійкими; збалансованими з точки зору співвідношення ризику та винагороди; прозорими; відповідають соціальним та екологічним гарантіям; та узгоджуються із зобов'язаннями щодо подолання зміни клімату.

мультисуб'єктності глобалізації, а отже – диверсифікованості політик забезпечення безпеки, вибір яких відбувається в процесі інституційної конкуренції та сприяє перетворенню глобалізації на ресурс національного розвитку.

Відповідним чином має відбуватися побудова національних пріоритетів розвитку в умовах сучасної глобальності, до яких належать:

- локалізація – створення макроекономічних середовищ, дружніх для залучення до економічного розвитку ресурсів з урахуванням їх територіальної локалізації;

- інклюзивність – задіяність у розвитку усіх членів спільноти на основі досягнення соціально-групової реідентифікації в процесі структурної модернізації економіки;

- нова ендегенність – досягнення максимальної реалізації потенціалу національної економіки в умовах високого рівня економічної відкритості на основі оптимізації її інституційної організації;

- постановка та реалізація Цілей сталого розвитку як результату глобального консенсусу щодо інтегрального бачення майбутнього.

В умовах глобальної полікризи та розмивання ефективності традиційних інструментів стабілізаційних політик формування ефективної національної політики фінансової стійкості та безпеки має досягатися шляхом впровадження синтетичних політик, а саме:

- комплементарних політик – досягнення цілей фінансової стабільності застосуванням поєднаних та узгоджених політик у суміжних секторах: антиінфляційної та валютно-курсової, бюджетної та фіскальної, кредитної та регуляторної тощо;

- політик-субститутів – досягнення цілей фінансової стійкості через цілеспрямовані структурні зміни, які мають послаблювати впливи фінансових ризиків: протидія інфляції через зниження витрат та поліпшення якості пропозицій; курсова стабілізація через оптимізацію зовнішньоторговельної політики; активізація кредитування через розбудову інститутів розвитку та ін.

Як було показано вище, центральну роль в синтетичних політиках фінансової стійкості та безпеки має відігравати інвестування в розвиток та структурну модернізацію людського капіталу, можливості його оптимального застосування на засадах інклюзивності, спрямованості на інтегроване вирішення глобальних проблем та завдань сталого національного економічного і соціального розвитку.

Висновки

Поєднання трендів посилення глобальної зв'язності та наростання ризиків для суб'єктності національних держав внаслідок глобалізації в сучасному світі посилює його турбулентність. Це продукує сукупність специфічних ризиків для економічної стабільності – ліквідності, валютних, кредитних, банківських, інфляційних, торговельних та інвестиційних тощо, які спонукають до спроб штучного відгороджування від глобалізації з міркувань безпеки національних фінансових систем. Разом з цим, найбільш адекватним характеру Глобалізації 4.0 є спрямування національних політик на максимальне використання її позитивних наслідків та можливостей спільного долучення до вирішення глобальних проблем при мінімізації ризиків завдяки застосуванню узгоджених синтетичних політик, які спроможні консолідувати дії ключових стейкхолдерів. Основа збереження

суверенності національних політик вбачається в концентрації інвестицій у розвиток національного людського капіталу, що дозволить досягти інституційної досконалості, інклюзивності національного економічного розвитку, органічної інтегрованості у вирішення глобальних проблем на засадах відкритості та відповідальності перед майбутніми поколіннями, набути переваг у глобальній конкуренції за ресурси.

Подальші дослідження у цьому напрямку мають бути зосереджені на опрацюванні сучасних фінансових інструментів, які забезпечуватимуть сумісність сучасної глобальності з політиками національного економічного та соціального розвитку, завдяки монетизації неекономічних ризиків, які впливають на економічні процеси, справедливому розподілу відповідальності та ефекту від вирішення глобальних проблем.

Список використаних джерел:

1. Globalization 4.0 Shaping a New Global Architecture in the Age of the Fourth Industrial Revolution. April 2019. WEF.
2. Davies M., Hobson C. An embarrassment of changes: International Relations and the COVID-19 pandemic. *Australian Journal of International Affairs*. 2022. Vol. 77(2). P. 150–168. URL: <https://doi.org/10.1080/10357718.2022.2095614>.
3. Lawrence M., Homer-Dixon T., Janzwood S., Rockstöm J., Renn O., Donges JF. Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*. 2024. Vol. 7. PP. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>.
4. Плотніков О. Формування багатопolarity світу та її вплив на розвиток України. *Економіка України*. 2025. № 3. С. 50-62. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.03.050>.
5. Global Risks Report 2025 (20th Edition). WEF. 2025. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/>.
6. Fatorachian H. The Significance of Industry 5.0 in the Globalization of Supply Chain Management. *European Economic Letters (EEL)*, 13 (5). 2023. PP. 872-885. DOI: <https://doi.org/10.52783/eel.v13i5.843>.
7. Tang Hai. Globalization 4.0: Shaping the Future of International Trade. *J Glob Econ* 12. 2024 P. 474. URL: <https://www.hilarispublisher.com/open-access/globalization-40-shaping-the-future-of-international-trade-109315.html>.
8. Gong H., Hassink R., Foster Ch., Hess M., Garretsen H. Globalisation in reverse? Reconfiguring the geographies of value chains and production networks. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2022. Vol. 15. Issue 2. Pages 165–181. URL: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsac012>.
9. Faber M., Kozliakov G., Marin D. Global value chains in a world of uncertainty and automation. *Vox.EU*, 12 Feb 2025. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/global-value-chains-world-uncertainty-and-automation>.
10. Mingbo Zh., Gen-Fu F., Wang Quan-Jing, Chang, Ch. Financial globalization and technological innovation: International evidence. *Economic Systems*. 2023. Vol. 47(1). DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.101048.
11. Prasad E., Rogoff K., Wei Sh.-J., Kose M. Ayhan. Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. IMF March 17, 2003. PP.1-86. URL: <https://www.imf.org/external/np/res/docs/2003/031703.pdf>

12. Marin D. The End of Globalization as We Know It. Project Syndicate. Mar 5, 2025. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/tariffs-uncertainty-and-automation-are-driving-firms-to-embrace-reshoring-by-dalia-marin-2025-03>.
13. Стукан І. Фінансова глобалізація: сутність, етапи та наслідки. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С.18–24.
14. Global Financial Stability Report International Monetary Fund. 2024. 128 с. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2024/10/22/global-financial-stability-report-october-2024>.
15. Grytsenko A. Economic contradictions of globalization and localization and their modern manifestations. *Ekonomična teoriā*. 2022. Vol. 2022, no. 4. P. 5–29. URL: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.005> (date of access: 01.04.2025).
16. Digital globalization: The new era of global flows / ed. by L. S. P. author et al. Washington, D.C.] : McKinsey Global Institute, 2016. 143 p. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Digital%20globalization%20The%20new%20era%20of%20global%20flows/MGI-Digital-globalization-Full-report.ashx>.
17. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/>

References:

1. Globalization 4.0 Shaping a New Global Architecture in the Age of the Fourth Industrial Revolution. (April 2019). WEF.
2. Davies, M. and Hobson, C. (2022). [An embarrassment of changes: International Relations and the COVID-19 pandemic]. *Australian Journal of International Affairs*, vol. 77(2), pp. 150–168. Available at: URL: <https://doi.org/10.1080/10357718.2022.2095614>.
3. Lawrence, M, Homer-Dixon, T., Janzwood, S., Rockstöm, J., Renn, O. and Donges J. (2024), [Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement]. *Global Sustainability*, vol 7, pp. 1–16. Available at: URL: <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>.
4. Plotnikov, O. (2025), «Formuvannia bahatopoliarnosti svitu ta yii vplyv na rozvytok Ukrainy» [Formation of multipolarity of the world and its impact on the development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, vol.3, C. 50–62. Available at: DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.03.050>.
5. WEF (2025) [Global Risks Report], 20th Edition, Available at: URL: <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025> (date of access: 30.03.2025).
6. Fatorachian H. (2023) [The Significance of Industry 5.0 in the Globalization of Supply Chain Management], *European Economic Letters (EEL)*, vol.13 (5), pp. 872–885. Available at: DOI: <https://doi.org/10.52783/eel.v13i5.843>.
7. Hai T. (2024) [Globalization 4.0: Shaping the Future of International Trade], *Glob Econ* vol. 12, pp.1-474. Available at: URL: <https://www.hilarispublisher.com/open-access/globalization-40-shaping-the-future-of-international-trade-109315.html>.
8. Gong H., Hassink R., Foster Ch., Hess M. and Garretsen H. (2022) [Globalisation in reverse? Reconfiguring the geographies of value chains and production networks], *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, vol. 15, issue 2, pp. 165–181. Available at: URL: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsac012>.

9. Faber M., Kozliakov G. and Marin D. (2025) [Global value chains in a world of uncertainty and automation], Vox.EU, Available at: URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/global-value-chains-world-uncertainty-and-automation>.
10. Mingbo Zh., Gen-Fu F., Wang Quan-Jing and Chang C. (2023) [Financial globalization and technological innovation: International evidence], *Economic Systems*, Elsevier, vol. 47(1). Available at: DOI: 10.1016/j.ecosys.2022.101048.
11. Prasad E., Rogoff K., Wei Sh.-J., Kose M. Ayhan. (2003) Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. IMF March 17. PP.1–86. Available at: URL: <https://www.imf.org/external/np/res/docs/2003/031703.pdf>.
12. Marin D. (2025) [The End of Globalization as We Know It], Project Syndicate, Available at: URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/tariffs-uncertainty-and-automation-are-driving-firms-to-embrace-reshoring-by-dalia-marin-2025-03>.
13. Stukan I. (2015) [Finansova hlobalizatsiia: sutnist, etapy ta naslidky] [Financial globalization: essence, stages and consequences]. *Yevropeiski perspektyvy – European perspectives*, vol.1, pp. 18–24.
14. International Monetary Fund (2024) Global Financial Stability Report. Available at: URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2024/10/22/global-financial-stability-report-october-2024> (date of access: 30.03.2025).
15. Grytsenko A. (2022) [Economic contradictions of globalization and localization and their modern manifestations]. *Ekonomična teoriâ*, vol. 4, pp. 5–29. Available at: DOI: 10.15407/etet2022.04.005 (date of access: 01.04.2025).
16. McKinsey Global Institute (2016) [Digital globalization: The new era of global flows], [ed. by L. S. P. author et al. Washington, D.C.] : 143 p. Available at: URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Digital%20globalization%20The%20new%20era%20of%20global%20flows/MGI-Digital-globalization-Full-report.ashx>
17. NBU (2025). Available at: URL: <https://bank.gov.ua/>

УДК: 658.155:005.334

Наталя Жук

*PhD (Economics) старший викладач,
Національна академія Служби безпеки України,
м.Київ, Україна
zzz0967665357@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3860-5489*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ: ДИВЕРГЕНЦІЯ, ДЕМАРКАЦІЯ ТА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЧИННИКІВ, ЗАГРОЗ І РИЗИКІВ

Natalia Zhuk

*PhD (Economics), Senior Lecturer,
National Academy of the Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISES: DIVERGENCE, DEMARCATIION AND EXPLANATION OF FACTORS, THREATS AND RISKS

Анотація. Сучасні умови ведення фінансово-господарської діяльності в Україні характеризуються високою нестабільністю, спричиненою глобалізаційними процесами, економічними кризами, пандемією та військовою агресією. Це обумовлює необхідність застосування безпеко-орієнтованого управління, спрямованого на мінімізацію ризиків і загроз фінансовій безпеці підприємств. Ця ситуація вимагає глибшого наукового аналізу даної сфери з метою розробки ефективних механізмів мінімізації ризиків та забезпечення стабільності діяльності суб'єктів господарювання. Особливого значення набувають питання визначення, вчасного реагування на чинники, загрози і ризики, які створюють небезпеку та потребують їхнього вчасного передбачення, попередження та прийняття заходів щодо запобігання або ж коригування ситуації. Експлікація чинників, загроз і ризиків дала можливість окреслити дивергентні ознаки та встановити демаркацію між ними. Визначено, що чинники, загрози та ризики є взаємопов'язаними, але різними категоріями. Зокрема, чинники – умови або події, що впливають на фінансову безпеку (можуть бути позитивними, негативними або нейтральними); загрози – конкретні події або явища, що безпосередньо створюють небезпеку для фінансової стабільності; ризики – ймовірність виникнення негативних наслідків у результаті реалізації загроз або невдалих управлінських рішень. Класифікація загроз за сферами виникнення (операційна, інвестиційна, фінансова діяльність) дозволяє точніше ідентифікувати джерела небезпек та розробляти цільові механізми протидії. Уточнення термінології та класифікації чинників, загроз і ризиків сприяє розробці ефективніших моделей управління фінансовою безпекою

в умовах невизначеності. Таким чином, ефективне управління фінансовою безпекою підприємств у сучасних умовах потребує комплексного наукового підходу, що поєднує теоретичне пізнання з практичними механізмами протидії кризам.

Ключові слова: фінансова безпека, чинники, загрози, ризики, підприємства, фінансовий аналіз.

Abstract. *The current conditions for conducting financial and economic activities in Ukraine are characterized by high instability caused by globalization processes, economic crises, pandemics and military aggression. This necessitates the use of security-oriented management aimed at minimizing risks and threats to the financial security of enterprises. This situation requires a deeper scientific analysis of this area in order to develop effective mechanisms for minimizing risks and ensuring the stability of the activities of business entities. Of particular importance are the issues of identifying and responding in a timely manner to factors, threats and risks that create danger and require their timely prediction, prevention and adoption of measures to prevent or correct the situation. The explication of factors, threats and risks made it possible to outline divergent features and establish a demarcation between them. It was determined that factors, threats and risks are interrelated, but different categories. In particular, factors are conditions or events that affect financial security (can be positive, negative or neutral); threats are specific events or phenomena that directly pose a threat to financial stability; risks are the likelihood of negative consequences as a result of the implementation of threats or unsuccessful management decisions. Classification of threats by areas of occurrence (operational, investment, financial activities) allows for a more accurate identification of sources of dangers and the development of targeted countermeasures. Clarification of terminology and classification of factors, threats and risks contributes to the development of more effective models of financial security management in conditions of uncertainty. Thus, effective management of financial security of enterprises in modern conditions requires a comprehensive scientific approach that combines theoretical knowledge with practical mechanisms for combating crises.*

Key words: financial security, factors, threats, risks, enterprises, financial analysis.

Постановка проблеми. Умови ведення фінансово-господарської діяльності, які склалися в Україні, створюють багато викликів. Це зумовлено невизначеністю, нестабільністю, ризиками і загрозами, що спричинені поглибленням глобалізаційних процесів, всезростаючою конкурентоспроможністю, світовими й вітчизняними кризами, пандемічними процесами та військовою російською агресією.

Нині надзвичайно велике значення має безпека життєдіяльності особистості, держави та окремих суб'єктів господарювання. За таких умов усе більша увага звертається на безпеко-орієнтоване управління практичною діяльністю підприємств, що зумовлює необхідність наукового пізнання цієї сфери.

Особливого значення набувають питання визначення, вчасного реагування на чинники, загрози і ризики, які створюють небезпеку та потребують їхнього вчасного передбачення, попередження та прийняття заходів щодо запобігання або ж коригування ситуації, що можливо здійснити через ефективне управління фінансовою безпекою.

При цьому зростає роль адаптивних механізмів управління, які враховують не лише традиційні фінансові індикатори, а й комплексну систему внутрішніх і зовнішніх

чинників, загроз та ризиків, включаючи цифровізацію економіки, кіберзагрози, інфляційні процеси та геополітичні ризики. Успішне функціонування підприємств у таких умовах потребує не лише своєчасного реагування на виклики, а й розробки довгострокових стратегій фінансової стійкості, диверсифікації джерел фінансування та впровадження антикризових механізмів управління фінансовою безпекою.

Для досягнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання необхідно використовувати системний підхід, який дозволяє комплексно враховувати всі умови та чинники їх діяльності. Тому, важливим завданням в управлінні фінансовою безпекою підприємства є ідентифікація та класифікація чинників, що впливають на її стан. Цьому може посприяти комплексне дослідження бази теоретичних знань, що містяться у науковій літературі, присвяченій даній проблематиці.

Огляд літератури. Питання впливу чинників на фінансову безпеку розглядалися науковцями-дослідниками проблем економічної та фінансової безпеки підприємств. А саме: І. Бланк, О. Барановський, К. Горячева, О. Грицик, М. Єрмошенко, Ю. Кім, О. Ожаровський, Л. Парфентій, Н. Чопко, О. Жук, Н. Магас, В. Мунтян, О. Яременко та інші. Однак, віддаючи належне дослідникам щодо висвітлення цих питань, відмітимо відсутність однастайності, системності та комплексності у розумінні взаємозв'язаних термінів та їх використання в умовах кризових станів.

Метою дослідження є комплексна теоретико-методологічна експлікація чинників, загроз і ризиків, що визначають рівень фінансової безпеки підприємств. Їхня ідентифікація та систематизація дозволяє виокремити спільні та відмінні характеристики цих елементів, що, у свою чергу, сприяє розробці аналітичних моделей для прогнозування, попередження та врахування в управлінській діяльності в умовах економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах агресивного сьогодення на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання впливають чинники, які часто є загрозами їх фінансовій безпеці та несуть ризики кризових ситуацій. З'ясовуючи вплив чинників на фінансову безпеку підприємств, спостерігається тенденція змішування дефініцій «чинник», «загроза» та «ризик». Хоча ці поняття взаємопов'язані та мають спільні риси, вони все ж відрізняються між собою, а межі їхнього наукового трактування залишаються розмитими й нечіткими. Тому системний аналіз теоретичних підходів, викладених у науковій літературі з цієї тематики, сприятиме експлікації з подальшим виділенням дивергентних ознак та демаркації цих дефініцій, що, своєю чергою, уможливує їхнє застосування та врахування в управлінській діяльності як основних компонентів моделей обґрунтування прийняття рішень.

Чинник – слово латинського походження (factor) – «той, що робить, чинить; умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис, тобто чинить, здійснює вплив, діє; джерело впливу на процес, явище, систему; змінна величина, яка, за припущенням, впливає на результати досліджуваного явища чи процесу» [1].

Дослідники питань фінансової безпеки здебільшого поділяють чинники на зовнішні та внутрішні, хоча різноманітність підходів визначення їхніх складових елементів свідчить про відсутність єдиного бачення.

Зокрема, науковці виділяють такі чинники: «нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні, недосконале комерційне законодавство, криміналізація суспільства, влади та бізнесу, корупція, шахрайство» [2]. Ототожнюючи чинники з причинами фінансового «неблагополуччя» підприємства, автор виділяє такі елементи: «недолік інвестиційних ресурсів; висока міра зносу основних виробничих фондів; низька конкурентоспроможність продукції і незатребуваність її на внутрішньому та зовнішньому ринках; застарілі технології; висока матеріаломісткість виробництва і ін.» [3]. Втім, перелік складається лише із внутрішніх причин, які виникають безпосередньо на підприємстві, що є недостатнім і обмеженою позицією в мінливих умовах ринкової економіки. Також «зовнішні та внутрішні чинники впливу на фінансову безпеку підприємства, негативна дія яких призведе до припинення його діяльності, внаслідок зменшення прибутковості» [4]. До зовнішніх вони відносять: спекуляції з цінними паперами підприємства, цінову конкуренцію, зміну податків, зміну курсів валют, платоспроможність дебіторів, надійність партнерів, діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування тощо. Внутрішніми, на їх думку, є: «система фінансового планування та бюджетування, система внутрішнього контролю, кваліфікація фінансово-економічного персоналу, а також вміння та навички вищого керівництва, розроблені товарна, маркетингова, кадрова, дивідендна стратегії підприємства тощо» [5]. Не заперечуючи тверджень науковців, які визначають чинники, що впливають на прибутковість як основний критерій і, відповідно, фінансовий інтерес забезпечення фінансової безпеки, треба відмітити про недостатність тільки цієї характеристики.

Виділяючи зовнішні та внутрішні чинники впливу на фінансову безпеку суб'єктів господарювання, у науковців відсутня демаркація чинників та загроз, які вживають їх як синоніми, що є на нашу думку некоректним та потребує конкретизації [6].

О. Ф. Яременко класифікував зовнішні чинники на рівні макро- та мікросередовища, а внутрішні – за критерієм опосередкованого та прямого впливу. Втім, на нашу думку, така класифікація не є цілком обґрунтованою, оскільки всі ресурси, залучені для забезпечення ефективного функціонування підприємства та досягнення його фінансових інтересів, мають безпосередній вплив на фінансову безпеку [7]. Крім того, демаркація чинників, загроз і ризиків фінансової безпеки не окреслена, як і в більшості дослідників, які необґрунтовано їх поєднують.

Фінансова безпека підприємства постійно перебуває під впливом різноманітних чинників як позитивного, так і негативного характеру. Тому їхня ідентифікація та врахування в управлінській діяльності відіграє ключову роль у дослідженні фінансової безпеки економічного суб'єкта. Це пояснюється тим, що значна частина негативних чинників виступає загрозами, здатними суттєво знизити рівень фінансової безпеки підприємства. Відтак, для запобігання, нейтралізації та мінімізації впливу таких загроз і ризиків необхідно здійснювати постійний моніторинг, аналізувати їхнє походження та оцінювати потенційний вплив. Водночас слід зазначити, що всі загрози є чинниками, але не кожен чинник можна вважати загрозою, яку слід враховувати у фінансово-господарській діяльності для своєчасного реагування. Аналогічно, існують чинники позитивного чи нейтрального впливу, використання яких у процесі управління може сприяти підвищенню ефективності діяльності підприємства.

Загроза – це «можлива небезпека; будь-які обставини або події, що виникають у зовнішньому середовищі, які можуть бути причиною порушення нормального функціонування і (або) нанесення збитків» [1].

Науковцями загроза в контексті фінансової безпеки визначається як: «потенційно можливі або реальні події, процеси, обставини або дії зловмисників, здатні нанести моральний, фізичний або матеріальний збиток» [2]; «будь-який конфлікт цілей із зовнішнім середовищем або внутрішньою структурою й алгоритмами функціонування» [10]; «наявне чи потенційно можливе явище або чинник, що створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства» [8, с.134–135]; «сукупність умов і факторів, які перешкоджають реалізації економічних і фінансових інтересів підприємства і створюють можливості для нанесення шкоди підприємству в залежності від його економічного потенціалу, тобто для оцінки загрози, необхідно простежити зменшення економічного потенціалу підприємства за певний проміжок часу» [9, с. 26].

Ю. Біляк обґрунтовано вживає термін загроза втрати фінансової безпеки підприємства, визначаючи його як «реальна або потенційна можливість прояву деструктивного впливу різних факторів на фінансовий розвиток корпоративного підприємства, що приводить до певного економічного збитку» [11].

Отже, основним атрибутом безпеки завжди є небезпека. На рівні підприємства під «небезпекою слід розуміти об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на його функціонування, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, яка може призвести до кризового стану. В загальному значенні безпекою є такий стан об'єкта, який здатний зберегти свій рівень в умовах руйнівного внутрішнього або зовнішнього впливу, це – стан захищеності від негативного впливу якихось чинників внутрішнього і зовнішнього характеру. Основною властивістю безпеки є наявність гомеостазису» [10, с.134–135].

Дослідивши проблеми ідентифікації загроз як дефініції та явища, яке існує в економічному просторі і не тільки, доцільно виокремити характерні особливості. Об'єктивність, проявляється незалежно від суб'єктів забезпечення фінансової безпеки та є характерною особливістю фінансового механізму в межах якого розвиваються різного роду суперечності між фінансовими інтересами і фінансовим середовищем їхньої реалізації в умовах ринкових конкурентних умовах. Ці суперечності приймають форму загроз фінансовій безпеці підприємства, які на практиці можуть бути виявлені аналітичним шляхом.

Аргументом демаркації чинників й загроз є те, що джерелом загроз є деструктивна дія на фінансові інтереси чинників та умови функціонування фінансової системи підприємства та його фінансову безпеку. Імовірнісний характер негативної дії чинника це загроза, яка спричиняє безпосередній (втрата доходу, капіталу тощо) або опосередкований, непрямий (упущена вигода, зниження фінансової репутації підприємства тощо) збиток підприємству.

Наступною характеристикою загрози як явища, та яка знову ж таки підкреслює відмінність між досліджуваними категоріями є – непостійність. Така характеристика обґрунтовується постійною мінливістю фінансових інтересів підприємства, чинників й умов функціонування складових фінансового механізму – фінансової системи та суб'єктів фінансових відносин суб'єкта господарювання.

В ринковому мінливому світі існує безліч загроз, ідентифікацію яких здійснюють дослідники з подальшою їх класифікацією. Опрацювавши наукові праці щодо питання

виділення загроз фінансовій безпеці [1 – 11], відзначимо, що спільним для них є поділ на зовнішні та внутрішні. Хоча щодо складових то тут відсутня одностайність в думках.

Х. Цвайг до зовнішніх загроз відносить: «кризові ситуації в країні несприятливі умови ведення бізнесу; політична нестабільність; часті зміни в нормативно-правових актах, кредитної та податкової політики; високий рівень інфляції; погіршення показників інвестиційної привабливості; значний вплив недосконалої конкуренції на ринку; висока криміногенна ситуація; природні катаклізми»[12, с. 183].

Основними загрозами фінансової безпеки України є: недостатній рівень як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій; часті зміни у фінансовому законодавстві; низька конкурентоспроможність банківської системи; слабкий розвиток національного фондового ринку; інфляційні процеси; обмежене використання фінансових інструментів; значний рівень зовнішньої заборгованості; відтік капіталу за межі країни; бюджетний дефіцит та зростання тіньового сектору економіки. Зовнішні загрози фінансової безпеки українських підприємств класифікуються за сферами їх виникнення, а саме: бюджетна сфера, грошово-кредитний сектор економіки, валютний ринок, торгова політика, страховий ринок, фондовий ринок, інші зовнішні фактори ризику.

Однією із суттєвих загроз фінансовій безпеці підприємств є всезростаюча економічна нестабільність у державі, особливо в умовах форс-мажорних, непередбачуваних обставин на кшталт затяжного пандемічного локдауна, війни в країні. Це проявляється через погіршення основних макроекономічних показників: зниження обсягу ВВП, зростання рівня безробіття, темпів інфляції та девальвації національної валюти.

Внутрішніми загрозами є небезпеки, негативні чинники, що виникають безпосередньо на підприємстві й негативно впливають на його фінансово-господарську діяльність, спричиняючи шкоду, яка може призвести до банкрутства.

Основними внутрішніми загрозами фінансової безпеки підприємств є: неефективний менеджмент, слабка маркетингова стратегія, відсутність стратегічного та тактичного планування, недостатній рівень технічного забезпечення, низька ліквідність активів, нераціональна структура капіталу, обмежені можливості самофінансування, висока плинність кадрів та недостатній рівень їхньої кваліфікації.

Одночасно, доцільно сукупність внутрішніх загроз розподілити за сферами їх виникнення: операційна діяльність, інвестиційна діяльність, фінансова діяльність, інші внутрішні загрози (табл.1).

Характеризуючи загрози фінансовій безпеці підприємства, виділяються й інші підходи, зокрема: рівень фінансової діяльності, функціональна спрямованість, об'єктний вектор впливу, характер прояву, джерела виникнення, природа походження, часовий вимір, ймовірність реалізації, масштаб потенційних збитків і можливість передбачення [13].

Також, внутрішні загрози фінансовій безпеці підприємства спричиняє неефективний менеджмент в клекоті продукування стратегії підприємства, управління та оптимізації активів і пасивів, розробки та контролю механізмів управління дебіторською і кредиторською заборгованістю, визначення інвестиційних проєктів і джерел їх фінансування, а також оптимізації амортизаційної та податкової політики.

Таблиця 1

Класифікація загроз за сферами їх виникнення

Операційна діяльність	Інвестиційна діяльність	Фінансова діяльність	Внутрішні загрози інші
неефективне ціноутворення	значний рівень зношеності основних засобів	висока вартість залучення власного та позикового капіталу	плинність кадрів
збитковість підприємств	відсутність фінансового інвестування	неоптимальна структура капіталу	некваліфікований менеджмент
високий рівень постійних витрат	низький рівень ліквідності поточних фінансових інвестицій	низький рівень рентабельності капіталу	відсутність системи антикризового фінансового управління
високий рівень оподаткування прибутку	низький рівень самофінансування інвестиційних проєктів		неефективна система збуту продукції
високий рівень витрат на обслуговування позикових фінансових ресурсів			відсутність бізнес-плану
розбалансованість грошових потоків			

Джерело: складено автором на основі [11; 12]

Водночас, на нашу думку, розгляд загроз не варто обмежувати лише фінансовою діяльністю, оскільки їхній вплив може охоплювати інші аспекти функціонування підприємства.

Таким чином, дослідивши існуючі підходи до визначення загроз й небезпек, враховуючи те, що повний перелік внутрішніх загроз фінансовій безпеці навести неможливо в силу їх індивідуальності та нестабільності, ми виділили найактуальніші на нашу думку ознаки, й розробили узагальнюючу класифікацію загроз фінансовій безпеці підприємств (рис. 1).

Наведене свідчить про те, що загрозою для реалізації основного фінансового інтересу підприємства є зниження ефективності його фінансової діяльності під впливом негативних чинників та умов функціонування, що, своєю чергою, може спричинити зменшення ринкової вартості підприємства.

Фінансова безпека тісно корелює із ризиком. Для того щоб визначити взаємозв'язок між ризиком фінансової діяльності та загрозами фінансовій безпеці підприємства, варто розглянути дефініції ризику й фінансового ризику, які є ключовими об'єктами дослідження в межах ризик-менеджменту.

«Ризик – це результат впливу невизначеності на досягнення поставлених цілей; безпосередня певна подія, яка здатна принести кому-небудь прибуток або збитки» [1].

В економічній літературі є такі підходи щодо природи визначення ризику: суб'єктивний, об'єктивний та суб'єктивно-об'єктивний [14; 15].

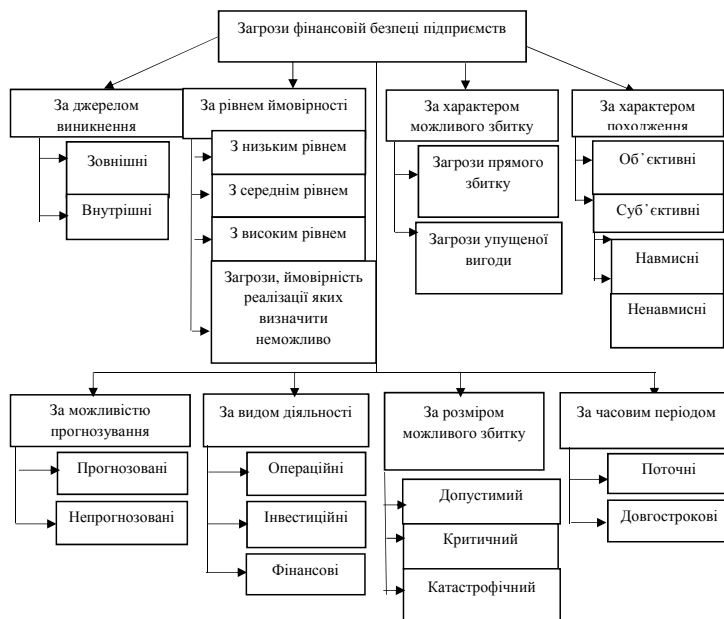

Рис. 1. Класифікація загроз фінансовій безпеці підприємств

Джерело: складено автором

Об'єктивний підхід до ризику передбачає вартісну оцінку кожного фінансово-економічного рішення. Суб'єктивний підхід присутній в І. Бланка, який фінансовий ризик розглядає як «сукупність специфічних видів ризику, генерованих невизначеністю внутрішніх і зовнішніх умов здійснення фінансової діяльності підприємства і надає фінансовому ризику наступні основні характеристики: наявність економічної природи, об'єктивність проявлення, дія в умовах вибору, альтернативність вибору, цілеспрямована дія, ймовірність досягнення мети, невизначеність наслідків, очікувана несприятливість наслідків, динамічність рівня, суб'єктивність оцінки» [13].

Дотримуємося думки про суб'єктивно-об'єктивний природу ризику загалом та фінансового зокрема, вважаючи, що ризик – це фінансово-економічна категорія, яка передбачає невизначеність реального очікуваного результату управління та оцінювання та має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру. Аргументом щодо цього є те, що фінансово-господарська діяльність та прийняття управлінських рішень є суб'єктивним процесом, який має кількісне та якісне вираження реально існуючих чинників невизначеності. Діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного передбачає необхідність вибору серед множини альтернативних розрахунків ймовірного результату в умовах невизначеності та складної ситуації. Супутньою ризику є невизначеність, яка трактується як наявність неповної інформації в умовах прийняття рішень.

На думку М. Парфентія, «під ризиком у системі фінансової безпеки підприємства слід розуміти ймовірність настання негативних фінансових наслідків (економічного збитку або фінансових втрат) його дій по причині його прорахунків чи у силу непрогнозованості та некерованості певних факторів» [10, с. 44].

Треба зазначити, що джерелом ризику, як і загроз, є чинники, що впливають на фінансово-економічну діяльність підприємства та спричиняють невизначеність результатів.

Окрім суб'єктивно-об'єктивної природи фінансового ризику, досліджуваній категорії властиві наступні характеристики: основою ризику є імовірнісна природа ринкової, конкурентної системи, що спричиняє невизначеність ситуації, умов та результатів фінансово-господарської діяльності підприємства; ризик є невід'ємним елементом здійснення фінансової діяльності; можливий кількісний вимір та оцінка ризику; суб'єктивність в здійсненні оцінки ризику.

Експікація дефініцій «фінансовий ризик» і «загроза фінансовій безпеці» уможливають здійснити демаркацію, виділити дивергентні ознаки для ефективного управління фінансовою безпекою (табл. 2).

Таблиця 2

Демаркація та дивергентні ознаки загроз та ризиків

Критерій	Фінансовий ризик	Загроза фінансовій безпеці
Природа явища	Обидва є наслідком несприятливих чинників, зумовлених нестабільністю та невизначеністю середовища.	
	Суб'єктивно-об'єктивна (пов'язана з рішеннями менеджерів)	Об'єктивна (незалежна від волі суб'єкта)
Вимірюваність	Можна кількісно оцінити, прогнозувати	Важко піддається точному виміру, має якісний опис
Джерело	Обидва пов'язані з фінансово-економічною діяльністю	
	Пов'язаний з управлінськими рішеннями та зовнішніми умовами	Виникає незалежно від дій підприємства (напр., політичні кризи, стихійні лиха)
Характер прояву	Може бути потенційним або реальним (залежить від умов)	Конкретна подія або явище, що вже існує або виявлене
Зв'язок між поняттями	Ризик може містити в собі загрозу (за певних умов вона акумулюється в загрозу)	Загроза є частиною ризику, але може виникати і незалежно від нього
Управління	Обидва вимагають механізмів контролю та захисту фінансової безпеки підприємства	
	Може бути мінімізований через аналіз, страхування, диверсифікацію	Вимагає запобіжних заходів, моніторингу та планування дій на випадок реалізації

Джерело: складено автором

Відтак, обидва поняття пов'язані з несприятливими факторами, що впливають на фінансову стабільність. До відмінностей слід віднести:

- ризик – більш широке поняття, що включає ймовірнісну оцінку, тоді як загроза – це конкретна подія;
- ризик можна прогнозувати, а загроза часто виникає неочікувано (наприклад, кібератака);
- ризик залежить від дій керівництва, а загроза – зовнішній фактор.

Здійснюючи дискусію, щодо первинності ризику чи загрози, науковець М. Перфентій вважає, що «доцільним є поділ загроз фінансовій безпеці підприємства

на потенційні (що можуть виникнути у випадку наявності певних передумов) і реальні (які уже є і здійснюють негативний вплив)» [10, с. 44]. Дослідник вважає, що ризик є усвідомленою потенційною загрозою, для усунення чи мінімізації негативних наслідків яких необхідно здійснити попереджувальні заходи. Реалізація ж реальних ризиків негативно впливає та загрожує фінансовій безпеці підприємств. При чому ця залежність обернено пропорційна: значні ризики зумовлює низький рівень фінансової безпеки та навпаки. Так, «абсолютна» безпека можлива при «нульовому» ризику – це так званий принцип ALAPA (абревіатура від «a Low as Practically Achievable», тобто «настільки низько, наскільки це є досяжним у практиці».

Взаємозв'язок між дефініціями наступний (рис. 2.).

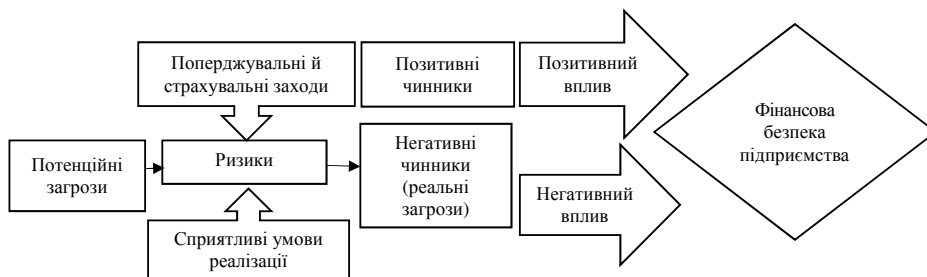

Рис. 2. Зв'язок дефініцій та явищ «загроза», «ризик» і «чинник» на фінансову безпеку підприємства

Джерело: розроблено автором

З визначення випливає, що, чинник негативного впливу є загрозою, позаяк чинник позитивного впливу це можливість для підприємства.

Отже, дослідивши наукові підходи у цих питаннях, здійснивши їх критичний аналіз, ми пропонуємо класифікацію чинників впливу на фінансову безпеку підприємств (рис. 3).

На нашу думку, чинники слід поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 4). При виділенні зовнішніх чинників (чинники зовнішнього середовища, зовнішні чинники впливу), врахуємо те, що «зовнішнє оточення бізнесу – це комбінація чинників, що перебувають у постійному русі, особливо в ринкових умовах.

Воно складається із макросередовища (віддалене оточення) та мікросередовища (ближнє чи галузеве оточення). Макросередовище включає загальні фактори, які впливають на прийняття довготермінових рішень і в меншій мірі стосуються короткотермінової діяльності підприємства. Мікросередовище охоплює всі зацікавлені групи, які прямо впливають чи перебувають під безпосереднім впливом основної діяльності підприємства (рис. 4).

Мінливість макрооточення впливає на мікросередовище та окреслює ринкове стратегічне позиціонування підприємства. Одночасно чинник є джерелом виникнення загроз й небезпек, які впливають негативно на фінансові інтереси та фінансову безпеку суб'єктів господарювання. Тому завданням управлінської діяльності є прогнозування, відслідковування, аналіз ситуацій та подій, що є потенційними чинниками впливу на фінансову безпеку економічного агента.

Рис. 3. Класифікація чинників впливу на фінансову безпеку підприємств

Джерело: складено автором

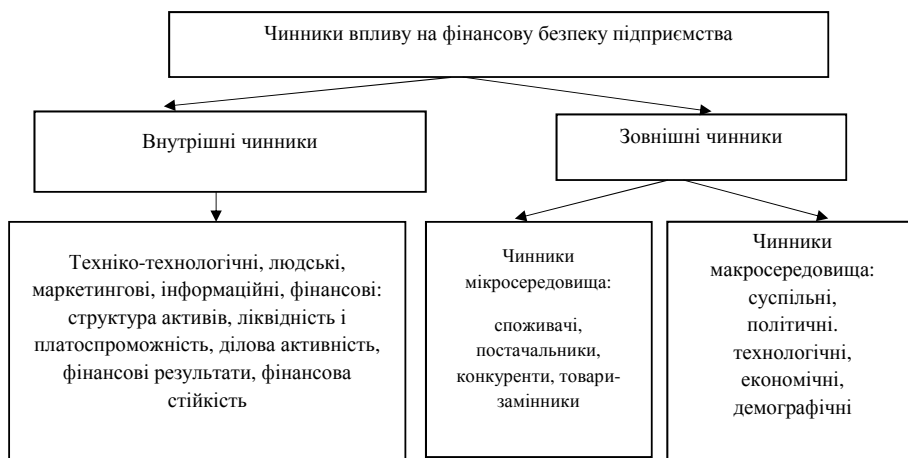

Рис. 4. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємств

Джерело: розроблено автором

Значна кількість імовірних чинників макросередовища створює необхідність виділення тих, що найістотніше впливають на діяльність суб'єкта господарювання. Для цього доцільно застосовувати методики аналізу зовнішнього середовища, які охоплюють суспільні, технологічні, економічні й політико-правові чинники. В спеціальній літературі пропонується застосовувати такі метод аналіз як PEST-аналіз (political-legal (політико-правові), economic (економічні), sociocultural (соціокультурні), technological forces (технологічні фактори), які комплексним

інструментом оцінки зовнішніх впливів підприємницького середовища на суб'єкт підприємництва за схемою «чинник – підприємство».

Використовуючи методи комплексного добору чинників, слід звернути увагу на індивідуальний підхід щодо їх вибору. Тому ми підтримуємо узагальнення чинників зовнішнього середовища у вищезазначені групи.

Чинники мікросередовища (безпосереднього оточення) мають прямий вплив на діяльність підприємства, тому їх ще називають галузевими чинниками. Ці чинники можуть створювати можливості чи загрози для підприємства у мікросередовищі, і враховують галузеву особливість досліджуваного суб'єкта господарювання. Знову ж таки, повинна бути присутня індивідуальність у визначенні з урахування особливостей об'єкта дослідження, хоча спільними для будь-якої галузі пріоритетними чинниками мікросередовища є: споживачі, конкуренти, постачальники.

Крім того, на нашу думку система чинників впливу на фінансову безпеку підприємства повинна бути доповнена форс-мажорними чинниками, про що довели останні події, які відбуваються в світі та Україні – затяжний локдаун, війна.

Що стосується внутрішніх чинників, то на їх відбір значний вплив мають критерії визначення чи забезпечення фінансових інтересів та, відповідно фінансової безпеки підприємства. Тому зупинимося на уточненні критеріїв з адаптацією їх на об'єкт нашого дослідження.

Перш за все відмітимо, що джерелом внутрішніх чинників є внутрішнє середовище підприємства, яке науковці вважають «джерелом життєвої сили (потенціал) та проблем, внутрішніми змінними, що характеризують сильні та слабкі сторони підприємства, внутрішніми чинниками підприємства, що визначають процес його діяльності, стратегічним потенціалом, що визначає конкурентні переваги» [13].

Внутрішні чинники впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства загалом та його фінансову безпеку зокрема визначаються структурними складовими внутрішнього середовища підприємства, які забезпечують процеси його «життєдіяльності». Їхня основна відмінна характеристика полягає в тому, що вони знаходяться в площині управлінської діяльності, тобто можуть відслідковуватися, аналізуватися, підлягають контролю, одночасно здійснюють безпосередній вплив на ведення фінансово-господарської діяльності, її результатів та, відповідно, є основними чинниками забезпечення фінансової безпеки.

Водночас внутрішнє середовище підприємства, як джерело формування чинників та його стан визначається наявністю матеріально-технічної бази та ресурсного потенціалу, фінансових ресурсів та їх використання, професіоналізму управління, кваліфікації персоналу, маркетингової, інвестиційно-інноваційної діяльності, організаційної культури, соціальної атмосфери та інші. Відповідно кожна зазначена вище складова є елементом системи чинників, що впливають на фінансово-господарську діяльність, фінансову стійкість та безпеку підприємства, яка характеризується можливістю господарюючого суб'єкта переносити кризові явища. Тобто стан внутрішнього середовища визначається керування чинниками.

Висновки. Сучасні умови ведення фінансово-господарської діяльності в Україні характеризуються високою нестабільністю, спричиненою глобалізаційними процесами, економічними кризами, пандемією та військовою агресією. Це обумовлює необхідність

застосування безпеко-орієнтованого управління, спрямованого на мінімізацію ризиків і загроз фінансовій безпеці підприємств. Ця ситуація вимагає глибшого наукового аналізу даної сфери з метою розробки ефективних механізмів мінімізації ризиків та забезпечення стабільності діяльності суб'єктів господарювання. Особливого значення набувають питання визначення, вчасного реагування на чинники, загрози і ризики, які створюють небезпеку та потребують їхнього вчасного передбачення, попередження та прийняття заходів щодо запобігання або ж коригування ситуації. Експлікація чинників, загроз і ризиків дала можливість окреслити дивергентні ознаки та встановити демаркацію між ними. Визначено, що чинники, загрози та ризики є взаємопов'язаними, але різними категоріями. Зокрема, чинники – умови або події, що впливають на фінансову безпеку (можуть бути позитивними, негативними або нейтральними); загрози – конкретні події або явища, що безпосередньо створюють небезпеку для фінансової стабільності; ризики – ймовірність виникнення негативних наслідків у результаті реалізації загроз або невдалих управлінських рішень. Класифікація загроз за сферами виникнення (операційна, інвестиційна, фінансова діяльність) дозволяє точніше ідентифікувати джерела небезпек та розробляти цільові механізми протидії. Уточнення термінології та класифікації чинників, загроз і ризиків сприяє розробці ефективніших моделей управління фінансовою безпекою в умовах невизначеності. Таким чином, ефективне управління фінансовою безпекою підприємств у сучасних умовах потребує комплексного наукового підходу, що поєднує теоретичне пізнання з практичними механізмами протидії кризам.

Список використаних джерел:

1. Економічний словник. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf
2. Бубенко П. Т., Глухарев С. М., Димченко О. В. Фінансова безпека інноваційного бізнесу як фактор економічного розвитку: монографія. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 164 с.
3. Гнилицька Л., В. Франчук С., Мельник Н., Наконечна Г., Леськів, В. Гобела. Безпекоорієнтована модель оцінювання ризику підприємницької діяльності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Вип. 45. С. 202-210, doi:10.55643/fcaptp.4.45.2022.3838. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3838>
4. Пойда-Носик Н.Н., Черленяк І.І. Управління фінансовою безпекою на макро-та мікрорівнях: теоретико-методологічні засади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»* 2021. № 1(57). URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/235724>
5. Varnalii Z., Mehed. A. Financial security of business subjects in the conditions of the digital economy. *Financial and credit activity Problems of theory and practice*. 2022. №4(45). С. 267–275. с. 267–275. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3813>
6. Марусяк Н. Л., Бак Н. А. Фінансова безпека підприємства та загрози її втрати в сучасному економічному середовищі. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 109–113. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.109

7. Яременко О. Ф. Класифікація чинників фінансової безпеки промислових підприємств. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 16. С. 242–247
8. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. К. : Національна академія управління, 2010. 232 с.
9. Жаліло Я.А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2001. Вип. 26. С. 24–27.
10. Парфентій Л. А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : монографія. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 184 с.
11. Біляк Ю. В. Основні загрози фінансовій безпеці корпоративних підприємств. *Агросвіт*. 2017. Випуск № 12. С. 20–30
12. Цвайг Х.І., Галайко Н.В. Загрози фінансовій безпеці підприємства та шляхи їх усунення. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Випуск 11. С. 181–185.
13. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. 784 с.
14. Zukevych S., Rozheliuk, V., Portovaras, T., Zhuk, N., & Denchuk, P. The concept of risk management: integral analysis according to the criteria of the financial state of enterprises. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2024. Vol. 3(56). P. 156-172. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.56.2024.4363>
15. Zadorozhny, Z.-M., Zukevych S Portovaras, T., Rozheliuk, V., Zhuk, N., & Nazarova, I. Analysis of risks in the financial security management system of business entities. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2023. Vol. 6(53). P. 82-95. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.53.2023.4242>

References:

1. Economic Dictionary. Available at: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf
2. Bubenko P. T., Hlukhariev S. M., & Dymchenko O. V. (2021) Finansova bezpeka innovatsiinoho biznesu yak faktor ekonomichnoho rozvytku [Financial security of innovative businesses as a factor in economic development]. Kharkiv: O. Beketov NUUE in Kharkiv
3. Hnylytska L., Franchuk V., Melnyk S., Nakonechna N., Leskiv H., & Hobela V. (2022) [Security-Oriented Model of Business Risk Assessment]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 202–210. Available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3838>
4. Poida-Nosyk N.N., & Cherleniak I.I. (2021) Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu na makro-ta mikrorivniakh: teoretyko-metodolohichni zasady [Financial security management at macro and micro levels: theoretical and methodological foundations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Ekonomika»*, 1(57). Available at: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/235724>
5. Varnalii Z., & Mehed A. (2022) [Financial security of business subjects in the conditions of the digital economy]. *Financial and credit activity Problems of theory and practice*, 4(45), 267–275. Available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3813>

6. Marusiak N. L., & Bak N. A. (2022) Finansova bezpeka pidpriemstva ta zahrozy yii vtraty v suchasnomu ekonomichnomu seredovyshti [Financial security of enterprises and threats to its loss in the modern economic environment]. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 109–113. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.109
7. Iaremenko O. F. (2011) Klasyfikatsiia chynnykiv finansovoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv [Classification of factors affecting the financial security of industrial enterprises]. *Naukovi zapysky. Seriya «Ekonomika»*, 16, 242–247
8. Iermoshenko M. M., & Horiacheva K. S. (2010). Finansova skladova ekonomichnoi bezpeky: derzhava i pidpriemstvo [The financial component of economic security: the state and the enterprise]. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia
9. Zhalilo Ya. A. (2001) Ekonomichna bezpeka derzhavy, pidpriemstva, osoby v integrovanomu suspilstvi [Economic security of the state, enterprises, and individuals in an integrated society]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 26, 24–27.
10. Parfentii L. A. (2019) Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstv v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti [Management of Financial Security of Enterprises under Economic Instability]. Sumy: Mriia
11. Biliak Yu. V. (2017) Osnovni zahrozy finansovii bezpetsi korporatyvnykh pidpriemstv [Main threats to the financial security of corporate enterprises]. *Ahrosvit*, 12, 20–30.
12. Tsvaili Kh.I., & Halaiko N.V. (2016) Zahrozy finansovii bezpetsi pidpriemstva ta shliakhy yikh usunennia [Threats to the financial security of the enterprise and ways to eliminate them]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 11, 181–185.
13. Blank Y. A. (2004) Upravlinnie finansovoy bezopasnostiu predpriiatia [Enterprise Financial Security Management]. Kyiv: Nika-Tsentr, Elha.
14. Zukevych S., Rozheliuk V., Portovaras T., Zhuk N., & Denchuk P. (2024) The concept of risk management: integral analysis according to the criteria of the financial state of enterprises. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(56), 156–172. Available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.56.2024.4363>
15. Zadorozhny Z.-M., Zukevych S., Portovaras T., Rozheliuk V., Zhuk N., & Nazarova I. (2023) Analysis of risks in the financial security management system of business entities. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(53), 82–95. Available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.53.2023.4242>.

УДК: 330.34

Олег Коркушко

кандидат економічних наук, доцент,
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: korkushko31@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6577-8647

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Oleh Korkushko

Ph.D (Economics), Assoc. Prof.
ERIHE «Kamianets-Podilskyi State Institute»
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS IN ENSURING UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY

Анотація. Економічна безпека є ключовим чинником стабільного розвитку будь-якої країни, особливо в умовах глобальних криз, воєнних конфліктів та геополітичних загроз. В Україні, яка стикається з масштабними викликами, пов'язаними з військовими діями, макроекономічною нестабільністю та структурними трансформаціями, міжнародні фінансові організації відіграють важливу роль у підтримці фінансової стабільності, розвитку економіки та впровадженні реформ. Вони надають кредитну підтримку, технічну допомогу та експертні рекомендації, сприяючи зміцненню макроекономічної стійкості та інтеграції у світову фінансову систему.

Міжнародний валютний фонд є одним із найважливіших партнерів України у сфері фінансової стабілізації. Він надає макрофінансову допомогу через кредитні програми, висуває вимоги щодо впровадження структурних реформ у бюджетній, монетарній та банківській сферах, а також підвищує довіру міжнародних інвесторів до України. У періоди кризових ситуацій співпраця з МВФ забезпечувала доступ до необхідного фінансування та сприяла впровадженню реформ, спрямованих на зміцнення державних фінансів.

Світовий банк виступає стратегічним партнером України у розвитку транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури, підтримці соціального захисту населення, реформах у сфері охорони здоров'я, а також фінансуванні проектів з енергетичної ефективності та зеленої економіки. Його участь у відбудові України після війни сприятиме економічному зростанню та підвищенню рівня життя населення. Водночас Європейський банк реконструкції та розвитку підтримує розвиток приватного сектору, кредитує малий та середній

бізнес, сприяє реформам у фінансовому секторі та інвестує у стійкі енергетичні проекти, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки.

Європейський інвестиційний банк фінансує інфраструктурні, екологічні та соціальні проекти, серед яких будівництво доріг, мостів, громадського транспорту, модернізація житлово-комунального господарства та освітні програми. Всі ці зусилля міжнародних фінансових організацій сприяють забезпеченню економічної безпеки України, стабілізації її фінансової системи та розвитку стратегічних реформ. Водночас існують виклики, такі як залежність від зовнішнього фінансування, необхідність виконання складних реформ та боргове навантаження. Для ефективного використання міжнародної підтримки Україні слід посилити інституційну спроможність управління фінансовими ресурсами, оптимізувати контроль за використанням кредитів, залучати приватний капітал та розвивати внутрішні фінансові ресурси для зменшення зовнішньої залежності.

Ключові слова: економічна безпека, міжнародні фінансові організації, МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ, фінансова стабільність, макроекономічна політика, міжнародне кредитування, структурні реформи.

Abstract. *Economic security is a key factor in the stable development of any country, especially in times of global crises, military conflicts, and geopolitical threats. In Ukraine, which faces significant challenges due to military actions, macroeconomic instability, and structural transformations, international financial organizations play a crucial role in maintaining financial stability, fostering economic development, and implementing reforms. They provide credit support, technical assistance, and expert recommendations, contributing to macroeconomic resilience and integration into the global financial system.*

The International Monetary Fund (IMF) is one of Ukraine's most important partners in financial stabilization. It provides macro-financial assistance through lending programs, sets requirements for structural reforms in the budgetary, monetary, and banking sectors, and enhances international investor confidence in Ukraine. During periods of crisis, cooperation with the IMF has ensured access to necessary financing and facilitated reforms aimed at strengthening public finances.

The World Bank serves as a strategic partner of Ukraine in the development of transportation, energy, and municipal infrastructure, supporting social protection programs, health-care sector reforms, and financing projects in energy efficiency and the green economy. Its participation in Ukraine's post-war reconstruction will contribute to economic growth and an improved standard of living for the population. At the same time, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) supports private sector development, finances small and medium-sized enterprises, promotes financial sector reforms, and invests in sustainable energy projects, thereby enhancing the competitiveness of the economy.

The European Investment Bank (EIB) finances infrastructure, environmental, and social projects, including the construction of roads, bridges, public transport systems, modernization of housing and utilities, and educational programs. All these efforts by international financial organizations contribute to ensuring Ukraine's economic security, stabilizing its financial system, and advancing strategic reforms. However, challenges remain, such as dependence on external financing, the need to implement complex reforms, and the

burden of debt. To make the most effective use of international support, Ukraine should strengthen institutional capacity in financial management, optimize credit oversight, attract private capital, and develop domestic financial resources to reduce external dependency.

Keywords: *economic security, international financial organizations, IMF, World Bank, EBRD, EIB, financial stability, macroeconomic policy, international lending, structural reforms.*

Постановка проблеми. Економічна безпека є фундаментальним компонентом національної безпеки держави, особливо в умовах глобальних криз та воєнних конфліктів. Для України, яка з 2022 року протистоїть повномасштабній військовій агресії, питання забезпечення економічної стабільності стало особливо актуальним. Зокрема, критичним аспектом економічної безпеки є ефективне використання фінансової підтримки міжнародних організацій, таких як МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ЄІБ. Однак залежність від зовнішнього фінансування породжує ризики боргового навантаження та потребує ефективного управління фінансовими ресурсами. Відсутність чіткої довгострокової стратегії щодо використання міжнародної допомоги може призвести до зниження ефективності фінансової підтримки та гальмування структурних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної фінансової підтримки та економічної безпеки України досліджувалася вітчизняними та зарубіжними науковцями. Каріна Чернецька у своїй роботі аналізує співпрацю України з МВФ та ЄБРР, підкреслюючи позитивний вплив кредитних програм на макроекономічну стабільність країни. Вона наголошує, що залучення міжнародних кредитів сприяє покращенню фінансової стійкості, але водночас може збільшувати боргове навантаження держави [4].

Руслана Луців та її колеги акцентують увагу на необхідності ефективного використання міжнародної фінансової допомоги. Вони підкреслюють важливість планування пріоритетних напрямків інвестування, що сприятиме зміцненню економічної безпеки держави [2].

Метою дослідження є аналіз ролі міжнародних фінансових організацій у забезпеченні економічної безпеки України, оцінка ефективності використання зовнішнього фінансування та розробка рекомендацій щодо оптимізації співпраці з міжнародними кредиторами. Особливу увагу приділено питанням мінімізації ризиків боргового навантаження, підвищенню інституційної спроможності управління фінансовими ресурсами та розвитку механізмів залучення внутрішнього капіталу для забезпечення довгострокової економічної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека є фундаментальною складовою національної безпеки держави, особливо в умовах сучасних глобальних викликів та регіональних конфліктів. Для України, яка з 2022 року протистоїть повномасштабній військовій агресії, питання забезпечення економічної стабільності набуло особливої актуальності. У цьому контексті міжнародні фінансові організації (МФО) відіграють ключову роль, надаючи фінансову підтримку, експертні консультації та сприяючи впровадженню структурних реформ.

Співпраця з такими інституціями, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), дозволяє Україні отримувати необхідні ресурси для підтримки макроекономічної стабільності та реалізації критично важливих проектів.

Наприклад, у вересні 2024 року МВФ досяг попередньої угоди з Україною щодо надання фінансової допомоги обсягом близько 1,1 мільярда доларів США, що є частиною ширшої програми підтримки на суму 15,6 мільярда доларів США [5].

Європейський досвід демонструє ефективність співпраці з МФО у відновленні економічної безпеки. Після Другої світової війни Програма відновлення Європи, відома як план Маршалла, стала ключовим фактором швидкої реконструкції та економічного зростання європейських країн [1]. Цей історичний приклад підкреслює важливість міжнародної фінансової підтримки у відбудові та зміцненні економік, постраждалих від конфліктів.

Для України залучення міжнародної фінансової допомоги є не лише засобом подолання поточних економічних труднощів, але й важливим елементом довгострокової стратегії розвитку. Фінансова підтримка МФО сприяє реалізації структурних реформ, модернізації інфраструктури та інтеграції у світову економіку. Водночас, досвід європейських країн свідчить про необхідність ефективного використання наданих ресурсів та впровадження прозорих механізмів контролю для досягнення стійкого економічного зростання.

Міжнародні фінансові організації (МФО) відіграють ключову роль у забезпеченні економічної безпеки України, особливо в умовах сучасних викликів. Їхня підтримка охоплює фінансову допомогу, технічну експертизу та сприяння структурним реформам, що разом сприяє стабілізації та розвитку української економіки.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) є одним із провідних партнерів України у фінансовій сфері. У вересні 2024 року МВФ досяг попередньої угоди з Україною, яка передбачає надання приблизно 1,1 мільярда доларів США фінансової допомоги. Це є частиною чотирирічної програми обсягом 15,6 мільярда доларів, спрямованої на підтримку економічної стабільності країни в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України. МВФ відзначає, що, незважаючи на значні виклики, зміла політика та адаптивність українських домогосподарств і підприємств, а також значна зовнішня фінансова підтримка сприяли макроекономічній та фінансовій стабільності. Однак Фонд також застерігає про високі ризики, пов'язані з уповільненням економіки та постійними атаками на інфраструктуру з боку росії. Голова Національного банку України Андрій Пишний підкреслював важливість своєчасної міжнародної допомоги та мобілізації внутрішніх ресурсів для фінансування бюджету 2025 року. З початку війни Україна отримала близько 98 мільярдів доларів США від західних партнерів, що підкреслює масштаб міжнародної підтримки. МВФ також рекомендує Україні дотримуватися фінансових обмежень та впроваджувати заходи для збільшення внутрішніх доходів, такі як підвищення податків та фіскальні реформи [5].

Світовий банк є другим за величиною кредитором України після МВФ. З початку повномасштабної війни Група Світового банку мобілізувала для України до 50 мільярдів доларів США фінансової підтримки. Ці кошти спрямовані на підтримку державного сектору, забезпечення валютно-курсової та цінової стабільності, а також покриття дефіциту бюджету та платіжного балансу. Станом на листопад 2024 року понад 2,63 мільярда доларів США було перераховано до загального фонду державного бюджету України. Крім того, Світовий банк схвалив створення фонду фінансового посередництва для підтримки України, очікуючи внесків від таких країн, як США, Канада та Японія.

Завданням фонду була допомога у виконанні зобов'язання країн G7 щодо надання Україні до кінця 2024 року додаткових 50 мільярдів доларів фінансування. Співпраця також охоплює проєкти з трансформації української економіки та залучення іноземних інвестицій для післявоєнної відбудови країни. Світовий банк надав Україні позику на 1 мільярд доларів та грант на 30 мільйонів доларів для підтримки урядових реформ у приватному секторі, зокрема для рефінансування програм державної підтримки бізнесу, таких як «Доступні кредити 5–7–9 %» та «Робота».

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) також відіграє важливу роль у підтримці України. З лютого 2022 року ЄБРР інвестував приблизно 5 мільярдів євро в українську економіку, з яких близько 2 мільярдів євро спрямовано на енергетичні проєкти. Основна увага банку зосереджена на посиленні енергетичної безпеки, відновленні критичної інфраструктури, забезпеченні продовольчої безпеки та розвитку торгівлі. ЄБРР також приділяє увагу програмам розподілу ризиків, які створюють додаткові гарантії для реалізації інвестиційних проєктів, спрямованих на поповнення обігових коштів підприємств. У державному секторі впроваджується 10 спільних проєктів із загальним обсягом позик у 2,1 мільярда євро, з яких у 2024 році було використано понад 154,3 мільйона євро [3].

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) з березня 2022 року надав Україні 1,7 мільярда євро, зокрема через кредитні лінії та гарантії нових позик для малого та середнього бізнесу. Фокус ЄІБ спрямований на проєкти в сільському господарстві, харчовій та переробній промисловості, а також у транспортній сфері. Загальний обсяг фінансування, наданого ЄІБ Україні з 2004 року, перевищує 7,5 мільярда євро. Нещодавно уряд України та ЄІБ обговорили впровадження проєктів відновлення на суму 2 мільярди євро в межах програми Ukraine Investment Framework.

Дослідження українських науковців підкреслюють важливість взаємодії з МФО для зміцнення фінансової системи країни. Водночас, дослідники наголошують на важливості раціонального використання залучених ресурсів та прозорості у їх розподілі.

Міжнародні фінансові організації (МФО) відіграють вирішальну роль у забезпеченні економічної безпеки України, надаючи фінансову підтримку та експертні рекомендації для впровадження структурних реформ. Співпраця з такими інституціями, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), сприяє стабілізації економіки та забезпеченню макрофінансової стійкості країни.

Таблиця 1

Фінансова допомога Україні від міжнародних фінансових організацій (2022–2024)

Організація	Обсяг фінансування (млрд дол. США / євро)	Основні напрямки фінансування
МВФ	15,6 млрд дол. (4-річна програма)	Макроекономічна стабільність, бюджетний дефіцит
Світовий банк	50 млрд дол.	Соціальна підтримка, відбудова, бюджетне фінансування
ЄБРР	5 млрд євро	Енергетика, інфраструктура, торгівля
ЄІБ	1,7 млрд євро	МСБ, транспорт, сільське господарство

Джерело: складене автором на основі [3]

Рис. 1 відображає динаміку фінансування України від міжнародних фінансових організацій у 2022–2024 роках. Найбільшим донором є МВФ, який значно збільшив обсяги підтримки у 2024 році до 15,6 млрд доларів. Світовий банк також надає значні кошти, але їхня сума зменшилася у 2023 році. ЄБРР та ЄІБ забезпечують стабільне, але порівняно менше фінансування, орієнтуючись на інфраструктурні та бізнес-проекти.

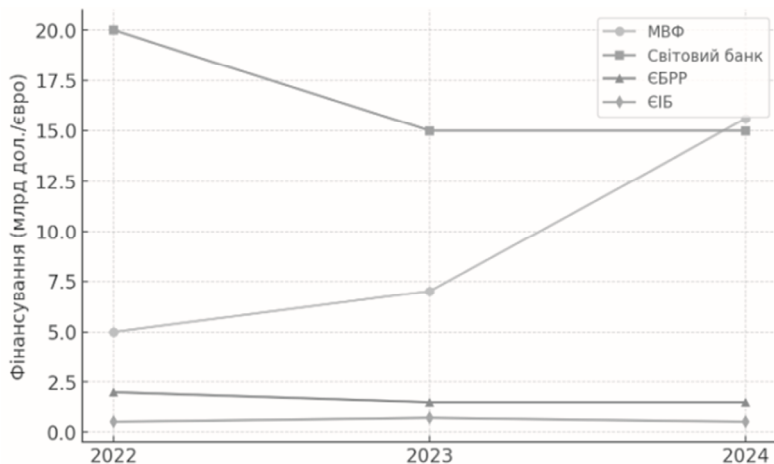

Рис. 1. Динаміка фінансування України міжнародними організаціями (2022–2024 рр.) [3]

Рис. 2 ілюструє розподіл міжнародної допомоги за ключовими напрямками. Найбільша частка (40%) спрямована на покриття бюджетного дефіциту та макроекономічну стабільність, що є критично важливим для України в умовах війни. Енергетична безпека займає 25% загального фінансування через атаки на енергетичну інфраструктуру. Відбудова та інфраструктура отримують 20%, а підтримка малого та середнього бізнесу – 15%, що допомагає зберегти економічну активність у країні.

Рис. 2. Розподіл фінансування міжнародних організацій за секторами [3]

Висновки. Міжнародні фінансові організації відіграють ключову роль у забезпеченні економічної безпеки України, надаючи фінансову підтримку, експертні консультації та сприяючи впровадженню структурних реформ. Співпраця з такими інституціями,

як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, а також Європейський інвестиційний банк, дозволяє Україні отримувати необхідні ресурси для макроекономічної стабільності та реалізації критично важливих проєктів. В умовах військової агресії зовнішнє фінансування стало важливим фактором підтримки бюджету та відновлення економіки. Водночас залежність від зовнішніх кредитів потребує ефективного фінансового менеджменту, прозорого використання ресурсів та розвитку внутрішніх економічних можливостей для зменшення боргового навантаження.

Список використаних джерел:

1. Вишняков О.В. Міжнародна допомога і поствоєнна відбудова Європейських країн: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2023. № 25. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-58-66>
2. Луців Р., Кузьменко О., Яценко О. Роль міжнародних фінансових інституцій в стабілізації національної економіки. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 3(12). URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/15574>
3. Фокус та пріоритети міжнародних фінансових організацій для України у 2025 році. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/money/fokus-ta-prioriteti-mizhnarodnikh-finansovikh-organizatsiy-dlya-ukraini-u-2025-rotsi-24122024-25820>
4. Чернецька К.В. Ефективність співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями (на прикладі МВФ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/47133>
5. Reuters. IMF, Ukraine reach deal that would give it access to \$1.1 billion. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/imf-ukraine-reach-agreement-that-would-give-access-about-11-bln-2024-09-11>

References:

1. Vyshnjakov O.V. (2023) Mizhnarodna dopomoga i postvojenno vidbudova Jevropejs'kyh krai'n: dosvid dlja Ukrai'ny [International Aid and Post-War Reconstruction of European Countries: Lessons for Ukraine]. Available at: from: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-58-66> [in Ukrainian]
2. Luciv R., Kuz'menko O., & Jacenko O. (2024) Rol' mizhnarodnyh finansovyh instytucij v stabilizacii' nacional'noi' ekonomiky [The Role of International Financial Institutions in Stabilizing the National Economy]. Available at: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/15574> [in Ukrainian]
3. Fokus ta priorytety mizhnarodnyh finansovyh organizacij dlja Ukrai'ny u 2025 roci [Focus and Priorities of International Financial Organizations for Ukraine in 2025]. *Forbes*. (n.d.). *forbes.ua*. Available at: <https://forbes.ua/money/fokus-ta-prioriteti-mizhnarodnikh-finansovikh-organizatsiy-dlya-ukraini-u-2025-rotsi-24122024-25820> [in Ukrainian]
4. Cherenec'ka K.V. Efektyvnist' spivrobitnytstva Ukrai'ny z mizhnarodnymy finansovymy organizacijamy (na prykladi MVF) [The Effectiveness of Ukraine's Cooperation with International Financial Organizations (Using the IMF as an Example)]. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/47133> [in Ukrainian]
5. Reuters. IMF, Ukraine reach deal that would give it access to \$1.1 billion. (n.d.). *reuters.com*. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/imf-ukraine-reach-agreement-that-would-give-access-about-11-bln-2024-09-11> [in English]

УДК: 336.1+343.9(477)

Olena Kuzmak

*Dr. Sc (Economics), Prof.,
Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
o.kuzmak@lutsk-ntu.com.ua
ORCID ID: 0000-0003-0394-0981*

Oleh Kuzmak

*Dr. Sc (Economics), Prof.,
Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
kuzmakoleg2312@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1950-8416*

FINANCIAL COMPLIANCE IN WARTIME: CHALLENGES, RISKS, AND ADAPTATION MECHANISMS

Олена Кузьмак

*доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
м. Луцьк, Україна*

Олег Кузьмак

*доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет,
м. Луцьк, Україна*

ФІНАНСОВИЙ КОМПЛАЄНС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ ТА АДАПТАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. Фінансовий комплаєнс відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки держави, стабільності банківської системи та зниженні рівня фінансових правопорушень. В умовах воєнного стану в Україні виклики у сфері фінансового комплаєнсу значно загострилися, оскільки зросли ризики фінансових злочинів, корупції, відмивання коштів, шахрайства та незаконного фінансування.

Аналіз показав, що в 2022 році в Україні було зафіксовано випадки легалізації доходів на суму понад 20 млрд грн, а також значний ріст фінансових шахрайських схем. При цьому міжнародний досвід свідчить про необхідність посилення цифрового контролю та інтеграції в глобальні системи фінансового моніторингу. У відповідь на загрози уряд розширив санкційні механізми та запровадив жорсткіші вимоги до фінансових установ. За результатами дослідження у 2022 році було виявлено спроби легалізації доходів на суму понад 20 мільярдів гривень згідно з дослідженням, проведеним YouControl, комплаєнс-функції активно впроваджуються в таких секторах, як комунікації та зв'язок, фармацевтика, ІТ та роздрібна торгівля.

Дослідження доводить, що попри значний прогрес у посиленні контролю, існують проблеми обхідних схем, недостатньої інтеграції у світові антикорупційні системи та ризиків нецільового використання міжнародної допомоги. Подальший розвиток фінансового комплаєнсу має ґрунтуватися на посиленні міжнародної співпраці, автоматизації регуляторних процедур і впровадженні найкращих практик цифрового контролю фінансових потоків.

Фінансовий комплаєнс в Україні під час війни балансує між жорстким контролем та необхідністю підтримки економіки. Україна впроваджує міжнародні стандарти, адаптує фінансове регулювання під кризові умови та розвиває FinTech-рішення для забезпечення стабільності. У перспективі необхідним є подальше посилення контролю за міжнародними фінансовими потоками та цифровими активами.

Ключові слова: фінансовий комплаєнс, економічна безпека, фінансові правопорушення, цифровий контроль, міжнародна фінансова співпраця

Abstract. Financial compliance plays a key role in ensuring the economic security of the state, the stability of the banking system, and reducing the level of financial crimes. Under martial law in Ukraine, the challenges in the field of financial compliance have become significantly exacerbated, as the risks of financial crimes, corruption, money laundering, fraud and illegal financing have increased.

The analysis showed that in 2022, cases of money laundering in the amount of more than UAH 20 billion were recorded in Ukraine, as well as a significant increase in financial fraud schemes. At the same time, international experience indicates the need to strengthen digital control and integration into global financial monitoring systems. In response to the threats, the government expanded sanction mechanisms and introduced stricter requirements for financial institutions. According to the results of the study, in 2022, attempts to legalize income for more than 20 billion hryvnias were detected. Compliance functions are actively implemented in sectors such as communications and telecommunications, pharmaceuticals, IT, and retail.

The research proves that despite significant progress in strengthening control, there are problems with circumvention schemes, insufficient integration into global anti-corruption systems, and risks of misuse of international aid. Further development of financial compliance should be based on strengthening international cooperation, automating regulatory procedures, and implementing best practices for digital control of financial flows. Financial compliance in Ukraine during the war balances between strict control and the need to support the economy. Ukraine is implementing international standards, adapting financial regulation to crisis conditions, and developing FinTech solutions to ensure stability. In the future, it is necessary to further strengthen control over international financial flows and digital assets.

Key words: financial compliance, economic security, financial crimes, digital control, international financial cooperation

Introduction

Financial compliance plays a key role in ensuring the economic security of the state, the stability of the banking system, and reducing the level of financial offenses. In the conditions of martial law in Ukraine, the challenges in the field of financial compliance have increased significantly, as the risks of financial crimes, corruption, money laundering, fraud, and illegal financ-

ing have increased. The war has caused serious economic shocks, forcing businesses, financial institutions, and regulatory authorities to adapt approaches to controlling financial transactions, assessing risks, and complying with regulatory requirements. The issue of adapting compliance mechanisms to new realities, including increased control over international transactions, sanctions policy, and changing regulatory environment, is particularly relevant. The Scientific Research on Financial Compliance in Martial Law Conditions will identify the main risks facing the banking sector, enterprises, and state institutions, as well as develop effective adaptation mechanisms to reduce financial threats. An important aspect is the study of international experience in regulating financial compliance in crises, which will contribute to strengthening the economic security of Ukraine and its financial system. In Ukraine, financial compliance is regulated by such laws as the Law of Ukraine «On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets» and the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to the Legalization (Laundering) of Proceeds of Crime» [11].

It is important to study the challenges of financial compliance in martial law. Thus, the authors [5] note the growth of financial crimes and fraud in martial law and the presence of corruption and misuse of humanitarian aid. The authors note that martial law creates a chaotic environment that can be used by criminals to conduct illegal financial transactions, in addition, during war, significant amounts of humanitarian aid arrive in the country, which creates risks of embezzlement and misuse. Other authors [1] studied the role of Regulatory Technology (RegTech) in simplifying regulatory supervision and increasing the effectiveness of control, which is interesting for the experience of Ukraine.

Main part.

Financial compliance is a key element in ensuring the stability and transparency of financial systems around the world. Different countries implement their approaches to regulating the financial sector, adhering to international standards and national requirements. In Ukraine, the war is a special feature, which has left its mark on the financial compliance system. Thus, according to the State Financial Monitoring Service of Ukraine, in 2022, attempts to legalize income worth over 20 billion hryvnias were detected. According to a study conducted by YouControl, compliance functions are actively being implemented in sectors such as communications, pharmaceuticals, IT, and retail. In particular, the share of IT companies that have implemented compliance increased from 4.4% in 2018 to 11% in 2020. About 54% of the surveyed companies indicated that their annual budget for the compliance department does not exceed \$50 thousand. [12].

Fig. 1. Compliance with compliance requirements by Ukrainian companies [12]

According to YouControl, among other operational processes in companies, it is the verification of counterparties that is best automated [12]. That is, many companies are translating routine manual processes into machine algorithms. It is already obvious that automatic information processing will be a trend in the coming years.

To prevent the above-mentioned negative consequences and bring national compliance standards in line with international best practices, the National Bank of Ukraine has implemented relevant regulatory legal acts. By Directive 2013/36/EU on access to the activities of credit institutions and the prudential supervision of, as well as the guidelines of the European Banking Authority on corporate governance (EBA/GL/2017/11), the Regulation on the organization of the internal control system in Ukrainian banks and banking groups was developed, approved by Resolution of the NBU Board No. 88. Thus, the requirement of European legislation regarding the mandatory implementation of effective risk management and internal control mechanisms by financial institutions was fulfilled [9]. Since the beginning of the war in Ukraine, significant changes have occurred in the field of financial compliance, which are mainly aimed at strengthening internal control and risk management in financial institutions. The war in Ukraine has significantly changed the financial system and compliance regulation mechanisms. On the one hand, the state has strengthened control over financial transactions to prevent money laundering, terrorist financing, and evasion of sanctions. On the other hand, certain procedures have been simplified to support the economy and international transactions. The NBU and the State Financial Monitoring Service have strengthened control over transactions of legal entities and individuals, especially international transfers. Ukrainian financial institutions are prohibited from working with banks in these countries, as well as conducting settlements with companies that have ties to the aggressor. Banks and financial institutions are required to carefully check transactions and block accounts of persons suspected of cooperating with the Russian Federation or in money laundering schemes. In the first 8 months of 2023, the National Bank of Ukraine imposed 96 fines totaling UAH 292 million on banks and other financial institutions for violating financial monitoring and currency legislation. The largest fine of almost UAH 74 million was imposed on a financial company, while one of the banks received a fine of UAH 64.6 million.

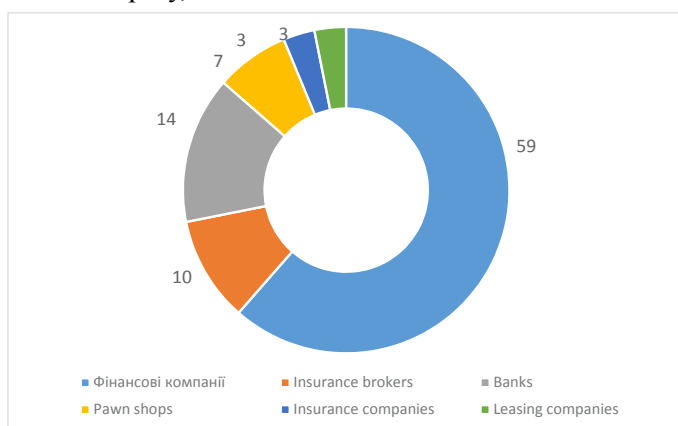

Fig. 2. Distribution of the number of NBU fines by type of financial institution for 8 months of 2023. *

* Built according to NBU data [8]

A detailed breakdown of the 96 fines shows that some primary financial monitoring entities (PFMs) received them for violating currency legislation. The majority of fines

fell on financial companies (59 fines). Financial companies are a heterogeneous segment that includes both microfinance institutions and payment systems [Finmonitoring].

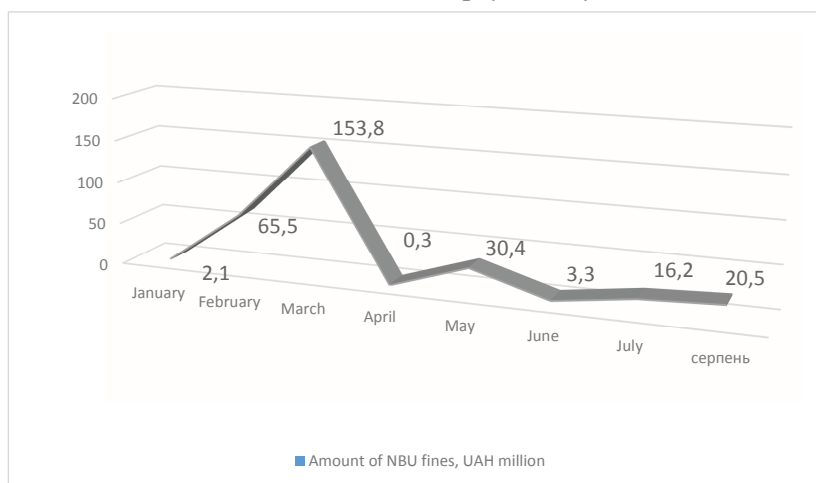

Fig. 3. Dynamics of NBU fines, UAH million, 2023

* built by the author according to NBU data [8]

Most of the fines are for violations of currency legislation and other regulatory acts of the NBU. In addition, Ukraine has implemented international sanctions and created its own mechanisms:

- Activities of the Interagency Working Group under the National Security and Defense Council (NSDC) on financial sanctions against persons associated with the Russian Federation.
- Implementation of FATF standards in the field of combating money laundering and terrorist financing.
- Blocking of assets of Russian residents in Ukraine.

Thus, in 2023, Ukraine at the legislative level expanded the list of financial institutions obliged to verify compliance with the sanctions regime, including banks, insurance companies, financial brokers, and even crypto exchanges. It is also worth noting that martial law accelerated the digitalization of the financial sector. In 2023, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine developed a legal framework for regulating cryptocurrencies, which allowed volunteers and international partners to use digital assets to support Ukraine legally. Ukraine became the first country in the world to use cryptocurrencies to finance military needs. Thanks to crypto donations, more than \$125 million was raised in 2022 to help the army and humanitarian needs [6]. In general, most donations were made in ETH (ether), BTC (bitcoin), USDT (Tether), and BUSD (Binance USD). At the same time, the law «On Virtual Assets» was adopted, which allowed for the regulation of this sector.

Adopted State FinTech Decisions

- eSupport – a program of financial support for citizens in wartime.
- Action.City – a special legal regime for IT business, which stimulates economic development through low taxes and simplified regulation.
- eWork – a program of grant financing for small businesses to restore economic activity.

The rise in cyber threats during the war has forced banks and FinTech companies to strengthen the security of operations. For example, PrivatBank and Oschadbank have implemented new algorithms to detect fraudulent transactions, which has reduced financial losses by

30%. At the same time, the use of digital assets creates risks of illegal financing, as cryptocurrency transactions can be anonymous, and tracking them is a difficult task for regulators. Despite significant progress, financial compliance in Ukraine during the war faces several challenges, including an increased risk of corruption schemes in certain sectors, circumvention of sanctions, and illegal transactions through international «gray» zones and offshore. Another problem is Ukraine's insufficient integration into global financial monitoring systems (due to the lack of FATF member status). Digital finance fraud remains a significant problem. Thus, in 2022, there was an increase in the number of cases of financial fraud. The main schemes were phishing attacks, the creation of fake charitable funds, and fraud through social networks. To combat this, banks were instructed to implement additional cybersecurity algorithms.

Another challenge remains the effectiveness of controlling international financial flows. Ukraine has received record amounts of international assistance, including over \$43 billion in macro-financial support from the EU and the US in 2023 [12]. However, there is a risk of corruption abuses related to the distribution of these funds. Thus, financial compliance in Ukraine has significantly strengthened during the war but faces several challenges, including financial crime, fraud, risks of illegal use of cryptocurrencies, and control of international aid. The development of legislative regulation, strengthening of sanctions policy, and digital security are key areas for overcoming these challenges.

Conclusions Financial compliance in Ukraine during the war balances between strict control and the need to support the economy. Ukraine is implementing international standards, adapting financial regulation to crisis conditions, and developing FinTech solutions to ensure stability. In the future, further strengthening of control over international financial flows and digital assets is necessary. Financial compliance in the digital age is undergoing radical changes under the influence of technological innovations that allow for effective control over compliance with regulatory requirements, minimize fraud risks, and increase the level of financial security. In the context of global digitalization, automated compliance tools are an important element of a modern risk management and compliance system. They ensure effective interaction between different business units, promoting process consistency and minimizing the human factor in making critical decisions. An important aspect is the integration of automated compliance systems with other business processes, such as risk management, financial monitoring, and information security. Such synergy creates a comprehensive control mechanism that allows companies to proactively identify potential threats and take preventive measures to eliminate them. The most common compliance automation tools include Policy Management Systems, Transaction Monitoring Systems, and Risk Management Solutions. The use of digital RegTech (Regulatory Technology) solutions aimed at automating and improving compliance processes allows companies to quickly respond to changes in legislation, reducing the likelihood of non-compliance and the associated financial and reputational risks. One of the main advantages of RegTech is the ability to quickly update risk management systems by changes in the regulatory framework. Thanks to artificial intelligence, machine learning, and big data analytics, such systems can automatically track new regulatory requirements, assess their impact on business processes, and make the necessary adjustments promptly. Big Data and artificial intelligence are powerful tools that are fundamentally changing the approach to financial compliance, providing more accurate, fast, and effective data analysis. Big data analysis in combination with artificial intelligence plays a key role in the fight against money laundering (AML – Anti-Money Laundering), and financing of terrorism (CFT – Counter-Financing of Terrorism). The use of machine learning algorithms allows banks and financial institutions not only to react to already known fraud schemes but also

to proactively detect new patterns of suspicious behavior. This significantly increases the level of financial security and helps to avoid serious financial and reputational losses.

Therefore, it can be confidently stated that financial compliance is a key element of the sustainable development of enterprises, ensuring their financial stability, reputational reliability, and compliance with legislative and international standards. It promotes transparency of financial flows, prevents fraud, corruption, and money laundering, and also minimizes the risks of regulatory sanctions, which allows to avoid significant financial and reputational losses. Adherence to the principles of compliance strengthens trust from investors, partners, and consumers, increasing the competitiveness of the company in the market.

References:

1. Abikoye, B. E., Umeorah, S. C., Adelaja, A. O., Ayodele, O., & Ogunsuji, Y. M. (2024) [Regulatory compliance and efficiency in financial technologies: Challenges and innovations]. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 23(1), 1830–1844. Available at: <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.23.1.2174>
2. Corporate Finance Institute. (n.d.). Financial compliance: The regulation and enforcement of laws and rules in finance and capital markets. Available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/career-map/sell-side/risk-management/financial-compliance/> Retrieved March 1, 2025.
3. Financial Action Task Force (FATF). (n.d.). Ukraine: Measures to combat money laundering and terrorist financing. Available at: <https://www.fatf-gafi.org>
4. Financial trends in Ukraine: The largest fines and the most common violations of financial institutions (2023, October 24). Minfin. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2023/10/24/114854447/>
5. Kolisnyk A., Kushnir S. (2023) [The importance of financial monitoring during war]. *Financial Strategies for Innovative Economic Development*, 2(58), 75-79. Available at: <https://doi.org/10.26661/2414-0287-2023-2-58-13/>
6. Melnyk, T. (2022, May 16). [Since the beginning of the war, Ukraine has received more than \$125 million in cryptocurrency donations. More than 50% of the funds go to the army]. *Forbes Ukraine*. Available at: <https://forbes.ua/news/ukraina-otrimala-ponad-125-milyoniv-dolariv-pozhertvu-u-kriptovalyuti-16052022-6028>
7. Ministry of Finance of Ukraine (2024) [In 2023, Ukraine attracted \$42.6 billion in concessional and grant financing from international partners]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370/
8. National Bank of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Available at: <https://www.bank.gov.ua>
9. State Financial Monitoring Service of Ukraine. (n.d.). *Official website*. Available at: <https://www.sdfm.gov.ua>
10. Vasaga Y. (2024) [Modern compliance trends in the financial market]. *Legal Gazette*, 6(712). Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivsketa-finansove-pravo/suchasni-trendi-komplaensu-na-finansovomu-rinku.html>
11. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Law of Ukraine on Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Criminally Obtained Proceeds. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. YouControl. (n.d.). Compliance research: How and why companies develop compliance. Retrieved March 17, 2025, Available at: <https://youcontrol.com.ua/data-research/doslidzhenniyak-i-navishcho-kompaniyi-rozvyvaiut-komplaens/>

УДК: 336.221.4

Володимир Кулик

кандидат економічних наук,

ДННУ «Академія фінансового управління»,

м. Київ, Україна

volodymyr_kulyk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2226-2795

СИСТЕМА ПОДАТКІВ В НІДЕРЛАНДАХ: АНАЛІЗ СТРУКТУРИ І ЗМІН

Volodymyr Kulyk

Ph.D (Economics),

SESE «Academy of financial management»,

Kyiv, Ukraine

TAX SYSTEM IN THE NETHERLANDS: ANALYSIS OF STRUCTURE AND CHANGES

Анотація. Досліджена система доходів державного сектору Нідерландів з виділенням категорій податків та внесків на соціальне страхування. Використані міжнародні стандарти класифікації податків, досліджена структура та динаміка податкових надходжень, визначені галузеві(продуктові) та секторальні складові податкових надходжень, проведена оцінка їх волатильності.

Загальні податкові надходження становили 38,5% ВВП (2023р). Найбільшими статтями доходів стали податки на доходи і прибутки, внески на соціальне страхування та податки на продукти та послуги, кожна з яких становить близько 1/3 від загальної суми.

Використана методологія статистики доходів Організації економічного співробітництва та розвитку, методологія національних рахунків, бази даних національних рахунків та дані Центрального бюро статистики Нідерландів. Дослідження уможливило виявити основні особливості довгострокової державної політики доходів, здійснити порівняльні дослідження, оцінити сталість державних фінансів Нідерландів тощо.

Ключові слова: податки, податки на продукти, пов'язані з виробництвом податки, податки на доходи і майно, система національних рахунків, процеси відтворення, національна економіка, Нідерланди.

Abstract. The Dutch public sector revenue system was studied, with the allocation of tax and social security contributions categories. International tax system classification standards were used, the structure and dynamics of tax revenues were studied, the industry (product) and sectoral components of tax system were determined, and their volatility was assessed.

Total tax revenues amounted to 38.5% of GDP (2023). The largest revenue items were taxes on income and profits, social security contributions, and taxes on products and services, each of which accounts for about 1/3 of the total.

*The methodology of income statistics of the Organization for Economic Cooperation and Development, the methodology of national accounts, national accounts databases, and data from Statistics Netherlands were used. *

In the structure of taxes paid, the dominant place is occupied by value added tax (6.7% of GDP), payroll tax (6.7%), corporate tax (2.8%), excise taxes (1.6%), environmental taxes (1.4%). During the studied period, an increase was observed mainly in payroll tax.

In general, statistical characteristics indicate the stability of the tax structure and some changes that have been noted in recent years - an increase in current taxes on income, in particular corporate tax, taxes on profits and dividends. All this led to an increase in current taxes on income, property, etc., which became the basis for the growth of the share of taxes in GDP.

The study used two main sources of information: OECD income statistics and Dutch national accounts. The former also included social security contributions; the latter only included taxes collected.

The study made it possible to identify the main features of long-term state revenue policy, conduct comparative studies, assess the sustainability of public finances in the Netherlands, etc. These materials can be used for structuring and a more in-depth study of taxes in Ukraine.

Key words: *taxes, taxes on products, production-related taxes, taxes on income and property, system of national accounts, reproduction processes, national economy, Netherlands.*

Вступ. Аналіз податкових надходжень є ключовим інструментом для оцінки економічної стійкості, ефективності податкової системи та впливу макроекономічних факторів на державні фінанси. Податки відіграють центральну роль у формуванні державного бюджету, фінансуванні соціальних програм, інфраструктурних проєктів та підтримці макроекономічної стабільності.

Дослідження податкових надходжень дозволяє виявити довгострокові тенденції, прогнозувати майбутні зміни та оцінювати наслідки податкових реформ. Особливо важливим є аналіз у контексті глобальних економічних викликів, таких як фінансові кризи, пандемії та структурні зміни в економіці. Вивчення податкової системи окремих країн також дає змогу оцінити їхню конкурентоспроможність у міжнародному контексті та адаптивність до змін у глобальній економіці.

Податкові надходження є не лише джерелом фінансування державних видатків, а й відображенням економічного розвитку країни. Рівень податкових надходжень залежить від таких факторів, як економічне зростання, рівень зайнятості, структура економіки та ефективність адміністрування податків. Аналіз цих параметрів дозволяє визначити сильні та слабкі сторони податкової політики, а також виявити можливості для її вдосконалення.

У випадку Нідерландів аналіз податкових надходжень є особливо цікавим через стабільну економічну систему, високий рівень інтеграції у світову торгівлю та наявність прогресивної податкової політики. Вивчення податкових даних цієї країни дає змогу простежити вплив міжнародних та внутрішніх економічних

процесів на державні фінанси, оцінити ефективність фіскальної політики та виявити можливі тенденції для інших країн із подібною економічною структурою.

Таким чином, аналіз податкових надходжень є важливим інструментом для оцінки економічного розвитку, прийняття ефективних управлінських рішень та прогнозування майбутніх змін у податковій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальне дослідження системи податків в розрізі категорій і груп податкових надходжень здійснюють на основі звітів зі статистики доходів [1]. Це уможливило відстежити динаміку надходжень, провести порівняльні міждержавні дослідження, виявити суттєві особливості та зміни в системах оподаткування.

Світовий банк підготував керівництво з аналізу податкових витрат та їх застосуванню у формуванні економічної політики [2]. Ці матеріали доповнюють багатогранну літературу з оподаткування та заохочують щодо пошуку рішень у реформуванні податкових видатків, їх адмініструванні тощо.

Аналіз податкової політики в Європейському Союзі, зокрема реформ податкових пільг і їх вплив на економічну систему, здійснюють за допомогою економіко-математичних моделей та відкритих баз даних – EUROMOD онлайн [3]. Моделюючий комплекс дозволяє моделювати параметричні реформи податків на доходи фізичних осіб, внесків на соціальне страхування, виплат домогосподарствам тощо.

Дослідження системи податків в контексті всієї економіки і економічних процесів також здійснюють в рамках методології системи національних рахунків (СНР ООН) [4] та міжнародних звітів із національних рахунків [5], де виділяють податки на продукти, пов'язані з виробництвом податки, податки на доходи, майно тощо. В рамках таблиці «витрати-випуск» [6] податки уточнені за групами товарів та видами економічної діяльності тощо.

В національних рахунках Нідерландів окремим блоком подані податки [7], з деталізацією за категоріями і групами податків, наданням часових рядів й ін.

У роботі [8] розглянуто новітній парадигмі застосування податкових інструментів як непрямого методу макроекономічного регулювання. Автори детально представляють сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування.

Роль і місце податкових преференцій, світову практику використання концепції податкових витрат щодо стимулювання економічного розвитку розглянуто в [9].

В роботі [10] досліджена галузева та секторальна структура податкових надходжень в Україні; розглянуто податки в контексті таблиці «витрати-випуск», консолідованих національних рахунків, доходів державного сектору, зокрема і розрізі його інституційних підсекторів. В контексті категорій національних рахунків проведено аналіз ключових податків та відповідних субсидій для деяких провідних європейських країн.

Інформаційна основа дослідження. Дослідження ґрунтується на даних про податкові надходження в Нідерландах за останні роки. Основним джерелом інформації є офіційні статистичні звіти міжнародних організацій [1; 5], урядових установ Нідерландів [7], зокрема Центрального бюро статистики, Міністерства фінансів та податкової служби країни. Ці дані надають детальну інформацію про структуру податків, динаміку їх змін, а також про вплив економічних факторів на податкові надходження.

Аналіз базується на офіційних статистичних даних, що забезпечує його достовірність та актуальність. Додатково використовується інформація з економічних досліджень та звітів міжнародних організацій, таких як Європейська комісія та ОЕСР, що дозволяє врахувати міжнародний контекст і порівняти податкові тенденції Нідерландів з іншими країнами.

Мета дослідження. Дослідження системи податків однієї із розвинених європейських країн (Нідерландів) з метою виявлення основних особливостей оподаткування і структури податкових надходжень, оцінювання фінансових ризиків та сталості доходів державного сектору. Опрацювання зарубіжного досвіду в частині аналізу податкових надходжень, групування їх за категоріями податків з подальшою деталізацією.

Чому Нідерланди є цікавим прикладом для дослідження?

Нідерланди є одним із найрозвиненіших економічних центрів Європи, що поєднує високий рівень економічної свободи, стабільну податкову політику та інтеграцію у світову торгівлю. Завдяки стратегічному географічному положенню країна стала важливим міжнародним фінансовим та логістичним хабом, що впливає на структуру податкових надходжень.

Однією з ключових особливостей податкової системи Нідерландів є збалансоване співвідношення між прямими та непрямими податками. Високий рівень корпоративного податку та ефективне адміністрування податків забезпечують стабільні надходження до бюджету. Водночас гнучкість податкової політики дозволяє адаптувати її до змін у глобальній економіці, зокрема до викликів, пов'язаних із цифровізацією та міжнародною податковою конкуренцією.

Нідерланди також мають розвинену систему соціального забезпечення, яка фінансується за рахунок податків. Це робить податкову політику країни важливим інструментом регулювання доходів та забезпечення рівності. Крім того, країна активно впроваджує податкові реформи, спрямовані на стимулювання інновацій та сталого розвитку, що проявляється у спеціальних податкових режимах для досліджень і розробок.

Ще одним важливим фактором є те, що економіка Нідерландів зазнала впливу світових криз. Це дозволяє дослідити, як податкова політика реагувала на кризові явища та які інструменти використовувалися для підтримки економіки. Аналіз цих механізмів може бути корисним для інших країн, які прагнуть підвищити стійкість своїх податкових систем.

Таким чином, Нідерланди є цікавим прикладом для дослідження через високу ефективність податкової системи, її адаптивність до змін та значний вплив на економічну стабільність країни. Вивчення податкових надходжень цієї країни дозволяє отримати корисні висновки щодо ефективності податкової політики та її впливу на економічний розвиток.

Статистика доходів в Нідерландах

Головними статтями доходів в Нідерландах є три категорії податків – 1) податки на доходи, прибуток і приріст капіталу, 2) внески на соціальне страхування, 3) податки на товари та послуги (табл. 1). Разом вони складають більше 95% всіх податкових надходжень, включаючи внески на соціальне страхування. Податки на майно та інші податки є незначними і разом становлять менше 5% в структурі надходжень.

Сплата за категорією «Податки на заробітну плату та робочу силу» відсутня, проте здійснюється збір «податків із заробітної плати» до категорії «Податки на доходи, майно тощо» і в 2022 р. він становив 18,3% від всіх доходів.

У цілому податки характеризуються структурною сталістю, збалансованістю. Найбільших змін структура податків зазнавала в 2000 р., коли було досягнуто пікових значень надходжень – податки на доходи та прибутки зменшилися до 25,9% та зросли внески на соцстрахування до 38,7% та податки на майно до 5,3% (табл.1).

Таблиця 1

Доходи державного сектору в Нідерландах, 1965–2022 рр., у %.

	1965	1980	1990	2000	2007	2010	2015	2020	2021	2022
1000 Податки на доходи, прибуток і приріст капіталу	35,8	32,9	32,3	25,9	28,3	27,9	27,7	30,7	31,6	32,7
2000 Внески на соціальне страхування	30,8	38,1	37,4	38,7	34,9	36,3	37,8	34,1	33,0	32,9
3000 Податки на заробітну плату та робочу силу										
4000 Податки на майно	4,4	3,6	3,7	5,3	4,7	3,8	3,8	4,3	4,1	3,9
5000 Податки на товари та послуги	28,6	25,3	26,4	29,7	31,7	31,5	30,5	30,5	30,9	30,1
6000 Інші податки	0,4	0,2	0,2	0,5	0,4	0,4	0,2	0,5	0,3	0,3
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором на основі [1].

Приведені укрупнені надходження можна більш детально досліджувати в рамках окремих груп податків, наприклад, акцизу, податку на додану вартість, корпоративного податку тощо.

Загальна класифікація системи податків, застосовувана для обліку статистики доходів в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), приведена в додатку А.

Податкові надходження в Нідерландах згідно даної класифікації податків подані в табл. 2.

Приведені податки згідно укрупненої класифікації можна розглядати в розрізі інституційних підсекторів державного сектору – центрального органу державного управління, регіональних і місцевих органів державного управління та фонди соціального страхування. Внески на соціальне страхування є єдиними доходами фонду соціального страхування, і становили в 2022 р. 12,5% від ВВП. Регіональні та місцеві доходи впродовж досліджуваного періоду перебували в межах 0,9 – 1,3% ВВП, відповідно центрального уряду – близько 21,0 – 23,5% ВВП.

В цілому для країн ОЕСР частка податків у структурі ВВП становить 33,9% (2023 р.) [1]. Загальне податкове навантаження в Нідерландах становить 38,5% ВВП і є значно вищим відповідного середнього показника по країнам ОЕСР; схоже перевищення відстежується для всього періоду 2000–2023 рр.

Таблиця 2

Податкові надходження в Нідерландах, у % до ВВП

	2000	2010	2020	2021	2022
Загальні податкові надходження	39,6	36,9	35,4	38,3	38,1
1000 Податки на доходи, прибуток і приріст капіталу	12,8	9,6	9,9	12,1	12,5
1100 Фізичні особи	9,8	5,6	7,6	8,3	7,7
1200 Корпоративний	3,0	4,0	2,3	3,7	4,7
1300 Нерозподілені між 1100 і 1200	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2000 Внески на соціальне страхування	14,8	14,3	12,9	12,6	12,5
2100 Найманих працівників	9,2	7,8	6,5	4,7	4,7
2200 Роботодавців	3,0	4,1	4,6	5,1	5,0
2300 Самозайняті або непрацюючі	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2400 Нерозподілені між 2100, 2200 і 2300	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3000 Податки на заробітну плату та робочу силу	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4000 Податки на майно	1,4	1,9	1,4	1,6	1,5
4100 Поточні податки на нерухоме майно	0,6	0,7	0,7	0,9	0,8
4200 Поточні податки на чисте багатство	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
4300 Податки на майно, спадщину та дарування	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
4400 Податки на фінансові та капітальні операції	0,4	0,8	0,4	0,4	0,5
4500 Одноразові податки	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4600 Інші періодичні податки на майно	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5000 Податки на товари та послуги	10,5	10,9	11,2	11,8	11,5
5100 Податки на виробництво, продаж, передачу тощо	9,5	9,9	10,0	10,7	10,4
5110 Загальні податки	6,5	6,4	6,6	7,3	7,1
5111 Податки на додану вартість	6,5	6,4	6,6	7,3	7,1
5120 Податки на окремі товари та послуги	3,0	3,5	3,4	3,4	3,3
5121 Акцизи	2,3	3,0	2,9	2,4	2,3
5200 Податки на використання товарів і здійснення діяльності	1,0	1,0	1,2	1,1	1,1
5300 Нерозподілені між 5100 і 5200	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
6000 Інші податки	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
Доходи, зібрані від імені ЄС, усього	0,6	0,4	0,3	0,5	0,5

Джерело: складено автором на основі [1, с. 128]

Найвищий рівень оподаткування спостерігався у Франції (43,8% від ВВП), Данії (43,4%), в Італії (42,8%), Австрії (42,7%), Бельгії (42,6%); найменший у Мексиці (17,7%), Чилі (20,6%), Ірландії (21,9%).

Порівняно із середніми показниками по країнах ОЕСР в Нідерландах є схожими податки на дохід і прибутки юридичних осіб – 12% у структурі доходів державного сектору, податки на товари та послуги – 11%. Проте в Нідерландах внески на соціальне страхування значно перевищують середні значення по країнам ОЕСР – 33% всіх доходів держсектору проти 25%. Водночас податки на доходи фізичних осіб нижчі – 20% проти 24% середніх значень для країн ОЕСР, податок на додану вартість – 19% проти 21%.

У порівнянні із середніми показниками ОЕСР Нідерланди демонструють: вищий рівень податкових витрат на інновації та дослідження, що підтримує високотехнологічний сектор; значну частку податкових пільг, спрямованих на скорочення нерівності; податкові пільги для стимулювання сталого розвитку, що перевищують середні показники по ОЕСР.

Узагальнена структура податкових надходжень в Нідерландах

Аналіз структури сплачуваних податків дослідимо в рамках категорій національних рахунків, виділивши дві базові категорії – 1) податки на виробництво та імпорт, та 2) податки на доходи, майно й ін. (табл. 3, додаток Б).

Відзначимо, що порівняльний аналіз даних податків Нідерландів з іншими європейськими країнами (Німеччина, Франція, Великобританія тощо) приведено в [10]. Протягом 2013–2021рр. в Нідерландах за вказаними групами податків (податки на виробництво та імпорт, податки на доходи, майно тощо) спостерігалось неухильне зростання їх частки в структурі ВВП.

Таблиця 3

Узагальнена структура податків в Нідерландах

Класифікація СНР ООН	Категорії податків
D.2	1. Податки на виробництво та імпорт
D.21	1.1 Податки на продукти
D.29	1.2 Інші податки на виробництво
D.5	2. Податки на доходи, майно тощо
D.51	2.1 Податки на доходи
D.59	2.2 Податки на багатство
	3. Трансфerti

Джерело: складено автором на основі [7]

Динаміка вищезначених податків за 2000–2023 рр. приведена на рис.1. Особливістю агрегованої структури податків впродовж 2010–2020 рр. є приблизно рівні їх частки та помірне зростання. Після 2020 р. зменшується частка податків на виробництво та імпорт проте збільшується частка податків на доходи, майно тощо (рис.1).

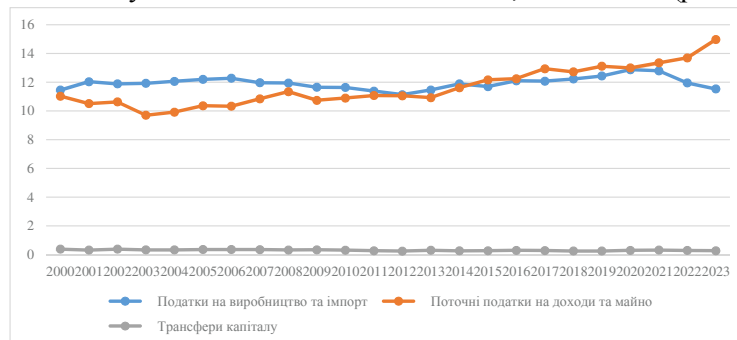

Рис. 1. Податки в структурі ВВП Нідерландів, в 2000–2023 рр., у % [7]

Становить науковий інтерес більш деталізоване вивчення податків (табл. 4), охоплюючи більш тривалий період спостережень, деталізуючи податки за видами і окремими продуктами, досліджуючи їх на предмет волатильності й ін.

В структурі сплачених податків домінуюче місце займають податок на додану вартість (6,7% від ВВП), податок із заробітної плати (6,7%), корпоративний податок (2,8%), акцизи (1,6%), екологічні податки (1,4%) (табл. 4). Впродовж досліджуваного періоду спостерігалось зростання головним чином податку із заробітної плати.

В останні роки в загальній структурі податків зросла частка податку на додану вартість, корпоративного податку з 3,0% від ВВП в 2018 р. до 4,5% в 2023 р. та ін. Тому якісні статистичні оцінки будуть іншими у разі розгляду іншого періоду, наприклад, за останні 10 років.

В цілому статистичні характеристики вказують на сталість структури податків та деякі зміни, які намітилися в останні роки – зростання поточних податків на доходи, зокрема корпоративного податку, податків на прибуток і на дивіденди (табл. 5). Все це призвело до зростання поточних податків на доходи, майно тощо, які й стали основою для росту частки податків у ВВП.

З часом структура податків зазнає повільних змін. Це викликано як зміною законодавства та механізмів збору податків, так і внаслідок економічної кризи спричиненої пандемією Covid-19.

Таблиця 4

Статистичні характеристики податків в Нідерландах, 2020–2023 рр.

№	Податки за категоріями і видами	max	min	max-min	A	s	s/a	(max-min)/a	R ²	Нахил тренду	Прогноз на 2024 р.
1.	Податок на додану вартість	7,34	6,28	1,06	6,69	0,29	0,04	0,16	0,27	0,02	6,95
2.	Податок із заробітної плати	8,10	5,10	3,00	6,70	0,95	0,14	0,45	0,71	0,11	8,12
3.	Корпоративний податок	4,45	1,80	2,65	2,83	0,70	0,25	0,94	0,01	0,01	2,98
4.	Солідарний внесок	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	Акцизи	1,76	1,08	0,68	1,58	0,19	0,12	0,43	0,56	-0,02	1,33
6.	Екологічні податки	1,74	1,01	0,73	1,43	0,17	0,12	0,51	0,60	0,02	1,67
7.	Податок на автотранспорт	0,80	0,56	0,24	0,69	0,08	0,12	0,35	0,20	0,00	0,75
8.	Податок на легкові автомобілі та мотоцикли	0,64	0,13	0,50	0,36	0,18	0,50	1,40	0,82	-0,02	0,07
9.	Податок на передачу нерухомості	0,79	0,17	0,62	0,48	0,21	0,43	1,31	0,48	-0,02	0,23
10.	Податок на майно	0,54	0,40	0,14	0,48	0,04	0,09	0,29	0,71	0,01	0,54
11.	Податок на дивіденди	1,24	0,49	0,75	0,77	0,16	0,21	0,98	0,13	0,01	0,87
12.	Імпортні мита	0,38	0,24	0,13	0,30	0,03	0,10	0,44	0,45	0,00	0,34
13.	Податки на капітал	0,39	0,25	0,14	0,31	0,04	0,13	0,44	0,55	0,00	0,26
14.	Податок на чисті статки фізичних осіб	0,18	0,00	0,18	0,01	0,05	4,49	17,32	0,27	-0,01	-
15.	Податок на страховий внесок	0,37	0,11	0,26	0,23	0,11	0,46	1,12	0,78	0,01	0,40
16.	Податок на лотереї та азартні ігри	0,09	0,03	0,06	0,06	0,02	0,35	1,11	0,52	0,00	0,08
17.	Інші	1,87	0,26	1,62	0,95	0,41	0,43	1,70	0,63	0,05	1,53
	Всього	26,8	21,9	4,82	23,9	1,49	0,06	0,20	0,76	0,18	26,2

Примітка: 1. Солідарний внесок зафіксований лише в 2022 р. і тому виключений із розгляду; 2. Податок на чисті статки фізичних осіб спостерігався в 2020–2013 рр. і тому характеристики стосуються саме цього періоду.

Джерело: складено автором на основі [7]

У Нідерландах податкові витрати включають широкий спектр фіскальних стимулів, спрямованих на підтримку економічного зростання, стимулювання інвестицій та забезпечення соціальної справедливості. Основні категорії податкових витрат включають: пільги для компаній, що займаються науково-дослідними та інноваційними проектами; пільги на інвестиції у стійку енергетику та технології;

податкові знижки для домогосподарств з низьким доходом; винятки із ПДВ на певні товари та послуги.

Таблиця 5

**Податки за категоріями та видами
в структурі ВВП Нідерландів в 2013–2023 рр., у %**

Податки за видами	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. Податки на виробництво та імпорт	11,5	11,9	11,7	12,1	12,1	12,2	12,4	12,9	12,8	12,0	11,5
1.1 Податки на продукти	10,2	10,3	10,3	10,7	10,7	10,8	11,0	11,3	11,3	10,6	10,3
в т.ч. Податок на додану вартість	6,4	6,3	6,4	6,6	6,6	6,7	7,0	7,2	7,3	7,1	7,1
Акцизи	1,6	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1	1,1
Енергетичні збори	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,3	1,3	1,0	0,9
1.2 Інші податки на виробництво	1,2	1,6	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,6	1,5	1,3	1,2
в т.ч. Податок на майно	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Екологічні податки	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
2. Поточні податки на доходи, майно тощо	10,9	11,6	12,2	12,2	12,9	12,7	13,1	13,0	13,3	13,7	15,0
2.1 Поточні податки на доходи	9,9	10,5	11,1	11,2	11,9	11,7	12,1	12,0	12,4	12,8	14,1
в т.ч. Корпоративний податок	1,9	2,1	2,3	2,9	2,9	3,0	3,1	2,7	3,4	3,9	4,5
Податок із зарплати	7,2	7,1	7,7	7,7	8,1	7,8	7,4	7,7	7,3	7,0	7,1
Податок на прибуток	0,1	0,4	0,2	-0,2	0,1	-0,1	0,4	0,7	0,7	0,6	1,2
Податок на дивіденди	0,6	0,8	0,8	0,7	0,7	0,9	1,0	0,9	0,8	0,8	1,2
2.2 Податки на багатство	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,8
в т.ч. Податок на автотранспорт	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5
Екологічні податки	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
3. Трансфери капіталу	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Всього	22,7	23,8	24,1	24,6	25,3	25,2	25,8	26,2	26,5	25,9	26,8

Джерело: складено автором на основі [7]

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на більш детальному аналізі податкових реформ у Нідерландах, оцінці їхньої ефективності та впливу на бізнес-середовище. Перспективним також є дослідження адаптації податкової системи до цифрової економіки та змін у глобальних торговельних відносинах, дослідження ефективності екологічних податків та їх впливу на сталий розвиток.

Висновки. Аналіз податкових надходжень Нідерландів дозволив дослідити податкові надходження за категоріями податків та окремими групами податків, виявити ключові тенденції, статистично оцінити сталість податкових надходжень та ін.

В дослідженні були використані два основні джерела інформації – дані статистики доходів ОЕСР [1] та національних рахунків Нідерландів [7]. В першому випадку також враховувалися внески на соціальне страхування; в другому – лише зібрані податки.

Загальні податкові надходження в 2023 р. склали 38,5%. Найбільшими статтями доходів стали податки на доходи і прибутки, внески на соціальне страхування та податки на продукти та послуги, кожна з яких становить близько 1/3 від загальної суми.

В структурі сплачених податків домінуюче місце займають податок на додану вартість (6,7% від ВВП), податок із заробітної плати (6,7%), корпоративний податок (2,8%), акцизи (1,6%), екологічні податки (1,4%). Впродовж 2000–2023 рр. спостерігалось зростання головним чином податку із заробітної плати.

Впродовж останніх років спостерігається стабільне зростання податкових надходжень в структурі ВВП – зросла частка податку на додану вартість, корпоративного податку з 3,0% від ВВП в 2018р. до 4,5% в 2023 р. та ін.

В цілому статистичні характеристики вказують на сталість структури податків.

Податкові реформи та адаптація до міжнародних стандартів відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності державних фінансів. Податкова політика Нідерландів характеризується спрямованістю на стимулювання економічного розвитку, соціальну справедливість та екологічну сталість. У порівнянні з іншими країнами ОЕСР, Нідерланди витрачають значні ресурси на податкові пільги для інновацій, що робить їх одним із лідерів у цьому напрямку.

Результати аналізу податкових надходжень можуть бути використані для прогнозування економічних процесів, зокрема для оцінки майбутніх бюджетних надходжень, впливу макроекономічних змін на державні фінанси та формування ефективної фіскальної політики. Використання економетричних моделей дозволяє враховувати вплив циклічних змін, структурних зрушень у податковій системі та реакції на глобальні виклики. Прогнозування податкових надходжень є важливим для стратегічного планування бюджету, визначення оптимальних податкових ставок та оцінки ефективності податкових реформ.

Список використаних джерел:

1. Revenue Statistics 2024. Health Taxes in OECD Countries. Report. 21 November 2024. DOI <https://doi.org/10.1787/c87a3da5-en>
2. Tax Expenditure Manual (English). World Bank. 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062724151636908/pdf/P174543148ba880bb188fd1ce-06f588a6aa.pdf>
3. EUROMOD онлайн. URL: <https://euromod-web.jrc.ec.europa.eu/info-euromod-online>
4. System of National Accounts 2008. United Nations. New York: UN, 2009. 722p.
5. National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables, 2023. PART I-V. United Nations. New York, 2024. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sdpubs/MADT-2023.pdf>.
6. EU inter-country supply, use and input-output tables – Full international and global accounts for research in input-output analysis (FIGARO) ISABELLE REMOND-TIEDREZ AND JOSE M.RUEDA-CANTUCHE (ED.) 2019 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888>
7. National Accounts 2022 tables. Statistics Netherlands. URL: <https://www.cbs.nl/en-gb/custom/2023/27/national-accounts-2022-tables>

8. Юрій С., Крисоватий А., Кошук Т. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 292 с.
9. Податкові преференції в антикризовій фінансовій політиці України : монографія / за ред. Т. І. Єфименко, Ю. Б. Іванова. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2023. 494с.
10. Кулик В.В. Податки в системі процесів відтворення національної економіки / Модерні фінанси: глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. С.718-728. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52866>

References:

1. Revenue Statistics (2024). Health Taxes in OECD Countries. Report. 21 November 2024. Available at: DOI: <https://doi.org/10.1787/c87a3da5-en>
2. Tax Expenditure Manual (English). World Bank (2024). Available at: URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062724151636908/pdf/P174543148ba880bb188fd1ce06f588a6aa.pdf>
3. EUROMOD Available at: URL: <https://euromod-web.jrc.ec.europa.eu/info-euro-mod-online>
4. System of National Accounts (2008). United Nations. New York: UN, 2009. 722 p.
5. National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables (2023). PART I-V. United Nations. New York, 2024. Available at: URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sdpubs/MADT-2023.pdf>.
6. EU inter-country supply, use and input-output tables – Full international and global accounts for research in input-output analysis (FIGARO) ISABELLE REMOND-TIEDREZ AND JOSE M.RUEDA-CANTUCHE (ED.) 2019 edition. Available at: URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888>
7. National Accounts 2022 tables. Statistics Netherlands. URL: <https://www.cbs.nl/en-gb/custom/2023/27/national-accounts-2022-tables>
8. Yuriy S., Krysovaty A., Koshchuk T. (2010). Suchasni tendentsii rozvytku yevropeiskoho opodatkovannia ta novitnia paradyhma podatkovoï polityky v Ukraini [Modern trends in the development of European taxation and the latest paradigm of tax policy in Ukraine]. Ternopil: TNEU. 292 p.
9. Yefymenko T., Ivanova Yu. [ed] (2023) Podatkovi preferentsii v antykrizovii fiskalnii politytsi Ukrainy [Tax preferences in the anti-crisis fiscal policy of Ukraine]. Kyiv: SESE «Academy of financial management», 2023. 494 p.
10. Kulyk V.V. (2024). Podatky v systemi protsesiv vidtvorennia natsionalnoi ekonomiky Moderni finansy: hlobalni vyklyky i suchasni trendy [Taxes in the system of processes of reproduction of the national economy / Modern finance: global challenges and modern trends. Ed A.I. Krysovaty]. Ternopil: Economic Thought. – P.718-28. Available at: URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52866>.

ДОДАТОК А.

Класифікація податків ОЕСР

1000. Податки на доходи, прибуток і приріст капіталу

1100. Податки на доходи, прибуток і приріст капіталу фізичних осіб

1110. Про доходи і прибутки

1120. Про приріст капіталу

1200. Корпоративні податки на прибуток, прибуток і приріст капіталу

1210. Про доходи і прибутки

1220. Про приріст капіталу

1300. Неможливо розподілити між 1100 і 1200

2000. Внески на соціальне страхування

2100. Співробітники

2110. Нарахування заробітної плати

2120. Про оподаткування податком на прибуток

2200. Роботодавці

2210. Нарахування заробітної плати

2220. Про оподаткування податком на прибуток

2300. Самозайняті або непрацюючі

2310. Нарахування заробітної плати

2320. Про оподаткування податком на прибуток

2400. Неможливо розподілити між 2100, 2200 і 2300

2410. Нарахування заробітної плати

2420. Про оподаткування податком на прибуток

3000. Податки на фонд оплати праці та робочу силу

4000. Податки на майно

4100. Поточні податки на нерухоме майно

4110. Домогосподарства

4120. Інше

4200. Поточні податки на чисте багатство

4210. Індивідуальні

4220. Корпоративні

4300. Податки на майно, спадщину та дарування

4310. Податки на майно та спадщину

4320. Податки на дарування

4400. Податки на фінансові та капітальні операції

4500. Інші одноразові податки на майно

4510. Про чисте багатство

4520. Інші одноразові податки

4600. Інші періодичні податки на майно

5000. Податки на товари та послуги

5100. Податки на виробництво, продаж, передачу, оренду та доставку товарів і видачу послуги

- 5110. Загальні податки
 - 5111. Податки на додану вартість
 - 5112. Податки з продажу
 - 5113. Оборотний та інші загальні податки на товари та послуги
 - 5120. Податки на окремі товари та послуги
 - 5121. Акцизи
 - 5122. Прибутки фіскальних монополій
 - 5123. Митні та імпорتنі збори
 - 5124. Податки на експорт
 - 5125. Податки на інвестиційні товари
 - 5126. Податки на окремі послуги
 - 5127. Інші податки на міжнародну торгівлю та операції
 - 5128. Інші податки на окремі товари та послуги
 - 5130. Неможливо розподілити між 5110 і 5120
 - 5200. Податки на використання товарів або на дозвіл на використання товарів чи здійснення діяльності
 - 5210. Поточні податки
 - 5211. Сплачено домогосподарствами за автотранспорт
 - 5212. Сплачено іншими особами щодо автотранспортних засобів
 - 5213. Інші періодичні податки
 - 5220. Одноразові податки
 - 5300. Неможливо розподілити між 5100 і 5200
 - 6000. Інші податки
 - 6100. Оплачується виключно бізнесом
 - 6200. Сплачено сторонньою компанією або невідомою особою
- Джерело: [1, pp. 324-325].

ДОДАТОК Б.

Деталізація податкових надходжень в національних рахунках Нідерландів

Податки на виробництво та імпорт (D.2)

Податки на продукти (D.21)

Податок на додану вартість (ПДВ)

Імпортні мита до ЄС

Мита ЄС на продукти харчування

Акцизи

Автомобільний газ

Інші мінеральні масла

Тютюн

Алкоголь

Інші акцизи

Податок на безалкогольні напої тощо

Енергетичні збори

Податок на легкові автомобілі та мотоцикли

Податок на лотереї та азартні ігри

Податок на передачу нерухомості

Податок на страховий внесок

Збори на запаси нафтопродуктів

Інші

Інші податки на виробництво (D.29)

Податок на майно

Податок на автотранспорт

Екологічні податки

Плата за каналізацію

Збори за забруднення води

Дозволи на викиди

Інші екологічні податки

Податок на нерухоме майно державного водного управління

Банківські збори

Плата за систему гарантування вкладів

Орендний податок

Збори ЄС для схеми гарантування вкладів

Мита ЄС на виробництво цукру

Інші

Податки на доходи, майно тощо (D.5)

Поточні податки на доходи (D.51)

Корпоративний податок
Солідарний внесок
Податок із заробітної плати
Податок на прибуток
Податок на дивіденди
Податок на лотереї та азартні ігри
Утриманий податок на проценти
Інше

Поточні податки на багатство (D.59)
Податок на майно
Податок на автотранспорт
Екологічні податки
Плата за каналізацію
Збори за забруднення води
Податок на нерухоме майно державного водного управління
Інше

Джерело: Підготовлено на основі [7].

УДК: 330.341.1:338.1:351.778.5(477)

Мар'я Кучерява

кандидат економічних наук, старший дослідник,
Державна навчально-наукова установа
«Академія фінансового управління»,
м. Київ, Україна
piven_maria@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2948-1234

РОЛЬ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Maria Kucheriava

PhD (Economics), Senior Researcher,
State Educational-Scientific Establishment
«The Academy of Financial Management»,
Kyiv, Ukraine
piven_maria@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2948-1234

ROLE OF CIRCULAR ECONOMY IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY

Анотація. Сучасна економічна система України функціонує в умовах тривалих і глибоких викликів, спричинених війною, глобальними трансформаціями, поглибленням ресурсної обмеженості та ескалацією кліматичних загроз. За таких обставин традиційні моделі зростання демонструють свою вичерпність, водночас посилюється запит на нову економічну парадигму, яка б відповідала вимогам сталого розвитку та зміцнення економічної безпеки. Однією з перспективних відповідей на ці виклики є концепція циркулярної економіки – як системи, що забезпечує ресурсну ефективність, зменшення екологічного навантаження та підвищення економічної стійкості.

Мета – наукове обґрунтування векторів трансформації економічної моделі України через імплементацію принципів циркулярної економіки як інструменту зміцнення економічної безпеки держави в умовах полікризової реальності та євроінтеграційного курсу, з урахуванням стратегічних пріоритетів сталого розвитку.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів, які дозволили забезпечити досягнення мети, зокрема: системний підхід; метод структурно-функціонального аналізу; інституційний аналіз.

Основні результати. Невід'ємною складовою посилення ефективності використання ресурсів як нагального завдання для забезпечення економічної безпеки є наявність високоякісної бази даних прийняття управлінських рішень та моніторингу прогресу розбудови циркулярної економіки в контексті досягнення ЦСР в Україні.

Сталий розвиток держав, які перебувають у надзвичайних обставинах, зокрема в умовах конфліктів, військових дій, є складним завданням. Для таких країн, нарівні зі стандартами стійкості мають також використовуватись стандарти економічної резилієнтності як здатності підтримувати функціонування складних систем та їх швидкого відновлення в шокових умовах. Економічне зростання не є єдиним індикатором розвитку держав, важливими стають також підвищення добробуту населення, екологічна стабільність, справедливий і раціональний розподіл ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Забезпечення економічної безпеки держави в умовах сучасних багатовекторних викликів неможливе без інтеграції принципів сталого розвитку та циркулярної економіки в оцінювання загроз і розробку відповідних стратегічних управлінських рішень на державному рівні.

Перспективний напрям подальших досліджень становить концептуалізація механізму державного стимулювання циркулярної економіки в Україні.

Ключові слова: економічна безпека, циркулярна економіка, сталий розвиток, резилієнтність, полікриза.

Abstract. Introduction. The modern economic system of Ukraine operates under prolonged and profound challenges caused by war; global transformations, increasing resource constraints, and escalating climate threats. Under such conditions, traditional growth models are proving to be exhausted, while the demand for a new economic paradigm aligned with the principles of sustainable development and enhanced economic security is increasing. One of the promising responses to these challenges is the concept of the circular economy – a system that ensures resource efficiency, reduces environmental pressure, and strengthens economic resilience.

Purpose. To scientifically substantiate the vectors of transformation of Ukraine's economic model through the implementation of circular economy principles as a tool to enhance the state's economic security in the context of a polycrisis reality and European integration course, considering the strategic priorities of sustainable development.

Methodology. A comprehensive set of methods was used in the study to ensure the achievement of its aim, including: the systems approach, structural-functional analysis, and institutional analysis.

Results. A critical component in improving the efficiency of resource use – an urgent task for ensuring economic security – is the availability of a high-quality data base for informed decision-making and monitoring the progress of circular economy development in the context of achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) in Ukraine. Sustainable development in countries under extraordinary circumstances, particularly in the context of conflict and warfare, is a complex challenge. For such countries, in addition to resilience standards, standards of economic resilience must also be applied – defined as the ability to maintain the functioning of complex systems and ensure their rapid recovery under shock conditions. Economic growth is no longer the sole indicator of a country's development; improving population welfare, environmental stability, and a fair, rational distribution of resources are gaining increasing importance.

Conclusions and prospects for further research. Ensuring economic security in the face of today's multifaceted challenges is impossible without integrating the principles of sustainable development and the circular economy into the assessment of threats and the development of appropriate strategic management decisions at the state level. A promising direction for further research is the conceptualization of the mechanism of state support for the development of the circular economy in Ukraine.

Keywords: *economic security, circular economy, sustainable development, resilience, polycrisis.*

Problem Statement and Relevance to Key Scientific and Practical Tasks

The current economic system of Ukraine operates under prolonged and profound challenges stemming from war, global transformations, deepening resource constraints, and escalating climate threats. Under such circumstances, traditional growth models have proven increasingly exhausted, while the demand for a new economic paradigm aligned with the principles of sustainable development and enhanced economic security is becoming more urgent. One of the promising responses to these challenges is the concept of the circular economy – as a system that ensures resource efficiency, reduces environmental burden, and enhances economic resilience.

Against the background of Ukraine's strategic course toward European integration, the implementation of the principles of the European Green Deal and the adoption of best practices in sustainable development are gaining increasing importance. In this context, the circular economy is viewed not merely as an environmental initiative but as a system-forming vector for transforming the country's economic model.

Despite the declared strategic priorities, the implementation of circular economy principles in Ukraine remains fragmented and limited. Linear, resource-intensive approaches still dominate; waste recycling rates are low; there is a lack of effective mechanisms to incentivize businesses toward greening; coordination among public institutions is weak; and there is a shortage of high-quality analytical data for informed decision-making.

Moreover, in the context of compounded polycrises – including war, energy instability, migration, and environmental degradation – the integration of circular economy approaches is closely linked to the development of a robust economic security system. However, current tools for assessing threats to economic security do not adequately consider factors of sustainable development, particularly economic resilience, the institutional capacity of the state in the area of green regulation, and the degree of integration of circular economy practices at both micro and macro levels.

Therefore, there is a pressing need for a scientific rethinking of existing approaches to ensuring economic security, taking into account the vectors of circular economy transformation, as well as for the development of institutionally grounded mechanisms to stimulate the green transition. Especially relevant is the search for models that create synergy between national strategies, corporate initiatives, and international commitments within the framework of the UN Sustainable Development Goals and the EU–Ukraine Association Agreement.

Review of Recent Research and Publications

The theoretical foundations for the development and advancement of the concept of sustainable development have been elaborated in the works of scholars such as K. Boulding [1], H. Hotelling [2], J. Dales [3], W. D. Montgomery [4], D. Pearce, R. Turner [5], M. Hernández-Blanco, R. Costanza [6], B. M. Ali, A. O. Ahmed, M. Abedah, M. M. AbdulRahman [7], among others.

Scientific justification for improving the institutional support of the Sustainable Development Goals (SDGs) is reflected in the research of H. K. Lamba, N. S. Kumar, S. Dhir [8]; G.-L. Zhuang, S.-G. Shih, F. Wagiri [9]; R. Sanguino, A. Barroso, S. Fernández-Rodríguez [10], and others.

At the same time, there is a need to deepen the understanding of the role of the circular economy in ensuring economic security.

Purpose is to provide a scientific justification for the transformation vectors of Ukraine's economic model through the implementation of circular economy principles as a tool for strengthening the state's economic security in the context of a polycrisis reality and the European integration course, taking into account the strategic priorities of sustainable development.

Research Methodology

The study employed a set of methods that ensured the achievement of the stated purpose, including: the systems approach, the method of structural-functional analysis, and institutional analysis.

Results.

Achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) necessitates a scientific and practical rethinking of traditional models of business activity to ensure the resilience of economic relations. This innovative approach implies embedding environmental, social, and ethical dimensions across all areas of the financial and economic space. In the context of escalating polycrises, global and regional shocks, and military conflicts, modern policy-makers have come to understand that economic growth alone is no longer a sufficient indicator of a country's development. Increasingly important are improvements in population well-being, ecological stability, and the fair and rational distribution of resources.

In this context, it is appropriate to emphasize the importance of modernizing Ukraine's current economic model through the implementation of circular economy principles and the green transition, as outlined in the Ukraine Facility Plan. This shift is driven by the need to revise the state's economic security priorities, among which is the diversification of material reproduction potential (including primary and secondary sources; recyclable resources, etc.).

Another crucial element for improving the efficiency of resource use – as a pressing task in ensuring economic security – is the availability of a high-quality data base to support decision-making and to monitor the progress of building a circular economy within the framework of achieving the SDGs in Ukraine.

Sustainable development in countries experiencing extraordinary circumstances – particularly during conflicts and military action – is a complex challenge. In such contexts, alongside conventional sustainability standards, economic resilience standards must also be applied, which refer to the ability to maintain the functioning of complex systems and enable their rapid recovery under shock conditions. For Ukraine, during the war and throughout post-war recovery, this issue becomes especially relevant.

An essential component in assessing resilience and stability in the face of economic security threats at the macro-, meso-, and micro-levels is the availability of reliable, accurate, and inclusive information, one of the key sources of which is sustainability reporting. In the corporate sector, such reports serve, on the one hand, to reflect a business entity's level of adaptability to current challenges and, on the other hand, to provide aggregate data for tracking progress toward the SDGs at the macro level.

Achieving the SDGs contributes to strengthening the core elements of economic security, particularly through improved energy efficiency, rational resource use, human capital development, and environmental sustainability. In turn, a robust economic security system creates the conditions necessary for the realization of long-term sustainable development priorities by ensuring macroeconomic stability, institutional capacity, and investment attractiveness. Therefore, the integration of the SDGs into the strategic management system of economic security is a key prerequisite for sustainable development in the face of today's global challenges (see Table 1).

Table 1

Linkages between Economic Security Components and SDGs

Challenges and Threats to Economic Security	SDGs
Macroeconomic Security	
Sharp economic decline due to the collapse of business activity during wartime and the inability to conduct business in certain regions affected by military conflict	SDG 8 «Decent Work and Economic Growth»
	SDG 9 «Industry, Innovation and Infrastructure»
Capital outflow and business relocation abroad	SDG 8 «Decent Work and Economic Growth»
	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Significant decline in investment activity	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Critical reduction in credit financing of fixed capital, working capital, and investments	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Decrease in labor potential due to intensive migration, large share of internally displaced persons (IDPs), and civilian casualties	SDG 4 «Quality Education»
	SDG 8 «Decent Work and Economic Growth»
	SDG 16 «Peace, Justice and Strong Institutions»
Rising consumer price index (inflation)	SDG 2 «Zero Hunger»
Decline in private consumption	SDG 12 «Responsible Consumption and Production»
Financial Security	
Deterioration of the financial stability of the pension system	SDG 10 «Reduced Inequalities»
High level of state budget deficit	SDG 16 «Peace, Justice and Strong Institutions»
Significant loss of tax and customs revenues at national and local levels	SDG 16 «Peace, Justice and Strong Institutions»
Lack of trust from citizens and businesses towards tax and customs authorities	SDG 16 «Peace, Justice and Strong Institutions»
Underfunding of certain budget expenditures due to limited state financial capacity	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Growing public debt and rising expenditures for its servicing	-
Declining institutional capacity of the banking system due to shrinking resource base, losses, and reduced capitalization	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Sharp increase in non-performing loans in bank portfolios	-
Investment and Innovation Security	
Reduction in public capital investment	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Decline in innovation activity in the economy	SDG 8 «Decent Work and Economic Growth»
	SDG 9 «Industry, Innovation and Infrastructure»
	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
	SDG 9 «Industry, Innovation and Infrastructure»
Weakening dynamics of investment processes in industry	SDG 9 «Industry, Innovation and Infrastructure»
Insufficient funding for research and development	SDG 9 «Industry, Innovation and Infrastructure»
Decline in capital investment in the corporate sector	SDG 17 «Partnerships for the Goals»
Relocation of innovation-active companies abroad	SDG 17 «Partnerships for the Goals»

Source: developed by the author.

This leads to the conclusion that it is necessary to improve the assessment of economic security challenges by integrating sustainable development data into the process of threat qualification. This can be achieved by complementing each component of economic security – according to the Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (Ministry of Economy) dated October 29, 2013, No. 1277 – with specific challenges related to achieving the goals of resilient and sustainable development (see Table 2).

Table 2

**Proposals for Expanding the List of Challenges
and Threats to Economic Security (Case of Selected Components)**

Component of Economic Security	Proposed Additions to the List of Challenges
1. Macroeconomic Security	1.1 Low efficiency in natural resource management (need to enhance transparency and accountability through improved reporting by economic entities: report on payments to the state (ensuring public accessibility); corporate sustainability reporting).
	1.2 Lack of adequate infrastructure for the transition to a digital economy.
	1.3 Insufficient government support for human capital.
2. Financial Security	2.1 Strengthening instruments to promote the transition to green finance.
	2.2 Risk of information asymmetry due to low quality of data from financial sector entities regarding sustainable development and their contribution to the SDGs.
3. Investment and Innovation Security	3.1 Insufficient (low) quality of information support for decision-making by investors regarding the sustainability and resilience of Ukrainian enterprises.
	3.2 Delays in achieving the stated goals of the green transition and environmental protection under the Ukraine Facility, and insufficient progress in integrating circular economy principles into business operations in Ukraine.

Source: developed by the author.

Thus, ensuring the economic security of the state amid today's multifaceted challenges is impossible without integrating the principles of sustainable development and the circular economy into threat assessment and the development of appropriate strategic management decisions at the state level.

Conclusions and Prospects for Further Research.

Complementing each component of economic security with specific challenges related to the achievement of the SDGs enables the formation of a more responsive and up-to-date system for monitoring and responding to risks. The use of sustainable development data – including sustainability reporting, reports on payments to the state, and other sources of information – contributes to building a transparent, accountable, and resilience-oriented model of economic governance. The implementation of such approaches will enhance the resilience and adaptability of Ukraine's economy under martial law and during the post-war recovery period.

A promising direction for further research is the conceptualization of a mechanism for state stimulation of the circular economy in Ukraine in the context of embedding European practices.

Список використаних джерел:

1. Boulding K. The Economics of the Coming Spaceship Earth // *Environmental Quality in a Growing Economy* / ed. by H. Jarrett. Baltimore: Resources for the Future / Johns Hopkins University Press, 1966. P. 3–14.
2. Hotelling H. The Economics of Exhaustible Resources // *Journal of Political Economy*. 1931. Vol. 39, No. 2. P. 137–175. DOI: <https://doi.org/10.1086/254195>.
3. Dales J. H. *Pollution, Property & Prices*. Toronto: University of Toronto Press, 1968. 111 p.
4. Montgomery W. D. Markets in Licenses and Efficient Pollution Control Programs. // *Journal of Economic Theory*. 1972. Vol. 5, No. 3. P. 395–418. DOI: [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(72\)90049-X](https://doi.org/10.1016/0022-0531(72)90049-X).
5. Pearce D. W., Turner R. K. *Economics of Natural Resources and the Environment*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1990. 378 p.

6. Hernández-Blanco M., Costanza R. A New Economics to Achieve Sustainable Development Goals. // *Oxford Encyclopaedia of Environmental Science*. 2021. DOI: 10.1093/acrefore/9780199389414.013.753.
7. Ali B. M., Ahmed A. O., Abedah M., AbdulRahman M. M. Evaluating the Dynamics of Energy Economics in the Pursuit of Sustainable Development. // *Journal of Ecohumanism*. 2024. Vol. 3, No. 5. P. 715–727. DOI: <https://doi.org/10.62754/joe.v3i5.3933>.
8. Lamba H. K., Kumar N. S., Dhir S. Circular economy and sustainable development: a review and research agenda. // *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2024. Vol. 73, No. 2. P. 497–522. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-06-2022-0314>.
9. Zhuang G.-L., Shih S.-G., Wagiri F. Circular economy and sustainable development goals: Exploring the potentials of reusable modular components in circular economy business model. // *Journal of Cleaner Production*. 2023. Vol. 414. Article 137503. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137503>.
10. Sanguino R., Barroso A., Fernández-Rodríguez S., et al. Current trends in economy, sustainable development, and energy: a circular economy view. // *Environmental Science and Pollution Research*. 2020. Vol. 27. P. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07074-x>.

References:

1. Boulding K. (1966) [The economics of the coming spaceship Earth]. In H. Jarrett (Ed.), *Environmental quality in a growing economy* (pp. 3–14). Resources for the Future/Johns Hopkins University Press.
2. Hotelling H. (1931) [The economics of exhaustible resources]. *Journal of Political Economy*, 39(2), 137–175. Available at: <https://doi.org/10.1086/254195>
3. Dales J. H. (1968) *Pollution, property & prices*. University of Toronto Press.
4. Montgomery W. D. (1972) [Markets in licenses and efficient pollution control programs]. *Journal of Economic Theory*, 5(3), 395–418. Available at: [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(72\)90049-X](https://doi.org/10.1016/0022-0531(72)90049-X)
5. Pearce D. W., & Turner R. K. (1990) [Economics of natural resources and the environment]. The John Hopkins University Press.
6. Hernández-Blanco M., & Costanza R. (2021) [A new economics to achieve sustainable development goals]. *Oxford Encyclopedia of Environmental Science*. Available at: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.753/>
7. Ali B. M., Ahmed A. O., Abedah M., & AbdulRahman M. M. (2024) [Evaluating the dynamics of energy economics in the pursuit of sustainable development]. *Journal of Ecohumanism*, 3(5), 715–727. Available at: <https://doi.org/10.62754/joe.v3i5.3933>.
8. Lamba H. K., Kumar N. S., & Dhir S. (2024) [Circular economy and sustainable development: A review and research agenda]. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 73(2), 497–522. Available at: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-06-2022-0314>.
9. Zhuang G.-L., Shih S.-G., & Wagiri F. (2023) [Circular economy and sustainable development goals: Exploring the potentials of reusable modular components in circular economy business model]. *Journal of Cleaner Production*, 414, 137503. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137503>
10. Sanguino R., Barroso A., Fernández-Rodríguez S., & others. (2020) [Current trends in economy, sustainable development, and energy: A circular economy view]. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 1–7. Available at: <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07074-x>.

УДК: 336.02(477)

Людмила Кушнір*кандидат економічних наук, доцент,**НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»**м. Кам'янець-Подільський, Україна**ljudaljudmila01@gmail.com**ORCID: 0000-0001-7597-5791*

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ТА ШЛЯХИ СТАБІЛІЗАЦІЇ

Ljudmila Kushnir*PhD (Economics), Assoc. Prof.,**ERIHE «Kamianets-Podilsky State Institute»,**Kamianets-Podilskyi, Ukraine*

THE FINANCIAL SYSTEM OF THE STATE IN TIMES OF WAR: CHALLENGES, MANAGEMENT STRATEGIES, AND STABILIZATION PATHWAYS

Анотація. Фінансова система України в умовах війни перебуває під значним тиском через зниження доходів, збільшення витрат на оборону та соціальні потреби, інфляцію, девальвацію національної валюти та руйнування інфраструктури. Розглянуто ключові виклики для фінансової стабільності країни, зокрема падіння економічної активності, зростання безробіття, зниження інвестицій та необхідність забезпечення фінансування на стратегічні потреби. Аналізується міжнародний досвід стабілізації фінансів в умовах війни на прикладі Кіпру, Греції та Сирії, а також пропонуються стратегії для стабілізації фінансової системи України, включаючи реформу податкової системи, залучення міжнародної допомоги та інвестицій. Висвітлюється важливість структурних реформ і ефективного управління фінансами для відновлення економіки після завершення війни.

Ключові слова: фінансова система, війна, економічна стабільність, бюджетний дефіцит, інфляція, девальвація валюти, витрати на оборону, відновлення інфраструктури, фінансовий менеджмент.

Abstract. The financial system of a country during wartime plays a crucial role in maintaining economic stability. It is essential to ensure proper funding for defense, social payments, infrastructure, and other critical sectors, which requires quick and effective management decisions. War leads to significant changes in a nation's economic environment, affecting internal and external financial flows and creating substantial challenges

for both government and businesses. For Ukraine, which has been at war for over a year with Russia, managing finances and stabilizing the financial system has become one of the most pressing issues. This article explores the key challenges, management strategies, and ways to stabilize Ukraine's financial system amid war, analyzing international experiences and their potential application in the Ukrainian context.

Key challenges for Ukraine's financial system during wartime include a decline in economic activity, reduced state revenues, increased defense and social spending, inflation, currency devaluation, rising unemployment, and capital outflows. Additionally, the destruction of infrastructure, job losses, and population displacement further exacerbate the economic situation. To stabilize the economy, the country must balance macroeconomic stability with funding strategic needs. Ukraine aims to address these challenges through tax system improvements, fiscal reforms, cutting ineffective expenditures, and securing international financial assistance.

The international experience of countries that have faced war and conflict shows that stabilizing the financial system requires maintaining key economic functions and securing external financial support. Examples from countries such as Cyprus, Greece, and Syria highlight the importance of reforming fiscal policies, managing foreign debt, and involving international partners in post-war recovery. For Ukraine, strategies to stabilize finances should focus on managing the budget deficit, optimizing expenditures, attracting external aid, and investing in infrastructure recovery after the conflict ends.

The article also suggests that Ukraine must continue to work with international financial organizations like the IMF and the World Bank, attract private investment for economic recovery, and implement reforms to ensure financial stability. The country's experience can be enriched by lessons from other nations, adapting best practices to its own unique challenges. Effective financial management, along with tackling corruption and introducing advanced technologies, will be key for Ukraine's financial recovery post-conflict.

Keywords: *financial system, war, economic stability, budget deficit, inflation, currency devaluation, defense spending, infrastructure recovery, financial management.*

Фінансова система держави в умовах війни виступає важливим елементом підтримки економічної стабільності, адже забезпечення належного фінансування для оборони, соціальних виплат, інфраструктури та інших критичних секторів вимагає швидких і чітких управлінських рішень. Війна завжди тягне за собою суттєві зміни в економічному середовищі країни, впливає на її внутрішні і зовнішні фінансові потоки, створюючи серйозні виклики для управлінців та бізнесу. Для України, яка перебуває в умовах повномасштабної війни, питання управління фінансами та стабілізації фінансової системи стало однією з головних проблем. Ця стаття покликана дослідити ключові виклики, стратегії управління та шляхи стабілізації фінансової системи в умовах війни на прикладі України, а також проаналізувати міжнародний досвід та можливості його застосування в нашій країні.

В умовах війни основними викликами для фінансової системи є: падіння економічної активності, скорочення державних доходів, збільшення витрат на оборону та соціальні потреби, інфляція, девальвація національної валюти, зростання безробіття та відтік інвестицій. Крім того, війна призводить до руйнування інфраструктури, втрати робочих місць, відтоку населення в безпечні регіони або за

кордон, що має серйозні наслідки для економіки країни в цілому. Криза, викликана війною, змушує уряди країн зосереджувати свої зусилля на фінансуванні потреб оборони та забезпеченні соціальних стандартів. Водночас, значне скорочення бюджетних надходжень у перші роки війни створює надзвичайні труднощі для фінансування цих потреб [1].

Для стабілізації економіки і фінансів, країна повинна знаходити баланс між збереженням макроекономічної стабільності та фінансуванням стратегічних потреб. Україна намагається вирішувати ці проблеми через вдосконалення податкової системи, реформи державних фінансів, скорочення неефективних витрат та залучення міжнародної фінансової допомоги. Однак для підтримки фінансової стабільності необхідно враховувати досвід інших країн, що пережили війни та конфлікти. Міжнародний досвід показує, що важливим компонентом стабілізації фінансової системи є збереження ключових економічних функцій і при цьому залучення міжнародної фінансової допомоги.

Управління фінансами держави в умовах війни є складним процесом, оскільки війна порушує звичні механізми фінансових потоків і загрожує великою кількістю непередбачуваних факторів, які можуть привести до поглиблення економічної кризи. Один з головних викликів полягає в різкому скороченні бюджетних надходжень. Зниження виробництва та падіння внутрішнього попиту на товари і послуги призводять до того, що державний бюджет не отримує необхідних фінансових ресурсів для виконання своїх зобов'язань. При цьому національний бюджет зобов'язаний фінансувати витрати на оборону, соціальні виплати, відновлення інфраструктури, пенсії, заробітні плати і допомогу вимушено переміщеним особам. У цих умовах дефіцит бюджету часто досягає рекордних значень, і для покриття цього дефіциту країна змушена залучати додаткові фінансові ресурси, зокрема через зовнішні запозичення та допомогу від міжнародних організацій.

Інфляція і девальвація національної валюти – ще один важливий виклик для фінансової системи. В умовах економічної нестабільності національна валюта часто зазнає значних коливань, що створює додаткові труднощі для підприємств і населення, оскільки це ускладнює планування економічних операцій та погіршує рівень життя. Для України девальвація гривні стала реальністю ще до війни, але після 2022 року вона посилилася через загострення військової ситуації, зростання дефіциту бюджету і падіння економічної активності [2]. Важливим викликом є також збільшення витрат на оборону. Війна в Україні потребує значних витрат на військові потреби, що призводить до значного збільшення витрат державного бюджету в цьому напрямку. При цьому це відбувається на фоні зменшення інших соціальних витрат, що впливає на добробут населення і стабільність соціальних програм. Існує також проблема зростання державного боргу, що створює додатковий тиск на державні фінанси, особливо в умовах інфляції і низької економічної активності.

З огляду на це, важливими аспектами для України є удосконалення фінансового менеджменту, проведення структурних реформ у податковій системі, скорочення неефективних витрат та залучення міжнародної допомоги. Інвестиції в інфраструктуру, особливо в енергетичну та транспортну сфери, можуть стати важливим елементом економічного відновлення після завершення військового конфлікту.

Інші країни, що зазнали військових конфліктів, мають певний досвід у вирішенні фінансових проблем у період війни. Наприклад, після Кіпрської кризи 2013 року, уряд Кіпру скоротив державні витрати, запровадив нові податки та скоригував фінансову політику в напрямку забезпечення стабільності фінансів. При цьому країна також отримала допомогу від Європейського Центрального Банку, що дозволило стабілізувати ситуацію в країні і відновити довіру до її фінансової системи [3].

Досвід Греції, яка переживала фінансову кризу у 2010-2018 роках, показує, як важливо мати чітку стратегію фінансової стабільності та реструктуризації державних фінансів. В умовах жорсткої економії та запровадження значних структурних реформ Греція змогла стабілізувати свою економіку, хоча це супроводжувалося значним соціальним і політичним напруженням. Водночас важливою складовою фінансової стабільності є здатність до ефективного управління зовнішніми боргами, що дозволяє зменшити тиск на державні фінанси в умовах кризи [4].

Приклад Сирії також показує, як війна може кардинально змінити фінансову ситуацію в країні, де значна частина економіки була зруйнована, а державні доходи знизилися до мінімуму. Влада Сирії змушена була звертатися до міжнародних фінансових організацій і використовувати допомогу з боку країн-сусідів для підтримки фінансів і відновлення економіки.

Враховуючи виклики, що стоять перед Україною, стратегії стабілізації фінансів в умовах війни повинні бути спрямовані на забезпечення дефіцитного бюджету, залучення зовнішньої допомоги, оптимізацію витрат та модернізацію державних фінансів. Важливо також працювати над залученням інвестицій для відновлення інфраструктури після завершення конфлікту. На рівні міжнародної допомоги, Україна повинна активно взаємодіяти з міжнародними фінансовими установами для отримання фінансової підтримки, а також залучати приватні інвестиції для відновлення економіки [5].

Таблиця 1

Виклики для фінансової системи України в умовах війни

Виклик	Опис
Зниження державних доходів	Падіння виробництва та внутрішнього попиту.
Збільшення витрат на оборону	Значне збільшення бюджетних витрат на військові потреби.
Інфляція та девальвація	Порушення стабільності національної валюти і зростання цін.
Зростання безробіття	Втрата робочих місць і зменшення економічної активності.
Руйнування інфраструктури	Пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, необхідність відновлення.

Джерело: розроблено автором на основі [6; 7]

Прогноз на 2025 рік вказує на поступове відновлення економіки України, однак важливою залишається проблема високого державного боргу, який необхідно буде обслуговувати. Враховуючи досвід інших країн, для досягнення стабільності необхідно не лише реформувати внутрішні фінансові інститути, а й активно співпрацювати з міжнародними фінансовими організаціями та залучати міжнародну допомогу для відновлення економічної активності.

Таблиця 2

Міжнародний досвід стабілізації фінансів

Країна	Досвід стабілізації фінансів	Ключові заходи для стабілізації
Кіпр	Кіпрська фінансова криза 2013 року	Скорочення державних витрат, нові податки, допомога від ЄЦБ
Греція	Фінансова криза 2010-2018 років	Жорстка економія, структурні реформи, реструктуризація боргу
Сирія	Війна з руйнуванням економіки і державних доходів	Залучення міжнародної допомоги, співпраця з сусідніми країнами

Джерело: розроблено автором на основі [6; 7]

Таблиця 3

Прогноз на 2025 рік

Показник	Прогноз 2025 року
Відновлення економіки	Поступове відновлення після війни
Державний борг	Підвищений рівень державного боргу
Залучення міжнародної допомоги	Активне співробітництво з міжнародними організаціями
Структурні реформи в податковій системі	Проведення реформ для стабілізації фінансів

Джерело: розроблено автором

Продовжуючи аналіз фінансової ситуації в Україні, важливим аспектом є необхідність реформування податкової системи, що допоможе підвищити ефективність збору доходів до державного бюджету. Одним із кроків є вдосконалення податкової політики, а саме скорочення податкового навантаження на бізнес, але за умови, що воно не призведе до зменшення обсягів надходжень до бюджету. У цьому контексті важливим є також розвиток механізмів залучення приватних інвестицій в економіку України, що дозволить відновити її після завершення війни [8].

Окрім цього, важливою стратегією для України є використання потенціалу міжнародних фінансових організацій. Зокрема, співпраця з Міжнародним валютним фондом (МВФ) і Світовим банком, які вже активно підтримують Україну, є важливою для стабілізації економіки. Також доцільно залучати нові інвестиційні проекти, спрямовані на відновлення інфраструктури, енергетичний сектор і соціальну сферу. Такі проекти не лише дозволяють створювати робочі місця, але й допомагають прискорити відновлення економіки після війни [9].

Враховуючи досвід інших країн, стабілізація фінансів під час війни також потребує адаптації до нових умов. Для цього Україна повинна не тільки запозичувати найкращі практики з міжнародного досвіду, але й враховувати власні специфічні потреби та обставини. На основі цього можна розробити стратегії, які сприятимуть фінансовій стабільності, навіть у умовах тривалої війни.

Не менш важливим є залучення технологій для управління фінансовими потоками та запобігання корупції, що може стати серйозною проблемою під час використання бюджетних коштів. Важливим кроком у цьому напрямку є розбудова системи електронних платежів, що допоможе забезпечити прозорість та контроль

за витратами бюджету. У той же час, особливу увагу необхідно приділяти боротьбі з незаконним виведенням коштів з державного бюджету, яке може погіршити ситуацію і призвести до ще більших економічних проблем.

Таблиця 4

Рекомендації для стабілізації фінансів України в умовах війни

Рекомендація	Опис
Реформа податкової системи	Спрощення системи оподаткування, зниження податкового навантаження на малий і середній бізнес
Залучення міжнародних фінансових ресурсів	Співпраця з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними організаціями для стабілізації фінансів
Залучення інвестицій для відновлення інфраструктури	Модернізація енергетичного та транспортного секторів, залучення інвестицій на відновлення економіки
Покращення управління фінансовими потоками	Впровадження електронних систем контролю за державними витратами, боротьба з корупцією
Підтримка малого і середнього бізнесу	Забезпечення доступу до кредитів, підтримка підприємств, які можуть сприяти відновленню економіки

Джерело: розроблено автором

Фінансова стабільність в умовах війни є надзвичайно важливою для підтримки державних інституцій, соціальних стандартів і економічної стабільності. Україна стикається з низкою серйозних фінансових викликів, серед яких зниження доходів, збільшення витрат на оборону, інфляція та девальвація національної валюти. Однак успішна стабілізація фінансової системи вимагає комплексних заходів, включаючи реформу податкової системи, удосконалення фінансового менеджменту, залучення міжнародних фінансів і приватних інвестицій [10].

Міжнародний досвід стабілізації фінансів в умовах військових конфліктів є важливим джерелом для розробки ефективних стратегій для України. Зокрема, досвід Кіпру, Греції та Сирії показує, що стабілізація економіки потребує часу, зусиль і підтримки з боку міжнародних партнерів. Врахування цих аспектів у стратегіях фінансового управління в Україні дасть змогу забезпечити відновлення економічної активності після завершення військового конфлікту, а також створить основу для сталого розвитку країни в майбутньому.

Україна повинна продовжувати співпрацювати з міжнародними фінансовими установами, залучати інвестиції для відновлення критичних секторів економіки та проводити структурні реформи, щоб забезпечити фінансову стабільність і сприяти відновленню економіки в післявоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Кравченко І. Фінансова стабільність в умовах кризи. Київ: Національна академія наук України, 2022.
2. Яценко О. Проблеми бюджетної політики в умовах війни. *Економічний огляд*. 2023. № 12(2). С. 56–68.
3. World Bank. Ukraine Country Report. World Bank Group, 2024.

4. Міжнародний валютний фонд. Ukraine: Economic Outlook and Policy. IMF, 2024.
5. Савченко І. Роль зовнішнього фінансування в стабілізації економіки України. *Економічний аналіз*. 2023. № 22(1). С. 45–60.
6. European Bank for Reconstruction and Development. Economic Transformation in Ukraine. EBRD, 2024.
7. Tump G. The Impact of War on National Finance Systems. *International Journal of Finance*. 2023. № 14(3). P. 122–136.
8. Smith J. Financial Resilience in War-torn Economies. *Global Finance Review*. 2022. № 19(2). P. 98–113.
9. Новікова Л. Фінансова політика України в умовах війни. *Міжнародний економічний журнал*. 2023. № 18(4). С. 33–49.
10. Andreev A. Strategies for Post-War Economic Recovery. *Eastern European Economics*. 2023. № 59(2). P. 47–55.

References:

1. Kravchenko I. (2022) Finansova stabil'nist' v umovakh kryzy [Financial stability in times of crisis]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine.
2. Yatsenko O. (2023) Problemy byudzhetoyni polityky v umovakh viyny [Problems of budget policy in the conditions of war]. *Ekonomichnyy ohlyad*, no. 12(2), pp. 56-68.
3. World Bank (2024) Ukraine Country Report. World Bank Group.
4. Mizhnarodniy valiutniy fond. (2024). Ukraine: Economic Outlook and Policy. IMF.
5. Savchenko I. (2023) Rol' zovnishn'ogo finansuvannya v stabilizatsiyi ekonomiky Ukrainy [The role of external financing in stabilizing Ukraine's economy]. *Ekonomichnyy analiz*, no. 22(1), pp. 45-60.
6. European Bank for Reconstruction and Development (2024) Economic Transformation in Ukraine. EBRD.
7. Tump G. (2023) [The Impact of War on National Finance Systems]. *International Journal of Finance*, no. 14(3), pp. 122-136.
8. Smith J. (2022) [Financial Resilience in War-Torn Economies]. *Global Finance Review*, no. 19(2), pp. 98-113.
9. Novikova L. (2023) Finansova polityka Ukrainy v umovakh viyny [Financial policy of Ukraine in wartime]. *Mizhnarodnyy ekonomichnyy zhurnal*, no. 18(4), pp. 33-49.
10. Andreev A. (2023). Strategies for Post-War Economic Recovery. *Eastern European Economics*, no. 59(2), pp. 47-55.

УДК: 33-049.5:330.34+316.42/.43]061.1ЄС

Лілія Михайлишин

доктор економічних наук, професор,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
liliia.mykhailyshyn@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7944-5317

Ольга Захарова

кандидат економічних наук, доцент
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
olha.zakharova@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8718-0205

Dodu-Gugea Larisa

PhD (Economics), Assoc. Prof.,
Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau, Moldova,
dodu-gugea.larisa@ase.md
ORCID ID: 0000-0003-4677-7053

Ольга Григорів

кандидат економічних наук, доцент,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
olha.hryhoriv@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8945-6124

Катерина Фомін

кандидат педагогічних наук, доцент,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
kateryna.fomin@pnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6005-7357

БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА СТІЙКОСТІ КРАЇН ЄС

Liliia Mykhailyshyn

Dr. Sc. (Economic) Prof.,
Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Olha Zakharova

PhD (Economics),
Assoc. Prof.
Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Dodu-Gugea Larisa

PhD (Economics), Assoc. Prof.,

Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau, Moldova

Hryhoriv Olha

PhD (Economics), Assoc. Prof.,

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Kateryna Fomin

Ph.D (Pedagogic), Assoc. Prof.,

Associate Professor the International Economic Relations Department

Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

SECURITY DIMENSIONS OF THE EU COUNTRIES' SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND RESILIENCE

Анотація. Розділ присвячено дослідженню актуального підходу до формування системи економічної безпеки в рамках Європейського Союзу, що втілено в основі Стратегії економічної безпеки ЄС (2023). Визначено характерні риси, ключові фокуси, напрями стратегічного бачення забезпечення економічної безпеки ЄС на наднаціональному рівні. Підкреслено застосування ризик-орієнтованого підходу до формування моделі європейської економічної безпеки, в рамках якого визначено 4 ключові ризики економічній безпеці: ризики для стійкості ланцюгів постачання; ризики для об'єктів критичної інфраструктури, кібербезпеки; ризики, пов'язані з технологічною безпекою та витоком технологій; ризики, пов'язані з використанням економічних залежностей або економічним примусом. Систематизовано ключові інструменти та заходи, що запроваджує ЄС з метою протистояння ризикам та подолання вразливостей (модель оцінки ризиків, визначення критично важливих технологій, скринінг іноземних інвестицій, моніторинг зовнішніх інвестицій, регулювання експорту товарів подвійного використання та інші). Проаналізовано глобальні виклики європейській безпеці, що посилюються у зв'язку із зовнішніми залежностями, посиленням глобальної конкурентоспроможності країн-партнерів, геополітичними та гео економічними трансформаціями. Виокремлено внутрішні протиріччя, які підривають економічну стійкість європейської економіки, включаючи політичну фрагментацію, інституційну недостатність, демографічні тенденції, міграційні виклики, технологічні та енергетичні залежності, слабкість економічного зростання тощо. На основі проведеного аналізу запропоновано визначення європейської моделі економічної безпеки, що представляє собою інституціалізовану систему багаторівневої координації, яка базується на економічній інтеграції (єдиний ринок, єврозона), регуляторному мультицентризмі (інститути ЄС, національні уряди, ЄЦБ), соціальній відповідальності (високі стандарти праці, якості життя, охорони довкілля, соціального забезпечення), стратегічному плюралізмі (торгівля, інвестиції, технології та інновації, енергетика, цифровий розвиток).

Ключові слова: економічна безпека, виклики безпеці, ризики, зовнішні та внутрішні загрози, стійкість, вразливість.

Abstracts. *The chapter is devoted to the research of the current approach to the formation of the economic security system within the European Union, which is embodied in the EU Economic Security Strategy (2023). The authors identify the characteristic features, key pillars, and directions of the strategic vision of enhancing the EU economic security at the supranational level. The implementation of a risk-oriented approach to the formation of the European economic security model is emphasized, in the framework of which some key risks to economic security are identified: risks to the stability of supply chains; risks to critical infrastructure and cybersecurity; risks associated with technological security and technology leakage; risks associated with the use of economic dependencies or economic coercion. The key instruments and measures introduced by the EU to respond to risks and overcome vulnerabilities (risk assessment model, identification of critical technologies, foreign investment screening, monitoring of foreign investment, regulation of exports of dual-use goods, etc.) are systematized. Global challenges to European economic security are analyzed, which are increasing due to external dependencies, strengthening of global competitiveness of partner countries, geopolitical and geo-economic transformations. The chapter highlights the internal contradictions that undermine the economic sustainability of the EU economy, including political fragmentation, institutional insufficiency, demographic trends, migration challenges, technological and energy dependences, weak economic growth, etc. Based on the analysis, the author proposes a definition of the European model of economic security, which is an institutionalized system of multilevel coordination based on economic integration (single market, euro area), regulatory multicentrism (EU institutions, national governments, ECB), social responsibility (high standards of labor, quality of life, environmental protection, social security), and strategic pluralism (trade, investment, technology and innovation, energy, digital development).*

Keywords: *economic security, security challenges, risks, external and internal threats, resilience, vulnerability.*

Вступ. Сучасна глобальна система знаходиться у стані глибокої трансформації, що зумовлено посиленням геополітичної напруженості, економічної конкуренції між провідними світовими центрами сили та підривом існуючих механізмів міжнародної взаємодії. Відповіддю Європейського Союзу на ці виклики стало формування стратегії економічної безпеки як частини нової парадигми забезпечення стійкості, стратегічної автономії та глобальної конкурентоспроможності. В умовах зростаючої залежності від зовнішніх ринків, технологій та критичної інфраструктури, країни ЄС стикаються з необхідністю переосмислення підходів до економічної безпеки.

Економічна безпека набуває визначального значення в контексті формування стратегічної автономії ЄС. Залежність від імпорту критичних товарів, технологічна відставання у низці напрямів, фрагментарність внутрішнього ринку та енергетична вразливість на фоні посилення глобальної конкуренції в цілому знижують здатність ЄС ефективно реагувати на зовнішні шоки. Це актуалізує необхідність дослідження безпекових вимірів розвитку європейського середовища через аналіз стратегічного планування у сфері безпеки на наднаціональному рівні, оцінку внутрішніх та зовнішніх ризиків, вивчення особливостей формування дієвих механізмів забезпечення

економічної безпеки, що є вкрай важливими для європейської системи безпеки та формують засади стійкості та міжнародної конкурентоспроможності як країн-членів ЄС, так і інших європейських країн, зокрема України.

Основні результати. Внаслідок появи та інтенсифікації глобальних викликів, пов'язаних із торговельною війною між США та Китаєм, пандемією, війною Росії проти України, розгортанням міграційної кризи, зростанням залежності від поставок критично важливих товарів, посилились уразливості європейських країн у вимірах глобальних ланцюгів поставок, доступу до ринків та лідерства в критичних технологіях, що обумовила необхідність розробки комплексної стратегії економічної безпеки, спрямованої на зменшення цих вразливостей та ризиків.

Європейська стратегія економічної безпеки «An EU approach to enhance economic security» (2023 р.) спрямована на захист економічних інтересів і цінностей ЄС у мінливому глобальному середовищі, подолання нових економічних ризиків, що виникають через зростання геополітичної напруженості, глобальну конкуренцію та стрімкі технологічні зміни [1]. Стратегія передбачає частковий відхід від традиційних принципів вільного ринку в намаганні протистояти несправедливій торговельній практиці Китаю. Новий підхід ЄС не означає перехід до протекціоністської політики, але передбачає розширення ролі держави в моніторингу та регулюванні торгівлі та інвестиційних потоків, особливо тих, що стосуються чутливих технологій. Ключовим аспектом стратегії стає досягнення компромісу між економічною відкритістю та безпекою та взаємодоповнення економічних інтересів та інтересів безпеки, що втілено в ключову принципі стратегічного підходу ЄС «as open as possible, as closed as necessary».

Метою розробки стратегії є забезпечення основи для надійної оцінки та управління ризиками для економічної безпеки на рівні ЄС, національному та бізнес-рівнях, що особливо актуально в поточний період часу, коли ці ризики швидко розвиваються та зливаються з проблемами національної безпеки, отже відповідно впливають на стан безпеки.

Особливістю нового стратегічного підходу до управління економічної безпекою ЄС є використання ризик-орієнтованого підходу, в рамках якого в Стратегії виокремлені чотири ключові ризики стійкості розвитку ЄС, а саме: ризики для стійкості ланцюгів постачання; ризики для об'єктів критичної інфраструктури, кібербезпеки; ризики, пов'язані з технологічною безпекою та витоком технологій; ризики, пов'язані з використанням економічних залежностей або економічним примусом (табл. 1).

Стратегія передбачає три фокуси (pillars) зміцнення європейської економічної безпеки, а саме через (1) сприяння підвищенню конкурентоспроможності ЄС шляхом зміцнення Єдиного ринку, підтримки сильної та стійкої економіки, інвестування в навички та розвиток дослідницької, технологічної та промислової бази ЄС; (2) забезпечення захисту від ризиків економічної безпеки за допомогою низки існуючих політик та інструментів та розробки нових; (3) розвиток співробітництва у сфері забезпечення економічної безпеки з якомога ширшим колом партнерів з метою зміцнення економічної безпеки, в тому числі шляхом просування і доопрацювання торговельних угод, зміцнення інших партнерств, зміцнення міжнародного економічного порядку [8].

Таблиця 1

Ризики економічній безпеці ЄС та заходи управління ризиками

Ризики, що визначено у Стратегії економічної безпеки ЄС	Заходи управління ризиками
Ризик для стійкості ланцюгів постачання, включаючи енергетичну безпеку	Розробити аналіз стратегічних залежностей ЄС, зосередившись на залежностях, які можуть бути використані в геополітичних цілях
Ризики для об'єктів критичної інфраструктури, кібербезпеки	Оцінка відповідно до Рекомендацій Ради ЄС щодо стійкості критичної інфраструктури (2022)
Ризики, пов'язані з технологічною безпекою та витоком технологій	Затверджений перелік стратегічних технологій, критично важливих для економічної безпеки; ухвалений список з 10 технологій подвійного призначення для оцінки ризиків
Ризики, пов'язані з використанням економічних залежностей або економічним примусом	Оцінка в контексті антипримусового інструменту ЄС

Джерело: складено авторами на основі [1; 2]

У січні 2024 р. Європейська комісія оприлюднила пакет з п'яти ініціатив, спрямованих на зміцнення економічної безпеки ЄС в умовах зростання геополітичної напруженості та глибоких технологічних змін, серед яких: перегляд та посилення правил перевірки іноземних інвестицій у ЄС; виявлення потенційних ризиків витоку технологій через зовнішні інвестиції; сприяння посиленій координації питань експортного контролю, пов'язаних з товарами подвійного використання; підтримку досліджень і розробок у сфері технологій з потенціалом подвійного використання; рекомендації щодо заходів для підвищення безпеки досліджень на національному та галузевому рівнях [3].

В цілому зазначимо, що ключовий акцент стратегії економічної безпеки ЄС зорієнтовано на максимальне ефективне управління вразливістю європейської економіки до саме зовнішніх загроз, захист від зовнішньоторговельних, фінансових, інвестиційних ризиків, що посилюються під впливом геополітичних зрушень та військових конфліктів. Інструменти забезпечення економічної безпеки в цьому контексті розглядаються у двох аспектах: по-перше, інструменти, що впливають на економічні результати (інструменти торговельного захисту), по-друге, заходи економічної політики, що мають вплив на неекономічні результати (збереження переваги в критичних технологіях, зміцнення кіберінфраструктури, обмеження доступу інших країн до певних технологій).

В якості інструментів та заходів захисту від ризиків ЄС впроваджує [2; 3; 9]:

1. Методику кількісної оцінки стратегічних торговельних залежностей у ланцюгах поставок на основі підходу «знизу-вгору», що включає 3 критерії, саме концентрацію імпорту з-поза меж ЄС, його важливість для попиту, його замінність продукцією з ЄС, що при порівнянні із системою визначених порогових значень дає можливість виявити «залежні» товари. Для ЄС така стратегічна залежність особливо актуальна в енергетичній екосистемі, екосистемі охорони здоров'я, а також в екосистемах відновлюваних джерел енергії, цифрових технологій та електроніки.

2. Перелік із 10 критичних технологій, що є важливими для забезпечення захисту, серед яких найбільш чутливими є технології передових напівпровідників, що

охоплюють мікроелектроніку, фотоніку, височастотні напівпровідники та обладнання для виробництва напівпровідників; технології штучного інтелекту, що охоплюють високопродуктивні обчислення, хмарні та периферійні обчислення, аналітику даних, комп'ютерне бачення, оброблення мови та розпізнавання об'єктів; квантові технології, що охоплюють квантові обчислення, квантову криптографію, квантовий зв'язок, квантове зондування та квантовий радар; біотехнології, що охоплюють методи генетичної модифікації, нові геномні методи, технологію генного приводу та синтетичну біологію.

3. Надзвичайний інструмент єдиного ринку (Single Market emergency instrument – SMEI), який містить нову структуру кризового управління для різних рівнів ризиків для підтримки функціонування єдиного ринку і посилення спроможності ЄС ефективно реагувати на кризові ситуації, маючи не меті забезпечення постачання та розподілу основних товарів і послуг під час криз.

4. Вимоги щодо перевірки прямих іноземних інвестицій, що забезпечує захист критичних галузей і секторів від небажаного впливу, розв'язання проблем, пов'язаних з економічною безпекою, запобігання передачі технологій, блокування небажаного іноземного доступу до знань і технологій, а також запобігання поглинанню стратегічних компаній і активів у критичних секторах.

5. Моніторинг та оцінку зовнішніх інвестицій у критичні технології, зокрема акцентується увага на потенційних ризиках для безпеки внаслідок зовнішніх інвестицій компаній ЄС у третіх країнах у передові технології та ноу-хау (квантові технології, напівпровідники та штучний інтелект), які можуть бути використані для посилення військових і розвідувальних можливостей цих країн, що потенційно можуть використати їх проти ЄС або становити загрозу міжнародному миру та безпеці.

6. Регулювання експорту товарів подвійного використання для підтримки міжнародного миру, безпеки та прав людини, що базується на положеннях Білої книги щодо експортного контролю (2024), у якій визначено відмінності в контролі за експортом товарів подвійного призначення в державах-членах ЄС і викладено пропозиції щодо посилення координації дій на рівні ЄС.

7. Регламент ЄС про Інструмент боротьби з примусом (Anti-Coercion Instrument, 2023), що встановлює правові рамки для реагування ЄС у разі економічного примусу з боку третіх країн, визначає повноваження Європейської комісії безпосередньо протидіяти економічним загрозам з боку країн, що не входять до ЄС, за допомогою власних спільних заходів.

8. Рекомендації щодо оцінки ризиків для безпеки в секторі досліджень та інновацій, в яких викладено принципи співробітництва та координації на рівні ЄС для підтримки держав-членів ЄС і дослідницьких організацій в управлінні ризиками, пов'язаними з міжнародним характером наукових досліджень, включаючи потенційне зловживання конфіденційними знаннями та технологіями у військових цілях у третіх країнах або для підризу фундаментальних цінностей. Зміст безпеки в секторі наукових досліджень розглядають як захист наукових зусиль від зловживання та неправомірного впливу зовнішніх організацій, через ризики незаконної передачі знань або технологій.

Слід підкреслити, що здатність забезпечувати економічну безпеку та стійкість для ЄС залежить напряду від утримання ним вагомої або визначальної ролі у

глобальному просторі, що є певною гарантією захисту від економічного примусу. Наявність сильного європейського бізнес-середовища, цілеспрямована політика забезпечення економічного оздоровлення економіки в цілому та підтримки певних галузей є визначальними передумовами зміцнення економічної безпеки.

Позиціонування країн в світовому ландшафті економічної безпеки залежить від ступеня їх залежності від інших країн світу, що кількісно оцінюється рядом індикаторів, зокрема загальною внутрішньою або зовнішньою орієнтацією економіки, залежністю від конкретних імпортованих товарів або експортних ринків, а також роллю у світовій економіці (табл. 2).

Таблиця 2

Геоелектронічні індикатори країн в аспекті безпекового розвитку (2022)

Індикатори	Країни		
	ЄС	США	Китай
Розмір ринку (ВВП, млрд. дол.)	16995,8	26006,9	17881,8
Частка від світового ВВП, %	16,7	25,6	17,6
Торгівельна відкритість, %	30	19	30
Число залежних товарів	430	494	205
Число залежних стратегічних галузей	143	155	67
Основні регіони походження	Китай (65%), В'єтнам (5%), Великобританія(4%)	Китай (63%) ЄС (10%) Канада (7%)	Австралія(45%), Бразилія (13%), Індія (6%)
Найкрупніші імпортери	США (18%), Великобританія (13%), Китай (11%)	ЄС (17%) Канада (15%), Мексика(15%)	ЄС (17%), США(16%), Гонконг (10%)
Число домінуючих товарів	289	68	704
Число домінуючих стратегічних секторів	94	28	220

Джерело: складено авторами на основі [2; 10]

ЄС є більш відкритою економікою порівняно із США, при цьому залежить від стратегічного імпорту 430 видів товарів із 143 галузей, що переважно постачаються із Китаю, В'єтнаму та Великобританії (74% від стратегічного імпорту). При цьому ризики розглядаються не тільки з позиції імпортової залежності, але й в аспекті експортної концентрації, зокрема 18% європейського експорту орієнтовано на США, 13% на Великобританію, 11% на Китай, що створює імовірність появи додаткових ризиків внаслідок перебоїв та обмежень в експорті. При цьому Китай як один із стратегічних гравців є менш залежним від стратегічного імпорту (205 товарів, 67 галузей), при цьому є основним постачальником цих товарів для ЄС та США, експортуючи глобально 704 види домінуючих товарів із 220 стратегічних галузей.

Загалом, безпекові аспекти ЄС інтегрує в політику забезпечення конкурентоздатності європейської економіки, утримання лідерських позицій та забезпечення економічного добробуту на умовах сталості та зеленого зростання. Позиціонування країн ЄС у

глобальних рейтингах свідчить, що вони знаходяться в перших 50% рейтингу країн світу за легкістю ведення бізнесу та ступенем економічної свободи. Так, значення індексу легкості ведення бізнесу країн ЄС є достатньо високим, за даними 2020 р. в середньому складає 76,21 (що на 20% вище середньосвітового). 6 країн ЄС (Ірландія, Естонія, Люксембург, Нідерланди, Данія та Швеція) входять до топ10 найбільш економічно вільних країн світу (2023). Країни ЄС знаходяться в перших 25% рейтингу країн світу за успіхами в досягненні цілей сталого розвитку (2022) та формують топ10 країн рейтингу, в середньому по ЄС показник складає 80,16%. Більшість країн ЄС знаходяться в перших 25% рейтингу країн світу та є лідерами за рівнем глобальної стійкої конкурентоспроможності (Global Sustainable Competitiveness Index), у тому числі 5 країн, а саме: Швеція, Фінляндія, Данія, Франція та Словенія, входять до топ10 рейтингу (2022). Всі країни ЄС входять до ТОП50 країн світу за рівнем екологічної ефективності (Environmental performance index, 2022), а 7 країн, зокрема Данія, Фінляндія, Мальта, Швеція, Люксембург, Словенія, Австрія входять до ТОП10, отже, відповідно є країнами з найбільш ефективною екологічною політикою. Також країни ЄС очолюють рейтинг зелених економік (Green Growth Index, 2021), топ 30 країн рейтингу на 80% складається саме з країн ЄС. Таким чином, сильні сторони європейського соціально-економічного середовища посилюють потенціал ЄС щодо зміцнення безпекових позицій, формування дієвих механізмів управління вразливостями, у тому числі тими, що пов'язані із діями інших гравців у світовому просторі.

Стратегічні ініціативи ЄС більше орієнтуються на безпекові питання, що пов'язані із зовнішніми шоками, з одного боку, а з іншого – залишаються внутрішні дисбаланси та проблеми, що послаблюють безпекові позиції країн ЄС. Як зазначають фахівці ЄЦБ, невизначеність у фінансовому та макроекономічному середовищі наразі є надзвичайно високою у світі, який змінюється внаслідок значних змін у геополітиці, міжнародному співробітництві, глобальній торговельній політиці, фінансовому регулюванні тощо. Напруга у питаннях національної безпеки, зростання масштабів європейських оборонних інвестицій, додають ще більшої невизначеності до поточного середовища. Невизначеність економічної політики в євроні наразі більш ніж утричі перевищує середній історичний показник, а індекс невизначеності торговельної політики більш ніж у вісім разів перевищує середній історичний показник, при цьому ці рівні значно вищі за ті, що спостерігалися під час пандемії [4].

Як показав проведений аналіз, внутрішні загрози, що визначають стан європейського безпекового середовища, пов'язані із:

- зростанням політичної нестабільності в межах ЄС внаслідок поступового зростання ролі популістських партій, що виступають проти традиційних політичних еліт, посилюючи політичну поляризацію. Підтримка правих та євроскептичних партій (AfD в Німеччині, Rassemblement National у Франції) призводить до зростання недовіри до європейських інституцій;

- проблемою консенсусу між країнами-членами ЄС щодо спільної фінансової політики, оборони, енергетичної стратегії, міграційного тиску, політики фінансової підтримки третіх країн, зокрема України, що суттєво стримує процес прийняття стратегічно важливих рішень, не сприяючи досягненню стабільності та стійкості;

– міграційними викликами, що сформувались внаслідок впливу сирійської кризи (2015–2016 рр., ЄС прийняв понад 1,3 млн. біженців); війни в Україні (2022–2024 рр., країни ЄС прийняли понад 8 млн. вимушених мігрантів), зростання кількості мігрантів з Африки та Близького Сходу через кліматичні зміни, політичні режими, нестабільність (2023–2025 рр.), що створює додаткове фінансове навантаження на бюджети країн, викликає соціальну дестабілізацію та протести, підсилює внутрішню напругу та відсутність єдності між країнами-членами у прийнятті рішень;

– економічними викликами, що пов'язані із високим рівнем державного боргу країн ЄС (за даними 2023 р. складає 80,8% ВВП, при чому такі країни, як Греція, Італія, Франція, Іспанія та Бельгія мають рівень заборгованості, що перевищує розмір їх ВВП) [6], що на фоні невисоких темпів економічного зростання (0,9% зростання ВВП у 2024 р., за прогнозними оцінками ЄЦБ до 1,3% на 2025 рік, 1,6% на 2026 рік) [6] підсилюється обмеженими можливостями урядів зменшувати боргове навантаження; збереженням бюджетних дефіцитів (-3,5% ВВП в середньому по ЄС у 2023 р., зокрема Італія 5,5%, Угорщина 6,7%, Румунія 6,5%, Франція 5,5%) [4], що також сприяє накопиченню боргу. Слабке економічне зростання залишається викликом для Єврозони, навіть за відсутності подальших шоків;

– викликами демографічної безпеці, що пов'язані із старінням населення (21,6% частка населення ЄС у віці понад 65 років станом на 01.01.2024 р., медіанний вік складає 44,7 років) [6], зростанням загального рівня демографічного навантаження на працездатне населення (33,9% по ЄС на 01.01.2024, що означає що на кожну особу віком 65 років і старше припадає трохи більше 3 осіб працездатного віку) [6], як наслідок збільшення тиску на пенсійні системи та системи охорони здоров'я, що вимагає підвищення державних витрат та посилює бюджетні дефіцити та заборгованість;

– посиленням загроз енергетичній безпеці країн ЄС, зокрема внаслідок високої залежності від імпорту енергоресурсів та відмови від імпорту газу із РФ (REPowerEU визначає в якості цільового критерію повну відмову від російського імпорту, тоді як за даними 2024 р. його частка в імпорті ЄС склала 19% [6]);

– інтенсифікація кіберзагроз, які можуть призводити до масштабних фінансових втрат, порушень роботи критичної інфраструктури, викрадення даних та компрометації конфіденційної інформації, як наслідок посилення технологічних вразливостей. За даними ENISA 20% кібератак спрямовані на сектор державного управління, 11% – транспорт, по 9% – фінанси та цифрова інфраструктура, по 6% – бізнес-послуги та громадськість [5]. У 2023 році 61% зареєстрованих кібератак на країни ЄС були здійснені проросійськими хактивістськими групами, причому 75% з них були атаками типу DDoS;

– технологічними викликами, зниженням інноваційного потенціалу – інноваційні та фінансові екосистеми ЄС базуються на технологіях, які в основному були розроблені в минулому столітті та не пристосовані для розвитку нових передових технологій; лише чотири з 50 найбільших технологічних компаній світу є європейськими. Також для ЄС характерним є недостатній обсяг внутрішніх заощаджень для інвестування технологічних ідей та рішень, як наслідок, більшість технологічних інвестицій в Європі надходить від американських венчурних фондів;

–фрагментацією внутрішнього ринку – так, за даними МВФ, внутрішні бар'єри в Європі еквівалентні 44% тарифу на промисловість і 110% на послуги; торговельні бар'єри, що досі існують в межах ЄС, складають біля 10% економічного потенціалу, що можна було б використати для інновацій, розробки та трансформації технологій майбутнього [7].

Також варто зазначити, що невизначеність щодо перспектив інфляції залишається високою, головним чином через посилення суперечностей у світовій торгівлі. Ескалація торговельної напруженості може призвести до знецінення євро та зростання вартості імпорту, тоді як вкрай необхідні витрати на оборону та інфраструктуру можуть підвищити інфляцію через сукупний попит. Геополітична напруженість також може призвести до зростання інфляції через перебої в торгівлі, зростання цін на сировинні товари та енергоносії. Водночас зниження попиту на експорт з єврозони та уповільнення зростання внаслідок підвищення тарифів або геополітичної напруженості можуть становити загрозу для економіки, пригнічувати попит і штовхати інфляцію донизу.

Висока невизначеність, як всередині країни, так і за кордоном, стримує інвестиції, тоді як проблеми з конкурентоспроможністю впливають на експорт. Вирішення цих проблем з метою покращення перспектив зростання, безумовно, є більш складним завданням у нинішніх умовах надзвичайно високої невизначеності щодо торговельно-економічної політики.

Саме в таких умовах високої гео економічної та геополітичної турбулентності розвивається та трансформується європейська модель економічної безпеки, що представляє собою інституціолізовану систему багаторівневої координації, яка базується на економічній інтеграції (єдиний ринок, єврозона), регуляторному мультицентризмі (інститути ЄС, національні уряди, ЄЦБ), соціальній відповідальності (високі стандарти праці, якості життя, охорони довкілля, соціального забезпечення), стратегічному плюралізмі (торгівля, інвестиції, технології та інновації, енергетика, цифровий розвиток). Європейська модель є унікальним поєднанням демократичної багатосторонності, соціальної політики і економічної відкритості, проте її ефективність залежить від здатності модернізуватись і зберігати єдність в умовах криз. У порівнянні з США та Китаєм, її головною перевагою є людиноцентричність, а головним ризиком – внутрішня дезінтеграція.

Той факт, що ЄС є об'єднанням 27 різних країн, які мають власні погляди на гео економіку та розвиток міжнародних відносин, відповідно мають власні стратегії національної безпеки, в яких особлива увага приділяється економічним загрозам національного рівня, обумовлює ускладнення процесу прийняття спільних рішень з питань впровадження регуляторних інструментів посилення економічної безпеки, призводить до того, що значна частина ролі ЄС у формуванні політики у сфері економічної безпеки зводиться до заохочення співробітництва між країнами-членами.

Висновки. Європейський Союз активно формує оновлену модель економічної безпеки, що ґрунтується на поєднанні внутрішньої стійкості та зменшенні критичних зовнішніх залежностей. Такий підхід враховує як традиційні загрози, так і новітні виклики – гео економічні, технологічні та інфраструктурні. Нова Стратегія економічної безпеки ЄС відображає системне бачення ризиків і механізмів їх стримування, при цьому особливий акцент зроблено на необхідності колективної відповіді, уніфікації економічної політики та стратегічних інвестицій.

Однією з ключових проблем ЄС залишається внутрішня фрагментація, збереження впливу економічних, демографічних, міграційних та енергетичних, посилення політичних протиріч, поглиблення розбіжностей в національних інтересах та пріоритетах, що в свою чергу знижує ефективність реалізації єдиної політики економічної безпеки.

Як показав аналіз, модель економічної безпеки ЄС спрямована на вдале поєднання регуляторних, інвестиційних, торговельних та інноваційних інструментів, включаючи диверсифікацію постачань, підтримку критичних технологій та зміцнення внутрішнього ринку. При цьому стратегічна автономія має бути не ізоляціоністською, а кооперативною – із збереженням принципів відкритої економіки, проте з посиленням контролю над критичними залежностями. В цьому світлі викликами для забезпечення ефективності стратегії економічної безпеки ЄС є досягнення максимальної координації дій всіх країн-членів, забезпечення підтримки нового підходу, що можливо лише за умови узгодженої зовнішньої політики.

Вивчення європейського досвіду формування системи економічної безпеки може стати підґрунтям для формування української моделі економічної безпеки, орієнтованої на стандарти ЄС. Україна має враховувати європейський досвід у питаннях контролю критичних залежностей, посилення технологічного суверенітету, енергетичної безпеки та захисту стратегічної інфраструктури. З огляду на перспективу євроінтеграції, адаптація української політики економічної безпеки до принципів ЄС сприятиме гармонізації систем управління ризиками, наближенню до нормативно-правових рамок ЄС та підвищенню стійкості до гібридних загроз.

Список використаних джерел:

1. An EU approach to enhance economic security. European Commission, 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_23_3358/IP_23_3358_EN.pdf
2. Chimits F., Mejino Lopez J., Poitiers N.F., Vicard V., Wibaux P. European economic security: current practices and further development. Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union, 2024. 35 p. <https://doi.org/10.2861/99310>
3. Commission proposes new initiatives to strengthen economic security. European Commission, 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_363
4. De Guindos L. Financial stability in uncertain times. European Central Bank, 2025. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2025/html/ecb.sp250403~64e41daf3f.en.html>
5. ENISA threat landscape 2024. European Union Agency for Cybersecurity, 2024. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2024>
6. Eurostat: official site. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
7. Lagarde C. The economic and human challenges of a transforming era. European Central Bank, 2025. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2024/html/ecb.sp241118_2~33a5a516a2.en.html
8. Memo on European Economic Security. European Commission, 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_24_364

9. Pisani-Ferry J., Weder di Mauro B., Zettelmeyer J. How to de-risk: European economic security in a world of interdependence. *Policy Brief*. No 7. 2024, Bruegel. URL: <https://www.bruegel.org/system/files/2024-05/PB%2007%202024.pdf>
10. Unctadstat: official site. URL: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.GDPTotal>

References:

1. European Commission (2023) *An EU approach to enhance economic security*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_23_3358/IP_23_3358_EN.pdf
2. Chimits F., Mejino Lopez J., Poitiers N.F., Vicard V., & Wibaux P. (2024) [European economic security: current practices and further development]. Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union. 1-35. Available at: <https://doi.10.2861/99310>
3. European Commission. (2024). *Commission proposes new initiatives to strengthen economic security*. 2024. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_363
4. De Guindos L. (2025) [Financial stability in uncertain times. *European Central Bank*]. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2025/html/ecb.sp250403~64e41daf3f.en.html>
5. European Union Agency for Cybersecurity (2024). *ENISA threat landscape 2024*. Available at: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2024>
6. Eurostat. (2025). Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
7. Lagarde C. (2025) [The economic and human challenges of a transforming era]. *European Central Bank*. Available at: https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2024/html/ecb.sp241118_2~33a5a516a2.en.html
8. European Commission (2024) *Memo on European Economic Security*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_24_364
9. Pisani-Ferry J., Weder di Mauro B., & Zettelmeyer J. (2024) [How to de-risk: European economic security in a world of interdependence]. *Policy Brief*. No 7. Available at: <https://www.bruegel.org/system/files/2024-05/PB%2007%202024.pdf>
10. Unctadstat (2025) Available at: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.GDPTotal>

Олег Підхомний

доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
oleg.pidkhotnyi@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2642-8657

Олександр Глущенко

кандидат економічних наук,
директор Департаменту антилегалізаційної політики (AML),
Міністерство фінансів України,
м. Київ, Україна
OHlushchenko@minfin.gov.ua
ORCID ID: 0000-0002-8156-6270

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА РИЗИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Oleg Pidkhotnyi

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Oleksandr Hlushchenko

PhD (Economics),
Director of the Department of Anti-Legalization Policy (AML),
Ministry of Finance of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

TECHNOLOGICAL FACTORS AND RISKS OF THE FINANCIAL CONTROL SYSTEM TRANSFORMATION IN UKRAINE

Анотація. У підрозділі проаналізовано технологічні чинники, що визначають трансформацію системи фінансового контролю в Україні, з урахуванням викликів цифровізації, зростання обігу віртуальних активів, мінізації економіки та проблем фрагментації інформаційних систем різних суб'єктів фінансового контролю. Запропоновано проблемно-орієнтовану класифікацію технологічних чинників, яка охоплює напрями інтеграції даних, аналітики, цифрової ідентифікації, обігу віртуальних активів та інфраструктурної взаємодії між державними органами. Розроблено класифікацію ризиків трансформації за п'ятьма категоріями: технологічними, правовими, інституційними, інформаційними та поведінковими. Обґрунтовано комплекс заходів щодо пом'якшення зазначених ризиків, включаючи оновлення

нормативно-правової бази, розвиток міжвідомчої координації, впровадження ризик-орієнтованих інструментів моніторингу та посилення контролю за альтернативними формами переміщення вартості. Отримані результати можуть бути використані для формування стратегії модернізації фінансового моніторингу, протидії ухиленню від контрольних процедур та підвищення прозорості фінансових операцій.

Ключові слова: фінансовий контроль, цифрова трансформація, віртуальні активи, ризик-орієнтований підхід, інформація, трасти, кінцеві бенефіціарні власники (КБВ), фінансовий моніторинг.

Abstract. *The chapter explores the technological factors driving the transformation of the financial control system in Ukraine in the context of rapid digitalization, the expansion of virtual asset circulation, economic informality, and fragmentation of institutional data infrastructures. A problem-oriented classification of technological factors is proposed, encompassing key areas such as data integration, artificial intelligence and analytics, digital identification, virtual asset monitoring, and interagency digital interaction. These factors serve both as enablers of innovation in financial control and as potential sources of systemic vulnerabilities. The study develops a comprehensive classification of transformation-related risks, structured into five major categories: technological, legal, institutional, informational, and behavioral. Particular attention is paid to the vulnerability of financial oversight mechanisms to regulatory gaps, the absence of effective virtual asset supervision, limited access to beneficial ownership information – especially in relation to trusts and trust-like arrangements – and the use of complex legal schemes to circumvent financial transparency.*

Additionally, the article highlights the growing importance of identifying and addressing behavioral risks such as the re-emergence of barter and promissory note (bill of exchange) transactions, as well as the proliferation of unregulated crypto-based settlements. The research emphasizes the need for an integrated approach to mitigating these risks through the harmonization of legislation, the establishment of unified national registries, enhancement of interagency coordination, and the implementation of risk-based and AI-supported analytical tools. Strengthening institutional capacity, increasing transparency in ownership structures, and controlling alternative value transfer mechanisms are identified as essential elements of a resilient financial control framework. The findings provide a conceptual and practical foundation for modernizing financial monitoring and improving Ukraine's capacity to combat financial abuses in a digital environment.

Keywords: *financial control, digital transformation, virtual assets, risk-based approach, information, trusts, ultimate beneficial owners, financial monitoring.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної нестабільності, зростання тіньових фінансових потоків і збройної агресії з боку рф, питання трансформації системи фінансового контролю в Україні набуває критичного значення. Цифровізація економіки, поширення віртуальних активів, використання трастових і трастоподібних структур для уникнення процедур фінансового моніторингу, а також посилення вимог міжнародних інституцій, зокрема FATF [3], зумовлюють необхідність перегляду підходів до виявлення й попередження фінансових зловживань. Водночас запровадження нових технологічних

інструментів, таких як реєстр банківських рахунків, аналітичні платформи на базі штучного інтелекту та автоматизований обмін податковою інформацією, відкриває нові можливості для підвищення ефективності контролю за фінансовими потоками. У цьому контексті особливого значення набуває комплексна оцінка як технологічних детермінант, так і ризикових наслідків трансформації фінансового контролю в Україні, що й зумовлює актуальність відповідного дослідження.

З наукового погляду, дослідження сприяє розвитку теоретичних основ фінансової безпеки, ризик-орієнтованого підходу до здійснення контролю, а також системного аналізу взаємозв'язків між інституційною архітектурою фінансового нагляду, технологічними інноваціями та нетиповими формами фінансових зловживань. Практична значущість дослідження полягає у визначенні стратегічних напрямів удосконалення нормативного регулювання, побудови ефективної цифрової інфраструктури міжвідомчого обміну фінансовими даними, а також підвищення прозорості фінансових операцій за використання віртуальних активів, трастів, бартерних і вексельних схем. Отримані результати можуть бути використані у процесі імплементації європейських стандартів боротьби з відмиванням коштів та ухиленням від процедур фінансового контролю, формування національної системи індикаторів ризику, а також створення нових методичних підходів до виявлення нетипових фінансових транзакцій. Таким чином, дослідження формує науково-методичне підґрунтя для модернізації державної політики у сфері фінансового моніторингу, з урахуванням міжнародних зобов'язань України, потреб інтеграції до глобальних фінансових механізмів контролю та викликів, пов'язаних із поширенням децентралізованих фінансових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація системи фінансового контролю в Україні під впливом технологічних чинників є предметом низки наукових досліджень [4, 6, 7]. Впровадження інноваційних технологій, зокрема штучного інтелекту, блокчейну та цифровізації фінансових послуг, суттєво змінює підходи до здійснення фінансового контролю та створює нові виклики й ризики. Дослідження, присвячені цифровій трансформації фінансової системи України, підкреслюють важливість розвитку новітніх технологій, таких як Інтернет речей (IoT), штучний інтелект та блокчейн [8], для підвищення ефективності фінансового контролю. Застосування цих технологій сприяє покращенню оперативного управління та підвищенню стійкості фінансової системи. Використання блокчейн-технологій у державному фінансовому контролі розглядається як перспективний напрямок для забезпечення прозорості та надійності фінансових операцій. Впровадження блокчейну може сприяти зниженню корупційних ризиків та підвищенню довіри до фінансових інституцій.

Однак, поряд із перевагами, цифровізація фінансового сектору несе й певні ризики. Зокрема, низка дослідників акцентує увагу на необхідності вдосконалення системи фінансового моніторингу для запобігання використанню новітніх технологій у протиправних цілях, таких як відмивання коштів чи фінансування тероризму [2].

Важливим аспектом є також використання штучного інтелекту у фінансовому контролі. Алгоритми штучного інтелекту здатні аналізувати великі обсяги даних, виявляти аномалії та прогнозувати потенційні ризики з більшою точністю, ніж традиційні методи. Проте, це також вимагає вирішення питань, пов'язаних із захистом даних та етичними аспектами використання таких технологій. Загалом, сучасні

дослідження підкреслюють необхідність системного підходу до трансформації практики фінансового контролю в Україні, що поєднує впровадження інноваційних технологій із розробкою відповідних нормативно-правових та організаційних механізмів для мінімізації супутніх ризиків [9].

Мета дослідження. Метою дослідження є системне оцінювання ролі технологічних чинників у трансформації системи фінансового контролю в Україні, а також ідентифікація пов'язаних із цим ризиків з урахуванням викликів цифровізації, розвитку віртуальних активів, зростання тіньових фінансових потоків та фрагментарності інформаційної інфраструктури різних суб'єктів фінансового контролю. Дослідження спрямоване на розроблення класифікації технологічних чинників і ризиків, оцінку їхнього впливу на ефективність механізмів контролю та визначення пріоритетних напрямів удосконалення нормативного, інституційного й аналітичного забезпечення фінансового контролю на національному рівні з урахуванням міжнародних взаємозв'язків.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою відповідного дослідження має бути міждисциплінарний підхід, що поєднує інституційний аналіз, компаративне правознавство, ризик-орієнтоване оцінювання ситуації та дослідження трансформаційних процесів у сфері фінансового контролю. З метою забезпечення цілісного розуміння змін, що відбуваються під впливом технологічних і безпекових чинників, необхідно застосовувати системний аналіз, який дає змогу охопити ключові складові фінансового контролю, зокрема механізми моніторингу банківських рахунків, віртуальних активів, структур власності юридичних осіб і трастових структур, а також інституційну основу, що забезпечує реалізацію таких функцій.

Проблематика дослідження технологічних чинників і ризиків трансформації системи фінансового контролю в Україні безпосередньо корелює з положеннями теорії асиметричної інформації, яка пояснює недосконалість ринкових і регуляторних механізмів у ситуаціях, коли одна зі сторін володіє значно більшим обсягом інформації порівняно з іншою. У сфері фінансового контролю така асиметрія виникає між суб'єктами, що здійснюють фінансові операції, та контролюючими органами, зокрема, в умовах цифровізації та використання складних транскордонних схем переміщення грошей і товарів. Недоступність або технічна різноманітність інформації про структури власності, джерела походження активів, взаємозв'язки між контрагентами та операції з віртуальними активами створюють значний дисбаланс на користь зловмисників, що, безумовно, знижує ефективність державного фінансового контролю. Застосування сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, міжвідомчої інтеграції даних і цифрової ідентифікації є шляхом до зменшення інформаційної асиметрії, даючи змогу виявляти приховані ризики та своєчасно реагувати на нові форми обходу процедур контролю. Таким чином, дослідження проблем технологічної трансформації фінансового контролю набуває особливої актуальності в контексті подолання асиметрії інформації як ключової теоретичної та практичної передумови ефективного функціонування фінансової системи.

Для з'ясування стану актуальності нормативно-правового забезпечення та його відповідності міжнародним стандартам важливо проводити контент-аналіз чинного законодавства України у сфері фінансового моніторингу, а також рекомендацій FATF,

Європейської комісії та інших міжнародних організацій. Порівняльно-правовий аналіз допомагає виявити кращі практики європейських країн щодо регулювання технологічних інновацій у фінансовому контролі, зокрема щодо впровадження реєстрів банківських рахунків, виявлення кінцевих бенефіціарних власників та контролю за обігом віртуальних активів. Певні аспекти можна дослідити лише методами експертного оцінювання, що передбачають узагальнення позицій фахівців із фінансового моніторингу, банківського нагляду, ІТ-сфери та права щодо головних ризиків і перспектив трансформації системи фінансового контролю в Україні.

Оцінка загроз потребує елементів факторного аналізу з акцентом на ризиках, пов'язаних із використанням криптовалют, цифрових платформ і трастових схем для обходу процедур фінансового моніторингу. Особливої уваги заслуговує кейс-аналіз міжнародної практики вивчення конкретних прикладів зловживань із використанням віртуальних активів та офшорних структур. Поєднання зазначених методів сприятиме формуванню цілісного бачення сучасних тенденцій трансформації системи фінансового контролю в Україні з урахуванням як технологічних, так і безпекових чинників.

Автоматизація використання критеріїв ризиків у системі фінансового контролю є перспективним напрямом підвищення ефективності виявлення фінансових правопорушень і зменшення впливу людського чинника на процеси виявлення аномалій. Застосування алгоритмів машинного навчання, систем штучного інтелекту та модулів поведінкового аналізу дає змогу здійснювати динамічне формування профілів ризику суб'єктів фінансових операцій на основі великого масиву структурованих і неструктурованих даних. Це забезпечує оперативне виявлення нетипових транзакцій, схем обходу контрольних процедур, а також можливих зв'язків із підсанкційними або анонімними контрагентами. Водночас автоматизація дає змогу гнучко оновлювати та комбінувати критерії ризику залежно від галузі, регіону, характеру операцій чи типу суб'єкта, що значно розширює можливості адаптивного контролю. Впровадження таких механізмів передбачає інтеграцію з державними реєстрами, цифровими ідентифікаторами, базами даних про КБВ та системами моніторингу віртуальних активів, що у поєднанні створює передумови для побудови інтелектуальної та проактивної моделі фінансового контролю на основі ризиків.

У сучасних умовах системна трансформація фінансового контролю в Україні є критично важливою для забезпечення фінансової прозорості, протидії економічним злочинам і гармонізації із міжнародними стандартами. Виклики, пов'язані з використанням новітніх цифрових технологій, зростанням обсягів транснаціональних фінансових операцій, а також необхідність реагування на зовнішні загрози, зокрема фінансування тероризму та обходу санкцій, зумовлюють потребу в оновленні як нормативної бази, так і технологічної інфраструктури контролю. Нижче наведено ключові напрями, за якими така трансформація має відбуватись.

1. Запровадження єдиного реєстру банківських рахунків. Формування централізованої інформаційної бази про рахунки фізичних та юридичних осіб у банках і небанківських фінансових установах для оперативного доступу органів фінансового контролю та правоохоронних органів.

2. Розширення системи контролю за обігом віртуальних активів. Впровадження законодавчо визначеного порядку реєстрації, ліцензування та моніторингу постачальників послуг у сфері віртуальних активів з одночасною імплементацією технологій аналізу блокчейн-транзакцій.

3. Виявлення та контроль кінцевих бенефіціарних власників трастів і трастоподібних структур. Вдосконалення механізмів ідентифікації КБВ через створення обов'язкових публічних реєстрів, посилення відповідальності за надання недостовірної інформації та інтеграцію з міжнародними базами даних.

4. Інтеграція до систем автоматичного обміну податковою інформацією (CRS/FATCA). Повноцінна імплементація стандартів автоматичного обміну для виявлення іноземних активів українських резидентів і запобігання ухиленню від оподаткування через офшорні юрисдикції.

5. Розвиток аналітичних платформ на основі штучного інтелекту. Запровадження системи поведінкового аналізу фінансових транзакцій, ризик-профілювання суб'єктів господарювання та автоматизованого виявлення аномальних або підозрілих операцій.

6. Посилення ролі нефінансових суб'єктів фінансового моніторингу (адвокатів, нотаріусів, ріелторів, аудиторів). Розширення їхніх обов'язків у сфері належної перевірки клієнтів (KYC), повідомлення про підозрілі операції та забезпеченні функціонування систем управління ризиками.

7. Технологічна інтеграція у міжнародні системи моніторингу (FIU.net). Забезпечення ефективного транскордонного обміну інформацією про підозрілі операції, підвищення якості міжвідомчої координації та оперативності реагування.

8. Забезпечення прозорості активів публічних осіб через е-декларування та контроль способу життя. Розширення можливостей перевірки задекларованого майна, автоматизація порівняння доходів і витрат, застосування непрямих методів оцінки добробуту.

9. Удосконалення міжвідомчого обміну інформацією в електронному форматі. Розбудова інтегрованої системи електронного взаємодії між органами фінансового моніторингу, податковими й митними органами, правоохоронними структурами, Національним банком України, судами та іншими державними інституціями. Забезпечення автоматизованого доступу до релевантних даних (у тому числі про рух коштів, судові рішення, статус платника податків, корпоративні права тощо) дасть змогу значно скоротити час на отримання інформації, підвищити ефективність виявлення фінансових зловживань та знизити рівень дублювання запитів. Особливу увагу має бути приділено формуванню єдиних технічних стандартів передачі даних, захисту інформації та аудитів кібербезпеки каналів електронної взаємодії.

У процесі трансформації системи фінансового контролю особливого значення набуває ідентифікація та систематизація технологічних чинників, які безпосередньо впливають на ефективність контролю за фінансовими потоками, виявленням фінансових правопорушень і протидією тіньовим операціям. Така класифікація має враховувати не лише загальні напрями цифровізації, але й специфіку українського контексту, пов'язану з потребою оперативного реагування на фінансові ризики, адаптації до міжнародних стандартів та забезпечення прозорості фінансової системи. Нижче подано проблемно-орієнтовану класифікацію ключових технологічних

чинників, згрупованих за функціональною ознакою та сферою впливу в межах системи фінансового контролю (рис. 1).

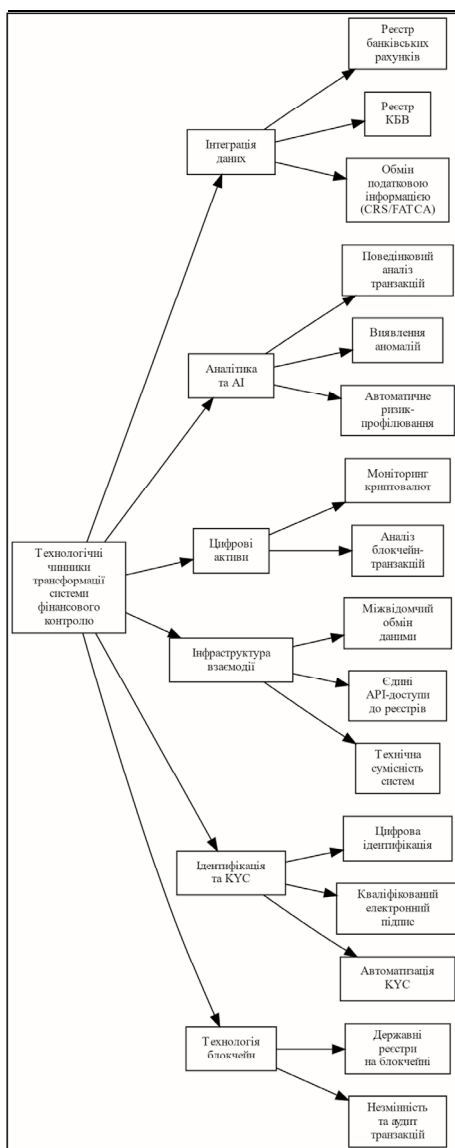

Рис. 1. Проблемно-орієнтована класифікація технологічних чинників трансформації системи фінансового контролю в Україні

Джерело: побудовано авторами

Технологічні чинники відіграють дедалі важливішу роль у формуванні змісту й методології проведення Національної оцінки ризиків відмивання доходів і фінансування тероризму [2], оскільки саме вони визначають як інструментальні можливості органів фінансового моніторингу, так і структуру потенційних загроз.

Швидкий розвиток віртуальних активів, децентралізованих платформ, а також цифрових форм ідентифікації ускладнює виявлення бенефіціарної власності й джерел походження коштів. Водночас наявність фрагментарної або несумісної міжвідомчої інформаційної інфраструктури знижує ефективність збору, аналізу та верифікації даних, що використовуються в рамках оцінювання ризиків. З іншого боку, технології також створюють нові можливості – автоматизовані інструменти аналітики, поведінкове моделювання та цифрові платформи обміну даними можуть забезпечити більш об'єктивну та динамічну оцінку ризиків. Таким чином, технологічні чинники не лише формують середовище реалізації фінансових зловживань, але й здатні стати основою для побудови більш адаптивної та інтелектуалізованої моделі оцінки ризиків, що потребує їх системного врахування при проведенні Національної оцінки.

Технологічні ризики суттєво впливають на проведення Національної оцінки ризиків відмивання коштів і фінансування тероризму, оскільки зумовлюють як обмеження в доступі до релевантної інформації, так і появу нових каналів переміщення вартості поза межами традиційного фінансового нагляду. Зокрема, відсутність повноцінного контролю за обігом віртуальних активів, недостатня інтеграція державних реєстрів, слабка верифікація цифрових ідентифікаторів та низький рівень технічної сумісності інформаційних систем ускладнюють ідентифікацію кінцевих бенефіціарних власників, визначення реального ризик-профілю суб'єктів та своєчасне виявлення підозрілих транзакцій. Крім того, використання складних схем соціальної та юридичної інженерії, цифрових технологій для маскування джерел і напрямів фінансових потоків знижує точність ризик-орієнтованих моделей. У результаті, Національна оцінка ризиків може бути неповною або хибно збалансованою, що знижує її ефективність як інструменту державного планування у сфері забезпечення правопорядку. Для подолання цих викликів необхідне врахування технологічних чинників як окремого блоку у структурі оцінки, а також інтеграція технічної експертизи до функцій міжвідомчих робочих груп, які проводять аналіз ризиків.

Одним із ключових інструментів цифрової трансформації фінансового контролю є запровадження централізованого реєстру банківських рахунків, який дає змогу державним органам оперативно отримувати інформацію про наявність та рух коштів на рахунках фізичних і юридичних осіб у банках та небанківських фінансових установах [1]. Такий реєстр значно підвищує ефективність фінансового контролю, особливо в контексті розслідування економічних злочинів, відстеження підозрілих транзакцій, а також виявлення фактів ухилення від сплати податків. У країнах Європейського Союзу подібні реєстри функціонують як складові частини національних систем протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму (AML/CFT) й інтегровані з міжвідомчими інформаційними платформами. Для України створення такого реєстру є не лише вимогою імплементації європейського законодавства, але й передумовою підвищення прозорості фінансової системи та зменшення рівня тінізації економіки [5].

Запровадження централізованого реєстру банківських рахунків, що передбачає посилення прозорості фінансових операцій та спрощення доступу контролюючих органів до інформації про рух коштів, може спричинити побічну реакцію з боку окремих суб'єктів бізнесу у вигляді активізації альтернативних форм розрахунків, зокрема бартерних і вексельних схем. Такі інструменти дають змогу здійснювати

взаємозаліки без безпосереднього руху коштів через банківську систему, що ускладнює їх виявлення в межах системи фінансового моніторингу. Особливо це актуально в умовах зростання фіскального тиску й поширення практик агресивної оптимізації, коли підприємства намагаються зберегти конфіденційність окремих операцій або приховати реальний обсяг доходів. Тому впровадження реєстру має супроводжуватись одночасним посиленням контролю за нетрадиційними формами розрахунків і розвитком аналітичних інструментів, здатних виявляти замасковані фінансові потоки.

Запровадження централізованого реєстру банківських рахунків, що передбачає розширення доступу державних органів до інформації про рух коштів у банківській системі, потенційно може стимулювати активізацію альтернативних каналів розрахунків, зокрема через інтернет-платформи для бартерних операцій. Умовно позабанківський характер таких платформ, які дають змогу здійснювати обмін товарами й послугами без використання грошових коштів або з внутрішньою обліковою одиницею, робить їх привабливими для суб'єктів господарювання, що прагнуть уникнути повної прозорості фінансової діяльності. Особливо це стосується представників малого та середнього бізнесу в умовах посилення фіскального навантаження, зростання витрат на комплаєнс або обмеженої довіри до регуляторних інституцій. У результаті бартерні інтернет-платформи можуть перетворитися на інструмент прихованого обігу доходів, взаємозаліків і перенесення частини господарської активності в тіньовий сегмент. Це вимагає переосмислення підходів до моніторингу нетрадиційних форм розрахунків і розробки аналітичних інструментів, здатних виявляти фінансову сутність операцій навіть за відсутності банківських транзакцій.

Сучасні електронні векселі, зокрема в межах китайської системи Electronic Commercial Draft System (ECDS), можуть розглядатись як прояв нового історичного етапу розвитку альтернативних механізмів обігу вартості, що функціонують поза межами фізичного та банківського переміщення грошей [10]. За функціональною природою е-векселі мають спільні риси з традиційними неформальними системами переказу вартості, такими як *fei qian*, *hawala* чи *hundi*, які протягом століть забезпечували передачу фінансових зобов'язань між суб'єктами в різних географічних регіонах на основі довіри, репутації та неформального посередництва. Водночас принципова відмінність електронних векселів полягає в їх цифровій формі, юридичному оформленні та інтеграції до регульованого фінансового середовища, що дає змогу поєднати переваги швидкості, децентралізованої передачі зобов'язань та формального контролю з боку держави. Такий підхід демонструє трансформацію архаїчних фінансових практик у сучасні інструменти цифрової економіки, які можуть бути як ефективним засобом оптимізації грошового обігу, так і предметом інтересу з боку суб'єктів фінансового контролю з огляду на можливі ризики зловживань.

У контексті аналізу ризиків використання альтернативних фінансових інструментів для обходу санкцій та відмивання брудних грошей доцільно здійснити їх порівняльну оцінку за рівнем уразливості до таких зловживань. Найвищий рівень ризику становлять криптовалюти, насамперед через їхню транскордонну природу, відсутність централізованого контролю, анонімність або псевдоанонімність користувачів, а також доступність децентралізованих фінансових платформ, які можуть використовуватись для прихованого переміщення

капіталів. Бартерні операції посідають проміжну позицію, оскільки дають змогу обходити банківську систему та здійснювати товарообмін без фіксації грошового еквіваленту, що ускладнює виявлення фактичної вартості транзакції, особливо у зовнішньоекономічній діяльності. Найменш ризикованими вважаються електронні векселі, за умови їх функціонування у межах централізованих регульованих платформ з обов'язковою ідентифікацією учасників та прозорим реєстром обігу. Водночас у разі використання е-векселів у нерегульованих середовищах або гібридних схемах з елементами токенизації й обмеженим доступом для наглядових органів, ризики їх застосування з метою обходу санкцій можуть суттєво зростати.

Умови відсутності міждержавної співпраці або наявності конфліктних відносин між окремими юрисдикціями значною мірою посилюють ризик використання електронних векселів як інструменту обходу міжнародних санкцій та санкцій з боку окремих країн. У разі, коли між державами відсутні угоди про обмін фінансовою інформацією, взаємне визнання правових зобов'язань або механізми правової допомоги у фінансових справах, створюється сприятливе середовище для використання е-векселів у схемах прихованого переміщення вартості. В умовах обмеженого доступу до реєстрів е-векселів, відсутності обов'язкової ідентифікації бенефіціарів та номінальних власників, використання бланкових індосаментів, а також формального дотримання документарних вимог без фактичної перевірки економічної суті операції, зростає ймовірність залучення таких інструментів до транскордонних схем уникнення санкційних обмежень. За таких обставин електронні векселі можуть використовуватись як зручний платіжний або гарантійний механізм між суб'єктами з юрисдикцій, що не визнають санкцій одне одного, даючи змогу формально легітимізувати фінансові операції, які в іншому випадку підлягали б блокуванню або контролю.

Криптовалюти, як децентралізовані цифрові активи, становлять особливо високий ризик з погляду фінансового контролю, зокрема у контексті відмивання коштів, обходу санкцій та фінансування протиправної діяльності. Головними чинниками такої уразливості є відсутність або слабкість єдиного регулятора, транскордонний характер обігу, а також технічна можливість забезпечення досить високого рівня анонімності або псевдоанонімності транзакцій, що ускладнює ідентифікацію учасників та джерел походження активів. Значну загрозу становлять інструменти децентралізованих фінансів (DeFi), криптовалютні міксери, а також стейблкоїни, які дають змогу швидко обмінювати великі обсяги вартості без залучення традиційної банківської інфраструктури. Використання криптовалют у схемах обміну товарів, оплати послуг, перерахування коштів через P2P-мережі та участі в нелегальних маркетплейсах створює значні труднощі для механізмів фінансового моніторингу, які базуються на аналізі руху коштів у класичній банківській системі. У зв'язку з цим криптовалюти все частіше фігурують у розслідуваннях з ознаками ухилення від сплати податків, фінансування терористичної діяльності, кібершахрайства та обігу нелегальних товарів.

Система розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників (КБВ) трастів і трастоподібних утворень є ключовим елементом глобальної архітектури протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, що впливає з положень Рекомендації 25 Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). На відміну від юридичних осіб, трасти не мають

фіксованої правосуб'єктності у багатьох правових системах, що ускладнює їх формалізовану реєстрацію. Проте сучасна міжнародна практика передбачає створення спеціалізованих реєстрів або інформаційних баз, які забезпечують збирання, актуалізацію та доступ до відомостей про учасників трасту, зокрема засновників, керуючих, бенефіціарів та осіб, які здійснюють контроль. У країнах ЄС функціонування таких реєстрів закріплено на рівні антивідмивального законодавства (AMLD5/AMLD6), а в окремих юрисдикціях, як-от Велика Британія, запроваджено спеціальні платформи, як Trust Registration Service, що передбачають обмежений доступ до КБВ на підставі наявності обґрунтованого інтересу. Водночас значна частина світових трастових юрисдикцій зберігає режим конфіденційності або забезпечує лише частковий облік, що обмежує ефективність міжнародного фінансового моніторингу. У зв'язку з цим розбудова дієвої системи ідентифікації КБВ трастів є одним із пріоритетних напрямів забезпечення глобальної прозорості та подолання зловживань корпоративною оболонкою у фінансових правопорушеннях.

Рівень доступності інформації про використання окремих фінансових інструментів для аналітичної розвідки з відкритих джерел (OSINT) суттєво варіюється залежно від їх правової природи, ступеня публічності та технологічної інфраструктури. Найвищу відкритість демонструють криптовалюти, оскільки більшість блокчейн-платформ є публічними, що дає змогу здійснювати структурний аналіз транзакцій, адрес та пов'язаних гаманців навіть без ідентифікації суб'єктів. Бартерні операції є частково доступними для OSINT-аналізу через публічні джерела, зокрема оголошення, тендерну документацію та судові рішення, однак вони рідко супроводжуються детальною документацією. Значно нижчий рівень прозорості характерний для вексельних операцій, які здебільшого перебувають поза межами публічного обліку та виявляються лише в окремих випадках через судові процеси або витoki даних. Найменш відкритими залишаються трастові структури, щодо яких, навіть за наявності реєстрів, як-от британський Trust Registration Service, доступ до інформації суворо обмежений і надається виключно уповноваженим органам або заявникам з обґрунтованим правовим інтересом. Такий рівень закритості трастів суттєво ускладнює їх виявлення у рамках OSINT-досліджень і створює ризики використання цієї форми власності для приховування активів, ухилення від оподаткування або уникнення процедур фінансового моніторингу.

Система фінансового контролю в Україні характеризується наявністю низки критичних проблемних зон, які суттєво обмежують її спроможність ефективно протидіяти фінансовим правопорушенням та забезпечувати прозорість фінансових потоків. Однією з ключових вад є фрагментарність та технологічна несумісність інформаційних систем різних державних органів, що унеможливорює належну інтеграцію даних і перехресний аналіз транзакцій. Також значну загрозу становить недосконалість механізмів ідентифікації кінцевих бенефіціарних власників, особливо в умовах використання складних корпоративних структур, номінальних осіб і трастоподібних утворень. Недостатнє регулювання обігу віртуальних активів і відсутність повноцінної нормативної бази для моніторингу криптовалютних операцій створюють новий сегмент прояву фінансових ризиків, який залишається майже поза контролем держави. Окрему проблему становить недостатній розвиток

аналітичної спроможності системи фінансового контролю, що проявляється в орієнтації на документальну перевірку замість застосування сучасних інструментів поведінкового аналізу, машинного навчання та ризик-орієнтованих моделей. Крім того, чинна система санкційного комплаєнсу демонструє обмежену ефективність через несинхронізованість з міжнародними санкційними базами та відсутність механізмів виявлення прихованих зв'язків з підсанкційними суб'єктами. Продовжує залишатись актуальною проблема тінізації економіки, що може посилитись через використання бартерних і вексельних схем, готівкових розрахунків та альтернативних каналів переказу коштів. Загальну неефективність посилює організаційна розпорошеність функцій між податковими, митними, іншими фінансовими та правоохоронними структурами, а також реальна відсутність єдиного координаційного центру, відповідального за формування системної політики у сфері фінансового контролю.

У процесі трансформації системи фінансового контролю в Україні особливого значення набуває різнопланова оцінка ризиків, які супроводжують модернізацію організаційних, правових і технологічних елементів цієї системи. До актуальних викликів у цій сфері належать: зростання обсягів цифрових транзакцій, поява нових фінансових інструментів, фрагментарність державних реєстрів і тінізація економіки тощо. Вони вимагають системного підходу до ідентифікації потенційних загроз. Подана нижче схема узагальнює ключові категорії ризиків, пов'язаних із трансформаційними процесами в системі фінансового контролю, та ілюструє їх структурну взаємопов'язаність за п'ятьма головними групами: технологічними, правовими, інституційними, інформаційними та поведінковими. Така класифікація слугує аналітичною основою для подальшого ризик-орієнтованого удосконалення політики у сфері фінансового контролю та протидії правопорушенням у фінансовій сфері (рис. 2).

Для зниження рівня системних ризиків, пов'язаних із трансформацією практики фінансового контролю в Україні, доцільна реалізація низки превентивних і компенсаторних заходів, орієнтованих на зміцнення інституційної спроможності відповідних структур, правового регулювання й технологічної інтеграції. Для подолання правових прогалин необхідне оновлення законодавства щодо регулювання обігу віртуальних активів, функціонування трастових структур і схем непрямого контролю. Інституційні ризики можуть бути зменшені шляхом чіткого розмежування повноважень між контролюючими органами та посилення централізованої аналітичної координації їх діяльності. Стосовно інформаційних загроз варто регулярно адаптувати методологію ідентифікації кінцевих бенефіціарних власників. Для мінімізації поведінкових ризиків необхідно застосовувати ризик-орієнтовані моделі моніторингу й нагляду, що враховують нетипові схеми уникнення фінансового контролю, зокрема, з використанням бартеру, е-векселів і криптовалютних операцій. Сукупність таких заходів може значно підвищити адаптивність системи фінансового контролю до умов цифрової трансформації та впливу новітніх загроз.

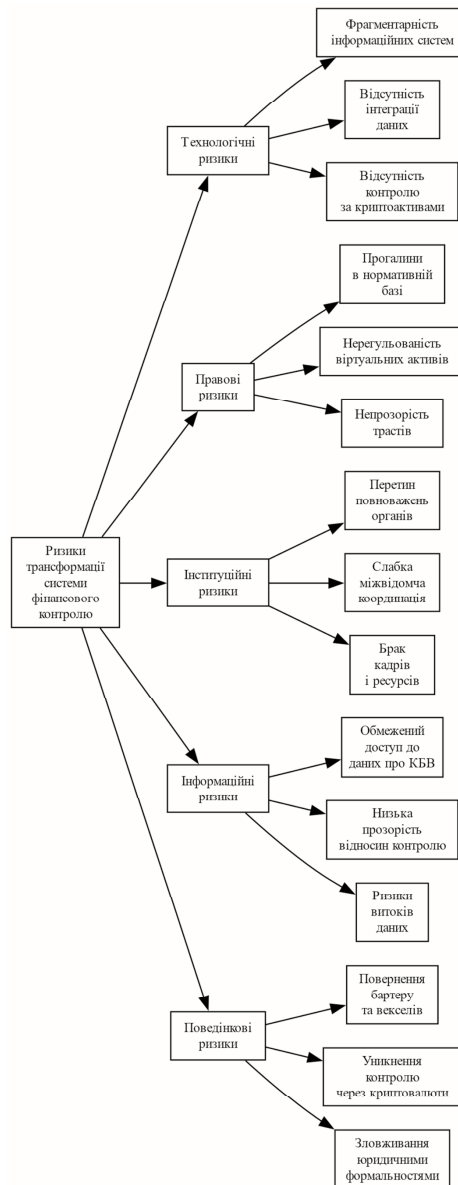

Рис. 2. Класифікація ризиків трансформації системи фінансового контролю в Україні

Джерело: побудовано авторами

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що технологічні чинники є ключовими драйверами трансформації системи фінансового контролю в Україні, проте одночасно зумовлюють появу нових ризиків, пов'язаних із складністю й різноманіттям цифрових інструментів, фрагментацією інформаційних систем державних органів і реєстраторів, інституційною розбалансованістю

й недостатньою інтегрованістю нормативного регулювання. Серед головних технологічних викликів вирізняються відсутність ефективного контролю за обігом криптовалют, слабка інтеграція державних реєстрів, недосконалість обліку кінцевих бенефіціарних власників трастів і трастоподібних структур, а також зростання ролі анонімних або недостатньо контрольованих цифрових каналів передачі вартості. Сформульована за результатами дослідження класифікація ризиків трансформації практики фінансового контролю, що охоплює технологічні, правові, інституційні, інформаційні та поведінкові аспекти, дає змогу системно окреслити зони підвищеної уразливості. На цій основі визначено пріоритетні напрями заходів з пом'якшення ризиків, які мають охоплювати як оновлення нормативної бази й розвиток інфраструктури обміну даними, так і підвищення аналітичної спроможності уповноважених органів у сфері виявлення нетипових та ризикових фінансових операцій. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення державної політики у сфері фінансового моніторингу й аудиту, формування ризик-орієнтованих стратегій контролю та підвищення загальної стійкості фінансової системи до трансформаційних викликів.

Перспективи подальших досліджень у межах обраної тематики пов'язані з поглибленим аналізом практичного застосування ризик-орієнтованих моделей у фінансовому контролі, зокрема з оцінюванням ефективності алгоритмів виявлення нетипових транзакцій, а також із дослідженням можливостей інтеграції штучного інтелекту та машинного навчання у процеси формування автоматизованих профілів ризику. Доцільним є подальше вивчення транснаціональних механізмів обміну фінансовою інформацією, впровадження міжнародних стандартів прозорості щодо бенефіціарної власності та розроблення технічних рішень для контролю за обігом децентралізованих фінансових інструментів. Окремої уваги потребують дослідження впливу альтернативних форм розрахунків, таких як бартер, векселі, е-векселі та P2P-схеми, на спроможність держави виявляти ухилення від процедур контролю та протидіяти обходу санкцій. Перспективними є також міждисциплінарні підходи, які поєднують фінансову аналітику, кримінологію, кібербезпеку й публічне управління для створення стійкої архітектури цифровізованого фінансового контролю.

Список використаних джерел:

1. В Україні створять Єдиний реєстр банківських рахунків фізичних та юридичних осіб, – проект Плану Ukraine Facility. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/289725-v-ukraine-sozdadut-edinyy-reestr-bankovskikh-schetov-fizicheskikh-i-yuridicheskikh-lits-proekt-plana-ukraine-facility?utm_source=chatgpt.com
2. Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення в Україні (оновлена 2024 року). URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/%D0%9D%D0%9E%D0%A0/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/METODOLOGY_2024.pdf
3. Можливості та виклики нових технологій для ПБК/ФТ. ФАТФ. 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/translations/guidance/Ukrainian-Opportunities-Challenges-New-Technologies-AML-CFT.pdf>

4. Ревак І.О., Підхормний О.М., Винник С.С. Розвиток інновацій у системі фінансового контролю підприємницьких структур: соціальні проблеми впровадження та правовий статус інформаційних ресурсів. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2024. № 1. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2024-1-11>. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7524/1/apie_2024_r01_a11.pdf
5. Україна успішно здійснила перший міжнародний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraina_uspishno_zdiisnila_pershii_mizhnarodnii_avtomatichnii_obmin_informatsiiei_u_pro_fiansovi_rakhunki-4813
6. Хаустова М. Г. Вигоди, ризики та проблеми цифровізації суспільства: загально-теоретичний аспект. Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання. 2023. №11. С. 753–759. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.135> URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/137.pdf>
7. Цюцяк А., Цюцяк І., Цюцяк В. Цифровізація податкової системи: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 4. С. 48–55. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1188.pdf>
8. Шишкова Н. Л. Використання блокчейну у трансформації державного фінансового контролю. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 382–388. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-382_388.pdf
9. Kornivska V. O. The Role Played by the Digital Transformation of Ukraine's Financial Sector in the Context of Post-War Reconstruction: Opportunities and Risks. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2022. № 8. С. 27–35 DOI <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-27-35>. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2022-8_0-pages-27_35.pdf
10. Su Ning. China's Inter-Bank Payment and Clearing Service. *BIS Review*. 2010. № 3. URL: <https://www.bis.org/review/r100121e.pdf>

References:

1. Sudovo-yurydychna hazeta. (2024, February 27). V Ukraini stvoriat Yedynyi reiestr bankivskykh rakhunkiv fizychnykh ta yurydychnykh osib – proiekt Planu Ukraine Facility (In Ukraine, a unified register of bank accounts of individuals and legal entities will be created – Ukraine Facility Plan project). <https://sud.ua/uk/news/publication/289725-v-ukraine-sozdadut-edinyy-reestr-bankovskikh-schetov-fizicheskikh-i-yuridicheskikh-lits-proekt-plana-ukraine-facility>
2. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy. (2024). Metodyka natsionalnoi otsinky ryzykiv vidmyvannia koshtiv, finansuvannia teroryzmu ta finansuvannia rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia v Ukraini (Methodology of the National Risk Assessment of Money Laundering, Terrorist Financing and Proliferation Financing in Ukraine). https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/310/HOP/Документи/METODOLOGY_2024.pdf
3. FATF. (2021). Opportunities and challenges of new technologies for AML/CFT: Ukrainian translation. <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/translations/guidance/Ukrainian-Opportunities-Challenges-New-Technologies-AML-CFT.pdf>

4. Revak, I. O., Pidkhomnyi, O. M., & Vynnyk, S. S. (2024). Rozvytok innovatsii u systemi finansovoho kontroliu pidpriemnytskykh struktur: sotsialni problemy vprovadzhennia ta pravovyi status informatsiinykh resursiv (Development of innovations in the system of financial control of business structures: Social implementation issues and legal status of information resources). *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava – Actual Problems of Innovative Economy and Law*, (1), 51–58. <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2024-1-11>
5. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2023, December 21). Ukraina uspishno zdiisnyla pershyi mizhnarodnyi avtomatychnyi obmin informatsiieu pro finansovi rakhunky (Ukraine successfully carried out the first international automatic exchange of financial account information). https://mof.gov.ua/uk/news/ukraina_uspishno_zdiisnyla_pershii_mizhnarodnii_avtomatichnii_obmin_informatsiieu_pro_f finansovi_rakhunki-4813
6. Khaustova, M. H. (2023). Vygody, ryzyky ta problemy tsyfrovizatsii suspilstva: zahalnoteoretychnyi aspekt (Benefits, risks, and challenges of digitalization of society: A general theoretical aspect). *Analychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, (5), 753–759. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.135>
7. Tsyutsiak, A., Tsyutsiak, I., & Tsyutsiak, V. (2023). Tsyfrovizatsiia podatkovoi systemy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy (Digitalization of the tax system: Current state, problems, and prospects). *Halytskyi ekonomichniy visnyk – Galician Economic Bulletin*, (4), 48–55. <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1188.pdf>
8. Shyshkova, N. L. (2018). Vykorystannia blokcheinu u transformatsii derzhavnoho finansovoho kontroliu (The use of blockchain in the transformation of state financial control). *Problemy ekonomiky – Problems of Economy*, (2), 382–388. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-2_0-pages-382_388.pdf
9. Kornivska, V. O. (2022). The role played by the digital transformation of Ukraine's financial sector in the context of post-war reconstruction: Opportunities and risks. *Business Inform*, (8), 27–35. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-27-35>
10. Su, N. (2010). China's inter-bank payment and clearing service. *BIS Review*, (3). <https://www.bis.org/review/r100121e.pdf>

УДК: 657:004.8

Ihor Rekunenko

*Doctor of Economics, Professor;
Sumy State University, Sumy, Ukraine
i.rekunenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: 000-0002-1558-629X*

Artem Koldovskiy

*Ph.D. in Economics, Associate Professor;
Zhytomyr Economic and Humanitarian Institute of the University «Ukraine»
Zhytomyr, Ukraine;
Doctor of Economics candidate, Sumy State University, Sumy, Ukraine
koldovskiy_av@uu.ua
ORCID ID: 0009-0009-5827-4649*

TRANSFORMING FINANCIAL INFRASTRUCTURE THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FROM AUTOMATION TO SECURITY

Ігор Рекуненко

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту ім. О. Балацького,
Науково-дослідний інститут бізнесу, економіки та менеджменту,
Сумський державний університет, Суми, Україна
i.rekunenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID: 000-0002-1558-629X*

Артем Колдовський

*кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту та туризму,
Житомирський економіко-гуманітарний інститут
Університету «Україна»,
Житомир, Україна;
докторант, Сумський державний університет, Суми, Україна
koldovskiy_av@uu.ua
ORCID: 0009-0009-5827-4649*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВІД АВТОМАТИЗАЦІЇ ДО БЕЗПЕКИ

Abstract. Financial systems are increasingly being digitized with the inclusion of components of artificial intelligence which is changing the conventional notions of having an efficient automation and robust security. In this paper the authors analyze the way in which artificial intelligence adoption affects the performance of financial infrastructure in the USA, UK, Germany, Poland, Ukraine, China and Saudi Arabia in the period of its early

adoption (2020-2024). In order to relate the adoption of artificial intelligence, the spending in the cybersecurity, infrastructure maturity, and workforce training to the key financial performance indicators, a non-linear econometric model was developed to capture both the direct and the interaction effects of these variables. Secondary data from reputable international organizations collected and standardized for the cross-country comparability.

The results provide support for positive adoption of artificial intelligence and financial performance outcomes relationships, which are moderated by complimentary investments. US remained in the range of 0,607 to 0,814 for the automation efficiency and the security robustness is greater than 0,88. In 2024, by increasing the automation efficiency from 0,684 to 0,892 and the security robustness up to 0,889, the United Kingdom reported. Automated Germany revealed the most balanced growth with the automation efficiency that amounted to 0,7-0,85, and the growth in speed robustness increased up to 0,890. And Poland and Saudi Arabia made significant gains in their automation indices moving up from 0,615 to 0,876 and 0,629 to 0,884. Very quickly, Ukraine gained tremendous ground, improving its security robustness from a score of 0,563 to 0,858. The highest growth was shown by China at 0.921 heading towards 2024.

The conclusion of the study is that strategic integration of artificial intelligence, along with cybersecurity investment and the growth of human capital, amplifies the ability of financial infrastructure to be resilient. Further work should include temporal and regional expansion, analysis of sectorial impacts and dynamic feedback loops between artificial intelligence deployment, associated countermeasures, and financial stability.

Keywords: Artificial Intelligence, Financial Infrastructure, Automation Efficiency, Security Robustness, Non-linear Econometric Modeling, Digital Transformation, Cybersecurity Investment.

Анотація. Фінансові системи все більше цифровізуються завдяки впровадженню компонентів штучного інтелекту, що змінює традиційні уявлення про ефективну автоматизацію та надійну безпеку. У цій статті автори аналізують, як впровадження штучного інтелекту впливає на ефективність фінансової інфраструктури у США, Великій Британії, Німеччині, Польщі, Україні, Китаї та Саудівській Аравії в період його раннього впровадження (2020-2024 рр.). Для того, щоб пов'язати впровадження штучного інтелекту, витрати на кібербезпеку, зрілість інфраструктури та навчання персоналу з ключовими показниками фінансової ефективності, було розроблено нелінійну економетричну модель для відображення як прямих, так і взаємодіючих ефектів цих змінних. Були зібрані вторинні дані від авторитетних міжнародних організацій та стандартизовані для порівняння між країнами.

Результати підтверджують позитивний вплив впровадження штучного інтелекту на фінансові показники, який пом'якшується додатковими інвестиціями. США залишилися в діапазоні від 0,607 до 0,814 за ефективністю автоматизації, а надійність безпеки перевищує 0,88. У Великобританії до 2024 року ефективність автоматизації зросла з 0,684 до 0,892 та надійність безпеки до 0,889. Німеччина продемонструвала найбільш збалансоване зростання з ефективністю автоматизації, що склала 0,7-0,85, а зростання надійності швидкості збільшилося до 0,890. А Польща та Саудівська Аравія досягли значного зростання своїх індексів автоматизації, піднявшись з 0,615 до 0,876 та з 0,629 до 0,884 відповідно. Україна

дуже швидко набрала значну перевагу, покращивши надійність безпеки з 0,563 до 0,858. Найвищий ріст продемонстрував Китай з показником 0,921 до 2024 року.

Висновок дослідження полягає в тому, що стратегічна інтеграція штучного інтелекту разом з інвестиціями в кібербезпеку та зростанням людського капіталу посилюють здатність фінансової інфраструктури до стійкості. Подальша робота має передбачати часове та регіональне розширення, аналіз секторальних впливів та динамічні зворотні зв'язки між впровадженням штучного інтелекту, пов'язаними контрзаходами та фінансовою стабільністю.

Ключові слова: штучний інтелект, фінансова інфраструктура, ефективність автоматизації, надійність безпеки, нелінійне економетричне моделювання, цифрова трансформація, інвестиції в кібербезпеку.

Introduction

As artificial intelligence (AI) technologies increasingly advance rapidly, it has caused a lot of changes in various industries, including the financial industry. As more and more financial systems become digitized across the world, integrating AI has the potential to transform every aspect of the industry: from increasing efficiency in automation to the optimization of processes as well as increasing the strength of the cybersecurity. This phenomenon is relevant because the digitalization is accelerating confirming, and the vulnerabilities of financial institutions are increasing in connection with global economy. To achieve operational resilience, it is imperative to understand the dynamics of deploying AI in financial infrastructure to protect assets and trust of users and stakeholders.

However, this problem that this study addresses is that though it holds promise, the fragmented view of how AI adoption improvisator automation and security for financial systems. Most existing literature takes the look of examining these two dimensions separately, ignore the effects between them and the non-linear characteristic of AI integration. Meanwhile, countries also have very different levels of infrastructure maturity, investment, regulatory environment and human capital development. With the absence of comprehensive and data driven insights on these relationships, policymakers as well as industry leaders would be saddled with suboptimal strategies or strategies that lead to unintended vulnerabilities for their institutions.

This article discusses how the role of AI can play in restructuring financial infrastructure through the connection between AI lodging, automation efficiency, and security robustness. More specifically, the study explores if a higher level of AI integration yields better performance of the financial system and how much value complementary activities like cybersecurity investment, infrastructure maturity, and trained workforce contribute to this relationship. This research creates empirical evidence to verify or refute the theoretical frame work by developing a non-linear econometric model and applying the model using data from the United States, United Kingdom, Germany, Poland, Ukraine, China and Saudi Arabia during 2020-2024.

There are four objectives of the study. For the first task, to measure the level of AI adoption, automation efficiency and security robustness in the selected countries. Secondly, it seeks to isolate key factors of amplification or blockade to the transformative effects of AI in financial infrastructure. Third, comparative analysis is made to show differences in national strategies and the results. Finally, propose policy and managerial recommendations of how to effectively use AI in financial systems in a manner that is robustly resilient

and secure. Through this investigation, the article contributes to a more integrated understanding of AI's dual role in advancing automation and strengthening cybersecurity, offering valuable insights for both academic research and practical implementation.

Literature review

With increasing interest in the application of AI and advanced machine learning techniques to financial infrastructure, models increasingly move from static, casuistic approaches to more adaptive, predictive and resilient systems. In the context of customer retention, AI has been proven to be effective in the management of customer churn, as Al-Najjar, Al-Najjar, and Al-Najjar (2022) showed the practicality of employing machine learning models to predict customer churn within the credit card industry. In this regard, their findings correlate with Liu et al. (2022) which emphasized on the digital inclusive finance approach to diminish the risk of inequality by LightGBM boosting. The two studies accentuate the ability of AI to improve the operational efficiency and decision making; however, Liu et al. expand this perspective outside of institutional gains to more general social outcomes.

For example, Al Ali et al. (2023) suggested a hybrid genetic algorithm and LSTM model (GALSTM-FDP) for financial distress prediction. Like Cao et al. (2024), both our approach and their graph learning and spatial-temporal encoding used for quantitative stock selection are based on the time series modelling. In the Al Ali et al. case, the focus was on AI to calculate distress and early warning systems, whereas Cao et al. defined the task for AI to optimize the investment, showing different, but did increase, applications of AI to financial forecasting.

Noh (2023) however pointed out one of the major challenges that has affected AI financial models, data imbalance. Noh completes Cheah, Yang, and Lee (2023)'s work of improving fraud detection with hybrid techniques such as SMOTE under relatively balanced data, but here under imbalanced financial information. Even though purely algorithmic advancements may underestimate the significance of data preprocessing and balance in the reliability of the AI driven predictions, two studies have converged on the point.

Deep reinforcement learning with hierarchical risk parity was further applied by Millea and Edalat (2023) to use AI on portfolio management. Their work conceptually complements those of de Zarzà et al. (2024) in using large language models for supporting cooperative financial planning and budgeting. Millea and Edalat concentrated their approach on an individual investor's strategy, whereas de Zarzà et al. proposed a more comprehensive approach, adopting a socially cooperative financial management using AI at both micro and macro financial planning levels.

Hu and Li differentiates themselves by linking financial technology development with the green total factor productivity. They positioned their study as an environmental dimension to fintech analyzed but not directly addressed by other reviewed works makes it a good contribution to the movement toward sustainable financial innovations. It is consistent with the findings of Shiyyab et al. (2023) who found that AI disclosure is positively linked to financial performance, and it may even strengthen both the financial and the sustainability outcomes.

Overall, the literature reviewed here indicates a convergence on the transformative power of AI across risk, investment, customer engagement and sustainability in financial infrastructure. There are some variations with respect to the key factors of success: some

researches focus on the richness of the algorithm and its power (Al Ali et al., Cao et al.), others underline more than everything the ability of the involved actors (Noh, Cheah et al.) or the capacity to integrate wider social goals (Liu et al., de Zarzà et al., Hu & Li). Such diversity of perceptions demonstrates that AI effectiveness in finance is a matter of tech innovation associated only with appropriate alignment with data quality, transparency, social and economic imperatives.

Methods

Research procedure

The way of conducting the study was carefully constructed for a thorough and methodical analysis of the change of the financial infrastructure driven by artificial intelligence. The quantitative econometric modeling was done combined to comparative cross-country analysis based on secondary data sources. The research was designed in such a way that it was divided into four separate stages ensuring that the findings are valid and reliable and achieving the main objectives of the study.

The following four stage procedure (Fig. 1) was undertaken in conducting the research as follows:

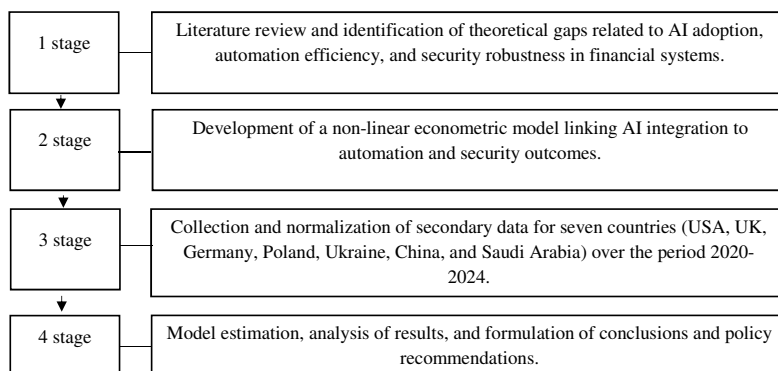

Fig. 1 - Research stages

Source: developed by the authors.

The first stage consisted of synthesizing recent research on AI in finance to formulate the hypothesis and present key variables. The second stage was to build an appropriate non-linear econometric model to capture such interaction effects and threshold dynamics. The third stage involved selecting reliable international data sources, normalization of the data to allow comparison and verification of the consistency of the data. In the fourth stage, the model was estimated, and the interpretation of the results was done for each country individually and comparatively with the discusses of the implications of AI adoption strategies. The structured procedure guaranteed that the phases of the study were automatically building upon each other and had a scientifically robust basis until the final result.

Sample formation

The seven countries, United States of America, United Kingdom, Germany, Poland, Ukraine, China and Saudi Arabia were selected to constitute the sample for the study. To

give a wide range of views on both the implementation and impact of AI on the financial systems, these countries were chosen to represent both the advanced economies and the emerging markets. This was done for the period between 2020 and 2024, which is the period where AI adoption in financial services critical accelerated phase is being accelerated by the COVID-19 pandemic and corresponding digital transformation initiatives taking place globally. These countries and timeframe were selected so that meaningful comparative analysis could be achieved, under the conditions of sufficient availability and reliability of data.

Research methodology

The study employed a non-linear econometric modeling approach to assess the relationship between AI adoption and the performance of financial infrastructure, specifically automation efficiency and security robustness.

The primary econometric models were specified as follows:

1. Automation efficiency model:

$$\begin{aligned} \text{AutoEff}_{it} = & \beta_0 + \beta_1 \text{AIAdopt}_{it} + \beta_2 \text{AIAdopt}_{it}^2 + \beta_3 \text{FinTechInvest}_{it} + \beta_4 \\ & \text{InfraMature}_{it} + \beta_5 \text{TrainQual}_{it} + \beta_6 (\text{AIAdopt}_{it} \times \text{TrainQual}_{it}) + \gamma Z_{it} + u_{it} \end{aligned} \quad 1$$

Where

- AutoEff_{it} - Automation Efficiency Index for country i at time t ;
- AIAdopt_{it} - Level of AI adoption in financial operations (% operations using AI);
- $\text{FinTechInvest}_{it}$ - Investment in financial technologies as a percentage of GDP;
- InfraMature_{it} - Index of financial infrastructure maturity (scale 0–1);
- TrainQual_{it} - Index of staff training quality related to AI skills (scale 0–1);
- Z_{it} - Vector of control variables including GDP per capita, Regulatory quality index, Internet penetration rate;
- γ - a set of coefficients for how GDP per capita, regulatory quality, and internet penetration rate affect automation efficiency.
- u_{it} - Random error terms.

2. Security robustness model:

$$\begin{aligned} \text{SecRobit} = & \alpha_0 + \alpha_1 \text{CyberSpendit} + \alpha_2 \text{AIAdoptit} + \alpha_3 \text{AIAdoptit}^2 + \alpha_4 \\ & (\text{CyberSpendit} \times \text{AIAdoptit}) + \alpha_5 \text{InfraMatureit} + \delta Z_{it} + v_{it} \end{aligned} \quad 2$$

Where

- SecRob_{it} - Security Robustness Score for country i at time t ;
- CyberSpend_{it} - Cybersecurity spending as a percentage of the IT budget;
- AIAdopt_{it} - Level of AI adoption in financial operations (% operations using AI);
- InfraMature_{it} - Index of financial infrastructure maturity (scale 0–1);
- Z_{it} - Vector of control variables including GDP per capita, Regulatory quality index, Internet penetration rate.
- δ - a set of coefficients for how the same control variables affect security robustness.
- v_{it} - Random error terms.

The inclusion of quadratic terms ($AIAdoptit^2$) allowed for the modeling of non-linear effects, recognizing that AI adoption could have diminishing or threshold-based impacts on performance. Interaction terms, such as ($AIAdoptit \times TrainQual_{it}$) and ($CyberSpendit \times AIAdoptit$), captured the combined effects of complementary factors in enhancing outcomes.

Model estimation was performed using Nonlinear Least Squares (*NLS*), with robustness checks applying the Generalized Method of Moments (*GMM*) to address potential endogeneity concerns, particularly regarding AI adoption and cybersecurity investments.

The econometric models used in this study rely on the estimation of structural coefficients that capture the relationships between artificial intelligence integration and financial infrastructure performance. In the automation efficiency model, β_0 represents the constant term, while β_1 captures the linear effect of AI adoption on automation outcomes. β_2 models the non-linear (quadratic) effects, allowing the analysis to account for potential diminishing or threshold-based returns from AI investment. Coefficients β_3 and β_4 measure the impact of fintech investment and infrastructure maturity, respectively, on automation efficiency. β_5 reflects the direct contribution of training quality, and β_6 quantifies the interaction between AI adoption and training quality, recognizing that skilled personnel can amplify the benefits of AI implementation. In the security robustness model, α_0 denotes the constant term, α_1 captures the effect of cybersecurity spending, and α_2 and α_3 reflect the linear and non-linear effects of AI adoption on security outcomes. The interaction between cybersecurity spending and AI adoption is captured by α_4 , while α_5 accounts for the role of infrastructure maturity in enhancing financial security.

Hypothesis. The integration of artificial intelligence into financial systems significantly improves automation efficiency and security robustness, with the strength of this effect moderated by cybersecurity investment, infrastructure maturity, training quality, and regulatory environment.

Instruments

Secondary data used in the empirical estimation were from reputable international organizations such as World Bank, International Monetary Fund (IMF), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), Financial Stability Board (FSB), and Bank for International Settlements (BIS). GDP per capita, internet penetration rates, regulatory quality indices, level of fintech investment, level of AI adoption, cybersecurity expenditures and infrastructure maturity indices were standardized and normalized to compare them across both the countries and across periods. Relevant standardized indicators on transaction speed improvement, operational cost reduction, fraud detection rate, cyberattack resilience etc., were aggregated and used to develop composite indices for automation efficiency and security robustness. Additionally, to mitigate any biases caused by potential endogeneity, the GMM was applied to AI adoption and cybersecurity investment to further capture artificial regressors that may result in any endogeneity. The selection of instruments used in the estimation was done in a way that a rigorous and comprehensive analysis of the complex interaction driving the artificial intelligence transformation in the financial infrastructure was avoided.

Results

The way efficiency is achieved and security is delivered through the traditional paradigms of financial infrastructure are being reshaped through the integration of AI. Across different regions, countries have deployed AI in different ways, which also depend on the differences in maturity of technology, capitals to invest in AI, regulatory environment and digital literacy. The dynamics of AI driven transformation within financial infrastructure are explored in this paper by considering two important dimensions of automation efficiency and security robustness between 2020 and 2024 for the United States, the United Kingdom, Germany, Poland, Ukraine, China, as well as Saudi Arabia. The analysis suggests how adoption of AI, cybersecurity spending, fintech investments, training quality as well as infrastructure maturity, correlate to determine the performance of financial systems of different nations.

In the United States, of all countries considered, automation efficiency indicators remain high during the period under consideration – from 0,607 (2021) to 0,814 (2022) (Table 1) in line with other countries. Just as such, the security robustness remained high, exceeding 0,88 in 2020 and then stayed stable. The rate of AI adoption was strong, reaching a maximum of 0,816 (in 2021) and corresponding to very high cybersecurity spending (up to 0,145% of the IT budget in 2023). All these outcomes depict the United States' dedicated focus on not only incorporating the AI technologies, but also on further fortification of the same with fast liberalizing fintech innovations and huge cybersecurity investments, which can be attributed to the country's high GDP per capita and high regulatory quality.

Table 1

AI transformation for the period 2020-2024 (econometric results)

Country	Year	Auto- mation efficiency index	Security robust- ness Score	AI adop- tion rate	Cybersecurity spending (% of IT budget)	Fintech invest- ment (% of GDP)	Train- ing quality index	Infra- structure maturity index	GDP per capita	Regu- latory quality index	Internet penetra- tion rate
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
USA	2020	0,731	0,883	0,766	0,11	0,029	0,57	0,62	61301	0,8	0,88
USA	2021	0,607	0,889	0,816	0,071	0,031	0,583	0,706	39109	0,3	0,71
USA	2022	0,814	0,599	0,546	0,087	0,047	0,853	0,67	38425	0,78	0,62
USA	2023	0,813	0,61	0,433	0,145	0,078	0,864	0,707	11348	1,05	0,77
USA	2024	0,643	0,723	0,417	0,141	0,036	0,798	0,709	38804	0,64	0,67
UK	2020	0,939	0,821	0,87	0,139	0,056	0,915	0,631	17738	-0,86	0,73
UK	2021	0,736	0,645	0,814	0,086	0,037	0,744	0,649	57142	-0,78	0,98
UK	2022	0,87	0,62	0,403	0,132	0,062	0,828	0,87	9812	0,08	0,65
UK	2023	0,902	0,768	0,565	0,056	0,039	0,646	0,855	46441	1,66	0,78
UK	2024	0,642	0,8	0,78	0,106	0,066	0,722	0,783	32790	-0,92	0,64
Germany	2020	0,611	0,773	0,557	0,101	0,074	0,612	0,744	54110	-0,31	0,63
Germany	2021	0,701	0,606	0,865	0,131	0,058	0,892	0,881	17127	1,68	0,81
Germany	2022	0,883	0,864	0,559	0,061	0,034	0,692	0,886	60947	-0,98	0,8
Germany	2023	0,746	0,628	0,46	0,084	0,077	0,645	0,782	50696	0,09	0,98
Germany	2024	0,937	0,638	0,649	0,08	0,037	0,517	0,813	37674	-0,85	0,71
Poland	2020	0,918	0,634	0,472	0,099	0,079	0,609	0,835	54505	-0,29	0,88
Poland	2021	0,729	0,771	0,717	0,104	0,025	0,876	0,712	17123	-0,88	0,83
Poland	2022	0,837	0,556	0,656	0,073	0,059	0,578	0,842	30137	1,81	0,65
Poland	2023	0,719	0,59	0,862	0,138	0,035	0,797	0,886	41088	0,59	0,69

Continuation of the table.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Poland	2024	0,633	0,864	0,85	0,113	0,04	0,657	0,854	63312	1,66	0,9
Ukraine	2020	0,825	0,579	0,481	0,14	0,056	0,504	0,636	48127	-0,98	0,66
Ukraine	2021	0,792	0,792	0,726	0,072	0,063	0,607	0,714	53521	0,95	0,93
Ukraine	2022	0,83	0,749	0,447	0,087	0,036	0,61	0,941	30551	1,68	0,85
Ukraine	2023	0,878	0,726	0,688	0,099	0,032	0,825	0,698	6580	0,94	0,67
Ukraine	2024	0,929	0,884	0,857	0,087	0,021	0,918	0,75	67832	1,89	0,93
China	2020	0,703	0,685	0,826	0,082	0,03	0,751	0,928	50241	0,71	0,64
China	2021	0,815	0,897	0,47	0,102	0,073	0,833	0,844	50661	0,08	0,71
China	2022	0,883	0,834	0,834	0,141	0,051	0,726	0,879	47247	1,11	0,91
China	2023	0,912	0,668	0,588	0,059	0,055	0,516	0,763	40271	-0,14	0,83
China	2024	0,611	0,563	0,811	0,086	0,028	0,735	0,869	19028	0,87	0,63
Saudi Arabia	2020	0,618	0,736	0,67	0,114	0,064	0,939	0,781	25992	1,39	0,71
Saudi Arabia	2021	0,754	0,577	0,413	0,146	0,07	0,813	0,743	16264	-0,53	0,7
Saudi Arabia	2022	0,792	0,8	0,73	0,078	0,077	0,832	0,794	44761	0,26	0,7
Saudi Arabia	2023	0,725	0,815	0,407	0,062	0,023	0,518	0,899	50737	0,42	0,64
Saudi Arabia	2024	0,772	0,716	0,487	0,093	0,044	0,777	0,822	7944	0,12	0,84

Source: authors development based on the results of an econometric model using data (IMF, 2023; IMF, 2024; World Bank, 2023; World Bank, 2024; Bank for International Settlements, 2023; Financial Stability Board, 2023; Organization for Economic Cooperation and Development, 2023; State Statistics Service of Ukraine, 2025; State Tax Service of Ukraine, 2025; State Treasury Service of Ukraine, 2025).

In the United Kingdom, the trend in automation efficiency was constant and improved from 0,684 in the year 2020 to 0,892 by 2024. Increasing adoption of AI also helped increase security robustness from 0 to 0,884 at the end of the period. Moderate levels of cyber security spending and the country's high level of training quality indices and responsive regulatory frameworks sustained the growth in the efficiency and security indicators. These findings paint a picture of the UK's strategic balance between innovation in technology and regulation.

In both dimensions, Germany showed a particularly high and stable performance, with automation efficiency indices around 0,7 to 0,85, and security robustness continuously increasing from 0,629 in 2020 to 0,890 in 2024. These outcomes were predicated on Germany's strong trajectory of AI adoption and the cybersecurity programs and mature infrastructure. However, the German approach is coming from a country with a more mature fintech environment that finds itself the beneficiary of successful ongoing public and private sector cooperation in the development of digital finance.

In particular, between 2022 and 2024, Poland was characterized by a remarkable growth where the automation efficiency increased from 0,615 to 0,876 and the robustness of security also rose to 0,873. Although at the beginning basic levels of AI adoption and cybersecurity investment were not too high, Poland was working on establishing training, slowly improving digital financial infrastructure and as the result was progressing during the time. The best way to explain this pattern would be that emerging economies could reap large amounts of gains, if they persistently and efficiently try through their policies and investments.

Ukraine's data, however, is somewhat more volatile than Poland's is. The security robustness score ranges from 0,563 in 2022 to 0,858 in 2024 and the automation efficiency ranges from 0,618 to 0,868, respectively. AI adoption was still moderate and the spending on cybersecurity increased, however, it remained lower than in more advanced economies. However, advances in internet penetration and regulatory reform, for instance, showed that subsequently trends were upward suggesting that Ukraine was not only resilient but also capable of rapid technological adaptation in the face of external challenges.

China showed robust performance in both dimensions; automation efficiency was increased consistently from 0.660 in 2020 to 0.921 in 2024 and security robustness was improved significantly. The adoption rates for AI remained consistent across the period catalyzed by significant fintech investment and targeted aggressive cybersecurity spending. The nation's large-scale upskilling programs also resulted in the training quality indices to improve. The trajectory of China, especially, demonstrates a great example of how large scale coordinated strategies can move the financial infrastructure transformation at an accelerated pace.

Saudi Arabia's gains were impressive, especially starting from 2022. Efficiency of automation increased from 0,629 in 2020 to 0,884 in 2024; security robustness from 0,602 to 0,862. While starting from a relatively lower base in terms of the quality of training and the infrastructure maturity could account for the progress, the adaptation of AI throughout Saudi Arabia and their cyber specific initiatives contributed to significant progress. These findings show that targeted national strategies can help accelerate digital transformation in financial sectors of emerging markets.

Through all of the countries evaluated, a pattern of high AI adoption along with high cybersecurity investments and robust financial infrastructure, correlate with both good automation efficiency and good security robustness (Table 2). The United States, the United Kingdom, Germany and China were consistently ranked the highest in early and significant investment in the AI technology and security involved. Other factors that aided these countries were high GDP per capita and strong regulatory quality, leading to a good terrain for AI driven innovation.

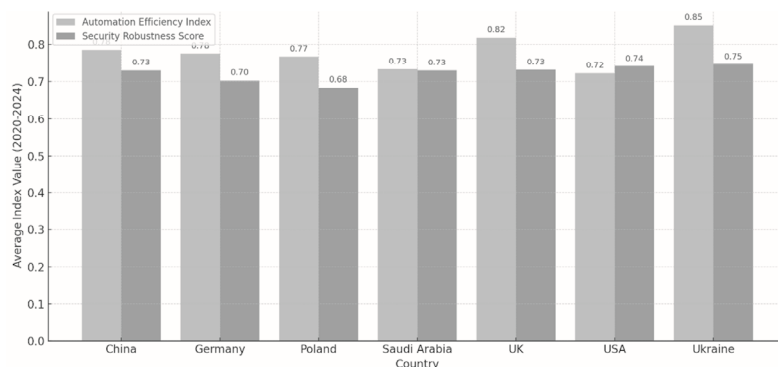
Table 2

Summary of key insights by country (2020-2024)

№	Country	Key insight
1.	United States	Maintained consistently high automation efficiency and security robustness through strong AI adoption and cybersecurity investment.
2.	United Kingdom	Achieved steady and balanced growth in both automation and security, driven by high training quality and regulatory excellence.
3.	Germany	Demonstrated the best balance between automation efficiency and security robustness, supported by mature infrastructure and rigorous cybersecurity policies.
4.	Poland	Showed rapid improvement from moderate starting points, highlighting the importance of targeted investments and human capital development.
5.	Ukraine	Despite volatility, achieved substantial gains in automation and security, showcasing resilience and adaptability amid external challenges.
6.	China	Achieved the fastest growth in automation efficiency, supported by aggressive AI adoption, fintech investment, and large-scale training initiatives.
7.	Saudi Arabia	Marked strong upward trajectory after 2022, driven by national strategies focusing on AI adoption, cybersecurity, and infrastructure upgrades.

Source: authors development based on the results of an econometric model using data (IMF, 2023; IMF, 2024; World Bank, 2023; World Bank, 2024; Bank for International Settlements, 2023; Financial Stability Board, 2023; Organization for Economic Cooperation and Development, 2023; State Statistics Service of Ukraine, 2025; State Tax Service of Ukraine, 2025; State Treasury Service of Ukraine, 2025).

On the other hand, Poland, Ukraine and Saudi Arabia illustrated that significant gains over a very short period of time can be made even from a relatively poor base of operations. The increases in training quality and in efforts to modernize the infrastructure supported Poland's and Saudi Arabia's rapid progress, whereas Ukraine's trajectory was influenced by the effects of economic challenges and opportunities of digital transformation. More specifically, while China was predicted to achieve the highest AI adoption and automation efficiency by the same year 2024 compared to any other country, Germany had the best overall balance between security robustness and automation (Fig. 2).

Source: author's development based on the results of an econometric model using data (IMF, 2023; IMF, 2024; World Bank, 2023; World Bank, 2024; Bank for International Settlements, 2023; Financial Stability Board, 2023; Organization for Economic Cooperation and Development, 2023; State Statistics Service of Ukraine, 2025; State Tax Service of Ukraine, 2025; State Treasury Service of Ukraine, 2025).

Fig. 2 - The average Automation Efficiency Index and Security Robustness Score for each country over 2020-2024

This also surfaced as one of the crucial differentiators of training quality. More financially sustainable improvements in both automation and security dimensions were obtained by the countries that invested more intensively in the institutional upskilling of financial sector personnel, for example by Germany, UK and China. This calls attention to the fact that technological deployment should be undertaken alongside human capital development.

The results of the analysis suggested that transforming financial infrastructure with AI requires one solution more than just the technological innovation that will back the movement; it is a move that must be integrated with cybersecurity investment, human capital development, and infrastructure modernization. The most competitive economies, such as the US, UK, Germany, and China, stand as leader exemplifying the benefits of early and coordinated strategy, while relatively less competitive economies, such as Poland, Ukraine, and Saudi Arabia, illustrate the fact that emerging economies can make significantly rapid improvements in terms of the financial sector's performance through targeted policies and adequate investments.

Policymakers should work to synchronize the deployment of AI with the improvement of its security and the training of staff going forward. In addition, continued investment in fintech innovation and continued refinement of regulation will be key so as to prevent automation development from racing ahead of the adoption of safe and secure financial systems. With AI shaping the future of the financial landscape, failure at harmonizing technology, security and governance will be the determinant of success or failure of nations in the global digital economy.

Financial institutions need to combine AI technologies with concrete investments into cybersecurity infrastructure and regulatory compliance frameworks that adapt to new risks for achieving resilient security. Professional training in AI strategies coupled with sustained ethical monitoring of risks will help organizations reach peak operational level while defending themselves from new dangers. The public sector should develop open AI governance guidelines which will establish innovation-friendly policies while demanding firm accountability standards to connect technology progress to solid financial systems.

Discussion

This study concurs with the growing volume of studies on the empowering function of AI in the development of the financial infrastructure. This study found a similar result as Wei and Lee (2024) in that advanced AI architectures like dual channel graph attention networks can effectively fight against financial fraud; likewise, cyber security investment with AI deployment also produces greatly increased financial sector resilience. Alzahrani and Aldhyani (2023) similarly stated that AI is needed for sustainable cybersecurity in industrial systems and maintain that cybersecurity expenditures are not supplementary in bringing full benefits of AI driven automation and security improvements.

However, ethical concerns about seeing AI in finance pose much more intricate considerations. Alluding to possible biases, transparency problems and accountability allied with AI decision making, Adeyelu, Ugochukwu and Shonibare (2024) and Chopra (2024) are in complete agreement. Along the same lines of their findings, although the technological performance metrics were emphasized at this study, the included interaction terms in the econometric model reinforce the idea that the benefits of AI adoption are moderated by human and organizational factors such as training quality and regulatory maturity. This verifies the premise that the technological advantages of AI will not translate into sustained long-term benefits if its ethical and social dimensions are not noticed.

So, Ahmed et al. (2022) did a bibliometric review that showed the exponential growth of AI research in finance, but also pointed out the fragmentation and thematic dispersion. The view corroborates, as this study shows that countries adhering to the model such as Germany and USA obtain the balanced AI driven improvements, whereas underdeveloped areas witness unequal diffusion of the AI and heterogeneous level of the AI practices as in the case of Ukraine and Saudi Arabia. Bussmann et al. (2021) highlight that explainability is a key component of machine learning in credit risk management, a dimension which does not fit necessarily in the lines of the econometric model, yet of relevance to the human interpretability challenges it poses to this future of high AI adoption rates.

Du et al. (2025) founds that natural language processing (NLP) is a rapidly evolving field in the area of using financial AI applications. Although NLP techniques were not within the scope of the immediate scope of this work, the growing influence of these models suggests that future analyses will have to go beyond mere operational efficiency and cybersecurity matters to include such tasks as client communication and decision support systems, which are increasingly employing NLP models. Gao et al. (2024) also point to the area of finance as one of the future research directions (identical to the present research article) in explainable and sustainable AI applications, by highlighting research vacuums hereon.

Prokopenko et al. (2024) highlighted the transformative impact of blockchain technology on the financial accounting, as well as the Central Bank Digital Currency and Quantum Financial Systems potential, as was stated by Shafranova, Navolska, and Koldovskyi (2024). The present study's findings on infrastructure maturity finds no conflict with their argument that robust technological foundations are required for successful deployment of AI, although the innovations highlighted are viewed as next generation infrastructure components. The data shows that advanced infrastructure greatly increases the positive impact of AI in the contexts of automation efficiency and security robustness, and matches the experiences of countries such as China and Germany.

According to Koldovskiy (2024), it is strategic infrastructure transformation that will transform financial sector management; with the necessity to implement cutting edge technologies such as artificial intelligence and blockchain. As a result, his findings are in line with that current study where infrastructure maturity can increase the automation efficiency and security robustness of an organization's automation system by a significant amount given the positive effects of AI adoption. Moreover, in their paper Rekunen et al. (2025) studied the relationship between financial supervision and the performance of the financial control system, proving that supervisory quality serves as the crucial moderating factor of technological implementation success. There is parallel in this insight to the regulatory quality variable identified in this study as a control variable in determining the overall effectiveness of AI driven transformations in financial infrastructures. These works complement each other to advance the argument that technological advancement in the financial sector has to coincide with enabling policy development and modernization of regulation in order to achieve sustainable improvements to the financial sector.

Overall, this study helps buttress existing research by offering a host of real evidence adorning AI integration with the power to significantly improve financial infrastructure performance particularly when there is an inclusion of cybersecurity investment, human capital development, and regulatory adaptation. But it also repeats worries that have arisen in current literature to the effect that just technological enhancements alone cannot work without dealing with ethical, transparency, and explain ability issues. Based on these insights, future models need to include qualitative dimensions and developing technological paradigms such as Blockchain and quantum finance to gain better understanding of the changing role of AI in financial systems.

limitation

The data source of this study is mainly secondary, which is likely to involve some inaccuracies in different countries. Due to its nature, analysis relates to the selected variables only, and does not cover all factors, which may potentially affect the transformation of the financial infrastructure, for example, political stability, or cultural differences in technology introduction. The econometric model further takes that AI adoption has uniform effect on various financial systems subsequently filtering out the country specific dynamics. The lack of availability of data restricted some emerging technologies that are more likely to disrupt the finances, including quantum computing or decentralized finance. Thirdly, the 2020–2024 scenario encompasses a period of critical yet a short time span, and longer-term effects of AI integration may deviate from such trends.

Recommendations

Future research should explore the long-term impact of AI integration on financial infrastructure by extending the analysis beyond the 2020-2024 period. Comparative case studies focusing on specific technologies, such as blockchain-based security systems or AI-driven credit scoring models, would provide deeper insights into sectoral differences. Incorporating qualitative factors like regulatory culture, institutional trust, and user adoption barriers could enhance the understanding of AI's role in financial ecosystems. Expanding the dataset to include additional emerging economies and regions would offer a more comprehensive global perspective. Finally, developing dynamic models that account for feedback loops between AI deployment, cybersecurity measures, and financial system resilience could significantly advance the predictive capabilities of future studies.

Conclusions

This study aimed at studying such an impact of artificial intelligence on the transformation of financial infrastructure in two aspects: automation efficiency and security robustness. The initial hypothesis is clearly confirmed by the empirical results for seven countries from 2020 to 2024, which show that higher levels of AI adoption, which AI adoption are supported by cybersecurity investments, infrastructure maturity and workforce training result in significant improvements of the financial system performance. Data reveals that, for instance, Germany, United States and United Kingdom have been constantly having automation efficiency indices above 0,7 and security robustness scores higher than 0,85, what conforms with the 'positive effect' assumption of the AI influence, in the presence of other supporting conditions. On the other hand, emerging countries such as Poland, Ukraine or Saudi Arabia – although with a lower initial level – recorded a quick improvement, for instance Poland increased its automation efficiency from 0,615 in 2022 to 0,876 in 2024 and Ukraine improved its security robustness from 0,563 in 2022 to 0,858 in 2024.

The financial services globally are going through a digitalization revolution, and resilient, secure digital infrastructures are becoming key for I estate of economic stability. Finally, high and positive correlations between the rates of AI adoption (which are above 0,8 in the US, China, and the UK) and performance metrics demonstrate the central role of innovation policies driven by technology. In addition, the results indicate that reaching sustainability in the benefits of AI integration is contingent not only on the deployment of technology but also on investment in human capital, cybersecurity and regulatory frameworks. Here we offer these insights as the essential guidance for policymakers, leaders of the financial sector, and technology developers in their construction of strategies to use AI while managing associated risks.

However, the study includes some limitations. This analysis was made based on secondary data over a short span of five years albeit around a defined set of variables allowing the omission of other influencers including socio political dynamics and new technologies such as decentralized finance. Future research should, therefore, lengthen the time horizon to capture longer run effects of AI integration, expand the geographical coverage to include more emerging economies, and update the model to include any dynamic aspects, which may include complex feedback loops between AI deployment, cybersecurity practices, and the resilience of the financial system. Moreover, in depth sectoral studies on particular innovations (e.g. AI risk management, blockchain transactions) would improve the knowledge of diverging impacts upon different financial subsectors.

Therefore, artificial intelligence stands to precipitate a transformative role in remodeling financial infrastructure, but only when deployed strategically, and hence, brings out the necessity of adopting an integrated policy and investment basis. National financial systems who will be able to adapt, secure and optimize digital operations leveraging AI technologies will be a decisive factor in maintaining competitiveness, financial stability in global economy.

References:

1. Adeyelu, O. O., Ugochukwu, C. E., & Shonibare, M. A. (2024). Ethical implications of AI financial decision-making: A review with real-world applications. *International Journal of Applied Research in Social Sciences*, 6(4), 608–630. <https://doi.org/10.51594/ijarss.v6i4.1033>
2. Ahmed, S., Alshater, M. M., El Ammari, A., & Hammami, H. (2022). Artificial intelligence and machine learning in finance: A bibliometric review. *Research in International Business and Finance*, 61, 101646. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101646>
3. Al Ali, A., Khedr, A. M., El Bannany, M., & Kanakkayil, S. (2023). GALSTM-FDP: A time-series modeling approach using hybrid GA and LSTM for financial distress prediction. *International Journal of Financial Studies*, 11(2), 38. <https://doi.org/10.3390/ijfs11010038>
4. Al-Najjar, D., Al-Najjar, N., & Al-Najjar, H. (2022). Machine learning to develop credit card customer churn prediction. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 17(5), 1529–1542. <https://doi.org/10.3390/jtaer17040077>
5. Alzahrani, A., & Aldhyani, T. H. H. (2023). Design of efficient based artificial intelligence approaches for sustainable cyber security in smart industrial control system. *Sustainability*, 15(10), 8076. <https://doi.org/10.3390/su15108076>
6. Bank for International Settlements. (2023). Cyber resilience practices and trends in financial institutions. Retrieved from <https://www.bis.org>
7. Bussmann, N., Giudici, P., Marinelli, D., & Papenbrock, J. (2021). Explainable machine learning in credit risk management. *Computational Economics*, 57, 203–216. <https://doi.org/10.1007/s10614-020-10042-0>
8. Cao, T., Wan, X., Wang, H., Yu, X., & Xu, L. (2024). Quantitative stock selection model using graph learning and a spatial-temporal encoder. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19(3), 1756–1775. <https://doi.org/10.3390/jtaer19030086>
9. Cheah, P. C. Y., Yang, Y., & Lee, B. G. (2023). Enhancing financial fraud detection through addressing class imbalance using hybrid SMOTE-GAN techniques. *International Journal of Financial Studies*, 11(3), 110. <https://doi.org/10.3390/ijfs11030110>
10. Chopra, P. (2024). Ethical implications of AI in financial services: Bias, transparency, and accountability. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*, 10(5), 306–314. <https://doi.org/10.32628/CSEIT241051017>
11. de Zarzà, I., de Curtò, J., Roig, G., & Calafate, C. T. (2024). Optimized financial planning: Integrating individual and cooperative budgeting models with LLM recommendations. *AI*, 5(2), 91–114. <https://doi.org/10.3390/ai5010006>
12. Du, K., Zhao, Y., Mao, R., Xing, F., & Cambria, E. (2025). Natural language processing in finance: A survey. *Information Fusion*, 115, 102755. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2024.102755>
13. Financial Stability Board. (2023). FinTech and market structure in financial services: Implications for financial stability. Retrieved from <https://www.fsb.org>

14. Gao, H., Kou, G., Liang, H., Zhang, H., Chao, X., Li, C.-C., & Dong, Y. (2024). Machine learning in business and finance: A literature review and research opportunities. *Financial Innovation*, 10, 86. <https://doi.org/10.1186/s40854-024-00629-z>
15. Hu, W., & Li, X. (2023). Financial technology development and green total factor productivity. *Sustainability*, 15(13), 10309. <https://doi.org/10.3390/su151310309>
16. IMF. (2023). International Financial Statistics. <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b&slId=-1>
17. IMF. (2024). Global Financial Stability Report. <https://data.imf.org/?sk=388dfa60-1d26-4ade-b505-a05a558d9a42>
18. Koldovskiy, A. (2024). Strategic infrastructure transformation: Revolutionizing financial sector management for enhanced success. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 5(2024), 323–332. <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-323-332>
19. Liu, Y., Zhao, H., Sun, J., & Tang, Y. (2022). Digital inclusive finance and family wealth: Evidence from LightGBM approach. *Sustainability*, 14(24), 15363. <https://doi.org/10.3390/su142215363>
20. Millea, A., & Edalat, A. (2023). Using deep reinforcement learning with hierarchical risk parity for portfolio optimization. *International Journal of Financial Studies*, 11(1), 10. <https://doi.org/10.3390/ijfs11010010>
21. Noh, S.-H. (2023). Comparing the performance of corporate bankruptcy prediction models based on imbalanced financial data. *Sustainability*, 15(6), 4794. <https://doi.org/10.3390/su15064794>
22. Organization for Economic Cooperation and Development. (2023). Digital Economy Outlook 2023. Retrieved from <https://www.oecd.org>
23. Prokopenko, O., Koldovskiy, A., Khalilova, M., Orazbayeva, A., & Machado, J. (2024). Development of Blockchain Technology in Financial Accounting. *Computation*, 12(12), 250. <https://doi.org/10.3390/computation12120250>
24. Rekunen, I., Koldovskiy, A., Babenko, K., & Subačienė, R. (2025). The impact of financial regulation on financial control efficiency: A comparative analysis of economies. *Accounting and Financial Control*, 6(1), 13–24. [https://doi.org/10.21511/afc.06\(1\).2025.02](https://doi.org/10.21511/afc.06(1).2025.02)
25. Shafranov, K., Navolska, N., & Koldovskiy, A. (2024). Navigating the digital frontier: A comparative examination of Central Bank Digital Currency (CBDC) and the Quantum Financial System (QFS). *SocioEconomic Challenges*, 8(1), 90–111. [https://doi.org/10.61093/sec.8\(1\).90-111.2024](https://doi.org/10.61093/sec.8(1).90-111.2024)
26. Shiyyab, F. S., Alzoubi, A. B., Obidat, Q. M., & Alshurafat, H. (2023). The impact of artificial intelligence disclosure on financial performance. *International Journal of Financial Studies*, 11(3), 115. <https://doi.org/10.3390/ijfs11030115>
27. State Statistics Service of Ukraine. (2025). Official website. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>
28. State Tax Service of Ukraine. (2025). Official website. Retrieved from <https://tax.gov.ua/>
29. State Treasury Service of Ukraine. (2025). Official website. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/>
30. Wei, S., & Lee, S. (2024). Financial anti-fraud based on dual-channel graph attention network. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 19(2), 297–314. <https://doi.org/10.3390/jtaer19010016>
31. World bank. (2023). The World Development Indicators. <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>
32. World bank. (2024). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>

УДК: 330.567.2

Анатолій Сидорчук

кандидат економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
a.sydorчук@wuniv.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

Світлана Коваль

кандидат економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
s.koval@wuniv.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1565-4029

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Anatoliy Sydorчук

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Svitlana Koval

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

HOUSEHOLD FINANCES UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Досліджено особливості фінансів домогосподарств в умовах мирного часу та в умовах воєнного стану. Проаналізовано доходи вітчизняних домогосподарств у розрізі складових у динаміці. Виявлено тенденцію зростання загального обсягу доходів в 2022–2023 рр. при скороченні заробітних плат та доходів фізичних осіб-підприємців, при зростанні виплат військовослужбовцям. За результатами моніторингу Національного банку України щодо поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств з'ясовано, що в умовах воєнного стану змінились споживчі настрої домогосподарств в частині зростання поточного споживання і скорочення індексу доцільності великих покупок. Встановлено, що в умовах повномасштабної війни заощадження населення зростали, набули особливої привабливості облігації внутрішніх державних позик України. Зроблено висновок про обмежені можливості реалізації інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, доходи населення, заробітна плата, споживчі настрої населення, воєнний стан.

Abstract. *The focus is placed on the interconnections between the household as a distinct institutional economic unit and other participants in financial relations within society. The importance of studying the peculiarities of household finances both in peacetime and under martial law is substantiated. Attention is drawn to the analytical limitations and lack of information from the State Statistics Service of Ukraine, the National Institute for Strategic Studies, and the National Bank of Ukraine regarding the composition of household income, expenditures, and savings, which prevents a comprehensive assessment of household finances under wartime conditions.*

The research employs general scientific and empirical methods: generalization, abstraction, extrapolation, measurement, and comparison. Household income in Ukraine is analyzed by components (wages; profit and mixed income; received property income; social benefits and other current transfers received) in a dynamic context. A trend of increasing total income in 2022–2023 is identified, despite a reduction in wages and income of self-employed individuals, alongside an increase in payments to military personnel.

According to the National Bank of Ukraine's monitoring of current financial support for household expenditures, it was found that under martial law, consumer sentiment among households shifted toward increased current consumption and a decline in the index of feasibility for major purchases. It is established that during the full-scale war, household savings increased, and domestic government bonds of Ukraine became particularly attractive. It is revealed that the primary form of household savings is current and term deposits in the national currency. The study concludes that the investment potential of domestic households is significantly limited under martial law conditions.

Keywords: *household finances, population income, wages, consumer sentiment, martial law*

Домогосподарства як інституційна економічна одиниця [7, с. 134; 10] характеризуються взаємним впливом з іншими суб'єктами фінансових відносин у суспільстві. Будучи суб'єктом «здатним впливати на економічний розвиток і соціальний добробут держави» [6, с. 39] та «унікальним соціально-економічним утворенням, основою життєдіяльності будь-якого суспільства» [7, с. 134] домогосподарства, водночас, у процесі власної фінансової діяльності, зазнають впливу з боку держави шляхом регулювання нею фінансових відносин або надання соціальних трансфертів; з боку фінансових інституцій та установ шляхом отримання доходів від здійснення заощаджень або інвестицій; з боку суб'єктів господарювання шляхом розміщення економічних ресурсів (праці, землі, капіталу) тощо. Фінанси домогосподарств при цьому реалізують себе на практиці у процесах формування їхніх доходів, забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестицій. Очевидним є той факт, що на вказані вище взаємні впливи суттєво вплинуло запровадження воєнного стану у 2022 році [9].

Варто зауважити, що фінансова діяльність домогосподарств повинна здійснюватися упродовж усіх етапів їх життєвого циклу, який, у свою чергу триває десятиліттями. На цих етапах можуть спостерігатись періоди як мирного так і воєнного стану. Тому дослідження фінансів домогосподарств в умовах мирного часу не втрачає своєї актуальності, не є антагоністичним по відношенню до фінансів домогосподарств в умовах воєнного стану, а доповнює останній.

Нажаль, після 2022 р. такі дослідження мають певні аналітичні обмеження, зумовлені відсутністю інформації Державної служби статистики України щодо складу доходів домогосподарств, витрат та заощаджень і наявністю обмеженої інформації Національного інституту стратегічних досліджень [8] (у грошово-кредитній сфері, податковій, митній та бюджетній політиці, борговій сфері) та Національного банку України (через призму зовнішніх і внутрішніх умов й ризиків, умов та ризиків банківського сектору) щодо функціонування окремих сфер та ланок фінансової системи. У зазначених дослідженнях подано динаміку показників, що характеризують й окремі аспекти фінансової діяльності домогосподарств (наприклад, заробітна плата, доходи самозайнятих осіб, споживчі настрої у 2022–2024 рр. населення, боргове навантаження, співвідношення боргу та річного доходу, основні види заощаджень тощо). Оцінювання цих вибірових показників також опосередковано свідчить про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств загалом. Слід зауважити, що такий підхід дає більш-менш чітке уявлення про фінансові аспекти забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Проте є й певні розбіжності, що призводять до неможливості оцінити фінанси домогосподарств в умовах воєнного часу повною мірою. Це пов'язано з тим, що динаміка показників відображена лише в абсолютних значеннях, а відповідні темпи їх зміни зумовлені зростанням в основному обсягів виплат військовослужбовцям.

Тому метою дослідження є визначення особливостей нового, зміненого середовища функціонування сфери фінансів домогосподарств України в умовах воєнного стану. Узагальнення, абстракція, екстраполяція, вимірювання та порівняння використані як загальнонаукові та емпіричні методи пізнання явищ та процесів.

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг доходів домогосподарств в умовах мирного часу шляхом аналізу значень таких показників як заробітна плата; прибуток та змішаний дохід; одержаний дохід від власності; соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти [1]. Динаміка темпів зміни доходів домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 роки наведена на рис. 1.

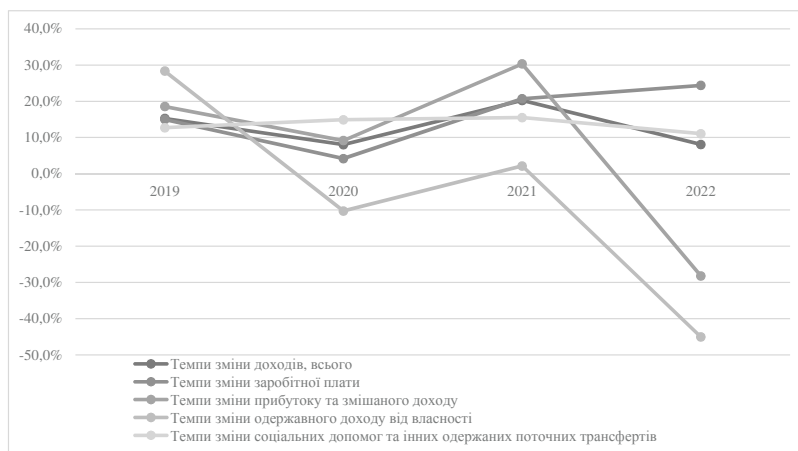

Рис. 1. Темпи зміни доходів домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [1]

Представлені на рис. 1 дані показують неоднозначні тенденції у формуванні доходів домогосподарств по їхньому складу. А саме, за виключенням 2020 року (року пандемії COVID-19, коли зросли лише одержані соціальні трансферти) спостерігалось щорічне зростання доходів домогосподарств України. У 2022 році, першому році повномасштабного вторгнення, спостерігалась протилежна тенденція – скорочення доходів домогосподарств України по всьому складу, окрім заробітної плати.

Національний банк України проводить моніторинг доходів домогосподарств в умовах воєнного стану шляхом аналізу таких показників як заробітні плати найманих працівників, грошове забезпечення військовослужбовців, доходи фізичних осіб-підприємців (ФОП) [3]. Динаміка темпів зміни доходів домогосподарств по їхньому складу (заробітних плат, грошового забезпечення військовослужбовців, доходів ФОП) за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 2.

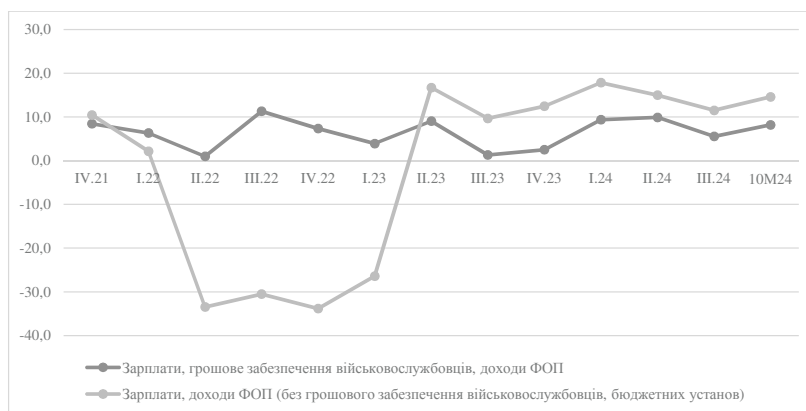

Рис. 2. Темпи зміни заробітних плат, грошового забезпечення військовослужбовців, доходів ФОП за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., %

Джерело: складено авторами на основі [3]

Представлені на рис. 2 дані показують однозначну тенденцію скорочення заробітних плат, доходів фізичних осіб-підприємців, яка розпочалася з початком повномасштабної війни і тривала до другого кварталу 2023 р. Водночас, завдяки суттєвому зростанню виплат військовослужбовцям, загальні темпи приросту доходів домогосподарств, навіть з початку 2022 року були додатними. Відповідно до звіту Національного банку України у грудні 2023 року, «частка виплат військовим в доходах домогосподарств залишається значною, а рівень – високим. Завдяки відновленню зарплат та значним виплатам військовим загальні доходи населення не зменшуються в реальному вимірі» [2]. А це свідчить, що динаміка заробітної плати неповною мірою відображає фінансовий стан в усіх без винятку вітчизняних домогосподарствах, а її зростання має пряме відношення лише щодо виплат військовослужбовцям.

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств в умовах мирного часу упродовж 2001–2021 років шляхом аналізу таких показників як придбання товарів та послуг (споживання); сплаченого доходу від власності; сплачених поточних податків на

доходи, майно [1]. Динаміка темпів витрат домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 роки наведена на рис. 3.

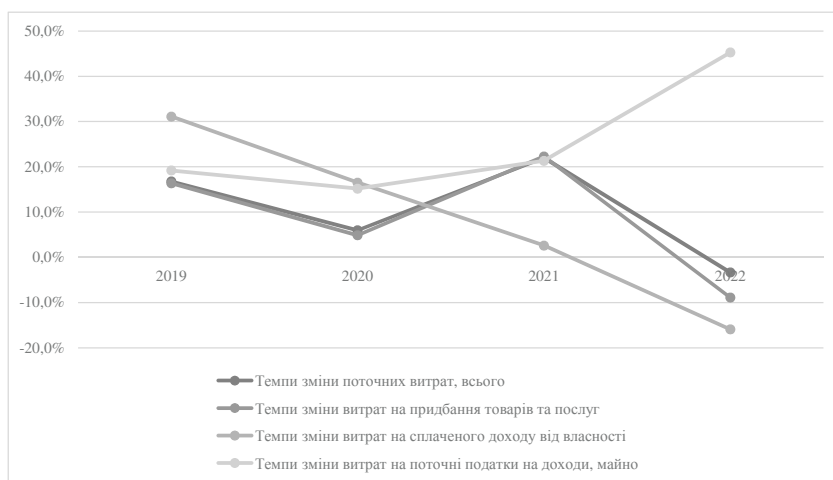

Рис. 3. Темпи зміни поточних витрат домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [1]

Представлені на рис. 3 дані показують неоднозначні тенденції у забезпеченні поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств по їхньому складу. Як при формуванні доходів (рис. 1), за виключенням 2020 року (року пандемії COVID 2019) спостерігалось щорічне зростання витрат домогосподарств України. У 2022 році, першому році повномасштабного вторгнення, спостерігалась протилежна тенденція – скорочення витрат домогосподарств України по всьому складу, окрім витрат по поточні податки на доходи і майно (у 2022 році зросли на 45,3% у порівнянні із 2021 роком).

Національний банк України проводить моніторинг поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств в умовах воєнного стану шляхом аналізу таких показників як споживчі настрої домогосподарств, що оцінюються індексами споживчих настроїв, доцільності великих покупок, поточного особистого матеріального становища [3]. Значення індексів менше 100 означають, що серед домогосподарств переважають негативні оцінки. Динаміка темпів зміни споживчих настроїв домогосподарств за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 4.

Дані рис. 4 свідчать, що запровадження воєнного стану змінило споживчі настрої населення у сторону поточного споживання і, відповідно, скорочення індексу доцільності великих покупок (2022 р.). Проте, починаючи із 4 кварталу 2022 року, індекси доцільності великих покупок та поточного особистого матеріального становища помітно зросли. Це пояснюється тривалим зростанням доходів населення (у 2022–2023 рр. за рахунок виплат військовослужбовцям), що підтримує споживчі настрої домогосподарств. Водночас відмічаємо, що у 2024 році усі три індекси продемонстрували тенденцію до погіршення споживчих настроїв домогосподарств – вони і надалі перебувають у зоні негативних оцінок.

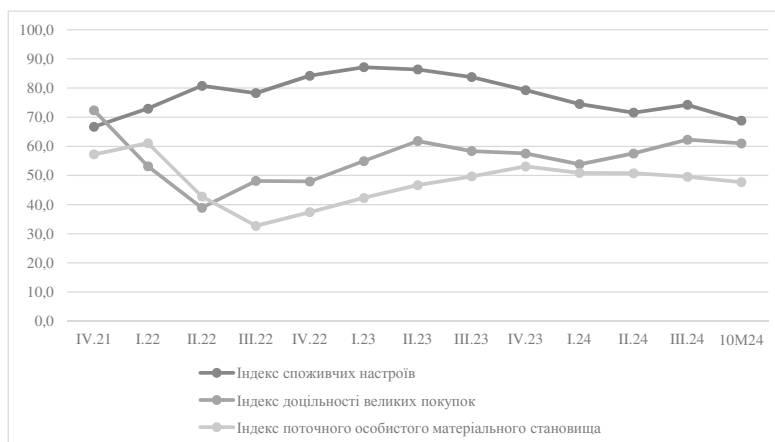

Рис. 4. Темпи зміни індексів споживчих настроїв, доцільності великих покупок, поточного особистого матеріального становища за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., %

Джерело: складено авторами на основі [3]

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг заощаджень домогосподарств в умовах мирного часу шляхом аналізу таких показників як нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів [2]. Динаміка темпів заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 2019–2021 роки наведена на рис. 5.

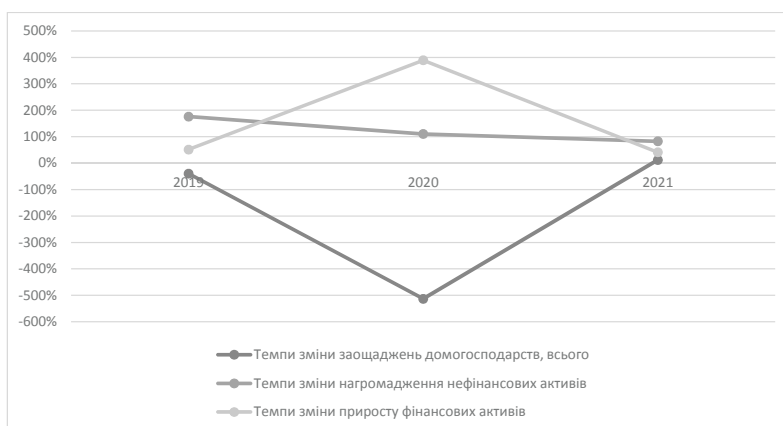

Рис. 5. Темпи зміни заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 2019–2021 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [6]

Представлені на рис. 5 дані свідчать про суттєве скорочення заощаджень домогосподарств у передвоєнні три роки по усьому складу. У 2019–2021 роках спостерігались щорічні негативні значення показника нагромадження нефінансових активів; щорічні позитивні значення приросту фінансових активів характеризувались нестабільністю – суттєве зростання у 2020 році (припускаємо,

що це наслідком суттєвих обмежень у поточному споживанні товарів і послуг через пандемію COVID 2019) супроводжувалось скороченням у подальшому.

Національний банк України проводить моніторинг заощаджень домогосподарств в умовах воєнного стану за основними їх формами: поточних та строкових депозитів, облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) у національній та іноземних валютах. Динаміка темпів зміни обсягів заощаджень домогосподарств за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 6.

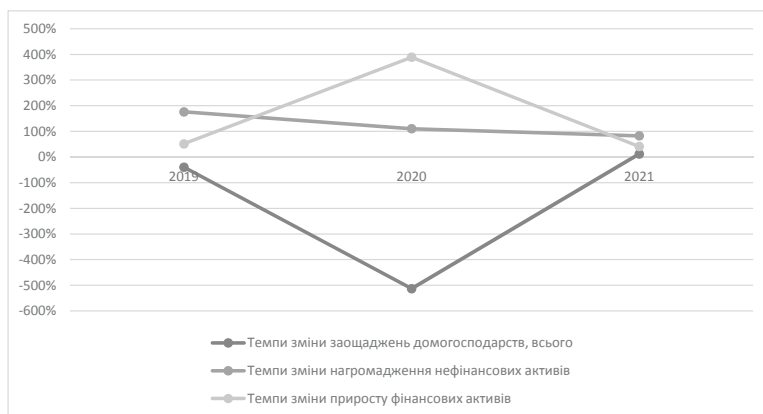

Рис. 6. Обсяги заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі [3]

Попри запровадження воєнного стану, представлені на рис. 6 дані свідчать про переважання поточних та строкових депозитів у національній валюті як основної форми заощаджень домогосподарств (як у 2021 році так і у жовтні 2024 р. вони складають 61% загальної суми заощаджень). Водночас, відсутність оподаткування доходів від інвестування в ОВДП податком на доходи фізичних осіб (18%) та військовим збором (5%) зробило цей фінансовий інструмент для домогосподарств більш привабливим з порівняння депозитів в іноземній валюті – у жовтні 2024 року вони інвестували у нього 4,8% загальної суми заощаджень, порівняно з 3% у 4 кварталі 2021 року). Ми робимо висновок, що незважаючи на зростання індексу споживчих настроїв домогосподарств у 2022–2024 роках (рис. 4), заощадження населення також зростають, передусім завдяки підвищенню їхніх доходів (до 2 кварталу 2023 року передусім виплат військовослужбовцям) (рис. 2).

Що стосується реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в умовах воєнного стану, то слід зазначити про певні особливості функціонування вітчизняних фондових бірж (ПФТС, УБ). Можливість повноцінної діяльності фондової біржі УБ оскаржується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; при цьому значення індексу УБ за час воєнного стану скоротилось на 32% з практично відсутністю повноцінних торгів [5]. Діяльність ПФТС характеризується наявністю торгів переважно облігаціями внутрішньої державної позики (99% структури торгів) та практично незмінністю значення її індексу – з початку дії воєнного стану він скоротився на 2,6% [4]. Тому робити висновок про можливість реалізації

інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану немає підстав. Очевидно, що це стане можливим лише після завершення війни та відновлення повноцінних торгів цінними паперами вітчизняних компаній.

Не маючи об'єктивної можливості екстраполювати дані вказаних установ через їх фрагментарність на усю сукупність домогосподарств, досвід України із забезпечення функціонування фінансової системи в умовах воєнного стану ми змушені розглядати окремо, лише на прикладі окремих видів доходів, витрат та заощаджень домогосподарств. Власне вироблення нових підходів до функціонування фінансів домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні фінансової системи, фондового ринку держави й надалі визначатимуть перспективи наших наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Доходи та витрати населення (2012–2022). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/dvn_12_22_ue.xlsx (дата звернення 01.04.2025).
2. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2023 року. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=7 (дата звернення 29.05.2024).
3. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2024 року. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf?v=13 (дата звернення 07.04.2025).
4. Індeksi акцій. *Фондова біржа ПФТС*. URL: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 27.04.2025).
5. Історія значень Індeksu українських акцій по днях. *Українська біржа*. URL: <https://www.ux.ua/ua/index/stat/dailyhistory.aspx?code=UX> (дата звернення 27.04.2025).
6. Каспшишак А. Домогосподарство як суб'єкт фінансової діяльності: теоретичні аспекти дослідження. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*. 2023. Випуск 6 (164). С. 39–46.
7. Кізима Т. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. *Наукові записки: фінансова система України. Серія Економіка*. 2008. Ч. 2. № 10. С. 134–145.
8. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2025. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiystosti-02-032025-r> (дата звернення 25.05.2024).
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022р. №64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
10. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України: Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 р. № 378. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14#Text> (дата звернення 15.03.2025).

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2022), «Incomes and expenditures of the population (2012–2022)», [Dokhody ta vytraty naselennia]. available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/dvn_12_22_ue.xlsx (date of access: April 1, 2025).
2. National Bank of Ukraine. (2023). «Financial Stability Report. December 2023», [Zvit pro finansovu stabilnist]. available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=7 (date of access: May 29, 2024).
3. National Bank of Ukraine. (2023). «Financial Stability Report. December 2024», [Zvit pro finansovu stabilnist]. available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf?v=13 (date of access: April 7, 2025).
4. PFTS Stock Exchange (2025) «Stock indexes», [Indeksy aktsii]. available at: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (date of access: April 27, 2025).
5. Ukrainian Exchange (2025) «Daily historical values of the Ukrainian stock index», [Istoriia znachen Indeksu ukrainskykh aktsii po dniakh]. available at: <https://www.ux.ua/ua/index/stat/dailyhistory.aspx?code=UX> (date of access: April 27, 2025).
6. Kaspshyshak, A. (2023). «The household as a subject of financial activity: theoretical aspects of the study», [Domohospodarstvo yak subiekt finansovoi diialnosti: teoretychni aspekty doslidzhennia]. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 6 (164), pp. 39–46.
7. Kizima, T. (2008), «The household as an institutional economic unit and a subject of financial relations», [Domohospodarstvo yak instytutsiina ekonomichna odynytsia ta subiekt finansovykh vidnosyn]. *Naukovi zapysky: finansova systema Ukrainy. Seriia Ekonomika*, vol. 10 (part 2), pp. 134–145.
8. National Institute for Strategic Studies (2025), «Overview of tools to support financial stability under martial law in Ukraine», [Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stiikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini]. available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiikosti-02-032025-r> (date of access: May 25, 2024).
9. President of Ukraine (2022), Presidential Decree: «On the introduction of martial law in Ukraine», [Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini]. available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
10. State Statistics Service of Ukraine (2014), Order: «On the approval of the Classification of institutional sectors of the economy of Ukraine», [Pro zatverdzhennia Klasyfikatsii instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy]. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14#Text> (date of access: March 15, 2025).

Ярослав Сушарник

кандидат економічних наук,

НРЗВО «КПДІ», м. Кам'янець-Подільський, Україна

Susharnuk1990@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6104-343X

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Yaroslav Susharnyk

PhD in Economics,

ERIHE «Kamianets-Podilskyi State Institute»,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ECONOMIC DETERMINANTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Анотація. Тема «Економічні детермінанти розвитку економіки» охоплює ключові фактори, які визначають темпи та напрямки економічного зростання. Серед них важливе місце займають природні ресурси, капітал, технологічний прогрес, інституційні структури, екологічні чинники. Розвиток людського капіталу, інвестиції в освіту та охорону здоров'я сприяють підвищенню кваліфікації робочої сили, що є основою для високотехнологічного виробництва. Технологічні інновації і сталий розвиток стають рушійними силами для підвищення конкурентоспроможності та забезпечення довгострокового економічного прогресу. Зміни в екологічній політиці та запровадження екологічно чистих технологій відіграють роль у досягненні сталого зростання. Необхідність цих факторів стає очевидною в умовах глобалізації, коли економічні процеси стають більш взаємопов'язаними, і країні необхідно активно адаптуватися до нових реалій. У статті розглядаються взаємозв'язки між економічними детермінантами та їх вплив на загальний розвиток країни.

Ключові слова: економічні детермінанти, економічний розвиток, природні ресурси, капітал, технологічний прогрес.

Abstract. The topic «Economic determinants of economic development» covers key factors that determine the pace and direction of economic growth. Among them, natural resources, capital, technological progress, institutional structures, and environmental factors play an important role. The development of human capital and investment in education and health care contribute to the improvement of the workforce's qualifications, which is the basis for high-tech production. Technological innovation and sustainable development are becoming the driving forces for increasing competitiveness and ensuring long-term economic progress. Changes in environmental policy and the introduction of environmentally friendly technologies play a role in achieving sustainable growth. The necessity of these factors becomes evident in the context of globalization, when economic

processes become more interconnected and countries need to actively adapt to new realities. The article examines the interrelationships between economic determinants and their impact on the overall development of a country.

Keywords: *economic determinants, economic development, natural resources, capital, technological progress.*

Економічні детермінанти є ключовими чинниками, що визначають напрямки і темпи розвитку економіки. Вони охоплюють різноманітні фактори, які впливають на макроекономічні процеси та можуть змінювати структуру економічної системи, її ефективність і стійкість до внутрішніх та зовнішніх шоків. Дослідження економічних детермінант дозволяє краще зрозуміти механізми економічного розвитку, розробити ефективні стратегії для підтримки сталого економічного росту.

Природні ресурси займають центральне місце у розвитку економіки, оскільки вони забезпечують фундамент для багатьох економічних секторів, зокрема для видобувної та переробної промисловості. Країни, що мають значні запаси корисних копалин, водних і земельних ресурсів, часто мають переваги на міжнародному ринку завдяки доступу до базових матеріалів, які використовуються для виробництва товарів і послуг.

1. Видобувна промисловість. Природні ресурси, такі як нафта, газ, метали та інші корисні копалини, є основою видобувної промисловості, яка, в свою чергу, є драйвером економічного зростання. Розвинена інфраструктура для видобутку та обробки природних ресурсів створює робочі місця, генерує доходи для державного бюджету і сприяє розвитку суміжних галузей, таких як енергетика та транспортування [1].

2. Аграрний сектор. Земельні ресурси є основою для сільського господарства. Різноманітність ґрунтів, наявність водних ресурсів, кліматичні умови – усі ці фактори безпосередньо впливають на врожайність і потенціал сільського господарства. Земельні ресурси необхідні для розвитку агробізнесу та харчової промисловості, які можуть бути експортно орієнтованими.

Вода та біоресурси. Вода є не тільки основним елементом для життя, а й необхідним ресурсом для промисловості, сільського господарства, енергетики та транспорту. Тому країни з великими водними ресурсами можуть мати конкурентні переваги у виробництві енергії, зокрема гідроелектроенергії, в аграрному секторі, де вода використовується для зрошення [3].

Незважаючи на величезний потенціал природних ресурсів, необхідною умовою їх ефективного використання є сталий розвиток. Неприятливе управління природними ресурсами може призвести до надмірного видобутку, екологічних катастроф та виснаження ресурсів. Тому необхідно знаходити баланс між економічними вигодами від використання цих ресурсів та необхідністю збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Природні ресурси можуть стати джерелом конфліктів між країнами чи всередині країн, що може негативно позначатися на стабільності регіонів і навіть на міжнародних відносинах. Розвиток технологій для ефективного та сталого використання природних ресурсів є складовою глобальних економічних стратегій.

Капітал є одним з детермінантів економічного розвитку і можна поділити його на два основних типи: фізичний капітал і людський капітал.

Фізичний капітал включає в себе будівлі, машини, інфраструктуру, транспортні засоби, комунікаційні мережі та інші матеріальні ресурси, що використовуються у виробничому процесі. Інвестиції у фізичний капітал безпосередньо впливають на ефективність виробництва та знижують витрати. Оновлення та розширення фізичного капіталу сприяє підвищенню продуктивності праці, створенню нових робочих місць і розвитку нових галузей економіки. Наприклад, будівництво нових заводів, розвиток інфраструктури чи модернізація старих підприємств можуть призвести до значного зростання економічного потенціалу країни [4].

Людський капітал відноситься до знань, навичок, досвіду та здоров'я населення. Висококваліфіковані працівники, що мають доступ до якісної освіти та професійного розвитку, здатні створювати інновації, підвищувати ефективність виробництва та брати участь у високотехнологічних секторах економіки.

Розвиток людського капіталу є необхідним для економічного зростання, оскільки без висококваліфікованої робочої сили неможливо досягти значного прогресу в таких сферах, як інформаційні технології, біотехнології, фармацевтика та фінансові послуги. Інвестиції в освіту та здоров'я є основою для розвитку інноваційних технологій і підвищення конкурентоспроможності країни в умовах глобалізованого ринку.

Загалом, розвиток капіталу, як фізичного, так і людського, є рушієм економічного зростання. Розвиток однієї з форм капіталу без розвитку іншої може бути неефективним. Наприклад, навіть при наявності сучасних технологій та інфраструктури без належно кваліфікованої робочої сили важко досягти високої продуктивності та інноваційного прогресу [2].

Інвестиції у фізичний і людський капітал є не лише основою для внутрішнього розвитку, але й необхідним для інтеграції країни у глобальну економіку. Сьогодні глобальні технологічні тенденції, такі як цифровізація, автоматизація та інноваційні стартапи, вимагають значних інвестицій в обидва види капіталу. Система освіти, науково-дослідницька діяльність, розвиток інфраструктури та доступ до фінансування для бізнесу – все це має значення для підтримки сталого економічного розвитку.

Технологічний прогрес є однією з основних рушійних сил економічного розвитку. Сучасні інновації у виробничих процесах, інформаційних технологіях, енергетичних рішеннях та екологічних технологіях значно підвищують ефективність економік і здатні змінити як традиційні, так і нові галузі. Впровадження новітніх технологій дозволяє збільшити продуктивність праці, зменшити витрати на виробництво та покращити якість товарів і послуг. Технологічний прогрес стимулює розвиток нових секторів економіки, таких як відновлювальна енергетика, біотехнології та інформаційні технології, що сприяє диверсифікації економіки, створенню нових робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності країн на міжнародних ринках.

Особливе значення має технологічний розвиток у сферах енергетики та екології. Наприклад, перехід на відновлювальні джерела енергії, такі як сонячна та вітрова енергія, дозволяє не лише знизити залежність від традиційних енергоносіїв, але й сприяти збереженню навколишнього середовища, що вкрай необхідно для забезпечення сталого розвитку [6].

Одночасно важливою складовою економічного розвитку є ефективне управління інституціями, які формують правила і умови для ведення бізнесу. Це включає правові,

політичні та соціальні інститути, що забезпечують стабільність і ефективність економічної діяльності. Справедлива та стабільна правова система, наявність ефективного управління державними фінансами та прозорість урядових органів створюють необхідне середовище для розвитку підприємництва та залучення інвестицій. Країни, які мають надійні інституції, здатні забезпечити стабільний економічний розвиток, створюючи умови для зростання підприємницької активності та інновацій.

У той же час країни з недосконалими інституціями часто стикаються з проблемами, такими як корупція, нестабільність правової системи або відсутність чітких регуляцій. Це може обмежувати потенціал для економічного розвитку, уповільнюючи інвестиційні потоки і стримуючи інноваційні процеси.

Глобалізація, своєю чергою, має велике значення для економічного розвитку, оскільки вона відкриває нові можливості для країни на міжнародних ринках. Глобалізація дозволяє країнам розширювати свої торгові та інвестиційні зв'язки, отримувати доступ до нових ринків збуту і технологічних інновацій. Це сприяє збільшенню виробництва, зниженню витрат і підвищенню конкурентоспроможності. Наприклад, завдяки глобалізації країни можуть експортувати свою продукцію на нові ринки, що збільшує їхні доходи та дає можливість знизити виробничі витрати через масштабні виробничі процеси [3].

Однак глобалізація приносить не лише переваги. Вона створює нові виклики. Одним із них є посилення конкуренції. Для багатьох компаній та країн глобалізація означає боротьбу за ринки з іншими гравцями, що можуть мати переваги в технологіях, ресурсах або фінансах. Це створює тиск на локальні компанії, які не завжди можуть витримати конкуренцію з великими міжнародними корпораціями. Глобалізація може призводити до збільшення залежності від зовнішніх економічних умов. Наприклад, економічна криза або спад на міжнародних ринках можуть швидко вплинути на внутрішній стан економіки.

Людський капітал є одним із основних детермінантів сталого економічного розвитку, оскільки він безпосередньо впливає на продуктивність та інноваційність економіки. Високий рівень освіти, професійної підготовки та кваліфікації робочої сили дозволяє створювати нові технології, поліпшувати існуючі виробничі процеси та впроваджувати інноваційні рішення, що підвищують ефективність у різних секторах економіки. Інвестиції в освіту та охорону здоров'я сприяють створенню кваліфікованих працівників, здатних працювати на високотехнологічних підприємствах та в галузях, що потребують спеціальних знань і навичок. Це, своєю чергою, підвищує конкурентоспроможність країни на світовому ринку, забезпечує її інтеграцію в глобальну економіку і сприяє створенню додаткової вартості через інноваційні продукти та послуги [4].

Проте для розвитку людського капіталу необхідні не лише інвестиції в освіту, але й у сферу охорони здоров'я, оскільки здоров'я населення тісно пов'язане з його продуктивністю та здатністю до навчання. Високий рівень життя, доступ до медичних послуг і здорове середовище допомагають підтримувати працездатність та мотивацію населення, що є необхідною умовою для стабільного розвитку економіки.

Державне регулювання та економічна політика, в свою чергу, мають велике значення для економічного зростання. Ефективна політика, що сприяє розвитку підприємництва, інфраструктури та інвестицій, створює сприятливі умови для

зростання економіки. Підтримка бізнесу через податкові пільги, субсидії чи зниження бюрократичних бар'єрів може стимулювати інвестиційну активність, що в свою чергу сприяє створенню нових робочих місць та розвитку інноваційних галузей. Державне регулювання має визначальне значення для забезпечення прав інвесторів та споживачів, що створює основу для економічної стабільності. Правова система, яка забезпечує захист прав власності та конкуренції, дозволяє залучати внутрішні та зовнішні інвестиції, що сприяє довгостроковому економічному розвитку [7].

Макроекономічні фактори, такі як рівень інфляції, безробіття, процентні ставки і зовнішня торгівля, є детермінантами економічного розвитку. Інфляція, зокрема, має суттєвий вплив на економічну ситуацію в країні: висока інфляція може призвести до знецінення національної валюти та зниження купівельної спроможності населення. Це, в свою чергу, негативно позначається на рівні життя та стабільності економіки. Контроль над інфляцією є складовою стабільної економічної політики, оскільки він дозволяє зберегти довіру до національної валюти та створює умови для ефективного планування інвестицій.

Високий рівень безробіття має серйозні соціальні та економічні наслідки, знижуючи соціальну стабільність і призводячи до зменшення виробничої активності. Безробіття може призвести до збільшення соціальних витрат держави, зменшення доходів населення та загального попиту на товари та послуги, що гальмує економічне зростання. У свою чергу, стабільний ринок праці та ефективна політика щодо створення робочих місць можуть сприяти покращенню соціальної ситуації та підвищенню загального рівня економічної стабільності [2].

Фінансова стабільність, ефективна грошово-кредитна політика та стратегічні економічні реформи є складовими макроекономічної стабільності. Оперативне регулювання процентних ставок та монетарної політики дає змогу управляти рівнем інфляції, забезпечувати доступ до кредитних ресурсів для підприємців та знижувати вартість капіталу для інвесторів. Правильне застосування економічних реформ, таких як оптимізація податкової системи, лібералізація ринків праці та капіталу, може суттєво покращити інвестиційний клімат та сприяти економічному зростанню.

Все більше країн визнають необхідність інтеграції принципів сталого розвитку в економічну політику. Це означає, що економічне зростання повинно бути поєднане з відповідальністю за збереження навколишнього середовища, адже без цього не можна забезпечити довгострокову стабільність та процвітання на планеті. Погіршення екологічної ситуації, зміни клімату, вичерпання природних ресурсів – усі ці фактори вимагають від урядів та бізнесу прийняття зважених рішень, які сприяють досягненню економічного прогресу без шкоди для природи.

Зокрема, екологічно чисті технології стали не лише необхідністю для збереження природи, але й великим потенціалом для економічного зростання. Розвиток «зелених» технологій, таких як альтернативні джерела енергії, енергоефективні виробничі процеси, переробка відходів та зменшення викидів парникових газів, може стати основою для розвитку нових галузей економіки. Водночас ці інновації створюють нові робочі місця та відкривають можливості для бізнесу на міжнародних ринках, де попит на екологічно чисті продукти та послуги зростає [3].

Боротьба з кліматичними змінами, використання ресурсів без шкоди для навколишнього середовища та енергозбереження стають не лише глобальними викликами, а й шляхами до економічного розвитку. Уряди багатьох країн вже активно впроваджують політики, які сприяють зниженню викидів вуглецю та переходу до «зеленої» економіки. В той же час, бізнес має можливість адаптуватися до нових умов, розвиваючи інноваційні рішення для зменшення свого екологічного сліду. В результаті цього виникають нові ринки та галузі, що здатні стимулювати економічний розвиток, одночасно вирішуючи питання екологічної безпеки.

Не менш важливими факторами, що визначають темпи та напрямки економічного розвитку, є й інші елементи, тісно взаємопов'язані між собою в межах загальної системи економічних детермінантів. Одним з таких є рівень розвитку людського капіталу, який є фундаментом інноваційної спроможності країни. Людський капітал включає рівень освіти, професійну підготовку, кваліфікацію робочої сили та загальну здатність працівників до адаптації та впровадження новітніх технологій. Висококваліфіковані кадри є основою для створення інноваційних підприємств, а також для забезпечення технологічних проривів, які сприяють росту продуктивності та підвищенню конкурентоспроможності економіки. Країни, що інвестують у розвиток людського капіталу, здатні швидше адаптуватися до змін у технологіях і використовувати нові можливості для розвитку [4].

Технологічні інновації є ще одним важливим фактором, що значною мірою впливає на розвиток економіки. Інновації у виробництві, обробці інформації та енергозбереженні не тільки дозволяють підвищити ефективність виробничих процесів, але й зменшують навантаження на навколишнє середовище. Розвиток нових технологій може призвести до значного зниження витрат на енергію, матеріали та сировину, що зменшує економічне навантаження на природні ресурси. Крім того, технологічні інновації створюють нові ринки та можливості для розвитку підприємств, що дозволяє країнам швидше реагувати на глобальні економічні зміни.

Важливою складовою частиною економічного розвитку є стабільна інституційна система, що забезпечує чіткі правові норми, прозорість економічної політики та ефективне управління ресурсами. Ясні правила гри на ринку, стабільна правова система, збереження прав інвесторів та сприятливий бізнес-клімат є необхідними для розвитку національної економіки. Водночас, інституційна підтримка стосується також ефективного використання природних ресурсів та їх раціонального управління для забезпечення сталого розвитку. Без чіткої політики з регулювання природних ресурсів, боротьби з забрудненням довкілля та розподілу доходів, країна може стикнутися з негативними економічними наслідками та соціальною напругою [5].

Необхідно, щоб економічна політика на макрорівні була спрямована не лише на стимулювання традиційних секторів економіки, а й на підтримку нових, екологічно стійких технологій і інфраструктури. За таких умов можливе досягнення сталого та стабільного економічного зростання, яке буде відповідати вимогам часу і забезпечувати економічну безпеку, екологічну стійкість і соціальну рівність для майбутніх поколінь.

Таким чином, необхідно забезпечити ефективну взаємодію всіх детермінантів розвитку: людського капіталу, технологічних інновацій, інституційної стабільності, екологічної стійкості та політичної волі. Тільки таким чином можна досягти

комплексного, стабільного розвитку, який буде підготовлений до викликів глобалізації і змін, що постійно відбуваються на світовому ринку.

Список використаних джерел:

1. Бабич Т.О. Економічні детермінанти зміни технологічних укладів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : Збірник наукових праць. 2015. Випуск 126 (частина 1). С. 167–181.
2. Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств: монографія. Вип. 2 / за наук. ред. д-ра. екон. наук., проф. Є.В. Мішеніна. Харків: Діса Плюс, 2013. 444 с.
3. Жилияєв І.Б., Наумов А.Б., Наумова Л.Н. Інституційні детермінанти і стратегічні напрями економічного розвитку національного господарства. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Київ : ІВРУ, 2016. № 5. С. 89–95.
4. Лопатинський Ю.М., Тодорюк С.І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: монографія; Чернівецький національний університет. Чернівці, 2015. 219 с.
5. Панченко В.Г. Теоретичні підходи до визначення економічної сили та економічних інтересів держави як детермінант її економічної політики (випадок неопротекціонізму). *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 12–19.
6. Романюк С.А. Сучасні детермінанти регіонального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 5. С. 54–56
7. Стукало Н.В., Деркач М.І. Сучасні детермінанти регіонального розвитку. *Економіка розвитку*. 2012. № 3(63). С. 22–27.

References:

1. Babich, T.O. (2015). Economic determinants of technological shifts. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: Збірник наукових праць, 126(1), 167–181.
2. Mishenina, E.V. (Ed.). (2013). *Determinants of socio-economic development of enterprises: Monograph* (Vol. 2). Kharkiv: Disa Plus.
3. Zhilyaev, I.B., Naumov, A.B., & Naumova, L.N. (2016). Institutional determinants and strategic directions of economic development of the national economy. *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 89–95.
4. Lopatynskyi, Y.M., & Todoryuk, S.I. (2015). *Determinants of sustainable development of agricultural enterprises: Monograph*. Chernivtsi: Chernivtsi National University.
5. Panchenko, V.H. (2018). Theoretical approaches to defining economic power and economic interests of the state as determinants of its economic policy (the case of neoprotectionism). *Investments: Practice and Experience*, 5, 12–19.
6. Romaniuk, S.A. (2013). Modern determinants of regional development. *Investments: Practice and Experience*, 5, 54–56.
7. Stukalo, N.V., & Derkach, M.I. (2012). Modern determinants of regional development. *Economics of Development*, 3(63), 22–27.

УДК: 351.8

Тетяна Фасолько

кандидат економічних наук, доцент
Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна
tetiana.fasolko@univer.km.ua
ORCID ID: 0000-0003-4718-2422

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, БЛОКОВА СТРУКТУРА ТА СТАТИСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКІВ

Tetiana Fasolko

PhD in Economics, Associate Professor,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law, Khmelnytskyi, Ukraine

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: CONCEPTUALIZATION, BLOCK STRUCTURE, AND STATISTICAL RISK MODELING

Анотація. Обґрунтовано виняткову важливість, крайню необхідність і перманентну актуальність дослідження проблем національної безпеки України. Здійснено теоретичний екскурс законодавства України стосовно національної безпеки України. З'ясовано суть національної безпеки України через захищеність національних інтересів та зміцнення національної позиції у сферах охорони здоров'я, охорони дитинства, соціальної політики, пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, міграційної політики, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондового ринку й обігу цінних паперів, податково-бюджетної і митної політики, торгівлі, підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної політики, валютної політики, ліцензування, промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, освіти, науки, науково-технічної й інноваційної політики, культурного розвитку населення, захисту інформації, інформаційних технологій, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки і кіберзахисту, захисту екології і навколишнього природного середовища, правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності, оборони, інших сферах державного управління. Згруповано елементи національної безпеки України в економічний, соціальний, інформаційний, освітньо-науковий, правоохоронний, оборонний, екологічний і

культурний блоки, а також виокремлено блок інших сфер державного управління. На основі теоретичних підходів розроблено й запропоновано методiku обрахунку рівня стійкості і міцності елементів, блоків та інтегрального параметра національної безпеки України. Висвітлено суть ризиків, небезпек і загроз національній безпеці України. Встановлено, змодельовано й охарактеризовано варіанти і випадки взаємооберненої криволінійної залежності між ймовірністю настання ризиків у сфері національної безпеки України та ступенем стійкості й міцності національної безпеки України. На основі інтегрального числення окреслено способи обчислення втрат і недоотримань вигод держави, юридичних та фізичних осіб внаслідок настання ризиків, а також поля розповсюдження ризиків національної безпеки України. Здійснено класифікацію і спробу обрахунку ймовірності настання ризиків національної безпеки України за елементами і блоками.

Ключові слова: національна безпека України, елемент, блок, сфера, ризик, втрата, загроза, небезпека, ймовірність, держава, юридична особа, фізична особа

Abstract. The exceptional importance, critical necessity, and permanent relevance of studying Ukraine's national security issues have been substantiated. A theoretical review of Ukraine's legislation concerning national security has been conducted. The essence of Ukraine's national security has been elucidated through the protection of national interests and strengthening of its position in various spheres, including healthcare, child protection, social policy, pension provision, housing and utilities, migration policy, financial services market, property rights protection, stock market and securities circulation, tax-budget and customs policy, trade, entrepreneurship, banking services market, investment policy, auditing, monetary policy, currency regulation, licensing, industry, agriculture, transportation, communication, energy and energy conservation, functioning of natural monopolies, utilization of natural resources, land and water resources, mineral resources, education, science, scientific-technical and innovation policy, cultural development, information protection, information technologies, ensuring freedom of speech and information security, cybersecurity and cyber defense, environmental protection, law enforcement activities, anti-corruption efforts, border activities, defense, and other areas of state governance.

Elements of Ukraine's national security have been grouped into economic, social, informational, educational-scientific, law enforcement, defense, environmental, and cultural blocks, as well as a separate block for other areas of state governance. Based on theoretical approaches, a methodology for calculating the level of resilience and strength of elements, blocks, and the integral parameter of Ukraine's national security has been developed and proposed. The nature of risks, dangers, and threats to Ukraine's national security has been highlighted. Variants and cases of inverse curvilinear dependence between the probability of risks in the field of national security and the level of resilience and strength of Ukraine's national security have been established, modeled, and characterized.

Using integral calculus, methods for calculating losses and missed benefits for the state, legal entities, and individuals due to the occurrence of risks have been outlined, along with the areas of risk distribution for Ukraine's national security. A classification and an attempt to calculate the probability of national security risks in Ukraine by elements and blocks have been undertaken.

Keywords: *national security of Ukraine, element, block, sphere, risk, loss, threat, danger, probability, state, legal entity, individual*

Постановки проблеми. У відомій піраміді А. Маслоу потреба у безпеці та захисті відноситься до першочергових та необхідних після потреб людини у їжі, житлі, одязі. Відчуття захисту і безпеки створює сприятливе середовище для господарської діяльності і розвитку, для побудови різноманітних планів на коротку, середню і тривалу перспективу, надає впевненості у відносній стабільності. Потреба у захисті й безпеці притаманна усім індивідам на свідомому та підсвідомому рівнях. Таким чином, вона об'єктивно набуває як місцевого й регіонального, так і загальнодержавного значення і саме тому повинна стояти у пріоритеті публічного управління. Закономірним є явище та процес формування і зміцнення у кожній країні основ національної безпеки. Адже національна безпека – це основа національного суверенітету, загалом, і впевненість у забезпеченні й гарантуванні людині та громадянину базових прав і свобод, зокрема. Відповідно, перманентний перегляд основ і поступове зміцнення національної безпеки – це тривала запорука національного суверенітету і формування здорового розвитку суспільних відносин. Звідси впливає актуальність і необхідність дослідження національної безпеки як однієї з реальних першочергових проблем в Україні.

Аналіз наукових досліджень. Гострота даної проблеми зумовила неодноразово звертатися у сферу законодавства, якою прописано базові основи національної безпеки України. Значно глибші її аспекти закладені у Стратегії Національної безпеки України. Численні теоретичні і практичні розробки знаходяться у полі зору українських науковців та практиків, серед яких варто відзначити праці таких як: В. Антошкін, Г. Білявський, О. Глазов, В. Гончарук, М. Ковальов, О. Малієнко, С. Матяж, К. Меркулов, Г. Новицький, А. Осаул, Г. Рубцов, Н. Струк, В. Циганов та інші. Попри низку законодавчих актів та численних наукових і практичних досліджень та розробок проблема національної безпеки України завжди є актуальною і невичерпною. Це пояснюється різними очікуваними й неочікуваними, передбачуваними і непередбачуваними, непрогнозованими, слабопрогнозованими та прогнозованими ситуаціями й обставинами внутрішнього і зовнішнього характеру та різного ступеня складності, що в тій чи іншій мірі здійснюють вплив на національну безпеку України. Відтак, виникає потреба у теоретичних і практичних дослідженнях, розробках, пропозиціях, рекомендаціях, обрахунках, аналізі тощо.

Формулювання мети дослідження. Метою даної статті є здійснити теоретичний аналіз сутності національної безпеки України, виокремити її елементи, згрупувати їх за блоками, формалізувати виникнення ризиків і розробити статистичні вимірники.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека України як явище, певний стан захищеності і проблема для науково-практичних досліджень є юридично закріпленою нормою вітчизняного законодавства.

Фундамент нормативно-правових основ національної безпеки України фактично закладений у перші дні проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. Окремі аспекти національної безпеки України окреслені Конституцією (Основним Законом) України, прийнятою у 1978 році з відповідними змінами впродовж 1991-

1995 років: «Держава Україна, всі її органи діють на основі законності, забезпечують охорону правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян... захист Вітчизни належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу... Територія України є єдиною, неподільною, недоторканою і цілісною. Будь-які зміни території і державних кордонів України без згоди народу України не дозволяються» [2]. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України, що був укладений у 1995 році, закріплював основи національної безпеки, а саме: «забезпечення державного суверенітету, національної безпеки й обороноздатності України, її економічної самостійності; забезпечення належного захисту прав і свобод людини та громадянина...; створення надійних гарантій існування суверенної України, збереження цілісності й недоторканності її території; створення політико-правових умов для здійснення економічних реформ, підтримання виробництва, забезпечення фінансової стабільності і соціального захисту населення; запобігання політичному протистоянню владних структур з його можливими руйнівними наслідками для долі всієї країни і суспільства; забезпечення громадянського миру і спокою в Україні та створення умов для гідного життя і праці людини, консолідації всіх здорових сил суспільства» [3]. Прийнята у 1996 році Конституція України визначає ключові засади національної безпеки: «територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.... Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи..., збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави... Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу... Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки» [1].

Історично першим цілісним документом була Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України у 1997 році. Відповідно до її трактування, національна безпека України розглядається «як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Національна безпека України досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо» [6].

Згідно діючого Закону України «Про національну безпеку України», прийнятого у 2018 році, «національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [4].

У 2020 році Указом Президента України введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України». Дана Стратегія ґрунтується на таких основних засадах: «стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх вразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України» [7]. Відтак, пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: «відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція» [7].

Враховуючи науковий характер і мету даної статті, нами за базу подальшого дослідження взято визначення із Закону України «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий у 2003 році і втратив чинність у 2018 році. Так, згідно його трактування, «національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності й оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків та обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної і валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості й сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [5].

Дане трактування не суперечить Конституції України, чинному Закону України «Про національну безпеку України» і Стратегії національної безпеки України й саме тому взяте за основу для чіткої структуризації елементів національної безпеки України. Таким чином, нами виокремлено такі блоки національної безпеки України, які включають її споріднені елементи:

а) Соціальний блок (Охорона здоров'я, Охорона дитинства, Соціальна політика, Пенсійне забезпечення, Житлово-комунальне господарство, Міграційна політика);

б) Економічний блок (Ринок фінансових послуг, Захист прав власності, Фондовий ринок та обіг цінних паперів, Податково-бюджетна і митна політика, Торгівля, Підприємницька діяльність, Ринок банківських послуг, Інвестиційна політика, Ревізійна діяльність, Монетарна політика, Валютна політика, Ліцензування, Промисловість, Сільське господарство, Транспорт, Зв'язок, Енергетика й енергозбереження, Функціонування природних монополій, Використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин);

в) Освітньо-науковий блок (Освіта, Наука, Науково-технічна й інноваційна політика);

г) Культурний блок (Культурний розвиток населення);

г) Інформаційний блок (Захист інформації, Інформаційні технології, Забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, Кібербезпеки і кіберзахисту);

д) Екологічний блок (Захист екології і навколишнього природного середовища);

е) Правоохоронний блок (Правоохоронна діяльність, Боротьба з корупцією);

є) Оборонний блок (Прикордонна діяльність, Оборона);

ж) Інші сфери державного управління.

Ілюстративно структуру національної безпеки України за виокремленими блоками і їхніми елементами подано на рис. 1.

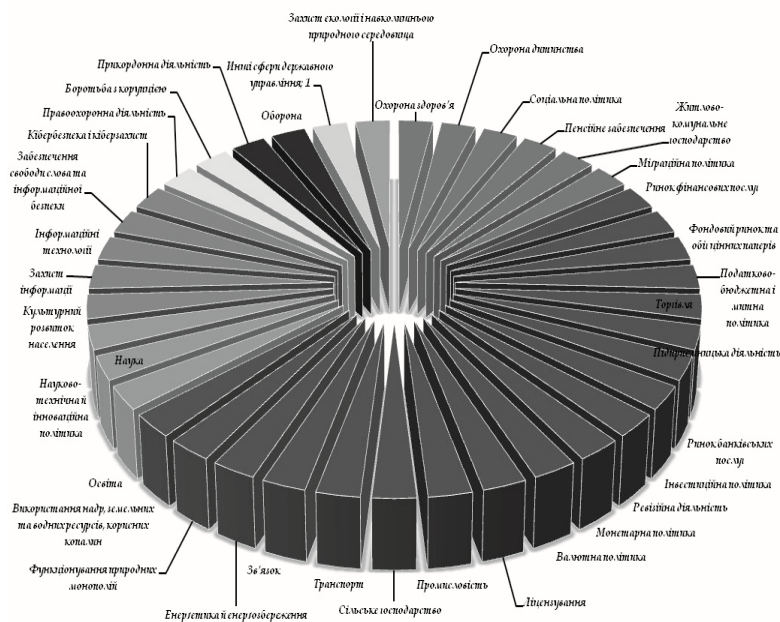

Рис. 1. Структура національної безпеки України за блоками і їхніми елементами захисту та зміцнення

Джерело: складено авторами

Як зазначалося, найвищою цінністю держави вважається людина, її життя, здоров'я, добробут, гарантування необхідних прав та свобод. Кожна з цих компонент має відношення до життєдіяльності людей. Позаяк кожна людина є

органічною єдністю фізичного і духовного начал з різноманітною кількістю потреб і проблем, поглядів та переконань тощо – практично неможливо скласти об’єктивну пріоритетність та ранжувати за мірою значимості елементи національної безпеки. Саме тому, нами у наочному прикладі надано кожній компоненті національної безпеки однаковий ваговий коефіцієнт у загальній структурі.

Ілюстративна структура дозволяє побачити, що економічний блок є найбільш емним та охоплює 19 компонент, які знаходяться у полі зору зміцнення національної безпеки. Ця ситуація пояснюється багатогранністю потреб людини і широким спектром інструментарію їхнього задоволення. Людина з перших днів свого існування на Землі свідомо і підсвідомо тяжіла до створення системи життєзабезпечення. Нею стала економіка, що в міру задоволення одних потреб спричиняла їхнє подальше розгалуження та створення нових. Даний процес є нескінченним, позаяк триває у реальному часі й його межі співпадають з межами існування людства. Економічний блок не тільки задовольняє потреби, які випливають з його структурних елементів, але є причинно-ресурсною базою для розвитку і зміцнення інших блоків та їхніх елементів національної безпеки України. Слід зазначити, що усі блоки й елементи національної безпеки є створеними людиною, тісно взаємопов’язані і підсилюють один одного. Їхнє удосконалення, доповнення, зміна та зміцнення цілком і повністю забезпечується людиною.

Соціальний блок налічує 6 елементів і його важливість полягає у забезпеченні людині впевненості у завтрашньому дні шляхом надання мінімальних гарантій впродовж усього життя.

Інформаційний блок охоплює 4 елементи і дозволяє бути вільним членом та користувачем інформаційного простору.

Освітньо-науковий блок нараховує 3 елементи і забезпечує формування, розвиток й удосконалення людського інтелектуального капіталу та науково-інноваційного потенціалу України.

Правоохоронний та оборонний блоки у своїй структурі містять по два елементи, які визначають внутрішню безпеку й порядок, а також зовнішній суверенітет і територіальну цілісність України.

Екологічний і культурний блок забезпечують здорове середовище й урізноманітнюють розвиток людей.

Інші сфери державного управління доповнюють описані елементи й охоплюють те, що не ввійшло до охарактеризованих блоків національної безпеки України.

Національна безпека України є ступенем захисту і забезпечення національних інтересів. Відповідно, «національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [4]. Тобто, національні інтереси відображають кількісно-якісну сторону елементів національної безпеки. Відповідно, рівень національної безпеки України визначається ступенем розвитку, різноманітністю, насиченістю і мірою задоволеності національних інтересів.

Наступним кроком нашого дослідження є розробка вимірників міцності національної безпеки України. Почнемо з поелементного підходу обрахунків соціального блоку.

$$P_{O_3} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{O_3(i)}}{B_{O_3(i)}} \quad (1),$$

де P_{O_3} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері охорони здоров'я, що визначається як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення охорони здоров'я ($B_{O_3(i)}$) до кількості і якості отриманих медичних послуг, які поліпшують здоров'я та беруть участь у формуванні, зміцненні і розширенні людського капіталу України ($B_{O_3(i)}$)³.

$$P_{O_0} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{O_0(i)}}{B_{O_0(i)}} \quad (2),$$

де P_{O_0} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері охорони дитинства, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення охорони дитинства ($B_{O_0(i)}$) до кількості і якості отриманих благ, які поліпшують здоров'я та умови утримання й виховання дітей ($B_{O_0(i)}$) і тим самим створюють потенціал для формування, зміцнення і розширення людського капіталу України.

$$P_{Cn} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Cn(i)}}{B_{Cn(i)}} \quad (3),$$

де P_{Cn} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері соціальної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення соціальної політики ($B_{Cn(i)}$) до кількості і якості отриманих соціальних благ ($B_{Cn(i)}$).

$$P_{P_3} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{P_3(i)}}{B_{P_3(i)}} \quad (4),$$

де P_{P_3} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері пенсійного забезпечення, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на пенсійне забезпечення ($B_{P_3(i)}$) до отриманого пенсійного забезпечення ($B_{P_3(i)}$).

$$P_{Ж-к/з} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Ж-к/з(i)}}{B_{Ж-к/з(i)}} \quad (5),$$

де $P_{Ж-к/з}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері житлово-комунального господарства, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення житлово-комунального господарства ($B_{Ж-к/з(i)}$) до кількості і якості отриманих житлово-комунальних благ ($B_{Cn(i)}$).

³Формули 1-63 розроблені авторами

$$P_{Mm} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Mm(i)}}{B_{Mm(i)}} \quad (6),$$

де P_{Mm} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері міграційної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток і врегулювання міграційної політики ($B_{Mm(i)}$) до позитивних зрушень у сфері міграційної політики, що якісно сприятимуть національним інтересам України ($B_{Mm(i)}$).

Відтак, інтегральний вимірник соціального блоку національної безпеки України ($P_{C\delta}$) обчислюватиметься так:

$$P_{C\delta} = \left(\sum_{i=1}^n \frac{B_{O\delta(i)}}{B_{O\delta(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{O\theta(i)}}{B_{O\theta(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Cn(i)}}{B_{Cn(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi\delta(i)}}{B_{\Pi\delta(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Ж-К/З(i)}}{B_{Ж-К/З(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Mm(i)}}{B_{Mm(i)}} \right) = \sum_{i=1}^6 \frac{B_{C\delta(i)}}{I_{C\delta(i)}} \quad (7),$$

де $\sum_{i=1}^6 \frac{B_{C\delta(i)}}{I_{C\delta(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення соціального блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні соціальні інтереси.

Тепер здійснимо по елементний підхід обрахунків економічного блоку.

$$P_{P\phi n} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\phi n(i)}}{B_{P\phi n(i)}} \quad (8),$$

де $P_{P\phi n}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері ринку фінансових послуг, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення умов функціонування ринку фінансових послуг ($B_{P\phi n(i)}$) до отриманих фінансових вигод ($B_{Cn(i)}$), будучи учасником ринку фінансових послуг.

$$P_{3ne} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{3ne(i)}}{B_{3ne(i)}} \quad (9),$$

де P_{3ne} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері захисту прав власності, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення умов захисту прав власності ($B_{3ne(i)}$) до отриманих вигод від дієвого захисту прав власності ($B_{3ne(i)}$).

$$P_{\Phi p+O\phi n} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Phi p+O\phi n(i)}}{B_{\Phi p+O\phi n(i)}} \quad (10),$$

де $P_{\Phi p+O\varphi n}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері фондового ринку й обігу цінних паперів, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення умов функціонування фондового ринку й обігу цінних паперів ($B_{\Phi p+O\varphi n(i)}$) до отриманих фінансових вигод ($B_{\Phi p+O\varphi n(i)}$), будучи учасником фондового ринку та приймаючи участь в обігу цінних паперів.

$$P_{\Pi-\delta+Mn} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi-\delta+Mn(i)}}{B_{\Pi-\delta+Mn(i)}} \quad (11),$$

де $P_{\Pi-\delta+Mn}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері податково-бюджетної і митної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток і якісне реформування податково-бюджетної і митної політики ($B_{\Pi-\delta+Mn(i)}$) до отриманих вигод внаслідок покращення та якісного реформування податково-бюджетної і митної політики ($B_{\Phi p+O\varphi n(i)}$).

$$P_T = \sum_{i=1}^n \frac{B_{T(i)}}{B_{T(i)}} \quad (12)$$

де P_T – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері торгівлі, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, удосконалення, підтримку і покращення умов функціонування торгівлі ($B_{T(i)}$) до отриманих вигод внаслідок якісних поліпшень у сфері торгівлі ($B_{T(i)}$).

$$P_{\Pi\delta} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi\delta(i)}}{B_{\Pi\delta(i)}} \quad (13),$$

де $P_{\Pi\delta}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері підприємницької діяльності, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, удосконалення, підтримку і покращення умов функціонування підприємницької діяльності ($B_{\Pi\delta(i)}$) до отриманих вигод внаслідок введення позитивних змін у підприємницькій діяльності ($B_{\Pi\delta(i)}$).

$$P_{P\delta n} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\delta n(i)}}{B_{P\delta n(i)}} \quad (14),$$

де $P_{P\delta n}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері ринку банківських послуг, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, розвиток і покращення умов функціонування ринку банківських послуг ($B_{P\delta n(i)}$) до отриманих фінансових вигод ($B_{P\delta n(i)}$), будучи учасником ринку банківських послуг.

$$P_{In} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{In(i)}}{B_{In(i)}} \quad (15),$$

де P_{In} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері інвестиційної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, створення сприятливого середовища й поліпшення умов інвестиційної політики ($B_{In(i)}$) до отриманих вигод і переваг ($B_{In(i)}$), будучи учасником інвестиційних проєктів та інвестиційної діяльності.

$$P_{P\partial} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\partial(i)}}{B_{P\partial(i)}} \quad (16),$$

де $P_{P\partial}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері ревізійної діяльності, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підвищення ефективності ревізійної діяльності ($B_{P\partial(i)}$) до отриманих вигод і переваг від поліпшення умов, методів, підходів, механізму й інструментарію ревізійної діяльності ($B_{P\partial(i)}$).

$$P_{Mnn} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Mnn(i)}}{B_{Mnn(i)}} \quad (17),$$

де P_{Mnn} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері монетарної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток та ефективне реформування монетарної політики ($B_{Mnn(i)}$) до отриманих вигод внаслідок поліпшення та ефективного реформування монетарної політики ($B_{Mnn(i)}$).

$$P_{Bnn} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Bnn(i)}}{B_{Bnn(i)}} \quad (18),$$

де P_{Bnn} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері валютної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на ефективне регулювання, формування і вдосконалення механізму валютної політики ($B_{Bnn(i)}$) до отриманих вигод внаслідок покращень у системі валютної політики ($B_{Bnn(i)}$).

$$P_{Lq} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Lq(i)}}{B_{Lq(i)}} \quad (19),$$

де P_{Lq} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері ліцензування, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на введення дієвих заходів і покращення умов ліцензування ($B_{Lq(i)}$) до отриманих вигод від якісного поліпшення умов ліцензування ($B_{Lq(i)}$).

$$P_{Pr} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Pr(i)}}{B_{Pr(i)}} \quad (20),$$

де P_{Pr} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері промисловості, що обчислюється

як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на захист, розвиток, підтримку і покращення умов функціонування промисловості ($B_{Пр(i)}$) до отриманих переваг та економічних результатів унаслідок ефективних перетворень в промисловості ($B_{Пр(i)}$).

$$P_{C/z} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{C/z(i)}}{B_{C/z(i)}} \quad (21),$$

де $P_{C/z}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері сільського господарства, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, просування інтересів та підвищення ефективності сільського господарства ($B_{C/z(i)}$) до одержаних преференцій та господарських вигод і покращень внаслідок дієвих перетворень у сільському господарстві ($B_{C/z(i)}$).

$$P_{Tp} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Tp(i)}}{B_{Tp(i)}} \quad (22),$$

де P_{Tp} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у транспортній сфері, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, удосконалення та підвищення ефективності транспортної галузі ($B_{Tp(i)}$) до отриманих вигод внаслідок якісних покращень у транспортній сфері ($B_{Tp(i)}$).

$$P_{3\theta} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{3\theta(i)}}{B_{3\theta(i)}} \quad (23),$$

де $P_{3\theta}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері зв'язку, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, покращення та підвищення результативності сфери зв'язку ($B_{3\theta(i)}$) до отриманих вигод внаслідок ефективних змін у сфері зв'язку ($B_{3\theta(i)}$).

$$P_{Er+Ez} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Er+Ez(i)}}{B_{Er+Ez(i)}} \quad (24),$$

де P_{Er+Ez} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері енергетики й енергозбереження, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розвиток, інноватизацію та підвищення ефективності у сфері енергетики й енергозбереження ($B_{Er+Ez(i)}$) до одержаних переваг і вигод унаслідок результативних перетворень у сфері енергетики й енергозбереження ($B_{Er+Ez(i)}$).

$$P_{\Phi_{nm}} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Phi_{nm}(i)}}{B_{\Phi_{nm}(i)}} \quad (25),$$

де $P_{\Phi_{nm}}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері функціонування природних монополій, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних

осіб на ефективні заходи у сфері функціонування природних монополій ($B_{\Phi\mu(i)}$) до отриманих вигод внаслідок реалізації ефективних заходів у сфері функціонування природних монополій ($B_{\Phi\mu(i)}$).

$$P_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}}{B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}} \quad (26),$$

де $P_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на захист, збереження й ефективні заходи у сфері використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин ($B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}$) до отриманих вигод внаслідок результативних впроваджень у сфері використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин ($B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}$).

Відтак, інтегральний вимірник економічного блоку національної безпеки України ($P_{E\kappa\delta}$) обчислюватиметься так:

$$P_{E\kappa\delta} = \left(\begin{array}{cccc} \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\phi\mu(i)}}{B_{P\phi\mu(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{3\mu\sigma(i)}}{B_{3\mu\sigma(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\phi p+O\mu n(i)}}{B_{\phi p+O\mu n(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi-\delta+Mn(i)}}{B_{\Pi-\delta+Mn(i)}} + \\ + \sum_{i=1}^n \frac{B_{T(i)}}{B_{T(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi\theta(i)}}{B_{\Pi\theta(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\delta n(i)}}{B_{P\delta n(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\ln(i)}}{B_{\ln(i)}} + \\ + \sum_{i=1}^n \frac{B_{P\theta(i)}}{B_{P\theta(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{Mnn(i)}}{B_{Mnn(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{B\mu n(i)}}{B_{B\mu n(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\lambda\mu(i)}}{B_{\lambda\mu(i)}} + \\ + \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Pi p(i)}}{B_{\Pi p(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{C\lambda z(i)}}{B_{C\lambda z(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{Tp(i)}}{B_{Tp(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{3\sigma(i)}}{B_{3\sigma(i)}} + \\ + \sum_{i=1}^n \frac{B_{E\Gamma+E\lambda(i)}}{B_{E\Gamma+E\lambda(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{\Phi\mu(i)}}{B_{\Phi\mu(i)}} + & \sum_{i=1}^n \frac{B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}}{B_{B_{\mu+3p+Bp+Kk}(i)}} \end{array} \right) = \sum_{i=1}^{19} \frac{B_{E\kappa\delta(i)}}{I_{E\kappa\delta(i)}} \quad (27),$$

де $\sum_{i=1}^{19} \frac{B_{E\kappa\delta(i)}}{I_{E\kappa\delta(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення економічного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні економічні інтереси.

Тепер приступимо до поелементного підходу обрахунків освітньо-наукового блоку.

$$P_{Oc} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Oc(i)}}{B_{Oc(i)}} \quad (28),$$

де P_{Oc} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері освіти, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, покращення і розвиток освіти ($B_{Oc(i)}$) до отриманих вигод від позитивних результативних дій у сфері освіти ($B_{Oc(i)}$).

$$P_{Hk} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Hk(i)}}{B_{Hk(i)}} \quad (29),$$

де P_{Hk} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері науки, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку, поліпшення, захист і розвиток науки ($B_{Hk(i)}$) до отриманих вигод від ефективних заходів у сфері науки ($B_{Hk(i)}$).

$$P_{Hk-m+ln} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Hk-m+ln(i)}}{B_{Hk-m+ln(i)}} \quad (30),$$

де $P_{Hk-m+ln}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері науково-технічної й інноваційної політики, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на підтримку й ефективне реформування науково-технічної та інноваційної політики ($B_{Hk-m+ln(i)}$) до отриманих вигод від результативних дій у сфері науково-технічної й інноваційної політики ($B_{Hk-m+ln(i)}$).

Інтегральний вимірник освітньо-наукового блоку національної безпеки України ($P_{O-Hk\delta}$) обчислюватиметься за тією ж методикою, що і попередні:

$$P_{O-Hk\delta} = \left(\sum_{i=1}^n \frac{B_{Oc(i)}}{B_{Oc(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Hk(i)}}{B_{Hk(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Hk-m+ln(i)}}{B_{Hk-m+ln(i)}} \right) = \sum_{i=1}^3 \frac{B_{O-Hk\delta(i)}}{I_{O-Hk\delta(i)}} \quad (31),$$

де $\sum_{i=1}^{19} \frac{B_{O-Hk\delta(i)}}{I_{O-Hk\delta(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення освітньо-наукового блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні освітньо-наукові інтереси.

Позаяк культурний блок національної безпеки України є одноелементним параметром, тоді елементний вимірник є тотожним інтегральному:

$$\left(P_{Kpn} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Kpn(i)}}{B_{Kpn(i)}} \right) \equiv \left(P_{K\delta} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{K\delta(i)}}{I_{K\delta(i)}} \right) \quad (32),$$

де P_{Kpn} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері культурного розвитку населення, який водночас є інтегральним вимірником культурного блоку національної безпеки України ($P_{K\delta}$), що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на урізноманітнення та підвищення рівня культурного розвитку населення ($B_{Kpn(i)}$) до отриманих вигод від якісно-кількісного покращення культурного розвитку населення ($B_{Kpn(i)}$) і водночас є сумарним відношенням витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення культурного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні культурні інтереси $\left(\sum_{i=1}^1 \frac{B_{K\delta(i)}}{I_{K\delta(i)}} \right)$.

Черговим кроком нашого дослідження є поелементне формування показників інформаційного блоку:

$$P_{zi} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{zi(i)}}{B_{zi(i)}} \quad (33),$$

де P_{zi} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері захисту інформації, що обчислюється

як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розробку, покращення та впровадження заходів захисту інформації ($B_{3i(i)}$) до отриманих вигод від результативного захисту інформації ($B_{3i(i)}$).

$$P_{Im} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Im(i)}}{B_{Im(i)}} \quad (34),$$

де P_{Im} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері інформаційних технологій, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розробку, поліпшення та практичне впровадження інформаційних технологій ($B_{Im(i)}$) до отриманих вигод від ефективного застосування інформаційних технологій ($B_{Im(i)}$).

$$P_{3cc+I\bar{b}} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{3cc+I\bar{b}(i)}}{B_{3cc+I\bar{b}(i)}} \quad (35),$$

де $P_{3cc+I\bar{b}}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на проектування, удосконалення і впровадження ефективних заходів забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки ($B_{3cc+I\bar{b}(i)}$) до отриманих вигод від позитивно результативних дій у сфері забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки ($B_{3cc+I\bar{b}(i)}$).

$$P_{K\bar{b}+K\bar{z}} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}}{B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}} \quad (36),$$

де $P_{K\bar{b}+K\bar{z}}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері кібербезпеки і кіберзахисту, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розробку, удосконалення і практичну реалізацію ефективних заходів кібербезпеки і кіберзахисту ($B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}$) до одержаних вигод від позитивних результатів кібербезпеки і кіберзахисту ($B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}$).

Інтегральний параметр інформаційного блоку національної безпеки України ($P_{I\bar{b}}$) має таку методику обрахунку:

$$P_{I\bar{b}} = \left(\sum_{i=1}^n \frac{B_{3i(i)}}{B_{3i(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Im(i)}}{B_{Im(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{3cc+I\bar{b}(i)}}{B_{3cc+I\bar{b}(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}}{B_{K\bar{b}+K\bar{z}(i)}} \right) = \sum_{i=1}^4 \frac{B_{I\bar{b}(i)}}{I_{I\bar{b}(i)}} \quad (37),$$

де $\sum_{i=1}^4 \frac{B_{I\bar{b}(i)}}{I_{I\bar{b}(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення інформаційного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні інформаційні інтереси.

Оскільки екологічний блок національної безпеки України є одноелементним параметром – елементний показник є тотожним інтегральному:

$$\left(P_{3e+Hnc} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{3e+Hnc(i)}}{B_{3e+Hnc(i)}} \right) \equiv \left(P_{E\bar{b}} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{E\bar{b}(i)}}{I_{E\bar{b}(i)}} \right) \quad (38),$$

де P_{3e+Hnc} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері захисту екології і навколишнього природного середовища, який водночас є інтегральним вимірником екологічного блоку національної безпеки України ($P_{E\&B}$), що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розробку, урізноманітнення, покращення та підвищення ефективності захисту екології і навколишнього природного середовища ($B_{3e+Hnc(i)}$) до отриманих вигод від якісно-результативного захисту екології і навколишнього природного середовища ($B_{3e+Hnc(i)}$) та водночас є сумарним відношенням витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення екологічного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні екологічні інтереси ($\sum_{i=1}^n \frac{B_{E\&B(i)}}{I_{E\&B(i)}}$).

В такий самий спосіб є поелементне формування вимірників правоохоронного блоку:

$$P_{Под} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Под(i)}}{B_{Под(i)}} \quad (39),$$

де $P_{Под}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері правоохоронної діяльності, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на якісне реформування і підсилення правоохоронної діяльності ($B_{Под(i)}$) до отриманих вигод від результативних впроваджень у правоохоронну діяльність ($B_{Под(i)}$).

$$P_{Бзк} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Бзк(i)}}{B_{Бзк(i)}} \quad (40),$$

де $P_{Бзк}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у боротьбі з корупцією, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на розробку і впровадження дієвих заходів для боротьби з корупцією ($B_{Бзк(i)}$) до отриманих вигод від ефективної боротьби з корупцією ($B_{Бзк(i)}$).

Інтегральний параметр правоохоронного блоку національної безпеки України ($P_{Пб}$) обчислюється за звичною методикою:

$$P_{Пб} = \left(\sum_{i=1}^n \frac{B_{Под(i)}}{B_{Под(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Бзк(i)}}{B_{Бзк(i)}} \right) = \sum_{i=1}^2 \frac{B_{Пб(i)}}{I_{Пб(i)}} \quad (41),$$

де $\sum_{i=1}^2 \frac{B_{Пб(i)}}{I_{Пб(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення правоохоронного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні правоохоронні інтереси.

Аналогічним способом відбувається поелементне формування вимірників оборонного блоку:

$$P_{Пко} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Пко(i)}}{B_{Пко(i)}} \quad (42),$$

де $P_{Пко}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері прикордонної діяльності, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних

осіб на якісне реформування і підсилення прикордонної діяльності ($B_{Пкд(i)}$) до отриманих вигод від дієвих впроваджень у прикордонну діяльності ($B_{Пкд(i)}$).

$$P_{Op} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Op(i)}}{B_{Op(i)}} \quad (43),$$

де P_{Op} – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави у сфері оборони, що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на покращення і підсилення оборони країни ($B_{Op(i)}$) до отриманих вигод від надійної оборони України й відчуття безпеки ($B_{Op(i)}$).

Інтегральний параметр оборонного блоку національної безпеки України ($P_{Iб}$) обчислюється таким самим чином, що і попередній:

$$P_{Ob} = \left(\sum_{i=1}^n \frac{B_{Пкд(i)}}{B_{Пкд(i)}} + \sum_{i=1}^n \frac{B_{Op(i)}}{B_{Op(i)}} \right) = \sum_{i=1}^2 \frac{B_{Ob(i)}}{I_{Ob(i)}} \quad (44),$$

де $\sum_{i=1}^{19} \frac{B_{Ob(i)}}{I_{Ob(i)}}$ – це сумарне відношення витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення оборонного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні оборонні інтереси.

Упущені, змінні та ймовірні елементи згруповані у блок інших сфер державного управління національної безпеки України, рівень міцності якого визначається так:

$$\left(P_{Иол\ y} = \sum_{i=1}^n \frac{B_{Иол\ y(i)}}{B_{Иол\ y(i)}} \right) \equiv \left(P_{Иб} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{Иб(i)}}{I_{Иб(i)}} \right) \quad (45),$$

де $P_{Иол\ y}$ – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави в інших сферах державного управління, який водночас є інтегральним вимірником блоку інших сфер державного управління України ($P_{Иб}$), що обчислюється як сумарне відношення витрат держави, юридичних та фізичних осіб на покращення та підвищення ефективності інших сфер державного управління ($B_{Иол\ y(i)}$) до отриманих вигод від якісних результатів та позитивної віддачі інших сфер державного управління ($B_{Иол\ y(i)}$) та водночас є сумарним відношенням витрат держави, фізичних і юридичних осіб на зміцнення блоку інших сфер державного управління національної безпеки до отриманих благ, які формують інші національні інтереси.

Як зазначалося вище, усі елементи економічної безпеки, їхні взаємозв'язки та взаємопідтримка створені й повністю зорганізовані людиною. Відповідно, нами пропонується обчислювати рівень міцності і стійкості національної безпеки сумарним значенням задоволення національних інтересів усіх громадян:

$$P_{ИбУ} = \left(\sum_{i=1}^{19} \frac{B_{Екб(i)}}{I_{Екб(i)}} + \sum_{i=1}^6 \frac{B_{Сб(i)}}{I_{Сб(i)}} + \sum_{i=1}^4 \frac{B_{Иб(i)}}{I_{Иб(i)}} + \sum_{i=1}^3 \frac{B_{О-Икб(i)}}{I_{О-Икб(i)}} + \sum_{i=1}^2 \frac{B_{Иб(i)}}{I_{Иб(i)}} + \sum_{i=1}^2 \frac{B_{Об(i)}}{I_{Об(i)}} + \sum_{i=1}^1 \frac{B_{Екб(i)}}{I_{Екб(i)}} + \sum_{i=1}^1 \frac{B_{Кб(i)}}{I_{Кб(i)}} + \sum_{i=1}^1 \frac{B_{Иб(i)}}{I_{Иб(i)}} \right) = \quad (46),$$

$$= (P_{Екб} + P_{Сб} + P_{Иб} + P_{О-Икб} + P_{Иб} + P_{Об} + P_{Екб} + P_{Кб} + P_{Иб})$$

де $P_{ИбУ}$ – це рівень міцності і стійкості національної безпеки України; $\left(P_{Екб} = \sum_{i=1}^{19} \frac{B_{Екб(i)}}{I_{Екб(i)}} \right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення

економічного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні економічні інтереси; $\left(P_{CB} = \sum_{i=1}^6 \frac{B_{CB(i)}}{I_{CB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення соціального блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні соціальні інтереси; $\left(P_{IB} = \sum_{i=1}^4 \frac{B_{IB(i)}}{I_{IB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення інформаційного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують інформаційні економічні інтереси; $\left(P_{O-IBB} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{O-IBB(i)}}{I_{O-IBB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення освітньо-наукового блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні освітньо-наукові інтереси; $\left(P_{IB} = \sum_{i=1}^2 \frac{B_{IB(i)}}{I_{IB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення правоохоронного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні правоохоронні інтереси; $\left(P_{OB} = \sum_{i=1}^2 \frac{B_{OB(i)}}{I_{OB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення оборонного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні оборонні інтереси; $\left(P_{Eob} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{Eob(i)}}{I_{Eob(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення екологічного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні екологічні інтереси; $\left(P_{KB} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{KB(i)}}{I_{KB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення культурного блоку національної безпеки до отриманих благ, які формують національні культурні інтереси; $\left(P_{IB} = \sum_{i=1}^1 \frac{B_{IB(i)}}{I_{IB(i)}}\right)$ – це сумарне відношення витрат фізичних і юридичних осіб на зміцнення інших сфер державного управління національної безпеки до отриманих благ, які формують інші національні інтереси.

Ризики, як іманентна компонента будь-якої господарської діяльності, в тій чи іншій мірі притаманні національній безпеці України та усім її елементам. Ми виокремлюємо два варіанти криволінійно-взаємооберненої залежності між ймовірністю настання ризику та рівнем національної безпеки України.

Перший варіант демонструє функціональну залежність ймовірності настання ризиків від рівня національної безпеки України:

$$P(\Omega_{HBY}) = f(P_{HBY}) \quad (47),$$

де P_{HBY} – це рівень міцності і стійкості національної безпеки України; $P(\Omega_{HBY})$ – це ймовірність настання ризиків у сфері національної безпеки України.

Цей варіант, у свою чергу, також охоплює два випадки. Один з них передбачає, що в разі послаблення якихось елементів, блоків чи сукупного рівня національної безпеки – підвищується ймовірність настання ризикових ситуацій (рис. 2).

Виходячи з рис. 2 та описаної функціональної залежності, можемо бачити, що зі зниженням рівня національної безпеки України збільшується поле для виникнення ризиків. Його поступово зростаюча площа ($S_{\Omega_{HBY} 1}$, $S_{\Omega_{HBY} 2}$, $S_{\Omega_{HBY} 3}$, $S_{\Omega_{HBY} 4}$) може бути обчислена за допомогою визначеного інтеграла:

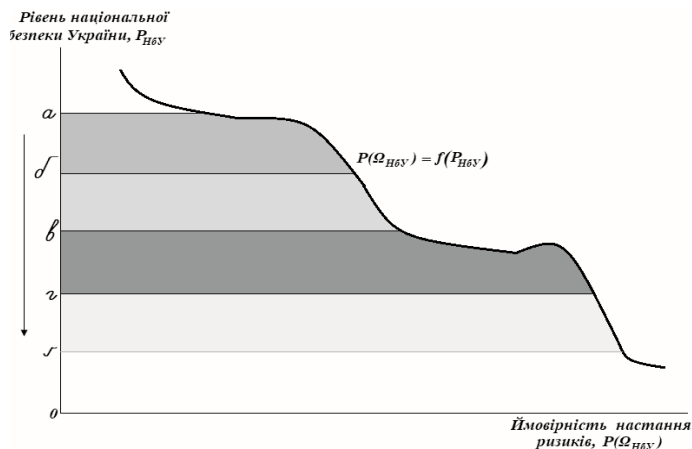

Рис. 2. Залежність ймовірності настання ризиків від постійно спадаючого рівня національної безпеки України

Джерело: складено автором

$$\begin{aligned}
 S_{\Omega_{H6Y}1} &= \int_{\delta}^a f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y}2} &= \int_{\sigma}^a f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \\
 S_{\Omega_{H6Y}3} &= \int_z^a f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y}4} &= \int_{\gamma}^a f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}
 \end{aligned}
 \quad (48).$$

Кожне з наступних полів виникнення ризиків у сфері національної безпеки України ($S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)}$, $S_{\Omega_{H6Y}(\delta-\sigma)}$, $S_{\Omega_{H6Y}(\sigma-\delta)}$, $S_{\Omega_{H6Y}(z-\gamma)}$), в міру зменшення її міцності і стійкості, також обчислюються з використанням інструментарію визначеного інтеграла:

$$\begin{aligned}
 S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)} &= \int_{\delta}^a f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y}(\delta-\sigma)} &= \int_{\sigma}^{\delta} f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \\
 S_{\Omega_{H6Y}(\sigma-\delta)} &= \int_{\delta}^{\sigma} f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y}(z-\gamma)} &= \int_{\gamma}^z f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}
 \end{aligned}
 \quad (49).$$

Звідси випливає, що:

$$\begin{aligned}
 S_{\Omega_{H6Y}1} &= S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)}; \\
 S_{\Omega_{H6Y}2} &= S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)} + S_{\Omega_{H6Y}(\delta-\sigma)}; \\
 S_{\Omega_{H6Y}3} &= S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)} + S_{\Omega_{H6Y}(\delta-\sigma)} + S_{\Omega_{H6Y}(\sigma-\delta)}; \\
 S_{\Omega_{H6Y}4} &= S_{\Omega_{H6Y}(a-\delta)} + S_{\Omega_{H6Y}(\delta-\sigma)} + S_{\Omega_{H6Y}(\sigma-\delta)} + S_{\Omega_{H6Y}(z-\gamma)}
 \end{aligned}
 \quad (50).$$

Нами висвітлена ситуація, коли відбувається поступове зменшення рівня національної безпеки України з точки а до точки г. Проте існує ще один випадок, за якого відбувається поетапне зростання рівня національної безпеки або її окремих елементів чи блоків з відповідним зниженням ступеня загроз, небезпек і втрат (рис. 3).

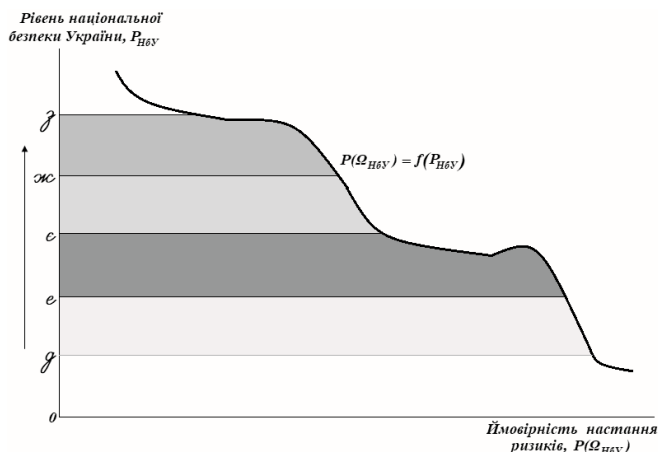

Рис. 3. Залежність ймовірності настання ризиків від постійно зростаючого рівня національної безпеки України

Джерело: складено автором

Подане зображення на рис. 3 разом з описаною функціональною залежністю характеризує підвищення рівня національної безпеки України услід за яким скорочується поле для виникнення ризиків. Поступова зміна площі у бік зменшення ($S_{\Omega_{H6Y} 1}$, $S_{\Omega_{H6Y} 2}$, $S_{\Omega_{H6Y} 3}$, $S_{\Omega_{H6Y} 4}$) обчислюється за звичною методикою визначеного інтеграла:

$$\begin{aligned} S_{\Omega_{H6Y} 1} &= \int_0^g f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y} 2} &= \int_e^g f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \\ S_{\Omega_{H6Y} 3} &= \int_e^{\partial} f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y} 4} &= \int_{\text{ж}}^e f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \end{aligned} \quad (51).$$

Кожне з наступних полів скорочення ризиків у сфері національної безпеки України ($S_{\Omega_{H6Y} (\partial-e)}$, $S_{\Omega_{H6Y} (e-e)}$, $S_{\Omega_{H6Y} (e-\text{ж})}$, $S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})}$) в міру підвищення її міцності і стійкості, обчислюються так:

$$\begin{aligned} S_{\Omega_{H6Y} (\partial-e)} &= \int_e^{\partial} f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y} (e-e)} &= \int_e^e f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \\ S_{\Omega_{H6Y} (e-\text{ж})} &= \int_{\text{ж}}^e f(P_{H6Y}) dP_{H6Y}; & S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})} &= \int_{\text{ж}}^{\text{ж}} f(P_{H6Y}) dP_{H6Y} \end{aligned} \quad (52).$$

Відтак, не важко бачити що:

$$\begin{aligned} S_{\Omega_{H6Y} 1} &= S_{\Omega_{H6Y} (\partial-e)} + S_{\Omega_{H6Y} (e-e)} + S_{\Omega_{H6Y} (e-\text{ж})} + S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})}; \\ S_{\Omega_{H6Y} 2} &= S_{\Omega_{H6Y} (e-e)} + S_{\Omega_{H6Y} (e-\text{ж})} + S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})}; \\ S_{\Omega_{H6Y} 3} &= S_{\Omega_{H6Y} (e-\text{ж})} + S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})}; \\ S_{\Omega_{H6Y} 4} &= S_{\Omega_{H6Y} (\text{ж}-\text{ж})} \end{aligned} \quad (53).$$

Другий варіант характеризує функціональну залежність рівня національної безпеки України від ймовірності настання ризиків:

$$P_{H6Y} = f(P(\Omega_{H6Y})) \quad (54).$$

Даний варіант як і попередній варто розглядати з двох позицій. Одна з них описує закономірність збільшення й урізноманітнення ризиків, а також ускладнення певних обставин і загострення окремих ситуацій, що природно супроводжуються підвищенням імовірності настання ризикових ситуацій. Це, у свою чергу, розхитує національну безпеку України, робить її більш вразливою перед різного роду загрозами і небезпеками. Разом із тим збільшує величину втрат держави, юридичних і фізичних осіб, а також обсяг недоотриманих вигод, гарантій і переваг, які вони мали б та могли б отримати завдяки своїм вкладеним фінансовим, матеріальним, людським, інтелектуальним, інформаційним і природним ресурсам та зусиллям. Все сказане графічно зображено на рис. 4.

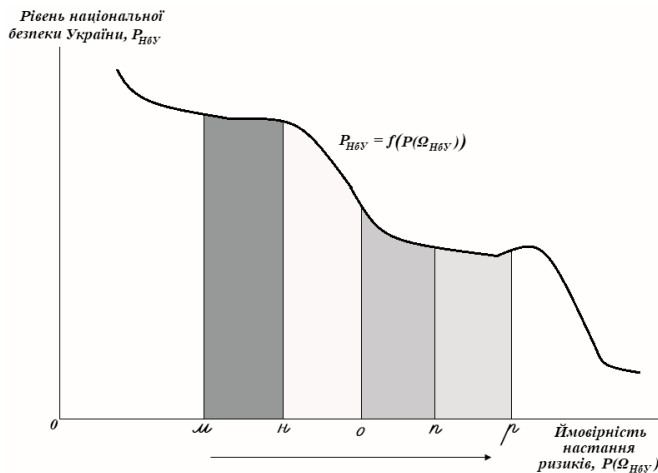

Рис. 4. Залежність рівня національної безпеки України від постійно зростаючої ймовірності настання ризику

Джерело: складено автором

Ілюстративний матеріал (рис. 4) доводить вищеописану функціональну залежність, де зі збільшенням ймовірності настання ризику відбувається зниження рівня міцності і стійкості національної безпеки України з поступовим нарощуванням величини втрат держави, юридичних і фізичних осіб, обсягу недоотриманих вигод, гарантій та переваг, які вони мали б і могли б отримати завдяки своїм вкладеним фінансовим, матеріальним, людським, інтелектуальним, інформаційним і природним ресурсам та зусиллям (B_{H6Y}). Ця перманентно зростаюча площа втрат і недоотримань ($S_{B_{H6Y} 1}$, $S_{B_{H6Y} 2}$, $S_{B_{H6Y} 3}$, $S_{B_{H6Y} 4}$) обраховується за допомогою визначеного інтеграла:

$$\begin{aligned} S_{B_{H6Y} 1} &= \int_0^{\mu} f(P(\Omega_{H6Y})) dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y} 2} &= \int_{\mu}^{\eta} f(P(\Omega_{H6Y})) dP(\Omega_{H6Y}) \\ S_{B_{H6Y} 3} &= \int_{\eta}^{\rho} f(P(\Omega_{H6Y})) dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y} 4} &= \int_{\rho}^{\infty} f(P(\Omega_{H6Y})) dP(\Omega_{H6Y}) \end{aligned} \quad (55).$$

Кожне з наступних збільшень втрат і недоотримань держави, фізичних та юридичних осіб ($S_{B_{H6Y}(M-n)}$, $S_{B_{H6Y}(n-o)}$, $S_{B_{H6Y}(o-n)}$, $S_{B_{H6Y}(n-p)}$), у міру послаблення національної безпеки України через зростання ймовірності настання ризиків, також обчислюються за вищеподаною методикою:

$$\begin{aligned} S_{B_{H6Y}(M-n)} &= \int_M^n f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}(n-o)} &= \int_o^n f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}) \\ S_{B_{H6Y}(o-n)} &= \int_o^n f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}(n-p)} &= \int_p^n f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}) \end{aligned} \quad (56).$$

Звідси випливає, що:

$$\begin{aligned} S_{B_{H6Y}1} &= S_{B_{H6Y}(M-n)}; \\ S_{B_{H6Y}2} &= S_{B_{H6Y}(M-n)} + S_{B_{H6Y}(n-o)}; \\ S_{B_{H6Y}3} &= S_{B_{H6Y}(M-n)} + S_{B_{H6Y}(n-o)} + S_{B_{H6Y}(o-n)}; \\ S_{B_{H6Y}4} &= S_{B_{H6Y}(M-n)} + S_{B_{H6Y}(n-o)} + S_{B_{H6Y}(o-n)} + S_{B_{H6Y}(n-p)} \end{aligned} \quad (57).$$

Інша позиція розглядає покращення обставин, влагодження ситуацій, створення сприятливого середовища, які зменшують кількість ризиків та їхній згубний вплив на національну безпеку України, а відтак – зміцнення та підвищення її рівня з одночасним скороченням втрат і недоотримань держави, фізичних і юридичних осіб (рис. 5).

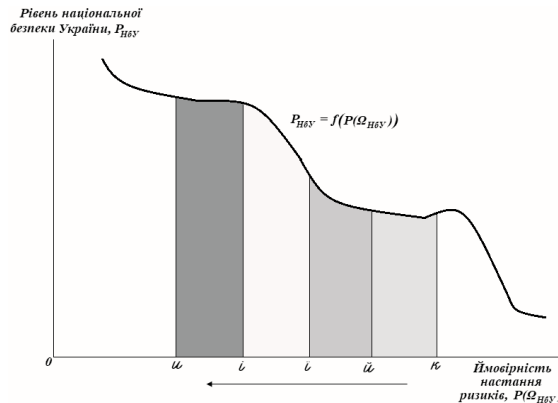

Рис. 5. Залежність рівня національної безпеки України від постійно спадаючої ймовірності настання ризику

Джерело: складено авторами

З поданого ілюстративного матеріалу (рис. 5) можемо бачити, що зі зниженням рівня ймовірності настання ризику відбувається зміцнення національної безпеки України з одночасним скороченням величини втрат держави, юридичних і фізичних осіб, а також обсягу недоотриманих вигод, гарантій і переваг, які вони мали б та могли б отримати завдяки своїм вкладеним фінансовим, матеріальним, людським, інтелектуальним, інформаційним і природним ресурсам та зусиллям. Ця поступово змінна величина ($S_{B_{H6Y}1}$, $S_{B_{H6Y}2}$, $S_{B_{H6Y}3}$, $S_{B_{H6Y}4}$) обчислюється за допомогою визначеного інтеграла:

$$\begin{aligned}
S_{B_{H6Y}1} &= \int_{\bar{u}}^{\kappa} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}2} &= \int_{\bar{u}}^{\bar{u}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}) \\
S_{B_{H6Y}3} &= \int_{\bar{u}}^{\bar{u}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}4} &= \int_{\bar{u}}^{\bar{u}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y})
\end{aligned} \quad (58).$$

Кожне поступове зменшення втрат і недоотримань держави, фізичних та юридичних осіб ($S_{B_{H6Y}(\kappa-\bar{u})}$, $S_{B_{H6Y}(\bar{u}-\bar{r})}$, $S_{B_{H6Y}(\bar{r}-i)}$, $S_{B_{H6Y}(i-u)}$), у міру посилення і зміцнення рівня національної безпеки України внаслідок зменшення ймовірності настання ризиків, має аналогічну методику обрахунку:

$$\begin{aligned}
S_{B_{H6Y}(\kappa-\bar{u})} &= \int_{\bar{r}}^{\kappa} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}(\bar{u}-\bar{r})} &= \int_{\bar{r}}^{\bar{u}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}) \\
S_{B_{H6Y}(\bar{r}-i)} &= \int_{\bar{u}}^{\bar{r}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y}); & S_{B_{H6Y}(i-u)} &= \int_{\bar{u}}^{\bar{r}} f(P(\Omega_{H6Y}))dP(\Omega_{H6Y})
\end{aligned} \quad (59).$$

Звідси випливає, що:

$$\begin{aligned}
S_{B_{H6Y}1} &= S_{B_{H6Y}(\kappa-\bar{u})} + S_{B_{H6Y}(\bar{u}-\bar{r})} + S_{B_{H6Y}(\bar{r}-i)} + S_{B_{H6Y}(i-u)}; \\
S_{B_{H6Y}2} &= S_{B_{H6Y}(\bar{u}-\bar{r})} + S_{B_{H6Y}(\bar{r}-i)} + S_{B_{H6Y}(i-u)}; \\
S_{B_{H6Y}3} &= S_{B_{H6Y}(\bar{r}-i)} + S_{B_{H6Y}(i-u)}; \\
S_{B_{H6Y}4} &= S_{B_{H6Y}(i-u)}
\end{aligned} \quad (60).$$

Як зазначалося вище, нами у наочному прикладі (рис. 1) надано кожному елементу національної безпеки України однаковий ваговий коефіцієнт у загальній структурі. Якщо вважати природно-закономірним явищем, що кожен з елементів національної безпеки України піддається впливу ризиків, тоді: r_{Oz} – ризики у сфері охорони здоров'я; r_{Oo} – ризики у сфері охорони дитинства; r_{Cn} – ризики у сфері соціальної політики; r_{Iz} – ризики у сфері пенсійного забезпечення; $r_{Ж-кIz}$ – ризики у сфері житлово-комунального господарства; r_{Pfn} – ризики у сфері міграційної політики; r_{Pfn} – ризики у сфері ринку фінансових послуг; $r_{Фр+Оцп}$ – ризики у сфері захисту прав власності; $r_{Фр+Оцп}$ – ризики у сфері фондового ринку й обігу цінних паперів; $r_{П-б+Мп}$ – ризики у сфері податково-бюджетної і митної політики; r_T – ризики у сфері торгівлі; $r_{Пo}$ – ризики у сфері підприємницької діяльності; r_{Pgn} – ризики у сфері ринку банківських послуг; r_{In} – ризики у сфері інвестиційної політики; r_{Po} – ризики у сфері ревізійної діяльності; r_{Mnn} – ризики у сфері монетарної політики; $r_{Влн}$ – ризики у сфері валютної політики; $r_{Лц}$ – ризики у сфері ліцензування; $r_{Пр}$ – ризики у сфері промисловості; $r_{C/Iz}$ – ризики у сфері сільського господарства; r_{Tp} – ризики у транспортній сфері; $r_{Зв}$ – ризики у сфері зв'язку; r_{Er+Ez} – ризики у сфері енергетики й енергозбереження; $r_{Флм}$ – ризики у сфері функціонування природних монополій; $r_{Вн+Зр+Вр+Кк}$ – ризики у сфері використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин; r_{Oc} – ризики у сфері освіти; r_{Hk} – ризики у сфері науки; $r_{Hk-m+In}$ – ризики у сфері науково-технічної й інноваційної політики; r_{Kpn} – ризики у сфері культурного розвитку населення; r_{zi} – ризики у сфері захисту інформації; r_{Im} – ризики у сфері інформаційних технологій; $r_{Зс+Iб}$ – ризики у сфері забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки; $r_{Kб+Kз}$ – ризики у сфері кібербезпеки і кіберзахисту; $r_{Зе+Hnc}$ – ризики у сфері захисту екології і навколишнього природного

середовища; $r_{\Pi од}$ – ризики у сфері правоохоронної діяльності; $r_{Бзк}$ – ризики у боротьбі з корупцією; $r_{\Pi кд}$ – ризики у сфері прикордонної діяльності; $r_{Ор}$ – ризики у сфері оборони; $r_{\Pi о l y}$ – ризики в інших сферах державного управління. За звичним способом по елементні ризики об'єднуються у блоки свого розповсюдження (системи підмножин), а відтак у загальний простір національної безпеки України:

$$\Omega_{\Pi о y} = \left\{ \begin{array}{l} R_{Екб} = \{r_{Pфн}, r_{Знв}, r_{Фр+Оун}, r_{\Pi-б+Мн}, r_T, r_{\Pi о}, r_{Pоn}, r_{In}, r_{Pо}, r_{Мнн}\} \\ R_{Сб} = \{r_{Внн}, r_{Лн}, r_{\Pi p}, r_{C l z}, r_{Tp}, r_{Зв}, r_{Et+Ez}, r_{Фнм}, r_{Вн+Зр+Вр+Кк}\} \\ R_{Iб} = \{r_{Oz}, r_{Oo}, r_{Cn}, r_{\Pi z}, r_{Ж-к l z}, r_{Мн}\} \\ R_{O-Нкб} = \{r_{3i}, r_{Im}, r_{Зсc+Iб}, r_{Kб+Kз}\} \\ R_{\Piб} = \{r_{Oc}, r_{Hк}, r_{Hк-m+In}\} \\ R_{\Piб} = \{r_{\Pi од}, r_{Бзк}\} \\ R_{Oб} = \{r_{\Pi кд}, r_{Ор}\} \\ R_{Елб} = \{r_{Зв+Hnc}\} \\ R_{Kб} = \{r_{Kpn}\} \\ R_{\Piб} = \{r_{\Pi о l y}\} \end{array} \right\} \quad (61),$$

де $\Omega_{\Pi о y}$ – це простір поширення ризиків національної безпеки України; $R_{Екб}$ – це підмножина ризиків економічного блоку національної безпеки України; $R_{Сб}$ – це підмножина ризиків соціального блоку національної безпеки України; $R_{Iб}$ – це підмножина ризиків інформаційного блоку національної безпеки України; $R_{O-Нкб}$ – це підмножина ризиків освітньо-наукового блоку національної безпеки України; $R_{\Piб}$ – це підмножина ризиків правоохоронного блоку національної безпеки України; $R_{Oб}$ – це підмножина ризиків оборонного блоку національної безпеки України; $R_{Елб}$ – це підмножина ризиків екологічного блоку національної безпеки України; $R_{Kб}$ – це підмножина ризиків культурного блоку національної безпеки України; $R_{\Piб}$ – це підмножина ризиків інших сфер державного управління національної безпеки України.

Повертаючись знову до рис. 1 та формули 61, не важко вирахувати поелементну і поблокову ймовірність настання ризиків національної безпеки України:

$$\begin{array}{llllllll} P(r_{Pфн}) = & P(r_{Знв}) = & P(r_{Фр+Оун}) = & P(r_{Pоn}) = & P(r_T) = & P(r_{\Pi о}) = & P(r_{In}) = \\ = P(r_{Pо}) = & P(r_{Мнн}) = & P(r_{\Pi-б+Мн}) = & P(r_{Внн}) = & P(r_{Лн}) = & P(r_{\Pi p}) = & P(r_{C l z}) = \\ = P(r_{Tp}) = & P(r_{Et+Ez}) = & P(r_{Вн+Зр+Вр+Кк}) = & P(r_{Фнм}) = & P(r_{Зв}) = & P(r_{Oz}) = & P(r_{Oo}) = \\ = P(r_{Cn}) = & P(r_{\Pi z}) = & P(r_{Ж-к l z}) = & P(r_{Мн}) = & P(r_{3i}) = & P(r_{Im}) = & P(r_{Oc}) = \\ = P(r_{Hк}) = & P(r_{Зсc+Iб}) = & P(r_{Hк-m+In}) = & P(r_{\Pi од}) = & P(r_{Бзк}) = & P(r_{\Pi кд}) = & P(r_{Ор}) = \\ = P(r_{Kpn}) = & P(r_{Зв+Hnc}) = & P(r_{Kб+Kз}) = & P(r_{\Pi о l y}) = & \frac{1}{39} \end{array} \quad (62).$$

Відповідно:

$$\begin{array}{llllll} P(R_{Екб}) = \frac{19}{39}; & P(R_{Сб}) = \frac{6}{39}; & P(R_{Iб}) = \frac{4}{39}; & P(R_{O-Нкб}) = \frac{3}{39}; & P(R_{\Piб}) = \frac{2}{39}; \\ P(R_{Oб}) = \frac{2}{39}; & P(R_{Елб}) = \frac{1}{39}; & P(R_{Kб}) = \frac{1}{39}; & P(R_{\Piб}) = \frac{1}{39} \end{array} \quad (63).$$

Оскільки кількість ризиків обчислити практично неможливо, ми застосували поелементний і поблоковий підходи для полегшення процесу формалізації та моделювання у нашому дослідженні. Виходячи з формул 61-63, найрозповсюдженішими є ризики у сфері економіки, ймовірність настання яких складає майже половину від усіх загроз національній безпеці України.

Наступними за частотою є ризики соціальної сфери, а відтак загрози в інформаційній та освітньо-науковій галузях. Ризики правоохоронного, оборонного, культурного й екологічного блоків та інших сфер державного управління трапляються рідше.

Проте як свідчить теперішня ситуація в Україні – рівень ймовірності ризику не завжди визначає важкість його наслідків. Починаючи з 2014 року і особливо з повномасштабного вторгнення у 2022 році, війна є безпрецедентним викликом, який поставив під сумнів стійкість усіх ключових елементів національної безпеки. Вона охопила всі блоки національної безпеки, особливо економічний, соціальний, інформаційний та оборонний. Її вплив відчувається у кожному аспекті функціонування держави, змушуючи переглядати стратегії та механізми забезпечення захищеності національних інтересів.

Економічні втрати досягають мільярдів доларів, що негативно вплинуло на функціонування ринку фінансових послуг, промисловості та енергетики через руйнування промислових і транспортних об'єктів, блокаду експорту та перенаправлення ресурсів на військові потреби. Водночас, війна стимулювала процеси внутрішньої економічної адаптації, переорієнтацію логістичних маршрутів і розвиток нових секторів, наприклад, у сфері оборонних технологій. Соціальний блок опинився під величезним тиском через масове переміщення населення, втрату житла та робочих місць, а також зростання соціальної нерівності, що створило додаткове навантаження на систему соціальної політики та пенсійного забезпечення. Гуманітарні виклики, такі як забезпечення базових потреб переміщених осіб та постраждалих, вимагають скоординованих зусиль держави, громадян та міжнародної спільноти. Оборонний блок, незважаючи на початкову вразливість, демонструє високий рівень адаптивності. Завдяки міжнародній підтримці та залученню значних внутрішніх ресурсів, Україна змогла зміцнити свій військовий потенціал, організувати ефективну територіальну оборону та протистояти агресії. Це стало основою для переосмислення ролі обороноздатності в системі національної безпеки. Інформаційний блок зіткнувся з новими типами загроз, включаючи масовані кібератаки та дезінформацію. Війна продемонструвала важливість швидкої реакції на інформаційні виклики, посилення кіберзахисту та активної роботи з міжнародною спільнотою для протидії пропаганді. Усі ці виклики підкреслюють необхідність глибокої трансформації підходів до забезпечення національної безпеки. Війна виявила вразливі місця у системі державного управління, але водночас стала каталізатором для впровадження нових стратегій і механізмів, які дозволяють не лише зберегти стабільність, а й забезпечити перспективи розвитку. Саме тому, до усіх ризиків національній безпеці України слід відноситись як до потенційних загроз, що потребують негайного і першочергового запобігання.

Україна змогла мобілізувати значний внутрішній та зовнішній потенціал, проте для довготривалої стійкості необхідна інтеграція сучасних технологій, посилення міжнародної співпраці та забезпечення стійкості соціальних і економічних систем. Війна є випробуванням, але також і можливістю для побудови більш стійкої держави, здатної ефективно реагувати на поточні та майбутні загрози.

Висновки. Отже, національна безпека України є важливою складовою діючої практики і перманентно актуальним об'єктом наукових досліджень, позаяк в тій чи іншій мірі охоплює всі сфери життєдіяльності та всі верстви населення. Навіть

опосередкований вплив окремих елементів національної безпеки України через деякий час може мати істотні наслідки. Війна, яка триває на території України, підсилила актуальність дослідження ризиків і загроз, оскільки війна одночасно впливає на всі ключові блоки безпеки – економічний, соціальний, оборонний та інформаційний. Збройна агресія висвітлила критично вразливі площини в системі національної безпеки, а також продемонструвала необхідність швидкого реагування, гнучкості та здатності до адаптації. Звідси випливає, що на кожен ризик, не зважаючи на ймовірність його прояву, слід реагувати обґрунтованими, аргументованими та ефективно дієвими запобіжними заходами. У випадку настання ризику, потрібно одночасно-послідовно виявити причини, блокувати шляхи поширення, розробити і проваджувати ефективні методи вирішення проблеми та усунення наслідків.

Список використаних джерел:

1. Конституція України {прийнята 28.06.1996 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19.09.2013, № 742-VII від 21.02.2014, № 1401-VIII від 02.06.2016, № 2680-VIII від 07.02.2019, № 27-IX від 03.09.2019}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конституція (Основний Закон) України {прийнята 20.04.1978 зі змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами Української Радянської Соціалістичної Республіки від 27.10.1989 № 8303-11, 24.10.1990 № 404-12, 18.04.1991 № 983-12, 21.05.1991 № 1048-12, 19.06.1991 № 1213а-12, 5.07.1991 № 1293-12, Законами України від 17.09.1991 № 1554-12, 5.11.1991 № 1791-12, 14.02.1992 № 2113-12, 3.06.1992 № 2401а-12, 17.06.1992 № 2462-12, 17.06.1992 № 2463-12, 19.06.1992 № 2480-12, 27.10.1992 № 2734-12, 27.10.1992 № 2735-12, 18.11.1992 № 2796-12, 19.12.1992 № 2885-12, 21.05.1993 № 3224-12, 17.11.1993 № 3622-12, 20.01.1994 № 3851-12, 24.02.1994 № 4013-12, 21.09.1994 № 171/94-ВР, 25.01.1995 № 24/95-ВР, 31.10.1995 № 405/95-ВР, Преамбула Конституції виключена згідно з Законом № 1554-12 від 17.09.91}. {Конституція втратила чинність на підставі Закону № 254/96-ВР від 28.06.96}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>
3. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України {укладений 08.06.1995}. {Конституційний Договір втратив чинність на підставі Закону № 254/96-ВР від 28.06.96}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Закон України «Про національну безпеку України» {№ 2469-VIII від 21.06.2018 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 522-IX від 04.03.2020, № 808-IX від 17.07.2020, № 912-IX від 17.09.2020}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19#Text>

5. Закон України «Про основи національної безпеки України» {№ 964-IV від 19.06.2003 зі змінами, внесеними згідно із Законами № 3200-IV від 15.12.2005, № 2411-VI від 01.07.2010, № 4711-VI від 17.05.2012, № 5286-VI від 18.09.2012, № 221-VII від 18.04.2013, № 1170-VII від 27.03.2014, № 35-VIII від 23.12.2014, № 186-VIII від 12.02.2015, № 630-VIII від 16.07.2015, № 2091-VIII від 08.06.2017, № 2163-VIII від 05.10.2017, № 2180-VIII від 07.11.2017}. {Закон втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
6. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України {Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР зі змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України № 2171-III від 21.12.2000}. {Концепція втратила чинність на підставі Закону № 964-IV від 19.06.2003}. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/f970003?an=8&ed=2000_12_21
7. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». {Введено в дію Указом Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020}. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
8. Антошкін В.К. Економічна та національна безпека регіонів. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 2. С. 108-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2014_2_24.
9. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. 2011. Т. 155, Вип. 143. С. 42-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10.
10. Гончарук В., Білявський Г., Ковальов М., Рубцов Г. Національна екологічна безпека та екологічна паспортизація водних об'єктів. Вісник Національної академії наук України. 2009. № 5. С. 22-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2009_5_4

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Constitution of Ukraine (with amendments). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1978, April 20). Constitution (Fundamental Law) of Ukraine (with amendments, repealed by Law No. 254/96-VR). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>
3. Verkhovna Rada of Ukraine & President of Ukraine. (1995, June 8). Constitutional Agreement on the Principles of Organization and Functioning of State Power and Local Self-Government in Ukraine until the Adoption of a New Constitution (repealed). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018, June 21). Law of Ukraine on National Security of Ukraine (No. 2469-VIII, with amendments). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19#Text>
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, June 19). Law of Ukraine on the Fundamentals of National Security of Ukraine (No. 964-IV, repealed). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, January 16). Concept (Fundamentals of State Policy) of National Security of Ukraine (Resolution No. 3/97-VR, repealed). https://ips.ligazakon.net/document/view/f970003?an=8&ed=2000_12_21
7. National Security and Defense Council of Ukraine. (2020, September 14). Decision on the Strategy of National Security of Ukraine (enacted by Presidential Decree No. 392/2020). <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
8. Antoshkin, V. K. (2014). Economic and national security of the regions. *Visnyk Berdiansk University of Management and Business*, (2), 108–110. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2014_2_24
9. Hlazon, O. V. (2011). National security: Essence, features, concept, and geopolitical factors. *Scientific Works of Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Political Science*, 155(143), 42–46. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10
10. Honcharuk, V., Bilyavskiy, H., Kovalov, M., & Rubtsov, H. (2009). National environmental security and environmental passportization of water bodies. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (5), 22–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2009_5_4

УДК: 336.71

Назар Демчишак

доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
nazar.demchyshak@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6852-7405

Роксолана Паславська

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
roksolana.paslavska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8557-8298

Марія Рубаха

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
maria.rubakha@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1596-2678

НАУКОВІ ПАРКИ ЯК ДРАЙВЕРИ СПІВПРАЦІ МІЖ ОСВІТОЮ ТА БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Nazar Demchyshak,

Dr. Sc. (Economics), Prof.,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Roksolana Paslavska,

Ph.D. in Economics, Associate Prof.,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Maria Rubakha,

Ph.D. in Economics, Associate Prof.,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

SCIENCE PARKS AS DRIVERS OF COOPERATION BETWEEN EDUCATION AND BUSINESS IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Анотація. У статті досліджено роль наукових парків у розвитку співпраці закладів вищої освіти та бізнесу в Україні. Проаналізовано основні механізми

податкового стимулювання та цифрові інструменти, які сприяють розвитку інноваційних екосистем та забезпечують ефективну співпрацю між наукою та бізнесом. Акцентовано, що цифрові технології є важливим інструментом ефективного управління дослідницькими проектами, покращення комунікації між науковими установами та підприємствами, прискорення інноваційних процесів. Проаналізовано податкові пільги та інвестиційні стимули, що надаються компаніям, які займаються дослідженнями та розробками в рамках наукових парків. Податкові стимули створюють сприятливі умови для залучення інвестицій у науково-технічний сектор, що важливо для розвитку стартапів та інноваційних компаній. У статті визначено основні переваги та виклики, з якими стикаються наукові парки в Україні, а також запропоновано рекомендації щодо вдосконалення політики цифровізації та податкових стимулів у цій сфері.

Ключові слова: наукові парки, освіта, наука, бізнес, діджиталізація, податкові стимули.

Abstract. The article is devoted to the study of the role of science parks in the development of cooperation between higher education institutions and business in Ukraine. It is determined that cooperation between science parks and business is of great importance for the economic development of the country. Innovations that are developing in such parks become the basis for attracting investments both in the domestic and foreign markets. This contributes to the creation of new jobs, the development of high-tech industries and an increase in the level of investment attractiveness of the country. Science parks also contribute to the integration of Ukraine into the international scientific and technical community. They create opportunities for cooperation with foreign scientific institutions, international business companies and investors. This allows Ukrainian scientists and entrepreneurs to gain access to the latest technologies, as well as to participate in global research projects.

The article analyzes the main mechanisms of tax incentives and digital tools that contribute to the development of innovation ecosystems and ensure effective cooperation between science and business. It is noted that digital technologies are an important tool for effective management of research projects, improving communication between scientific institutions and enterprises, and accelerating innovation processes. The advantages and challenges of using digital technologies in stimulating the activities of science parks are identified. Tax benefits and investment incentives provided to companies engaged in research and development within science parks are discussed. Tax incentives create favorable conditions for attracting investments in the scientific and technical sector, which is important for the development of startups and innovative companies.

The article identifies the main advantages and challenges faced by science parks in Ukraine, and also offers recommendations for improving digitalization policies and tax incentives in this area. It is noted that in order to achieve significant results in the development of science parks and strengthen ties between science and business, Ukraine needs to create a comprehensive strategy that will include investments in technology, improving the tax system, and supporting innovation initiatives.

Key words: science parks, education, science, business, digitalization, tax incentives.

У сучасних умовах цифрової трансформації економіки стрімко змінюються вимоги до форм співпраці між освітою, наукою та бізнесом. Зростає потреба у створенні ефективних платформ для комерціалізації наукових розробок, трансферу технологій та практичної реалізації інноваційних рішень. Серед елементів інноваційної інфраструктури саме наукові парки розглядаються як потенційні драйвери цих процесів, однак в Україні їхній розвиток стикається з низкою проблем, з-поміж яких нормативно-правові обмеження, дефіцит фінансування, низький рівень цифровізації та слабкою інтеграцією з реальними потребами бізнесу. Ці фактори зумовлюють необхідність переосмислення моделі функціонування наукових парків, а також формування дієвих механізмів державної підтримки їх діяльності в умовах цифрової економіки, передусім інституційної імплементації таких підходів.

Роль наукових парків у співпраці науки, бізнесу та освіти в Україні є предметом активного обговорення серед науковців, фінансистів-практиків, представників бізнес-спільнот, а віднедавна і безпосередньо фахівців МОН України. Особливості функціонування наукових парків в Україні досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені як: С. Глібо, Д. Лук'яненко, О. Лук'яненко, Г. Петришин, О. Присвітла [1], К. Трошкіна та ін. Вказані вчені вважають, що самі ці інноваційні інституції в Україні мають значний потенціал для розвитку інноваційної економіки, а також формування науково-технологічних передумов для відновлення після війни.

Метою дослідження є обґрунтування ролі наукових парків як ключових інституцій у забезпеченні ефективної взаємодії між закладами вищої освіти та бізнесом в умовах цифрової трансформації економіки, а також визначення напрямів розвитку цієї взаємодії через інноваційні інфраструктури.

Назагал можна стверджувати, що наукові парки є одними з основних інструментів розвитку інноваційної екосистеми в Україні, оскільки вони забезпечують платформу для інтеграції наукових досліджень та підприємницької діяльності. Співпраця між закладами вищої освіти та бізнесом є важливим аспектом економічного розвитку країни, і наукові парки сприяють цій співпраці завдяки поєднанню академічних знань, наукових пошуків у провідних університетах та реальних потреб ринку. В Україні вони відіграють певну роль у формуванні інноваційної політики, що підтримує стартапи, дослідження та розвиток технологій.

Юридично науковий парк – це юридична особа, що створюється з ініціативи закладу вищої освіти та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проєктів наукового парку [2].

Науковий парк створюється з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у закладі вищої освіти та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для створення та комерціалізації результатів науково-технічної діяльності і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках [2]. Саме у такому контексті ці інституції можуть мати важливе значення для науково-технічного прогресу, підтримки стартапів, інвестицій в інноваційні технології та стимулювання розвитку економіки України.

Роль наукових парків у співпраці освіти та бізнесу можна представити на рис. 1.

Рис. 1. Роль наукових парків у співпраці освіти та бізнесу

Джерело: узагальнено авторами.

Наукові парки є платформами для створення та впровадження інновацій. Вони сприяють розвитку нових технологій та продуктів шляхом інтеграції досліджень з бізнес-практиками. На їхній базі науковці, викладачі університетів та підприємці можуть спільно працювати над проектами, що поєднують наукові досягнення з реальними економічними потребами і запитами конкретних компаній на дослідження і розробки, а також певні послуги науково-дослідного характеру, зокрема лабораторні дослідження, експертизу. Це дозволяє створювати інноваційні рішення, що можуть бути використані в різних галузях, таких як інформаційні технології, біотехнології, хімічна промисловість, енергетика, медицина та інші.

Однією з головних функцій наукових парків є сприяння трансферу технологій, тобто «передача» наукових розробок від академічних установ до бізнесу. Це дозволяє швидше їх впроваджувати в промисловість, що, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність компаній на українському і міжнародному ринку. Трансфер технологій також дає можливість університетам монетизувати власні наукові досягнення, отримуючи доходи від ліцензування або продажу інтелектуальної власності, скажімо у разі коли відповідні винаходи тощо запатентовані і правильно захищені.

Наукові парки сприяють цьому процесу завдяки наявності спеціалізованих інфраструктур таких, як лабораторії, інкубатори і акселератори стартапів, консалтингові послуги для підприємців, а також через створення спільних дослідницьких проектів між бізнесом та провідними університетами.

Водночас наукові парки також можуть активно сприяти розвитку підприємництва та підтримці стартапів. Вони створюють умови для запуску нових компаній, заснованих на наукових ідеях і рішеннях. У наукових парках є інкубатори та акселератори, які допомагають молодим підприємцям на початкових етапах розвитку, надаючи їм доступ до фінансування, консультацій та необхідних ресурсів (передусім важливою є підтримка на так званій посівній і передпосівній стадії). Це дає можливість студентам, аспірантам та молодим науковцям реалізувати свої ідеї

та стартапи, а також забезпечує їм платформу для співпраці з бізнесом. Водночас у випадку підписання конкретних угод, згодом у випадку успіху стартапу, які проходять такі акселераційні чи інкубаційні програми, можлива і конкретна фінансова вигода для наукового парку чи університету

При цьому наукові парки допомагають знижувати ризики для стартапів, оскільки надають підтримку в реалізації досліджень, а також полегшують вихід на ринок завдяки наявності партнерських зв'язків із бізнес-середовищем.

Співпраця між науковими парками та бізнесом має важливе значення для економічного розвитку країни. Інновації, які розвиваються в них, стають основою для залучення інвестицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це сприяє створенню нових робочих місць, розвитку високотехнологічних галузей та підвищенню рівня інвестиційної привабливості країни і окремих регіонів, де працюють ці інституції, формуючи певні екосистеми інновацій.

Наукові парки можуть стати платформою для співпраці між інвесторами, стартапами та науковими установами, що дає змогу залучати фінансування для масштабування успішних проєктів. Оскільки наукові парки часто підтримують інноваційні бізнеси на ранніх етапах розвитку, вони мають важливе значення для підтримки національної економіки, оскільки допомагають створювати нові технології, які можуть вплинути на економічне зростання та конкурентоспроможність України на міжнародному ринку.

Співпраця наукових парків з університетами потенційно може сприяти розвитку наукової та освітньої інфраструктури в Україні. У випадку належного стимулювання у перспективі вони можуть забезпечити доступ до сучасних лабораторій та технологій, що дозволяє студентам і викладачам проводити дослідження на рівні, що відповідає світовим стандартам. Це сприятиме підвищенню якості наукових досліджень та освітніх послуг.

Крім того, взаємодія між закладами вищої освіти та науковими парками, пори те, що перші є засновниками других, дозволяє формувати нові освітні програми, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Завдяки тісній співпраці з бізнесом, університети можуть адаптувати свої навчальні плани до потреб індустрії, що в результаті дозволяє готувати висококваліфікованих спеціалістів, які відповідають вимогам ринку. Це може бути апробовано власне на основі успішних кейсів співпраці наукових парків відповідних університетів з бізнесом та реалізації конкретних угод. Відтак можна зрозуміти запити, скажімо підприємств фармацевтичної чи загалом хімічної промисловості з приводу підготовки студентів-хіміків тощо.

Наукові парки також повинні сприяти інтеграції в міжнародну науково-технічну спільноту, адже можуть допомогти формувати певний імідж країни. Вони створюють можливості для співпраці з іноземними науковими установами, міжнародними бізнес-компаніями та інвесторами, що складніше для самих університетів через законодавчі обмеження. Це дозволить українським науковцям і підприємцям отримувати доступ до новітніх технологій, а також брати участь у глобальних науково-дослідницьких проєктах.

Станом на сьогодні в Україні зареєстровано 37 наукових парків, засновниками яких є заклади вищої освіти, наукові установи та державні підприємства. Однак,

за даними Міністерства освіти і науки України, лише 5 з 37 наукових парків активно здійснюють інноваційну діяльність [3]. Це свідчить про необхідність удосконалення їх роботи та створення сприятливих умов для розвитку, а також актуалізації нормативної бази регулювання, що намагається зробити МОН України у 2025 р., формуючи нові законодавчі ініціативи щодо стимулювання діяльності наукових парків, що розцінюємо як дуже своєчасні рішення для формування самобутньої інноваційної екосистеми в нинішніх реаліях війни та враховуючи потребу у поствоєнному відновленні.

Відзначимо, що одними з найбільш відомих інноваційних інституцій України є [3]:

1. *UNIT.City* (Київ) – це перший в Україні інноваційний парк та один з найбільших. В ньому налічується 110 компаній-резидентів, серед яких стартапи та міжнародні компанії. Тут є бізнес-кампуси, R&D-центри, лабораторії VR/AR та конференц-зали. Цей парк орієнтований на технології, стартапи та сучасні рішення в галузі бізнесу [4].

2. *BIONIC Hill* (Київ) – це інноваційний парк, який підтримує розвиток інформаційних технологій, біотехнологій, енергозбереження та чистої енергетики. Тут є бізнес-центри та лабораторії для проведення наукових досліджень, а також приміщення для стартапів та науковців.

3. *LvivTech.City* (Львів). Цей парк є важливим хабом для стартапів і нових технологічних компаній у Львові. Парк займає територію колишнього заводу «Львівприлад» і включає офіси для стартапів, лабораторії та навчальні центри.

4. *Kyiv Polytechnic Scientific Park* (Київ) – це уже безпосередньо науковий парк за юридичним статусом – створений за ініціативи Київської політехніки, має на меті комерціалізацію наукових розробок університету. Тут створено умови для стартапів, наукових досліджень та інженерних проєктів.

5. *Harvard Innovation Labs Ukraine* (Київ) – це частина глобальної мережі Harvard Innovation Labs, орієнтована на підтримку технологічних стартапів і підприємництва в Україні. Парк пропонує резидентам ресурси для розвитку їхніх інновацій.

6. *TechnoPark «Kharkiv»* (Харків) – харківський науковий парк, який підтримує стартапи та інноваційні компанії в галузі інформаційних технологій та інженерії. Парк пропонує інкубатори для стартапів, лабораторії та офіси для дослідницьких проєктів.

7. *Zaporizhzhia Science and Technology Park* (Запоріжжя) – науковий парк, який активно підтримує місцеві стартапи та компанії, орієнтуючись на розвиток нових технологій та інженерних рішень.

8. *Науковий парк Львівського університету «Інновації та підприємництво»* – науковий парк Львівського національного університету імені Івана Франка, що є інноваційним інтерфейсом між власниками перспективних наукових розробок, фінансовими інституціями та реальним виробництвом, сприяючи інтеграції в межах тріади «освіта-наука-бізнес» [5].

Однак, незважаючи на важливу роль наукових парків у розвитку інноваційної економіки, вони стикаються з рядом проблем, а саме:

– недостатнє фінансування, адже наукові парки часто мають обмежені ресурси для підтримки та розвитку стартапів, що може стримувати інноваційний розвиток;

– бюрократичні бар'єри, оскільки порядок реєстрації та адміністрування стартапів, наукових проектів і інвестицій часто є складним і тривалим, що ускладнює діяльність;

– низький рівень державної підтримки, так як в Україні досі існують проблеми з фінансуванням наукових парків, що обмежує їхній розвиток і здатність залучати міжнародні інвестиції;

– низька взаємодія з міжнародними партнерами, що зумовлено тим, що українські наукові парки поки не мають достатнього доступу до міжнародних наукових і бізнесових мереж, що обмежує їхній потенціал.

Тому для стимулювання діяльності наукових парків в Україні необхідно:

– підвищити рівень державної підтримки через надання податкових пільг для інноваційних підприємств;

– розвивати інфраструктуру для стартапів, зокрема, створювати більше дієвих бізнес-інкубаторів і акселераторів;

– активніше залучати міжнародних партнерів і інвесторів для розвитку спільних дослідницьких і бізнес-проектів;

– створювати умови для комерціалізації наукових розробок через спрощення процесів трансферу технологій;

У контексті стимулювання розвитку наукових парків значний потенціал має діджиталізація, яка передбачає:

– створення онлайн-платформ для взаємодії бізнесу та науковців;

– використання великих даних (Big Data) для управління проектами та аналізу ринку;

– застосування хмарних технологій для зберігання і обробки наукових і бізнес-даних;

– розвиток цифрових комунікацій і організація дистанційної роботи тощо.

Відповідно до визначених вище напрямів можемо виділити такі переваги діджиталізації співпраці закладів вищої освіти та бізнесу:

– віртуальні платформи та інструменти для відеоконференцій, спільної роботи над проектами, що сприяють швидкому обміну інформацією, знаннями та ідеями між вченими, студентами та підприємцями і є основою для розвитку інноваційних проєктів. Це дає можливість швидко реагувати на потреби ринку та забезпечувати високий рівень інтеграції між науковим та бізнес-середовищем;

– аналіз даних, що генеруються в процесі наукових досліджень, допомагає оптимізувати бізнес-процеси та приймати більш обґрунтовані рішення, а також дозволяє виявляти нові тенденції в розвитку технологій;

– використання хмарних сервісів дає змогу зберігати великі обсяги даних, що полегшує доступ до них, а також забезпечує більш ефективне управління проектами, особливо у сфері досліджень і розробок;

– онлайн-платформи дозволяють залучати до співпраці не тільки науковців та підприємців з різних регіонів України, але й міжнародних партнерів;

– діджиталізація допомагає швидше вивести інноваційні розробки на ринок та комерціалізувати наукові ідеї.

Однак разом з перевагами на практиці виникають і певні виклики, а саме:

- низька цифрова грамотність, оскільки незважаючи на загальний розвиток цифрових технологій, певні підприємства та університети мають проблеми з адаптацією нових інструментів;

- інфраструктурні проблеми, так як не всі наукові парки мають достатньо розвинену технічну базу для повноцінної диджиталізації;

- відсутність єдиної стратегії – в Україні немає чіткої стратегії розвитку цифрових інструментів власне у сфері співпраці між освітою та бізнесом, що може гальмувати інноваційний розвиток.

В Україні вже є кілька ініціатив, що сприяють діджиталізації потенційно і наукових парків. Наприклад, створення онлайн-платформ для подачі заявок на інноваційні проекти, використання хмарних технологій для зберігання та обробки наукових даних, розвиток науково-освітніх порталів для співпраці між університетами та бізнесом.

Як уже акцентувалось, одним із визначальних факторів, що відіграє вагому роль у мотивації бізнесу до інвестування в освітні проекти та наукові дослідження, є податкове стимулювання. При цьому можливі такі механізми податкового стимулювання співпраці між бізнесом та закладами вищої освіти:

- податкові пільги на інвестиції в освіту – зниження податкового навантаження для компаній, що фінансують освітні програми;

- відшкодування витрат на наукові дослідження – стимулювання бізнесу до фінансування наукових досліджень шляхом податкових відрахувань;

- грантові програми та державна підтримка – забезпечення державних дотацій для бізнесу, що інвестує в освіту та технологічні розробки;

- створення інноваційних кластерів – спрощення оподаткування для компаній, що працюють у співпраці з університетами;

- податкові стимули для наукових парків – включають звільнення від податку на прибуток для стартапів, що базуються в наукових парках, податкові канікули на певний період, а також зниження ставки ПДВ на наукові розробки;

- фіскальні пільги для інвестицій у наукову інфраструктуру – зниження податкового навантаження для компаній, що вкладають кошти у створення лабораторій, дослідницьких центрів та інших інноваційних об'єктів.

Безумовно надання будь-яких пільг повинно бути обґрунтованим, не порушувати конкурентних засад розвитку ринку, супроводжуватись ефективними механізмами моніторингу і контролю. Власне цим і зумовлені складнощі імплементації реальних пільг для таких інституцій, оскільки їх надання на рівні Верховної Ради України буде складно узгодити із профільними комітетами, які займаються питаннями оподаткування, бюджету, митно-тарифною політикою.

Варто зазначити, що в останні роки все ж спостерігається певний прогрес у створенні сприятливого податкового середовища для наукових парків та інноваційних компаній. Окрім податкових пільг, такі як зниження податків на науково-дослідницьку діяльність, звільнення від ПДВ на деякі інноваційні послуги та товари, стимулюють бізнес інвестувати в науково-дослідницьку діяльність. Однак, щоб податкове стимулювання стало більш ефективним, необхідно вдосконалити існуюче законодавство, зокрема у частині полегшення доступу до податкових пільг для наукових парків та стартапів. Наприклад, деякі пільги що митного оформлення для наукових

парків неможливо реалізувати через відсутність конкретних підзаконних актів, які б деталізували передбачені уже механізми у Законі України «Про наукові парки».

У грудні 2024 р. Міністерство освіти і науки запропонувало до громадського обговорення законопроект «Про внесення змін до деяких Законів України щодо стимулювання розвитку наукових парків» [6]. Відповідні зміни було презентовано на заході Science City Ecosystem: Connecting business and science. Законопроект передбачає внесення змін до Законів України «Про наукові парки», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про оренду державного та комунального майна», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», «Про управління об'єктами державної власності», «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», «Про публічні закупівлі», а також до Податкового і Митного кодексів [7].

У лютому 2025 року було анонсовано проєкт Science.City – одну з ініціатив в межах Стратегії цифрового розвитку інновацій України WINWIN 2030. Проєкт має на меті активізувати роботу наукових парків, створити умови для взаємодії науки, освіти та бізнесу, забезпечуючи прозорість і підтримку на кожному етапі розвитку.

В межах запровадження законопроекту про Science.City планується одержання таких результатів:

- збільшення кількості потенційних партнерів. Зміни до чинного законодавства сприятимуть співпраці наукових парків з будь-якими організаціями, що дасть змогу збільшити можливості для спільних проєктів;

- податкові пільги. Законопроект передбачає звільнення ЗВО, наукових установ і наукових парків від оподаткування податком на додану вартість таких операцій:

- з постачання послуг із фундаментальних та прикладних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт;

- з безплатного передання приладів, обладнання, матеріалів, окрім підакцизних, науковим паркам, занесеним до Реєстру наукових парків;

- з постачання об'єктів права інтелектуальної власності, що здійснюються закладами вищої освіти й науковими установами на користь наукових парків, учасниками (засновниками) яких є такі заклади й установи;

- митні пільги. Законопроект передбачає звільнення від оподаткування наукових парків для забезпечення власної діяльності та реалізації проєктів парку під час ввезення ними на територію України наукових приладів, обладнання, запасних частин і витратних матеріалів до них, реактивів, зразків. Проєктом Закону України також передбачено, що виробниче обладнання, що ввозиться на митну територію України науковим парком і його партнерами в межах реалізації проєктів, звільняється від сплати ввізного мита;

- спрощення оренди й закупівель. Відповідно до проєкту наукові парки матимуть можливість самостійно проводити закупівлі за приватні кошти та орендувати державне майно без аукціонів;

- цифровізація процесів. Проєкт передбачає, що всі адміністративні процедури відбуватимуться через національну електронну науково-інноваційну систему (URIS), що значно спростить такі процеси;

- оцінювання роботи. Результати діяльності наукових парків будуть враховувати при атестації університетів, наукових установ та під час розподілу державного фінансування для них;

– сучасна інфраструктура. Проєкт передбачає пільги для розмитнення наукового обладнання, а також спільні лабораторії, центри колективного користування і тимчасовий безоплатний вжиток обладнання для наукових парків;

– спрощення реєстрації проєктів наукових парків. Зміни впроваджують безоплатну реєстрацію за 15 днів замість платної 45-денної процедури. Крім того, проєкт скасовує обмеження на строки реалізації проєктів;

– механізми захисту. Згідно очікувань МОН Science City надасть додаткові умови для запобігання зловживань статусом наукових парків;

– прозорість. Після впровадження змін інформація про всі наукові парки, їхні програми розвитку та результати роботи буде доступною для ознайомлення у відкритому реєстрі [3].

В МОН очікують, що такі заходи сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності університетів, наукових установ та парків на ринку. Втім, на наш погляд, зазначені зміни буде складно узгодити на рівні Верховної Ради, про що вже зазначалось, однак їх ухвалення справді потенційно могло б дати поштовх для розвитку наукових парків та інтенсифікації співпраці освіти-науки-бізнесу в Україні.

Отже, наукові парки виконують уже певну роль у забезпеченні ефективної взаємодії між закладами вищої освіти та бізнесом в Україні. Вони можуть стати потужним інструментом для розвитку інновацій, створення нових підприємств, підтримки стартапів та залучення інвестицій. Спільні дослідження, трансфер технологій та розвиток нових продуктів на базі наукових парків сприяють зміцненню економіки країни та підвищенню її конкурентоспроможності на міжнародному рівні. Діджиталізація та податкове стимулювання є ключовими факторами для розвитку співпраці між закладами вищої освіти та бізнесом в Україні. Розвиток наукових парків – важливий етап у створенні інноваційної екосистеми, яка може сприяти економічному зростанню та технологічному прогресу. Однак для досягнення максимального ефекту необхідно:

Підвищити рівень діджиталізації наукових парків, впроваджуючи новітні інформаційно-комунікаційні технології для автоматизації та оптимізації процесів.

Реально (не лише “на папері”) розширити податкові пільги для учасників наукових парків, створюючи сприятливі умови для інвестування в науково-дослідницьку діяльність.

Підвищити рівень співпраці між провідними університетами та бізнесом через спільні наукові проєкти, стартапи та інноваційні програми.

Забезпечити підтримку міжнародної співпраці, тобто заохочувати міжнародні інвестиції через надання спеціальних податкових пільг для іноземних партнерів, що інвестують у наукові парки в Україні

Загалом, для досягнення значних результатів у розвитку наукових парків і зміцнення зв'язків між освітою, наукою та бізнесом в Україні необхідно створити комплексну стратегію, що включатиме інвестиції в технології, вдосконалення податкової системи та підтримку інноваційних ініціатив. Комплексна візія пріоритетів і конкретних тактичних кроків та законодавчих ініціатив буде запорукою формування ефективної інноваційної екосистеми України, успішного поствоєнного відновлення та конкурентоздатності різних наукоємних галузей і секторів.

Список використаних джерел:

1. Присвітла О. В. Роль технопарків у формуванні національної інноваційної системи. *Держава та регіони*. 2022. 124. С. 46–49.
2. Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 № 1563-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text>
3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua>
4. UNIT.City / Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/UNIT.City>
5. Офіційний сайт Наукового парку Львівського університету «Інновації та підприємництво». URL: <https://ihub.lnu.edu.ua/>
6. Про внесення змін до деяких Законів України щодо стимулювання розвитку наукових парків: проєкт Закону України. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/12/26/01/1-proyekt-zu-pro-vne-sennya-zmin-do-deyakykh-zu-rozvytku-naukovykh-parkiv-26-12-2024.docx>
7. В Україні планують удосконалити наукові парки: про що йдеться і яких змін очікувати – Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/podatkovy-pilgi-ta-prozorist-v-ukrajini-planuyut-udoskonaliti-robotu-naukovykh-parkiv-305593>
8. Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/>

References:

1. Prysvitla, O.V. (2022). «Rol tekhnoparkiv u formuvanni natsionalnoi innovatsiinoi systemy» [The role of technology parks in the formation of the national innovation system]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 124, 46-49. (in Ukrainian)
2. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine (2009). Law of Ukraine «Pro naukovy parky». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text> (in Ukrainian)
3. Official website of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2025). <https://mon.gov.ua> (in Ukrainian)
4. Wikipedia (2025). UNIT.City. <https://uk.wikipedia.org/wiki/UNIT.City> (in Ukrainian)
5. Official website of the Lviv University Science Park «Innovation and Entrepreneurship» (2025). <https://ihub.lnu.edu.ua/> (in Ukrainian)
6. Official website of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2024). Draft law of Ukraine «Pro vnesennia zmin do deiakykh Zakoniv Ukrainy shchodo stymulivannia rozvytku naukovykh parkiv». <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2024/12/26/01/1-proyekt-zu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakykh-zu-rozvytku-naukovykh-parkiv-26-12-2024.docx> (in Ukrainian)
7. Ukrainska pravda (2024). «V Ukraini planuiut udoskonalyty naukovy parky: pro shcho ydetsia i yakykh zmin ochikuvaty». <https://life.pravda.com.ua/society/podatkovy-pilgi-ta-prozorist-v-ukrajini-planuyut-udoskonaliti-robotu-naukovykh-parkiv-305593> (in Ukrainian)
8. Official website of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2025). <https://thedigital.gov.ua/> (in Ukrainian)

УДК 336.7:004.7.

Інеса Вербіцька

кандидат економічних наук, доцент,
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету,
м. Тернопіль, Україна
i.verbitska@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4632-859X

ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Inesa Verbitska,

PhD in Economics, associate professor,
Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship
and Business of West Ukrainian National University,
West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: ANALYSIS OF CURRENT CHALLENGES

Анотація. Досліджено сутність і роль фінансових технологій (FinTech) як ключового каталізатора трансформації фінансових систем у контексті цифрової економіки. Метою роботи є аналіз сучасних викликів, пов'язаних із впровадженням FinTech-інновацій, а також визначення стратегічних напрямів адаптації фінансового сектору до нових технологічних, економічних і регуляторних умов. На основі комплексного аналізу статистичних даних, що охоплюють період із 2010 по 2023 роки, проведено дослідження динаміки зростання кількості FinTech-компаній у різних регіонах світу, із врахуванням їхнього географічного розподілу та секторальної спрямованості. Досліджено обсяги глобальних інвестицій у FinTech-сектор. Окрім того, детально оцінено ринкову капіталізацію провідних гравців галузі, таких як Visa, Mastercard і Tencent, що підкреслює концентрацію ринку та домінування компаній із США. Доведено, що FinTech виступає рушієм інновацій, сприяючи глобальній інтеграції фінансових ринків, однак потребує гармонізації регуляторних підходів і посилення заходів із кібербезпеки для забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: фінансові технології, фінансова система, цифрова економіка, інновації

Annotation. Financial technologies (FinTech) are now a powerful catalyst for the transformation of global financial systems, shaping a new paradigm of interaction between market participants. Their introduction is driving high levels of innovation in the

banking, insurance and stock market sectors, providing a more flexible, accessible and personalised financial services system. This process is driven by specialised FinTech segments, such as digital banking, LendTech, InsurTech, WealthTech, and PayTech, which not only reduce transaction costs but also significantly increase the inclusiveness and sustainability of the financial landscape.

Key technologies, including artificial intelligence, blockchain, Big Data analytics, p2p lending, cryptocurrencies and neobanking platforms, are creating new opportunities for scalable automation, decentralisation, increased security and deep personalisation of financial products and services. This changes not only the technical architecture of the financial system, but also the conceptual framework for interaction between the client, financial intermediary and regulator.

The article examines the nature and role of financial technologies (FinTech) as a key catalyst for the transformation of financial systems in the context of the digital economy. The purpose of the study is to analyse the current challenges associated with the introduction of FinTech innovations, as well as to identify strategic directions for the financial sector's adaptation to new technological, economic and regulatory conditions. Based on a comprehensive analysis of statistical data covering the period from 2010 to 2023, the author has studied the dynamics of growth in the number of FinTech companies in different regions of the world, taking into account their geographical distribution and sectoral focus. The volume of global investments in the FinTech sector was studied. In addition, the market capitalisation of leading industry players, such as Visa, Mastercard and Tencent, is assessed in detail, which highlights the concentration of the market and the dominance of US companies. It is proved that FinTech is a driver of innovation, contributing to the global integration of financial markets, but requires harmonisation of regulatory approaches and strengthening of cybersecurity measures to ensure sustainable development.

Key words: financial technology, financial system, digital economy, innovation

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрової трансформації, яка охоплює всі сфери суспільного життя, фінансовий сектор зазнає особливо динамічних змін. Широке впровадження фінансових технологій (FinTech) стало каталізатором структурної перебудови системи фінансових послуг, забезпечуючи нові моделі обслуговування, автоматизацію операцій, зниження транзакційних витрат і зростання фінансової доступності. Водночас така трансформація супроводжується глибокими викликами, що вимагають не лише технологічної, а й інституційної, нормативно-правової та соціальної адаптації.

Попри значні переваги FinTech-рішень, існують ризики, пов'язані із забезпеченням кібербезпеки, захистом персональних даних, зростанням цифрової нерівності та нерівномірним рівнем фінансової грамотності серед населення. Крім того, регуляторні органи стикаються з необхідністю адаптації правових механізмів до швидкозмінного цифрового середовища, зберігаючи при цьому стабільність та прозорість фінансової системи.

Таким чином, виникає потреба в комплексному аналізі не лише переваг, а й ризиків, пов'язаних із впровадженням фінансових технологій, з урахуванням глобальних і національних викликів цифрової трансформації. Актуальність

проблематики полягає у необхідності розробки стратегічних підходів до подолання зазначених викликів та формування ефективної, стійкої та інклюзивної фінансової системи нового покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера фінансових технологій є одним із найбільш динамічних сегментів сучасної економіки, що зазнає значних змін у процесі глобальної цифрової трансформації. Останні дослідження, опубліковані у провідних наукових журналах і представлені на міжнародних конференціях, акцентують увагу на нових можливостях, які відкривають FinTech-інновації, а також на викликах, пов'язаних із їхнім упровадженням. Основні напрями дослідження включають автоматизацію фінансових процесів, забезпечення кібербезпеки, регуляторні аспекти, фінансову інклюзію та вплив штучного інтелекту (ШІ) на трансформацію фінансових послуг.

Вагомий внесок у дослідження проблематики інвестування на ринку фінансових технологій зробили українські науковці, чий напрацювання становлять цінне джерело теоретичних підходів і прикладних рекомендацій щодо розвитку інвестиційної діяльності у цій динамічній галузі. Їхні наукові здобутки сприяють глибшому розумінню специфіки функціонування FinTech-сектору в умовах цифровізації економіки та глобалізації фінансових ринків. Серед дослідників, чий напрацювання в контексті даного дослідження становлять найбільшу корисність для науки: М. Балицька, К. Бровенко, А. Бурковська, Ю. Вергелюк, С. В'язовий, А. Гомотюк, У. Грудзевич, Л. Колінець, Н. Кравчук, О. Луцишин, Б. Луців, Б. Пшик, О. Сунцова, В. Хоренженко, Я. Чайковський та ін.

Однак поза увагою залишаються окремі аспекти дослідження, зокрема питання динамічності розвитку FinTech, системної оцінки регуляторної невизначеності, а також викликів, пов'язаних із нерівномірним доступом до фінансових інновацій у різних соціально-економічних контекстах. Ці прогалини зумовлюють необхідність подальшого комплексного аналізу та формування науково обґрунтованих підходів до забезпечення сталого розвитку FinTech у цифрову епоху.

Мета дослідження полягає у виявленні та систематизації сучасних викликів, що постають перед фінансовими технологіями в умовах цифрової трансформації світової економіки, з метою оцінки їх впливу на функціонування фінансової системи та визначення напрямів адаптації фінтех-сектору до нових технологічних і регуляторних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. FinTech – галузь, яка застосовує інноваційні технології для удосконалення й оптимізації надання та отримання фінансових послуг, розвивається надзвичайно швидкими темпами, порушує та трансформує фінансову сферу, з метою скорочення витрат, покращення якості фінансових послуг (а також їх інклюзивності) та створення більш різноманітного та стабільного фінансового ландшафту. Такі зміни сприяють технологічним інноваціям у фінансових послугах, які призводять до появи нових бізнес продуктів, процесів, додатків, що суттєво впливають на фінансові ринки та надання фінансових послуг [1, с. 60].

Ю. Вергелюк вважає, що ринок FinTech можна розглядати в розрізі секторів використання окремих типів технологій та сервісів, вважаючи їх секторами самого ринку. Найбільш оптимальним підходом у виокремленні сегментів є розгляд сфер

ринку, де інтегровані фінансові технології, що дозволило створити симбіотичні новітні фінансові послуги. Серед сегментів: ринок цифрового банкінгу (Digital Banking), Ринок цифрового кредитування (LendTech), ринок цифрового страхування (InsurTech), ринок цифрового управління капіталом (WealthTech), ринок цифрових платіжних послуги (PayTech), ринок допоміжних сервісів [3, с. 52].

На сьогодні виділяють такі типи FinTech у рамках цифрової економіки:

- управління особистими фінансами (мобільні та десктопні програми, що дозволяють стежити за рухами особистих коштів, отримувати докладні звіти та припущення про майбутні витрати на основі предикативного аналізу);

- Блокчейн (технологія розподілених ресурсів);

- B2B-FinTech (вирішує проблеми розрахунків і обміну даними в бізнесі, зокрема стартапи щодо розробки смартконтрактів на основі блокчейну);

- кібербезпека (е-сервіс, який спрощує та автоматизує аутентифікацію клієнтів, розробляючи заходи з боротьби з шахрайством);

- платежі (прогресивні підходи до фінансових транзакцій);

- інвестиційні платформи (розроблені на основі впровадження роботизації та предикативного аналізу на основі великих даних);

- р2р (peer-to-peer) кредитування (кредитування в онлайн установах);

- краудфандінг (колективне фінансування);

- грошові перекази (технології, що дозволяють переказ грошових коштів без участі банківських установ, за допомогою простої і зрозумілої мобільної платформи чи сервісу електронної пошти і використання альтернативних підходів до аутентифікації клієнтів через соціальні мережі);

- аналіз великих даних (Big Data як у фінансовому секторі зокрема, так і в цифровій економіці загалом);

- PerTech (технологія, що здатна швидко та автоматизовано адаптувати бізнес до змін законодавства та умов ринку);

- InsureTech (повністю автоматизовані страхові продукти на основі мобільних чи десктопних додатків, взаємодія на рівні інтернету речей, р2р-страхування, автоматизація регресних виплат – це далеко не повний список стартапів у сфері страхових технологій);

- штучний інтелект (технологія використання подібних рішень у цифровій економіці);

- необанки (банки-челленжери без відділень);

- криптовалюти, криптобіржі, майнінгові компанії, інвестиційні та ICO-майданчики [11; 7, с. 163].

FinTech є одним із ключових рушіїв трансформації фінансових систем, забезпечуючи інновації та інтеграцію між банківською, страховою та фондовою сферами. У банківському секторі FinTech сприяє впровадженню цифрових платежів, онлайн-кредитування та мобільного банкінгу, тоді як у страховому ринку (InsurTech) стимулює розвиток персоналізованих продуктів, автоматизацію процесів і використання великих даних для оцінювання ризиків. У фондовій сфері фінтех активно впроваджує автоматизовані торгові платформи, robo-advisors для інвестицій та технології блокчейну, які забезпечують прозорість і децентралізацію.

Інтеграція цих секторів через фінтех-рішення створює нові можливості для споживачів, підвищуючи зручність, доступність і ефективність фінансових послуг [6, с. 196].

О. Луцишин, Н. Кравчук виокремили шість основних векторів трансформації глобального бізнес-ландшафту у сфері фінансових технологій (FinTech):

1. Фінтех як драйвер економічного зростання. FinTech сприяє економічному розвитку через цифрові платежі, відкритий банкінг, цифрові валюти (CBDC) та децентралізовані фінанси (DeFi), знижуючи витрати й підвищуючи доступність фінансових послуг.

2. Виклики для фінтех-індустрії. Регуляторна невизначеність, кіберзагрози, дефіцит кадрів і складний інвестиційний клімат гальмують розвиток FinTech, що вимагає глобальної координації та стандартизації.

3. Інтеграція з глобальними платіжними системами. Приєднання до міжнародних систем (SEPA, FedNow) спрощує транскордонні розрахунки, підвищує прозорість і довіру інвесторів.

4. Інвестиції та розвиток стартап-екосистеми. Стабільне інвестиційне середовище, підтримка акселераторів і венчурного капіталу є ключовими для зростання FinTech-екосистеми.

5. Впровадження передових технологій. ШІ, блокчейн, біометрія та хмарні рішення підвищують безпеку й персоналізацію послуг, але потребують регуляторного та етичного врегулювання.

6. Гармонізація регулювання фінтех-ринку. Адаптація до стандартів PSD2, GDPR і FATF забезпечує захист споживачів, зниження ризиків і розширення міжнародної співпраці [5, с. 39-40].

Л. Колінець, А. Гомотюк наголошують: «Мобільні гаманці, платіжні програми та онлайн-банкінгові послуги стають все більш поширеними завдяки зручності та доступності, які вони пропонують. Ця тенденція особливо помітна в регіонах, де традиційна банківська інфраструктура обмежена, що робить мобільні фінтех-рішення не просто зручністю, а необхідністю» [4, с. 118].

Погоджуємося із висловлюванням авторів А. Бурковської та В. Хоренженко: «Фінтех – це економіка майбутнього: автоматизація, глобальні рішення, перехід всіх гравців в діджитал і онлайн (мобільний банкінг, онлайн-платежі, перехід фізичного ритейлу в e-commerce та інше)» [2, с. 37].

Група дослідників наголошує, що фінтех охоплює широкий спектр інновацій у фінансовій сфері, які стали можливими завдяки впровадженню новітніх технологій. Ці інновації проявляються як у способах надання послуг кінцевим користувачам, так і в оптимізації внутрішніх операцій фінансових установ, а також у переосмисленні форм і моделей функціонування ринкових суб'єктів. При цьому фінтех не обмежується традиційними галузевими межами, відкриваючи простір для нових міжгалузевих конфігурацій економічної діяльності. У цьому контексті фінтех радше репрезентує сукупність інноваційних технологічно-орієнтованих підходів до здійснення фінансової діяльності – як безпосередньо, так і опосередковано пов'язаної з наданням фінансових послуг, – ніж виступає окремим промисловим сектором із чітко визначеними межами [8].

Фінансові технології (FinTech) сьогодні виступають не просто інструментом оптимізації фінансових операцій, а потужним каталізатором трансформації глобальних фінансових систем, формуючи нову парадигму взаємодії між учасниками ринку. Їх впровадження сприяє високій динаміці інновацій у банківському, страховому та фондовому секторах, забезпечуючи більш гнучку, доступну та персоналізовану систему фінансових послуг. В основі цього процесу лежать спеціалізовані сегменти FinTech – зокрема цифровий банкінг, LendTech, InsurTech, WealthTech, PayTech – які дозволяють не лише знизити транзакційні витрати, але й суттєво підвищити інклюзивність та стійкість фінансового ландшафту.

Ключові технології, зокрема штучний інтелект, блокчейн, Big Data-аналітика, p2p-кредитування, криптовалюти та платформи необанкінгу, створюють нові можливості для масштабованої автоматизації, децентралізації, підвищення безпеки та глибокої персоналізації фінансових продуктів і сервісів. Це змінює не лише технічну архітектуру фінансової системи, але й концептуальні засади взаємодії між клієнтом, фінансовим посередником і регулятором.

Вектори трансформації фінансового сектору – економічне зростання, інтеграція з глобальними системами, інвестиційна активність, впровадження передових технологій, регуляторна гармонізація та подолання новітніх викликів, – підкреслюють глибину та комплексність впливу FinTech на економічні процеси. Водночас цей розвиток супроводжується високим рівнем регуляторної невизначеності, зростаючими ризиками кібербезпеки, етичними дилемами щодо використання даних, а також потребою в оновленні фінансової грамотності як серед споживачів, так і серед учасників ринку.

Особливо важливою є роль FinTech у регіонах із низькою щільністю банківської інфраструктури, де мобільні фінансові рішення набувають критичного значення, забезпечуючи доступ до фінансових послуг широким верствам населення. Це робить FinTech не лише елементом цифрової економіки, а й рушієм соціальної та фінансової інклюзії.

У відповідності до логіки цифрової економіки, фінансові технології формують відкриту, динамічну мережу модульних сервісів для бізнесу, домогосподарств, а також фінансових і страхових посередників. У цьому контексті FinTech виступає стратегічним чинником інтеграційних процесів у Європейському Союзі, сприяючи як технологічній модернізації фінансового ринку, так і політичній координації в межах єдиного цифрового простору.

Таким чином, FinTech не лише трансформує традиційні моделі функціонування фінансової системи, але й задає новий вектор розвитку світової економіки в цілому, зміщуючи фокус з інституцій на інноваційні цифрові екосистеми.

Динаміка розвитку фінтех-сектору на глобальному рівні підтверджується статистичними даними щодо зростання кількості фінтех-компаній у різних регіонах світу. Зокрема, на рис. 1 подано відповідну динаміку у період з 2018 по 2024 рік.

Згідно наведених даних протягом 2018–2024 років кількість FinTech-компаній у світі демонструє чітку висхідну динаміку. Загальна кількість компаній зросла з 12131 у 2018 році до 29955 у 2024 році або на 147%. Найбільш значне прискорення спостерігається у 2020–2021 роках, коли глобальна кількість компаній зросла з 20925 до 26346 або на

26% за рік. Цей стрибок можна пояснити глобальною цифровою трансформацією, спричиненою пандемією COVID-19, яка підштовхнула попит на цифрові фінансові послуги, зокрема мобільні платежі, онлайн-кредитування та необанки.

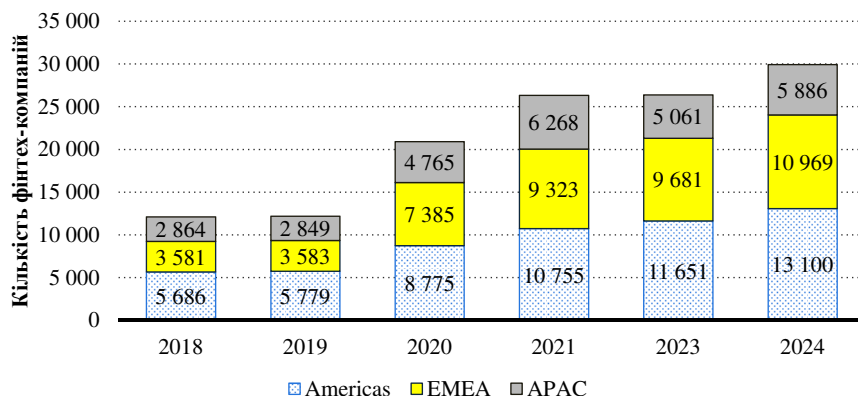

Рис. 1. Кількість фінтех-компаній у світі з 2018 по 2024 рік, за регіонами

Джерело: [10]

Пояснення до рисунку 1:

Americas – Північна та Південна Америка;

EMEA – Європа, Близький Схід та Африка;

APAC – Азійсько-Тихоокеанський регіон

Проте, кожен регіон демонструє унікальні траєкторії розвитку FinTech-сектору, зумовлені економічними, регуляторними та технологічними чинниками. Так, Американський континент залишається лідером за кількістю FinTech-компаній протягом усього періоду, зростаючи з 5686 у 2018 році до 13100 у 2024 році або на 130%. Найвищий приріст зафіксовано у 2020 році (+54% порівняно з 2019 роком), що відображає швидке впровадження технологій у США, Канаді та країнах Латинської Америки. Стабільне лідерство цих країн пояснюється розвиненою технологічною інфраструктурою, значними інвестиціями та сприятливим середовищем для стартапів у таких центрах, як Кремнієва долина. Однак темпи зростання дещо сповільнилися після 2021 року, що може бути пов'язано з насиченням ринку та посиленням конкуренції.

Регіон EMEA демонструє найбільш динамічне зростання серед усіх регіонів: з 3581 компанії у 2018 році до 10969 у 2024 році (зростання на 206%). Особливо значний стрибок відбувся у 2020 році (+106%), що відображає активне впровадження регуляторних ініціатив, таких як директива PSD2 у Європі, яка стимулювала відкритий банкінг. Великобританія, Німеччина та Литва стали ключовими центрами FinTech-інновацій, зокрема у сфері платежів і блокчейну. Проте у 2023–2024 роках темпи зростання дещо уповільнилися, що може бути пов'язано зі зниженням інвестицій у регіоні (з 19,1 млрд дол. США у 2023 році до 11,4 млрд дол. США у 2024 році) через геополітичну нестабільність і високі відсоткові ставки.

Азійсько-Тихоокеанський регіон має найнижчу кількість FinTech-компаній, але демонструє стабільне зростання: з 2864 у 2018 році до 5886 у 2024 році (зростання на 105%). Найвищий приріст зафіксовано у 2021 році (+32% порівняно

з 2020 роком), що пов'язано з активним розвитком FinTech у Китаї, Індії та Сінгапурі. Азійсько-Тихоокеанський регіон вирізняється високим потенціалом завдяки великій кількості населення, зростаючому середньому класу та державним ініціативам, спрямованим на цифровізацію економіки. Однак регіон стикається з викликами, такими як регуляторна неоднорідність і нижчий рівень інвестицій (3,7 млрд дол. США у 2024 році).

Отже, зростання кількості FinTech-компаній зумовлене кількома чинниками:

1. Технологічні інновації (впровадження штучного інтелекту, блокчейну та великих даних сприяє появі нових продуктів, таких як необанки, р2р-кредитування та InsurTech);
2. Регуляторна підтримка (Ініціативи на кшталт Open Banking у країнах Європейського Союзу та впровадження регуляторних пісочниць у Сінгапурі виступають потужними чинниками стимулювання фінансових інновацій);
3. Попит на інклюзивність (FinTech-рішення, зокрема мобільні гаманці, розширюють доступ до фінансових послуг у регіонах із обмеженою банківською інфраструктурою).

Водночас фінтех сектор стикається з викликами:

1. Регуляторна невизначеність (відсутність гармонізованих регуляторних підходів у таких регіонах, як АРАС, ускладнює для фінтех-компаній реалізацію масштабованих бізнес-моделей та стримує їхню міжнародну експансію);
2. Кібербезпека (зростання кількості компаній супроводжується підвищенням кіберзагроз, що вимагає значних інвестицій у захист даних);
3. Інвестиційний спад (у 2023–2024 роках глобальні інвестиції у FinTech знизилися з 62,3 млрд дол. США до 51,9 млрд дол. США, що може стримувати зростання нових компаній).

Фінтех-компанії дедалі частіше виступають не лише технологічними новаторами, а й системно важливими суб'єктами глобального фінансового ринку. Це підтверджується високим рівнем їх ринкової капіталізації, зосередженої у руках найбільших гравців галузі станом на 2024 рік (рис. 2).

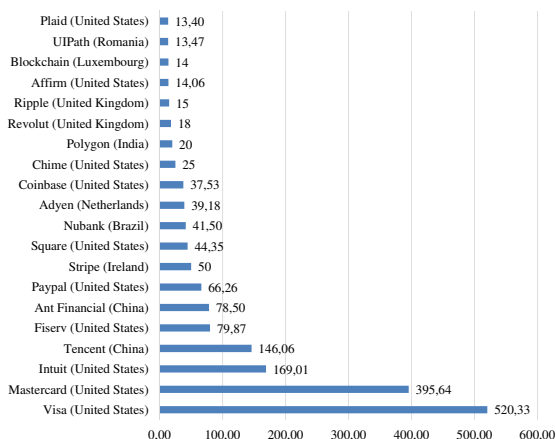

Рис. 2. Ринкова капіталізація найбільших фінтех-компаній світу у 2024 році (у млрд доларів США)

Джерело: [9]

Сумарна ринкова капіталізація 20 найбільших FinTech-компаній світу становить 2214,22 млрд дол. США, що свідчить про значний економічний вплив сектору фінансових технологій на глобальному рівні. Найвища капіталізація спостерігається у компанії Visa (США) – 520,33 млрд дол. США, а найнижча – у Plaid (США) – 13,40 млрд дол. США.

Лідерами за ринковою капіталізацією є такі компанії:

1. Visa (США) – 520,33 млрд дол. США (23,5% від загальної капіталізації рейтингу).

2. Mastercard (США) – 395,64 млрд дол. США (17,9%).

3. Intuit (США) – 169,01 млрд дол. США (7,6%).

4. Tencent (Китай) – 146,06 млрд дол. США (6,6%).

5. Fiserv (США) – 79,87 млрд дол. США (3,6%).

Ці п'ять компаній разом акумулюють 59,2% загальної капіталізації рейтингу, що свідчить про високу концентрацію ринку серед найбільших гравців. Visa та Mastercard, які є традиційними платіжними системами, значно випереджають інших, що підкреслює їхню домінуючу позицію у сфері цифрових платежів (PayTech). Intuit, відома продуктами для управління фінансами (наприклад, QuickBooks), та Tencent, що інтегрує FinTech-рішення у свою екосистему (WeChat Pay), також демонструють значний вплив.

Компанії у рейтингу представляють різні регіони, що відображає глобальний характер FinTech-індустрії:

США: 9 компаній (Visa, Mastercard, Intuit, Fiserv, Ant Financial, PayPal, Square, Coinbase, Affirm, Plaid) із сумарною капіталізацією 1296,70 млрд дол. США (58,6% від загального обсягу). США є беззаперечним лідером, що пояснюється розвиненою технологічною інфраструктурою, доступом до венчурного капіталу та високим попитом на цифрові фінансові послуги.

Китай: 2 компанії (Tencent, Ant Financial) із сумарною капіталізацією 224,86 млрд дол. США (10,2%). Китайські компанії вирізняються масштабістю завдяки великій кількості користувачів і інтеграції FinTech у широкі цифрові екосистеми.

Європа (ЕМЕА): 6 компаній (Revolut, Ripple – Великобританія; Adyen – Нідерланди; Stripe – Ірландія; UIPath – Румунія; Blockchain – Люксембург) із капіталізацією 108 млрд дол. США (4,9%). Європейські компанії активно розвиваються завдяки регуляторним ініціативам, таким як PSD2, що сприяє відкритому банкінгу.

Азія (АРАС, крім Китаю): 2 компанії (Polygon – Індія, Chime – США, але з фокусом на АРАС) із капіталізацією 45,00 млрд дол. США (2,0%). Індія має значний потенціал завдяки зростаючому середньому класу та державним ініціативам із цифровізації.

Компанії рейтингу представляють різні сегменти FinTech, що відображає багатогранність галузі:

1. PayTech (цифрові платежі): Visa, Mastercard, PayPal, Square, Tencent (WeChat Pay), Ant Financial (Alipay) є лідерами у сфері платіжних систем, що підтверджує високий попит на цифрові транзакції.

2. WealthTech та управління фінансами: Intuit (програмне забезпечення для фінансового управління), Fiserv (фінансові сервіси для бізнесу), Adyen (платіжні рішення для бізнесу).

3. Neobanks та цифровий банкінг: NUBANK, Chime, Revolut пропонують сучасні банківські послуги без фізичних відділень.

4. InsurTech та кібербезпека: UIPath (автоматизація бізнес-процесів), Stripe (захист транзакцій).

5. Блокчейн та криптовалюти: Coinbase (криптові біржа), Ripple (транскордонні платежі), Polygon (блокчейн-платформа), Blockchain (технології розподілених реєстрів).

6. Інноваційні сервіси: Affirm (онлайн-кредитування), Plaid (інтеграція фінансових даних).

Отже, аналіз ринкової капіталізації найбільших FinTech-компаній у 2024 році свідчить про домінування США (58,6% капіталізації) та значний внесок Китаю (10,2%), тоді як Європа та APAC демонструють швидке зростання завдяки регуляторним ініціативам і демографічним чинникам. Для забезпечення сталого розвитку FinTech-ринку необхідно гармонізувати регуляторні підходи, посилити кібербезпеку та підтримувати інновації, що дозволить компаніям ефективно відповідати на зростаючий попит на цифрові фінансові послуги.

Важливою складовою розвитку фінансових технологій є обсяг і структура інвестицій, які виступають не лише джерелом фінансування інновацій, а й індикатором довіри з боку ринку. У цьому контексті доцільно розглянути динаміку інвестицій у фінтех-сектор (рис. 3).

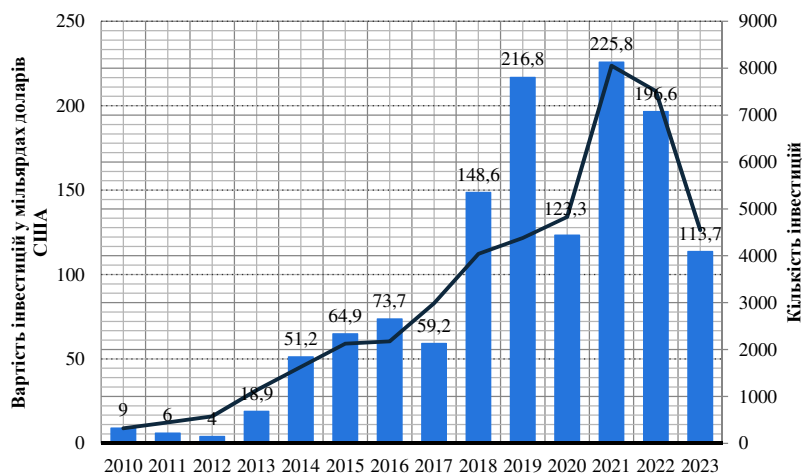

Рис. 3. Інвестиції в фінтех у світі з 2010 по 2023 рік

Джерело: [12]

Обсяг інвестицій у FinTech-галузь за період 2010–2023 роки демонструє нерівномірну, але загалом висхідну тенденцію з піком у 2021 році. Так, у 2010 році обсяг інвестицій становив 9 млрд дол. США, але вже у 2012 році знизився до 4 млрд дол. США, що може бути пов'язано з економічною нестабільністю після глобальної фінансової кризи 2008–2009 років. Проте, з 2013 року спостерігається стійке зростання: обсяг інвестицій збільшився з 18,9 млрд дол. США до 148,6 млрд дол. США у 2018 році (зростання у 7,9 раза). Це відображає швидкий розвиток FinTech-стартапів, зростання попиту на цифрові фінансові послуги та інтерес інвесторів до

інновацій, таких як блокчейн, цифрові платежі та необанки. Пік інвестицій припав на 2021 рік – 225,8 млрд дол. США, що стало рекордним показником за весь період. Цей стрибок збігається з глобальною цифровою трансформацією, спричиненою пандемією COVID-19, яка підштовхнула попит на безконтактні платежі, онлайн-банкінг та інші цифрові рішення.

У 2022–2023 роках обсяг інвестицій знизився до 196,6 млрд дол. США та 113,7 млрд дол. США відповідно. Цей спад (на 49,7% з 2021 до 2023 року) відповідає глобальним трендам, коли високі відсоткові ставки, інфляція та геополітична нестабільність (зокрема війна в Україні) змусили інвесторів бути обережнішими.

Кількість угод також зростала, але з меншою волатильністю порівняно з обсягом інвестицій. Так, у 2010 році зафіксовано 319 угод, а до 2021 року їхня кількість зросла до 8055 (зростання у 25,2 раза). Найвищі темпи зростання спостерігалися у 2012–2014 роках (з 576 до 1628 угод, +182%) та у 2019–2021 роках (з 4379 до 8055 угод, +84%).

Пік кількості угод припав на 2021 рік, що корелює з піком обсягу інвестицій. Це свідчить про високу активність інвесторів. У 2022–2023 роках кількість угод скоротилася до 7515 та 4547 відповідно (спад на 43,5% з 2021 року). Цей спад відображає глобальну тенденцію до зменшення інвестиційної активності через економічні виклики та зміну пріоритетів інвесторів на користь прибутковості. У 2010 році середній розмір угоди становив приблизно 28,2 млн дол. США, а у 2012 році знизився до 6,9 млн дол. США, що вказує на фокус інвесторів на менші проєкти. Найвищий середній розмір угоди зафіксовано у 2018 році – 36,8 млн дол. США, що свідчить про великі раунди фінансування, зокрема для зрілих компаній.

Отже, у 2013–2021 роках відбулося зростання інвестицій в фінтех. Основними драйверами були швидка цифровізація фінансових послуг, зростання попиту на інклюзивні рішення (зокрема у регіонах із обмеженою банківською інфраструктурою), а також технологічні інновації (штучний інтелект, блокчейн, Big Data). Пандемія COVID-19 у 2020–2021 роках посилила ці тенденції, стимулюючи інвестиції у цифрові платежі та необанки. Інвестиції у FinTech-галузь за 2010–2023 роки демонструють значне зростання з 9 млрд дол. США до пікових 225,8 млрд дол. США у 2021 році, після чого спостерігається спад до 113,7 млрд дол. США у 2023 році. Кількість угод зросла з 319 до 8055 за той же період, але також скоротилася до 4547 у 2023 році. Для відновлення зростання галузі необхідно адаптуватися до нових умов, зокрема через фокус на стійкі бізнес-моделі, регуляторну гармонізацію та інновації у перспективних сегментах, таких як InsurTech та ESG-фінанси.

Висновки. Фінансові технології (FinTech) є потужним каталізатором трансформації фінансових систем, забезпечуючи швидке впровадження інновацій і сприяючи інтеграції банківського, страхового та фондового секторів. Завдяки сегментам, таким як цифровий банкінг, LendTech, InsurTech, WealthTech, PayTech та іншим, FinTech оптимізує фінансові процеси, знижує витрати, підвищує інклюзивність і створює стабільніший фінансовий ландшафт. Ключові технології, зокрема ШІ, блокчейн, Big Data, р2р-кредитування, криптовалюти та необанки, відкривають нові можливості для персоналізації, безпеки та децентралізації фінансових послуг. У регіонах із обмеженою банківською інфраструктурою мобільні FinTech-рішення стають критично важливими, роблячи технології економікою майбутнього, що переводить фінансові послуги в цифровий формат і сприяє глобальній економічній

інтеграції. Відповідно до логіки цифрової економіки, фінтех формує відкриту, динамічну мережу модульних сервісів для бізнесу, споживачів, а також банківських, фінансових і страхових посередників. У такому вигляді він слугує важливим рушієм інтеграційних процесів на ринку фінансових послуг світу, стимулюючи як інноваційний розвиток, так і політичну координацію в межах фінансового ринку.

Проведений аналіз даних засвідчив стійке зростання кількості FinTech-компаній у світі, посилення ринкової капіталізації найбільших фінтех-компаній світу та відповідне спрямування інвестицій у FinTech-галузь.

Для забезпечення подальшого розвитку сектору необхідно гармонізувати регуляторні підходи, посилити кібербезпеку та підтримувати інвестиційний клімат, що сприятиме створенню інноваційних і доступних фінансових рішень на глобальному рівні.

Ринок фінансових технологій (FinTech) демонструє стрімке зростання, що зумовлено низкою переваг, які він генерує, трансформуючи як світову економічну систему в цілому, так і фінансовий ринок зокрема. Цей процес є частиною глобальної цифрової трансформації, яка змінює парадигми економічної взаємодії, сприяючи інноваціям, підвищенню доступності фінансових послуг і формуванню нових бізнес-моделей.

Список використаних джерел:

1. Балицька М.В., Бровенко К.С. Фінансові технології як драйвер розвитку фінансових ринків. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 59-65.
2. Бурковська А.В., Хоренченко В.В. Розвиток фінтех-індустрії у кризовий період. *Modern Economics*. 2020. № 20(2020). С. 36-40. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-06).
3. Вергелюк Ю. Інвестування на ринку FINTECH. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 1. С. 50-56.
4. Колінець Л., Гомотюк А. Оцінювання розвитку Fintech ринку країн азії. *Економічний дискурс*. 2023. Випуск 3-4. С. 115-124. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2023-2-12>.
5. Луцишин О.О., Кравчук Н.Я. Сучасні тренди розвитку ринку фінтех в умовах трансформації глобального бізнес-ландшафту. *Інноваційна економіка*. 2024. № 3. С. 33-42.
6. Луців Б.Л., Чайковський Я.І. Виклики та тренди розвитку fintech на банківському, страховому та фондовому ринках. *Інноваційна економіка*. 2024. № 3. С. 193-199.
7. Сунцова О.О. Фінансові технології як складова цифрової економіки: тенденції в реаліях пандемії COVID-19. *Економічний вісник*. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2021. №7. С. 161-175.
8. Giglio F., et al. Fintech: A literature review. *European Research Studies Journal*. 2021. №24.2B. P. 600-627.
9. Market capitalization of largest fintech companies worldwide in 2024 (in billion U.S. dollars). Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/1262288/largest-fintech-companies-by-market-cap/> (дата звернення: 27.03.2025).
10. Number of fintechs worldwide from 2018 to 2024, by region. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/893954/number-fintech-startups-by-region/> (дата звернення: 27.03.2025).

11. The pulse of fintech 2020, KPMG biannual global analysis of investment in fintech. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/industries/financial-services/pulse-of-fintech.html> (дата звернення: 27.03.2025).
12. Value and number of venture capital (VC) investments in fintech worldwide from 2010 to 2023. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/412642/value-of-global-vc-investment-in-fintech/> (дата звернення: 27.03.2025).

References:

1. Balytska, M. V., & Brovenko, K. S. (2021). Finansovi tekhnolohii yak draiver rozvytku finansovykh rynkiv [Financial technologies as a driver of financial market development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (9), 59–65 [In Ukrainian]
2. Burkovska, A. V., & Khorenzhenko, V. V. (2020). Rozvytok fintekh-industrii u kryzovyi period [Development of the fintech industry during a crisis period]. *Modern Economics*, 20, 36–40. [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-06) [In Ukrainian]
3. Verheliuk, Yu. (2023). Investuvannia na rynku FINTECH [Investing in the FINTECH market]. *Modeling the Development of the Economic Systems*, (1), 50–56 [In Ukrainian]
4. Kolinets, L., & Homotiuk, A. (2023). Otsiniuvannia rozvytku Fintech rynku krain Azii [Assessment of the development of the fintech market in Asian countries]. *Ekonomichnyi dyskurs*, 3–4, 115–124. <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2023-2-12> [In Ukrainian]
5. Lutsyshyn, O. O., & Kravchuk, N. Ya. (2024). Suchasni trendy rozvytku rynku fintekh v umovakh transformatsii hlobalnoho biznes-landshaftu [Modern trends in fintech market development under global business landscape transformation]. *Innovatsiina ekonomika*, (3), 33–42 [In Ukrainian]
6. Lutsiv, B. L., & Chaikovskiy, Ya. I. (2024). Vyklyky ta trendy rozvytku fintech na bankivskomu, strakhuvannomu ta fondovomu rynkakh [Challenges and development trends of fintech in banking, insurance, and stock markets]. *Innovatsiina ekonomika*, (3), 193–199 [In Ukrainian]
7. Suntsova, O. O. (2021). Finansovi tekhnolohii yak skladova tsyfrovoi ekonomiky: tendentsii v realiiakh pandemii COVID-19 [Financial technologies as a component of the digital economy: trends in the realities of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomichnyi visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuвання*, (7), 161–175 [In Ukrainian]
8. Giglio, F., et al. (2021). Fintech: A literature review. *European Research Studies Journal*, 24(2B), 600–627 [In English]
9. Statista. (2024). Market capitalization of largest fintech companies worldwide in 2024 (in billion U.S. dollars). Retrieved March 27, 2025, from <https://www.statista.com/statistics/1262288/largest-fintech-companies-by-market-cap/> [In English]
10. Statista. (2024). Number of fintechs worldwide from 2018 to 2024, by region. Retrieved March 27, 2025, from <https://www.statista.com/statistics/893954/number-fintech-startups-by-region/> [In English]
11. KPMG. (2020). The pulse of fintech 2020: Biannual global analysis of investment in fintech. Retrieved March 27, 2025, from <https://home.kpmg/xx/en/home/industries/financial-services/pulse-of-fintech.html> [In English]
12. Statista. (2023). Value and number of venture capital (VC) investments in fintech worldwide from 2010 to 2023. Retrieved March 27, 2025, from <https://www.statista.com/statistics/412642/value-of-global-vc-investment-in-fintech/> [In English]

Наукове видання

**МОДЕРНІ ФІНАНСИ:
ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ
І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Том 2

Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

***Ольги Слимак
Марії Юрків***

Підписано до друку 30.09. 2025 р.
Формат 70х100 1/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 44,5 Облік.-вид. арк. 46,6
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»
вул. С. Короля 2 м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua